

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR

FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

XXXVI. ÉVFOLYAM

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KÖNYVNYOMDÁJA

1907

NYMFOU...
...
10-16-64

F-4232/75

Leif.
1980.

Leif. rev.
1965

A Magyar Nyelvőr 1907. évi dolgozótársai és gyűjtői.

Ádám Imre	Györkös Rezső	Parlagi Filológus
Alexics György	35 Hajtman Etelka	Patrubány Lukács
Antibarbarus	Halász András	Paulovics István
Asbóth Oszkár	Historikus	60 Pesti Napló
5 Badinyi Mátyás	Honti Rezső	Péter János
Bajza József	Horger Antal	Platschek Lajos
Balassa József	40 Horváth Endre	Rényi Ignác
Balogh Jenő	Ivánovics Alajos	Révai Sándor
Bán Aladár	Kallós Zsigmond	75 Révész Ernő
10 Baranyai Zoltán	Kardos Albert	Révész Károly
Bartha József	Kászonyi Elek	Rubinyi Mózes
Beke Ödön	45 Kelemen Béla	Sági István
Benedek Elek	Kertész Manó	Saguly József
Bérczi Fülöp	Keszthelyi Miklós	80 Sebestyén Károly
15 Borsodi László	Kirchner Gyula	Simai Ödön
Brassai Sámuel	Kisfaludysta	Szabó Sándor
Budenz József	50 Komonczy Gáspár	Szalay Károly
Buzás Dezső	Kondorosi József	Szánthó Gábor
Csefkó Gyula	Korpás Ferenc	85 Szarvas Gábor
20 Csengeri János	Kovács Márton	Szenészi Gyula
Csernák Szaniszló	Kräuter Ferenc	Szentmártoni
Csúry Bálint	55 Kulcsár Endre	Fausztin
Deák Antal	Laczkó Géza	Szilágyi Ádám
Egri Anna	Marianovics Milán	Sztrokay Lajos
25 Endrey Gerzson	Melich János	90 Szöllősi J.
Erdélyi Lajos	Mészöly Gedeon	Tóth Béla
Filológus	60 Molecz Béla	Trencsény Károly
Fokos Dávid	Nádai Pál	Verő Leó
Gábor János	Némedi Dezső	Vértessy Dezső
30 Galambos Dezső	Nyusztai Antal	95 Vikár Béla
Gálos Rezső	Oláh Gábor	Vozáry Gyula
Gárdonyi Géza	65 Pálfi Márton	Zolnai Gyula
Gombocz Zoltán	Papp Imre	

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest IV. Ferenc József part 27.

RÉVAI.

— Halálának századik évfordulójára. —

»Középszer magasságú, vékony és nyálkás húsú ifju, lobogó szöghajakkal, kék szemmel, minden mozdulatában tűz, bátor s félni nem tudó.«

Ilyen volt Révai váradi professzor korában, 1779-ben. Ilyennek látta őt Kazinczy Ferenc, mikor először látta.¹

S huszonnégy év múlva mi lett a lobogó szöghajból, ragyogó kék szemből!

»Én Révait 1803-ban Május és Junius holnapokban láttam utólszor. Éjtszakázásai, mellyekkel haemorrhoisát ingerlette, egészen elgyengítették volt. Láttam, hogy többé látni nem fogom, de meg akartam kimélni a' halál emlékezetétől, melly, midőn a' test a' hosszas fájdalmak által elgyengült, annak lelke előtt is rettenetes, a' ki ép napjaiban hőrosi bátorsággal szokta volt tekinteni.«

Ilyennek látta őt Kazinczy, mikor utoljára látta.²

És közbül egy nyomoruságos élet, telve betegséggel, küszködéssel, koplalással és — kézirattal. Mennél kevésbé méltatták figyelemre, annál több memorandumot és könyvet írt. Pontos jegyzéket vezet kéziratairól, előfizetési felhívásairól és szépen megrovatolt lapokon kiszámítja a kinyomatás költségeit, melyeknek kifizetésére sosem került a sor. Sajátos, folyton tervezgető, mindig dolgozó, összeférhetetlen agitátor-lélek, kinek alig maradt ránk befejezett munkája. A győri kávé nénikéktől egészen Verseghyig mindenkivel volt baja. Győrött különben valóságos üldözött ember lett, akinek nemcsak a város tanácsosaival s a polgármester családjával kellett vitát állania, hanem még a hajdukkal is, kik nyíltan gáncsolták és gúnyolták. A különbség csak az, hogy pl. a győri asszonyokról »mérges jambusokat« ír, melyeket ma sem

¹ Vö. Pályám emlékezete, Abafi kiadása, 54. l.

² Hazai Tudósítások, 1808, Révai halálának első évfordulóján. A nekrológnak csak K. F. van aláírva, de *Szép-Halom*-ról van keelve.

lehetne kinyomatni, mert elpirulna a nyomdafesték, a Versegly-féle ellenfelekkel pedig éveken keresztül vitatkozik — mindhalálíg.

S mégis, ez a gyűlölt expiarista, ez a kinevetett ujságíró, ez a beteg tanár a magyar tudománynak egyik legragyogóbb dicsősége lett.

Mikor 1802. novemberének 8. reggelén először lépett az egyetem dísztermében szószékre, hogy elmondja egyetemi székfoglaló beszédét, már érezték hallgatói az ő nagyságát. Haja már őszbe vegyült, de kék szeméből a becsületes öntudatnak, egy élet szenvedései árán szerzett meggyőződésnek tüze lövellt ki. Nem hízelgett, hanem ostorozott. Első mondataiban odavágta már hallgatóságának a legkeserűbb szemrehányást: »Nescimus hungarice!«

Ilyen volt mindig. Halála előtt néhány nappal fülébe jutott, hogy Revitzki József királyi tanácsos, assessor, becsmérlőleg nyilatkozott róla. Kezei már remegnek, gyönyörű szabályos betűiben már sok a rezgés, de azért még meg tudja nyomni a tollat: »Hallottam Nagyságodnak felőlem szóló szép ditséretét: hogy csak apróságokban foglalatoskodom 's pendant [pedant] ember vagyok. Így szóllának a' velősen munkálkodó szorgalmatos emberek a' széljel kapkodó superficialis emberkéék. 'S tapasztaljuk, ha mibe kapnak, hogy nints benne sem apróság, sem nagyság. Vigyázzon Nagyságod, hogy ennek második példáját ne mutassa a' Napló Könyvirással. — Az igazat egyenesen kimondó Bátor Révai.«

Szenvedni tudott, csak az igazságtalanságot nem tűrhette. A nélkülözés nem bántotta annyira. Mikor pl. sok zaklatás, hányattatás után Bécsbe kerül (1781), szerény lelke, amelynek annyi szenvedést kellett eltűrnie, már akkor is megelégedett volt, ha szűkösen, de nagyobb zavarok nélkül megélhetett. A könyvtárak bűvára a negyedik emeleten lakik, de megvigasztalódik, hiszen, mint egy barátjának írja: »Jobb úgy magasabban lennem, hogy közelebb érhessem a menyországot.«

S tán egyetemi tanár korában jobb dolga volt? Elszomorító dolog nézegetni a Magyar Nemzeti Muzeumban, Révai hátrahagyott kézíratai között azokat a leveleket, amelyek 100, 50, sőt 10 frtos küldeményekről, jobbadán nem előfizetési pénzekről, hanem alamizsnákról szólanak (a derék Mártonfi püspök küldte legnagyobb részüket), amelyek nélkül el kellett volna pusztulnia. Szegény Révai! Pedig ilyen fényes állásban nem volt egész életében.

E bajokhoz járult sok mindenféle betegsége. Csoda-e, ha az a sok szenvedés megrongálta amúgy se valami kiválóan erős szervezetét? Mintha érezte volna, hogy nem sok ideje van már a munkára. Éjt-napot egyé tesz, újabb terveken és munkákon dolgozik. Megírja nyelvtana harmadik kötetének sok fejezetét, szótárt akar szerkeszteni. A Magyar Deákságban valóságos összefoglaló irodalmi, nyelvi és stíluselméleti kézikönyvet ír. »Alázatos segedelemkérés«-sel fordul a magyar nemzethez, hogy megadja a költséget e munkák kiadására. Könyörög, rimánkodik s Pest megye egy közgyűlésén szép összeget írtak alá a megyei urak. Késő volt. Emésztő munkásságában egyszerre csak összegyogyott és 1807. április 1-én elszólította a halál tervei, könyvei, kéziratai közül. Április 3.-án temették el s tanártársai és tanítványai szomorú szívvel kísérték el utolsó útjára. Emlékének dicsőségére gránitoszlopot emeltek szülővárosában, Nagyszentmiklóson. 1893 augusztus 25-én leplezték le ezt a Révai-emlékoszlopot a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy-társaság képviselőinek jelenlétében.

Költői lelke érezte, hogy dicsősége csak halála után fog következni. Jól tették hát, akik rávésették e szoboremlékre Bánóczi Révai-életrajzának jeligéjét, a költőlelkű tudósnak önmagáról szóló jóslatát: »*Ha majd a megújult Haza tisztelni fogja Nyelve fenntartásáért eleget szenvedett Mártirait, már előre vigasztalódom benne, hogy engem is azoknak számokba helyezett.*«

*

Ha most a százesztendőös kritika szűrőjének segedelmével meg akarjuk állapítani Révainak fontosságát nyelvtudományunk történetében,¹ akkor megállapításunkat a következő részekbe kell osztanunk:

1. Révai volt Magyarországon az első nyelvtudós, ki európai színvonalon állott. Mindig figyelemmel kísérte a külföld tudományos törekvéseit s azokat a hazai tudomány érdekében felhasználta. Így Adelungtól eltanulta a mult kultuszának fontosságát a nyelvtudományban s bár ő sokszor csak hirdeti a történeti elvet, de nem alkalmazza, mégis h a z á n k b a n Révait

¹ L. Bánóczi könyvének kül. hetedik fejezetét 291—361 és e sorok írójának *Grimm és Révai* c. értekezését (Két Tanulmány, NyF. 6. sz. Bpest, 1903).

kell tekintenünk a történeti módszerű nyelvtudomány megalapítójának. Semmi szükségünk őt európai fontosságra emelni, így pl. Grimm Jakab elé állítani. A régi nyelv tanuságtétele a fő Révai-nál, a *veneranda*, sőt *augusta* antikuitás. Elvét ő maga így fejezi ki:

»Térjünk vissza a' régiekhez. Náluk találjuk fel a' hibátlan-ságot megtartásra, a' szőhajtogatásnak, szószármaztatásnak, szó-kötésnek halhatatlan szabásait. Ezeket én tőlök vévén, igazán a' tudós nyelvből, állandó megegyezéssel közönséggé lett jó szokás-ból, igyekeztem hivségesen előadnom az én Nyelvtanításomban.«¹

»Nyelvtanítása«, vagyis a mi első magyar történeti nyelvtanunk, az *Elaboratior Grammatica Hungarica* két kötete, 1803-ban jelent meg.

2. Révai *Antiquitates* című 360-lapos könyvében kiadta és magyarázta a legrégibb magyar összefüggő nyelvmelékét, a Halotti Beszédet és ezzel a nyelvmelékek rendszeres tanulmányozását nálunk megindította.

3. Erős vitáival, melyeknek tárgyát a mai nyelvtudomány már nem tekinti olyan fontosnak, az egész magyar közvéleményt a nyelv ügye felé irányította. (Pl. az ikes igék vitája Verseggyel.) S ez érdeklődés, találkozási a forrongó nyelvújítás harcától szított érdeklődéssel, a magyar nyelvnek s tudományának ügyét, terjedését ma már alig méltányolható módon elősegítette.

E hatások sokkal tökéletesebbek lettek volna, ha kéziratai idejünkben megjelenhetnek. De a szomorú sors, mely életében is osztályrésze volt tudósunknak, haló poraiban se hagyta el. Egyetlen tanítványa, kiért magát annyit exponálta, kit halála előtt néhány nappal az egekig magasztalva saját helyettesül s oly fiatalon egyetemi tanárnak ajánl,² »édes Pistája«: Horvát István csak rövid ideig maradt hű nagy mestere hagyományaihoz. Egynehány apróbb kéziratát kiadja a Tudományos Gyűjteményben,³ de azután, ez a különben lelkes és más téreken érdemes tudós a Révai-féle igaz tudomány egyenes útjairól a mesevilág ábrándos útvesztőire tér.

Régi, becsületbeli adósságunkat Révai, illetve kéziratai iránt, csak a közel jövőben róhatjuk le. Két főrészből áll ez az adósság.

¹ A Magyar Deákság Kézirat. II. kötet 11. l.

² Révai Miklós Ürményi Józsefhez. A Nemzeti Múzeum leveles tárában. E rendkívül becses Révai-irat 1896-ban került Múzeumunk birtokába; Szentiványi Dr. Mészáros Károly ajándéka.

³ Vö. Tud. Gyűjt. 1883, II. k. 71. l. stb.

Egyrészt a nyelvtannak harmadik kötetét összeállítani a kéziratokból s kiadni; másrészt a teljesen kész Magyar Deákságból kiadni annyit, amennyi önálló benne s magyar nyelvtudományi vonatkozású. Az évforduló alkalmával részint Akadémiánk kiadásában, részint a Régi Magyar Könyvtár lapjain meg fognak jelenni e több mint százestendős kéziratok, melyeknek legnagyobb része forrásmunkául szolgálhat manapság is.

És ha majd a természet elhozza Révai temetésének szomorú tavaszi délutánját, el kell zarándokolnunk ahhoz a jeltelen sírdombhoz is, melynek lakója mindig csak dolgozott s mindig csak szenvedett!

RUBINYI MÓZES.

VERSEGHY FERENC, MINT NYELVÖR.

-- Megemlékezés születése 150. évfordulójára.¹ --

Már Riedl Frigyes kifejtette abban a nagybecsű nyelvészeti tanulmányában, mely a Nyr. 9. k.-ben jelent meg, hogy Verseghy nyelvészeti munkásságának legfőbb iránya a nyelvtisztaságon és helyes magyarságon való őrködés volt.

Nyelvtörténetünknek abban a forrongó idejében, mikor a nyelvújítás fényes diadalt arat az ortológián, mikor minden író ki akarja venni a maga részét a nyelvjavítás és szépítés munkájából, Verseghy szinte emberfölötti erővel veszi őrzés alá a tiszta és helyes magyarság határát. Minden egyes könyvében tiltakozik az ellen a romboló munka ellen, melyet a szépítés, javítás címe alatt a túlbuzgóság nyelvünk tisztaságán és erején elkövet. Verseghy, korának legnagyobb magyar nyelvfilozófusa, ki a nyelvet magasabb, ideális szempontból tekinti, az élőnyelvnek, a nép nyelvének legjobb ismerője, nem nézheti szó nélkül e barbárságot.²

Nyelvőrkdő működése a hiba szerint, melyet ostoroz, két irányban működik. Tiltakozik 1. *minden idegenszerűség* becsem-

¹ E megemlékezést már 1905-ben kaptuk. Azóta a szerencsétlen fiatal szerzőt — pályája kezdetén — elragadta körünkől a néppusztító tüdővész. Szolnoki fiú volt; tervbe vette, hogy áttanulja és méltatja Verseghy Ferencnek, a nagy szolnoki nyelvtudósnak, minden nyelvészeti munkáját; de sajnos, csak ez a tanulmánya készült el és egy kisebb Verseghy hangtanáról.

A szerk.

² E tanulmányban Verseghynek következő munkáira hivatkozom: *Analytica Institutionum linguae Hung.* Buda 1816—17. (An.) — *Neuverfasste Ungarische Sprachlehre.* Pest 1805. (U. Sp.) — *Tiszta Magyarság* Pest 1805. (T. Magy.) — *Tudományos Mesterszókönyv* (T. Mest.) 1822.

pészése ellen, s fölemeli tiltó szavát 2. a *helytelen*, a magyar nyelv természetével ellenkező *szóalkotás és mondat szerkesztés ellen*.¹

»Már negyvenedik esztendeje, — úgymond — hogy néhány tudós férfiú nagy buzgalommal hozzálátott a magyar nyelv kiműveléséhez, köréjük sereglett az utánzóknak egész csoportja. Némelyek azt hangoztatták, hogy a magyar syntaxist és grammatikát a latin szabályaira kell alkalmazni. Mások összegyűjtván több perzsa, török s héber szót, melyek a magyarban találhatók, arra az eredményre jutottak, hogy nyelvünket a keleti nyelvek szabályaihoz kell alkalmazni. Hasonló argumentum vezérelt másokat, kik a magyarban található számos szláv és illir szavak miatt ezek szabályainak akarta nyelvünket alávetni. Végül mások, mivel ezt ismerték: a francia, német, olasz és angol nyelvet vették mintának. S csak nagyon kevesen vették figyelembe magának a magyar nyelvnek sajátságait.«²

»Vannak, kik azt akarják, hogy úgy írjunk és beszéljünk, mint a régi magyarok; meg nem fontolván, hogy az eleven nyelv a nemzet kulturájával járván naponként változik.«³

»Nekünk tehát, ha a hazai nyelvet a filológia vezetése alatt akarjuk kiművelni, különösen arra kell törekednünk, hogy összegyűjtván magából a nyelv szelleméből és az egész nép használatából a grammatikai és mondattani szabályokat, visszavezetvén őket a maguk idiótizmusába, magát a nyelvet oly tisztaságra vigyük vissza, hogy a haladást annál jobban előmozdítsa, minél kegyetlenebbül nehezedik rá a külföldi szabályok súlya.«

»Véres könnyekkel siratja a böcsületes magyar anyanyelvünk mély sebeit, melyekkel az etimológiában járatlan és csak zabolátlan képzése repteit után induló szókoholók egy időtől fogva elborították. Mire nézve szíves kérleléssel javaslom, hogy aki magában új szavaknak alkotására akár nemes geniust, akár alacsony orexist érez, a szónyomozásnak tudományát éjjel-nappal forgassa. Amaz ugyan, hogy a nyelvet hasznos szüleményekkel meggazdagíthassa, ez pedig, hogy a beszemetezéstől magát megtartóztassa.«⁴

Ezt a programot tüzi maga elé nyelvészeti munkásságá-

¹ E dolgozatban kétféle írásmód van. Mai átírással közlöm azokat a szabályokat, melyeket latin vagy német műveiből fordítottam, míg eredeti helyesírással azokat, melyek magyarul voltak.

² An. II. 292. §. — ³ U. Sp. 389. l.

⁴ T. Mest. VII. R. 15. l. Idézi Madarász Flóris. Bp. Szemle 1900.

ban. Lépten-nyomon hangoztatja ez elveket munkáiban, akár a saját elveit hirdeti, akár ellenfeleit cáfolgatja. Tiszta Magyarországon kívül, melyet e célnak szentel, minden munkájában fölhangzik a figyelhertzetés, intés és kérlelés, hogy önkénykedő szabályaikkal, idegen mintára szabásukkal csak rontanak a nyelven, melyet pedig »a tökéletességnek, vagy ami mindegy a tisztaságnak, átlátszóságnak és csínynek (elegantia) legmagosabb fokára akartak emelni«.¹

Analitiká-ja nyelvtudományának teljes összefoglalása latin nyelven és itt mindig megragadja az alkalmat, hogy kimutassa a különbséget, mely a latin és magyar nyelv szelleme közt van. *Neuverfasste Ung. Sprachlehre* című művét a magyarul tanulni akaró németek, idegenek számára írja. Ebben aztán nem mulasztja el, hogy rámutasson azokra a sajátosságokra, melyekben a magyar a német nyelvtől különbözik. Kimutatja e különbségeket, mert »napkeleti nyelvünköt a napnyugotiaiak rámájára szabni annyi, mint fonákul munkálkodni.«²

I. Idegenszerőségek.

Hibáznak azok, akik a szokás szentesítette magyar vagy idegen kifejezéseket mellőzve, egy-egy német, latin szót szórul-szóra lefordítanak, pl.:

*beképzés*erő: *Einbildungskraft*: képzés v. képzőerő helyett; *benyomat*: *Eindruck*: impressio (*dieses macht auf ihn keinen Eindruck*, helyesen így kell fordítani: *ez őtet még nem illeti*, azaz nem hatja meg); *dárdafény*: *Spiessglanz*; *fejérszemélynédeszka*: *Damenbrett*: ostábla helyett; *főlépüléskönyv*: *Auferbauungsbuch*: ájtatos v. istenes könyv h.; *olvasottságlajtorjája*: *gradus eruditionis*: a tudósságnak garádicsa h.³

Hibáznak, még pedig nagyon gyerekesen azok, akik a *nemet* (genus-t) is beleviszik az egyes szavakba, a *né* szóval, mely mindig feleséget jelent:

angyalné: *angela*, *bájn*é: *gratiosa* v. *venusta dea*, *ón*é: *illa*, *szépn*é: *pulchra*, *szűzn*é: *virgo*, *vértestn*é: *consanguinea*.⁴

Ugyanílyen kifejezések: *jól néz ki*: *bene prospicit*: *er sieht gut aus*: jó színben van h.; *jól áll érte*: *er steht gut dafür*: kezes érte; — *az eggyik oly keveset gazdag, mint a másik*: *az eggyik oly szegény mint a másik*; — *Esztergomnál áttettünk*: *wir übersetzten*

¹ An. 2: 291. §. — ² U. Sp. 388. l. — ³ An. I. 69. §. c. — ⁴ An. I. 69. §. h.

bei Gran: átkeltünk; — *a személy, kirül gondolom, hogy az Úrnak mondá, és nem: mondá legyen, mert ez germanizmus v. latinizmus; — az orcámbul akarta kinézni, mint gondolkodok és nem: gondolkoznék v. gondolkozzak.*¹

Kerülnünk kell a szórul-szóra fordítást még a mondatszerkesztésben is, a pleonasztikus kifejezések, melyek a németben, franciában gyakoriak, a magyarban nem használatosak: *az úr az, kinek szöllok helyett: az úrnak szöllok.*²

Mert ha ezeket helyeseknek ismerjük el, »miért nem használjuk mi is pl. az ige vonzatát a latin syntaxis szabályai szerint? Miért nem mondjuk: *a ház tetejébül léesött: e tecto.* e h. *tetejéről, átmént Pestét: Pestinum, Pestre* h.. *elfelejtkezött az attyának: patris sui, az attyárul* h.?³

Vonok vala, lelék vala összetett imperfectum sem a közönséges beszédben, sem a műveltebb stílusban nem használatos. *Vonék, vonál* stb. az ország némely részében és azok az írók használják, kik a németet utánozzák. Egyébként a német és latin imperfectumot sokkal helyesebben és minden sérelem nélkül praet. perf.-mal (vagyis a *vontam, vontál* alakkal) fordíthatni.⁴

»Keserves könnyekkel kell megsirratnunk azt a nyelvet, melyet ilyen szavakkal elnyomnak inkább, mint művelnek.«

Névelő használata: a magyarban sokszor a határozott névelőt (a, az,) tesszük ki, mikor a németben semmi v. *ein* határozatlan névelő van: *a) általános kifejezésekben pl.: az atyának szeretni kell mindén gyermekét: ein Vater muss alle seine Kinder lieben; Úgy szaladozik, mint a bolond: Er lauft herum, wie ein Narr.* Ilyenkor a magyarban a névelő helyett *minden* állhat.

*b) a birtok elé a határozott névelőt tesszük ki, ha előtte nak-nek ragos birtokos áll: ez igen nagy észnek a jele: das ist ein Zeichen von vielem Verstande;*⁵

c) a magyarban a, az névelőt használunk, ha a német úgy beszél hogy odaértjük a der, die, das v. sein, -e stb. névmást: Weder Sanftmut, noch (die) Strenge kann mit ihm etwas ausrichten: Sëm az édesgetés, sëm a keménység nem fog rajta. Weder (sein) Vater, noch (seine) Mutter können ihn dazu bewegen: Sëm az attya, sëm az annya nem vèheti rëd.

¹ An. I. 41. §., U. Sp. 291. l. — ² U. Sp. 229. l. — ³ An. II. 22. §. —

⁴ An. I. 213. §. c. — ⁵ U. Sp. 158. l.

d) ha valamely tulajdonnév jelzője oly általánosan ismert, hogy tulajdonképen ahhoz a főnévhez tartozó résznek tekinthető, akkor a némettel ellenkezőleg nem kap névelőt: *Der heilige Andreas: Szt. András.*

A névelő használatára a magyarban általában a következő a szabály: Nincs szükség névelőre, ha a beszéd határozatlan, mert nem az összes, nem is bizonyos ludakról van szó e példában: *vad ludakat láttam dél felé repülni.*

Kivétel, ha a magyarban az egyedüliséget *eggy* szóval fejezzük ki: *kérlek adgy nekém eggy körtvét, én nekéd viszontag eggy almát adok.*¹

Hiányzik a névelő a következő esetekben: 1. Könyvek címénél és feliratainál: *Új Magyar Grammatika, Első könyv, Második rész.* (Mit szól ehhez *Az Ujság?*) 2. Fölkiáltásoknál: *Egek, óh tük kegyelmes Egek!* — Mikor több nevet sorolunk föl, elég, ha az elsőhöz és az utolsóhoz csatoljuk: *Az embérség, jámborság, jó erkölcs, tudomány és módosság a nevedékeknek legszebb tulajdonságai.* — Az *Isten* szóhoz kitesszük pl: *Jó az Isten,* kivéve a köv. szólásokat: *Isten hozott, I. hozzád, I. ments, I. nevében, I. veled, I. téged (áldgjon meg), I. neki, I. hírével, I. bocsáss!*

Az *eggy* névelő németes utánzatnak látszik, mégis bizonyos esetekben bátran használhatjuk, pl.: Az alázatosság *eggy* olyan erkölcs, melly az embért nagyon kedvelteti. Itt az *eggy* el is hagyható. Mikor előfordul, inkább számnév, vagy határozatlan névmás, mint névelő. Határozatlan névmáskép szerepel e kifejezésben: *Igyál eggy pohár vizet. Tölts rá eggy kis vizet. Eggy kevés mézet hozott. Neked többé eggy szálát sem hiszek. Eggy csöppet sem jobb a testvérénél. Soha eggy király jobb szívű nem volt, mint ő.*

Energikusabb a beszéd, ha az *eggy* szót közbevetjük, pl.: *Sógora böcsületes eggy embér. Ez felségös eggy gondolat.*²

Nem tesszük ki az *eggy* névelőt a magyarban, még ha ott van is a németben az *ein*, -e, -n, pl. *Jó reggelt kívánok az Úrnak: Ich wünsche Ihnen einen guten Morgen.* Nagy szegénységét találtam ebben a házban: *Ich habe in diesem Hause eine grosse Armut gefunden.*

¹ An. II. 5. §. — Uo. 6. és 10. §. a névelőknek tulajdonnevek mellett fölösleges voltáról. — ² An. II. 18. §.

Még megszámlálható dolgoknál sem használjuk, ha a németben sincs egy nagyobb szám ellentétéként kifejezve; vagy ha számnév is, de nincs nagyobb nyomaték rajta, pl. *Ezt mély eszű embernek mondják: Diesen gibt man für einen tiefdenkenden Mann aus.*¹

Az olyan igéknél, melyek a létet v. nemlétet fejezik ki, az *ëggy* szükségképen elmarad, akár megszámlálható a dolog, akár nem; akár ki van téve a létige, akár nincs, pl. *Ez dërék bor: das ist ein trefflicher Wein. Még ma szép üdö lehet: Heute kann noch ein schönes Wetter werden. Jó szíve van: Er hat ein gutes Herz.*²

A következő igék mellett a német szokás ellenére *ëggy* nélkül áll a főnév: *hisz: er glaubt; tart: er hält; mond: er spricht; ítél: er urteilt; választ: er wählt; üz: er treibt; csinál: er macht; hív: er ruft; nevez: er nennt; látszik, tetszik: er scheint; mutat: er zeigt; pld. Böcsületës embërnek tartom, vallom. Bírónak választották. Jó asszonyoknak látszik. Bolondot üz belöle.*

Elmarad az *ëggy* a *soha* szó után, ha tagadó a beszéd: *Soha király nagyobb szívü nem volt, mint ő: Nie war ein König grossmütiger, als er.*³

A többes-szám használata: Egyes írók, kik a magyar nyelvet és syntaxist a latinnal egyformának veszik, a közönséges élőbeszéd szokásával ellenkezöleg használják a következőket: *Két emberek; Háromszáz katonák; Ötezer forintok — Két ember, Háromszáz katona, Ötezer forint helyett.*⁴

Meg nem állhatom, hogy azoknak helytelen gondolkozását ki ne mutassam, akik azt tartják, hogy a számok használatában a latin syntaxist kell követnünk. Ugyanis melyik magyar ember felel e kérdésre: *Hogy a búza?* többes-számban: *öt forintok.*⁵ Ki mondja a becslésnél: *E kép két aranyak; A búza négy forintok volt eddig, de nemsokára öt forintok lesz. Az én lakásom a tiedtül ezer lépések volt.*⁶

Egyes-számot használunk, mikor a körülményekből könnyen kivehető a többség, még ha a latinban többes-szám van is: *cseresznyét ettünk: cerasa comedimus; ma ebédkor lencsénk volt: hodie in prandio lentes habuimus; hat garas ára almát vettem: sex grossis poma emi.*

¹ U. Sp. 155. l. — ² U. Sp. 156. — ³ U. Sp. 157. — ⁴ An. I. 109. §., An. II. 98. §. — ⁵ An. II. 104. Nota. — ⁶ An. II. 123. §. Nota, 139. §.

A gyűjtő nevek mellett, melyek csapatot, határozatlan mértéket vagy tőszámok mellett bizonyos összeget, határozott számot, vagy biztos mértéket jelentenek, még akkor is egyes-számban van a főnév, ha a latinban többes-szám van is, pl.: *három sereg katonát* (nem *katonákat*) *láttam*; *öt falka juhomot* (nem *juhai-mot*) *hajtotta el az ellenség*; *két pohár vizet ittam*.

Testrészeknél¹ a következő és hasonló kifejezésekben a magyar egyes-számot használ: *lábbal tapodni a szerencsáját*, nem *lábakkal*; *karja közé vette a gyermekét*, nem *karjai*; *foga közt tartja*, nem *fogai*...

Különösen megjegyzi, hogy az újabban megjelenő művekben csak úgy hemzseg az *i-* képzős melléknév, pedig egyáltalán nem magyaros. Legnagyobb részét a mai magyar nyelv-művelők a latin és német nyelv utánzásával készítették, s így újabb diszítések címén újabb barbarizmusokkal töltötték meg a nyelvet.

Azokat a latin mellézneveket, melyek azt fejezik ki, hogy valami valamiből lett, a magyarban vagy összetett szóval, vagy *való* suffixummal fordítjuk helyesen, pld.: *aranylánc*, *ezüstkanál*, de nem: *aranyi lánc*, *ezüsti kanál*, stb.

Ha e melléznevek magukban, a hozzátartozó főnevek nélkül fordulnak elő, akkor így mondjuk: *aranyból való*, *ezüsből való*, *fából való*, bár *arany*, *ezüst*, *fa* stb. magukban is állhatnak melléknév gyanánt, pl. e kérdésben: *ezüst kanál-é vallyon ez?* fel. *ezüst*.

-*i-* képzős mellézneveket tulajdonnevekből egyáltalán nem lehet képezni: *Cicerói*, *Cato*i, *Catilinai*. Még akkor se szabad, ha nem lenne módunkban többféle kifejezéssel vagy körülírással az idegen szólásokat lefordítani, pl.: *stilus Ciceronianus*: *Ciceróhoz hasonló írásmód* és nem: *Cicerói írásmód*; *frons Catonis*: *Catóéhoz hasonló homlok*, *komoly ábrázat*, nem pedig: *Cato*i homlok; *bellum Catilinarium*: *a Catilinától indított hadakozás* és nem: *Catilinai hadakozás*. *Virilis*: *férjfi*s és nem *férjfiu*i; *sexus virilis*: *férjfinem* és nem *férjfiu*i nem; *animus virilis*: *férjfi*s szív; *dunai víz*: *dunavíz*; *tiszai víz*: *tiszavíz*. Ilyeneket sok »latin magyar« merészel mondani, de ez ép oly szokatlan barbarizmus, mintha: *bori levest*, *marhai húst*, *bornyúi pecsenyét* mondanánk.

¹ An. II. 98. §. 3.

Germanizmusok: *munkája végezve: munkáját végeztén helyett; csendé szakasztva: csendét szakasztván helyett;*¹ *érdemek által magosabbra emelve lettek:* emeltettek helyett.

Az ilyenféle sérelmek, melyeket a haza nyelvén különböző férfiak ejtenek és a jobbak gondatlanságból fölvesznek, még költeményekben sem tűrhetők, azokban kell a nyelvtisztaságnak legjobban tündökölnie.²

A magyar bibliafordításokról szóló értekezésében (Dissertatio de versione Hungaricae Scripturae Sanctae, Buda 1822.) tett megjegyzései is idetartoznak.³

(Folytatjuk.)

RÉVÉSZ KÁROLY.

KOLOZSVÁRI GLOSSZÁK.

Klasszikus földje a magyar szótárirodalomnak Erdély s benne Kolozsvár. A magyar Calepinus Kolozsvárról kerül ki. Szenci Molnár Alberten elkezdve, kinek apja székely volt, Páriz Pápain át Bod Péterig a magyar szótárfírásnak igen-igen sok szála fűződik Erdélyhez s benne a székelységhez. Szinte kiszámíthatatlan, mekkora hatása volt ezeknek a nyelv vagyonát nyilván tartó száraz lajstromoknak a magyar írói nyelvre s érdekes föladata lesz a jövőnek a nyelvjárások rendszeres áttanulmányozása alapján kimutatni, milyen aránytalanul nagy szerep jutott a székely nyelvjárásoknak hajdan az irodalmi nyelv megteremtésében.

Ez a mi glosszánk is egyik székely nyelvjárásnak érdekes emléke s vagyonának nyilván tartója. A kolozsvári unitárius kollégium könyvtárában akadtam rá rendezés közben egy 1518-ban kiadott latin-német szótárban. A negyedréti alakú egykorú kötésű könyv címlapja hiányzik, egyébként azonban teljesen ép, csak a végéről a függelékképpen hozzácsatolt *Vocabula Saracenica*-ból hiányozhatik egy-két levél. Címe Panzer-ből (Annales Typographici 6:88) megállapíthatólag: *Dictionarium quod Gemma Gemmarum vocant nuper castigatum. In quo nihil eorum que in prioribus excusa sunt desiderantur.* Colophonja: *Vocabularius gemma gemmarum cum additionibus diligenter revisus. Impresusque in inclita urbe Agentineñ (sic) per Joannem Knoblauch*

¹ E két kifejezésre nézve tévedett Verseghy: nem németesek, hanem csak régiesek (vö. *szeme lesütve Fal., szárnya-szegve Arany*).

² An. II. 242. §.

³ Ismertette Krausz Sámuel Nyr. 28:318.

finit feliciter. Anno salutis nre 1518, die IV. mensis Decembris. A₂—EE₆. Függetlenül hozzáfűzve: Elucidarius vel vocabularius poeticus ab Hermanno Torrentino compositus: continens fabulas: historias: provincias: urbes: insulas: fluvios: et montes illustres. Item vocabula et interpretationes grecorum et hebraicorum: una cum vocabulis communibus Saracenorum in latinum translatis et alijs in fine adiunctis. Megvan aa₁—kk₄, a többi hiányzik.

Csaknem mindenik lapja sűrűn tele van írva magyar és latin nyelvű lapszéli bejegyzésekkel (glosszák). Legtöbbször csak egyes szavak, néha azonban, kivált a latin nyelvűek, egész mondatok. A tábla is hemzseg a betűtől.

A könyv régi tulajdonosáról a gg₈ lap ad fölvilágosítást. Itt ugyanis a következő bejegyzést olvashatjuk: *Emptus In Anno 1577. A Matheo Ajthaj d. 20. Philippus Beöleónj.* Tehát Ajtai Máté és Bölöni Fülöp voltak a könyv tulajdonosai. Önként támadna mindenki az a gondolat, hogy talán a bejegyzések is őtőlük származnak valamelyiktől, annnyival is inkább, mert a lapszéli bejegyzések aránytalanul nagy részében rögtön föl lehet ismerni az »Emptus...« írta kéz vonásait. Ámde még azonkívül két más kéz írása is világosan fölismerhető. Az egyik közülök — helyesírásából és nyelvéből következtetve — egyidős lehet a fennebbivel. Egyébiránt jelentéktelenül kevészer fordul elő (vö. *mordaly, kemenség* Z₃ oldalon). A másik azonban sokkal régebbnek látszik. Betűi, helyesírása, nyelve nagyon elüt két társától. Magyarázni is egészen másképp magyaráz. Legtöbbször latinul. De magyar nyelvű bejegyzései is számosak és becsesek. Nagyon valószínű tehát már ennyiből is, hogy a két első s egykorúnak látszó bejegyzés a könyv két ismeretes gazdájától Ajtai Mátétól s Bölöni Fülöptől származik, a harmadik kéz jegyezte régebbi glosszák pedig valamelyik régebbi tulajdonos kézírásai lehetnek. Ezt a föltevést megerősíti egy igen érdekes bejegyzés. A DD₆ lapon ugyanis ugyanaz a kéz, mely a könyv egykori tulajdonosairól adott felvilágosítást (»Emptus... stb.«), azt írja az *uncus: horog* szóhoz adott jegyzetben: *Demetrius hunyadi. ita. uncus incurvus horgas dogenieg sed rectius secundum alios puto esse horog kibe az embert allanal vagj orranal fogva szoktak vetnj.* Ez a bejegyzés sok mindent megmagyaráz. Megtudjuk belőle, hogy glosszatorunknak (Ajtai v. Bölöni) egyik forrása a Hunyadi Demeter szóbeli előadása vagy esetleg írott szójegyzéke volt, s hogy eszerint

valószínűleg tanítványa, illetőleg tanítványai Hunyadi Demeternek. Az idő pontosan összevág. Hunyadi Demeter, az unitáriusok második püspöke (1579 július 13-tól 1592 július 6-ig) abban az időben (1577) rektora volt (1573—1579) az unitáriusok kolozsvári főiskolájának.¹ Olaszországban tanult nagyhírű, tudós ember volt, a klasszikus nyelvekben kiválóan jártas.²

Tanítványairól, a mi glosszátorainkról, azonban ez ideig még semmit sem sikerült megtudnom. Pap vagy tanár lehetett belőlük. Az azonban bizonyos, hogy háromszéki születésűek (Ajta, Bölön³) voltak. Nyelvük a háromszéki székely nyelvjárásnak egyik legrégebb s legbecsesebb emléke. Sok olyan szavuk van, amelyet eddigelé csak Háromszékről ismerünk. Pl. *garongyag*, *gorongyak*, *kölönte* (piscis capitosus), *nyomodni*, *hiripelő*, *nyüg* (plicatura jelentésben csak Kiss Mihály adata ismeri Hsz-ről) stb.

Saját nyelvérzékükön kívül bizonyára tanácsot kértek az iskolában valószínűleg közkézen forgó iskolai szójegyzéktől is. Azért nem volna például fölösleges munka tüzetesen összevetni glosszáinkat a körülbelül ugyanezen időben s ugyanitt készülő Calepinussal. Nem lehetetlen, hogy alapjában mind a ketten egy forrásból merítettek. Calepinus is tele van székely tájszókkal (vö. Szily K. Nyr. 15:310).

Az Ajtai-Bölöni glosszáktól külön kell választanunk az említett harmadik kéz bejegyzéseit. Írójáról semmi útbaigazítást sem nyújt a könyv, de korát hozzávetőleg elég pontosan meghatározza nyelve és helyesírása. Hogy az Ajtai-Bölöni-féle bejegyzéseknél jóval régiebb, nemcsak az írás mineműsége bizonyítja, hanem az is, hogy a lap szélét a *ius primae occupationis* alkuba nem ereszkedésével használja ki és foglalja el s hogy az Ajtai-Bölöni keze sokszor átjavítja, kihúzza vagy átírja a régi bejegyzést a maga nyelve és helyesírása szerint. Pl. *zeenwono*-t kihúzza s *asagh*-ot ír (y_1) helyébe, *kethes*-t *kóthes*-re (O_6), *keresffa*-t *kőrösffa*-ra (I_8), *kemencze*-t *sutó kemencze*-re (E_1), *otho*-t *oltho*-ra (E_1), *were*-t *wereo*-re, illetőleg *weröre* (P_3), *segh therele*-t *segh thörölő*-re (B_1), *zele*-t *zelő*-re (N_4), *pologar*-t *polgar*-ra (D_8), *kekenffa*-t *kókenffa*-ra (D_8) stb. stb. javítja. Említettük már, hogy bejegyzéseinek nagyobb része latin nyelvű. Tudós vagy tudóskodó eti-

¹ Vö. Uzoni—Fosztó: Histor. Eccl. I. 264.

² Uo.

³ Ajta és Bölön ma is virágzó szín-unitárius községek.

mológiai és jelentéstani magyarázatokat ad, mint pl. »presbiter ·/. sacerdos, et dicitur quasi prebens iter ·/. viam, quia presbiteri debent alijs prebere viam, qua itur ad regnum celorum« (T₆), vagy: »Ludum laudo pile, plus laudo pocula pile« (T₂). Ez az utóbbi idézet hexameter. Valamelyik középkori gramatikus csinál-mánya. Hozzá hasonló s bizonyára egy helyről szedett hexameter-sor nagyon sok van könyvünkben.¹

Helyesírása meglepően régies.

A *cs*-t *cz*, *czí*, *ch*, *chy*, *czy*, *c*-vel írja (sehol *ts*-sel!).

Az *sz* jele: *sc*, *z*, *s*.

Az *ő* hangé: *w*, *ŵ*, *ew*, *e* (?).

A hosszú magánhangzókat megkettőztetéssel jelöli: *aa*, *ee* (*ageek*, *beel*, *kees*, *meez*, *seek*, *sceel*, *zeen*, *kosaar*).

A *h*-t a középkori helyesírás szerint néhol fölöslegesen használja, pl. *herews* (= erős, vö. Zolnai: Nyelvemlékeink 141).

Főbb nyelvi sajátságait a következőkben foglaljuk össze:

1. Az *-s* képző előtti vokális *u*-val van jelölve: *bozusaghus*, *haborusagus*, *hasonlatus*, *hurus* (madár), de *hasnalathos*.

2. A mai *-alom* *-elem* helyén az eredeti *-alm* *-elm* van: *birodalm*, *felelm*, *ywthalm*, *lakodalm*.

3. *-at* *-et* képzős elavult alakok: *dyadalmath*, *ezevezeth* (*rabies*), *kazalath*, *myelkedeth*.

4. A folyamatos cselekvésű melléknévi igenév képzője *e*: *rebege*, (postho) *nyre*, *terele* (törülő), *fekethe* (vitta), *ydwezethe*, *kereskede*, (yo) *thewe*, *methete* (kes), *fenesethe*; de *rezelw*, *wesw*, *merethew*, *hyzelkedew*, (dyo) *therew*. Egyéb *ő* végű névszók is *e*-vel végződnek: *fenye* (magh), (elmeteth) *wesse*, *serpene*, *sceleffe* (de *scelew sem*). Vö. még *keuserweseg*, de *kezerwesen*, *ekewr pastor*, de *wad eker*.

5. Az *-ít* képző alakja *-et*, *-eit*. Pl. *meretheny*, *merethew*, *ydwezethe*, (fegver) *tizteito*.

6. Kicsinyítő képző helyett *kyczin* *lampas*, *kychyn were*-féle alakok használatosak.

7. Tanulságosak a következő alakok is: *gylekezevesth* (*cater-*

¹ Pl. Priscus et antiquus. annosus. inueteratus.

Decrepitus. vetulus. vetus. emeritusque senilis.

Longeuus sit in his et pristinus atque vetustus (U₁).

Vagy: Spondeo polliceor promitto pango paciscor.

Splendet. et irradiat. fulget. nitet. atque coruscat.

Emicat atque micat rutillat claret atque relucet (Aa₃).

vatim), *konczonked*, *yelennen* (evidenter), *sorkanthe*, *mety kees*, s¹óló *meti kes*, *czikle*, *bogol*, *lwgh fewne* stb.

Mindezek együttvéve amellet tanuskodnak, hogy ezek a bejegyzések, úgy a század közepe táján, de inkább az első, mint a második felében a századnak, talán még a kódexek korában, vagy legfeljebb csak egy pár évvel később keletkezettek, tehát jóval előbb, mint az 1577 táján keletkezett Ajtai-Bölöni-féle glosszák.

Emezek határozottan székely emberek bejegyzései, amazokat semmi sem köti a Székelyföldhöz. Tájszavai (talán az egy *aszag*-ot kivéve) inkább a dunántúli (drávamenti? Tolna? Baranya?) nyelvjárásra vallanak: *czenghe*, *czinghe* (vö. Tsz. *csinge*), *theelffa* (Somogy, Zala, Baranya), *monyaro fa* (Drávamellék), *gyalom* (Győr, Bodroglköz), *ahon*, *ihon* (Dunántúl is), *kaszálat* (Göcsej), *kezerethenj* (Zala, Göcsej), *nyivás* (Csallóköz), *sarro*, *penyz*, *zelemen*, *chyarabol* (Dunántúl *csereboj*), *áspa* (Baranya, Vas, Rábaköz).

De ha dunántúli az első bejegyző, hogy kerül a könyv Kolozsvárra olyan messze földről? Erre az egyháztörténelem ad csattanó feleletet. Tolnában és Baranyában már 1569-ben fölúti fejét az unitárizmus, s a hetvenes években már virágzó egyház-községei vannak.¹ Az új hit hirdetői Erdélyből (Kolozsvárról) kikerült ifjak.² Velük megindul s egy évszázadig tart az állandó érintkezés Kolozsvár és Pécs között. Dunántúli ifjak keresik fel Kolozsvárt s Kolozsvárról egész seregestől menekülnek ki Baranyába.³ Közülök hozhatta be valaki a könyvet Erdélybe. Nem lehet pusztá véletlen tehát az, hogy könyvünk régibb glosszái éppen a baranyavidéki nyelvjárás mellett tanuskodnak. Íme a nyelvtörténet világánál is csak igazolódik a történelem tanítása! Ez a könyv érdekes emléke a dunántúli unitárizmusnak, s egyben érdekes bizonyítéka annak is, milyen keveset változnak nyelvjárásaink évszázadok alatt is.

A magyar szavakat egytől-egyig kiírtam latin (esetleg német) jelentésükkel együtt, a helyesíráson sehol semmit nem változtatva. Az egymástól pontosan megkülönböztethető régibb (dunántúli nyelvjárás) és újabb (székely nyelvjárás) bejegyzéseket két külön

¹ Vö. Kanyaró Ferenc: Unitáriusok Magyarországon 109. s köv. l.

² Erdélyből kerülnek ki: Vásárhelyi Mihály, Jászberényi György, Válaszuti György (1572 nyarán érkezik Pécsre). Uo. 118. l.

³ Érdekes adatokat sorol fel erre nézve Kanyaró F. id. m. (195. l.)

magyar-latin sorrendben állítottam össze. Előbb a régi bejegyzéseket adom, s csak azután kerül a sor a sokkal terjedelmesebb *Ajthay-Beoleony Glosszák*-ra.

aczel: calibs D₂
aczelos: caligeus D₂
fenjyth[e] *aczel* [a *fenjthe* utolsó (e) betűje áthuzogatva]: fugillus, ein fuer ysen oder stahel, quo concutitur ignis ex petra vel silice K₁
ado: tributum Cc₆
ado (-ffyzethe) vö. fizető¹
agia (!), kaponia: cranium, summum capitis F₃
agyas (kamora) vö. kamara
agek l. cype (femur)
ageek: inquen M₃
ahetathossag: devotio G₃
ahon: illic L₂
Ajtho (ragastho) vö. ragasztó
akadozo l. rebegő
akarath: placitum O₂
yo akaro: fautor I₅
akarath nyekwl [!]: invitus, non volens N₁
akasthatoth: furcatus, gehenekt K₂
akol: caula, ein schaffstal D₅
al (orcza) vö. orcza
alak vel *bab*: puppa U₂
aldozath: cremium, sacrificium F₄
libamen O₂
all kapcza: mala² P₂
ellene allanj: resistere X₃
fogadasomnak allok: woti compotem reddo Dd₇
ellene allo l. zawar (obex, rigel)
alapath: status Aa₃
allath: ens, substantia S₁
Allo (wyz) vö. víz
wad alma (wyz) vö. víz
alnoksagh: calliditas D₂
alozekonsag: torpor, somnolentia Cc₄
alut (-they) vö. tej

alut (yseg) vö. üszög
athal (yth) vö. út
el amelkodo: stupidus, Stupefacanzar l. bicsak [tus Bb₁
Mwsthoha anja: noverca A₃
Mwsthoha apa: novercus A₃
Mwsthoha athya: vitricus Dd₆
Aranyas: obrizum [vagy obrizus?] L₄
arok: fossa L₈
Arthan: madialis [maialis], porcus domesticus castratus P₂
aso: fossorium I₈
aspa vö. gombaeto
dobos azzon: tympanistria *wel timpanistra* Cc₃
pologarasson [kijavítva: polgarasszonj]: civissa D₈
azak, asagh: rutabulum y₁

bab l. alak
baij (-vivas) vö. vivás
keczkebak: hircus L₃
balgathag l. betheg
balogh (kez) vö. kéz
balwan: beelphegor, ein abgot C₃
bakos: hircosus, fetidus L₂
bantas: tedium Cc₁
barazda: sulcus Bb₃
borozda: lira, sulcus O₄
barana [!]: occa R₁
Bathor: fretus, tutus, confisus K₁
bathorethas: tutamen Cc₈
batorsagh: securitas L₁
bekethelen: infestus, molestus, infensus M₃
gerthyabeel [átjavítva: gjorthyabeell]: ligneus, biltzen, lychnus O₃
belcze [átjavítva: bölcző]: cuna, ein wige, cunabulum F₄

¹ Az utalásnál mai helyesírással írom a szavakat.

² A dült betűvel szedett latin szók kézirati bejegyzések.

betheg vel *balgathag*: *insanus* M₄
betewg [!]: *nodatus* vagy [nodus?]

Q₂ [= *bütöök*?]

ekes bezed: *facundia*, *gut gesprech*
 S₄

bijal, *bjal*: *urus*, *bos silvester* Dd₈

bibor: *byssus* C₄

bičzak vel *anzar* [kijavítva: *hanzar*!]: *pugio* U₂

ekewrbika [kihúzza, helyette beírva]: *nadibika*: *onocrotalus* R₂

ffogoth bjyro: *arbitr* B₂

bjyrodalm: *regimen* y₄

bjyzonwal: *quidem*, *certe* U₄ *enimvero*, *furwar* S₁

bizonwal: *certe*, *sine dubio* U₄

bochjatok, *olvasok*, *hagyok*, *sedek*, *evezek*: *lego* [A táblán]

boczanat: *indulgentia* Dd₂

bogol: *bibio*, *musciones vermicul*[a] *e de vino nascentes*. C₃ *muscio vermiculus bibens vinum vel bibio*
 P₈ [ismeretlen]

boka (cziont) vö. *csont*

bokayg: *usque ad talos* Bb₄

yo bor: *temetum*, *bonum vinum*

bor (ky) vö. *kő* [Cc₁]

borostjyan: *edera* H₃

borothwa: *rasorium* X₁

kychyn borothwa: *rasiolum* X₁

borz: *taxus*, *est quoddam animal*, *ein tachs* Bb₄

botlas: *cespitatio* D₇

botrankozas: *scandalum* J₃

bozza: *sambucetum* y₂ *ebulus* H₃

bozza (ffa) vö. *fa*

bozzas: *sambucetum* y₂ *sambucetum* (A táblán)

bozúsagh: *contumelia*

bozusaghus: *contumeliosus* F₂

tollas bozogan: *Clava* E₁

besegh: *ubertas* Dd₁

beseghes: *ubertosus*, *ubertuosus*, *uberosus* Dd₁

bewetheni [átjavítva: *bővitheni*] *ubertare* Dd₁

bewethwen [átjavítva: *bővithwen*] *ubertim* Dd₁

botw l. *niomas*

buar: *urinator* Dd₈

bjkes: *faginetum* y₄

byk (ffa) vö. *fa*

bjynthelen: *insons* M₄

cyrkalom, *circalom*: *circinus*, *ein cirkel* D₈

czalanos: *urticetum* Dd₈ *urticetum* (A táblán)

czalard prestigiosus F₇ *impostor* M₁

czalard vel *lopo*: *lauernio*, *deceptor* vel *fur* O₁

yegh czap [utána írva *Jegh cziap*]: *stiria* Aa₄

czaplar: *caupo* D₅

chjyrabol [kihúzza, helyette beírva: *chiere bogár*]: *brucus*, *ein kefer* D₁

czava: *nautea*, *in qua coria*(?) *macerantur* Q₁

czelekedet vel *myelkedeth*: *facinus* y₄

czegher: *pila* T₂

czenghe: *pila* T₂ [vö. *csinge* Tsz.]

czyngewel (yaczo) vö. *játszó*

czepke: *tritulator*, *excussor* Cc₇

czepw: *stupa* Bb₁

czewrus: *quercetum* (A táblán)

czerelew [átjavítva: *czerelew*]: *cambio* D₈

czerep: *testa* Cc₂

czerpene: *sartago*, *patella* y₃ [vö. Tsz.]

czyjga: *trochea* Cc₇ *oculeus* H₃

czikle: *tenticula* *ein ryem* oder *strick*, *laqueus* *qui tenditur avibus* Cc₁ [ismeretlen vö. *ciklend* *csikli* Tsz.]

kethel [átjavítva: *kethel*] *czinalo*: *funifer* K₁

gwz czinalo *restarius* X₄

czyjpe, *agék*: *femur* y₅

czyjpeke: *rubeus* [olv. *rubus*] X₄

czyjpekes: *rubetum*, *locus ubi rubi crescent* X₄

czyjzar, *fenesethe*: *politor* T₄

cyzma: *coturnus*, *pedis indumentum* F₃

czomo: *massa* P₃

boka cziont: *talus* Bb₄

chopa: *lippitudo* O₃

chopas [sem] vö. szem

czuka: *lucius* O₄

czwór vel *ystalo*: *horreum* L₃

dagad: *tumet* Cc₇

dagadnj: *tumescere* Cc₇

dagadok: *turgeo* Cc₈

dyadalm, *giozedelem*: *triumphus* Cc.

djadalmath [!]: *tropheum* Cc₇

dijo [terew] vö. törő

disno [ol] vö. ol

zyl dyzno: *ericius*, *erinacius*, *ein igel* y₁

thengewry sindhysno: *chirogrillus*, *ein merkatz* D₈

dob: *tympanum* Cc₃

dobos: *tympanator* Cc₃

egh: *halitus*, *spiritus* L₁

eghe (ysegh) vö. üszög

egesegh: *equalitas*, *glycheit* I₁

egesegh l. *hasnalath*

eghaz (ffya) vö. fu

eghaz (ewreze) vö. őriző

eke (zarwa) vö. szarv

ekees *decorus* G₂

ekes vö. beszéd

Ekesetheni: *venustare* Dd₂

ekeselth: *insignis*, *praeclarus*, *nobilis* M₄

ekthelensegh: *dedecus* G₂

elesegh: *edulium* H₃

menthwl eleztheb: *quantotius* M₃

(syg) -*elew* vö. szügy

ellene vö. áll

ellene vö. morgani

meghemeztheni: *absumere* A₃

kereskede ember: *institor*, *mercator* M₄

enghede: *fautor*, *amicus*, *ein gunner* I₅

eperij: *fraga*, *ein erdberkrut* I₈

erdem: *meritum* P₅

erelkedes: *conatus* E₄

ewres: *robustus* X₄

herews [kihúzza, helyette beírva:

Erős]: *fortis*, *robustus* I₈

erewsethenj: *solidare* Aa₁

erethelen: *imbecillus*, *imbecillis* M₁

erethlensegh: *imbecillitas* M₁

eresetheni: *roborare* X₄

erezwen: *lucus*, *silva*, *nemus* P₁

[vö. *eresztvény* Tsz.]

erwen: *vertex* Dd₃

eseth: *casus* D₅

ezewezeth [!]: *frenesis est apostema cerebri ex calore*. Etiam est

rabies vel *furor* K₁

eweth: *asperiolus*, *ein eychorn* B₄

ewezni: *remigare* X₂

euezek l. *bochyatok*

euezez [!]: *remigium* X₂

eweze: *remus* X₂

ffa (myes) vö. mives

ffa (wago) vö. vágó

bozzaffa: *sambuca* J₂

bykffa: *fagus* I₄

ffyathal fa, *cziemete*: *frutex* K₁

hasffa [!]: *tilia* Cc₃

Jeghneffa: *abies* A₂

kechkerago ffa: *taxus* Bb₄

kekenffa [átjavitva: *kokénffa*]: *cinus* D₈

monyaroffa [!] *corylus* F₃

nyarffa: *tremulus* Cc₆

nyr (fa) vö. nyir

somffa: *cornus* F₃

theelffa: *ilex* L₄ [vö. Tsz. Gyöngy. Sz.]

zederffa: *sicomorus* Z₃

zylffa: *ulmus* Dd₆

syluaffa: *prunus* U₁

ffagjw: *sepum*, *sebum* Z₂

ziw ffajdalmas: *vecors* Dd₁ [ismeretlen]

ziw fajdalm: *vecordia* Dd₁ [ismeretlen]

ffaklja: *teda* Cc₁ fax, *teda* I₅

ffark (mytring) vö. matring

ffazek (yarto) vö. gyártó
 fegever (tizteito) vö. tisztító
 ffeijedelm: princeps, tribunus Cc₆
 ffeijer (gem) vö. gém
 feijer (themyen) vö. tömjén
 ffeijersegh: albedo D₃
 fekel [átjavítva: fekelj] Dd₃
 fekeles: verricosus Dd₃
 fel (hora) vö. óra
 felelm: timor, pavor I₈ pavor,
 timor Cc₃

sem feñe: pupilla U₂
 fenythe vö. acél
 fenesethe l. czyzar
 fen (kw) vö. kő
 lwgy fewne [!]: pinus T₂ (Ily
 alakban ismeretlen]
 ffenije (magh) vö. mag
 lug ffenies: pinetum (A táblán)
 fferegh: curculio G₁
 swferegh: teredo Cc₂
 eghaz fña: vitricus ecclesie Dd₆
 ffjathal (fa) vö. fa
 fias (tik) vö. tyuk
 ffyzethez: retributio X₃
 adoffyzethe: tributarius Cc₆
 ffogadas vö. áll
 ffoghathkozas: defectus G₂
 ffoglalnaak: mancipant P₂
 ffogatho: capax D₃
 ffogo: forceps I₈
 ffogoth (byro) vö. biró
 kyffol: effluit H₄
 ffolyas: rivus X₄
 ffolyaska: rivulus X₄
 zertheleffonal [!]: filum setatum [!]
 I₆ [olv. szörtelen]

fono: netrix Q₁
 megffonjädny: emarcere H₄
 ffordul, hayol: vergitur Dd₃
 ffeyed (theteye) vö. tető
 ffeke the: vitta Dd₆
 feke the: reticula, mitra mulierum
 X₃
 gabonafew: spica Aa₂
 sceleffe [átjavítva: sceleffó] zóló-
 gerezd: botrus botrio, ein wein-
 trub D₁

ffewenyessfewld: sabulum arena y₁
 ffewenyess [fewld] vö. föld
 ffeswen: tenax Cc₁
 ffeswensegh: tenacitas Cc₁
 franczu: morbus gallicus P₇
 frigh: treuga, treuge Cc₆
 fuo: follis I₈
 fylem, le vö. madár
 ffyr: coturnix F₃ coturnix F₂
 fizes salicetum (A táblán)

gabona [few] vö. fő
 gabona [sal] vö. szál
 galocza: salmo y₂
 gheghe: faux I₅
 ffeyergem: ardea, ein reiger B₃
 ghembeliye [átjavítva: ghembelyo]
 teres Cc₂
 gherebliye: rastrum X₁
 gombalyag: glomus, est nexio vel
 coadunatio florum K₄
 gombaeto: alabrum [kihúzza s
 helyébe írva: aspa] A₅
 gomboeto: girgillum K₃
 gonoz vö. megszünni
 geürcz: spasmus Aa₂
 gwz, gús: restis, funis X₃
 gwz [czinalo] vö. csináló
 gyalog [wth] vö. út
 gyalom: sagena, rete magnum y₁
 gyantha: gagates, ein perlin oder
 flammestein, piropus K₂
 ffazekjyartho: lutifculus [!] ein
 hafner P₁
 y gyartho: faber arcuarius I₄
 kerekgyartho: rotarius X₄
 kees gyartho: faber cultrarius cul-
 trifea I₄
 kewthelgyartho: scenofactorius,
 scenofactor I₃
 kewthelgyarthas: scenofactoria y₃
 gyerthiya [beel] vö. bél
 gyorthiya [beell] vö. bél
 gjorsasagh, hamarsagh: velocitas
 T₁
 gyngye l. lagh
 getrelm (?) [átjavítva: getrölem]
 vel kyn: torneamentum Cc₄

gezhettetlen: invictus N₁
gyjethék [!]: cumulo F₄
gyjlekezethesth: catervatim D₅

hab: procella, tempestas fluctuum
 T₈

hob l. víz

haborusagh: litigium O₄ discor-
 dia H₁

haborusagus [!]: seditiosus Z₁

hadnagyisagh: imperiatus M₁

hagjyok l. bochyatok

werews hagyma: ascalonia B₄
 [PP.-nál mogyoróhagyma]

hajj: axungia C₂

haljag l. homal A₆

hajjo: carina D₄

hayol: euergit I₂ l. ffordul

hayoz [átjavitva: hyoz], haioz
 [átjavitva: haioz]: panthera S₁

haladas: inducie [!] M₂

haladek: dilatio G₄

halal: letum O₂

madar halo: aucipula C₁

hamarsagh l. gyorsasagh

hamu (peleh) vö. peleh

hanyathomloyok [!] praeceps T₅
 [ily alakban sehol]

harmatozny: rorare X₄

has (ffa) vö. fa

has (kethesek) vö. kötés (fasciae
 tiliaceae)

hassas [!]: tilicetum Cc₃ [isme-
 retlen]

hasas: tilicetum (A táblán)

hasastoth: fissus I₇

hasonlatus [!]: consimilis H₁

hasnalath vel egesezh: salubri-
 tas J₂

hasnalathos, tehetős: efficax H₃

hasonlathossag: salubritas J₂

hatul (kopaz) vö. kopasz

hatyw [!]: olor, cignus R₂

hathyw madar: cygnus D₇

hazugh: nugax, nugas R₃

hegymal [vagy: hegy, mal?]: terri-
 torium Cc₂

heg (-thete) vö. tető

heya: miluus P₆

herews l. erős

hernyo: eruco, nocius vermis I₂

herwath: pallidus R₄

herwathsagh: palliditas R₄

herdethny: euangelizare I₂

hyttethlen: perfidus S₄

hyzelkedew: adulator C₄

hod: fiber, castor, ein biber I₆
 castor, ein byber D₅

hod (keze) vö. kéz

hogh: quod U₄

hofer: licitor, percussor O₃

hollo: corvus F₃

homal vel halyag: albugo est glau-
 citas vel albedo oculorum A₆

homalossagh: obscuritas D₂

homlok: frons K₁

(hanyat) *homloyok* vö. hanyat

horgas l. thekergho

horogh: hamus, ein visch angel,
 oder ein vinck an eynem

horog: uncus Dd₆ [pantzer L₁

hewlgh: migalus, est parvum ani-
 mal, ein hermel P₆

hewlgj, Hólgj: *emellus* [! olv. her-
 melus?] H₄

hurus (madar) vö. madár

hywel: vagina Cc₈

yde towa: huc illuc M₁

yde: aer aut etas [!] I₂

ydeghenyles: exilium I₃

ydwetzethe: salvator I₂

yffiu: ephebus I₁

ygaz: rectus X₁

ighezez [!]: incantatio, zaubery M₂

ygekezem: tendo Cc₁

ihon: hic L₂

y (gyartho) vö. gyártó

yllethel: affecisti, afflixisti

yn l. thorok

ynnen: inde N₂

yres (ruha) vö. ruha

irgalmas: misericors P₆

irgalmassag: misericordia P₆

yrgalmazni (kezdek) vö. kezd

yrgalmazok: miseror, misereor P₂

yystalo l. czwr

ythelek vel zamlalok: censeo D₆

yz: compago E₃

yzek: compages E₃

yzethlen: insipidus, ungeschmackt

M₄

czyngewel *yaczo:* pilliludius, est

ille qui cum pila ludit F₂ (vö.

czenghe)

(Folytatjuk.)

yegh (czap) vö. csap

yeg: signum Z₃

Jeghene (ffa) vö. fa

yelennen: evidenter, offenbarlich I₂

yelenteni: l. meg odozny

yelenthem: insinuo M₄

yó (thewe) vö. tevő

yozan: sobrius Aa₁

ywthalm: premium T₆

PÁLFI MÁRTON.

A -NÁL RAG EREDETE.

Már sok szó esett a *-nál* rag eredetéről. Hogy csak az újabb elméleteket említsük (a régieket összeállította Simonyi, A magyar névragozás c. könyvének 16. és a Tüzetes magyar nyelvtan 663. lapján), Budenz a mordvin *mala-* szóval egyeztetette e ragunkat, Munkácsi a vogul *ñutë* szóval hozta kapcsolatba. De mindkét feltevésnél nagy hangtani nehézségek merülnek föl, melyek alapján mindkét egyeztetést el kell vetnünk. Simonyi (TMNy. 664) a vogul *nal* szóval veti egybe, de ennél a magyarzatnál ugyanaz a nehézség van, mint Budenz egyeztetésénél. Mindkét esetben valamilyen ragnak kellett volna a *-nál*-hoz járulnia, de sem **nál-n*, sem **nál-t* alakból nem fejlődhetett a mai *-nál* rag. (TMNy. 664 és Szinnyei, Magyar nyelvhasznítás³ 133). A vogul *nal*-nak különben is *nalm-* a töve; pl. loc. *nal-mén*, *nalmit*, ablat. *nalmël* L. Munkácsi VogNyj. 17, 113, 203. Legtöbb valószínűség Szinnyeinek annyira egyszerű feltevésében van (Magy. nyelvhasznl.³ 133), amely szerint a ragot így kell elemezni: *-ná-l*, vagyis *ná* tőszóhoz ablativusi *-l* járult. A *-nál* rag tehát eredetileg ablativust jelölt épügy, mint pl. az *alul*, *fölül* határozószók eredetileg szintén *h o n n a n* kérdésre feleltek.¹ Ha Szinnyeinek ezt a feltevését elfogadjuk, hátramarad az a kérdés, hogy mi az a kikövetkeztetett *ná-* alapszó.

A vogulban van egy *-ngt*, *-nèt* rag (Munkácsi, VogNyj. 263), amely a komitatívus jelölésére szolgál és igen gyakran kapcsoló kötőszót is helyettesít. (Példákat l. Munkácsi, VogNyj. 262, 263 és Beke Ödön, NyF. 25:63.) Ennek a vogul ragnak az osztjákban a *-vel* jelentésű *-nat*, *nàt* felel meg (pl. *imìnàt* nővel, Szinnyei, Magy. nyelv.³ 131; a szurguti nyelvjárásban:

¹ Szinnyei a maga feltevésének támogatására mondattani bizonyítékot is említ. Szerinte a *-nál* ragnak eredeti ablativusi értékét az is bizonyítja, hogy összehasonlításnál középfok mellett használatos épügy, mint régebben a *-tól* rag; már pedig középfok mellett úgyszólván az összes rokon nyelvek ablativust használnak. Ezzel szemben meg kell jegyeznünk, hogy a *-nál* ragnak ilyen használata talán csak újabb eredetű. (L. Simonyi, A magyar határozók 1:240, 243.)

kara »Boden«: egyesszám. instrum. *karanat*, kettőssz. *karagannat*, többessz. *kargalnat*, Castrén, Versuch einer ostjakischen Sprachlehre 32). Munkácsi magyarázata szerint (VogNyj. 264) a *-t* »nyilván a többi nyelvjárásokban ismeretes *-tél* komit.-rag kopása, mely az alsólozvaiban is már csak *-té* alakban fordul elő«. Ez a *-tél* rag pedig »minden valószínűség szerint a *ta'ül* 'teli' szónak mása, mely amúgy is használatos komitatív értelemben a vogulban«. (Uo. 10. l.). Minthogy azonban ennek a vogul *-nqt*, *-nèt* ragnak oly pontos megfelelője van az osztjákbán, sokkal valószínűbbnek tartjuk Szinnyei magyarázatát, mely szerint a *-t* a lokativus ragja. Hogy a lokativus ragja komitativust is jelölhet, arra nézve egészen hasonló esetet látunk a zürjénben és votjákbán. (Vö. A lokativus-féle határozók a votjákbán. Nyelvtud. Közl. 36. k.) A *-nqt*, *-nèt* utórése tehát a lokativusi *-t*. A rag előrése pedig Beke szerint (NyF. 25:3, 62) a lokativusi *-n* rag. Ezt a magyarázatot nem tarthatjuk helyesnek. Hiszen az még érthető volna, hogy a vogulban a lokativusi jelentésben ritkább — bár még egyáltalában nem ritka — *-n* raghoz hozzátették az eleven *-t* ragot; de semmi ok nem lehetett erre az osztjákbán, ahol a *-t* rag úgyszólván csak egyes határozószókbán fordul elő. Mégis csak nagyon különös volna, ha ezt az annyira ritka és szűkhasználatú ragot tették volna az általánosan használt rendes lokativusi *-na*, *-ne* raghoz.

Azt hiszem, hogy ennek a vogul-osztják ragnak az előréseben a magyar *-nál* rag alapszavát kell látnunk, amely valószínűleg helyi jelentésű volt.

De még tovább mehetünk.

Valószínű, hogy ugyanez a **-ns* tőszó van meg a *-nott*, *-nól*, *-ni* ragokban is. Ezek közül a *-nott* és *-nól* ragokat úgy szokták magyarázni, hogy *-nott* = lok. *-n* + lok. *-tt* és *-nól* = lok. *-n* + abl. *-l*; a *-ni* pedig = vog *-nè* (l. Simonyi, A m. határozók 1:8). Ezek a ragok azonban valószínűleg az előbb említett tőszónak *-tt*, *-l* és *-i* (pl. *neki*, *messzi*) ragos alakjai. Nagyon különös volna, ha az eredeti lokativusi *-n* annyira elhomályosult volna, hogy mind a három irányt jelölő ragokat lehetett hozzátenni. Feltűnő volna az is, hogy a lokativusi *-n* előtt nincsen tövégi magánhangzó; ez pedig csak ősi határozószóknál szokott előfordulni (*benn*, *honn*; *parton*, *vizën*, *földön*). Ha ezekben igazán az említett tőszó van meg, akkor természetesen a vogul abl. *-nql*, *nël*, lat. *-né*, *-nq* (*-n*), osztj. lativusi *-na* ragoknak is ez a tőszavuk. Vagyis

a magyar	lok. <i>-nott</i> , abl. <i>-nól</i> és <i>-nål</i> , lat. <i>-ni</i>
a vogul	» <i>-nqt</i> , » <i>nël</i> » <i>-né</i>
és az osztják	» <i>-nat</i> , » <i>-na</i>

ragok tulajdonképen rövidült névutók; közös tőszavuknak jellemző hangja *-n*. — Ide való talán a finn *-nne'*, észt *-ni* rag is. L. Budenz, Ugor Alaktan 379.

Fokos Dávid.

IDEGENSZERŰSÉGEK A VONATKOZÓ NÉVMÁS HASZNÁLATÁBAN.

I.

Nincs az összetett mondatoknak olyan köre, amelyben oly sok s itt-ott már meggyökerezett idegenszerűséggel találkoz-nánk, mint éppen a relatív mondatokban. Különösen két nyelv volt az, melynek káros hatását nyelvünk e téren megsínylette. E két nyelv a latin és a német. Még inkább a latin, mint a német, mert a német hatás a legtöbb esetben latin-német hatás. Tehát a relativum hibás használata a leggyakrabban a latinra vezethető vissza. Miképp nyilvánult ez a hatás általában véve? Micsoda tanulságot vonhatunk le belőle a dolognak elméleti oldalát tekintve?

Ismeretes a latin nyelvről, hogy nagyon szereti szorosan egymás alá rendelni a gondolatokat, míg a magyar nyelv természetének sokkal jobban megfelel a mellérendelés. Alárendelést csak akkor használ, mikor a két gondolat már magában véve szoros viszonyban áll egymással s így az alárendelés, mint nyelvi kifejezés, csak szükségszerű folyománya a két gondolat egymáshoz való kapcsolódásának. De a latin nagyon szereti külső eszközzel, a relativum kitételével, akkor is szorosabbra fűzni a gondolatokat, mikor ezek közt ily szoros kapcsolat nincs is. Csak a latin nyelv szigorú logikája vihette végbe e műveletet. Már az olyan nyelv, mint a magyar, mely nem oly szigorúan logikus, sokkal szabadabban bánik a relativummal, azaz jóval ritkábban él vele. És csak a latin nyelv nagy hatásának tulajdoníthatjuk, hogy a relatív mondat szerkesztés körében annyi idegenszerűséggel találkozunk. Kezdődött ez a hatás a kódexek korában a latinból való szolgai fordításokkal, folytatódott századokon át mindinkább annyira, hogy mikor már nem is fordítottak latinból, mégis belevette magát a művelt magyar nyelvbe ez az idegen hatás, úgyhogy alig tud szabadulni tőle. Így nem csoda, hogy nyomai ma is fennmaradtak s sokan egész öntudatlanul használják hibásan a relativumot. Ezzel nem menteni akarunk egy idegenszerűséget, csak meg akarjuk állapítani azt az amúgy is ismeretes tényt, hogy ha valamely idegenszerűség, mint éppen a jelenlegi, egyszer belevette magát a nyelvbe, csak nagy küzdelmekkel írható ki. De küzdenünk mindenesetre kell ellene, írásban úgy, mint élőszóval. Követeli ezt nyelvünk tisztasága, természete, de főként szelleme, mely magyaros nyelvérzékünkben tiltakozik minden erőszakos idegen hatás ellen.

De tekintsük most már, hogy micsoda jelenségekben nyilvánul a relatív mondatok körében a latin, illetve a német hatás.

A) Latinos idegenszerűségek.

A magyar relatív szerkezetekre a latin nyelv hatása volt a legszélesebb körű. A latin hatott nyelvünkre legtovább s ez a hatás az irodalmi nyelvben maradandó nyomokat hagyott.

Hogy világosan haladhassunk, bizonyos alcsoportokat fogunk megkülönböztetni, melyekben a relatív mondatokban nyilvánuló latinosságokat vesszük vizsgálat alá. Természetesen nem zárkozhattunk el attól, hogy az illető helyeken a helyes magyarságra ne utaljunk.

Az alcsoportok a következők lesznek: *a)* Vonatkozó névmás áll mutató helyett; *b)* A relatívum szükségtelen, hibás kitétele; *c)* Az alárendelő kötőszóval kapcsolt relatívum; *d)* A melléknévi álló relatívum hibás használata; *e)* Relatívum célhatározó *hogy*, vagy következményes *hogy* helyett; *f)* Egész mondatra vonatkozó relatívum; *g)* Latinosság a módhasználatban; *h)* Fordítás latinból.

a) Vonatkozó névmás áll mutató helyett. Mindama latinosságok közt, melyek a relatívum használatában előfordulnak, a legmegrögzöttebb az, midőn vonatkozó névmással találkozunk mutató helyett. Ahol u. i. magyarosan *és, de, azonban, tehát, pedig, ugyanis, mert* kötőszókkal mutató névmást használunk, ott a latin a sokkal rövidebb relatívummal él.¹ Tehát: *quae res*, ez a körülmény *pedig, qui autem*, ezek azonban, *quod cum*, midőn ezt, *quod enim*, ez ugyanis, *quae statio*, ez az állomás stb.

Ezzel a legelterjedtebb és eléggé nem hibáztatható latinossággal a kódexek korától kezdve mind a mai napig találkozunk az irodalmi nyelvben.

Első leszen Anyaszentegyháznak szentölendő méltóságáról: kinek nyilvánban való ismeretire (e h. és ennek nyilvánban való i.) meg kell tudnunk, hányképpen magyaráztatik az szentegyház; kire reá felelvén (e h. erre pedig reá felelvén) doktoroknak mondások szerént ötképpen való egyházat találunk sz. egyházban (ÉrdK. 210).

Monda az vitéz, hagyad meg uram bíró, hogy minden ember veszteg hallgasson; ki meg lévén (e h. ez meg lévén), monda az vitéz (Péld. k. 92). El-jő a Kristus és megvigasztal minket, kit engedjen az atya (e h. engedje az atya) (Pázm. Préd. 37). Ki is [e h. és én] (ragyogásod után, éjtszakákon is nagy világosságban járván) ide vezettettem hozzád. (Dug. Et. I. 4. szak. 6. rész). Megjegyezte magának jól. Ami nagyon könnyű annak (e h. mert ez nagyon könnyű annak), aki a koponya- és arczismét kiváló tanulmánya tárgyává tette. (Jók. Jocus és Momus 11).

De nemcsak az irodalmi nyelvben, hanem a közélet, jobban mondva a hivatalos élet nyelvében is találkozunk a relatívumnak

¹ Szarvas G.: Magyartalanságok, Nyr. 24:532. — Simonyi: Helyes magy. 53.

e latinos használatával. És az a sajátságos, hogy míg az irodalmi nyelvben ma már mind ritkább ez a latinosság — bizonyára a népnyelv és köznyelv kedvező befolyása következtében — addig a hivatalos nyelv, úgy látszik még nem értette meg az idők jelét és nem akar kibontakozni táblabírókori megrögzött latinos-ságából. Csak a legismertebb példákat említjük.

Ki egyébiránt maradok Nagyságodnak alázatos szolgája. (A relativum hibás, mert önálló mondat nem kezdődhetik relativummal; az *egyébiránt* meg fölösleges, mert nincs ellentéttről szó). Kikhez egyébiránt királyi kegyelmünkkel maradván. (Királyi kéziratok szoktak így végződni. Itt az előbb említett két hibához harmadikul még az igenév helytelen használata járul.) Ez ügyben a bűnvádi eljárás megindítása a B. P. 1. és 527. szakaszai értelmében megtagadtatik. Miről a följelentő értesítettik. (E h. Erről a följelentő értesítettik. B. H. 1904. III. 26, 10.) Miről jelen bizonyítványt nevünk aláírásával és község pecsétjével megerősítve neki kiadtuk. (Erről a jelen b. . .)

Általában elmondhatjuk, hogy ami a relativum latinos használatát illeti, a hivatalos nyelv vét legtöbbet a magyar nyelv szelleme ellen. E téren találkozunk legsűrűbben a *minek folytán*, *minél fogva*, *ki midőn*, *mely miután*, *mi is*, *miért is* stb. kezdetű mondatokkal (e h. ezért, ennél fogva, midőn (ez), miután (ez) és ez, tehát). Nem is találni ilyféle latinosságnak még a nyomára sem a népnyelvben.¹ Csak az ügyvédi, bírói meg a hivatalnoki nyelv dédelgeti és leli benne gyönyörűségét.

A hivatalos nyelven kívül manapság a hírlapi nyelvben találkozunk vele leggyakrabban, s itt annál is inkább megrovást érdemel, mert hisz a hírlapi nyelv a köznyelvhez áll legközelebb, már pedig a köznyelv, még a művelt nyelv sem szokott e latinos használattal élni.

Példák: És amióta ezek a karámok megvannak az Unió egyes templomai előtt, azóra nagyobb is a hívők serege az istentiszteleteken. Ami csak (e h. és ez csak) az amerikai lelkipásztorok praktikus érzéke mellett bizonyít (B. N. 1904. VII. 30, 9). Amely hajszálnak különben (e h. ennek a hajszálnak k.) nagy hírét köszönheti Beyerlein darabja (B. N. 1904. I. 24, 1). Bizonyára üdvözlő táviratot is küldenék hozzá Pétervárra. Amely azonban nem fogja otthon találni (e h. ez azonban nem fogja o. t.), minthogy a cár utazik (B. N. 1904. V. 19, 4). Családi életemet teljesen alkotmányos formák szerint rendeztem be. Ami annyit jelent (e h. ez annyit jelent), hogy minden kérdésben szavazással döntünk (B. H. 1904. V. 29, 1).

A magyaros nyelvhasználatban is előfordul ugyan, hogy relativum kezd egy-egy önálló mondatot, csakhogy ez egészen

¹ Teljesen a népn. sem ment a latinosságtól. L. a g) szakaszt: Latinosság a módhasználatban.

más eset, mint amiről eddig volt szó. T. i. ily példákkal találkozunk: Akit megtagadnak (P. N. 1904. IV. 9, 1). Amit a régi porták mesélnek (B. N. 1904. I. 25). Aki szívét a homlokán hordja (Jókai egyik regénye). Akik két világban élnek (Gerő O. regénye). Akiket az új bor ölt meg (Friss U. 1904. X. 6, 2) stb. Világos ezekben, hogy a főmondat csak el van hallgatva, de mindig odagondolhatjuk. Pl. Akit megtagadnak, t. i. arról lesz szó. Amit a régi porták mesélnek, t. i. arról szól a cikk stb.

De nemcsak címekben találkozunk ily önállóan álló relatív mondatokkal, hanem akkor is, mikor a főgondolat ismeretes:

Fehér batiszt függönyös ágyacskák édes álmodóinak ki megjelen biboros palástban, fején arany koronával, azon is ragyogó rubinttal, gyémánttal (B. N. 1904. X. 15, 5) (Az előbbiekből tudjuk, hogy egy királyfőről van szó). Gyémántnál is ragyogóbb sötétkék szemével aki szerelmesen tekint, vérpiros ajkával aki oly édesen csókol, fehér kezével aki kézen fog és visz, visz szédítő magasba, királyi trónusra ifjú királynénak, királyi nászágyba ifjú hitvesének (Uo.). Akik folytonosan ígérnek és nem váltanak be soha semmit. Akik folytonosan játszanak a tűzzel és sohasem égetik meg magukat (B. N. 1904. II. 6, 1) (Az előbbiekből érthető, hogy: Olyan asszonyok természete a flirt, akik . . .).

Ezen utóbbi jelenség éppen a stílus szépségéhez tartozik, amikor t. i. nem ismétljük meg az amúgyis ismert főmondatot.

b) *A relatívum szükségtelen, hibás kitétele.* A relatívum latinos használatai közé tartozik az az eset, midőn a relatívumban személyes vagy birtokos névmás rejlik, vagy pedig a mondatban tárgyként áll.¹ A magyar nyelv u. i. sem az alanyul álló személyes névmást, sem a tárgyként szereplő mutatót, kivéve az ellentét vagy nyomosítás esetében, nem szokta kifejezni. Ily esetben tehát a relatívum alkalmazása kétszeres idegenszerűség: a névmás kitétele német, a relatívum használata pedig latin.

Példák:² Qui imperavit ei, ut —, ki is megparancsolá neki, hogy (helyesen: meghagyja tehát neki). Quam si ero adeptus, mit ha el nyerek (helyesen: s ha megnyerem). Cuius de crudelitate satis est unam rem exempli gratia proferre, akinek kegyetlenségéről elég lesz egy tényt fölhozni (helyesen: kegyetlenségéről elég lesz egy tényt felhozni). Quorum vim quum rex sustinere non posset, akiknek rohamának ez ellent nem állhatván (helyesen: a király rohamuknak ellent nem állhatván). El jó a Krisztus és megvigasztal minket, kit engedjen az atya (helyesen: engedje az atya). (Pázm. Préd. 37.) Kinek holttestét hintóra tevén, nagy sírással Csáktornyára beviszik (helyesen: holttestét hintóra tevén). (Cserei: Hist.

¹ Nyr. 4:339. — Sim. Helyes magy. 54. —

² A forrás nélkül idézettek Szarvas G. példái. Nyr. 4:339.

1664. év.) Kire ráismervén, megvallom, megrezzenék (helyesen: ráismervén, m., m.). (Cic. Scipio á. Kaz. ford.)

c) *Az alárendelő kötőszóval kapcsolt relatívum.* Latinizmus a relatívumnak alárendelő kötőszóval való kapcsolata is. Ez azonban kivétel nélkül nem áll, mert a magyaros szerkezetek közt találunk oly eseteket, amikor a relatívum alárendelő kötőszóval van együtt. Itt azonban főleg a latinos szerkezetek feltüntetésére szorítkozunk. Különösen a kódexek fordításos nyelvben és régibb íróinknál találkozunk a relatívumnak alárendelő kötőszóval, teljesen latin minta szerint való összekapcsolásával. Ez a latinosság ilyen latin szerkezetek mintájára keletkezett: aberat omnis dolor, *qui si* adesset, non molliter ferret; Epicurus non satis politus iis artibus, *quas qui* tenent, eruditi appellantur (Lattmann és Müller gram. 193. §.).

Példák: mene bolonyába: kit mikoron látták vala az városnak gyermeki (e. h. mikor látták...): szokatlan ruhában és utálatosban: Sok bosszóságot kezdenek neki tenni. (EhrK. 10). Kik mikoron hallották volna az királnak beszédét, elmenének (e. h. mikor hallották...) (ÉrdK. 181). Az eb, mikoron mind urának, mind az háznépének hízelkedék, jól tartják vala ötét. Melyet mikoron az számár látna (e. h. mikor ezt a számár látta), felfoháskodék. (Pesti: Az ebről és számárról.) A pacsirták példája adjon okot nekünk a mi magunk birodalmában, mely ha nem lesz (e. h. mert ha ez nem lesz), héjában reménljük szomszédoktul s más idegen barátinktul segítséget. (Zr. Áf.) Láthassa valaha óhajtott hazáját. Melynek minthogy egyéb módját nem láthatja (e. h. minthogy ennek egyéb módját nem láthatja), új mesterségeken elméjét forgatja. (Gyöngy: M. V. III. 48.)

E latinos használat még újabb irodalmunkban is előfordul, főleg a költőknél. De némileg menthető eljárásuk, mert ők a régiség feltüntetése végett használják. Csakugyan leginkább olyan költeményben találkozunk e latinizmussal, amelynek tárgya is a régi multból van véve.

S csenge boszuálló markokban kardjok acéla. Kikre midőn nézett Ete hős,... (Vör. Zal. f. V.) Kármel szaladott a visszafutókkal. Kit mikoron látott lobogós Csörsz,... (U. a. VII.) Melyet midőn a hegytetőn jó Detre százsz eszébe vőn, mint hullámot a sziklagát, visszanyomá futó hadát. (Ar. Buda h. I:291.) Ki mihelyt megérté amit Csóri kíván, a földre ültette. (Ar. NC. 2:66).

Ilyen latinizmus főleg a latinból való fordítás alkalmával kerülhet a nyelvbe. Különösen fülsértő az, mikor az ily használat következtében egy mondatba szorult két relatívumot szóról-szóra lefordítjuk.¹ Pl. Azért soha nem dicsérhetni elég méltólag a philosophiát, melyre aki hallgat (cui qui pareat), élete egész

¹ Nyr. 24:532. Magyartalanságok. Szarvas G.

idejét kellemetlenség nélkül töltheti. (Helyesen: mert aki ráhallgat, . . .) Egyike a déli, melyet akik laknak, lábbal állanak ellenekben (helyesen: akik ezt lakják, . . .) (Cic. Scip. á. Kaz. ford.).

Eközben nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy néha találkozzunk oly esetekkel is, amikor a relatívumnak alárendelő kötőszóval (*mikor, midőn, ha*) való kapcsolása nem mondható idegenszerűnek, sőt egész magyaros szerkezetnek tarthatjuk. Ez akkor fordul elő, mikor a relatívum bizonyos esetbeli egyezés, attrakció révén szorosan kapcsolódik a mellette álló mellékmondatához.

Keményebb, tűrhetőbb, erősebb, magasabb (magassabb), talpassabb, tengeresebb-e mint mi? akit ha a dér megcsíp, mint a légy. (Forgách S. dedicatioja Zr. Áf.-hoz, M. K. 216. sz., 8. l. Szétválasztva szaggatottabb volna a beszéd: aki, ha a dér megcsípi, mint a légy.) Talán a fegyvere, koczipitere, hosszú puskája, akit ha kilő, nagy dörgést tészzen, de nem talál véle. (U. o. Ez is összefüggőbb beszéd, mintha azt mondanók aki, ha kilövi, nagy dörgést tészzen, de nem talál véle.) Olyan embert még nem látott az égbolt, kinek ha pénzt kínálsz, azt mondja: elég volt. (Jók. Mátyásdiák és Benke úr, 22. A relatívum elválasztva a másik alárendelő mondatától: ki, ha pénzt kínálsz (neki), azt mondja: elég volt. De e szétválasztás szükségtelen.)

d) A melléknévileg álló relatívum hibás használata.

A relatívum magyaros használatai között ismeretes az a jelenség, hogy néha a főmondatbeli jelzett szót belevonjuk a mellékmondatba s a jelzett szó előtt a relatívum melléknévileg áll. Különösen a közmondásokban fordul elő a relatívumnak ilyenén használata. Pl. Amely ebet meg akarnak ölni, veszett nevét költik. Amely követ soká hengergetnek, meggömbölyödik. — De most nem erről akarunk szólni, hanem a melléknévileg álló relatívum latinossághoz. Találkozunk u. i. — különösen az írott beszédben — oly relativ mondatokkal, amelyekben a főmondatbeli jelzett szó meg van ismételve s előtte a relatívum melléknévileg áll, jöllehet erre az ismétlésre semmi szükség nincs.

Ezzel a latinossággal, mint egyébbel is, a legrégebb nyelvemlékeinktől kezdve találkozunk.

És mondassunk egy misét: mely mise halván, vimádkozzonk harmad ideiglen. (EhrK. 3). Ebből is megismerheted, hogy ördög volt, miért atte szivedet megkeményítette volt minden jószágra, ki ördögnek ez tulajdonsága. (VirgK. 21). Jelesül kedég az tatárok ellen való segítségért: Mely tatároknak ujonnan való megtérése az időben igen félelmes vala (Marg. leg. 10). Történék azon közbe, hogy egy kigyót megnyoma és az megharapá ötet, mely véletlen veszélyen mikor igen megrettent volna, mondá. (Pesti: Az madarászról és örvös galambról.) Egész prédikációt csinálhatnék a siralomnak völgyében levő, változó életünkről. Amely változást mindaddig próbáljuk, valamég az örömmek hegyére nem megyünk. (Mik. 207. lev.)

De a mai tudományos nyelv és beszéd is tele van még a relativumnak e latinos használatával. Csak egy-két tudományos előadást kell meghallgatnunk, hogy állításunk valódiságáról meggyőződjunk. Ott sűrűn fogunk hallani ilyféle mondatokat:

Itt arról a distinkcióról van szó, amely distinkciót lehet tenni objectiv és subiectiv képzet között. — Tizenöt éves korában ment a lipcei egyetemre, mely egyetemen végezte összes tanulmányait. — Ez a szokás ma is megvan az oxfordi és cambridgei egyetemen, mely két egyetem számtalan középkori szokást tartott meg. — Ezek közt semmi oly összefüggés nincs, amely összefüggés következtében azt mondhatnám, hogy én gondolkodom stb.

Ilyen és efféle mondatoktól csakúgy hemzseg a tudományos nyelv. Pedig mennyivel magyarosabban hangzanának e mondatok, ha a főmondatbeli jelzett szó nem volna bennük szükségtelenül megismételve!

De nagyon nagy tévedésben van az, aki azt hiszi, hogy ilyféle latinosságok manapság már csak a tudományos nyelvben fordulnak elő. Az megfélekezett a mi hírlapjaink nyelvéből, amelyről minden magyaros nyelvérzékű olvasó tudja, hogy helyes magyarság tekintetében mennyi benne a megrostálni való.

Ime a példák: Meddig fogjuk mi eltérni egy udvar cselszövéseit, mely udvar a maga egyéniségéről soha híres nem volt. (E. U. 1904. V. 20. 1). Egy elhagyott utcájában van a Lanclementetemplom, amely templom arról nevezetes, hogy több kép van benne Morettól. (B. N. 1904. VII. 22. 8). Hire jár, hogy a cáar amnesztiát fog adni, amely amnesztia a politikai bűnösökre is ki fog terjedni. (P. H. 1904. VIII. 14. 9.) Ennek egyedüli módja, mely az alkotmányos fogalmak szerint lehetséges, a fölíratnak megszerkesztése, amely fölíratban a képviselőház nagy többsége kifejtene tiszteletteljesen ő felsége előtt azt a programot, amely program alapján a leendő kormányt támogatni hajlandó. (B. H. 1905. IV. 7. 3. Egy mondatban kétszer is!)

Meg kell még itt emlékeznünk a melléknévilleg álló relativumnak még egy használatáról, amellyel különösen a mai művelt és tudományos nyelvben találkozunk. Ez a használat röviden szólva abban áll, hogy a relativum melléknévilleg áll a főmondat tartalmára, gondolatára mutató szó mellett. Ez tehát más eset, mint az előbbi. A relativum nem a főmondatban kitett és a mellékmondatban megismételt jelzett szó mellett áll melléknévilleg, hanem előbb kitesszük a főmondat tartalmára vonatkozó főnevet s emellé mint jelzett szó mellé tesszük a relativumot.

Még nem régen ugyane tárgyról Joannovics György úr értekezett a t. osztály előtt, amely értekezése most a NyK. IV. 3. füzetében meg is jelent. (NyK. V:19.) Nagyobb közönséget tartván szem előtt, a felolvasás is inkább népszerű, semmint tudományosan fejtegető, amely irányt magunk részéről csak helyeselni tudjuk.

(EPhK. 28:344).¹ Ez a szerkezet megvan Jókainál is: Végre Tállyainé azzal nyugtatá meg, hogy bizonyosan visszament a házhoz és most odahaza van békében, mely gondolat csakugyan meg is vigasztalá a jó asszonyságot. (Népr. 74). Ebéd után felhívta az öreg Berkessy vendégeit egy sétakocsizásra, mely ajánlat az egész társaságtól nagy készséggel fogadtatott. (U. a. 72).

A relativumnak ilyféle használatát talán nem hibáztathatjuk. Ugyan sem a nép-, sem a köznyelvben nem találjuk meg, mert a népnyelv vagy köznyelv egyszerűbben fejezi ki gondolatait; de a mai művelt és tudományos nyelv már alig lehet el e használat nélkül. Különösen akkor nem, mikor a fő- és mellékmondat gondolata közt nemcsak laza, hanem szoros kapcsolat van. És épp ez a körülmény adja kezünkbe a kulcsot annak megítélésére, vajjon megállhat-e a relatív szerkezet, vagy pedig más, magyarosabb fordulattal kell segíteni. A magyaros nyelvérzék mindenkor a legjobb irányadó.

(Folytatjuk.)

GALAMBOS DEZSŐ.

MÁRAMAROSI NYELVJÁRÁS.

A nyáron Máramarosban töltöttem néhány hetet az aknaszlatinai sósfürdőben. Az ottani magyarság nyelvéről jegyeztem föl egyetmást, ami némi világot vethet erre az eddig teljesen figyelmen kívül hagyott nyelvjárási területre.

Balassa József a Magyar Nyelvjárások (1891) című könyvéhez mellékelt térképen egész Máramarost fehéren hagyja, csupán a székhelyét, Máramaros-Szigetet, húzza alá az északkeleti nyelvjárási terület zöld vonalával. Pontosabb jelölést látunk Balassának azon a térképén, mely Simonyinak A Magyar Nyelv című (1905) könyvéhez van mellékelve. Itt külön sárga négyszögecskék foglalják le az északkeleti nyelvjárási terület részére Visket, Técsőt, Hosszúmezőt, Máramaros-Szigetet, Rónaszéket, Akna-Sugatagot, mint elszórt szigeteket. Nyilván csak a valószínűségre támaszkodott, hogy t. i. az összefüggő felső-tiszai nyelvjárási területnek az oroszok és oláhok közé tolt előőrsei lehetnek.

Annyi csakugyan kétségtelen, hogy a máramarosi magyarság ilyen szigeteken lakik, a megyét tengerként árasztja el az orosz és az oláh. Hogy azonban a magyarság milyen nyelvjáráshoz tartozik, arra nézve hiába kutattam át a Nyelvőr valamennyi évfolyamát, semmi számbavehető közlésre nem bukkantam, ami csekélység van, azon nincs megjelölve a kiejtés.

A máramarosi magyarság szigetszerű szaggatottsága már egy-magában is azt a gyanút kelthetné, hogy nem lehet egységes eredetű, ha nem tudnók is, hogy e magyar nyelvshzigetek közül egyik-másik

¹ Feltűnő e pl.-ban a relat. mondat igéjének tárgyas alakja; l. erről Hely. Magy. 23. l.

német telepítvény. E szigetek megmagyarosodása ugyancsak bámulatos jelenség s annál méltóbb dolog lenne, ha mindegyiküknek nyelvjárását külön-külön megvizsgálná valaki.

Hadd legyen ez az én kis közleményem erre a jó példa.

Akna-Szlatina úgynevezett *handal* vagyis kincstári község, ahol minden telek a kincstaré, de ki van osztva a bányászok azaz *sóvágók* között, akik házukat ilyen telkeken építik. El nem adhatják, tehát még csak zsidó sem lakhat a községben, a lakosság mind római katolikus s egytől-egyig magyar sóvágó, no meg sótiszték, plébános, orvos, patikás, szintén kincstári urak. Mondottam, hogy mind magyar e nép, pedig a családi nevek nagyobbára németek, mink is valami Strempl Tóni nevű előmunkás házában kaptunk lakást. Érdekes, hogy ezek a németből váltott sóvágók ma már *Jó szerencsét!* köszönéssel üdvözlik egymást. (Itt nincs Szerencse föl!)

A *handal* félórányira van a legközelebbi magyar helytől, Máramaros-Szigettől, de ettől is elválasztja Falu-Szlatina község, melynek lakossága két harmad részében oláh, egy harmadában lengyel zsidó.

Máramaros-Sziget vagy mint ott mondják, Sziget, élénk magyar város, bár ugyancsak vegyes származású. Van ottan római katolikus magyar, örmény és német, görög katolikus orosz és oláh — jó magyar mind, — református magyar, meg igen sok lengyel zsidó, de azok is magyarul beszélnek, bár ősi viseletükhöz szigorúan ragaszkodnak.

Sziget kétségtelenül *e-ző* terület. Pl. a pörkölt ottan *pergelt*, ilyenek még *veres*, *veder*, *cseber*. Azonban tulajdonképpen csak a szigeti és técsői magyar, kivált a református, tartja magát régi magyarnak, a többiek magyar beszédjéről meg tudja mondani, hogy orosz, oláh vagy sváb (katolikus magyar). És csakugyan a szigeti katolikusok beszédje emlékeztetett a szlatinai szőejtésre. Másrészt a szigeti születésű Vajnóczky István budapesti piárista tanár mondotta, hogy Szigeten így mondják: *közzel*, *mezző*, *szallag*, *recce*: kis rácsos ajtó, nyáron konyha-ajtó. Ez pedig egészen ellenkezik a szlatinai ejtéssel.

Szlatinán legföltünőbb jelenség éppen a mássalhangzós nyújtás teljes hiányzása. Itt ugyanis egészen általánosítják azt az ejtést, mely bizonyos szavakban egyebütt is megvan: *ére*, *ára*, *főrás*. Másik föltünő sajáttság az éneklő hangsúly. Akár egyes szót ejtenek, akár egész mondatot, a végső szótagot emeltebb hangon ejtik. Ezt az éneklő hangsúlyt ebben a hívásban hallottam legélelnekben: *Bérta nēné!*

A mássalhangzós nyújtást hangsúlyos szótagban mindig magánhangzós nyújtással pótolják. Azonban az ő hosszú magánhangzóik valamivel nyiltabbak, mint a köznyelvéi. Az *o* nyújtása, nem *ó*, hanem *ô*, a hosszú *ô* is nyiltabb *ô*.

Továbbá azt is meg kell jegyeznem, hogy Szlatinán — legalább az én fülem szerint — nem tiszta *e-zés* járja, ha nem tévedek *ê-t* is ejtenek.

A mássalhangzós nyújtás hiányzása legelőször az Anna néven tűnt föl. Szigeten az ángyom cselédje is Anna volt, Szlatinán a mienk is meg a szállásadónk leánya is. Volt módunkban hallani, hogy *Ána!*

Példák a mássalhangzós nyújtás pótlására: *ónan, nāpal, jūson, ecēr*: egyszer, *ôtel*: öttel, *hōnan hosztad? hūlod?* anyira, maj-még bōlondul.

Az ő eredeti helyén is *ô*: *ôlba*: ôlba, *ôlô*: olló, *sâlô*: salló (sarló).

Hangsúlytalan szótagban a mássalhangzós nyújtás nyomtalanul elvész, a magánhangzó nyújtása sem pótolja. Pl. *mīndēnap*, *gyēre visza*, *kīhūlik*, *mā tēcik mēni?* *hārmacor*: harmaccor (harmadszor).

Az eredeti hosszú magánhangzó is megrövidülhet, ha hangsúlytalan, ellenben a hangsúlyos első szótagot akkor is megnyújtják, ha rövid magánhangzó van benne. Pl. a *Dūdās*: Dudás (ez volt a házi kutyánk neve), *sōkára*: sokára, *egy ôlā vôt it*: oláh, *nincs a fūrdōben*, *māgānūl vān a gyōngy vagy vīsza ata* (adta)? *érigy csak! Māriska*.

A mássalhangzós nyújtás hiányzása föltűnt a szigeti tanítóképző dunántúli származású tanárának, Ságghi tanárnak is. Ő panaszkodott nekünk, mikor ezt szóba hoztuk, hogy a tanító-növendékeket szinte lehetetlen a helyesírásra megtanítani. Tréfaképpen tegyük hozzá, hogy a szlatinai patikás, *Szizjártó* úr, egy *j*-vel írja nevét, a nevében is kerüli a mássalhangzós nyújtást.

Nem tudom, a többi máramarosi magyar telepeken megvannak-e az itt leírt sajátságok. Szlatinán s részben Szigeten így figyeltem meg a magyar kiejtést. Mindenképpen érdekes dolog, hogy Akna-Szlatina bányász-népe most tiszta magyar, bár valószínűen német volt. A szigetszerű elkülönödést megfejtí a bányásznép római katolikus vallása, a megmagyarosításban az egyház meg a bánya-hatóság együttes működését kell látnunk. Erre vet világot az is, amit föntebb a bányász-köszöntésről mondtam. A nyelvjárás kifejlődésére Máramaros-Sziget nyelvjárásának kellett fő hatással lenni, mert bár idegen nyelvű falu választja el tőle, sűrű a közlekedés a város és a fürdőhely között.

A mássalhangzós nyújtás mellőzése orosz vagy oláh hatás lehet. Persze más vidékeken is meg kellene figyelni, van-e ilyes hatással az orosz vagy az oláh nép nyelve a velük érintkező magyarságra. Én csak egy egyes példával támogathatom állításomat. Van a rokonságomban egy szerb (tehát szintén szláv) asszony, aki egészen jól beszél magyarul, de a hosszú (kettőzött) mássalhangzókat mindig röviden ejti.

Az akna-szlatinai és máramaros-szigeti magyar nyelvjárás szavai-
ból ezeket jegyeztem össze:

<i>abora</i> : kazalvédő tető, melyet	<i>csupor</i> : bögre,
négy rúdján igazítani lehet,	<i>dránica</i> : faragott deszkácskák,
föllebb-lejjebb,	melyekkel a ház tetejét fődik
<i>buba</i> : baba,	(nem zsindely),

dzsingás: kényes, finnyás (MSz.)
hány: dob, dobál pl. mindent
 elhány, hánd be a gójokat
 (dobáld be a golyókat),
kálik: leesik, lecsúszik pl. lélulot
 a hárisnyád,
kacag: nevet,
kártos vagy *fakupa*: vízhordó fa-
 kánna,
lékuksul: meglapul, lekuksul a
 tyúk a kakas előtt,
málé: kukorica,
máléhántó: kukorica-fosztás (M.-
 Sziget),
málé-kokas: pattogatott kukorica;
 közte a meg nem pattogzott,

csak megsült szemeket *tyúk-*
nak mondják (M.-Sziget),
osztörő: hosszúkás, lugasféle alkot-
 mány, melyen a lucernát szá-
 rítják (M.-Sziget),
pad: padlás,
paszuj: bab,
panuzsa: a kukorica-cső takaró
 levelei (M.-Sziget),
pókás gyerek: pólyás,
rétés virág: dupla, teljes v. (MSz.),
rétetlen virág: szimpla v. (MSz.),
sikanyózni: jégen csuszkalni (M.-
 tánygyér: tányér (MSz.), [Sziget).
tőkány: nem húsétel, hanem
 puliszka-féle.

Érdekes, hogy az asszonyokra nézve ez a megkülönböztetés járja:
óroszné, óláné, zsidóné, de magyar né nincs.

Sajátszerűek a kicsinyítő nevek. Pl. *Érzsika, Gízuka, Pistuka, Mísuka, Iluka, Gézuka, ányuka, māmuka, ápuka, pipika*: csibe.

A beszédben gyakran használják a *fog* igével szerkesztett jövő
 időt. Egy ízben pláne ezt a különös beszélgetést hallottuk:

— Ándris bácsi ténapi eladot egy disznót kocástól.

— Bizonyosan kisebet főgot vëni.

Mintegy a mássalhangzós nyújtás megkerülése ez a nyelvtani
 alak: *jösztok*: jöttek. [Az egyes szám analógiája.]

Teljesebb alakok: *tártsad*: tartsd, *ágyad*: adjad, *hózd*: hozd.

CSAPODI ISTVÁN.

IRODALOM.

Sipos József nyelvészeti munkássága.

Írta Kovács Géza dr., a budapesti VII. ker. külső m. kir. főgimn. értesítője
 1904-5. 21-42. l.

Az *Ó és új magyarnak* ma már alig emlegetett szerzőjéről,
 főművén kívül a Tudományos Gyűjteményben megjelent, néhány nyel-
 vünkét érdeklő kisebb értekezéséről, polemiáiról szól a sok helyt
 fölöslegesen bőbeszédű dolgozat. Azt a téves véleményt, mely Kazinczy
 kijelentése révén általánossá lett irodalmunkban: hogy Sipos egyike
 nagyobb orthológusainknak, s melyet csak nemrég hangoztatott Váczy
 is,¹ helyesbíti. Valóban Sipos műveibe való alaposabb betekintés
 Kovácsnak ad igazat abban, hogy a békét szerető, a tisztesség hangját
 sohasem feledő tanító éppen nem volt ellensége az újításnak; azon

¹ Budapesti Szemle 1904 ápr.

józan elemek közé tartozott, kik csak a fölösleges és a nyelv szellemével ellenkező új szokat, de még inkább a lábrakapott idegenszerűségeket rótták meg, de egyiket sem a gúny szatirikus fegyverével, hanem a meggyőzős tárgyilagos hangján.

Életének rövid leírása után az *Ó és új magyar* tartalmát adja, s külön fejezetben bírálja egyes szakaszait. Már ezt a különválasztást is helytelennek tartjuk, de még inkább azt, amit sok más értekezőnél is tapasztalunk: a művek értékelésében nem viszonylagosan ítélik meg a jó, de különösen a rossz tulajdonságait. Nem helyezik vissza megjelenésük korába az irodalmi terméket, hanem a jelenkor tudományos, vagy művészi szempontjai szerint törnek fölötté pálcát, holott a hiba sokszor nem is az íróé, hanem kora felfogásáé, elmaradottságáé. Sipos főművének első szakaszában a »külön«, azaz újított szavakról szól, a Debr. Gram. után három szabályt állít föl az új szók helyes képzésére; pár új szót meg is ró; az azonban, hogy újnak tartja a *felvigyáz* és *vélemény* szokat, éppen nem vall »ismereteinek fogyatékosságára«, valamint az sem »a nyelvtörténetben való jártasságára«, hogy néhány szavunk idegen eredetét fölismerte. Hisz amint a helyes szóalkotás elveit az említetten kívül sok más helyen is — pl. kartársának Márton Istvánnak Theologusi Moráljában, különösen a *Tudományszókat* illetőleg, melyek magyarítását S. is szükségesnek tartja — olvashatta, épúgy egész lajstromát találhatta a kimutatott idegen szóknak a legtöbb gramatikában vagy Sándor I. Sokféléjében, vagy Gyarmathy Vocabulariumjában.

A második szakaszban, ott ahol a »szóllások formáiról s azokbann lévő idegenségekről« van szó, rejlik eredetisége s munkájának becse. Ő az első, ki a lábrakapott germanizmusok ellen a tiszta magyarság érdekében sikra száll. Folnesics, Pethe, Peretsényi Nagy művein mutatja ki a magyartalanságot, amit a német szöveghez való erős ragaszkodás, a szók jelentésének elferdítése és a szók helytelen rendje okoz. Kovács nagyon helyesen ezzel a résszel foglalkozik legterjedelmesebben. Egész polemiát idéz föl ez a rész a Nemzeti Gazdában és a Tudományos Gyűjteményben, de bírálói nem is annyira ezen, mint művének első szakaszán nyargalnak, és az utolsón, hol »az ékes beszéd tulajdonságairól és a' Helyes írásról« beszél. Még legilletékesebb bírálója Kazinczy is, kinek hozzászólása egyébként maga is elég bizonyítéka az *Ó és új magyar* hatásának, csak az új szavakra tett megjegyzéseit cáfolja. Vidovics, Lovász, de főleg Imre Sándor művével való csak rövid összevetés is emelte volna Kovács dolgozatának érdekességét.

Sipos egyéb, a nyelvtudományt illető dolgozatai: »Vélekedés a nyelvművelés dolgában«, mely szintén nagy orthológizmusa ellen bizonyít; »Egy néhány szók értelmének meghatározása«, s végül: »Egy két jó szó a tanuló, kivált írásra törekvő ifjúsághoz«, melyben az írás nemeiről: a fordításról, követésről s eredeti írásról ad tanulságos útbaigazításokat, mind a Tudományos Gyűjteményben jelentek meg. A szók értelmének meghatározását tartja Kovács Sipos »legtökéletesebb nyelvészeti munkájának«; mi csak megmaradunk az

Ő és új magyar mellett, melynek sok tévedései dacára is megvan eredetisége, s ami fő, irodalmi hatása; annál is inkább megmaradunk, mert »a szóértelmezések eszméje, fontosságának felvetése és átérzése« éppenséggel nem Sipos érdeme, amint szerzőnk állítja; fejtegetésének magvát, értelmezéseinek nagy részét ott találjuk a már harminc évvel előbb megjelent Theologusi Moral Erköltsi Szótárában. Általában véve pedig nekünk az a meggyőződésünk, amit Kovácsnál nem találtunk eléggé kidomborítva, hogy Sipos nem nyelvész volt, hanem kiváló stílista, a tiszta magyarságnak elméletben is, gyakorlatban is jó érzékű védője.

SIMAI ÖDÖN.

Beke Ödön: A pápavidéki nyelvjárás.

Nyelvjárásaink tanulmányozása legújabb időben öröndetesen fellendült: egyre többen foglalkoznak népnyelvi adatoknak gyűjtésével sőt feldolgozásával. Ilyen tanulmány gyűmölce a fenti című dolgozat is. (Nyelvészeti Füzetek 17. sz. Ára 2 K.)

A bevezetésben tájékoztat bennünket a szerző a nyelvjárás fekvéséről, népéről s a bejárt terület nyelvi viszonyairól. A nyelvjárás határát — úgy látszik a kutatás idejének elégtelensége miatt — csak három oldalról állapítja meg, megjelelvén ilyenül keleten a Bakony tövében fekvő német községek vonalát, nyugaton és délen pedig azt a félkört, melyet Gecse, Vaszar, Marcaltó, Vinár, Gergelyi, Szalók, Dabrony, N.-Alásony, Salamon községek alkotnak s e kilenc községet már a marcalmelléki nyelvjáráshoz sorolja. Azonban egészen bizonyos, hogy az utolsó három község nem tartozik a Marcalmellékhez, hanem Pápa vidékéhez s a nyelvjárás határa sokkal délebbre, a Torna patak mentén van. Az északi határ Tét-Felpéc vonaláig terjed.¹

A hangtani rész ügyes és pontos megfigyelésre vall, csak egyes általánosításaival esik hibába. Az *-ol -öl* képzőnek nem mindenütt felel meg *-ul -ül*: az északi részen *gondoll, parancsoll, érifakoll, pöröll, inéköll, liggoll, csipöll, mēkhuroll, mincsöll* stb. és nem *gondul, parancsul* stb. (8. l.). Az *ly* hang helyett sem ejtenek mindig *l-t*, hanem — bár ritkábban — *j-t* is: *kájho, bojog* (L.-Patoná), a »szēgtn öcs'ém, legín embēr« pedig ugyanott *szēgtny öcs'ém, legíny embēr*.

Amit az alaktanban a *t*-végű igékről mond (17. l.), hogy t. i. »a jelentő és felszólító mód az egyes harmadik személyben és az egész többes számban ugyanaz (a tárgyas ragozásban)«, az csak nagyon kis területre lehet igaz, mert én még soha, sem északon, sem délen nem hallottam s általános szabályul az egész nyelvjárásra semmi esetre sem alkalmazható.

A szógyűjteménynek néhány adata szintén helyreigazításra

¹ Állítását a szerző maga cáfolja meg, mikor később a gúnynevek magyarozatára ilyen mondatokat idéz Dabronyból, Salamonból: »Gyöngye gyerék v'ót, még a víz is 'é birta« (Dabrony, tehát nem: 'é birta mint a Marcalmelléken); vagy »Bolla, 'é folik a fosztás!« »Kocsmáros v'ót, a bort butüllábo atta 'é.« (Salamon).

szorul. Való igaz, hogy a *dézsza* szó sohasem használatos és a *kacsának* a *gyomrá-t* nem eszik meg, de hogy a *tőpörtű-ő*-jét se ennék meg, csak a *csörgé*-jét, azt már tagadom. Megeszik bizony, esznek *tőpörtűös* *pogácsá-t* is. Csakhogy a *csörge* és a *tőpörtű-ő* közt egyes helyeken némi jelentésbeli különbség van. A *csörge* nagyobb falatokra van metélve, míg *tőpörtű-ő*-nek az apró, morzsalékos csörgét nevezik.¹ Az sem áll, hogy *csutorából* nem isznak, csak *kulacs*-ból. Hogyne innának? Isznak bizony (azaz ittak, míg a »filokszér« a szőlőket meg nem ette). Sőt merem állítani, hogy a *csutura* sokkal használatosabb elnevezés, mint a *kulacs* s az utóbbit csak nagyon elvétve használják.²

Az egyes fejezetek szerint a következő helyreigazító és pótló megjegyzéseim vannak:

Ruházat. A *gatyáület* nem »folt a gatyá alján«, hanem rombusz alakú ereszték a gatyá két szára között.

Játék. A *rűókás* játéknál a róka nem »sántikálva« jöhet ki a lyukjából, hanem *fálláb-on*, s ütik, ha a lábát leteszi.

Bútorok, eszközök. *Katonaágy*: nem »a leány ágya férjhezmenéskor«, hanem ellenkezőleg azok az ágyneműek, melyeket a menyasszony jegyesének a *műóriⁿglev^é*-ben nekiigér. Ha az asszony fiatalon és gyermektelenül hal el s vagyonáról nem végrendelkezik, az ő ágyneműjét szülei visszaviszik, de a *katonaágy* az özvegyé marad. — *Tasak*: nem »pakli«, hanem *tok*, van *gyujt^oításak* (és *ét tasag gyujt^o*), *bűrűvtatasak*, *őkulatasak* stb.

A ház és részei. A *pajtá*-nak a legtöbb helyen van oldala nádból, zsuppból.

A kocsi részei. »A *tengű-ő* a *tengű-ótok*-ban forog — mondja a szerző — amely a *puská*-val van kibélelve«. Ez már öreg hiba, a kocsit a szerző rosszul nézte meg. A tengely nem forog a kerékkel együtt, mint a gőzkocsinál, hanem félig benne fekszik a *teⁿgű-ótok* (v. *teⁿgű-óágy*) kivájásában s hozzá van szorítva a *cuppántok*-kal. Nem is a *teⁿgű-ótok* van kibélelve a *puská*-val, hanem a kerék: az forog, annak van szüksége bélésre. A tengelyről alkotott fonák kép az oka, hogy szerző később is azt mondja: »A *tengű-ő* végén van a *kerék*, amit a rácsavart *tészli* erősít oda«. A *tészli* a kereket csak egyenes járásban tartja és kiszaladni nem engedi, de nem erősíti, rögzíti a tengelyhez. — A *has^o* nem felhágásra való, hanem az oldalakat tartja össze, felhágásra csak esetlegesen szolgál, ha t. i. van oly hosszú, hogy fel lehet rá hágni. Sokszor nincsen.

A földművelés. »A *tarrű-ót*, mikor még nem *gűráblázták* össze a *naggűráblávű-ó* v. *bűűgűűvű-é*, *kuszá*-nak hívják«. Nem a tarlót hívják kuszának, hanem az elszóródott kalászszállakat, melyek a tarlón összeviszsa (fejükkal nem egyfelé, mint a kéve szálai) fekszenek. Azért

¹ Ily értelemben használatos ez a két szó Lovász-Patonán, ahol még ilyent is hallhatni: »Műjjen tőpörtűös ez a csörge!«. Mások ugyanazon helységben ezt az értelmi különbséget nem teszik meg és azt mondják, hogy *csörge* vagy *tőpörtű-ő* az mindegy.

² Viszont a *csutura* szót a 27. oldalon a feljegyzési hely megjelölése nélkül, tehát mint az egész nyelvjárásban elterjedtet közli.

nevezik aztán a belőlük összegereblyézett rendet *kuszarénd*-nek s az ebből nyert kévét *kuszacsom*^ó-nak vagy egyszerűen *kuszá*-nak.

A kapások. »Az *és*^ü *kapállást* *parragulás*-nak hívják. A z u t á n *liggúnak*, *ületnek*, *megt*^ü *öttik*«. Az első kapálást megelőzi az ültetés.

Növények. Ezek közül sok nincs meghatározva s a népi szó után csak az van írva jelentésül: valami gaz. Ilyen növénynevek: *csörg*^ü *öfű*, *csermille* (e kettő nem mindegy!), *csuhu*, *diszn*^ü *óparé*, *gilice*, *gyöv*^ü *ötti*, *istenátkosza túske*, *kocsikos*, *láminta*, *mácsonya*, *pal*^ü *óc*, *pörgye*, *vad*^ü *óc*, *vadpasztérnák*. Ezek után oda kellett volna írni megfelelő magyar v. latin tudományos nevüket, mert így semmi haszna a közlésüknek.

Állatok. *Béce*: borjú csak a gyermeknyelvben. — A *csálé*, *csáli*, ökörterelő szó annyit jelent: jobbra, míg a *hossz* a. m. balra, ha *csálés ökör* balról, *hojszás ökör* jobbról fogottat jelent is, mert a kitérésnél mindig az illető iránnyal ellenkező oldalon levő ökör tolja a másikat és nem az utóbbi húzza az elsőt a megfelelő irányba, ami sokkal több erejébe is kerülne az állatnak, meg lehetetlen is volna rá megtanítani, mivelhogy a belső oldalát nem lehetne az ostorral megcsapni.

Az eső nem akkor *sztítál*, mikor »ritka cseppekben esik«, hanem ellenkezőleg, mikor igen sűrű, de igen apró cseppekben hull, mint a szitából a liszt.

Egyéb tájszók. *Hederédik* a. m. *tántorodik* és nem: *tántorog*, kötő(szkö)l^ü *ödzik* pedig annyit jelent, hogy: perpatvarba keveredik, összevesz vlkivel. »Ammiⁿ kötőszkö^ü *ötteték*, »ódoszko^ü *lóggyatok!*« mondja aki nem akar békeközvetítő lenni.

A helynevek közt Lovász-Patonáról *Péköz* helyett olv. *Piékköz* (a pék abban az utcában lakik) és *Gyürgy-düll*^ü *ó* helyett olv. *Gyür-düll*^ü *ó*.

Nem kellett volna a szólásmódok és hasonlatok közé sorozni a következőt: »*Évát a kenyér a héjjátul: meghal valaki*«. Ez nem szólásmód, hanem babonaság: ha a kenyér bele elválík a héjától, abból azt jövendőlik, hogy meghal a háznál valaki. »Mégatta kereszttyé sz^ü *ómájját*: sok a szalma, kevés a széna« helyesen: kevés a szem.

Árt néhol a munka értékének az ingadozó és következtelen írásmód. A szerző a népi szavakat majd a közönséges helyesírás, majd a kiejtés szerint írja, de még ez utóbbi esetben sem egyöntetűen, úgyhogy egymás mellett fordulnak elő az ilyen jelzések: *jáccodozik*, *minygyá* és *vágto*, *dologtínap*, (8—9. l.). A kendert is először »*évetik*« (*élvetik* valószínűleg sajtóhiba), *mékszárogattyák*, *eláosztottják*, *mék-törík* stb., azután *mégszapuják*, *mégszárod*. Az egyes mondatokban is egyszer meg van jelelve a hasonulás és hangkivetés két szomszédos szó között, máskor nincs, sőt az is előfordul, hogy egy és ugyanazon mondatban népi és köznyelvi kiejtés van keverve. Akkor is kiesik néha a szerző a népi nyelvből, ha népi szót raggal, képzővel kell ellátnia: nem *k'év'ét*, hanem *kívít* kötöznek, nem *összökep'ének*, hanem *összökeptnek*, mint pár sorral alább maga is *kívítet* és *keptt* mond.

A helységnevek sorában (21. l.) szintén igazi népi kiejtés szerint *Baka*¹*ság*-nak és *Bakan-Tamási*-nak kellene lennie.¹

Részint toll-, részint sajtóhibának tekintem azt, hogy az *é*, *ó*, *ő* diftongizálása néha nincs megjelelve és hogy a szóvégi *ë*-ről is elmaradt a két pont.

Leggyengébb oldala a munkának a mellékelt rajzok. Ezeket nem a szerző rajzolta ugyan, de jobban meg kellett volna vizsgálnia. Hogy a *kasza* teljesen viszárról áll, mintha balról jobbra kaszálnának, azt még lehet esetleg a sokszorosító ügyetlenségének tulajdonítani, de hogy mért van a *csoroszlya* az *ekégérënd*^ü*ő* jobb oldalán a bal helyett, arra már nem talállok mentséget. A koci alaprajza is hibás. A *förgetyü* (H) az *alsó oldalfák* végéhez van rajzolva és pedig felette az alsó oldalfának. A *hasló* és a *szekérágas* viszont alatta van a *nyujtónak*, azonkívül a *hasló* a két utóbbival össze van szegelve, pedig az mindig szabad. Teljesen érthetetlen előttem a kocsinak másik rajza is. A kocsit, úgy látszik, balról nézve akarja ábrázolni, de már a *kerekek* jobboldaliak, a *lőcsők* baloldaliak, a *csatlópálcá* félig bal, félig jobboldali stb. Ez a rajz ugyan senkinek meg nem magyarázza a magyar parasztszeker részeit, sőt igen jól ismerje azokat az, aki a rajzra ránéz s — meg nem akar zavarodni.

Ezek volnának a munkának fogyatékei, hiányai. Csak a hiányait soroltam fel, még pedig valamennyit, mert ez a vidék szülőföldem s így nyelvét gyermekkorom óta jól ismerem. De sokkal több a jó oldala: a lényeges dolgoknak kiemelése, a velős, szabatos fogalmazás, s az ügyesség, mellyel rövid idő alatt ilyen változatos, gazdag anyagot tudott összegyűjteni. E jó tulajdonságokat legjobban megérti mindenki, ha — a munkát maga olvassa el. Érdemes reá.

HORVÁTH ENDRE.

NYELVMŰVELÉS.

Pontoskodó szóegyeztetés — ezen a vesszőparipán nyargalásznak legszívesebben a vaskalapos nyelvtanítók. Sikert is nekik sok tekintetben — s a legtöbb nyelvben — olyan merevvé és kaptaszerűvé tenni a mondat szerkesztést, hogy a rendes prózában már alig találkozunk az úgyn. értelem szerinti szerkesztéssel, mely a gondolatnak szabadabb szárnyalását mutatja s a nép és a költők nyelvében olyan változatossá teszi a mondat formáit. (L. A szám szerinti egyeztetés Arany Jánosnál, Nyr. 29:299 stb. Szóegyeztetés az állapot-határozásban Nyr. 13:404. Valami a szóegyezésről 9:224.) Az első »nyelvigazító« grammatikus Geleji Katona István volt: »A singularis numerusokat a pluralisoktól igen meg kell különböztetni, és az egyről szollo igéket singulariter, s a többekről szollokat pedig pluraliter

¹ Megjegyzem, hogy a köznyelvben sem mondjuk *Bakony-Ságban*, hanem *Bakony-Ságon*.

kell kimondani. Mint: *tizen-két Apostolok* . . . Nem: *a 12 Apostol* . . . *A Szent Lélek tölte bőltsvé az Apostolokat*, holott *bőltsékvé* kellene lenni . . . Es több e'féle illetlen szollások.« (L. Nyelvészeti Füzetek 30:21.) A nagy Révaiiban is volt némi hajlandóság az ilyen nyelv-szabályozásra. Egyik kéziratában idézi Lépes Bálintnak köv. mondatát: »*Emberek nem lakta kietlenek* lennének palotáink« (Lép. FTük. 424) s megjegyzi, hogy »male« azaz rosszul írta így Lépes, helyesen Révai szerint így kellett volna: *emberek nem lakták kietlenek*.¹ Szintügy hibáztatja Brassai egyik kortársának ezt a kifejezését: *márványoszlopok tartotta kapuiv* (MMondat 3:235). Pedig a nyelvmélekek azt bizonyítják, hogy az a látszólag szabálytalan szerkezet a helyes: *Más emberek szőrzötte könyvből* vettem (Frank: HasznK. 51). Az orvosok is . . . hamisak, csak *magok tette orvosok* (Veresm: Megtér. 221). *Magok-szülte* elméjük tegnapi találmányival akarnak kedveskedni (Fal. 381). S még maga a pedáns Geleji Katona is így szól: »Farlafaj beszédek, *agnók költötte regék*« (Válts. 2:1131). Ezzel szemben nem tarthatjuk helyesnek egy-két korunkbeli írónak ilyen fogalmazását: »Avagy nem olvasható-e minden asztalon és falon *az e jó urak álmodták jövőnek* jelszava: a szabad társadalom?« (Élet 1891. 145.) »Élő bizonyosága [ez] annak az *egyházatyák hangoztatták* igazságnak, hogy a bölcs is hétszer botlik meg napjában« (Timon Z. Latin-görög helyett angol-német 33).

Különös, hogy épen az ujságíróknál találkozunk napjainkban egy más ilyen pedáns szerkezettel: *Szavukhihető kereskedőktől* hallottuk, hogy az idei karácsonyi vásár nyomorult (Az Ujság 1905. XII. 19. vc.). *Szavukhihető emberek* írják (Uj Idők 1906. 81. Heltai Jenő). *Nyomukvesztett emberek* (Népszava 1905. VI. 9.). Erre fegyverkezni is kell; *lelkők vett házszabályokkal*, ha nem egyebekkel (BHirl. 1904. XI. 13. 2). Így írja Thewrewk Emil az Aeneis 2:330. sorához: »portis bipatentibus: *a két szárnyuk nyitott kapuknál*.« — Már pedig ez szokatlan² és magyartalan beszéd, nem úgy mondja a magyar, hogy *eszükvesztett emberek* v. *agyukfűrt emberek*, *hitükhagyott pribékek* stb., hanem íme így beszél (a példák a NySz.-ból valók): Nem esznek, nem isznak, de mint *eszevesztettek* tétova futosnak (ÉrdK.). *Eszevesztettek* bujdosnak világon . . . (Zrinyi). Akarmit tanításnak némely *eszevesztettek* (Czeplédi). Sok *hírevesztettek* és bínések (ÉrdyK.). Mi tehát *úta-vesztett balgatagok* heában bolyongottunk (Pázmány). Mindenben akadékot kereső *agyafűrt emberek* (Pázm.). Hogy oly *eszefűrt emberekre* mutatsz (Faludi). Kivel mint *hiti hagyott szolgálak* mentegessék magokat (Sámbár). *Szava-hihető tudós könyvtírók* (Veresmarty). Hogy *szavahitt s istenfélő embereknek* láttassanak lenni (Faludi) stb. stb.

ANTIBARBARUS.

¹ Révainak egy G. Katonához hasonló megjegyzése van idézve Nyr. 13:408.

² Régi íróknál igazán csak elvétve fordul elő ilyesmi: *inok szakadt emberek* (Pécsi 72b lapjáról idézi Révai egyik kézírata); *szavok meghihető emberek által*: idoneis auctoribus (Forró: Curtius 153).

Magyartalansági falitáblák. Hogyan védelmezzük meg a magyar nyelvet az idegenszerűségek ellen?

Megfelel erre a fontos kérdésre Szabó Károly a Néptanítók Lapja 1906-i 42. számában. Nyelvünk tisztaságáért aggódó és buzgó lelkünk immár nyugodt lehet; gond ne bántsa! Szabó Károly az idegen csemeték ellen olyan csalhatatlan orvosszert talált föl, hogy hozzá képest az »Egger-féle mellpasztilla« vagy a »Stella-víz« csak kismiska. Nincs többé kopasz fej — akarom mondani germanizmus, csak fogadjuk meg Sz. K. tanácsát; azt akarja, hogy »minden magyartalanság, ami csak nyelvi életünkben éktelenkedik, gyűjtessék össze és helyes egyértékeseivel ad normam falitáblák a miniszterium által nyomattassanak ki és minden oly városba és faluba, ahol nyelvbéli idegenszerűség észlelhető, küldessenek el. Ahol is azok egyes osztályokba kifüggesztetvén: minden héten egy óra ezeknek a tanítására lenne fordítva.«

De ne tessék hinni, hogy nyelvünk tudós orvosa ezzel megelégszik. Dehogy! Hát mire való volna az olvasókönyv? Mit érnek a tiszta magyarsággal írt olvasmányok, ha még azt se tanulhatja meg belőlük a gyerek, hogy mi a germanizmus! »Az olvasókönyvekben is szenteljünk az idegenszerűségeknek lapokat.«

Szabó Károly úr, Kegyelmednek csak az az egy fogyatkozása van, hogy nem ismeri az aranycsinálórul meg a vízilórul való anekdotát. Szívesen elmondanám, ha attól nem kellene tartanom, hogy a Nyelvőr olvasói megköveznék érte. Tessék csak megkérdezni valakitől; nagyon illik a Kegyelmed ajánlatára!

Ha azonban a Kegyelmed szava mégsem maradna kiáltó szó a pusztában, és a miniszter valóban elkészítené azokat a magyartalansági falitáblákat, akkor keresve sem találhatna erre alkalmasabb embert Kegyelmednél: mert annyi szemenszedett magyartalanságot egy határra hordani, amennyit Kegyelmed az idéztem egyetlen mondatban összehordott, aligha tudna még valaki!¹

KESZTHELYI MIKLÓS.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Arany nyelvéhez. *Föld-ette.* A Buda Halála Végénekében azt olvassuk:

Arany-ezüst készség van egész halommal,
Lót-fut a vén sáfár: mit tegyen e lommal?
Poharak, medencék, tálak özön fénye,
Föld-ette királyok lakozó-edénye.

¹ Még egy kis szemelvény ugyanabból a cikkből: »Az idegen szó nem ront be a nyelv szerkezetébe, azt legföljebb csak tisztátalanná teszi. De csak bizonyos időre, mivel annak élességét az idő később a nyelvbe egészen beletompítja. Már t. i. akkor, ha az illető nyelv a magáéban arra egy értékest nem talál. Ellenkezőleg, magából kilöki.« — »Amikor az idegen terminus technikus kifejezések egész könnyedén kikerülhetők volnának!« — »A külső élettengerből a nyelvnek eme dudvás volta .. áthurcolódott az iskolába is. Tehát azokba a hajtóházakba [Treibhäuser!], amelyeknek .. a külső élet előkészítőjének kellene lenni.«

Ugyanezt a fölfogást, mely szerint a halottakat megeszi a föld, megtaláljuk Dugonics Példabeszédeiben is (2:36): *Egye meg a föld* (előtte: egye meg a lidérc, egye meg a rozsdá bélestül; utána: egye meg a tót fene). Szegeden azt is mondják: »Szíja mán Pistát is a sárga föld = meghalt« (Nyr. 3:30). Ezekkel a szólásokkal függnek tehát össze az ilyen ismertebb kifejezések is: *elnyelte* a föld, *elnyel* a sir szája. Vö. még: *életevő fegyver* (Horváth Endre: Árpád 8; gyilkos f.); a *faevő* éllel [a fejszével] földre teríteni a vénkoru tölgyet (uo. 127). — Viszont a Zrinyiaszban *földet fal, földet rág* a. m. meghal (l. NySz. föld Szól.); vö. ezt a német szólást: *a fübe harap*, franc. *mordre la poussière*.

KOVÁCS MÁRTON.

Meny. A minap Kazinczy leveleit olvasgatva, egyik levelében, melyet még nőtlen korában írt, ezt találtam: »Az öcsémet és menyemet, valamint minden egyéb testvérimet is szerethetni óhajtom« (L. 3:89). Rögtön eszembe villant a Buda Halála V. énekéből a következő vers:

Buda is sátrában mulatoz Etellel,
Menye Hilda asszony kínálja kehellyel,
Gyöngyvér pedig szolgál kisebbik-urának,
Szava szíve nyájas húnok asszonyának.

Arany János ehhez megjegyzi: »Menye olykor az idősb fivérnek az öccse felesége, más kifejező szó hiányában. Egyébaránt a nurust jelenti rendesen.« Kétségtőlkül Kazinczy is, Arany is a nép nyelvéből ismerte e használatot, egyik a Fölvidéken, a másik Tiszán túl. A MTsz. is említi, még pedig Somogyból és az alföldi Majsáról, mind a két adat a Nyr.-ból való. Egy harmadik adatra, mely elkerülte a MTsz. szerkesztőjének figyelmét, engem a Nyelvörkalauz vezetett rá, s ez annyival is érdekesebb, mert szintén rámutat az Arany menyére. Lagler Samu közli a Nyr. 3:271. lapján a tolna-megyei Kölesdről a következő értesítést: »Két házasságfitestvér közül az ifjabbnak neje örebbik urának feleségét asszonyomnak nevezi s szólítja, még pedig megbecsülve azaz megkêdeve. Az ifjabbik menyecskét meg az ő asszonya menyének nevezi. Így nevezi őt a napa is (az anyám asszony). A föntebbiek szerint tehát lehet valakinek menyje, anélkül, hogy házasság fia vagy egyáltalában gyermeke is volna. Vö. Arany Buda Halála V. Gyöngyvér Ildának asszonya; Ilda Gyöngyvérnek menyje.« Az asszonyom ilyen használatára a MTsz.-ban több adat is van. Felső-Somogyban az öcs a bátyja feleségét menyem-asszonynak szólítja (Csapodi I. közlése Nyr. 21:528). — A menynek itt tárgyalt használatát még Mátyusföldről is említi Czuczor és Fogarasi Szótára. Érdekes volna megtudni, vajjon más vidékeken is dívik-e ez a használat.

SZILÁGYI ÁDÁM.

Végszó Takáts Sándor feleleteire. A Nyelvör tavalyi áprilisi és májusi számaiban megjelent »Történettudomány és nyelvtörténet« című cikkemre az Oklevél-Szótár bírálója a maga fölületes

és csűrő-csavaró módja szerint a Századok szeptemberi füzetében (634—642. l.) válaszolt. Valamint bírálatának, úgy e válaszának is készséggel fogadtam el helyeselhető részeit, de kimutattam egyúttal újabb igazságtalanságait és neveltető badarságait is. (L. Századok 1906. évf. 825—835. l.) E helyreigazításaimra Takáts a Századok decemberi számában (924—929. l.) mondja el utolsó szavát, amelyre nekem immár kevés észrevételem van.

Takátsnak ez a felelete is, mint a megelőző, csupa feleselés, hemzseg az értelmetlenségektől s a valótlan állításoktól, melyeknek kirívó hibáit minden elfogulatlan olvasó észreveszi, mihelyt szembe állítja fejtegetéseimet és megjegyzéseimet azzal az idézés- és tárgyalásmóddal, amelyben őket Takáts részesíti. Mindezen értelmetlenségeknek vagy ferditéseknek újból való helyreigazítására többé nem vállalkozhatom. Csupán a *beretra* szó értelmezésére akarok még egyszer a Nyelvtört. Szótár érdekében is visszatérni. A *beretra*-ra vonatkozólag a Századokban (828. l.) a NySz. és OklSz. védelméül azt mondtam, hogy »a két szótár németül elsősorban *haube*-nak, *mütze*-nek magyarázza a *beretra*-t, a *priesterhut*-ot pedig (mert Takátsnak ez ellen a magyarázat ellen volt kifogása) csak végül, Adámi alapján állítja a szó jelentései közé. *Latin értelmezéseinkről nem szólok*, mert azok a remekkorai szók a dolog természetéből kifolyólag *nem fődhetik teljesen* az újkori fogalmakat« stb. Most Takáts (Száz. 928) így kiált föl: »Üsse föl bárki az OklSz.-t vagy a Nyelvtört. Szótárt, mind a kettőben *első helyen* megtalálja: *mitra*, *caputium*. Ez a magyarázat pedig helytelen«. Mi hiányzik ebből a feleletből: az értelem-e, vagy amit kíméletből nem akarok nevének megnevezni? Hiszen én csak a *német* értelmezésre hivatkoztam, s abban *első helyen* csakugyan *haube* és *mütze* áll mind a két szótárban!

Egyéb észrevételeim a következők.

A *ficsúr* szóra vonatkozó fölszólításommal (Száz. 828) egyszerűen azt akartam megtudni: van-e igazán a saru jelentésű *ficsór*-nak is (vö. MTsz. 3. jel.) *ficsúr* változata a régiségben. Erre most Takáts a forrás pontos megjelölése nélkül idéz ugyan adatot, de annyi hebehurgya feleselés kíséretében, hogy az avatatlan olvasót a vita lényegére nézve valósággal zavarba hozhatja.

A latin *gasa*-ból gyártott régi magyar *gáz* szóban (l. Nyr. 35:194) Takáts most is szentül hisz, s általában nem röstell azzal dicsekedni (925. l.), hogy állításaiból semmit vissza nem vont (még a *farkasakasztó-körte*-féle badarságokat sem, l. Nyr. 35:154)! Nem csodálom e csökönységét, hiszen írva van: *sapientis est mutare consilium in melius*. Ennek a maga gyártotta *gáz* szónak nagyobb hitelül aztán egyebek közt arra is hivatkozott, hogy van a régiségben, a Leveles Tár I. 142. lapján egy más jelentésű *gáz* is. Ez a hely (1554-ből) így hangzik: »Masth bel hozatam [Pernezy Egyed holttestét] . . . es ithben az varba vgan azon eghazba, azhon zegen Dersfy vram fekkzik, oth temetetem el, zazloth chynaltatam nekj, es koporsoth rotatam, es felil *fekete gazal* bel fedetem.« Az aláhúzott kifejezést velem (s mint utóbb látom, a NySz.-ral) együtt a levél helyes-

írása alapján bizonyára mindenki *fekete gyász*-nak olvasná. Ám Takáts szerint itt a mindnyájunktól jól ismert, fátýolszövet jelentésű mai *gáz*, vagyis a francia *gaze* szót kell értenünk. Bírálóm ezt a nézetét egyébbel nem tudja támogatni, mint azzal, hogy a Leveles Tár »tudós szerkesztője«, Szalay Ágoston is így értette, 45 évvel ezelőtt, a kifejezést.¹ Én pedig azt mondom, hogy ezen egyetlen hely alapján a francia *gaze* szónak XVI. századi magyar divatát éppenséggel nem szabad állítanunk.

A *sarfatin* régi ágyúnevet én a német *scharpfentin* magyarosodott változatának bizonyítottam azzal, hogy a második szótag *e*-je csak a magyar magánhangzóilleszkedés erejénél fogva, tehát csupán magyar ajkon változhatott *a*-vá (Száz. 833. l.). Erre Takáts, egy sereg németes alakváltozatot idézetekben is bemutatván, azt feleli, hogy azt a hangtörvényt (értsd az *e > a* változást) »a császári hadseregben szolgáló francia és német tüzértisztek is jól ismerték, mivel a *sarfentin* szót — francziás kiejtés után — akárhányszor írják *sarfantin*-nak és *sarfatin*-nak« (928. l.). Ez utóbbi állítását azonban, amelynek döntő ereje lehetne, Takáts egyetlen igazoló idézettel sem támogatja, hogy meggyőződhetnénk: csakugyan francziás és nem magyar kiejtés-e a *sarfatin*. De még ha ki tudná is mutatni bécsi iratokból a *sarfantin* ejtésnek francziás voltát, az OklSz. *sarfatin*, *sarfatil* alakjai nézetem szerint akkor is csak magyar változatok lehetnek, mert az *n* nélküli alak már nem francziás és úgy az OklSz., mint a Takáts újabb *sarfatin*-féle adatai egytől-egyig mind magyarországi iratokban fordulnak elő.

Még csak egy helyreigazító megjegyzésem van. Takáts nyelvtörténeti adatainak megbízhatatlanságát nem csupán a Benyák-féle közlés (l. Nyr. 35:382. l.) hibáival mutattam ki, melytől a felelősséget most egyszerűen megtagadja, hanem összes egyéb botlásaival, melyeket itt újra elő nem sorolhatok. Abból pedig, hogy én nehezebben olvasható kéziratok tanulmánya közben Nagy Gyulától, mint jeles paleografustól többször kértem útbaigazítást², semmiféle józan logikával nem következik, hogy Takáts Sándor nyelvtörténeti közlései és olvasatai megbízhatók. Itt nem a régi szöveg kibetűzéséről van csupán szó, hanem alapos nyelvtörténeti ismeretekről, amelyek nélkül a legjelesebb paleografus sem tudhatja megállapítani az egyébként helyesen kibetűzött szónak *igazi régi kiejtését*. (Vö. »A nyelvemlékek közlése módjáról« című akadémiai fölolvasásomat, Nyr. 35:62—74.)

Végül igen örülök annak, hogy Takáts Sándor velem többé semmiféle vitatkozásba nem akar bocsátkozni. Az értelmetlenséggel és

¹ Különbön egyáltalán kétes, vajjon Szalay Á. gondolt-e a *gáz*-ra, hisz ő nem is *gáz*-t ír, hanem azt írja a szójegyzékben, hogy »fekete *gaz* = fátýol« vagyis »fekete *gyász* = fátýol«; ő t. i. a szójegyzékben minden kifejezést az eredeti írásmóddal idéz. *A szerk.*

² Igen csodálom, hogy ugyanaz a Nagy Gyula, aki annak idején oly szívesen látszott támogatni kutatásaimban, most nem átalja Takátsnak erre vonatkozó éretlen csúfolódását becses folyóiratában közzétenni. *Z. Gy.*

elfogultsággal sohasem váltok szívesen szót. De nem mondom le arról a kötelességemről, hogy az ő bárhol megjelenendő nyelvtörténeti közléseit teljes szigorúsággal ellen ne őrizzem. Tudományos mag nélkül való, ízetlen szószátyárságokra nincs és nem lesz válaszem.

ZOLNAI GYULA.

Balogsüti az én tudomásom szerint ostoba embert jelent, s inkább a Dummer August magyar szava lehetne. Érdekes lenne tudni, hogy a *süti* a *sete suta* változata-e, vagy hogy a *sül* igének képes használatából van: balul sült el. A *balog* meg a *balga* úgy látszik édestestvérek.

GÁRDONYI GÉZA.

Csakugyan van ilyen mellékalakja: »*balog-sete*: balog, balkezes« (Sopron m. MTsz). *Balog-süti*, *balog-sütü* (Veszprémben *balog-sütőnek* is hallottuk) nyilván a népetimológia játéka s a MTsz. adatai szerint szintén balogot jelent, de kétségkívül ügyetlent is. — A *balog* és *balga* azonban csak látszat szerint tartoznak össze, mert a *balga* csak újabb rövidítés a szláv eredetű régi *balgatagból*.

A SZERKESZTŐSÉG.

Vízbe vető hétfő. Mikesnek ez az érdekes kifejezése (Nyr. 35:429) a borsodmegyei palóc vidéken szintén ismeretes ilyen formában: *vízbehányó hétfő*. Ez a húsvét hétfő, amikor a legények bizony gyakran nyakig megmártják a kút mellett levő hordó vízben a szegény leányt; vagy pedig a kúthoz hurcolják s ott vödörrel öntözik végig. Találónan lehet tehát ezt a hétfőt *vízbevetőnek*, vagy *vízbehányónak* a nép nyelvén nevezni.

BARTHA JÓZSEF.

Magyarok istene, isten nyila. Szegényebbek lettünk egy álomképpel, de gazdagabbak egy tudományos igazsággal. Szívesen adtunk eddig hitelt annak a tanításnak, amely szerint a *magyarok istene* és az *isten nyila* fogalma elnevezésével együtt keletről hozott birtokunk és hogy a magyar ősvallásban gyökeredzik; de Réthei Prikkel Marián, nyelvtudományunk régi érdemes munkása, a Századokban (40:877) megjelent értekezésével kétségtelenül bebizonyítja, hogy ennek a tanításnak tudományos alapja nincsen és hogy mind a két kifejezés a bibliából került a magyar nép tudatába. A szép értekezést olvasóink figyelmébe ajánljuk; eredményeit a szerző következőképpen foglalja össze:

»A *magyarok istenének* való története legvelejében ez: 1. Árpád-kori pap-krónikásaink képzelete alkotta meg a zsidók Jehovájának képmására; 2. XVI-ik századbeli bibliai költőink tovább fejlesztették az eszméjét; végül 3. általános keletüvé Dugonics *Etelka* c. regényének hatása alatt lett.«

»Az *isten nyila* név származásáról szóló fejtegetéseim eredményül megállapíthatom, hogy 1. nem ősmagyar, sem finn-ugor idio-

tizmus, mert megtalálható az indogermán és a sémi nyelvekben is; 2. legkorábban vallási művekben lelünk a nyomára; 3. minden valószínűség szerint a bibliából került hozzánk, még pedig az ószövet-ségi zsoltárok gyakori olvasása és éneklése gyökerezett meg nyelvünkben.«

Azt hisszük, ezek alapján joga van Prikkelnek ahhoz a kijelentéshez, hogy a »*magyarok istene* és az *isten nyila* a magyar mythológiából egyszer s mindenkorra törlendő«.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Tájszók.

Felsőőriek. (Vas m.)¹

<i>gránic</i> : határ.	<i>hⁱé</i> : hő, nagyon meleg;
<i>eség</i> : ismét.	<i>k^uóbász</i> : kolbász.
<i>tekerég</i> : csavarog.	<i>lűeiek</i> : lövőiek (felsőlövőiek).
<i>ledörgöl</i> : letörül.	<i>ebfing</i> : falatka.
<i>buda</i> : félrehely.	<i>g^éráblo</i> : gereblye.
<i>ifiasszony</i> : megtisztelő kifejezés	<i>k^as</i> : kas.
idősebb nőre is, mint a Székely-	<i>pancsur</i> : derék (ruhanemű).
ségben.	<i>hibáz</i> : hiányzik.
<i>késér</i> : kísér.	<i>dombérozik</i> : mulat, mint pl. Há-
<i>hosszi</i> : hosszú.	romszéken.
<i>viz lankája</i> : kanyargós folyása	<i>megk^égyelm^ézi</i> : idősebbet magázza.
(vö. <i>lanka</i> lejtős hely, a Székely-	<i>gönc bogár</i> : bödebogár, amelytől
ségben)	azt kérdik: »ginc-gönc, merre
<i>ászló</i> : zászló.	van a szeretőm?»
<i>lú</i> : ló; <i>szép</i> : szép; <i>végezni</i> : vé-	<i>danajos</i> könyv: dalos könyv.
gezni; <i>lép</i> : lép.	<i>óma</i> : alma.
<i>b^érédvás</i> : borbély; vö. székely	<i>benn^e</i> : benne.
<i>b^érétva</i> : borotva.	<i>s^écka</i> : szecska.
<i>búrös</i> : timár.	<i>fejszi</i> : fejsze, vö. székely <i>f^észzi</i>
<i>szüves^{én}</i> : szívesen.	<i>v^üőfin</i> : vőfély.
<i>kü</i> : ki.	<i>gyunni</i> : gyónni.
<i>támplom</i> : templom.	<i>rⁱéce</i> : kacsa.
<i>nehez, keves, tehen</i> .	<i>megtép</i> : megmelleszt, mint Szé-
<i>kikirit</i> : a kakasról, kukurikol.	kelyföldön.
<i>gy^üőjtő</i> : gyűjtő, »gyufa ⁱ helyett.	<i>gunyár</i> : gunár.
<i>pajta</i> : csűr.	<i>zsiba</i> : kis liba.
<i>gyⁱégess^üő</i> : jégeső.	<i>dőlő</i> : dülő, szék. döllő (d.-föld).
<i>hitⁱebe</i> : hitelbe; <i>ekⁱéve</i> : ekével.	

¹ Vö. Varga Ignác: A Felső Őrvidék népe és nyelve c. dolgozatával Ny. Fü. 9.

Családnevek: Finta, Gál, Benkő, Kántor, Benedek, Kelemen, Szabó, Balikó, Fábián, Hegedüs, Boeskor, Imre, Adorján, Zarka, Miklós, Drága, Osvát, Egyed, Takács, Baksa, Zánkó, Török, Fülöp, Farkas, Tóth. — Keresztnevek: Lidi, Zsuzsi, Éva, Ignác.

ERDÉLYI LAJOS.

Népdalok.

<p>1. Ha bemenek, ha bemenek
A sej!¹ ölsi kocsmába,
Tükörfényes bajnémat
Vágom a gerendába.</p>	<p>Aki legény, az teheti,
Aki meri, az vegye ki!
Még az éjjel zsandárvérrel
A nevemet irom ki!</p>
<p>2. Ugy forog a kocsikerék, ha kenyik,
Gyertek lányok, kísérjeteek Hamburgig!
Hamburg mellett fölülünk a gájára,
Szerbusz lányok! megyünk Amerikába!</p>	
<p>3. Vékony héja, vékony héja
Van a piros almának.
Szép szerető, szép szerető
Kell a krumplinc²-bakának.</p>	<p>Apró szeme, apró szeme
Van a kukuricának,
Bécsi szappany, szagos szappany
Kell az ölsi³ leánynak.</p>
<p>Szép termete, vékony karcsú
A dereka,
Jobb válláról bal vállára
Sej! göndörödik a haja!
(Ösi, Veszprém m.⁴)</p>	<p>Ha megmosdik bécsi szappan
Habjával,
Oda csalja, csili-csalogatja
Sej, haj! a legényt a szagára!
BÁN ALADÁR.</p>

IZENETEK.

B. u. é. kívánunk a Magyar Nyelvőr minden jóakarójának!

M. I. *Oltani* és *ojtani* a gyümölcsoltásra vonatkoztatva egyaránt helyes, sőt az első még szokottabb a másodiknál és semmikép se lehet hibáztatni, mert kétértelműséget sem okoz, noha egyenlő hangzású a másik *oltani* igével, mely egészen más eredetű (az *alszik* ige műveltetője). Néhol a nép emezt is úgy ejti: *ojtani* (MTsz.); *olt* helyett *ojt* ugyanolyan hangváltozás, mint *gyúl-t-ani* h. *gyújtani*, *gyúl-t-eni* h. *gyűjteni* stb., az is lehet, hogy *ojtani* a párjának, a *gyújtani* igének, hatása alatt vette föl a *j*-hangú alakot. Már Gvadányinál előfordul az *előjt* ige. Viszont az *ojtást* is rendszeren úgy fejezi ki a régiebb s az újabb irodalom, hogy *olt*, *oltvány*(és *ólt*, *ót*, l. NySz. és OklSz.).

¹ Hej helyett mindig *sej*-t mondanak.

² Kronprinz.

³ Ösi. — ⁴ Az *a* hangot a köznyelvénél zártabban ejtik.

R. S. »Nem *vitális* tehát egy pillanatig sem, hogy e nagybecsű tanulmányok közreadása helyes volt« (P. N. dec. 19.) — nyilván csak sajtóhiba, a szedő tévedése e h. *vitás*.

Cs. P. *Szabad a csók* époly kifogástalan kifejezés, akár *szabad a vásár v. szabad a tánc*. Ellenben »*tilos a falragasz*« helyett (ahogy Félégyházán írják) okvetetlen jobb ez: *Tilos a hirdetések fölragasztása v. tilos a hirdetés*.

H. K. Ide tesszük jókedvű köszöntőjét, hogy olvasóink is élvezhessék:

Adjon Isten minden jót	Szebb poémát ne várjon
Ez új esztendőben!	Szerkesztő úr tőlem!
Magyar Nyelvőr gárdája	Kisiklik a versláb is
Szaporodjék bőven.	Téli zord időben,
Simonyitól gyógyuljon	Sántikál a Pegazus,
A férfi- és nőnem,	Hát minek vessződjem,
Hogy nyelvvrák és szóficam	Hogy e rigmus fonalát
Legyen veszendőben.	Én tovább is szőjem?

Nem kívánja ilyenkor

A Magyar Nyelvőr sem. —

Beküldött kéziratok. Kardos A. Tokos. — Bartha J. Gyút; felköszön, leköszön stb. — Révai S. Csudatékony. — Simai Ö. Nyelvújítási adatok. — Kelemen B. Földrajzi nevek. — Komonczy G. A mellé- és alárendelés kérdése. — Kertész M. A m. nyelvhasznítás kezdőkorából. — Gesztesi Gy. A tordai nyelvjárás. — Barkó D. A francia helyesírás egyszerűsítése. — Marianovics M. A dativus történetéhez. — Szőke F. A számszerinti egyeztetés Petőfinél. — Klaniczay S. A számsz. egyezt. a népnyelvben. — Nyusztay A. A cigány jövevényszókhöz. — Horger A. Ismertetés. Tájszók. — Asbóth A. Menszáros.

Beküldött könyvek. Gróf Zrinyi M. Költői művei. Sajtó alá rendezte Széchy K., a bevezetést írta Badics F. (M. T. Akadémia 1906. Ára 1 K.) — Suomalais-Ugrilainen Seuran Aikakauskirja. Journal de la Société Finno-ougrienne XXIII. (Donner Ottónak ajánlva 70. születésnapjára.) — Pápay J. Reguly A. urali térképe (különny. a Földr. Közleményekből). — Mahler E. Babylonia és Assyria. (M. T. Akadémia 1906.) — Erdélyi L. A tihanyi apátság kritikus oklevelei (az 1055-i oklevél hasonmásával. M. T. Akad. 1906. 2 K 40 f.). — Magyarországi német nyelvjárások, szerk. Petz G. 3. Gréb Gyula: A szepesi felföld német nyelvjárása (1 K 80 f.). 4. Hajnal Márton: Az isztiméri n. nyj. hangtana (1 K 20 f. M. T. Akadémia). — Lederer Béla összegyűjtött munkái. Kiadja Angyal Dávid. (Franklin t. 1906.) — Műveltség Könyvtára IV. A föld (Athenaeum; 24 K). — Lengyel Laura: Aera naplója. Regény fiatal leányok számára. (Ath.) — Burnett: A kis lord. Elbesz. az ifj. sz., ford. Névy B. (Ath.) — Klasszikus regénytár, VI. sor. (Révai testv.) — Löw Immánuel: Emlékbeszédek MCM—MCMVI. (Szeged 1907.) — Bába-kalendárium 1907.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest IV. Ferencz József part 27.

A MAGYARSÁG VESZEDELME.

»Hogy mi Magyarországon a német befolyás, sok magyar-nak már nem kell fejtegetni. De a nagy többségnek legalább is szükséges lesz arra utalni, hogy Magyarország a nevelés, az újabb közintézmények, a vezér-politikusok jelentékeny részét eltöltő szellem tekintetében német provincia, bár nem egész német nyelvű, mintahogy sok más német provincia sem tiszta német. Az ujságok legtöbbje, a tudósok legtöbbje németből fordít és német ésszel gondolkozik. Arról nem is beszélek, hogy a magyar hadsereg legnagyobb része német, a külpolitika, a vámpolitika teljesen és tökéletesen német befolyás alatt van. A ballplatzi palotát egész Európában a berlini kancellária egyik fiókjának tekintik. Ezt mindenütt írják és beszélnek, csak éppen Magyarországon és Ausztriában nem.«

Ezt olvastuk mostanában egyik vezető lapunk első cikkében, s nekünk alig kell kijelentenünk, hogy teljesen és tökéletesen egyetértünk vele. Nagy baj azonban, hogy ezeket az igazságokat hajlandók vagyunk lekicsinyelni. Nem látjuk át, hogy a közgazdaság s a munka irányozza jövőnket, s hogy a német gazdaság, a német munka milyen rendkívüli módon erősödik és terjeszkedik, úgyhogy fejünkön át már-már a Balkán félszigetét és Kis-Ázsiát is elhódítja. De még kevésbé látjuk azt, hogy a német szellem, a német észjárás mennyire fokozódó mértékben nyűgöz le bennünket. II. Józsefnek s a Bach-korszaknak erőszakos németesítése kudarcot vallott, de az a lassú és folytonos németesítés, mely immár száz év óta folyik irodalmunkban, nyelvünket lassanként annyira kiforgatja természetéből, hogy valamely új — akár erőszakos, akár gazdasági hódítás útján beállható — németesítésnek sokkal végzetesebb eredménye lehetne.

A nyelvújítás sok olyan elemmel gazdagította nyelvünket, amelyre csakugyan rászorult, hogy fejlődő művelődésünknek alkalmas kifejezőjévé válhasson. De viszont az a szerencsétlen körülmény, hogy Báróczi és Kazinczy éppen fordítások segítségével

indították meg a nyelvművelést, végzetesen hatott: példájuk föl-szabadította követőiket arra, hogy mindenben és mindenütt a német mintát kövessék, s így aztán számtalan fölösleges szóval és fordulattal árasztották el nyelvünket és szorították ki a tősgyökeres magyaros kifejezéseket. Népies íróink hatása s a Magyar Nyelvőr negyedfél-évtizedes küzdelme részben jóvátette a megtörtént romlást s egyik-másik irányban elejét vette a további romlásnak. De a népies ellenhatás sok tekintetben sikertelen maradt, számtalan olyan kifejezésmód, mely voltaképen fölösleges volt s csak a régi szép és jó magyaros kifejezés rovására terjedt el, immár annyira szokásunkká lett, hogy alig tudunk szabadulni tőle.

Hogy irodalmi nyelvünk milyen messzire eltávozott a régi, népies magyarosságtól, azt ezúttal egy csomó világosan szóló példán akarjuk szemléltetni. Ezek a példák minden fejtegetésnél jobban megmutatják, mennyi régi és népies magyarságot kiszorítanak a németből fordított új kifejezések.

A régi magyar így beszélt:

Fegyverfogható nép (Kár.: Biblia).

Munkabíró ember.

Fontos nagy okokból lett . . .
(Pázmány).

Harcba(n) szállott szomszédjával
(Faludi Ferenc).

Nem bőrünkben, hanem lelkünkben jár, hogy az igazság mellett
kitámadjunk (Pázmány Péter).

Kardoskodik mellette.

Beszéljünk nyíltan v. világosan! —
Tisztázzuk a nézeteket!

Kritikusaink elfogultsága *határtalan* (v. nincs határa).

Tanácsával mind az városbeli polgárok élnek (Virginia-kódex).

Semmi számot *ne tartson* arra
(Heltai).

Minden várakozást kielégít.

Hosszú készüléket *kíván*.

Az új magyar így beszél:

Harcképes nép. — Kampffähig.

Munkaképes. — Arbeitsfähig.

Nagy horderejű okok miatt történt. — Von grosser Tragweite.

Szomszédjával fölvette a harcot. —
Den Kampf aufnehmen.

Nem bőrünk érdekében, hanem lelkiismeretünk szavát követve
kell az igazság mellett *fölvennünk a harcot.*

Lándzsát tör mellette. — Eine Lanze brechen.

Öntsünk tiszta bort a pohárba! —
Reinen Wein einschenken.

A nyelvészeti düh *nem ismer határokat* (Gyulai). — *Kennt keine Grenzen.*

Tanácsát az összes polgárok *igénybe veszik. —* Sein Rat wird von sämtlichen Bürgern in Anspruch genommen.

Semmi *igényt ne tartson* rá. — *Anspruch machen.*

Minden *igényt kielégít. — Allen Ansprüchen genügen.*

Hosszas készüléket *igényel. — Beanspruchen.*

A régi magyar így beszélt:

Kik *káromon* örülnek és kik *inségemen* üznek nevetséget (Molnár Albert).

Az okosság az *jövendőről* is gondolkodik (Mikes). Jele a *ked felőlem* való gondolkodásának (Mikes).

Van-e okunk *ennek* örülni v. *hogy* ennek örüljünk.

A moralitás meghanyatlásáról v. *miatt* való panaszkodás.

A *felől* v. *arra nézve*, hogy négy váradi editiót számláljunk-e, *még most is* bizonytalanságban vagyunk. — *Akiről* bizonytalan vagy, ha szeret-e... (Faludi).

Római *hatalmasságnak* ellene rugódózna (Érdy-kódex 547).

Az török birodalomnak az keresztény országokon *elhatalmazott* uralkodása (Pázm. Kalauz 430).

Erőt vesznek a gonosz indulatok, a *kívánságok* járják szívét (Faludi).

Nem *penészednek* meg otthon, *jobbára* kinn köszálnak (Faludi).

Vesd ki belőlünk *szertelen* szerelmét ez jelen való életnek (Molnár Albert).

A prédikáció is *nagy résszel* rövidebb lészen, ha a deák mondások elhagyatnak (Pázm. Préd. III).

Budának *sokkal* rövidebb az út.

A török császár leányinak igen rossz az állapotjuk, mivel *többnyire* öreg basáknak adják őket (Mikes Lev.).

Ha *apáca* volt a másoló, *nem* volt

Az új magyar így beszél:

Nevetnek a legesekélyebb semmiségek *fölött* (Jókai). — *Sie lachen darüber.*

Tanácskoztak *felette*, vajjon nem kellene-e kitörülni (Tompai).

Az emberek és az élet *fölött* bölcsekedve (Csiky Gergely).

Van-e ok *e fölött* örülni (PHirl.). — *Sich darüber freuen.*

A moralitás meghanyatlása *fölött* való panaszkodás (PHirl.) — *Das Klagen über den Niedergang der Moral.*

»Affelett, hogy négy váradi editiót számláljunk... *még mindig* bizonytalanságban vagyunk« (Szilády: Balassa Költ. XLVI). *Darüber sind wir noch immer in Ungewissheit.*

A rómaiak *túlsúlya* (v. *fölénye*) ellen berzenkednek. — *Übergewicht.*

A török birodalom *túlsúlyra* jutott a keresztény országok *fölött*. — *Das Übergewicht erlangen.*

Túlsúlyra jutnak a perverz indulatok, a *nagy igények* elfoglalják szívét. — *Übergewicht, pervers, Ansprüche.*

Nem *penészednek* meg otthon, *túlnyomólag* kinn köszálnak. — *Zum überwiegenden Teil.*

Szabadíts meg a jelen életnek *túlhajtott* szerelmétől (*übertrieben*).

A prédikáció is *jelentékenyen* (v. *lényegesen*) rövidebb lesz, ha a latin idézetek elmaradnak. — *Bedeutend, wesentlich.*

Buda felé *lényegesen* rövidebb az út. — *Wesentlich.*

A török császár leányainak igen rossz helyzetük van, tekintve hogy *túlnyomóan* öreg basákhöz adják azokat. — *Überwiegend.*

Női szerzetesnek *nem* volt oka

A régi magyar így beszélt:

oka kihagyni a papok gúnyolását, mert ezek *talán valóban* erkölcstelenek voltak.

Valahogy, valahogy *csakugyan* engedett (Pet. János v. XIV).

Valóban szerencsénk van az sógorokhoz (Rákóczy Gy. Lev. 401).

A törökök annyi rabléányt tarthatnak, amennyi tetszik, és az ellen semmit nem mondhat a *valóságos* feleségök (Mikes Lev.).
Élőszóval közölték a fejedelem akaratát.

Velejében ugyanazt mondotta.

Nincs kész hada, s nem is gondolkodik, hogy valaha *talán* kelletik (Zrinyi).

Egy ezredévi szenvedés kér éltet *vagy* halált (Szózat).

A politikusok beszélgetései *természetesen* azon akció körül forogtak...

Május havától kezdve v. *fogva* kocsik is járnak...

Teljességgel megfoghatatlan.

Valósággal v. *igazán* bámulatos.

Eddig *alkalmasint* elválasztotta volna az fegyver köztünk az dolgot (NySz.).

Ebből még *közel sem* következik (Molnár Albert).

De *koránt sem* volt vigaságos Telemakusnak a győzedelem (Haller László).

Le a kalapot! Lőkjétek ki!
Tessék mingyárt válaszolni!
Tessék az ajtót betenni!

Az új magyar így beszél:

az *esetleg tényleg* erkölcstelen papság gúnyolását a másolatból kihagyni (Irod. Közlemények 1906. 253).

Valahogy, valahogy *tényleg* engedett. — *Tatsächlich.*

Tényleg szerencsénk van a sógorokhoz. — *Tatsächlich.*

... És ez ellen semmit se szólhat a *tényleges* feleségük. — *Tatsächlich.*

Szóbelileg közölték.. — *Mündlich.*

Lényegileg ugyanazt mondta. — *Wesentlich.*

Nincs kész hada, s nem is gondol rá, hogy *esetleg* szüksége lehet rá. — *Eventuell.*

Egy ezredévi szenvedés éltet, *esetleg* halált kér. — *Eventuell.*

Vagy: Egy ezredévi szenvedés éltet, *illetve* halált kér. — *Beziehungsweise, respektive.*

A politikusok beszélgetései, a *dolog természetéből kifolyólag*, azon akció körül forogtak... (PHirl.).

Május havától kezdődőleg motoros kocsik is közlekednek (Turista Közlöny 1906. 140).

Egyszerűen megfoghatatlan. — *Einfach unbegreiflich.*

Egyenesen bámulatos. — *Geradezu bewundernswert.*

Eddig minden *valószínűség szerint* a fegyver döntött volna köztünk. — *Aller Wahrscheinlichkeiten nach.*

Ebből még *távolról sem* következik. — *Bei weitem nicht.*

De *távolról sem* volt neki oly örömdetes a győzelem. — *Bei weitem nicht.*

Le a kalappal! Ki vele!
Kérem mingyárt válaszolni.
Kéretik az ajtót betenni.

A régi magyar így beszélt:

*Tessék velem tudatni, vajjon...
Eltökéltem, hogy mindent jóvá
teszek.*

Megkegyelmeznek az elítéltnak.

*Oly ember, kinek egy joha vagyon..
(JordC. 389).*

Szomoruan bandúkolt hazafelé,
*mint akinek az orra vére folyik
(Nép).*

A török *csapak* szó annyi mint
berontó, aki berohan, támadó,
harcos.

Hát képzelhetni-e *olyan dolgot*
(v. *olyas vmít, olyasmit*), ami
végzetesebb lehetne a nemzetek
közötti jóindulatra, *olyant*, ami
inkább ellenkeznék a be nem
avatkozás principiumával, s amit
olyan kevésbé egyeztethetni
össze éppen azoknak méltóság-
gával...?

Akármilyen ringyes-rongyos le-
gyek, én vagyok a derék gyerek
(Népdal).

Nézzen Istent kegyelmetek!
(Arany.)

Így hívták azon időben a zsivá-
nyokat, *mivelhogy* vörös üngöt
viseltek (Jókai: A m. nép
élece 63).

Ezt híják... fekete embernek,
mivelhogy más nevét említeni
se mernek (Arany: NC. 2:71).

Ezt a vizet is meg kellik szentel-
ni, *mert* anélkül nem volna
hasznos (Mikes 38. lev.).

Az új magyar így beszél:

*Kérem engem tudatni, vajjon...
Eltökéltem mindent jóvá tenni.*

Megkegyelmezik az elítéltet.

Emberekkel, akik így gondolko-
znak, lehet-e a közéletre köz-
vetlen hatást várni (Szily K.
BHirl. 1901. X: 25, 4). — *Mit
Leuten, die...*

Szabolcs olyan arcot csinált, *mint
valaki, akinek* valami nincs igénye
(Herczeg Ferenc Szabolcs ház.
53—4). — *Wie einer*, dem
etwas nicht recht ist.

A török ... *csapak* értelme: *va-
laki*, aki berohanást intéz, a
harcos (Vámbéry: A magy.
eredete 186). A török *csapak*
= *egy*, aki berohan, megtámad,
tehát harcoss (Száz. 39:923)!
— *Einer*, der einfällt, angreift!

Hát képzelhető-e *valami*, ami vég-
zetesebbé lehetne a nemzetek
közötti kölcsönös jóindulatra,
valami, ami inkább ellenkeznék
a be nem avatkozás elvével,
vagy akár *valami*, ami olyan
kevésbé egyeztethető össze éppen
azoknak méltóságával, akik el-
veik számára ilyen külső támo-
gatást keresnek? (Az Ujság.)

Amily rongyos vagyok *is*, én ki-
váló kvalitású gyerek vagyok.
— *Wie* zerlumpt ich *auch* bin.

Legyen kegyelmetek *tekintettel*
Istenre!

Így hívták abban az időben a
zsiványokat, *tekintettel* arra,
hogy vörös inget viseltek. —
In Anbetracht, dass...

Ezt fekete embernek híják, *tekintve*
hogy más nevét említeni se
merik.

Ezt a vizet is meg kell szentelni,
tekintve *hogy* anélkül nem volna
hatása.

A régi magyar így beszélt:

Úgy szerettem, mégis elhagyott
(Tompá).

Lebzsél készakarva, *noha* bírna
dolgot, *mert* erős, mint marha
(Arany: Toldi).

Noha retteg szíve úti félelmektől,
készül mindazáltal (Gyöngyösi:
Mur. V. 1:57).

Az én pályám szép, *ám* bár nem
ragyog (Tompá).

Boldog az, akinek *jóllehet* semmije
sincsen, semmit sem kíván
(Faludi 531).

Az új magyar így beszél:

Úgy szerettem, s *ennek ellenére*
(v. *annak dacára*) elhagyott. —
Trotzdem.

Lebzsél készakarva, *dacára* hogy
bírna dolgot, *tekintve* hogy
erős... — *Trotzdem*.

Annak dacára, hogy esteledett,
haza indult járatlan úton
(Mikszáth).

Az én pályám szép, *dacára* hogy
nem ragyog.

Boldog, aki *dacára* annak hogy
semmije sincsen, semmit se
kíván.

Ezeket a példákat százával lehetne szaporítani, s egy részük — mint látjuk — annyira megszokottá vált, hogy legjobb íróinknál is találkozunk velük. Pedig a nyelvnek, a stílusnak semmi féle haszna nincsen bennük. A *tényleg* semmivel se több, se szebb, mint a régi *csakugyan*, *valóban*, *igazán* stb.; *fölvenni a harcot* ugyanannyi mint *szembe szállni*, *síkra szállni*, *harcra kelni* stb.; *vki mellett lándzsát törni* ugyanolyan metafora, mint a jó magyar *kardoskodás*; *igényt tartani* szintén csak annyi mint *számot* v. *jogot tartani valamire* stb. stb. S amiket példáinkban idéztünk, azok a régi jó kifejezésmódok éppenséggel nem avultak el, hanem ma is élnek országszerte mindnyájunk ajkán. És irodalmunkban mégis folyton-folyvást terjeszkednek ezek a németből oltott csemeték, nyelvünk arculatát mindinkább ellepik ezek az idegen »kecsék«, melyeket Kazinczy annyira dédelgetett. Így lettek nyelvújításunk félszekségei egész nyelvünkre s eszünkjárására végzetesek, így lett az idegenszerűségek dédelgetéséből valóságos nemzeti veszedelem!

SIMONYI ZSIGMOND.

VERSEGHY FERENC, MINT NYELVÖR.

II. Helyes szóalkotás.

(Vége.)

Hibáznak azok, akik minden szükség nélkül fölvesznek idegen szavakat, kifejezéseket. Még nagyobb hiba, ha úgy elváltoztatják őket, hogy az idegenben jártas ember sem ismer rájuk.¹ Ezt már Páriz-Pápai is gyakorolta a szótárában. Ilyenek:

¹ Verseghynek az idegen tudományos műszók használatáról való véleményét l. Nyr. 8:500.

tzejk-ház: Zeughaus, fegyverház helyett; *spék*: Speck, szalonna h.; *spékelni*: szalonnával áttűzni; *spitz*: hegyorom, tető; *spinácz*: Spinat, paraj helyett.

Elő sem tudjuk sorolni, hogy mennyit rontottak ilyenformán a katonák nyelvünkön, pl.:

lóding: Ladung: töltés helyett; *futrázs*, *futrázsírozás*: fourrage, fourrager, fourragement, abrak, abrakol, étet, abrakolás, etetés h.

Ezek mintájára azután irodalmi műszókat és egyéb szavakat is csinálnak egyesek, pl.:

alagya, *szomorúdal*, *elegyia*, *elegia* helyett; *ángol* v. *ángoly*: anglus h.; *ármás*, *polgárkatona* helyett; *cousin*: távolról való leányatyafi, hűg h.; *onkel*: bátya, atyabátya, atyaöcse, anyabátya, anyaöcse.

Küprisz, *Cyprisz* h.

passio, *indulat* h.

nimlány, *nimfa* h.

roll, *személy* h.

b) Hibáznak azok, akik a tudományok és művészetek műkifejezéseit, melyeket a járatosak már jól ismernek, olyanokkal cserélik föl, melyeket senki meg nem ért. Ilyen szószörnyetegek azok, melyeket: *írák*, *tudák*, *érték* szavakkal tesznek össze, pl.:

betűirákság: ortográfia

erkölcsértékség: moralis v. erkölcsi filozófia

betűtudákság: algebra

égértékség: uranológia

földirákság: geográfia, földírás

Rosszul képzett szavak a használatban levő jók helyett ezek:

béégött hím: zománc

végtelenlet: mérhetetlen -ség

képzelmész: költő, v. versszerző,

tetszítze: széptudomány, szépmesterség

poéta

állattság: állapotodottság

tetszítéség: érzékenység, aesthetika

véglet: határozott

Hibáznak azok, akik nem helyes képzővel alkotnak új szót a más megszokott helyett:

akarmány: akarat h.

íramat: írás h.

államlós: állapotó, álló h.

kövértelen: sovány

bölcselkedmény: bölcselkedés h.

országglomány: országlás h.

ekkédig: eddig h.

oldalzat: oldal h.

környülmény: környülállás h.

példány: példa h.

lovantz: lovas h.

szabá: szabás, regula, lex h.

hirdész: hirdető h.

Meg van ugyanis szabva, hogy mikor melyik képzőt kell használnunk. Nem szabad sem idegenből kölcsönöznünk, sem újat készítenünk, sem egyiket a másik helyett használnunk.¹

¹ An. I. 33. §.

Hibáznak azok, akik egyes szótagokat, mint élő képzőket elhagynak, s úgy képeznek új szótöveket:

bámtest: *amoena corporis statura*
árny: *árnyék*
czik: *czikkely*
göcs: *csomó, hurok*
gyök: (melyet a nép bizonyos esetekben használ, de gyökértől megkülönböztet) *gyökér*
idv: *idvesség, üdvösség*
kets: *inger, kiesség, ékesség*
lak: *lakás, lakóhely*
lam: *harmat*
lots: *víz*
ponk: *tető*

rajz: *rajzolat, kép*
rény: *erkölcs*
rom: *romladék*
szorg: *szorgalom, szorgalmatosság, serénység*
taps: *tapsolás*
ür: *üreg*
üszk: *fákllya, szövétnek*
eszme: »az eszmél igében... ha az l hetűt vesszük formativának, az *eszme* nem tudom mit tehet magyarul... Ezt egy magyar sem érti a világon«¹

Újabb időben fölvettek főneveket *am-em* végzettel, melyek a magyarban teljesen szokatlanok és a szóban képző vagy rag előtt csak apocope-val lettek; ezeket megtérnünk nem szabad: *uszam, uszamodik-ból*; *futam, futamodik-ból*; *kellem, kellemetes-ből*; *villám, villámodik-ból*. Ezek helyett a régi szokás szentesítette: *úszás, futás, kellemetesség, villámlás, villámodás* szavakat kell megtartanunk.²

Hibáznak azok, akik minden tő és képző nélkül kényük-kedvük szerint alkotnak új szót:

dana: *ének, dal, ária, nóta* h.
eldöd: *elő v. ősz*
fémkör: *lámpás*
fonyar: *királyi pálca*
gedemék: *bakcsillagok*
humorvány: *homály*
iggal: *méltán*
kömlöd: *kémhely, kémelhely*
pete: *tojás, tyúkmony*

pijhe: *pehely, pihe*
rentze: *lajstrom*
rivants: *jégesső*
zöte: *növötény*
villó: *színég, színlevegő*
virály: *zöldellő kies tájék*
vimály: *világosság*
virits: *fanyirok*

Hibáznak azok, akik a formativa nélkül álló szavakat úgy használják, mintha formativával lennének, vagy viszont; továbbá akik a főnevet ige helyett használják és megfordítva:

fárad: *fáradtság* h.
gyöngé: *gyöngeség* h.
hason: *hasonló* h.
kora: *koránvaló* h.

mögy: *mögye* h.
rövid: *rövidség* h.
sétét: *sététség* h.
üdvös: *üdvözség* h.

¹ Id. Simonyi Nyr. 32:472.

² An. I. 66. §. e.

Hibáznak azok is, kik a tájszólásokat általánosan akarják használni és azok is, kik megvetik s mint veszedelmet irtják. Az ilyeneket el kell különíteni az általánosan ismert szavaktól:

ádáz: dühös h.

gulats: puszta, kopár h.

kamat: interes, haszon h.

koboz: lant

morotvány: halastó

pakilincs: bűdösférég, polocka h.

sikátor: szűk utca stb.

Nem szabad új tövet készíteni meglévő szavak helyett, pl. *fal* helyett a latin *murus*-ból: *mur*. Még kevésbé szabad néma töből (muta radix) más képzővel új szót formálnunk, pl. *ak*: *akalom*, *akadalom*, mikor ezek helyett megvan a jó: *akadék*, *akadály*. Ezeket kell használnunk, ha azt akarjuk, hogy minden művelt és nem művelt magyar megértsen bennünket.¹

Ezekben látjuk Verseghy nyelvörkődő működését! Abban az időben, mikor »rosszul értelmezték a szabadságot. Éggyik író sém akarja magát sém a grammatikabéli, sém a syntaxisbéli, sém a poézisbéli regulákhoz tartani«; midőn ezek a vélemények uralkodnak íróink között: »Nekem így tetszik írni, tehát így írok, akár értsék, akár nem!« »Nekem nyelvünkben ez nem tetszik, tehát megváltoztatom, ha mindgyárt az egész Nemzet máskép beszéll is« — akkor bizony nagyon is szükséges volt az olyan kiváló nyelvtudós, ki nyelvérzékét a nép nyelvén csiszolta. Ez az alap, melyen állott, sok oly szabály fölállítására képesítette Verseghyt, melynek helyességére csak sokára, a nép nyelvének megismerése után jöttek rá nyelvészeink. Bár ne vakították volna el ellenfeleit nyelvészeti hibái, hogy a szerintük helytelen tételek mellett észrevették volna a helyeseket! Akkor nem hemzsegne mai irodalmi nyelvünk ama hibáktól, melyek Verseghy ostorozását még ma is, születésének 150-ik évfordulóján, megérdemlik.

RÉVÉSZ KÁROLY.

IDEGENSZERŰSÉGEK A VONATKOZÓ NÉVMÁSOK HASZNÁLATÁBAN.

II.

e) *Relatívum célhatározó hogy, vagy következményes hogy helyett.* A relatívumnak egyik gyakori használata a latinban, hogy célhatározó vagy következményes mondatot kapcsol

¹ An. I. 33. §. Bizonyos esetekben azonban ő maga is lehetségesnek tartotta az elvonást, pl. őtőle származik az *iszony*, *szender*, *téboly*. L. erről Király K. (Szily K.) cikkét Nyr. 14 : 398.

a főmondathoz. Ilyenkor tehát a *qui* = *ut ego, ut tu, ut is* stb. Pl. Clusini legatos Romam, *qui* auxilium ab senatu peterent, misère: a clusiumbeliek követeket küldöttek Rómába, *hogy* segítséget kérjenek a szenátustól. Ea est Romana gens, *quae* victa quiescere nesciat: olyan a római nemzet, *hogy* legyőzve nem tud nyugodni.¹ A vonatkozó névmásnak ez a kirívó latinos használata is átment nyelvünkbe, s különösen régiebb irodalmunkban, a latin nyelv erős hatása idején, találkozunk vele gyakran. De káros maradványai az újabb magyar nyelvben is fel-feltűnnek.

Aránylag még legtöbbször a célhatározó *hogy*-ot helyettesíti vonatkozó névmás, ilyenkor tehát »relativum vices coniunctionis Latinae *ut* obit, *ut*: Pyrrhus követet küldött a rómaiakhoz, ki békességet kérjen, *pro*: *hogy* békességet kérjen. P. legatum ad Romanos misit, *qui* pacem peteret, *pro ut* pacem peteret.«² De megjegyzi Verseghy: »Relativa huius modi, vices coniunctionis *ut* obeuntia, relativo hungarico saepissime nec reddi possunt, sed coniunctione *hogy* transponi debent, *ut*: voluptas non est digna, ad quam (*pro*: *ut* ad eam) sapiens respiciat, a gyönyörűség nem méltó arra, *hogy* a bölcs ember tekintetbe vegye.« Különösen a *méltó, méltatlan* mellett kirívó a relativum latinossága, pl. Monda, *hogy* méltó vagy, kiért én felvegyem az félelemnek terhét (B. B: 204). Verseghytől kezdve egyéb nyelvtaníróink is hibáztatták a relativumnak a célhatározó *hogy* helyett való használatát.³ De lássunk egy-néhány példát a célhatározóul álló relativum hibás használatára.

Az órája elérkezék, amelyben ahhoz a nagy dologhoz kezdjenek (Mik. Mul. 281). A második kiadás végében egy levelem áll, mely heroinámat zavart fejű szeretője vádjaiból kifejtse (Kaz. P. e. 157). Éjjel egyik leghívebb szolgáját a királyhoz küldé, ki tudtul adná az ő nevében (Czuczor. — Nyr. 24: 532). Néhány év mulva Seherbán már nem állhatott ellent a vágynak, *hogy* öccsét viziontlássa s követet küldött hozzá, aki meghívja őt látogatóba (Ezeregyéjsz. — Baróti L. Bev.). S noha már három óra volt, karzati közönség is akadt bőven, mely a parázs látványosságban gyönyörködjék (B. N. 1904. XI. 11. 3).

Szarvas Gábor is⁴ helyteleníti a célhatározóul álló relativumot, mert itt vagy a célzatos *hogy*, vagy a *hogy* nélküli felszólító mód van helyén. Mert ha változatosság kell — úgy mond — ime: kiküldtem a cselédeket a buzaföldre, *hogy* arassák le a gabonát, hadd arassák le a gabonát, arassák le a gabonát, gabonát aratni, vagy legrövidebben: gabonaaratni. Tehát a magyar nyelv is eléggé változatos egy és ugyanazon

¹ Bartal-Malmosi: Lat. mondattan 4 215.

² Verseghy: Anal. 2: 274.

³ Madzsar: Mondattan I: 80. Barkász: A *hogy* kötőszóról, id. Simonyi: Kötőszók. 2: 7.

⁴ Nyr. 24: 532.

gondolat kifejezésében, s éppen a jelen esetet véve, bátran a latin mellé állítható. T. i. a latinban a célzatos mondatot nem kevesebb mint hétfélekép tudjuk kifejezni. Pl. Legati missi sunt, ut pacem peterent, qui pacem peterent, pacem petitum, pacem petendi causa, pacis petendae causa, ad pacem petendam, pacem petituri.

De nemcsak a célhatározó *hogy*, hanem a következményes *hogy* helyett is előfordul a magyar vonatkozó névmás hibásan.

Példák: ¹ Senki ne legyen neked elannyira nyájas, kinek (hogy h.) előtte lévén, elfeledjed szemérmedet (Horv. C. 243). Oly dolgot nem kérek, ki miatt (hogy h.) kisebbülj a te hiredben, nevedben (B. B: 185). Annak az ifjúságnak olyannak kell lenni, mely (hogy h.) másokat felülmuljon (Zr. Áf. 62). Oly szerencsés napom oh mikor lehessen, kin (hogy h.) bús szivem újulást vehessen? (Gyöngy. 73.) Annyi méz kell nékiek, az kivel (hogy h.) megérik. (Lippai. Cal. oec. 29). Ügyekeztek ez követséget úgy viselni, az ki (hogy h.) kegyelmednek üdvösséges lehessen (Tört. Tár. 1878. 280).

Mindezekben a következményes mondatokban latinosan áll a relatívum a helyes *hogy* helyett. Így tehát mind a célhatározó, mind a következményes kötőszóul álló relatívumot hibáztatnunk kell. Mindamellett a magyaros nyelvhasználatban is van rá eset, hogy a relatívum és a *hogy* kötőszó használata felcserélődik. Különösen oly jelzői mondatokban fordul ez elő, amelyek értelmileg nagyon közel állanak a következményes mondatokhoz. Pl. Olyat mondott, hogy nevetni kellett — és: Olyat mondott, amin nevetni kellett. Olyan népek, hogy nem támogatják a szegényt — és: Olyan népek, akik nem támogatják a szegényt stb. A felcserélésre okot az ad, hogy a nyelv néha a következményességet, néha pedig a vonatkozást akarja inkább kifejezni.

f) *Egész mondatra vonatkozó relatívum.* A relatív mondat rendszeren a főmondatának jelzett szavára vonatkozik. De előfordul az az eset is, hogy a relatívum az előbbi mondatnak tartalmára, gondolatára utal. Ilyenkor a használatos relatívum a *mi* (a régiségben *ki* és *mely* is) és egyértékű ezzel: amely dolog, amely körülmény. Simonyi² a relatívumnak ilyen — a főmondat tartalmára vonatkozó — használatát latinos-németesnek tartja. Példája ez: A spártaiak megölték Agis királyt, ami (v. ami pedig) náluk eddigelé hallatlan dolog volt. (Lacedemonii Agim regem necaverunt, quod nunquam antea apud eos acciderat... was bei ihnen ein unerhörtes Ereignis war), helyesen: ez pedig náluk hallatlan dolog volt.

Az tény, hogy a relatívumnak ilyen használata a latinból ered. Átment a német nyelvbe is. De véleményünk szerint az ily értelemben használt relatívumot nem hibáztathatjuk. Egy korlá-

¹ Sim. Magy. Köt. II. 175. — ² Helyes magy. 55.

tozó megjegyzést azonban mindenesetre kell tennünk. Nem minden esetben helyeselhető a relatívumnak ilyen használata. Ha u. i. az ilyen relatív mondat gondolatilag csak lazán kapcsolódik az előbbi mondathoz — vonatkozván annak tartalmára — akkor latinusnak kell mondanunk e szerkezetet. Iy esetekkel találkozunk a régi magyar irodalomban, főleg a kódexek nyelvében. Csak egy tipikus példát említünk: Monda az vitéz, hagyjad meg uram bíró, hogy minden ember vesztég hallgasson, ki meglévén, monda az vitéz (Péld. k. 92). Az ilyen és efajta példákban nem azért latinos a relatívum használata, mert az előbbi mondat gondolatára vonatkozik, hanem már magának a relatívumnak használata latinos. A kapcsolat csak laza a relatív mondat és az előbbi mondat között. Ellenben, ha az ilyfajta relatív mondat és főmondata közt szorosabb a gondolati összefüggés, úgyhogy mintegy önkénytelenül relatívumot mondunk, mellyel röviden az előbbi mondat tartalmára utalunk, már ilyenkor nem hibáztathatjuk a relatívum használatát. Néha nem is lehet helyesen más szerkezetet, azaz főmondatot használni, a gondolatok kapcsolatának meglazítása nélkül.

Az egész mondatra vonatkozó ilyen relatívumnak használatával, kezdve a régi irodalomtól az újig, mindig találkozunk, s a mai nyelvben is egészen közönséges. Sőt a népies nyelvben is — különösen a régiben — megvan a relatívumnak ez a használata, s ez a körülmény is azon állításunk mellett szól, hogy egész mondatra vonatkozó relatívum használatát — tekintetbe véve a tett korlátozó megjegyzést — nem hibáztathatjuk.

Példák: Anyámat vén korában özvegy voltában minden marháiból kitolvajlám és fosztám, ki miatt bánatában megbolondula és megnyomorodván, más házában hala meg (Bal. M. á. IV. r.). Apádtól vőtted ezt, mert ő itt nem kóborolhat, kiért ő neki nagy gyötrelme vagyon (U. a. V. r.). Tartok attul — kit Isten ne adjon — inter duos litigantes az harmadik (t. i. a török) lesz a nyertes (Actio cur. I. besz. Thaly. Ad. 1:83). Sehonnan semmi hírem sem jön, kin nem kevésbé törődöm (Bercs. Lev. 72). Azt is írják felőle, hogy egynehány nyelvet tudott, mely igen ritka a török császárok között (Mik. Tör. lev. 167). Való ugyan, hogy néha csípve, néha mulatva, csaknem neheztelésre valót emleget, akin vagy a kényesség, vagy a gyarlság megütközhetne (Fal. Nem. a. 119). Közel az idő, hogy istenfiak lépnek a pályára, s ragyogtatni fogják a magyar nevet, ami nekünk nem jutott, és nem juthatott (Kaz. P. e.¹). De tárgyamtól eltérvén, talán egy állatbarát beteges érzelgéseibe merültem, mi nincs helyén, kivált oly korszakban, midőn az emberbarátok érzelgése is kezdenek kimenni a divatból (Kem. A két Wess.). Pedig lám ni milyen ember vált belőle; Kit nem egyszer, kétszer mondtam én előre (Ar. Dal. id. Hátr. m. 2:31). A tér

¹ Id. Beöthy: Irod. tört. I⁵:365.

közepén már megkezdte a működését a komédiás társaság, amit hirdet a bőrrepedésig püfölt öreg dob meg egy süvítő kintona (Jók. Kis kir. 48). A nevemet nem hallotta sohase, aminek meg én örültem meg (Gárdonyi. — Miksz. Alm. 1904. 129). Erre a hirre gyöttek osztáng madár nem járta messzé fe^ődre^ő is ná ttúda^ó-sok, hirés neves vite^őzék, kiráfiák, de jégzik sē tuttá mēffejtenyi jáz álmot, aminek megint a llött a ve^{gi}, hogy a kirá jégymásután kára^óbá huzattá je^őköt (Nyr. 19:524).

A hirlapi nyelvben is egészen rendes és gyakori az ilyen egész mondat tartalmára vonatkozó relatívumnak a használata.

A fogak betegsége ugyanis izgatja a fej idegeit, ami aztán hajhullást idéz elő (B. N. 1904. III. 27. 12). Félrevezethető ugyan, mint minden közönség a világon, kissé nehezen rázható föl közönbűségéből, amin nehéz életviszonyaink közt nem csodálkozhatunk, de velejében nemes és fogékony. (B. H. 1904. III. 9. 1). Az elkészítésben nincs kapkodás, nem kísérletezik, nem próbálgat, dolgozik tisztán, kissé talán lassan (ami a temperamentum dolga), de teljesen átgondolva nyújtja azt, ami erős meggyőződése (B. H. 1904. XI. 6. 16).

Látni való, hogy a relatívumnak egész mondat tartalmára való vonatkoztatása nem fel-feltűnő idegenszerűség, hanem a mai művelt magyar nyelvhasználatban gyökerezik. Idegenszerűségről csak ott lehet szó, hol magának a relatívumnak a használata idegenszerű. Egyébként a relatívumnak ilyen szerkesztése a relatívumnak más magyaros szerkezetei közt foglalhat helyet. A legfontosabb a dologban az, hogy a relatívumnak ez a használata már széles körben nyelvszokássá vált, s azért az ilyen szerkesztésnek hibáztatása azt jelentené, hogy egy nyelvszokást akarunk visszafejleszteni.

g) *Latinosság a módhasználatban.* A régi magyar irodalomban egyik legkárosabb latin hatás volt az, hogy íróink latin mintára latinos módhasználattal is éltek. Régi íróink és grammatikusaink azt hitték, hogy az alárendelő mondat igéjének módja és ideje a főmondat idejétől függ. Azt gondolták, hogy a magyar nyelvben is lehetséges olyan consecutio temporum et modorum-féle szabály, mint a latinban. E téves felfogás következménye volt aztán, hogy régi irodalmunk — különösen a fordításos irodalom — csakúgy hemzseg a latinos módhasználattól. Sőt egyes nyomok még a népnyelvbe is átmentek.¹ Pl. Ki légyen az úr? Éppeng amikor ezt beszélték volna, az időtlen hátul hallgatta. (Székely népmesékben.) Hát amint mentek vóna, egyszerre nagyon gyorsan gyűtt egy kocsi. Aranynál is előfordul népiesen: Hej! ha tudta volna, az utas ki légyen, Vacsorája miatt megölné a szégyen. (Dal. Id. Hátr. m. II. 6.)

¹ Nyr. 17:488.

De ezek az esetek ritkák a régi irodalomhoz képest. Itt az egyéb mellékmondatok közt a relatív mondatokban is elég sűrűn találkozunk latinos módhasználattal, különösen mikor még a relativum valami alárendelő kötőszóval is egybe van kapcsolva.

Pl. Kik mikor hallották volna az királynak beszédét, elmenének (ÉrdK. 181). Látván azt az vadkan, megismeré a disznókat, hogy azok volnának, kik között azelőtt lakott volna (Helt. Egy gyerm., vadkanról, a disznóról és a báránról). Kit mikor megtekintett volna ablakából a leány, csak megutálta szívében mondván (Hall. Hárm. H. II. Rozimunda).

De nem szaporítjuk a példákat, úgyis ismert dologról van szó. Ehelyett inkább egy idevágó érdekes jelenségről emlékszünk meg, amiről vita is folyt. Arról volt ugyanis szó,¹ vajjon e két-féle szerkezet közül: *Talán csak akad valaki, aki összeszedi* — és: *Talán csak akad valaki, aki összeszedje* — melyik a helyesebb, magyarosabb. Sokan az elsőt tartották magyarosabbnak, sőt az utóbbit egyesek egyenesen latinosságnak vélték.

Az *összeszedje* alakot a latinosság ellen Pápay József védelmezte. Mivel mi teljesen az ő nézetén vagyunk, szükségesnek és érdemesnek tartjuk itt az ő magyarázatát ismertetni. Pápay József a népnyelvből bizonyítja a hibáztatott kifejezés magyarosságát. Ott sűrűn vannak ilyen kifejezések: Nem egykönnyen akad olyanra, aki elhiggye neki ezt a hazugságot. Kitétték a holttestet az udvarra, nincsen senki, aki végig sirassa. (Nd.) Az efféle kifejezésekben valami kívánság vagy óhajlás lappang. Bennük a felszólító mód olyképpen érvényesül, mint a főmondatokban. Ennek megvan a lélektani alapja is, mert a mellékmondat tartalmára hatással van az az óhajlás, mely a beszélő lelki szemei előtt megvillan. Mindkét kifejezés helyes a maga helyén. Mert e két kifejezés között finom jelentésbeli különbség van. Ebben a mondatban: *Talán csak akad valaki, aki összeszedje* — érezzük, hogy a beszélő kívánja is, hogy megtörténjék a cselekvés. Ebben pedig: *Talán csak akad valaki, aki összeszedi* — a beszélő egész pártatlanul csak az összeszedés lehetőségét állítja, anélkül azonban, hogy ezt a maga óhajlásával is támogatná. E finom megfigyelésről tanúskodó magyarázathoz nincs mit hozzátennünk, legföljebb magunk is egy-két népnyelvből vett példát hozhatunk fel e magyarázat mellett:

Hát senki sincs, aki gondot viséljen rá? Csak majd legyen, aki megvegye. Nekünk még egy gyerekünk sincs, aki segíjjen rajtunk.

h) *Fordítás latinból.* Mindaz, amit eddig a relativum latinos használatáról elmondtunk, irányadóul szolgál arra, hogy a latinból való fordítás esetén helyesen tudjunk eljárni. De nem

¹ Nyr. 25 : 570.

végezhetjük el e tárgyra vonatkozó fejtegetéseinket anélkül, hogy még egy sajátos jelenségről meg ne emlékezzünk, mely a két nyelvnek, t. i. a latin és magyar nyelvnek a szellemében leli nyitját. U. i. gyakori a latinban, hogy ott, ahol mi valamit egy szóval fejezünk ki, azt a latinban, mivel a megfelelő szó hiányzik, relatív mondatokkal kell körülírni.¹ Ilyenkor tehát helytelen és hibás volna a magyarban a relatív mondatot lefordítani. Pl. lelki benyomások, ea, quae animis imprimuntur; növényország, eae res, quae gignuntur e terra; kiviteli cikkek, ea, quae exportantur; lélekpuhító szerek, ea, quae ad effeminandos animos pertinent; útravaló, ea, quae ad proficiscendum pertinent.

Ezzel a jelenséggel analóg az, amikor a latinból való fordításban teljesen utánozzuk a latint. Pl. Állj meg, kiki vagy — a *quisquis* utánzásaképpen. Ily halálos veszedelem, egy szép kígyó a szerelem, kerüld kiki okosan! Ha kit megcsíp, oda van. (Kisf. S. Kes. sz. 81. d.)

Ide tartozik az is, hogy néha a latinos esetbeli egyezés is átment nyelvünkbe. Pl. Az Izrael fiai, kiket mondám, hogy Jeroboám után indultak vala, elhették az istent. (Pázm. Kal. 565). (... kiket mondám — latinos, e. h. kikről mondám.) Néha a köznyelvben is hallani ilyen latinos egyeztetést. Pl. Melyik könyvet gondolod? Tudod azt, amit mondtam, hogy nagyon érdekes. (E. h. ...amiről mondtam, hogy nagyon érdekes.)

(Vége köv.)

GALAMBOS DEZSŐ.

A MAGYAR NYELVHASONLÍTÁS KEZDŐKORÁBÓL.

Schlözer Ágostonnak, a 18. század nagyhírű német történettudósának két leveléről akarunk megemlékezni. Megérdemli ez a két levél, hogy ne engedjük őket feledésbe merülni, mert egyrészt nyelvhasználatunk kezdetének ismeretéhez szolgálnak adalékok, másrészt egy idegen tudósnak a mi tudományunk iránt való istápoló szeretetéről tesznek tanúságot; még pedig olyan tudóséról, akit nálunk a magyarok ellenségeként szoktak emlegetni.

Az egyik levél Hell Miksának szól és 1772-ben kelt.² Megköszöni benne Schlözer a Sajnovics-féle Demonstratiót, melyet Hell elküldött neki. Érdekes, hogy Schlözer ezt a munkát Hellnek tulajdonítja: »Pro nova ... editione *Demonstrationis Tuae* ago gratias maximas.« Schlözer jól ismerte Hell Miksát, s ha oka nem lett volna arra, hogy a Demonstratiót Hell munkájának tartsa, bizonyára nem is teszi vala. Valószínű, hogy a Demonstratio Hell költségén jelent meg, sőt az sem lehetetlen, hogy Hellnek magában a munkában is nagy része van.

¹ Nyr. 24: 532.

² Történelmi Tár VI: 143.

Legfontosabb az a megjegyzése, amelyet a Sajnovics-féle könyv címére tesz: »Ha az *idioma* a nemet, a *dialectus* a fajt jelenti, akkor türhető az az állítás, hogy a magyarok és a lappok nyelve egy. De tagadom, hogy a magyar nyelv annyira hasonlítana a lapphoz, mint a szász, különösen a déli a hollandushoz, vagy a finn a lapphoz, vagy talán a magyar a vogulhoz.«

Aztán buzdítja Hellt, hogy csinálja meg a magyar etimológiai szótárt; válassza külön az ősi nyelvkincstől a később bevándorolt szláv, német és latin szavakat. De az ősi szókészletben is különbséget kell tenni az eredeti finn és az érintkezés útján nyelvünkbe jutott török, örmény, perzsa és indus szavak közt.

A másik levelet Schlözer 25 évvel később, 1797-ben, Gyarmathihoz intézi, aki Affinitas c. könyvét még kéziratban elküldte neki. Ez a levél Gyarmathi könyvének egypár példányához függetlenül van csatolva, de mivel az ilyen appendixszel bíró példányok nagyon ritkák, Wichmann újra kiadta »Ein paar bemerkungen zu Gyarmathis Affinitas« c. értekezésében. (Az imént megjelent Donner- emlékkönyvben.)

Megszívlelésre méltó tanácsokat ad ebben a levélben Gyarmathinak, amelyeket ő fel is használt. Úgy látszik, hogy a munka eredeti címe »*Affinitas linguae Hungaricae cum linguis Lapponicae originis*...« volt, s a *Lapponicae* csak Schlözer megokolt tanácsára változott *Fennicae*-re. Ez a változás azonban nem szorítkozott csupán a címre, mert Gyarmathi megfogadja Schlözernek azt a tanácsát is, hogy a magyart inkább a finnhez hasonlítsa, mint a lapphoz. — Neki az a meggyőződése, hogy a magyarok őshazája a *Jaik* környékén van. Ennek az igazolására a legbiztosabb mód az, hogy tüzetesen összehasonlítsák az ott lakó négy népnek, a cseremisznek, votjáknak, csuvasnak és különösen a vogulnak a szókincsét és nyelvtanát a magyaréval. Már az előbbi levélben hangoztatta, de itt még nyomatékosabban kifejti azt a meggyőződését, hogy a magyarnak legközelebbi rokona a vogul. Ennek az összehasonlításnak szerinte nagy történelmi eredménye lesz. Magunk előtt fogjuk látni a finn népeknek a finnmarki lappoktól egészen a Káspi-tengerig húzódó összefüggő láncolatát.

Schlözer levele és az Affinitas megjelenése közt eltelik egy jó esztendő; s mivel a Schlözer hangoztatta elvek meglehetősen érvényesülnek az Affinitasban, kétségtelennek tarthatjuk, hogy Gyarmathi Schlözer útmutatása szerint átdolgozta munkáját.

Ez a csudálatosan éles elme, kinek a nyelvészet tulajdonképpen nem is mestersége, tisztábban látja a magyar nyelv hovatartozását, mint a hivatásos magyar nyelvészek még ő utána jó néhány évtizeden keresztül. Rajta van a hatása nemcsak az Affinitason, de Sajnovics könyvének a második kiadásán is; a Hellhez intézett levélből az tűnik ki, hogy az ő tanácsára vette föl Sajnovics a karjalai nyelvjárás leírását. Ennek a dialektusnak a fontosságát Schlözer egyebütti is hangoztatja. —

Ugyancsak a Donner- emlékkönyvben ad ki Teza olasz

professzor egy 1799-i francia folyóiratban¹ megjelent bírálatot, melyet Gyarmathi könyvéről írt Silvestre de Sacy, a híres orientalista. A cikk nagy elismeréssel szól a munkáról, különösen azért, hogy nemcsak szóegyezéseket állapít meg, hanem grammatikai hasonlóságok kimutatását is megkísérti. Aztán részletesen ismerteti a munkát, sok érdekes bíráló megjegyzést tesz s ámbár az eredményeit nem tartja minden tekintetben elfogadhatóknak, mégis módszeres, sőt valósággal klasszikus műnek tartja »az irodalomnak ez ágában.«

KERTÉSZ M^ANÓ.

KOLOZSVÁRI GLOSSZÁK.

II.

kakuk: cuculus F₄
kalitka: capola D₄
kaloda: cippus D₈ compes E₃
agyas kamora: talamus Bb₄
kan: verres Dd₈
kanczial: luscus P₁
kapa: ligo O₃
kapcza: vö. áll
weres kapoztha: brassea D₁
kapostha (tors) vö. torzsa
kappan: capo D₅
kapta: crepida F₄ formipedia I₈
karo: palus, -li S₁
karomlas: blasphemia C₄
karpit: cortina F₃
karwol: [átjavitva: karwol]: nissus, alietus Q₂
kaza: falx I₄
kaza vel zarlo: falx, ein sichel I₄
kaza (kyw) vö. kő
kazalath: fenisecium, ipsa feni sectio et veluti messis feni I₅
 [Csak a Tsz. ismeri Gücsejből]
keczke (bak) vö. bak
kechkeragó (ffa) vö. fa
kegelmes: benignus C₃ mitis P₆
kegethlen: immanis
keh tussis Cc₈
napkeleth (sceel) vö. szél

keleuen: pustula U₃
kellemethesseg: beneplacencia C₃
kemeň, savanio: austerus, streng C₂
kemen: asper B₄
kemencze: furnus K₂ clibanus, fornax E₁
kemenczes: clibanarius, ein offenmacher E₁
kemeňseg: austeritas C₂
kenghel: stapes [!] Aa₃
kengél: strepa [!] Aa₄
kengelwas: scansile J₃
Marthoth kenyér: ipa, est panis tinctus N₂
kowaznekywalo kenyér: azymus [Az y felett a két vonás más tollé] C₂
kerek (gyartho) vö. gyártó
kerek (wagas) vö. vágás
kereskede (ember) vö. ember
kerthweles: pisetum (A táblán) [= körtvélyes]
methele kes l. sarro
mety kees: vanga, ein wyngartmesser Cc₈
sóló meti kes [!]: falx vineatica I₄
kees (gyartho) vö. gyártó
kezerwesen: acriter A₄
kewserweseg: anxietas B₁

¹ Magasin encyclopédique ou Journal des sciences, des lettres et des arts, par A. L. Millin (IV. année, tome sixième). Paris, An VII—1799 p. 85—95.

kessery: acidus, amarus A₂
keserő: acer A₃
kezeretheny (!): instigare M₄
ket napi (wigasag) vö. vigasság
kethelkedees vel welekedes: hesi-
 tatio, zwifelung L₂
kethrecz: cortes sunt loca in do-
 mibus rusticis ubi aves habentur F₂
balogh kéz: sinistra leva manus O₂
yrgalmazni kezdek: miseresco P₆
kewese (tebeth) vö. több
kychyn (borothwa) vö. borotva
kyczin (lampas) vö. lampas
kychin (medve) vö. medve
kychin (orozlan) vö. oroszslán
kychynne (resth) vö. rest
kychyn (rosa) vö. rózsza
kychyn (were) vö. verő
kys (hora) vö. óra
kyn L. gethrelm
kenczj (-tarto) vö. tartó
kywanathossagh: affectus A₅
kywanathossag: desiderium G₃
konez vel remek: frustum, ein-
 stuck K₁
konczonked (!): frustatim K₁
konkol: lolium O₄
hatul kopaz: recalvaster, retro-
 calvus X₁
koporsó: locus O₄
korom: fuligo K₁
korsagh: morbus caducus D₂
 [PP.-nál is]
korsagos: epilepticus I₁
kos: vervex Dd₃
kosaar: Cophinus, ein tragkorp E₂
kowacz (mester) vö. mester
kowaz: zyma, fermentum Ee₁
borky (?): tartarum Bb₄ [MA.-nál
 borkó]
fenkw: cos F₃
kaza kyw: cos falcaria F₃
kerestele kw [átjavítva: kerestelő
 ky]: baptisterium, tauffstein C₃
tyz ythe kw: silex Z₃
keken (ffa) vö. fa
keresfa: fraxinus I₅

kethel (czinalo) vö. csináló
kewthel (gyarthas) vö. gyártás
kewthel (gyartho) vö. gyártó
 pola *kethel* l. postho sel
kethes (kijavitva: kóthes): liga-
 men O₃
 has *kethesek*: fasciae tiliaceae Cc₃
kethnye (kijavitva: kótnye): ligare
 binden O₃
kewethni: sequi Z₂ *persequere* (!) T₁
kewersseg: anxungia, pinquedo B₁
kez: distantia H₂
hod keze: interlunium O₁ (vö.
 hó köz)
kuczar (!): pincerna, vini dispen-
 sator T₂

kyseb, kwszób: limen O₃
lagh, gyngye (átjavítva: gýnge):
 tener Cc₁
lakodalm: convivium F₂
lampas: laterna O₁
kyczin lampas: parva laterna O₁
lankadas: torpor, pigritia Cc₄
la[nk]uth (?): lassus, fessus O₁
lathorsagh: latrocinium O₁
lehelle: inspiravit M₄
lencze: lens, -tis O₂
leep: splen Aa₃ lien O₃
lepes zereneth: passim S₂
 (zemle) *lysth* vö. zsemle
lopo l. czalard
lugh: lixiium O₄
lug (ffenies) vö. fenyves
lwgy (fewne) vö. fenyő

maczka: murilegus P₈
madar (halo) vö. háló
fylemyle madar: luscinia P₁
 (hathyw) *madar* vö. hattyu
hurus madar: turdus Cc₈
madaras: auceps C₁
mag: granellum A₃
ffenyemagh: junipyrum N₃
maga biras vö. mértékletesség
magassagh: altitudo, culmen F₄
magzath l. nemzeth
may: epar, iecur S₁ L₄

maios: tomaculum
zelmalom [átjavítva: zelmalom]:
 ventimola D₂
vyzimalom: aquimola B₂
marok, *thener*: pugillus, -um U₂
martanj: tingere Cc₃
Marthoth (kenyer) vö. kenyér
mas fel (hora) vö. óra
mecczeni: tondere Cc₄
kychin medwe: ursulus Dd₃
mel: quod U₄
menthwł (elezthet) vö. elesztébb
menyeth: mustela P₃
meretheny: haurire L₁
merethew: hauritorium L₁
merth: ettenim [!] I₂
merthekletessegh, seu maga biras:
 temperantia Cc₁
mese: enigma S₁
kowacz mester: faber ferrarius I₄
elmeteth (wesse) vö. vessző
metendo [olv. metendő? Vagy latin
 szó?]: manipulus, ein hantvol,
 tantum segetis, quantum manus
 [metendo?] capere potest P₃
mety (kees) vö. kés
(sóló) meti (kes) vö. kés
methele (kes) vö. kés
meez: calx, cementum D₂
myelkedeth l. czelekedet [l. NySz.]
ffamyes: lignarius O₃
ffark myntring; [!]: postela T₅
 [Ilyen alakban nincs sehol]
mocziok: litura, macula O₄
molj: tineas Cc₃
monyaro: corylum F₃
monyaro (ffa) vö. fa
ellene morgani vel ugathni: ob-
 latrare Q₄
mossas: lotio O₁
muwthoha vö. anya, apa
munka: labor E₄

nagy (ur) vö. ur
nagh (were) vö. verő
nap (nywgath) vö. nyugat
neg nap [átjavítva: negj nap]
 quatriduum U₃

neged napi: quatriduanus U₃
nyolczad napi: octiduanus R₁
napam: socrus Aa₁
negj (nap) vö. nap
neged (napi) vö. napi
az birodalomban negiedes: tet-
 rarcha Cc₂
nemzeth vel magzath: germen,
 generatio vel fructus K₃
nemzeth: tribus, progenies, ein
 geschlecht Cc₆
nospola: esculus, ein nespelbaum I₂
nesthen (orozlan) vö. oroszlány
nyak (zirtt) vö. szirt
nyakas: cervicatus D₇
nyalab, *ketelek*: fasciculus, par-
 vis fascis I₅
nyarffa: tremulus Cc₆
nawalya vel *nawalyassagh*: cala-
 mitas D₂
nyrfa: vibex Dd₄
postho nyre: pannirasor S₁
nywas: mugitus P₇
nyolcz: octo R₁
nyolczad (napi) vö. napi
nyomarek: curuca, curruca G₁
 (PP.-nál »nyomorék poszáta
 madár«)
niomas, *botw*: typus Cc₃
nap nywgath: crepusculum F₄
Nyvl *lepus* O₂

oda: illic M₁
odal: latus O₁
meg odozny, *yelenteni*: enodare,
 explanare I₁
odwas: concavus E₄
dysno ol: suarium Bb₃
oluasok l. bochyatok
okos: cautus D₅
okosan: cautus D₅
okossagh: cautio D₆
orcza: gena K₃
orsó: fusum K₂
fel hora: semi hora Z₂
kys hora: horologium vel hore-
 logium, ein vorwerck, oder
 stundglasz L₃

masfel hora: sesquihora Z₂
horas: horarius L₃
al orcza: larva O₁
kychin orozlan: leunculus O₂
nesthen orozlan: lea O₁
oth: illic M₁ *istic* N₃
othalmaztatom: tutor, tueor Cc₈
otalmazo: tutor, defensor Cc₈
otho, oltho: [az l betű más kéz
beszúrása] coagulum, quod po-
nitur in lacte ut coaguletur
E₁ [a második kéz írásával:
olto, alut tej]
othromba: distortus H₂
ozlathoth: partitus S₂
ototth (yseg) vö. üszög

ekewl [átjavítva óköl]: pugnus U₂
ekewr (pastor) vö. pásztor
wad eker vel byal: bubalus D₁
eghaz ewreze [átjavítva: ewrizó]
templarius Cc₁
ewrek: evum, etas, seculum vel
perpetuum quod cum mundo
incipit esse I₂
erwen [kijavítva halványabb tin-
tával: örwen]: carybdis D₄
ewz: canus D₃
ezwér: burdo, burdus D₁
parthaw, boglaros: balteus C₃

paczirta (?) galenita (?) K₂
payz: scutum Y₄
pancel: lorica O₄
paplan: culcitra F₄ *stragulum* Aa₄
parth: ripa X₄
partha(w) vö. óv
ekewr pastor: bubulcus D₁
pathakos: lutulentus, luto plenus
[a nem eléggé figyelmes javító
fazakos-ra javítá; a lutulentus
előtti szó ugyanis lutifigulus] P₁
pathko: babata [!] C₂
pathko (zeg) vö. szeg
hamu peleh, peleh: favilla I₅
[Sehol sincs meg]
penyz: mucor, putredo panis P₇
penyzlez: mucidus és mucor mellé

irva P₇ [Vö. Gyöngyösi Szót.
penezles]
penz: nomisma, nummus Q₃
penz (were) vö. verő
peep L. *pogacza*
perem: fimbria, extremitas vestis I₇
pyacz: theatrum Cc₁
pyncze: penarium S₃
pystrang: truta vel trutta Cc₇
pogacza, peep: puls U₂
poharnok potillator T₂
pola (kethel) vö. kötél
pologar [kijavítva: polgar]: civis
ein burger D₈
pologar (asson) vö. asszony
porczogo: cartilago naris D₅
postho (nyre) vö. nyíró
postho sel vel pola kethel: fascia,
ein wickelband oder schnur,
cui pueri involvuntur I₅
pozdoria: stipula Aa₄
ragaszkodny: herere, anhangen L₂
Aythoragastho: postis T₅ [PP.-
nál is]
rawo: exactor S₇
rebege [átjavítva: rebegő] akadozo:
balbus C₂ [Vö. Murm.]
reghen: dudum H₂
reytekhel: abditus [locus] A₂
reketye: viminetum Dd₅
remek l. konc (frustum)
Remensegh: spes
reseghes: temulentus Cc₁
reseghsegh: temulentia Cc₁
resketes: tremor Cc₅
rezkethek: trepido Cc₆
Resth: piger T₂
kychynne resth: pigellus T₂
resthen, tunyan: tepide, remisse
resthsegh: pigrities T₂ [Cc₂
rezegeskedny: crapulari F₃
Rezelw: lima O₃
rethez: vectis Dd₁
rettenetheseg: terror Cc₂
rew: vadum Cc₈
rigo: merula P₅
Rythka: rarus X₁

Rogya: uligo [!]¹ Dd₆
rokka: colus E₂
rokonsagh: parentela S₂
rozzas: pannosus S₁ [Vö. NySz.]
kychyn rosa: rosella X₄
yres ruha: cataplasma D₅ [PP.-nál is]

sargha: ceruleus est glaucus pannus, ein gelb tuch D₇
sarro vel *methele kes* [!]: secula, *savanyo* l. kemény [falx Z₁]
sawanyo: acidus, amarus A₃
seghethsegh: iuvamentum N₃
segh (-terele) vö. törölő
semgereni: rugare X₄
seregh: congregatio D₇
seregs: turba C₇
seregh [!]: sturio, est genus piscium ein stoer Bb₁
sereghel: sturnus Bb₁
serpene: patella S₂
sethsetsegh: tenebrosus Cc₁
syma: glaber K₄
sysak: galea K₂
sokassag: tumultus Cc₇
som (ffa) vö. fa
sorkanthe [!]: calcar D₂ [Vö. *sorcante* Schlägli Szj.]
sorok vel *meez*: calx, est posterior pars pedis et cementum, Kalck D₂
zyl (dizno) vö. disznó
thengewry sin (dhysno) vö. disznó
sywelthes [átjavítva: sywölthes]: sybilus Z₃

Lovat szaguldany: equum fremen-tem mittere I₁
zayko: garrulus K₄
gabonasal: culmus F₄
sam (tartho) vö. tartó
zamar (-thwizk) vö. tövis
zamlalok l. ythelek
szár: tibia Cc₃
zar (zeghes) vö. szegés
zarmazni: pullulare U₂, germi-nare K₃

ekezarwa: buris D₁
sedek l. bochatok
zeder (ffa) vö. fa
pathko zeg: gumphus, ein huff-nagel L₁
zar zeghes: crurifragium F₄
samolseek vel *gyamolseek*: scabellum y₃
napkeleth sceel [!]: [kihúзва, he-lyette beírva: deli zel] auster C₂
zelemen: trabs, trabes Cc₄
zeles: latus O₁
sem (fene) vö. fény
chopas sem [átjavítva: chopas szem]: lippus* O₃
scelewsem [!] racemus U₄
semeczke: ocellus R₁
zemeth: scobs y₄
zeen (-wono) vö. vonó
zel (-malom) vö. malom
(lepes) zereneth vö. lépés
seretzen: chaldeus D₂
zerzez [átjavítva: szerzez]: pax, fides I₆ [R₄]
serzez [átjavítva: serzess]: pactio
sethernye [!]: ocrea [Com.-nál: szekernye] R₁ [Sohol sem ford. elő ily alakban]
sydalmazoth: reprobatus X₃
zyl (-ffa) vö. fa
sylva (-ffa) vö. fa
sylwa: prunum U₁
nyak zirtt: cervix D₇
zytha: taratantara Bb₄
ziw (ffaydalmas) vö. fájdalom
ziw (ffaydalm) vö. fájdalom
versopo: sanguisuga N₂
zorgalmaskodni: studere Bb₁
zorgalmatos: sollicitus Aa₁
sóló (meti kes) vö. kés
wad zele [kijavítva: wad zelő]: labrusca N₄
scele (-ffe) vö. fő
scelew (sem) vö. szem
senyeg: tapetum Bb₄
zerthele[n?] (ffonal) vö. fonál
sw (feregh) vö. féreg
zwnywg: zynzala, parva musca Ee₁

zwniodny: torpere C₄
zwniodozas: torpor, somnolentia Cc₄
zwniodozo: torpidus Cc₄
surok vel *surk*: pix T₃
sygelew: *Antilena*, *antela* T₅ [szü-
sykseg: penuria S₄ [gyelő]
zyles: partus S₂
zinethlen: *instanter* K₄
senethlen: sedule, sedulo Z₁
meg senny [átjavítva: *swenny*] az
 gonoztwl: resipere, resipiscere,
 widerkeren von bosen X₃

thagh: artus B₄
thakacz: lanifex* N₄ textor Cc₂
thakon: mucus P₇
thal [tartho] vö. tartó
thaliga, *taliga*: bigae, birotum C₄
taliga: tibiale [!] Cc₃
thalygas: carrucarius, bigarius U₃
thalp: callus D₂
thamaskodom: appodior, innitor M₄
thanulathlan tyno: *iuvenculus in-*
domitus N₃
tharto vel *ragado*: tenax Cc₁
kenczy tarto: thesaurarius Cc₂
sam tartho: censor D₆
thaltarho: scutellarium Y₄
meghtartathot: obtentus R₁
aluthey: lac coagulatum E₁
thekerghe vel *horgas*: tortuosus Cc₄
tekozlo: prodigus
themerdek: crassus F₁
feyer themyen: *olibanus*, *album*
incensum R₂
thengel: axis
thengelycz: carduelis, est quae-
 dam avis, ein distelfinck D₄
thengewry (sindhysno) vö. disznó
thener l. marok
therd: poples, genu T₅
thereh: fascis, onus I₅
thermeseth: sexus Z₃
ffeyed theteye l. hegthete
hegthete vel *ffeyed theteye*: ver-
 tex Dd₃
tetova (vonni) vö. vonni
yo thewe: beneficus C₃

tymar: coriarius, ein lederer F₃
tynoczka: iuvenculus, iuencula N₃
tythkos: secretus Z₁
tytok: secretum Z₁
tyztessegh: cultus F₄
fegver tizteito: politor armorum T₄
tok: theca, capsella Cc₁
thol: pluma T₄
tollas [bozogán] vö. buzogány
tholmacz: interpres N₁
thorma: nasturtium A₁
thorok vel *yn*: faux, palatum, der
 guom. Etiam capitur pro gu-
 thure I₅
torlo: stipula Aa₄
kaposthatorsa: maguder, magu-
 deris P₂
kaposthators [!] tirsus Cc₃
(yde) towa: vö. ide
kewese tebeth: paulo plus S₃
theel (ffa) vö. fa
theur: spata, gladius Aa₂
ther: romphea, rhomphea X₄
therew: pistellus, pistillus T₃
dyo terew: nucifraga Q₃
seghtherele [kijavitva halványabb
 tintával: seghthörölő]: anuter-
 gium, ein arschwisch B₁
zamarthwizk [átjavítva: zamar-
 thewis]: tribulus, ein distel Cc₆
thewyskes: senticetum Z₂
trombita: buccina D₁
tudathlan: inscius M₄, expers,
 immunis, vel carens I₃
tudakozom: investigo N₁
tunyan l. resthen
tuzok: bistardus C₄
tyze [!], zaczkó: crumena F₄
tyz [-ythe] vö. ütő
tyzeth [ythni] vö. üt
tyz [ythe kw]: vö. kő
fias tik: chorus E₂

vgathni l. ellene morgani
nagy ur: tyrannus Cc₃
athal vth: trames Cc₅
gyalogh vth, ösveny: callis D₂
vtalni: fastidiare I₅

ylesek: sedile, ein sessel [= ülő-
szék] Z_1

ysegh: titio Cc_3

aluth yseg vel *ototth*: titio Cc_4

eghe ysegh: toris, ein brant Cc_4

ototth yseg l. *aluth yseg*

ysth: caldarium, ein Kessel D_2

tyzeth ythni: fugillare, feuer
schlagen K_1

fenythe vö. aczél

(*tyz*) *ythe* (kw) vö. kö

tyzythe [kiigazítva: tyzythő]: fu-
gillator, excussor est ignis K_1

wad alma (vyz) vö. viz

wad (zele) vö. szőlő

kerekwagas: orbita R_3

ffaawago: lignicida O_3

wakandak: talpa Bb_4

wakaras: scalpatio I_3

wakaro, lo *wakaro*: strigilis, stri-
gil Bb_1

wakarok: scalpo y_3

wakmerewseeg: temeritas Cc_1

wal: humerus B_3

wallany: testari Cc_2

wallok: testificari Cc_2 fateor I_5

wallas: testificatio Cc_2

wallo: testificator Cc_2

walthoztatya: transfigurat Cc_5

wam: vectigal Dd_1 *wam*: telo-
neum, eine zol Cc_1

wankos: thorale Cc_3 cervical,
pulvinar D_7

war: ars, turris B_4

warssa: nassa L_1

welekedes l. *kethelkedees*

ver(sopo) vö. szopó

werews (hagyma) vö. hagyma

wefres (kaposztha) vö. káposzta
penzwere: *faber monetarius* I_4

kychyn were [kijavítva: kychyn

(Folytatjuk.)

wereo]: *marcellus*, *malleus*, ein
hammer P_3

nagh were [kijavítva: *nagh werő*]

marcus, *magnus malleus*, ein
grosser hammer P_3

werem: *caverna* D_5 , *specus* Aa_2

wesse: *ren* X_2

vesű: *tomus* [! *olv. tornus*] Cc_4

wesű: *celtes*, *celtis* D_6

elmeteth wesse [kijavítva: *wesső*]
venike: *sarmenta*, *sunt purga-*
menta arborum y_3

wethekedes: *contentio* F_2

wethekede [!]: *disceptator* H_1

wethele: *trama* Cc_5

wethemen: *sata*, *seminata* y_3

wyder: *urna* Dd_8

ket napi wigasag: *biduanum gau-*
dium C_4

wygyazni: *insudare* M_4

vyz vel *hob*: *unda* Dd_7

Allowyz: *lacuna*, *lacus* N_4

vyzi (malom) vö. malom

wad alma vyz: *pomacium*, *potus*
vel *cibus ex pomis factus*, ein
apffelmusz oder dranck T_4

viza: *huso*, *est nomen piscis*,
huse L_3

wyzkethek: *pruritus*, *scabies* U_1

bayvivas: *duellum* H_2

tetova uonni: *torquere* Cc_4

zeenwono: *rutabulum* y_1

zawar: *repagulum*, *obex* X_2

zawar vel *ellene allo*: *obex*, ein
rigel Q_4

be zawarathlan [!]: *apertum* (os-
tium), *depressulatum* G_3

samol (-seek) vö. szék

zemle vel *zemlelysth* [kihúzza,
helyette beírva: *semle*]: *simila*

syndel: *scindula* y_4

PÁLFI MÁRTON.

ADATOK IRODALMI NYELVÜNK SZÓTÁRÁHOZ.

Az Ujság 1905. évfolyamából közlöm a következő adatokat:
Bellebbez. »Tóth csak megizlelte, míg két kísérője három-négy kupicával *bellebbezett* a jó italból« máj. 25. tc., Pataky István.

Csicserli. »Kinyit egy ládat, — suttogetta Vica néni — abban halommal van a fényes ezüst *csicserli*« okt. 7. tc., Kozma Andor.
 [Apró ezüstpénz, ezüsthatos a mult század közepe táján, l. Nyr. 27: 323, 372, 571. — A szerk.]

Elkoráz. »A jegyzőék tehene . . . *elkorázva* megborjazott« jun. 2. tc., Andronicus (Kozma Andor).

Füstmacska. »A másik megint nem válaszolt, csak egy hatalmas *füstmacskát* fujt Tatáry szeme közé« ápr. 9. tc., Herczeg Ferenc.

Fütyögget. »Egy tanya felől női alak bontakozik ki s *fütyögget* vissza a sötétből« okt. 14. tc., Andronicus.

Hujákol. »Korhelyek *hujákolva*, veszekedve tántorognak az aszfalton« máj. 12. tc., Andronicus.

Huzalkodik. »A sarki rendőr zajos patáliát csap az izgága csendzavarókkal. *Huzalkodik* is egy elzuhanat részgessel« máj. 12. tc., Andronicus.

Képére mászni. »Kik ma még csak póznát másztok, Legyetek rá mindig készen, Hogy maholnap nagy merészen Bécs *képére másszatok*« máj. 28. Koboz krónikája.

Kidömöcköl. »Idomos parasztemenyecske ügyes tenyere *dömöckölte* ki hátából a csömört« máj. 18. tc., Krúdy Gyula.

Kimódol. »Rövid idő múlva kisebb-nagyobb művészettel *kimódolt* bronz- vagy márványtömeg hirdeti a város áldozó készségét« ápr. 13. 8.

Koppadt. »A falu maga voltaképen a patak balpartján feküdt a templommal meg a *koppadt* plebánia-lakkal együtt« szept. 7. tc., Abonyi Árpád.

Körmös. »Én a kis Borcsát sose fogtam betüre s nem adtam neki egyetlenegyszer sem *körmöst* a léniával«, jun. 2. tc., Andronicus.

Kudal. »Mi kutyák nem mertünk ugatni s behuzott farkkal *kudaltunk* félre az utból« jun. 2. tc., Andronicus.

Lehiggaszt. »Az üzleti szempont előtérbe nyomult s *lehiggasztotta* a féltékenységi szenvedélyeket« okt. 15. tc., Andronicus.

Lerottyán. »A nagy úr, mintha a guta ütötte volna meg, némán *rottyant* le aranyos, bíboros karszékébe« szept. 30. tc., Kozma Andor.

Lottyad. »Mert morfinisták színe rossz, A húsuk *lottyad*, sorvadoz« máj. 14. Koboz krónikája.

Morc. »A Ház csunyául elnapolva Szétrebben békén, mint a polyva, A gázsit *morc* kuruc legény Exlexben is mind fölvevén« okt. 15. Koboz krónikája.

Nézelődik. »Ember nem jött a fogadásunkra, hiába *nézelődött* öreg fuvarosom jobbra-balra« szept. 7. tc., Abonyi Árpád.

Nyegget. »Sokat *nyeggettek*, huztak-vontak« jun. 2. tc., Andronicus.

Nyiszog. »Felkapott egy követ az utról s úgy megsujtott vele, hogy én [= kutya] *nyiszogva* futottam tőle vagy tiz ölnyre« jun. 2. tc., Andronicus.

Összekottyadt. »Fel a számárra! Fel a számárra! — harsogták a diákok, amint a capitánónak selymeiben *összekottyadt* alakja előttünk megjelent« szept. 30. tc., Kozma Andor.

Pelyváz. »Aztán csak úgy *pelyvázza* egyik markából a másikba [= a pénzt], mint a szemes életet szokták a gabonakereskedők« okt. 7. tc., Kozma Andor.

Pittyedt. »Túlzséles, erősen *pittyedt* ajakkal szemben az ajakfestés művészete tehetetlen« máj. 7. 36.

Püstöly. »Volt ugyan egy rezerva *püstöly* is, de Isten tudja, mikor töltötték azt meg: az is csütörtököt mondott« ápr. 4. tc., Váradi Antal.

Rámászni. »A Társadalomtudományi Társaság különféle szakemberei középiskolai kegyetlenségeinkre végre alaposan *rámásztak*« máj. 20. tc., Kenedi Géza.

Szakállszárító. »A formátlan bekecske nagyon megfeszült rajta és Kozsnicky, midőn egyszer sokáig utána pislogott a *szakállszárítóból*, így kiáltott fel« szept. 21. tc., Krúdy Gyula.

Szobaasszony. »Olyan vendéglőt ajánljon, amelyikben öreg *szobaasszonyok* vannak« okt. 14. tc., Andronicus.

Tagos. »A nemzetes urnak egy kurjantására *tagos*, mezitlábassz szolgáló hamarosan bort, poharakat s valami pogácsafélét hozott be« ápr. 29. tc., Andronicus.

Tillódott. »És most én, a tapasztalt, világban *tillódott* férfi, szintén bele vagyok szorítva a gyöngé szűzies szerephe« szept. 15. tc., Andronicus.

Vendégház. »Legyen azonban fenyves, tiszta fürdő és békés, olcsó penzió. (Ezt én *vendégháznak* fordítanám, ha volna.)« máj. 13. tc., Quintus.

SÁGI ISTVÁN.

Bécsország. *Bécsországban* való tartózkodás (Léskó József: Szaicz Leo Kath. Szemle 98. évf. 716. l.).

Eljenháború. S volt is miért e nagy zaj, ez *éljenháború* (Garai: Obsitos).

Fejetlen-lábság. Az országlás dolgában *fejetlen-lábságot* (anarchiát) hoznak be (Léskó József: Szaicz Leo Kath. Sz. 98. évf. 758. l.).

Hajlik-ide, hajlik-oda. Hajlik-ide, hajlik-oda vezetése megkönnyítette a romlás bekövetkezését (Egyet. Krit. L. 905. nov. 15.)

Himpli-hámpli. Szaicz a *himpli-hámpli* aufklärungs-fantasztákkal a »Más is igaz magyar«-ban végez (Léskó: Szaicz Leo 738. l.).

Húspöröly. Így nevezi Fekete Gyula bécsi árjegyzéke azt a szerszámot, amivel a húst puhítják.

Kérkedi. Mindjárt meglátjuk *kérkedi* uram (Kath. Hl. 80. 8. sz.).

Kuttyázom adta. Kuttyázom adta! csókodra gondoltam hugom (Herkó Páter 905. 48. sz.).

Lets-fets. Gomba-módra keletkező »lets-fets« iratok (Szaicz Leo szava 713. l.).

Máriai. Apostoli és máriai hazánk (Léskó: Szaicz Leo 720. l.).

Merővakon eltalált a küszöbig (Popini Kath. Sz. 98. 837.).

Összehazaárulózták érdeme szerint (Uj lap. 905. nov. 30.).

Rákócizás. Nagy Rákócizás közt megérkezett (Cyprián: Két Leány 142. l.).

Serkentőóra. Így hívja a fennebb említett bécsi árjegyzék az ébresztő órát.

Szalagbalta. Ugyanazon árjegyzékből (az éle felé keskenyedik).

Tudomkodás. Széllel bélelt *tudomkodás* (Léskó Szaicz 716. l.).

Vaskocsi. Bevetettük magunkat a *vaskocsi* egyik végébe (Szépfaludy Ferenc: Viktor barátom felesége.).

Vágószortító. ráspoly-féle a lakatosoknak (a bécsi árjegyzékből).

Vívószál. Gyorsan két vívószálat ide! (Hogy lettem én vívómesterré, Kath. Hl. 1880. 9. sz.)

Forradalmasdi. A forradalmasdit játszó szocialisták (Uj lap. Vezércikk 905. nov. 25).

Nagyhatalmasdi. Az osztrák politikusok *nagyhatalmasdit* játszanak (Uj lap 905. nov. 23. Vezércikk.).

CSEERNÁK SZANISZLÓ.

IRODALOM.

Eötvös Károly munkái.

Abból a szép külsejű, fényes nyomású gyűjteményből, mely Eötvös Károly munkáit foglalja magában, már húsz kötet megjelent.¹

Eötvös munkái tartalmuknál fogva is érdekesek, de különösen kitűnnek tősgyökeres, népies nyelvükkel: mindennapi irodalmunkból kiválnak — néhány más író munkáival — mint az üdítő gyöpszigetek a sivatag homokjából. Vagy ha talán ma már nem is olyan sívó homok a többi irodalom, az idegen gyom, acat, burján annyira fölverte nyelvünk vetését, hogy néha alig vagy csak ügyyel-bajjal ismerünk benne az édes magunkéra. Ha vígasztalódni akarunk, ha magyarságunkban meg akarunk erősödni, vagy a népköltés naív termékeihez kell fordulnunk, vagy pedig az olyan írókhoz, minő Eötvös Károly.

Nem akarunk ugyan azokhoz csatlakozni, akik mindenben föl-tétlen magasztalói Eötvös Károly stílusának. Tagadhatatlan, hogy vannak gyöngéi is. Népünk szereti az egyszerű, világos, rövid mondatokból álló szerkezetet. De Eötvös ezt a népies sajátságot túlozza, folyvást rövid, kötszó nélkül szerkesztett, különálló mondatokat ír, stílusa ezáltal sokszor szaggatott, darabos és az egyszerűségnek túlzása néha a mesterkélttség benyomását teszi. Akárhányszor ilyen laza, széthulló mondatokat olvasunk: »Deákat ugyan nem akarták megbuk-

¹ Révai testvérek kiadása. Egy-egy kötet fűzve 4 K.

tatni. Nem is tudták volna. Annyi pénze nem volt a püspöknek. A megyei nemesség egyhangulag választotta meg a haza bölcsét» (15:200). — Néha meg a leírás terjengőssége, kényelmessége, a sok ismétlés, érdektelen részletek halmozása teszi az olvasást egy kissé fárasztóvá. — Ámde az ilyen hiányokat dúsan pótolja nyelvének tisztasága (még szót is ritkán használ idegent) és népies zamata.

Ezt legföltünőbben érezteti a sok jó dunántúli népies szó és szólásmód, mellyel különben alig találkozunk az irodalomban. Íme egy kis böngészet csak egy kötetből (a 15.-ből, melynek címe: Tünetmények; egyik-másik e szólások közül az író alkotása lehet s a szók közt egy-két elavult szó is van):

gönc: cók-mók, batyu. Szedje össze göncét minden ember s takarodjék innen nyomban (35).

tyúkhordó kánya (36).

pipafüstté válik: elszompolyog. Akire félórán át mereven nézett: az vagy pipafüstté vált, vagy a föld alá bújt, vagy kivallotta az öregapja bűneit is (39).

faggatóra vettem a szentet (uo.).

leölt: levet. Szúrdarócát leöltötte (41).

csopor: csoport, rakás. A konya füle ló gazdája... koldus, gyámolatlan, tedd ide tedd oda ember, aki még sohase látott öt forintot egy csopron (85).

orv: tolvaj. Ő csak csirkefogókat, kapcatolvajokat, kocsmai verekedőket ismert. Különösen pedig vásáros orvosokat (99).

tikkad: A városház padlása. A mosott ruhát szokás ott kiteregetni és szárogatni. A sütnivaló ott tikkad (100).

ráöregszik: ott öregszik meg vkinek a nyakán. A sok betyár, gézengúz, semmirekellő ráöregszik a vármegyére. Se elereszteni, se elítélni nem lehet őket (102).

megtilódik: megakad, megreked, (*tilódik* régi ige, l. Ny. Sz.). Én voltam már az ötödik vármegye fiskusa, akinek a kezén az ügy megtilódott (104).

surján legény: serdülő, fiatal legény. Surján legény korában még gyerekésszel megagyalta az urasági hajdut (109).

talponálló bíróság: rögtönítelő bíróság. Sokszor került a vármegye kezére, két ízben talponálló bíróság előtt is meg kellett jelennie, és... börtönben töltötte el életének javát (110).

tagjabíró: egészséges, épkezláb. Minden tagjabíró ember fölállott s ki a padokra, ki az asztalokra ugrált, de nem kupa, hanem fokos villogott a kezükben (159).

háji-bái: régi, ócska (né-hai). Mestergerendáján írást őrzött. Háji-báji irkafirkák nyalábját (168).

ez s ez. A levél borítékjára rá volt írva: ez s e nemzetes asszonyságnak Köves-Kállán (192).

buvóka: búvóhely. Tizenöt buvókája s kilencven kanyarulata van a romok közti útnak (243).

lemordíáz: lehurrogat, leszid. Tisza Kálmánt lemordíázni nem nagy virtus, Bolond Istók! (247).

évődik: rágódik. »A súly még ki sem ütött rajta (a rabon t. i., — nem fegyencen!), csirái még ott évődnek a bőr alatt, a test szövedékeiben« (281).

országol: jár-kel, csavarog. Intették a lányt, ne bízzék a túlادunai legényben. Dózsöl, országol, csapodár, utóbb is elfogy a nemesi birtok (286, így többször).

elkarikázik: elsiet. Nyomban elkarikázott a főbíróhoz. Ott lakott a hatodik szomszédban. Mutatja neki az írást (291).

bagitüske (a szótárakban *bagifona*). Kopasz dombon megtelepedtek, bagitüskéből tüzet raktak, előszedték a sonkát, vadászpogácsát (292).

aszalék: aszalt gyümölcs. A gyümölcsük csoda volt... Felesége olyan aszalékot tudott belőle készíteni, amelyet... nem ettek még a királynék se (294).

fölzajgat: föllármáz, fölzargat. Sógora, komája, ija-fija volt vagy ötszáz. Fölzajgatta őket. Családi tanácsot tartottak (295).

megsörétez: söréttel meglő. A kisbírónak a fejről lőtték le a kalapot. Egy cigányt megsöréteztek (299).

höllyefű: l. hőle MTsz., *bakacs*: háromlú sás MTsz., *korhadvány*: korhadék. A szél lassankint port, szemetet, ördög szekerét, futó avart hord rá s höllyefű, vízi gyepe is nő fölötte. Azután megjelennek a sások, kákák, gyékények, bakacsok, utóbb a bürök, fekete nadálytő... Korhadvány támad a tetején (304).

szemre bírja: előkeríti és vallatóra fogja. Szemre bírja a kocsist. Hogy is hívnak téged, semmiházi? (305).

hattyugém: A hattyugém ritkán jár arra. Ez a természet remeke, istennek legszebb madara. Kócsagja gyönyörű, termete sudár, hófehér minden tolla (306).

Azonkívül sok érdekes mondatszerkezetet és alakhasználatot találunk Eötvös Károlynál. A sok közül csak egyet-kettőt említünk. A népies *bírák*ok többesi alakot megmagyarázza egy nyilván régi jelzői szerkezet, mellyel Eötvösnél gyakran találkozunk: *A bírák urakkal* nem tanácsos porlekedni (43). »Durcsán Mihály a bírák urak előtt nagy büszkén előállott: Máskor pedig, nagyságos bírák urak...« (172—3). Imhol, bírák urak, ez igazságom (175). Több bíróra vonatkoztatva tehát annyira megszokták a *bírák* szóalakot, hogy mikor urazták őket se mondták többé *bíró urak*, ez nagyon is eltérő lett volna a szokott alaktól. Mikor aztán rég szokásban volt a *bírák urak*, a rendes többesszámu urazás példájára (*szomszéd urak*, *követ urak*, *tiszt urak* stb.) a jelzőt itt is egyes szám gyanánt vették s így képezhették hozzá ezt az új többest: *bírák*ok. — Érdekes tárgyas melléknévi összetétel: »Ő már öreg ember s akkor már *borittas* is volt. Kiment a félszerbe s aludt is egyet« (121). Úgy látszik, csakugyan megvan a népnyelvben ez a kifejezés, melynek megvoltában Budenz kételkedett (Nyr. 1: 410). — A mondat tárgya hiányzik: »Tél volt már. Az újesztendőtől alig néhány nap választott el... Túl Herenden, túl a horhi pusztán... két férfi ballag fölfelé« (161). A tárgyatlanságot visszaható igealak jelzi: Aki gazdag, aki világfi: idegen országban, kényelmes utazásban könnyen *feledkezik*,

könnyen szórhatja szét búbanatát» (185, ez az utóbbi a *szórakozás* más formája). Neki a nagy világnak ... *Felejtkezni* csak ott lehet (186). — A t a g a d á s n a k népies halmozása: *Dehogy* volt kedve egyiknek se (31). — Dunántúli e l v o n á s: Úgy pergett a nyelve, mint a *kerepő* (120; *patkó(l)ni*: *patkó* stb. *kerepő(l)ni*: *kerepő*). — Az i k e s r a g o z á s n a k Eötvös hazájában nem sok a becsülete, ő mégis lelkiismeretesen megtartja az iskolai szabályokat, de mivel nyelvérzékében nincs ennek elég erős alapja, ilyen mesterkélt alakra is elcsuszamodik a tolla: Erőtlen ember vagyok már ahhoz, hogy ezekkel *csavarogjam* (111).

Nevezetes, hogy egy németesség mégis ráragadt erre a magyaros írónkra: a *főlött* szó németes használata. Sokszor belebotlunk nála egy-egy ilyen mondatba: Nem kell e felett csodálkozni (99, e h. nem kell ezen csod.). Eltűnődtem a fölött (107). De ő nem busult e fölött (168). Kisebb gondja is nagyobb volt, mintsem hogy e fölött búslakodott volna (212). A fizetés fölött se viszálykodott senkivel (190, e h. a fizetés miatt). Éppen a fölött tanácskoztak, mit csináljanak a csecsemővel (314, e h. arról tanácskoztak).

Más esetekben ellenkezőleg azt tapasztaljuk, hogy írónk tudatosan ellentáll a legelterjedtebb hibáknak is. *Fegyenc* helyett pl. mindig a dunántúli *rabot* használja (43, stb.), a *vetélytárs* helyett *vetélkedő társat* (157, vö. még *versenytárs*) s az *egy* névelőt sokszor föltűnően kerüli: Volt Balaton-Fő-Kajáron német szabó, Politzer a neve (180). Nem lesz, aki homlokát megsimogassa, ital vízzel megkínálja, fejealját megigazítsa (187). — Néha meg közbevetőleg valósággal ostromozza vagy kigúnyolja a nyelvi hibát. Azt írja pl.: »A bíróság, ha vizsgálati fogságból kibocsát valakit, azt írja és mondja róla: *szabad lábra helyezte*. Valami furcsa bolondos szó ez. Nem is hiszem, hogy serdülő jogtudósaink ne a némettől tanulták volna ezt a szót is. *Lábra állítani*: magyarul van. *Lábra helyezni* ostobául van. No de mindegy. A bírák urakkal nem tanácsos pörlekedni« (43). Másutt még azt mondja: »*Telepáthia* görög szó. Ha az orvosokra bízónk, így fordítanak le magyarra: *távsszenv* vagy *távérz*. Rossz szó és csunya mind a kettő« (231).

Különben is tesz itt-ott egy-egy nyelvészkedő megjegyzést. Azt mondja: »*Elátkozni* csak embert lehet. *Megátkozni* mást is lehet. Várat, kastélyt, erdőt, élőfát, kutat, forrást, ékszert« (217). — »Egy móri paraszt lovat vett az akai zsidótól. A zsidó neve Mózes volt. Akkor még nem volt divatban se az Izidor, se az Adolf, tehát csak Mózes volt a neve« (75). — Egy helyen meg (176—7) érdekes n é p e t i m o l ó g i á k a t közöl: »A népnek az a természete, hogy mindig rövidebben, mindig simábban mondja ki az ember nevét. A szomszédos Dég faluban Festőnek híják az uraságot, holott az apját még Festeticsnek, az öregapját Fersteticsnek nevezték. A Szentesi családról ma már senki se tud semmit, csak a Sente családot ismeri mindenki. Az Egerfarmosi takácsból Farmos takács lett. A Birbó kőműves agyonütné, aki őt Birnbaumnak híná, holott az apjának még ez volt a becsületes neve.« SZENTMÁRTONI FAUSZTIN.

A bakonyalji nyelvjárás.

Irta: *Horváth Endre.* (Budapest, 1906. Athenaeum. Nyelv. Füz. 34.)

A Nyelvészeti Füzetek megindulása óta sűrű sorban jelennek meg a nyelvjárási tanulmányok. Az alkalom tehát nemcsak tolvajt nevel, hanem nyilván még a népnyelv tanulmányozására való kedvet is fokozza. Mert a Ny. F. megindulása és rögtön utána a népnyelvi tanulmányok fellendülése nem lehet csak véletlen találkozás, hanem jórészt ok és okozat. A Ny. F. lehetővé tették a népnyelvi gyűjtemények kiadását és íme, a fiatal nyelvésznemzedék sűrűn él a kedvező alkalommal.

E kiadványok sorában már szokatlan terjedelme miatt is magára vonja figyelmünket Horváth Endre könyve, a bakonyalji nyelvjárásról. 186 gyakor nyomású lapon tárja elénk szülőföldje vidékének nyelvtani sajátságait, szókincsét és java népköltését. Jó részét gondosan átolvastam, az én szempontomból kevésbé fontos részeit is érdeklődéssel olvastam, s mondhatom, hogy e gazdag anyag összegyűjtésében való fáradozása nem volt meddő szorgalom, mert könyvének nemcsak terjedelme szokatlan, hanem a gyűjtött anyagnak nagy részben új és értékes volta is tisztelő elismerésre kész. A népnyelvnek és a népleleknek annyi tanulságos kincsét tartalmazza e munka, hogy bátran merem e helyen is felhívni rá a magyar nyelvtudomány művelőinek és a magyar népnyelv minden barátjának figyelmét.

Noha azonban a legteljesebb mértékben elismerem a szerzőnek az anyag összegyűjtésére fordított szorgalmát és közlésében tanúsított gondosságát, mégsem tudom elhallgatni egy kifogásomat. Azt, hogy a szókincs és a népköltési anyag ritka gazdaságához képest a tulajdonképeni nyelvtani rész feltűnően szegényes, mindössze 22 lapra terjed. Azt hiszem, hogy ilyen gazdag anyag teljes kiaknázása jóval több nyelvtani tanulsággal is szolgálhatott volna. És ha az alaktani, jelentéstani és mondattani rész ellen nagyjában csak az a kifogásom, hogy igen szegényes, a hangtani rész kidolgozásában követett eljárására még azt is kell mondanom, hogy rossz. A szerző mentségére legyen mondva: olyan rossz, amilyen az eddigi nyelvjárási tanulmányoké (igen-igen csekély kivétellel) mind.

Úgy emlékezem, hogy Balassa már több alkalommal szóvá tette ez eljárás ellen való kifogásait, de minthogy rendületlenül tovább divik, talán nem lesz fölösleges egy újabb »megrovási kaland«.

Az alakszerinti tájszónak a megfelelő szó mai köznyelvi alakjával való összevetése, ahogyan ez nyelvjárási tanulmányokban ma, általános divat, se nem célszerű, se nem tudományos. Nem célszerű, mert aki pl. hangtörténeti vagy etimológiai célból kíváncsi megtudni hogy a nyelvjárásnak mely szavaiban eltérő az *i* használata, annak pl. Horváth dolgozatában éppen hat helyről kell összeszednie az adatokat, és nem tudományos, mert tájszó csak ritkán vethető össze jogosan a megfelelő szó mai köznyelvi alakjával, minthogy ennek nem mindig közvetlen előzője vagy továbbfejlődése. Egészen hibás

pl. a *messze* és *messzi* alakoknak szembeállítására olyan értelemben, mintha hangváltozás útján keletkezett volna egyik a másikkól.

A leghelyesebb és igazán tudományos eljárás természetesen az volna, ha igyekeznénk minden egyes esetben megmagyarázni az eltérés okát. Akkor az én nézetem szerint minden hangnál három csoportba lehetne osztani az eltérő használatot feltüntető szokat. Az első csoportban fel kellene sorolni azokat, amelyek a mainál régiebb hangállapotot őriztek meg, a másodikban azokat, amelyekben valamely hangváltozás ment végbe, a harmadikra maradnának végül azok, amelyeknél az eltérés okát, a nyelvjárási és a köznyelvi vagy akár régebbi alak közötti viszonyt, egyelőre még nem tudjuk biztosan megmagyarázni. Horváthnak azon adatait pl., amelyek az *i* hang eltérő használatára vonatkoznak, ilyen terv szerint közölném:

Eredetibb állapot: *innep* ünnep, stb.

Újabb fejlődések: *i* < *u*: *k^uódís* koldus, stb. *i* < *o*: *abrics* abroncs, stb. *i* < *ö*: *gilice* gerlice, stb. *i* < *í* < *é*: *messzi*.

Kétesek: *lik* lyuk, stb.

Azt hiszem, hogy ez a módszer mind a célszerűség, mind a tudományosság követelményeinek egyaránt megfelelne, de belátom, hogy következetes alkalmazása mindaddig, amíg etimológiai szótárunk nem lesz, fölötté nehéz és azért nem volna méltányos ezt már kezdő filológustól is megkívánni. De igen ajánlhatom nyelvjárási tanulmányok íróinak azt az eljárást, amelyet Balassának a Szlavóniai nyelvjárásról szóló dolgozata után (Nyr. 23. k.) már magam is követtem a Hal-mágyi nyelvjárásziget hangtani részének kidolgozásában (NyK. 31. k.); azt, hogy minden egyes hangnál, nem törődve az eltérés okával, egészen egyszerűen egymás mellé kellene sorozni mindazon adatokat, amelyekben az illető hangnak a köznyelvitől eltérő használata mutatkozik. Tudományosnak ugyan egy cseppet sem tudományos ez az eljárás (nem is akar annak látszani), de könnyű és ami a fő igen célszerű, mert a kutató szükség esetében az egy hangra vonatkozó adatokat mind együtt találja meg.

Megemlítem még végül, hogy Horváth könyvének gazdag tartalmát még két rajzmelléklet is diszíti. A paraszt-szekér rajza, amely a szekérre vonatkozó műnyelv egyes adatait magyarázza és Veszprém megyének nagyon szép térképe, amelyért velem együtt bizonyára minden népryelvi kutató irigyelni fogja a szerzőt.

HORGER ANTAL.

NYELVMŰVELÉS.

Szók és szavak.¹ Javasolva van már, hogy *szó*, *szót*, *szók* tegyen valami egyebet, mint *szó*, *szavat*, *szavak*: melyik mit, biz' én nem tudom; nincs is szükség reá, mert az indítvány jórendin megbukott. De sikerült ám egy másik, mely annál még teljesebb refor-

¹ Válaszul több olvasónk kérdésére.

A szerk.

mot vagy deformot hajtott végre. Az első t. i. nem terjesztette ki a különböztetést a nevezőig, s nem ajánlotta ezt a barbár formát: *szav*. De az utóbb említett szerint *só, sók, sőt, sója* egyebet kell hogy tegyen, mint *sav, savak, savat, sava*², még pedig, hogy az Unsinn tökélyesebb legyen, ez amannak egyik alkotó részét. Hát ha már neki fognánk s ezeknek: *hó, hót, hók; ló, lót, lók; tó, tót, tók* más értelmet tulajdonítanánk, mint imezeknek: *hav, havat, havak; lov, lovat, lovak; tav, tavat, tavak*? *Hó* pl. tehetné azt, amit eddig is annak hívtunk, *hav* pedig hópely lehet. *Ló* telivér vagy félvér lovat; *lov* paraszt lovat. *Tó* nagy tót (See), mint Káspító, Balatontó, Gardató; *tav* kisded tavat (Teich); tehát nem halastó, hanem halastav. Aztán, minthogy már benne volnánk a nyelvgazdagításban, neki állhatnánk a többtaguaknak: *bíró* (judex), *bírav* (arbiter); *háló* (Netz), *hálav* (Geflecht), *fogó* (Zange), *fogav* (Kneipzange); *karó* (Pfahl), *karav* (Pfosten); *lakó* (Einwohner), *lakav* (Ansiedler). Derék paragrafus úgy-é a »szócsintan«-ban?

(Akad. Ért. 1863. 3:324.)

BRASSAI SÁMUEL.

A *szók* = wörter és *szavak* = worte megkülönböztetése nem egyéb a német használat gyerekes majmolásánál, amelynek nyelvünkben nincs semmi alapja. A *szó* ugyanis az úgynevezett kéttöviűek osztályába tartozik, s osztályosaitól annyiban tér el, hogy a teljes töhöz: *szava* csak a többes és személyragokat veszi föl: *szavak, szavam*, a többi ragok mind a nevezői alakhoz (*szó*) függednek, tehát a tárgy és állapító rag is: »Szót se szólt« és: »Ezen a szón, amelyet mondtál, bajos eligazodni«. Vagy lehetségesnek tartják a megkülönböztetés bölcesei ezt a használatot: »Az új magyar nyelv *szói* (wörter) közt sok a szemét« és: »újonnan készült *szóiddal* nincs mit dicsekedned«? Valóban csodálni való, hogy a nyelvszabatoság nagy mesterei ezt a szétválasztást ki nem terjesztették még az egyes-számra is. Mennyivel tökéletesebbek volnánk nyelvünkkel együtt magunk is, ha különbséget tennénk az írott és kimondott szó közt s más alaki kifejezőnk volna az egyikre s más a másikra; így: *szógyártó, szófejtő*, ellenben: *szavfogadó, szavszaporító*. Sőt a többiekre is rá lehetne teríteni a tökéletességnek ezt a palástját s volnának: a barom *hű*, az ember *hív*; a tót helység *falv*, a magyar *falv*; a döglött paripa *ló*, az élő *lov*; a krumpli *jó*, ellenben a pecsenye *jov* stb.

(Nyr. 11:184.)

SZARVAS GÁBOR.

Érdekes, hogy a két ellenlábás, Brassai és Szarvas, itt mennyire megegyező okoskodással ítéli el azt a mesterkelt megkülönböztetést. Arra egyik se gondolt, hogy néha mégis a természetes nyelvfejlődésben is előfordul két-két egyeredetű tőalaknak ilyen jelentés szerint való elkülönödése: *szarv*—*szarv*, *hamu*—*hamv*, *hó*—*hév*, *fő*—*fej* stb. (l. A MNy.² 280). Ebből persze nem következik, hogy önkényesen *jav* és *szav*-féle alakokat gyártsunk.

A SZERKESZTŐSÉG.

² Vö. *jav* 'das Gut' Kautznál s más közgazdasági íróknál. A szerk.

A magyar katonai műnyelv. Legutóbb Tolnai Vilmos tette szóvá a Nyelvőrben (34:94) katonai szakkönyveink magyartalan és mesterkélt nyelvét. Egy örvendetes kivételt tevő munka, a Székely László fordította Brunner-féle Tábori erődítéstan ismertetése során emlékezett meg az ez irányban elhangzott panaszokról és felszólalásokról. Hogy e téren még sok a tennivaló, elismerik az illetékes katonai körök is. *A Hadsereg* c. havi folyóirat 1906. szeptemberi száma (3:213) *Jó magyar szók, magyaros írásmód* címén rója meg a magyartalan s »a németről szószerint való fordítást, ami nálunk — sajnos! — annyira divatos«. A figyelmet érdemlő felszólalás a kirívóbb magyartalanságok helyett mindjárt ajánl néhány fordulatossabb magyaros kifejezést: a *pótlóvázás* helyébe (»csak a kis gyermekek szoktak lovazni«) *lövésárlás*-t; a *Lőutasítás* címe helyett *Célbalövés*t vagy *A célbalövés szabályai*-t. Az *Utasítás az optikai távjelzésre* helyesebben *Jelbeszéd, Jelek könyve*, vagy *Jeladó könyv* lehetne. A cikk néhány sora írójának dicséretes szándékát a legjobban megvilágítja: »Kezdjük meg már végre magyar csapásra terelni az eszünk kerekét! Még egy példa. A magyar katonai szótár egy nagyon művelt munkásától hallottuk, hogy a »Protze« jó magyar nevének keresésében még az Akadémia volt főtítkáranak tanácsát is kikérte; megegyeztek az *ágyúталыгá*-ban. A mi jó magyarunknak azonban annyira vérében van már a *fordítás*, hogy nem a jól ismert fogalmakhoz keresett magyar ésszel magyar szót, vagy magyar mondást, de — fordított s így az *Abprotzen*-ből *Letalyigázni*-t akart csinálni. Vajjon születendő magyar tüzéreink nem jobban megértenék a *Letalyigázni* (!) helyett azt a parancsot: *Lövéshez állj!* A határozatlan alakú parancsokat (Tölteni! Tüzelni... stb.) határozottan ki kellene irtani a szabályzatokból és a szokásból. A magyar katona sokkal világosabban és határozottabban tud parancsolni, mint a német...«.

E felszólalásra visszatér a lap decemberi számában (3:284) s örömmel ad hírt a honvédelmi miniszterium egyik osztályának ily irányú kezdéséről. A Brunner-féle Erődítéstan Várépítés c. kötetéről van szó, amelynek fordításával Székely László százados most készült el. A miniszterium iskolaügyi osztályának vezetője Horváth Dénes vezérkari ezredes bizottságot hívott egybe »a könyv tartalmának, nyelvének és új szóinak megbírálására«. Székely jó magyarságra törekvését a bizottság érdeme szerint elismerte és a könyv nyomán a jóhangzású és jellemző magyar műszavak hosszú sorát elfogadta.

Jó volna, ha a lelkes példa széles körökben visszhangra találna. Sokat tehetne a cél érdekében a miniszterium. A biztató kezdet után a cikk írója joggal várja innen a további ösztönzést és példaadást.

VERŐ LEO.

Földrajzi nevek. Farkas Sándor és Kun Alajos földrajzot írtak az elemi népiskolák számára. A könyv hivatalos bírálója, Zrinyi Károly, teljes joggal helytelennek mondja (Hiv. Közl. 1906.

25. sz. 556. l.) a szerzőknek azt az eljárását, hogy *Wien-t, Veneziá-t, Bucuresci-t* stb. írtak, nem pedig *Bécs-et, Velencé-t, Bukarest-et* stb. A szerzők, válaszukban, csak ennyit felelnek a kifogásra: »A geográfiai neveknek általunk használt írásmódja mellett ki kell tartanunk. A szabály szabály! És ha eltérnénk ettől a szabálytól, akkor szintén megtámadhatnának bennünket. Nyugodjék meg tehát a bíráló is eljárásunkban.« A bíráló meg is nyugodott, de jómagamat nagyon bosszant a dolog, hogy az elemi iskolás fiúkat ily képtelen idegen nevekkal gyötrik, mikor vannak magyar neveink, melyek a hagyomány alapján rég nyelvünk közkincsévé váltak. Kérdem a t. szerkesztőséget, miféle szabály az, melyre a szerzők hivatkoznak? Bizonyos, hogy nem a magyar nyelvérzék és nem a józan pedagógiai felfogás alkotta meg azt a szentnek és sérthetetlennek tartott szabályt. De az iskola szempontjából is jogosulatlan ez (főltéve, hogy csakugyan van), mert hiszen a középiskola más eljárást követ: tudtommal az Országos Középiskolai Tanáregyesület ellene nyilatkozott a Földrajzi Társaság kezdte reformnak s kimondotta, hogy a közhasználatban ragaszkodnunk kell ama nevezetesebb külföldi helységeknek a magyar nevéhez. Kár, hogy az imént megjelent Középiskolai Műszótár erre a nagyfontosságú kérdésre nem vetett ügyet. A földrajzi és történeti neveket nem mellőzi ugyan egészen, de csak igen keveset ölel fel ezekből s éppen a kétséges esetekben nem tájékoztatja, aki hozzá fordul. Kíváncsinos volna, hogy ezen a nagyon is érezhető hiányon egy földrajzi és történeti névtárral segítsen az egyesület, melynek megbízásából a műszótár készült.

KELEMEN BÉLA.

Az a szabály, melyre Farkasék hivatkoznak, másutt sem szabály, iskolai könyvben meg éppenséggel nem. Éppen ennek ellenkezőjét rendelte el a vallás- és oktatásügyi kormány, még pedig az Orsz. Közoktatási Tanács jól megokolt véleménye alapján (l. Nyr. 34:349 és 6). Nemcsak a magyar nyelvérzéknek hanem a történeti érzéknek is hiányára vall, hogy némelyek így kezdenek írni magyarul: Köln a *Rhein* partján épült. A *Vesuvio Napoli* mellett van. Nemsokára ilyeneket fogunk olvasni: *A Donau Passaundl hagyja el a Deutsches Reichot s lép Osterreich területére!* Cifra magyarság lesz.

A SZERKESZTŐSÉG.

A tárgyi viszony hibás használata újabban nagyon terjed. Íme néhány példa: Én csak *azt a nézetemet* akartam egy pár argumentummal *aláépíteni*. (A Hét 905 márc. 5.) *A B. B. által félt válságok* csak akkor következnének be. (B. H. 905 febr. 24.) Ma pedig, hogy *D. lemondta az előadást*. (Jövendő 905 márc. 26.) A kamara választmányja az ügyvédet erre . . . *fegyelmi eljárás fenyegetésével* szoríthatja (1874:34. t. c. 74. §.). Ezt csak hamarjában szedtem össze, de idézhetnék több példát is, hisz hemzseg az ilyen az újságokban, meg az udvarias kereskedősegéd is megkérdezte már akár-melyőnkől: *Szabad egyebet szolgálnom?* Eszerint lehet valamit alá-

építeni, félni, lemondani, fenyegetni. Persze a váltót is úgy *írjuk alá*, de biz azelőtt ezt is úgy mondták, hogy *alája ír a váltónak*. Szó sincs róla: sokkal egyszerűbb és kényelmesebb azt a kis -t ragot irogatni, mint ezt: alája építeni a nézetnek, félni a válságtól, lemondani az előadásról, fenyegetni a fegyelmi eljárással, de hát a nyelv nem csupán az egyszerűség meg a kényelem céljaira van szánva.

NÉMEDI DEZSŐ.

Szarvacs. Hát ez mi? kérdi megrökönyödve a kegyes olvasó és kérdeztem elrémülten én is, mikor e műremeket először megpillantottam. Egy kis *szarvacskoskodás* azután megértette velem. Az angolkisasszonyok egri érseki leánynevelő intézetének 1905-i programjában bukkantam rá az utolsó lapon, hol a növendékek részére beszerzendő tárgyak díja van felsorolva. A matrácok és ingek tengerén átevezve a következőket olvassuk: Kávé reggelire egy félévre 18 K (tehát Egerben ez is beszerzendő tárgy!) *Szarvacs* és uzsonna egy félévre 12 K. A *szarvacs* hát semmi egyéb, mint a tizórai kifli. Kifli helyett csakugyan mondanak *szarvast*,¹ de hogy a szarvasból hogyan lesz *szarvacs*, azt csak Egerben tudják. Tán közbeszúrt »c« képzővel? Oh Barcafalvi, te alszol? — Szó, ami szó, de bizony *szarvacshiba*, hogy ilyen magyar nyelvre tanítják a lányokat.

BAJZA JÓZSEF.

Legvadabb germanizmus. A Pesti Napló 1906-iki 279. számában *Az elveszett gyűrű* (»írta Luigi Capuana«) c. elbeszélést nem olaszból, hanem németből vette át írója. Milyen gépies, gondolkodás nélküli munka ez!

»Sokkal okosabb dolog, ha a kerületi törvényszék egyik bíróját kéri meg, hogy mint választott bíró ő döntsön az ügyben. Nos, mit szólnak ehhez?

— *Én miattam!* — szól Laskari. [*Meinetwegen, sprach L.*]

— *Én miattam!* — dörmögte don Tano.

A békebíró igen megörült, hogy eszméje így tetszésre talált... stb.

BÉRCZI FÜLÖP.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Miért tokos a német?² Sztrokay (MNy. 2:353) úgy véli, hogy a kurucvilágban a német katonák, a labancok *tok*-szerű vértet viseltek, melyből szerette a kuruc a labancot kirángatni és melyről a németet gúnyolódva *tokos*-nak nevezte. Nem tartom valószínűnek,

¹ A kiflit kifejező szóról (*szarvas, hajtovány* stb.) l. Frecskay J. Nyr. 15:554.

A szerk.

² E cikk már előbb meg volt írva, mint Trencsény Károlynak a *tokos*-ra vonatkozó hasonló magyarázata megjelent volna a MNyelvben (2:464).

még pedig azért nem, mert a fegyver, akár a támadó, akár a védő fegyver nem igen alkalmas csúfolódásra.¹ A »sisakos, paizsos, páncélos, kardos« stb. szók mindig ékítő jelzők voltak. A *tokos* gúnyszó eredetét én másutt keresem, közel ahhoz a helyhez, amelyből a töröknek *kontyos* és a németnek *labanc* neve származott, ha ugyan Sztrokaynak a *labancra* vonatkozó magyarázata elfogadható. Bizonyos, hogy a török a *kontyos* nevet hajviseletétől kapta és Sztrokay szerint a *labanc* szó is a *labancos*, a kuszált lobogó hajjal van összefonódva; akkor én talán közelebb járok az igazsághoz, ha a *tokos* szót szintén haj- és szakálviseletből magyarázom. Szerintem a *tokos* német a *tokos lúd*, a *tokos kacs*a, a *tokos tyúk* analógiájára keletkezhetett. *Tokos*-nak nevezi az alföldi magyarság, de azt hiszem más nyelvjárás is, a baromfit akkor, midőn a nyári tépés után újra kezd hajtani a liba, kacs a tolla. Tudjuk, hogy a baromfi ilyen állapotában nem valami ékes képet mutat, annyival kevésbé, mert tépés közben a kíméletlen gazdasszony kezében könnyen lába marjul, szárnya szegik a rugdalózóbb libának, kacsának. Azt is tudjuk, hogy a rendetlenül borotválkozó embernek az arca feltűnően hasonlít a baromfi sarjútollas bőréhez, a *sörtés* áll és ajak nem ékeesebb látvány, mint a liba és kacs *tokos* hasa és melle. Ehhez most még csak azt kell vennünk, hogy a kurucvilág idejében a hajporos, parókás divat éppenséggel megkövetelte a szakál és bajusz beretválását a németektől, átalában a labancoktól, — még Pálffy generális uram is így van ábrázolva, — továbbá azt, hogy a háború fáradalmi között a labancok bizony nem mindig értek rá simára borotválkozni, amikor is arcukat a bajuszos kuruc jó magyar szemmel nemcsak *tüskésnek*, *sértésnek*, hanem *tokosnak* is nézhette és magukat a németeket, minthogy a *sértés* szó már másra volt lefoglalva, *tokosok*-nak nevezte.

Gondolatmenetem tehát röviden ez. A magyar a törököt hajviseletéről *kontyosnak* hívta, a németet a *labancos* parókaról *labancnak* nevezhette, miért ne csúfolhatta volna ugyancsak a németet *tüskés*, *sörtés* arca miatt *tokosnak*?

KARDOS ALBERT.

Vízbevető hétfő. (Nyr. 35:429, 36:45). Husvét hétfőjét Erdővidéken, sőt amennyire én tudom, az egész Székelyföldön vízbevető hétfőnek mondják (vízbehányónak nem). A *vízbevető* szót használja a következő rigmus is:

Ma vízbevető hetfü, nekünk is úgy teccik,
Láttuk az uccákon, hogy egymást öntözik.
Mi es idejöttünk, éfű létűnkre,
Hogy harmatot öntsük e szép nevendékre.

¹ Sztrokay a tokot olyan kemény héjnak, buroknak, hüvelynek stbnek mondja, amely a bentlevő puhát óalmazza, mert tokra olyasminek van szüksége, ami lágy, szétmálló, kényes. Hogy ez önkényes meghatározás, elég e néhány példát említenem; a kardnak, a tollnak, a kaszakőnek mindnek van tokja, pedig kard, toll, kaszakő nem lágy, szétmálló, kényes dolgok.

K. A.

Régibb rigmusokban mint vízöntő hétfő is fordul elő, pl.:

Gyönyörű a tavasz, mosolyog az élet,
Áldásokat mutat az arany kikelet.
Feltámadt a Jézus, mondják az irások,
Vízöntő hétfőre buzognak források.

(Magy. Népk. Gyűjt. 3:282.)

BENEDEK ELEK.

Rutafa. A Szentiváni Énekről írt fejtegetéseim során (Nyr. 30:404) az Ipolyi-féle kiházasító dálnak első sorát ily alakban állítottam helyre:

Magas a rutafa.

Abból a föltevésből indultam ugyanis ki, hogy az Ipolyinál, Erdélyinél, Réső Enselnél és az újabb följegyzések szerint olvasott *rút a fa*, *rózsafa* és *rózsaaág* nem lehetnek eredetiek, hanem régibb *ruta-fára* mennek vissza, mely mint a szüzesség jelképe régi hagyományaink közt (NySz.) elég jelentősen szerepel. Csak az volt a bökkenő, hogy mind a nyelvemlékek, mind a szótárak csupán *rutáról* tudnak; *rutafa* sehonnan sem volt kimutatható.

Pár évvel e hozzátétel után magam is elmentem a Szentiv. É. híres lelőhelyére, a Nyitra-vidéki magyar szigetekre, s mindjárt a közeleső Pográny faluban arról győződtem meg, hogy az idézett dal ott a régiek ajkán nem egészen úgy van, amint a közlésekből ismerjük. Nevezetesen nem *rózsaaágról*, hanem világosan *rutafáról* énekelnek. Az összes vén asszonyok, akiket ez iránt az iskolában, Hanusz r. kath. tanító jelenlétében kikérdeztem, mind egy szájjal azt vallották, hogy csak az újabb nemzedék fordította a rutafát rózsafára és rózsaaágra; azelőtt *rutafa* volt az általános ejtés. Az egyik tanu szerint *rutófát* is mondtak. A dalt fonográfba is beleénekeltettem; a *rutafa* olvasat tisztán hallható.

Ami ezt a meglepő *rutófa* alakot illeti, az nyilván analógiás képződmény a nyujtófa, sodrófa mintájára. Mivel a szót *rutafa* alakban nem értették, egyrészt *rút a fa* képlettel próbálták értelmezni, másrészt *rutó-fa* olvasattal cserélték föl, noha ez sem mond semmit. De az utóbbinak segítségére volt az, hogy a *ruta* szó vége (-ta) a dallam szerint hosszú volt: magas | a ru | tá-fá. Így értelem nélkül is jobban a fülbe csengett.

Ezzel a különböző olvasatok alapján történt helyreállítás igazolva van, és a *rutafa* régiség ezentúl el fogja foglalni helyét szótárainkban.

VIKÁR BÉLA.

Menszáros. Kifejtettem egy ízben (Nyr. 31:188), hogy *mészáros* szavunk valószínűleg régibb *menszárosból* úgy lett, hogy az első szótag hangzója a magyar kiejtésben megnyúlt, mikor az *sz* előtt gyengébben képezett orrhang még nem tűnt el, föltettem tehát, hogy régibb *menszárosból* előbb *ménszáros*, azután pedig, a magyar nyelvben különben is ismeretes hangfejlődés következtében, *mészáros* lett. Marianovics Milán ezt azért nem tartja valószínűnek, mert »azt látjuk, hogy még 1819-ben is rövid *e*-vel ejtették azt a családnevet,

sőt még most is él a *Nagykerek*i *Menszáros* család, mint az 1900-i Tiszti Cím- és Névtréből látom«, l. Nyr. 35:485. k. Én nem tudom, hogy miből látjuk azt, hogy a *Menszáros* családnevet így vagy úgy ejtették, vagy akár ejtik, ha tisztán csak a név írott képből indulunk ki. De szívesen megengedem, hogy lehetséges, hogy akár a Kazinczy Levelezéseiben említett *Menszáros* család, akár a Cím- és Névtréből kiböngészett *Menszáros* család valóban úgy is ejti a nevét, ahogy írja, csak azt ne követelje tőlem senki, hogy én föltétlenül higgyek abban, hogy ennek okvetetlenül régi, megszakítás nélkül nemzedékről nemzedékre jutott hagyománynak kell lennie, hogy az nem lehet akár egészen új, a régies írástól befolyásolt kiejtés. Annyi bizonyosnak látszik előttem, hogy a magyar nyelvben igenis keletkezhettek az *e* nyújtása olyan módon, mint az idézett helyen kifejtettem, míg Marianovics magyarázata még lehetségesnek sem mondható mindaddig, míg más okokkal nem támogatja. Ő ugyanis azt mondja: »Én azt hiszem, nem is a magyarban fejlődött a *menszáros*ból *mészáros*, hanem a két alak két külön átvétel volt a szlovén nyelvjárásokból«, és mikor én már-már reménytem, hogy ő neki talán sikerült valamely szlovén nyelvjárásban fölfedezni olyan alakot, amelyben nemcsak az *á* hosszú, hanem az *e* is — mert én bizony csak *mesár*-féle alakot ismerek —, egyszerre fordít a dolgon és így folytatja: *vö. rënd: rēd* (és *rēdomba*, két-rét), *donga: duga*, *gomba: guba*, *roncska: rocška* (l. Nyr. 35:337 [?]) és *munka-múka* NySz.« E nagyon különös összeállításra ezúttal nincs észrevételem, mert a *mészáros* é-jének szlovén voltát még száz ilyen szópár sem bizonyíthatná.

ASBÓTH OSZKÁR.

A pápavidéki nyelvjárás. (Nyr. 36:36). Horváth Endre barátom ismertetésére, noha munkámról elismeréssel ír, kénytelen vagyok néhány megjegyzést tenni. Több adatom ellen u. i. kifogást tesz, noha, egészen bizonyos vagyok benne, helyesek. Mindjárt a nyelvjárás határait illetőleg, újból megerősítem, hogy Dabronyban, Alásonyban, Salamonban odavaló emberektől hallottam ily szokat: *ny'év* (nyelv), *halla* (hallja), s az ottani tanító urak is ugyanezt állították előttem. Hogy Horváth nem így hallotta, annak tulajdonítom, hogy itt van az átmenet a két nyelvjárás közt, s mindkét-félekép mondhatják. Az *ly*-nek csakis *l*-es ejtését ismerem. Az említette példákat is hallottam: *bolyog: bolog*, a kályha pedig *káho*. A nyelvtani részben csak azt a hibát követtem el, hogy az adatok feljegyzése helyét nem írtam ki, mint később a *Kemenesalja* *nyelve* c. munkámban. (Eddig nincs is ez meg egy nyelvjárási tanulmányban sem, s a tájszóknál én teszem először a Pápvaid. nyjárásban.)

A tájszók közt levő adataimat mind úgy hallottam, ahogy leírtam és értelmeztem, pl. a *katonaágy*, *csal'é*, *kusza*, néhol azonban nem szabatosan jelöltem az értelmét, így a *r'ókás* játéknál, a *tasak*, *szitál* szóknál. A *gatyaulet*-nél a 'folt'-ot én is 'toldás'-nak értettem, s *pajtát* én bizony majdnem csakis olyat láttam, amelynek nincs oldala. A kocsi leírásába csakugyan hiba csúszott, de

ennek az az oka, hogy annyira megismertem minden csínját-bínját ez eszközöknek, hogy rá mertem bízni emlékezetemre s itt Budapesten írtam le. A *hasl^uó*-ról különben én is írom a *h^uón^uólánc*-nál, hogy a kocsiodalak összetartására való, s a *tészli* oldalt igenis oda tartja a tengelyhez a kereket, természetesen azért, hogy ki ne fusson. Ez magától értetődik.

A növényeknél magam is szerettem volna odaírni a tudományos nevüket, s mivel magam nem tudtam meghatározni, még azt is megtettem, hogy szedtem is az illető növényekből, hogy illetékes emberektől megkérdezzem, de addigra elvesztek, egy részének azonban a külső alakját jeleztem, s természettudósok ebből is ráismerhetnek, miről van szó. Különben is nyelvtudományi munkában nem oly rettentő fontosak.

Az írásmódra térve, magam is tudom, hogy nem mindenütt következetes, de — a toll- és sajtóhibákat nem tekintve, amelyek ily műben kikerülhetetlenek — ez részben szándékosan is történt. Néhol ugyanis a pontos fonétikus írás úgy megváltoztatja a szók alakját, hogy mindannyiszor közölnöm kellett volna zárójelben etimológikus alakjukat is, hogy érthetők legyenek. Ez azonban oly sok helyet vett volna el, hogy jobbnak tartottam e következetlenséget. Különben kérdés, szükség van-e az ily alakok fonétikus jelzésére: *kakaccög* (kakat-szög), *vetéccár* (vétett szár) stb., hisz minden nyelvész tudja, hogy a magyarban csakis így lehet ejteni e szokat.

Még rajzoló társamat is meg akarom néhány szóval védelmezni. Hát megengedem, hogy azok a rajzok hibásak, de a célt elérik: az olvasó megtalálja, melyik név a kocsinak, ekének melyik részét illeti. *Bacsó* Gyula is ezeket a rajzokat használja föl *Az ada-vidéki nyelvjárásban*.¹

BEKE ÖDÖN.

Alom. E szót több nyelvészünk (Nyr. 35:384) az *álom*-mal egyetemben az *al(szik)* ige -m képzős származékának tartja. Azt hiszem több igaza van Simonyinak, aki e szót a szalmát jelentő cseremis *olom*-mal egyértékűnek tartja. Megerősíti ezt a palóc nyelvjárás *alom* szava is, amely jószág (főkép kisebb fajta jószág) alá szórt *szalmacsomót* jelent, tehát ugyanazt, amit a cseremis *olom*: stramentum, strohhalm. Ha aztán ez az *alom* már egész napon át ott volt a bennálló jószág alatt, akkor a palóc nemcsak azt mondja hogy: hányd ki a jószág alól az *almot*, hanem ezt is: hányd ki már a jószág alól azt az *aljat*. Nyelvész urak fejtsék tovább!²

BARTHA JÓZSEF.

¹ Hogy eshettek e hibák, azt is megmagyarázom. A helyszínén rajzoltattam le az említett eszközöket, de aki ott rajzolta, nem ért rá a klisé alá megrajzolni s csak vázlatos rajzot adott, Iván barátom azután itt Budapesten készítette el véglegesen; a kusza vonásokat emlékezetünkből kellett kiegészíteni.

² Vö. *Aljaz*: marha alá éjtszakára *almot* hint, *kialjaz*: az *almot* kihordja MTsz. De nem valószínű, hogy az *alom* ennek az *al*-nak a származéka volna, kétes a névszóhoz járuló -m képző. A hangzásbeli és jelentésbeli találkozás a véletlen játéka lesz.

A szerk.

Röktön. Simonyi a TMNy. 514. lapján a *-vást -vést* képzőről írva, azt a megjegyzést teszi, hogy a »rögvest« ... »egyértékese rögtön szintén rög-féle igei alapszót gyanított (mint *bizvást: bizton*)«. Simonyi ebben a gyanításában téved. *Rögtön*, helyesen írva: *röktön*, ebből lett: *röptön*. A madár röptéhez hasonló hirtelenséget jegyező *röptön* úgy származott a *röp-ül, röp-köd, röpp-en, röp-ös* igék alapszavából, mint *folyton* a *foly* igéből. Aranyánál (T. Sz. V. 58) olvashatjuk:

Ülj fel, lovag, ülj fel, az okos jószágra,
Röptül haza *röptön* szép Magyarországra!

Itt a *röptön* helyébe az értelem változása nélkül tehetjük ezt: *röktön*. Göcsejben a Tájszótár bizonyossága szerint ma is ejtik *röptön*-nek a *röktön*-t.¹ A *röptön*-ből a *röktön* oly akusztikai csere útján lett, mint a *hektika, lektika* szóból a *heptika, leptika*. A mai *rögvest* alakot pedig megmagyarázza az, hogy a *röptön*-nek párja volt **röpvést*, amint a *folyton*-nak párja *folyvást*. A **röpvést* *p*-je vagy *b*-je aztán a rokon *röktön* *k*-jának hatására lett gutturalissá, még pedig a zöngés *v* előtt zöngéssé: *g*-vé. A **rögvést* azután az *örömet*-féle határozók analógiájára rövidíthette meg utolsó magánhangzóját és lett a mai *rögvest*. Látjuk az eddigiekből azt is, hogy a *röktön*-t *g*-vel *rögtön*-nek írni helytelen mind a hangzás, mind a származás szerint. Írjuk tehát ezután így: *röktön*!

(Kunszentmiklós.)

MÉSZÖLY GEDEON.

Kikellő. Aranyosrákosi Székely Sándor ismert kis eposzában olvassuk ezt a két sort:

— — — Most itt a szürke *Küküllő*
Árkaiból *kékelő* fővényes vize térjeit érték. (III. 10—11. v.)

A *kékelő* szó itt sehogy sem állja meg helyét. Székely Sándornak délibábos etimologizáló kedvét ismerve, valószínűnek látszik Péterfi Lajosnak az a föltevése (Ker. Magvető, 1889., 4:213), amelyhez a kis éposz második kiadásában (Torda, 1895. 29. l.) Borbély György is csatlakozik, hogy itt a *kékelő* helyett inkább *kikellő*-t kell olvasnunk. E mellett szól a Pántzél Dániel *Magyar Mercurius*-ának 1796:1503—1504. lapján olvasható költemény következő pár sora is: [A Maros]

Viszi magával	Nyárad' fővényes	A' két <i>Kikellő</i> .
Görgénynek Lutztal	Aranyas' sebes	Ompoly' 's Sztrigy kellő
Könyveit,	Habjait,	Vizeit.

¹ Kardos A. közölte Nyr. 12:95 Göcsejből: »Egy balladában halljuk: Röptön le is ötta, csakhamar kérdezte«; és Nyr. 13:352 azt írja róla: »Az sem lehetetlen, hogy itt a *röp* igének... származékával van dolgunk.« Vö. még »*röpten*« im Fluge« Tzs. 1835. — Nevezetes azonban, hogy a *röptön* alak csakis Göcsejből van közölve. Még nevezetesebb, hogy a *rögtön* szó a régibb irodalomból nincs kimutatva s eddigi tudomásunk szerint csak 1835-ben jelenik meg Kassai Szókönyvében mint borsodi tájszó (1:39) s aztán 1835-ben a Tzs-ben. (A MTsz. *röttöntörvény*-e nyelvújítási szó, 1. Ku-noss, Szófüzér.)

A szerk.

Ez a pár sor, amelyet *M. Wasarhelyt* — — — *estve, vatsora után, bús gondolatai között B. L. S. (?)* írt Zeyk Dániel halálára, még valószínűbbé teszi, hogy *A székelylek Erdélyben* idézett két sorában etimológizálással van dolgunk.¹ GALOS REZSŐ.

Kies hely. Herman Ottó a MNy.-ben (2:244) Molnár Albertnek egy mondatát így idézi és magyarázza: »Az én nyilasom sorson (azaz nyilvetés útján, osztás rendjén) esett én nékem *kies* helyre. MA. Scult. 905. A *kies hely* az előbeszédben, Borsodban = kívül, távol a helységtől.« Különös, hogy H. O. itt nem ismerte föl a közönséges *kies* szót (nyilván panaszt érezett ki az idézett mondatból) s magyarázatát abban a ritka tájszóban kereste, melyre a MTsz.-ban is csak egyetlen adat van.¹ Nem esett volna ebbe a tévedésbe, ha a mondatot nem másod kézből, hanem magából a forrásból idézte volna. Ott azt találta volna: »Szent Dávid örven de z rajta és mond: Az én nyilasom, sorsom esett én nékem *kies* helyre. Nyilván szép örökség jutott énnekem. Psal. 16. 6.« Tehát a 16. zsoltárból való idézet. Károlyi bibliájában csak így hangzik: »Az én sorsom esett nékem *kies* helyen, nyilván szép örökség jutott nékem.« A Tremellius-féle latin bibliában, melyet Károlyi használt (l. NyK. 3: 173) így van ez a vers: *Funiculi acciderunt mihi in locis amoenissimis*. Tehát csakugyan gyönyörű *kies* helyen, nem pedig kívül eső, félreeső helyen! — Még megemlítem, hogy noha H. O. úgy látszik a NySz. valamennyi idézetét átvette, elkerülte figyelmét egy érdekes idézet, mely a *sors* cikk alatt a szólások közt fordul elő: »A mi kevés fogyaték még keze közt van is, ma-holnap *nyíl-sorsra kerül* (SzD: MVir. 13).« SZILÁGYI ADÁM.

Cigány szók a magyarban. A magyarba átment cigány szavakat Markovics S. (Nyelvőr, 15: 497—502.) és P. Thewrewk E. (Irodalmi kalauz. Függelék József főherceg cigány nyelvtanához 301. l.) gyűjtötték össze. Kiegészítésül közöljük a következőket:

devla: ördög. (L. MTsz.) Tulajdonképen a c. *devel* (= isten) szónak a vokativusa. 'Ördög' jelentését onnan kaphatta, hogy rendszeren ilyen szólásban használatos: vigye el a devla!

dikk: nézd, ni. A c. *dikkav* (látok, nézek) igének az imperativusa (*dikk*). Rendszeren csak e szólásban járja: *dikk* már moré! Előfordul e gyermekversben is, mellyel a cigányokat szokták csúfolni:

Cigány moré, dikk, dikk, dikk!
Farkasbunda rád illik.

lové: pénz. Muzsikás cigányaink révén ismeretes szó. A c. *lovo* (= pénzdarab) szónak többes nominativusa (= pénz),

¹ De a versmérték is kétségtelenné teszi, hogy a költő nem *kékelőt*, hanem *kikelőt* írt. A szerk.

² Azonkívül csak Mikes 2. levelében fordulna elő. De hátha ott íráshiba e h. *köves*? Mert Gallipoli városát, amelyről ott szó van, alig lehet félreeső helynek mondani, ellenben az egész Gallipoli félsziget köves, hegyes.

mandró: kenyér. (L. MTsz.) A cigányban: *maro*, *manro*, *mandro*.

séró: fej. (Kiskunsági tájszó. L. Nyr. 15:381 és 25:336). A cigányban: *séró*.

Markovics értekezéséhez a következő megjegyzéseket fűzhetjük. A c. *acsel* (maradni) igének a m. *ácsi*-nak megfelelő imperativusa nem *acs*, hanem *acsi*. A cigányban ugyanis a *t*, *ty* és némely dialektusban a *cs* után is az imperativus *i*-re végződik. Tehát az *usdi*, *usgyi* szavaknak is a cigányban *uscsi*, *ustyi* felel meg *uscsav*, *ustyav* (felkelek, felugrom) igékből. A *rajkó* szónál, melyet helyesen hangátvetéssel származtat a c. *raklo* szóból, felemlíti M. Enessei magyarázatát is, ki ezt a c. *ráj* (úr) szóval teszi kapcsolatba, mert szerinte a *rajkó* úrfi-t jelent. Érdekes, hogy Enesseinek, bár magyarázata hibás, a jelentést illetőleg némileg igaza van, mert a cigányok csak a nem cigányfiúra használják a *raklo* szót, míg a maguk fia: *csavo*; erre éppen cigányok figyelmeztettek.

NYUSZTAY ANTAL.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Közmondások.

(Győr, Sopron, Veszprém, Zala, Somogy, Vas megyéből.)

Aki egy krajcárt meg nem kémí[1], az az ember nem ér egy krajcárt.

Közös marhának (jószágna) bilincses a háta.

Az öklelő bikának csutakot (gombot) a szarvára!

Szökött szolgának nem jár bére.

Jó asszony, gyakor haszon.

A vízbefuló az éles beretvához is kapkod.

Füves udvaron tanyázik a szegénység.

Hogyne égne a szalonna, mikor a ganéj is bűzölög.

A magyar ember először irigy, másodszor cigány.

Hosszú kötélnek hamar elszakad a vége.

Becsület-boltot nem lehet nyitni.

Ha magyar vagy, tartsd magad!

Utas embernek nem nehéz a kenyér.

Jó cselédnek a gazdája is jó.

Bolond, aki jussát engedi.

Tiszteld az öreget, mert ha élsz, te is az léssz.

Minden görbét egyenesre lehet vezetni.

Ebnek eb a komája.

Bátor (vakmerő) emberhez szegődik a szerencse.

Ha nincs munkád, csinálj magad!

Utcán pípés, házban ronda.

Fekete két kézzel fehér pénzt keresnek.

Tolvajkenyérnek végre börtön, bitó a bére.

Koldús kenyér keserves.

Kutyának, strázsának künt a helye.

Olcsó fuvarosnak mindig van pénze.

Minden nyájban kell egy fekete báránynak lenni.

A pokolba minden út rövid.

Ha szelíd a föld, szelíd a gyümölcse is.

Szerelem mulandó, hűtlenség maradandó.

Jó hogy a két szem között orr van, mert még azok sem férnének össze.

Az igazmondónak féllába kengyelvasba legyen.

Verekedő pásztorok közt bucsút ül a farkas.

Munka után ízes az étel.

Ha az asszony elmegy a háztól, legjobb kolompot kötni a nyakára.

Nincs oly titkos dolog, mit az idő ki nem forog.

Nagy az Isten kertje, sok bolond lakik benne.

Igyál torok, nincsen pokol.

Jobb a jó bor kulacs nélkül, mint a kulacs jó bor nélkül.

Ki rossz után fut, előbb-utóbb maga is a pokolba jut.

Selyem az élet, kóc a jövedelem.

Vén karóhoz viruló rózsa nem illik.

Friss asszonynak van lusta lánya.

Nyomorú csók az, melyért fizetni kell.

Ahol asszony nincs, fohászkodik a szűkölködő.

A rossz gazból sohse lesz jó széna.

A jó ülővas nem fél a kalapáctól.

Lassan ballag a restség, de nyomába megy a szegénység.

Többet ér az a szalmakunyhó, hol nevetnek, mint a palota, hol sírnak.

Porszemekből is nagy hegy lehet.

Ügyeskedik, mint a kis (vak) malac az ugaron.

Csanak, Ménfő, Szemere, nem mehetünk semmire.

Jobb kocsin alázatosan, mint gyalog büszkén.

Minden messze eljön.

Vén lovat csikajáért, vén asszonyt pénzéért el nem kell venni.

Az igaz szeretet nem lehet csók nélkül. Npd.

Odvas fában terem a szű, vén leányhoz illik a bú. Npd.

Addig kell a lyukat ölteni, míg nagyra nem nő.

Nincsen nekem pénzem, oda emberségem. Npd.

Huncut a paraszt, míg egy araszt.

Ami kell, ha drága, ha olcsó, azt nem kell adni.

A mindennapi pecsenye nem szegény embernek való.

A lencsének az alja válogatja a vizet.

Zöld szamarat, okos horvátot és józan patikust sohse lehet látni.

Vasárnapi munkának, lopott jószágnak nincs látszatja.

A hamis keresmény nem fiadzik meg.

Egy hamisan jött pénz száz igazat elhajt.

Ahol a bor az úr, ott az ész koldulni jár.

Kis lyuk a torok, de száz falut is elnyelhet.
 Jobb az ami a tálba marad, mint ami a hasba szalad.
 Elfogy a vagyon, ha rá nem keresnek.
 Reggel dőzsölés, este koplalás.
 Minden szekér dudva egy köből buza.
 Hosszas legénység korán árvaságot hoz.
 Hosszas legénység nem gazdagság.
 Jobb az ember magának hamut takarjon, mint másnak lisztet.
 Az új kerítésnek is jó a támadék.
 Ahol nincs, ott az Isten se keres (se vehet).
 Félre paraszt a nemes elől.
 Friss asszony, friss tűz.
 Hogyne élne az eleven, mikor a holt is mozog.
 Egy bolond százat csinál.
 Egyik idő a másiknak ellensége.
 Akkor higgy a parasztnak, mikor Szt-Mihály lován viszik.
 Régi bor jó bor, öreg ész finom ész.
 A friss hamis megelőzi a rest igazat.

BALOGH JENŐ.

Szólások.

Ebugatás, számbóbógés nem hallik mennyországba.
 Elmírte a farkát: elbizakodottá lett.
 Elcsúszott a szája: illetlent mondott.
 Ott ül jegybe-gyűrűbe: ott ül tétlenül.
 Megnő a ján, ha ágy alá bütattyák is.
 Nincs ojan kár, akibe haszon ne vóna.
 uri pompa, kódús konyha. (Cifrán járó, gyarlón étkező családról.)
 Veszett bárán, veszett kos, mingyár neked szalad mos(t).
 Akki korpá közé ögyeledik, megeszi ad disztó.
 Elég egy pap egy templomba (= egy ember beszéljen.)
 (Debrecen, Szatmár.)

Nem disztónak való a gyömbír.
 Nem tehénnek való a gatyá.
 Sunyi macska nagyot ugrik.
 Késő karácsony után kántálni.
 Kutyanál az egres: eb ura kurta, vagy: eb ura fakó: nekem
 ugyan nem parancsol.
 Összeveszett vármegyének bolond az alispánja.
 (Mezőberény.)

ID. R. VOZÁRY GYULA.

Tájszók.

<i>akkó</i> : akó.	<i>Ágnis</i> : Ágnes.
<i>allu, bellü, föllü</i> : alul stb.	<i>baktër, baktërtojás</i> : ürülék. Vi-
<i>apatt</i> a dinnye: ritka bélü,	gyázz, mer baktërba lépsz.
helyenkint üres.	Kihágod a baktër szémit.

bóha: számfeletti játékos valamelyik párton a labdajátéknál.

cájzli: csíz.

cinige: cinke.

édésfa: édesgyökér.

ëhën van: ehol van.

ëkussól: eltakarodik.

fene-ëvés: Má mégin fene-ëvésbe van: zsémbes, komiszkodik.

függe: füge.

gané: szemétdomb. Vidd ezt a szemetet a ganéra!

gázol: »vizet lából«, tapos s így tartja fenn magát a vízen. Vö. Arany J. jegyzetét Buda halála IX. énekének következő sorához: Tapodám a léget, mint ki vizet lából.

gúzsevedző: nagyobb csónak hajtására szolgáló evező, mely a csónak oldalához erősített kötél-gúzsban mozog.

gúzsol: evez a gúzsevezővel.

gyërtya: az egyenesen fölfelé ütött labda.

gyorgyina-krumpli: a georgina gumója.

haj: héj; almahaj stb.

hajába krumpli: héjában főtt burgonya.

hama: hamar.

hunnën: honnan.

hüvék-új: hüvelyk-ujj.

ír: színes mázzal a cserépedényekre díszítést rajzol; fazekas műszó. *Megírja* a tálat.

kapa: egy kapa szőlő, kisebb szőlőterület.

(Baja.)

kapus: 1. kapós, labdajáték. —

2. Üss kapust, olyat üss, hogy könnyen el lehessen fogni, ne a földön guruljon. — 3. a labdaütő fa.

keszeg: keszeg.

kofa-hajó: hetivásáros hajó, mely gyümölcsöt, zöldséget szállít.

kriszpámfa: karácsonyfa.

kurva-bab: tarka babfajta.

kümöves: kőműves.

leves-mars: déli harangszó. Éhúszták má a leves-marsot.

nyilván: valószínűleg; pl. Itthon van apád? — Nyilván a paláson lëssz!

onnën: onnan.

paplany: paplan.

patkózás: játék a régi négykrajcárossal, a *patkóval*, *bügërrel*.

pángli: a suszter dolgozóasztala.

porcolány: porcellán.

pöcök: clitoris.

púré: póréhagyma.

rë-pënz: amit a révénél átkeléskor fizetnek.

röföl: változtatott karral úszik.

tetüpuska: a fészű tréfás neve.

tökszölő: nagy kerek szemű, vastaghéjú, kevésbé ízes szőlőfaj.

tötöget: a kukorica, burgonya tövével kapával összehúzza a földet.

tüz: a cipő bőr-alkatrészeit géppel összevarrja, összetűzi; suszterműszó.

varjátor: váltó a labdajátékban.

zörög az ég: mennydörög.

CSEFKÖ GYULA.

arrunnan: onnan.

bekendézni: bejárni.

besüríteni a levest: befőzni.

cábárolni: eltékozolni.

cábár udvar: rendetlen, piszkos udvar.

csibagó: napraforgó.

csimbókos leves: sóska leves.

csicsankóznì, síkánkóznì: csuszkálni a jégén.

csöszkő: ágy.

csúcsaszályos fa: vén fa, koronájának legkiállóbb része száraz.

dacájára: dacára.

dalmahodott: kissé hizott, köpcös.
eldégálni, lacafacérozni: haszon-
 talanul eltölteni az időt. Foly-
 ton tesz-vesz valamit, de nincs
 haszna, látszata.

döngölni: időzni, tartózkodni.

duci: burgonyapuliszka.

elivahodott: elrothadt.

fendoda: gyufa.

gaura: sziklák közti odú (vadász-
 nyelven).

gurúja: burgonya.

gyökint: fejével bólint.

hagyó szőlő: a télre eltett szőlő.

homály: felhő.

hinodál: sokat össze-vissza beszél.

karéjozik: körüllovagol. (Katona-
 viselt emberek használják.)

kámpicsorodik: sirva fakad.

kántus: ruha, különösen már jární
 tudó kis gyerekek szoknyája.

kecmereg: összehúzza magát.

készület, készség: író toll.

kopka, kupac, halom, garmada,
koporsó, prizma: az utak szélein
 rakásra rakott törött kő, mely
 az utak burkolására szolgál.

kotyka: kátyú, kis gödör a kerék-
 köfű nátha. [vágásban.

kúrúcska: csáklya.

kurgázni: bármely maradék gyü-
 mölesöt leszedni (a szőlőn kívül).

liktor verem: szőlőkben a barázdák
 mentén lévő vízgyűjtő verem.

(Beregszász.)

liha: ritka, puha. Liha szövésű
 ruha.

lipityánka: lapát.

mesmeg: ismét.

mereglye: magas, nagy karó.

mohog, rohog: különösen szeles
 időben a kályhában a láng.

málé, mulé tokány: tengeriliszt-
 ből sült eledel.

ontora, untra: vakcsap, dugó, amit
 a hordó függőleges oldalába
 vernek be.

pikó: kíváncsiság. No megmon-
 dom, legalább elveszted a pi-
 kódat.

pöcsikel: a ló, mikor szomjas és
 nyerit.

puscsinya: lakoma, eszem-iszom.

rangasz: rendetlen. Má te csak
 egy rangasz lingár vagy: ren-
 detlen csavargó.

szétgórni: szétszórni.

sziszkorázik: szikrázik.

téka: szekrény, állvány, falon
 függő edénytartó.

teberna, deverna: kocsmá.

devernázkodni: részegeskedni, bi-
 tang életet élni.

tokó: kés; fából csinált kapa-
 tisztító.

udontalan: nem jó, rossz.

zsikora: kiolvasztott szalonna,
 tepertő.

KORPÁS FERENC.

Családnevek.¹

Lukárdi, Lungás, Lukács, Marintza, Marginan, Martinás, Már-
 tonka, Maties, Mátyás, Minikázi, Minka, Minika, Vakár, Minuc,
 Minucka, Minos, Susan, Mitók, Nagy, Magy, Balán, Olár, Ulár, Pál,
 Páloska, Perke, Berke, Péterke, Petruc, Petruczi, Puskár, Puskás,
 Rob (e névvel 58 család szereti eredetét leszámítatni a tatár
 rablás idejéből), Jenoskuva, Judánka, Farkas, Farkaska, Hobza,

¹ Kászoni Elek szabófalvi róm. k. kántor irata után közölte a szer-
 kesztőséggel Rokonyföldi 1880—1881.

Kobza, Kobzár, Franku, Frenko, Hengán, Házi, Gábor, Gál, Gatyí, Pili, Pityi, Pici, Gerguc, Gerguci, Givszán, Bezsán, Bésán, Bézsáni, Bézán, Györgyika, Jákob, Jakab, Jákobi, Jakabi, Poskin, Poscsin, Poskin, Ilinka, Ilinkás, Kicsi, Imbre, Imbrecske, Iván, Ivánka, Sándor, Sándoros, Szaskó, Szaszka, Husán, Szuszán, Penke, Szebi, Szebő, Tamás, Tréfás, Tréfási, Czurkán, Vakár, Varga, Vasile, Bukutár, Roszán, Mokán, Agota, Czinta, Czinka, Csintó, Cinege, Cinégés, Mili, Minica, Dobos, Kabos, Kobos, Ángor, Zángor, Orgán, Gyelburdár, Gyelburdán, Füstös, Házi, Házipár, ezek a legújabb családnevek az új házassultaknál. — Bojér, Bojár, Kukuc, Kurádi, Buláj, Jánosi, Alekó, Eleko, Csibán, Csabán, Csobáni, Ugulin, (ily nevű van 52) Csobánka, Csobánkás, Csobotár, Dankó, Domka, Deák, Dűme, Dumí, Dumok, Damók, Dunka, Délibán, Dulibán, Éva, Csizmán, Jánoska, Jánoskusza, Andre, Andronaki, Antócs, Antocsi, Antoni, Bacau b á k ó, Bákócska, Bákóska, Miháj, Balán, Balános, Pokaret, Bálint, Gergutz, Begzán, Bogzán, Bégan, Dima, Tiba, Zápor, Demő, Göré, sat. effélék.

Ezekből lehet vélekedni, mire fajul el az irodalom nélküli nép, a családnevek elferdítésében; hát nemzeti nyelvének elkorcsosításában?!

(Szabófalva, Moldva.)

KÁSZONI ELEK.

Népdalok.

1. Az én babám rózsaszín szalagja,
Nem fonja már többé a hajába;
Tedd el babám a komót fiába,
Majd jó lesz a kis lányod hajába.

Az én babám rózsaszín ruhája,
Rászállott a harmat az aljára.
Gyere babám, verd le a harmatot,
Vedd le a szivemről a bánatot!

2. Szárnya, szárnya, szárnya a fecskének,
Jobb a lánynak, mint a menyecskének,
Mert a lánynak befonják a haját,
Fujja a szél piros pántlikáját.

Azt a kis lányt ne vedd el, ne vedd el,
Nem győződ azt selyem keszkenővel;
Kilencet köt fejére, nyakába,
Tizediket karcsú derekára.

3. Debreceni nagy toronyba, csuhaja,
Kilencet ütött az óra, csuhaja,
Nem ütött a nékem jóra, csuhaja,
Áll a babám kézfogója, csuhaja!

Debreceni torony alá, csuhaja,
 Diófát ültettem sorba, csuhaja,
 Három ága, hat levele, csuhaja,
 Tilos a szeretóm neve, csuhaja!

KULCSÁR ENDRE.

IZENETEK.

Filológus. Szó sincs róla, hogy az Egy. Phil. Közlönynek (1906. 647) igaza volna a *ha* — *ügy* kárhoztatásával. Ezt a kérdést rég eldöntötte Arany János (l. Nyr. 1:244; még Helyes magyarság 46, MKötőszók 1:253—4, 3:113).

Etnográfus. Nyelvjárásainkról nincs más tájékoztató könyv, mint Balassa József alapvető munkája: A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése (a M. T. Akadémia kiadása, 1891). Erre támaszkodik valamennyi azóta megjelent nyelvjárastanulmány. De Balassa könyve elfogyott, s amíg új kiadása meg nem jelenik, csak azok a rövid kivonatok helyettesítik, amelyeket, Balassa Magyar Nyelv c. könyvecskéjében, Simonyi Magyar Nyelvben és a Nyelvészeti Füzetek 4. számában (Tréfás népmesék és adomák, nyelvjárási olvasókönyv) találhatni.

I. L. Azt kérdi, mi az az *átfogó*, melyet a Pesti Hirlap idéz 1907. I. 25: »Wekerle egy új kifejezést talált ki; e szerint *átfogó* reformokat kell létesíteni s ahhoz idő kell.« Ez nyilván a német *umfassend* fordítása, mert *um-fassen* = át-fogni, körül-fogni. Ámde *umfassend* magyarul: *széleskörű*, *mélyreható*, ellenben az *átfogó* németül — *Hypotenuse*!

N. J. *Pírszén* és *kence* az üzleti föliratokban nevetséges finomkodás a *koks* és *firnajs* helyett. Azt hiszik némelyek, hogy mennél érthetlenebb, annál előkelőbb az írás. Még csoda, hogy a *gipsz* helyett már nem írnak *fösz*t s a *kréta* helyett *dörösz*t.

S. L. »A báróné levele még nem minden, ami a nemzeti küzdelem titkát tette, s a többinek a tudója és *elmondhatója* Polónyi.« Ez a kifejezés, amelyet ön Az Ujság vezércikkében olvasott (I. 30), éppenséggel nem hibás. Hisz egészen hasonló hozzá ez a mindennapi szólás: *Isten a megmondhatója*; s épúgy cselekvő jelentésűek: *nagyehető*, *nagyiható*, *fegyverfogható*. (Bővebben Nyr. 5:82.)

V. I. Első kérdésére részben megfelel itt a 87. l. A másodikra: sokkal hasznosabb a tájszókat tárgyi csoportok, tehát jelentésük és összetartozásuk szerint csoportosítani, mintsem pusztán betűrendben fölsorolni.

P. M. Szivesen, de talán csak ha a most folyó közléseket befejeztük.

Beküldött kéziratok. Patrubby L. Szófejtések. — Kertész M. Rideg. — Verő L. Mellékmondatok mint önálló mondatok. Meghalni — Gábor J. A hogy kötőszó fokozó használata. — Pálfi M. Brassai széljegyzetei a Nyr.-höz. — Komonczy G. A mellé- és alárendelés kérdése II. — Keleti O. A rész szó a tóban.

Beküldött könyvek. Rubinyi M. Általános nyelvtudomány (Bpest, Stampfel. 1 K 20 f.). — Beiträge zum Studium der türkischen Sprache und Literatur, herausgegeben von I. Künos und Fr. Giese. Band I. Materialien zur Kenntnis des anatolischen Türkisch. — Kemény Zs. Történelmi és irodalmi tanulmányok I. — III. (Franklin, 15 K) — Ferdinandy G. A m. alkotmány tört. fejlődése (Franklin 2 K). — Olcsó Könyvtár 1452—6 (Istvánfi: Volter és Grizeldis; Gyulai: Emlékezés Deák F-re; Ihering: Küzdelem a jogért). — Magyar könyvtár 469—473. (472—3. sz. Molière: A tudós nők, ford. Gábor Andor). — Az orsz. pedag. könyvtár és tanszermúzeum Hivatalos Értesítője (kiadja a vall. és okt. min.; megjel. havonként). — Sirelius U. T. Suomalaisten kalastus. (A finnek halászata, I. k. A finn irod. társaság kiadánya. Helsingfors 1906.) — Alexici G. Geschichte der rumänischen Literatur (Leipzig 1906. Amelang).

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest IV. Ferencz József-part 27.

NAP-LEVŐ ÉS TÁRSAI.

Szily Kálmán emlegette nemrég a Nyr-ben ezt a különös két régi kifejezést: *hó levő*, *nap levő*, de csak a Somogyi Antal koholta régi énekekkel való vonatkozásukban (l. Nyr. 31:461). Ámde ezek a kifejezések egy ősrégi szerkezet maradványai s azért megérdemlik, hogy tüzetesebben is foglalkozzunk velük.

Tudjuk, hogy a finnugor és a török nyelvek igenévi szerkezetekben époly gazdagok, akár a latin vagy a görög. Ha régi nyelvemlékeinket vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a mi nyelvünk is igen gazdag volt e tekintetben, de idő jártával e szerkezeteknek legnagyobb részét elvesztette. Fontos a régi nyelvállapotnak lehető teljes földerítése magának a tárgynak érdekességén kívül azért is, mert sok esetben közelebb visz bennünket a szárnyait bontogató összehasonlító mondatlan céljaihoz.

I.

A szóban forgó szerkezet egy-egy ragtalan névszóból s a létige igenevéből áll, ez az igenév pedig háromféle alakban jelenik meg: *lévő*, *leendő* és *való*. Íme az adatok: Megfeketült *nap lévő* színöd, eltávozott ékösségöd (Szent Bernát himnusa, a 16. század elejéről, 270., ill. 274. vers, mind a két forrásban így, CzechK. 63 és ThewrK. 295). Megfeketült *hó lévő* testöd, szép orcádon halál jelönt (uo. 277., ill. 281. sor, CzechK. 64 és ThewrK. 295). — Ő fölsége mind pénzt, mind egyéb szükségét *elég leendő*t (*»eieg lewendewth«*) akar beküldeni (1556-ból, LevT. 1:180). — *Néhai való* jó Mátyás király, sok országokat te bírál (*»ne hay valo«* 1490. RMK. 1:29). Az *mostani való* idők (*»mostanyualo«*, Komj. SzPál 36). Az *ő nehéz való* volta (uo. 37). Kérem te kdet *erők való* szolgálatomért (1547. LevT. 2:6; de u. a. levélnek 1. sorában: *örökké való* szolgálatomat ajánlom). Nem vala *egy talpalat való* földje is (Melius: SzJán. 75; nem *talp alatt való*, vö. Semmi örökünk egy *talpalatné* nincs, uo. = egy talpalásnyi, talpnyi, vö. még: Egy *talp allyané* földvel nem bír, Decsi: Adag.

30). *Vár-forma való* sátor, Thaly: Rákóczi-tár 1:6, id. NySz *Elmúlt való* esztendőben, 1653. MNy. 2:324. *Egy testvér való* atyjafia, 1685. uo. — A »*néhai való*«, úgy mondják, a népnyelvben is él még Kőszeg vidékén. Azonfölül egy háromszéki közleményben azt olvassuk: »*Katona levő*: aki katona számba van bejegyezve; pl. katona levő fiában volt támasza« (Nyr. 2:522).

Hogy ez a szerkezet ősrégi, azt bizonyítja a rokon vogul nyelv,¹ mert ott szakasztott ilyen kapcsolatokat találunk az *ǵlné* vagy *ǵlpä* 'való' igenévvél: *lām-jiw ǵlné pal sēwam*, szó szerint 'zelnice-fa való sűrű bozót' (= sűrű zelnice-fa bozót); *sqrñi ǵlné tinij tajten* 'arany való drága ruhád-alja' (drága arany ruhád-alja); *vortij ǵlpä tqw* 'kemény való gally', azaz kemény gally. Szilasi Móric tárgyalja ezt a vogul szerkezetet (NyK. 26:141) s kiemeli a magyar s a vogul kifejezésmód közti különbséget: hogy t. i. míg mi azt mondjuk »arany-ból való ruhaalj«, a vogul »a casus obliquust jelöletlen hagyja, úgy hogy az *ǵlné* szinte melléknévképzővé gyengül.« Látjuk azonban a fönt idézett példákából, hogy valaha a magyar is így beszélt: *arany való ruha-alj*. — És hasonló jelenségeket találunk a törökségben; az oszmanli pl. így használja az *olan* 'való' igenevet: *ölmüş olan*, szó szerint 'a megholt levő' (a halott), *jazmş olan* 'az írott levő' (az írott); *topal olan adam* 'a sánta levő ember'.

E szerkezetnek a magyarázata nem nehéz. A jelző tulajdonkép egy-egy előbb megvolt vagy gondolt mondat állítmányának összevonása, mintegy a főnév jegyéül való megrögzítése. Például a *piros rózsza* jelzője ebből a gondolatból áll elő: *a rózsza piros*. Minthogy pedig *a rózsza piros* tulajdonkép a. m. *a rózsza piros van*, ebből az következik, hogy *a piros rózsza* helyett is lehetséges ez a szerkezet: *a piros lévő rózsza*.² Vö. idézett példáink közt: a király pénzt... *elég levendőt* akar beküldeni = annyi pénzt, amennyi *elég leend*.

¹ Valószínűleg az osztjákban is megvan, ezt az alább említendő egyezéből következtethetjük. — Jól sejtette Szilády Á. (RMK. 1:270): »Valószínű, hogy a *naplevő*, *kőlevő* olyan régi magyar kifejezések, melyeket a Sz. Bernát himnus magyarázója mentett meg az elenyészéstől.«

² Vö. Kalmár Eleknek a jelzőről adott magyarázatát: »A jelző nem egyéb, mint másodlagos kiegészítő, csakhogy a másodlagos állítmány [a *van* helyett *lévén*] hiányzik mellőle. Ehelyett: *piros lévén a rózsza szép*, csak ezt mondjuk: *a piros rózsza szép*.« (Rendsz. m. nyelvtan 224. §.) Hasonlóképp mondja Brunowszky Rezső (Rendsz. m. nyelvtan 163. §): »A jelző keletkezését ekképen lehet röviden föltüntetni: *piros lévén az alma szép*, ehelyett

II.

A *nap-levő*-höz hasonló igenévi szerkezet az, amelynek példái: *farkas-ordító tél* (Faludi), *lába-fájó ember* (NySz.). Csakhogy nem a létige igenevével van dolgunk,¹ s azonfölül az a nagy különbség, hogy a megelőző főnév itt *alanya* az igenév kifejezte cselekvésnek: *farkas-ordító tél* = mikor a farkas ordít(ása behallik a faluba), *lába-fájó ember* = akinek a lába fáj. Mai nyelvünkben ez a kifejezésmód is ritka, csak egyes állandó kapcsolatokban él. De régente ez is közönséges, eleven szerkezet volt, mint az itt következő változatos példák mutatják:

szem-fájó, fő-fájó, (és főfájós), oldal-fájó, gyomor-fájó, bél-fájó, has-fájó, lép-fájó, máj-fájó — mindezek a NySz.-ban; *vese-fájó, hézag-fájó* Murm.; *in-fájós* Nyr. 3: 498; »módatlan *fül-fájó ének*« (= amelytől az embernek a füle fáj, Kovács: Közm. 53); — *hideg-lelő* (akit a hideg lel) BodK. 10; *hideg-lelős* Fal. NySz.; *bélmenős*: hasmenéses MTsz.

Ezeknek nagy részét személyragos előtaggal is használták: *feje-fájó, szája-fájó foga-fájó, orra-fájó, lába-fájó, oldala-fájó, ágyéka-fájó, béli-fájó, hasa-fájó, joha-fájó, mája-fájó és lépe-fájós* NySz.; — *lépe-fájó, joha-fájó, szíve-fájó* Murm. — sőt *inai-fájó* NySz. és *minden teste fájó*: apoplecticus Murm. — *hasa-menő* és *hasa-lógó* MTsz. *magva-folyó, vére-folyó* és *hasa-folyós* NySz. *hava-járó* lunaticus, Arany: Arist. Felhők 392 (»akinek feljö a hava«, magyarázza a Glosszárium); küldik az *ereje-hanyatló, fáradt proletárt* (Mikszáth: Galamb a kalitkában).

maga-kellő: philautus, arrogans MA. (= aki csak maga kell vagyis tetszik magának; ma is él Háromszékben, MTsz.); a három *magunk viselő* kardunkat... (Bethlen G. végrendeletében) = amelyet magunk viselünk; — *kecske-rágó*: caprificus Murm., ma *kecskerágó* + és *kecskerágító*: Evonymus; — olyan *medvemenő* lovat vett: cammogó forma (mely úgy jár, mint a *medve mén*, Sopron m.) Nyr. 33:119.

szamár-forgató malom: mola asinaria Murm.; *szamár- vagy ló-forgató malom* Nom. 1641. NySz.; *szamár és barom hajtó malmok*: mola asinariae et jumentariae Com. Jan. NySz.; *víztekerő malom* NySz.

két ökör megszántható mező KCsipk. Bibl. I. Sám. 14:14 = »media pars jugeri, quam par boum in die arare consuevit«; ezelőtt...

ezt mondjuk: *a piros (+ lévő) alma szép.* — A NyK. 34. k.-ében, ahol Kalmár bővebben kifejti nézetét, a 88. lapon csakugyan azt mondja, hogy a jelző és jelzett szó között a *való* igenév kellene, de hogy ez minden előtte ismert nyelvben kimarad. Íme látjuk, hogy a magyarban valaha megvolt s a rokon nyelvek némelyikében maiglan megvan. — A görög nyelvben ő Σοματῆς παῖς ὢν... 'S. gyermek lévén...', tkp. a. m. 'a gyermek levő S'.

¹ Kivételesen avval is találkozunk: »Igaz és az egyházi szentelésre *hatalmok levő* püspökek szentelték volt fel őket» (Veresmarty: Megtér. 327). — Vö. oszm. *horoz čok olan jerde sabah geč olur* 'kakassok levő helyen későn lesz reggel' (közm.). Más példák Kúnosnál Oszm. Nyelvkönyv 326.

tíz ember kapáló szőlőnek taxája volt 3 forint (1700 Oklsz.; hasonló példák 1638-ból uo. a *kapál* cikkben); — »egy ember vágó rét: melyet egy ember egy nap lekaszáthat« Nép, Lehr: Toldi 209; a törött lábra »hat ökörrántó füjet« kell megszáritani... Ethn. 13:218 (Göcsej; az elnevezés valami olyas babonás hiten alapulhat, mintha azt a füvet csak hat ökör tudná kirántani, vagy akit avval gyógyítanak, olyan erős, hogy csak hat ökör tudja elrántani helyéből, vö. »rettegő fü, mellyel annak a fejét párolják, aki nagyon megijedt« Lehr. az id. h.).

barom élő föld (legelő) 1565. NySz. *barom járó föld* (ahová a barom jár legelni) 1573. GazdtSz. 2:291. és 1588. Oklsz.; »*fejsze folyó erdőben minden háborgatás nélkül fát vágtak*« 1692. Oklsz.; *vízálló tócsák* NySz.; *verejték járó lik*: pori Murm. — »*csorda-járó*: csordaút, csordacsapás« és »*csorda-kelő*: *csorda-gyűlőhely*« Háromszék, MTsz.

nap szökő esztendő: annus bissextilis Murm., MA. stb. (magyarázata Nyr. 2:61); *napszökő hó*: mensis *intercalaris WF. (vö. *szökő-nap*, *Mátyás-ugrása*: dies intercalaris uo.) — *farkas-ordító tél* Fal., *farkas-ordító hideg*; — »mikor az első napsugár szökik be a kísértet-járó éjtszakába« PNapló 1895. IV. 24. vcikk.

»*rozsérő körte* = *rozsával érő körte*« (Somogy, MTsz.), de tkp. olyan körte, mely akkor érik, mikor a *rozs* érik; »*árpáérő*: árpával együtt érő; így nevezik azon korai körtefajt, mely a tavaszi árpával egyszerre szokott érni; van *búzaérő* és *rozsérő* nevű körte is« CzF. — nyilván ebből elhomályosult összetétel az »*árpári alma*: aratáskor érő, kellemes ízű, jó fajú savanyú alma« (csángó gyümölcsnevek közt Nyr. 7:382); — »a baromfi közül a *rózsahulló* a legjobb« (Enying vidékén hallottam, s kérdésemre így magyarázták: »akit rózsahulláskor ültetnek«, tehát még az előbbieknél is pregnánsabb, mert a hullás csakis a rózsára vonatkozik, a baromfira nem).

mennyütő kő (Murm., GyöngySz. NySz.): mennykő, tkp. az a kő, amellyel a *menny út* (vö. »fulmen: *meny-eütes*, fulminare: *meny-eüt*«, így vonta el Verancsics a *mennyütő*ből s *mennyütés*ből a *mennyüt* igét, mint a *mennydörgés*ből lett *mennydörög*); *mennydörgő mennykő*; — *harangütő óra* (17. sz.-i Csízio, Nyr. 29:257): »olyan óra, amelynek harangja üt»; — »nem illettek engöm de még csak egy *fenyeévvő* szóvá söm: nem mondták, hogy egyen meg a fene« MTsz.

keresztjáró napok (NySz. *járó* és *nap* alatt; »dies supplicatio-num: *kőrezt iaro*« Murm.; »*keresztjáróba epistola*« DöbrK. 333): amikor kereszttel járnak, de tkp. amikor a kereszt jár¹; *teke játszó hely* (17. száz. NySz.), ahol tekével játszanak, de talán így is lehet magyarázni: ahol a teke játszik; szintűgy az Aranynál előkerülő *szava-játszót* (»a templomnak egy nem szavajátszó óre« Sz. László; »szavajátszó ember« Nép, Lehr: Toldi estéje 277); vö. Nyr. 4:387.

¹ Hasonló, de kétes magyarázatú kifejezés: »Zenyerben kelth *kereszt-fekw chyetertek nap* vtan zonbaton, anno 1556« LevT. 1:185. (Melich J. Szláv jöv. 2:333. nem említi sem ezt, sem a *keresztjáró napokat*.)

† vére hulló fű: chelidonia NySz; magva-váló szilva MTsz. — a végehosszanemszakadó rónán, Jók. Eppur si muove¹ 4:60; — színe-menős a. m. színehagyó CzF. kezeragadós a. m. enyveskező, tolvaj Nyr. 2:476; sisakingós Hektor, Szabó I. Ilias.

Tehető igékből: szava-hihető (a 16. sz. óta, NySz), akinek a szava hihető, hitelt érdemlő (de keletkeztetett a nagy-ehető-féle tárgyas szerkezetek mintájára; vö. még szava hitt ember NySz); szava-bévehető: szavahihető, Szék. MTsz.; — haszna-vehető (a NySz-ban nincs meg); »a többi nem volt igen hasznavehető« (Prónay I. levele Kaz. L. 1:95); vö. előbbi idézeteink közt: két ökör megszánható mező. — »Messziről, csak lélek-hallhatólag, mély, csodás hang ébred, újra vesz« (Tompai: Éji kép).

A nyelvmlékeken kívül a rokon nyelvek is tanuskodnak e szerkezet régisége mellett (noha tudtomra még nem tárgyalta senki a rokon nyelveknek ez érdekes jelenségeit). Megtaláljuk pl. + a vogulban, osztjákban és votjákban. Íme néhány példa:

Vogul: *uj lülēp saw nōl* szó szerint 'állat álló sok föld-fok' = sok földfok, amelyen állatok állnak, Munkácsi: Vogul népkölt. gyűjt. 3:293; *putij gwpä, nuliij gwpä saw jā* 'jégvize omló, árvize omló sok patak' uo. 3:324; *ērjā lakwēp ēkwā* 'éneke folyó asszony' azaz folyékony énekű uo. 4:20; *vās nāpmiij xqt xōjxelt ünle'im, lunt nāpmiij sūt xōjxelt ünle'im* 'vadréce bukdácsoló hat folyócskát lakom, lúd bukdácsoló hét folyócskát lakom' Munk. Vogul nyelvj. 50 (hasonló példa a 81. lapon); *nan ünlenē nāijj kwol sāmännē... minān* 'a magatok lakó isten-asszonyos házatok szögletébe... menjetek' stb. 56.

Osztják: »*xār kilnī ālēj soj ālēj killem*, rénbika kelő reggeli zajra ím fölkelek« stb. (Pápay: Osztj. népk. gy. 77); *As-patta iki* 'Ob-befagyó-hónap' (vö. magyar példáink közt: nap-szőkö hó).

Votják: *koñj-bižon vugalti koškom, šala-šupson surdāti koškom, dukta-lobdžon vir-jilti koškom* 'evet-futó buckáson megyünk, császármadár-szopogató nyíresen m., fajd-röpködő domb tetején m.' Munkácsi: Votják népkölt. hagy. 256 (hasonló szerkezetű változata NyK. 17:288; más példák V. n. h. 257); — a votjákban még ilyen szabadon szerkesztve is: *koñj-ka bižon vugaljostid kuškod-burjod-kā*, szó sz. 'evet-ha-futó buckásokon keresel-válogatsz-ha' = ha evetfutó buckásokon keresel, uo. 318 (több példa is).

Tudjuk, hogy nem csak a folyó cselekvés igeneve szerepel ilyen alanyi összetételekben, hanem a -tt-képzős igenév is az *esze-veszett, ügye-fogyott, ina-szakadt*-féle kapcsolatokban; valamint *vére-hulló* = aminek vére hull, épúgy pl. *foga-hullott* (senex edentatus 1653.

Erd. Múz. 1901. 39) = akinek elhullott a foga. Továbbá a *szel-ütött* és *hideg-vette*-félékben (= akit a szél megütött, a hideg megvett). Aztán az olyan tagadók, minők: *haszna-vehetetlen* (»*hasznvétlenül* v. *hasznavétlenül*« MNyelvészet 6:330), *vége-láthatatlan*, »*egy könyve-esetlen* száraz szemmel vala« RMK. 2:47, »ő kegyelme sem tírheti *kenve esetlen*« Nádasdy Lev. 130. Végre azok, melyeknek utótagja melléknév: *felemás*, »*szava-foganatos* ember« (Erdély és a porta 96) stb. Ezekről ezúttal nem szólok (l. Nyr. 4:437—441), csak azt említem, hogy valamikor ezeknek is sokkal nagyobb divatjuk volt, és hogy valamennyinek van megfelelője a rokon nyelvekben is.¹ A vogul szórul szóra azt mondja, hogy 'hegyetörött vas' (NyK. 26:187), az osztják: 'fája-megnőtt erdő', a votják: 'kéz-aszott ember' (a MünchK-ben *keze-aszott ember*, l. Nyr. 4:437); a vogul s az osztják: 'vége-ér(het)etlen város', 'állat-éretlen messze föld' (ahová még az állat sem ér el, NyK. 25:222, 30:454), a votják: 'holló-áthatolatlan fekete erdő' (Munk. Votj. népk. 258); végre a vogul: 'torka-hangos ember' (Nyr. 4:438), 'keze-ügyes nő' (NyK. 26:187), az osztják: 'földje-magas erdő' (Pápay: Osztj. népk. 76), osztj. és finn 'szem-fél' azaz félszemű (Castrén: Ostj. Spr. 95) stb.

III.

Azt a szerkezetet, melyben az -ó ő-képzős igenévhez szorosan csatlakozik egy megelőző főnév, mai napság rendesen csak egyféle jelentésben szoktuk használni: tárgyi viszony jelölésére, pl. *dolog-bíró ember* = aki a dolgot bírja, *szív-szaggató sikoltás* = amely szívünket szaggatja. De ez a szerkezet is sokkal gyakoribb és sokkal szabadabb volt régebbi nyelvünkben. Egészen rendesen használták olyan esetekben is, amelyekben újabb nyelvünk vagy egyáltalán nem, vagy csak egyes állandó kifejezésekben őrizte meg. Így:

1. Ma is él még egy-két ilyen személyragos kifejezés: *színe-hagyó*, *szava-tartó*, de régi irodalmunkban minden lépten-nyomon találkozunk efféle kapcsolatokkal: »tiszteessége minden *ídvessége kívánó* léleknek azt vallani« ÉrdyK. 160; megvénhettem és nem láttam igazat... *eledele keresőt*; quærens panem Kulcsár K. 88; *ura áruló*, Melius: SzJán. 59; *huga-ölő*: sororicida, Calep.; *egy attyafia meg ölő* gyilkos, Telegdi: Evang. 3:292; *ura-szerető*:

¹ A törökben is *baş-ı-bozuk* szó sz. 'feje-romlott', *gözü-şası* 'szeme kancsal' stb. Vö. Kúnos: Oszm. Nyelvkönyv 326.

philodespotus MA., Gyarm. Nyelv. 1:306; *gondja-viselő* KCsipk. Bibl.; *hamva-vévő* uo. IV. Móz. 4:9 (így Károlyi stb. 1. NySz); *vagyon 4 gyertia hama ueueo* Radv. Csal., NySz; *ágya-gyalázó* Zrinyi 11:26; *ura gyalázó* asszony Szatm. HCent. 144; *farka csóváló eb* Megy. 3Jaj 2:62; *hiti-szegők* az pápisták Pázm. Öt levél 111, 161; *marka pökő* NySz; *szava-tudó* a. m. ékesszóló, Haller J. és Fal., 1. NySz; *vétke valló* Fal.; *kedve töltő kényesség* Fal.; *teste gyengéltető*, lágy puhasággal kényeskedő asszony Fal. 196; az ilyen *adóssága-vallót* és a fizetéshez készültöt meg szokták várni . . . uo. 289; nyughatatlan, *kedveváltoztató* (a szerencse) uo. 292; — újabb népnyelvi példák: *agyafúvó* (dühös), *lábafező*, *nyakavágó híd*, *szájátató* (ezeket Nyr. 4:387 idéztem); az újabb irodalomból: *eszebíró ember*, Ellenőr 9:246; *szavaálló ember*, Dóczy: Faust (családi kiad. 67; a *szavartartó* változata); *bűne-bánó*, Greguss Gy. Luziád. 34.¹

2. A régiségben gyakran többesszámú főnév függ az ige-névtől: két meddői, kik *ajtók tartók* valának: qui janitores erant, BécsiK. Eszter 2:21; az hadakozó, bajvivő, *várak-*, *városok-rontó* magyar vitézők, Tin. 3; *házasság és eledelek tiltó* eretnokség, Matkó: BCsák. 26; *a mindenek látó isten* Pázm. LuthV. 433; néha azzal gyűlölteték, hogy ország-háborító, *pártolkodások-szerző* Pázm. Préd. 52; *lelkek dögösítő metely* GKat. Titk. 15; »Putiphart némelyek a Pharao szakácsinak és a *barmok le vágók* előttök járójának ítélték lenni«, Tyukodi: József patr. 112; »*elmék-megvesztegető* nevem volt tőle« Bethl. Elet. 198.

3. Érdekes, hogy régente ennek a személyragos főnévnek még birtokos jelzője is lehetett, s ezáltal ilyen kifejezések keletkeztek: ki mindeneknek ura, ki *ő neve viselőket* mennyországgal elégejthet, Kat.-leg. 3222; Úrnak minden útai irgalmasság *ű hagyása és vallása* *tévéknek*: requirentibus testamentum ejus et testimonia ejus KulcsárK. 46²; *város gondja viselő tisztartó*: aedilis Murm.; *eb füle maró légy*: ricinus uo. és Szikszai Nom.; *isten ígéje hirdető* papság, Sztárai; *mindeneknek haja borzasztó csudálkozás*, Tolnai: Vig. 270; *Isten neve valló ember* Sylv. UjT. 2:167; gyűlölte ő azokat az *nagy Isten beszéde utálókát* RMK. 6:210; *Isten ígéje hirdető* prédikátor Beythe: Epist. 233; *isten háza ganéló papok*, *isten szőlője pusztító vadkanok*, Melius: SzJán. 432; Jesua, zsidóul megváltó, *idvösségünk ára fizető*, Melius: Préd. 163; egy kalán [-fűrő] vagy *hordó aknája fűrő* 1638. OklSz.: a Liber Concordiae, mely ez alatt az *igaz tábor jele vesztő* név alatt Liber Discordiae volt, Balásfi T., id. Nyr. 3:406; *egy igen maga kedve kereső dáma*: grand' amica del commodo, Fal. 79.

4. Még sokkal gyakrabban volt az igenév előtti főnévnek melléknévi jelzője: *idegen isten imádók* (akik idegen istent

¹ Más-személyű előrésszel: *lelketek vesztő*, Balásfi, id. Nyr. 3:406; te Thököly, *házánk-pusztító*, Thaly: Adal. 1:175; derék, *szavadtartó ember*, Győry V. Don Quij. 37; sem apám, sem anyám, sem *gondom viselő* NépkGy. 3:15.

² Más személyű névmással: légy *én szómszólo* ThewrK. 306; *mi szónk szoló*: advocata nostra DomK. 274.

imádnak): idololatrae JordK. 929; »egy napelő lelkűb allat«, olv. egy nap élő lelkős állat: hemerobius Murm. 133 (így Arany J. Arist. Felhők 224. v., vö. ném. *Eintagsfliege*); szomorucamatatók ne legyenek Sylv. Ujt. 1:10; 200 forint érő lovat kér LevT. 1:223; 1600 mázsa arany érő MA. SB. 262 (1. érő NySz); ezüst, arany és efféle drága szerszám tartó edény: abax, Calep.; az új hit reszelő atyafiak, Pázm. Kal. 86; ezek alatt a szomszéd országok emésztő hadak alatt az török sem mulatá dolgát, uo. 437; az emberi csontok meztelenítő s agykoponyák koppasztó helyen, GKat.; az ilyen új hit-faragó predikátorok, Tasi: Feukt. 6; amaz velle egy só évő társa az ördög, Balásfi: Csepr. isk. 388; és tön három nap járó földnyi közt, KCsipk. I. Móz. 30:36; tiszta élet szerető emberek, MonOkm. 23:147; így lehetsz jó példa adó másoknak, Nógr. Idv. 72; mással azon egy személy kérők és egy leány szeretők, Com. Jan. 116; ritkán találkoznak magok elméjétől új munka szerző emberek, Hall. Paizs, előb. 3; az övökben szőlő és egyéb gyümölcsfák nyesegető horgas kés volt vonva, Hall. HHist. 2:338; mert miként Phosphorus az hajnal-emelő, a több csillagok közt fényesebben fénylő, így az egybeknél több szépség viselő, Gyöngy. MV. 2:289; ne tartsanak gyáva sok szó fecsegőnek, Orczy KöltH. 44; búval vagyok bővelkedő, sok nyomorúság szenvedő (régi népdal) Ethn. 11:418; Achselträger, kétfél-ámtó, praevaricator, Márton Szót.; jóhír-mondó, Arany: Arist. Lovagok 568. v. »sok nép'-ismerő« Dóczi: Széchy M. 117.

5. Előkerülnek ilyen tagadó szerkezetek is: minden gyümölcs nem termő fa kivágatik, Lépes: PTük. 126; egy darabig játszánk seb nem ütő szerrel, Arany J.; a haragnemtartó Isten, Jók. Vadon vir.¹ 2:38; háznemtartó fiatal ember, Baksay: Jáheli; — személy-raggal: hasa-nem-néző: désintéressé, Kaz. Munk. 1:127.

6. Ma is mondjuk egy-két névmással: a-mondó vagyok, mi-tévő legyek; de régente ezeknek is sokkal nagyobb volt a divatjuk, s kivált a maga névmás volt gyakori az igenevek előtt. Példák: amit parancsolsz, a tévő leszek, Fal. 59, 820; ha e tévő leszek, s társaim megsajdítják: kiszidnak a világból, uo. 287, 592; avvalló vagyok MTsz. (az-valló vagyok, azt vallom); én mégis a hívő vagyok, hogy... (Term. Közl. 1892, 332); — tégy szert reá, szükségedben jó tüköröd léssen, melyben megláthatod, mihagyó, mitevő légy, Fal. 440; — az ő testek mintegy öntött paizsok egybeszövettek egy más nyomkodó héjakkal, Kulcsár: Evang. 221; egymás szeretők, Balassa B. 230; éljetekek egymás vigasztaló igaz szívességben, Fal. 901; — ma is mondjuk: mindenható, mindentudó; régente azt is mondták: minden-gyógyító fű: panacea, Com. Jan. (NySz); vagyok alázatos és semmi-tudó, EhrK. (több példa NySz); mint vetköztette le Numa semmi hívőségét Rómanak, Vitk. Munk. 1:111; — a maga névmással való kapcsolatok pl. a NySz-ban: maga-bíró, maga-hányó és maga-vető, maga-mutató és -mutogató, maga-óvó, maga-őrző, magaszépegető, maga-szerető, maga-tartóztató, maga-türtető, maga-viselő (»becsületes méltósággal maga viselő: gravis« Com. Jan. 184); igekötővel: maga-megalázó, maga-megtartóztató; — »maga-vádoló tolvaj«

PozsK. 6; s ma is él még a Székelyföldön a *maga-kellető* és *maga-vető* (MTsz).

7. Végre a ma is élő *nagy-ehető*, és *nagy-íható* társai: én vagyok a *nagy-tűrhető* isten, MA. Bibl. előb. 1; *hosszu-tűrhető* MA. Scult.; »csoda *nagy-tehető* volt szava« Révai M., Figyelő (Abafi) 9:3; *nagy-tehető*, *minden-tehető* (vö. *nagyható* NySz és *minden-ható*), *elég-tehető*, *jó-tehető*, *dolog-tehető*, *semmi-tehető*, mindezek a NySz-ban; *minden-tehető* még Vitk. Munk. 3:116; a quinta essentia az orvosságban *több-tehető* [hathatósabb], mintsem a nagy keverék, Fal. 419; ott lakik a Palkó *nagytehető* bátyja, Csepreghy Ferenc (és Nép, Pest m.); *nagy-kidáltható*, Kisviczay: Adag. 491; — *hajó-viselhető*: navigabilis, naviger MA.; *maga-menthető* léssen-é? Toln. Vig. 11; az eretnekek *magok-menthetők*, GKat. Titk. 5 (szintügy *maga-menthetetlen* s több efféle, l. NySz); — *kenyere-megkereshető* állapotra tett szert (Háromszék) Nyr. 2:523; a magyar hallgató, nem sok szó fogható 1770. Kolumbán Gy. Vida György 5; *írás nem olvasható* ember vagyok, Zvon. Post. 2:210. SIMONYI ZSIGMOND.

IDEGENSZERÜSÉGEK A VONATKOZÓ NÉVMÁSOK HASZNÁLATÁBAN.

B) Németességek.

A magyar relatív szerkezetekre a latin után a német nyelvnek volt legnagyobb hatása. E hatások nagyobb részét úgy kell érteni, hogy ezek tulajdonkép latin-német hatások. De mivel bizonyos latinosságok a német nyelvben terjedtek el először nagy mértékben, és csak azután a német nyelv hatása következében a magyarban, — ezért beszélhetünk tisztán német hatásról is. Ámbár elismerjük, hogy a német nyelv korántsem hatott e tekintetben nyelvünkre oly nagy mértékben, mint a latin, a káros befolyás mégis megtörtént, s nyomaival a mai nyelvben is elég sűrűn találkozunk.

Itt is bizonyos alcsoportokat veszünk fel, amelyekben belül a német nyelvnek a magyar relatív szerkezetekre való hatását fogjuk vizsgálni. Az alcsoportok ezek lesznek: a) A mutató névmásnak a főmondatból való elhagyása; b) A főmondat jelzett szavának megismétlése; c) A vonatkozó mondatoknak a főmondatokba való betoldása; d) A német szerkezet lefordítása; e) Szórendi németesség.

a) *A mutató névmásnak a főmondatból való elhagyása.* Jellemző a magyar nyelvre, hogy valahányszor a jelző mondat a főmondatbeli jelzett szónak, személynak vagy dolognak valamely ismeretlen vagy lényeges jegyét fejezi ki, ezt magyarosan mindig előre jelezzük a főmondatban alkalmazott hangsúlyos mutató

¹ Simonyi: Helyes magyarság 51.

névmással (az, oly, olyan).¹ A nyelvújítás óta azonban sokszor találkozunk azzal a kirívó németességgel, hogy elhagyják a mutató névmást, s csak névelőt (*a, az, egy*), vagy határozatlan névmást alkalmaznak, vagy éppen csupaszon hagyják a főnevet.

Példák: Közös iskoláknak neveztettek, melyekben különböző vallású tanítók taníták a kezeik alá bízott ifjúságot (e h. közös iskoláknak neveztettek azok), . . . (Kaz. P. e. 141). Dolgoknál, melyek a kedély birodalmába vágnak, nem szeretek játékszíni szereplést látni (e h. oly dolgokban, m . . . (Koss. Iratai 9. k.). A honvédelmi bizottság teljes lélekből osztozik az érzelmekben, miket Szemere kormánybiztos s bizottmányi tag föntebbi sorokban kifejezett (Huszár-humor, összegy. egy rokk. husz., 8). Színházak, amelyek szubvencióból tartatnak fenn, soha . . . termékeny életet nem élhetnek (e h. oly színházak, amelyek . . . (B. H. 1891. IX. 17. 9). Ami a nemzet szívében hosszú éveken, évtizedeken, századokon át mint fájdalmas és izzó vágy égett, hangot adott és valóságra váltja a királyi akarat (e h. annak hangot adott . . .) (E. U. 1904, IV. 29. 1). A lift, ez a pompás, kényelmes emelőszerszám, amely bennünket a negyedik emeletre szállít, Amérikában még a huszadikra is — nagyszerű dolog, csakhogy nehéz a gondolattól megszabadulni, hogy le is szakadhat (e h. attól a gondolattól m., hogy . . . (P. H. 1905. II. 12. 33).

Mindezekben a példákban sérti a magyar ember fülét a főmondatbeli mutató névmásnak elhagyása. A németes szerkezet, amelybe meg a latinból került bele ez a sajátság, teljesen érezteti idegenszerű hatását. Ugyan régibb íróinknál is olvasunk néha ilyen mondatokat, de ezek csak látszólag ilyenek, mert akkor még a mai *az* névmutató mutató névmás volt. Pl. Találkozunk vala Eszek urammal, ki meghozá az hírt, hogy Majláth uram Fogaras várát mikép erősíti vala (az hírt = azt a hírt). (Mindsz. Napl. 17. — Magy. Könyvt.) Megjöve az bizonyos hír, hogy . . . (az bizonyos hír = az a bizonyos hír). (U. o. 8.) Ma is mondjuk: az nap, mely egyértékű ezzel: azon napon.¹

Hogy a mutató névmást mikor kell kitenni és mikor lehet elhagyni, arra nézve határozott szabályt nem lehet felállítani. Itt fontos szerepe van a nyelvérzéknek. Annyit azonban megállapíthatunk, hogy olyankor, amikor a főmondatban megnevezett fogalommal valamely új dologra irányítjuk a figyelmet, melyet a relatív mondatban elégítünk ki, olyankor szükséges a főmondatban a mutató névmás. Pl. e mondatban: A katona, kinek minden veszélyre készen kell állni, edzett legyen — helyesen maradt el a főmondatból a mutató elem. Itt u. i. a mellékmondat a főmondat jelzett szavának, a katoná-nak értelmezője. Ellenben ebből a mondatból: A katona, ki mindjárt elhányja fegyverét, vigyázzon magára — már hibásan maradt el a mutató névmás. A főmondat jelzett szavával u. i. új dologra akarjuk irányítani

¹ A névmutató eredetéről l. Zolnai, Mondatt. búvár. NyK. XXIII.

a figyelmet. Itt a mellékmondat már nem értelmező mondat, hanem valóságos jelző mondat.

Egészen más eset az, mikor egyáltalában semmi szükség nincs a mellékmondat tartalmának kiemelésére. Ilyenkor bátran elmaradhat a főmondatból a mutató névmás, sőt éppen az volna a hiba, ha kitennök.

Példák: Nem igaz, amit sokan állítanak, hogy a házasság sirja a szerelemnek (KisfK. Toll. J. II. r.). Maga csinálta az útját, maga a szekeret, melyen utazott, maga a házat, melyben pihenőre térhetett, maga a célt, mely felé tört (B. N. 1904. I. 28. 1). A t. Házban, úgy látszik, megvan a jó szándék arra, hogy pótolja, amit hónapokon át elmulasztott (B. N. 1904. III. 22. 2). Aztán egy asztal (t. i. volt a szobában), ami fölé a mestergerendáról függött le a bádorgernyős petróleumlámpa (B. N. 1904. II. 21. 1). De abban a percben eldőrdült kezemben a pisztoly, amelynek a csövét a levegőbe emeltem (B. N. 1904. II. 25. 1)

Mindezekből a mondatokból helyesen maradt el a főmondatban a mutató névmás. De vannak más esetek, amikor ennek a mutató elemnek az elhagyása idegenszerűség számba megy. A magyar ember u. i. szereti a főmondatban a határozatlan tárgyat, ha az más szóval nincs kifejezve, *az*-zal jelölni. Péld. Amit ígér az ember, azt megteszi. Amit beszélek, az mind egy szálíg igaz. Amit magamra vállallok, azt el is végzem böcsületesen stb. Igaz ugyan, hogy a nép nyelvében is találkozunk oly szólásokkal, amelyekből hiányzik a mutató *az*, jöllehet beszédünkben kitennök. Pl. Mit magad megtehetsz, másra ne bízd. Könnyű adni, ami nem kell. Nem mind arany, ami fénylik stb. De látni való, hogy ezek közmondások, amelyek bizonyos megállapodott formái egy nyelvnek. Rajtuk későbbi nyelvszokás sem változtat, hanem mint hagyományt megtartja őket úgy, amint vannak.

De nemcsak relatív mondatok előtt, hanem egyéb mellékmondatok előtt is, el szokták hibásan hagyni a mutató névmást. Így főnévi mondatok előtt pl. Pista mondta, hogy ma eljön hozzánk. Kérdezte tőlem, hogy mikor megyek haza. Különösen a városi beszédben hallhatók ilyenek. De a hírlapi nyelv se ártatlan e dologban. Pl. A lift . . . egyszerű dolog, csak hogy nehéz *a gondolatától* megszabadulni, hogy le is szakadhat. (P. H. 1905. II. 12. 33). Megtörtént, hogy egy ízben negyvenezer ember szorult egy kis helységbe és ott egy kis papírozlettulajdonost ostromoltak *a kéressel*, miképp juttathatnának hírt távollevő kedveiknek. (B. H. 1905. III. 12. 38). (Mindkét pl.-ban roppant kivívó a mutató elem elhagyása.)

Sokszor a *hogy*-gyal kezdett jelző mondatok előtt is elmarad németesen a mutató névmás.¹ Ide tartoznak ezen eléggé nem hibáztatható szólások: Mutatja a körülmény, hogy . . . (Beweist

¹ Simonyi: Helyes magyarság 52.

der Umstand, dass ... e h. mutatja az a körülmény, hogy ...) Vegyük az esetet, hogy ... (Setzen wir den Fall, dass ... e h. vegyük azt az esetet, hogy ...) Felvetették a kérdést, hogy a bizottság tárgyalja az esetet (e h. felvetették azt a kérdést, hogy ...) Sőt még célhatározó mondat előtt is elmarad néha németesen a mutató *azért*. Pl. Ő nem dolgozik, hogy jutalmat kapjon (e h. ő nem azért dolgozik, hogy jutalmat kapjon. — A mutató elem elhagyása itt nemcsak németes, hanem még az értelmet is megfordítja. Annak a mondatnak az értelme u. i. az, hogy a nem-dolgozásból fog a jutalom származni.). Mindezen jelenségekben két nyelvnek, a magyarnak és németnek a szelleméről van szó. Vannak, akik a mutató elemnek az elhagyását a főmondatból finomabb, műveltebb beszédmódnak tartják. Csakhogy azok nem gondolják meg, hogy itt az illető nép eszejárásáról van szó. A magyaros nyelvérzék igen sok esetben kitéti velünk a főmondatban a mutató névmást, mikor a németben nem teszik ki. De hát miért alkalmazkodjunk más nyelv eszejárásához?

b) *A főmondat jelzett szavának megismétlése.* A német irodalmi stílusnak egyik kedvelt szokása, hogy a megelőző mondat főnevét ismétlik mutató névmás helyett.¹ Pl. A szó a legkülönbféle alakításban és világításban jelenik meg ... Világításban, mely tisztán mutatja jelentésének legfinomabb árnyalatait is (e h. olyanban, mely tisztán mutatja ...) (Nemz. isk. 1902. 10. sz. 7). A magyaros nyelv szokás nem él ily szerkezettel. Ilyféle esetben u. i. vagy mutató elemmel látjuk el a megismételt főnevet, főleg ha ki akarjuk emelni, vagy a már egyszer kitett főnevet nem ismétljük meg, hanem pusztán a mutató névmást használjuk helyette.

Ezzel a németes szerkezettel különösen újabban találkozunk részint a tudományos nyelvben, részint — s már sűrűbben — a hírlapi nyelvben. Sajnos, de való, hogy a magyar hírlapok ott, ahol valami idegenszerűségről van szó, szeretnek vezető szerepet játszani. És úgy vettük észre, hogy többnyire bizonyos szónokias cél elérésére élnek némelyek e németes szerkezettel. Csakhogy az ilyen célnak nem szabad a magyarosságot feláldozni. Tiltakozik ez ellen minden magyarosan gondolkodó embernek a nyelvérzéke.

Példák: Első formája a logikai gondolkodásnak az analitikai kapcsolat. Kapcsolat, mely analitikai motívumok útján jön létre (e h. olyan kapcsolat, mely ...) (Egyet. előad.). Íme itt egy kép van előttünk; egy kép, mely talán a leghívebben tünteti fel a renaissance képzet- és érzésvilágát (e h. olyan kép, mely ...) (Egyet. előad.). Hatalmas vihart nem igen keltettek a lelkemben. Vihart (e h. olyan vihart), amely az új megnyilatkozás, a régóta sejtett érzések hirtelen való és megdöbbentően igaz kifejezése nyomán keletkezik. Vihart (e h. olyant), amely addig nem látott világba való

¹ Simonyi: Helyes magyarság 51.

bepillantásra kél a szívekben ... (M. N. 1904. IX. 13. 1). Minden elhagyatott, nyomorúságos istenverte kicsi faluban van egy valaki, aki szerény szóval — méhe zümmögése is hangosabb annál — hirdeti azt a mi édes nyelvünket. Valaki (e h. egy oly valaki), aki tengersötétségnek közepette egy parányi mosolygó és melegítő sugarát terjeszti a világosságnak (B. N. 1904. X. 4. 4). A cél mindenütt egy: az állami akaratnak a parlamentben szuverén fogamatú szervet létesíteni, szervet, mely a nép egyetemes érdekeit átérti, s a benne megszervezett nemzeti erőt ellenállhatatlanságánál fogva érvényesíti is. (A jelzett szó megismétlése szükségtelen és hibás.) (B. N. 1904. I. 21. 1.) Talentumos ember munkája, nem kész íróé, de íróé (de olyan íróé helyett), akiben megvan a megérzés és kifejezés adománya (B. H. 1904. XII. 15. 15).

c) *A vonatkozó mondatoknak a főmondatokba való betoldása.* A német stílusnak kedvelt formája, hogy szeret a főmondat két része közé mellékmondatot közbeszúrni. A betoldott mellékmondat többnyire relatív mondat, de sokszor más is. Ez az idegenszerű sajátság átment a magyarba is, jóllehet a magyaros nyelvérzék idegenkedik tőle. Ez természetes is. A magyar ember szereti az egyszerű, világos beszédet. Gondolatait nem annyira egymás alá, mint egymás mellé rendeli.

Ne gondoljuk azonban, hogy ez a stílus a németben eredeti sajátság. Csak a latinra, pl. Cicero stílusára kell gondolnunk, s mindjárt belátjuk, hogy ez a közbeszúrásos mondat szerkesztés a németbe a latinból ment át. De a mi nyelvünkre e tekintetben már a német hatott. Az irodalmi nyelven kívül nagy mértékben különösen a jogásznelvben nyílik alkalmunk ezen németes szerkesztésben gyönyörködni.

Példák: ¹ Oly szerződés, mely által valaki bizonyos iparág vagy egyéb foglalkozás folytathatásáról végkép lemond, semmis. (Helyesen: Semmis az oly szerződés, mellyel valaki ...) Ha a hitelező a követeléssel egybekötött oly zálog, jelzálog vagy elsőbbségi jogról, amelyet még a kezesség elvállalása előtt szerzett, lemond, a kezes felszabadul annyiban, amennyiben ama jog által az 1242. §-hoz képest fedezetet nyert volna. (Helyesen: Ha a hitelező lemond a követeléssel egybekötött oly zálog, jelzálog, vagy elsőbbségi jogról, melyet még ...) A hasznok, melyeket a terhelt mindaddig, míg késedelembe nem esik, a hagyománytárgyból húz, a hagyományost nem illetik. (Helyesen: A hagyományost nem illetik azok a hasznok, melyeket a terhelt a hagyománytárgyból addig húz, amíg késedelembe nem esik.)

Mindezen idézett mondatok hibásak részben azért, mert a mellékmondat beékelésével elaprózzák a főmondatot, részben pedig azért, mert az állítmány nagyon hátra van vetve a mondatban.

¹ Nyr. 30:84. lapjáról. Reichard Zs. A Polg. Törv.-tervezet nyelve.

Az igeállítmánynak ilyen hátravetése akkor is hiba, ha a mellékmondat közbeékelése nélkül fordul elő.

Hibás a betoldott mondat, ha oly mondattagok közé van szúrva, amelyek maguk közt nem tűnnek semmit. Ilyen volna az, ha valaki mondatot toldana főnév és értelmezője közé, pl. Herkulest ki győzhetné le, a legyőzhetetlent? Vagy ha valaki a birtokos jelző és birtoka közé ékelne mondatot, pl. Azon ifjúnak, kit tegnap láttunk, szép magaviseletét megszerettem. Itt nem házszabálykérdésről van szó, hanem annak, amit eddig magyar parlamentárizmusnak neveztek, holott ritkán volt magyar és sohasem volt igazi parlamentárizmus, a végleges összeomlásáról. (B. N. 1904. XI. 29. 2.) Különösen hibás az ige összetett időinek egyes alkotórészei közé mondatot szúrni ilyformán: Meg fogom még ma azt a bizonyítványt, amelyre szükséged van, írni. Nem akartam azt a hírt, mely még megerősítésre vár, veled közölni.

Ezzel a közbeszúrásos stílussal részletesen foglalkozik Gyergyai Ferenc,¹ alaposan megrostálva ezt a németességet. Ő a szétszakításnak — bizonyára elrettentő példájául — még olyan esetet is fölhoz, amikor még a névtő is el van választva a hozzátartozó névszótól. Ime: Egyedül bővebb ösmerkedés s gyakorlat vezethet bizonyosabb tapintatú ügyességre a nyelvtan és szótár egész hiányzata — hála az égnek, hogy még ezeket nem koholták ki — mellett!

Néha találkozunk hibásan a mellékmondat két része közé közbeszúrt mondatdal is.

Kisétálánk az ifjabb idegen társaságában, aki, éreztetni, hogy ő kicsoda, itt, idegen előtt jónak látta (Kaz. P. e. 189). Később a művelt Mednyánszky Bertába lett szerelmes, kinek, a fővároshoz közel, Gödöllőn lakván, többször kiment látogatására, s élvezetes órákat töltöttek együtt (Vahot J. Pet. él. és műv. 40). Mert kedve kitenni magát azért, mit szeret, kevésnek van, oda, hol legtöbb az erő, hajlanak. (Helyesen: Mert kevésnek van kedve kitenni magát azért, amit szeret, oda hajlanak, ahol legtöbb az erő.) A társadalomnak, melynek részei vagyunk, ártani olyan, mint a várost, melyben házat birunk, vakon fölgyújtani. (Helyesen: Ártani a társadalomnak, amelynek részei vagyunk, annyi, mint vakon fölgyújtani a várost, ahol házat birunk.)²

Mindezekben azt az idegenszerűséget hibáztattuk, hogy a közbeszúrt mondatok elaprózzák a főmondatot és az értelem rovására vannak. Ennek éppen ellentéte a túltömöttség, amellyel ismét a jogász nyelvben találkozunk.³ A jogászok u. i. mindent, ami logikai tekintetben összetartozik, egy egységes mondatba szeretnek össze-sűríteni. A szertelen tömötségből aztán értelemzavar támad.

¹ A magyar nyelv sajátságairól 113.

² A két utolsó példa Gyergyai id. h.-ról.

³ Nyr. 25:197. Simonyi.

Példák: Nyilván elévült illeték alapján történt zálogjogi bekebelezés mint érvénytelen a tkvi rendtartás 148. §-a alapján törlendő. (A jelzők hosszú láncolata homályossá teszi e mondatot, holott époly logikussá, azonfelül világossá lesz a mondat, ha a jelzőket külön mellékmondatba foglaljuk, s erre előre rámutatunk a hangsúlyos mutató névmással ily módon: Az olyan zálogjogi bekebelezés, mely nyilván elévült illeték alapján történt, törlendő, mint érvénytelen a tkvi rendt. 148. §-a alapján.) Az a körülmény, hogy felperesnőnek a házasság tartama alatt gyermeke nem született: felperes jelenlegi lakhelyénél fogva illetékes lelkésznek bizonyítványával igazolandó. (Világosabban: Az a körülmény, hogy a felperesnőnek házassága idején gyermeke nem született, azon lelkész bizonyítványával igazolandó, aki a felperesnek jelenlegi lakhelyén illetékes.) Az ítélet hozatala után csupán az illetékesség ellen emelt kifogást elvető határozat ellen is élhet jogorvoslattal alperes. (Helyesebben: Az ítélet hozatala után kereshet jogorvoslatot az alperes csupán ama határozat ellen is, mellyel a bíróság az illetékesség ellen emelt kifogást vetette el.)

d) *A német szerkezet lefordítása.* Az a németes szerkezet, amiről itt szó lesz, a *valaki*, *aki*-féle, amely a magyaros *az*, *aki*, *olyan*, *aki* helyett fordul elő. Ez tulajdonképpen abba a csoportba tartozik, mikor a főmondatból a relatív mondat előtt hiányzik a mutató névmás, s vagy határozatlan névmutató, vagy határozatlan névmás áll helyette, vagy pedig egészen csupaszon, névmutató nélkül hagyják a jelzett szót. Azonban mégis külön említjük itt e szerkezetet és pedig azért, hogy annál jobban kitűnjék idegenszerűsége. Ez a *valaki*, *aki*-féle szerkesztés u. i. teljesen a német *einer*, *der*-féle szerkezet szolgai utánzása olyankor, amikor a magyaros nyelvérzék okvetlen mutató névmást kíván a főmondatba. Még ha a határozatlan *valaki* előtt ott az *oly* mutató névmás, még menthető e szerkezet, ámbár akkor is magyarosabb tisztán mutató névmást használni; ha azonban a határozatlan névmás magában áll, feltétlenül hibáztatnunk kell az ilyen mondat szerkesztést.

Példák: Szabolcs olyan arcot csinált, mint valaki, akinek valami nincs nyére. (Herczeg F. Szabolcs h. 53. wie einer, dem . . ., helyesen: mint az, akinek v. n. i.) Valaki, aki tengersötétségnek közepette egy parányi mosolygó és melegítő sugarát terjeszti a világosságnak (e h. oly valaki, aki . . .) (B. N. 1904. X. 4. 4.) Valaki, aki az élet örömeit lenézi, aszkéta életet él (e h. az, aki . . ., vagy: az olyan ember, aki . . .) (Közbesz.-ből). Tehát nem mondhatjuk, hogy valaki, aki mikor írt, a nemzetnek összes művelt köreit tartotta szem előtt, nem írhatott latinul (e h. . . . hogy az az író, aki mikor írt . . .) (Egyet. előad.)

e) *Szórendi németesség.* A mellékmondatok szerkesztésében, közelebbről a relatív mondat szerkesztésben, a művelt magyar nyelvben elterjedt szórendi germanizmus, hogy a mellékmondat

igéjét némelyek legvégül helyezik el.¹ Különösen olyan mondatokban tűnik fel e hiba, amelyekben összetett igenév (infinitivus vagy participium) áll. Ez a germanizmus különösen Kazinczy fordításai nyomán terjedt el s a mai nyelvben is gyakori hiba.

Példák: A víg nép mindent megtesz, amit néki megtenni kell (e h. meg kell tennie; az eredetiben: Ein fröhliches Volk thut alles, was es zu thun hat). (Kaz. az id. h.-ról.) Aki a természet vendégségét megemészteni akarja (e h. meg akarja emészteni; der das ganze Gastmahl der Natur verschlingen will). (U. o.)

A mai nyelvből: ... a párt lelkesen üdvözli Tisza István miniszterelnököt és elismerését fejezi ki államférfíui élelátásáért, mellyel a parlamenti anarkiát megszüntetni és az obstrukciót megzabolázni iparkodik (e h. mellyel iparkodik a parlamenti ...) (B. N. 1904. XI. 29. 5.) És t. barátaim, akkor megint visszatérünk oda, ahol ma állunk ... de kizárólag emellett kifejtendő küzdelmünket összekapcsoljuk ama nagy nemzeti érdekért folytatott küzdelemmel, amelyet az egyesült ellenzék törhetetlen kitartással megvédeni elszánva van (e h. amelyet az egyesült ellenzék el van szánva t. k. m.) (B. H. 1905. I. 2. 6).

Ez a szórendi germanizmus gyakori a *hog*y-os mondatokban is:

Felhívjuk mindazokat, akik a tandíjügyben érdekelve vannak, hogy ma d. e. a XI. sz. teremben összegyűlni szíveskedjenek (e h. hogy szíveskedjenek ma d. e. ... összegyűlni). (Hirdetmény.) A Nemzeti Szalon igazgatósága ez úton is felkéri azokat a műbarátokat, akiknek birtokában Szinnyi-Merse Pálnak festményei vagy vázlatai vannak, hogy azokat a kiállítás céljaira átengedni s ebbeli szándékukat az igazgatóságnál bejelenteni szíveskedjenek. (Itt kétszeres németesség is van: az *azokat* kitétele és a szórend. Helyesen: hogy szíveskedjenek a kiállítás céljaira átengedni ...) (Az Ujság 1904. XII. 18. 16.)

A németben szórendi szabály, hogy a mellékmondatban az ige mindig legvégül áll, s épp olyan szabály, hogy az összetett igenevek elválaszthatatlanok. A magyar nyelvben ellenben sem az ígének nem kell a mondat végén állni, sem az összetett igenevnek nem kell együttmaradni. A mellékmondat és a főmondat szórendje között a magyarban nincs különbség, s innen van, hogy a szóban forgó hibát újabban, különösen a jogásznyelvben még a főmondatokba is átviszik.²

Példák: Alperest a kereseti ingatlanságok viszabocsátására végrehajtás terhe mellett kötelezni s ebből folyólag viszkonkeresetével elutasítani kellett. (Helyesen: az alperest a ker. ingatlanságok visszabocsátására kötelezni kellett végrehajtás terhe alatt, s ezzel kapcsó-

¹ Nyr. 25:195. Simonyi: A jogásznyelvről.

² Nyr. 25:196. Simonyi.

latban viszonykeresetével el kellett utasítani. (Id. h.) A viszonykeresetileg érvényesített követelésre nézve... biztosítási végrehajtás elrendelhető. (Helyesen: elrendelhető a biztosítási végrehajtás, vagy: biztosítási végrehajtást rendelhetni el.) (U. o.) Felperes keresetének a másodbírói ítélet megváltoztatásával helyt adni kellett (e h. helyt kellett adni). (U. o.) Vádlott fegyházbüntetése hat évre szállíttatik (helyesen: szállíttatik hat évre, vagy: hat évre szállíttatik le.) (U. o.)¹

*

Mielőtt az idegenszerűségek tárgyalását berekesztenők, még két e körbe tartozó szerkezetről kell röviden megemlékeznünk. Mindkettő eredetileg idegenszerű volt, de ma már teljesen meghonosodott. Az egyik törökös, a másik szlávós szerkezet.

A kérdő és határozatlan névmások személyragozását, mely a régi nyelvben sokkal gyakoribb volt, mint a maiban, talán török hatásnak lehet tulajdonítani.² Ez azonban nincs eldöntve. Pl. mid van? semmim sincs; ha volna valamink; kije van? tü kitek (melyiktek) toldhat ő állapotjához egy sengnét? (MünchK. 24). De mie vagyon az igazságnak a gondviseléssel (Illy. Préd. I. 28). V. ö. oszmani: *nen-var?* mi bajod? szó szerint: mid van? *ne-mize lazim?* mire való? szó szerint: mimre kell? minkre kell? *kimimiz*, némelyikünk; szó szerint kink.) De megvan e sajátság a finn-ugorságban is.³

Hunyadi József⁴ felteszi, hogy eredetileg csak a 3. személyű rag járult a névmáshoz, később analógiával a többi is.

A másik szerkezet eredetileg szlávós s ily példákban találkozunk vele: Nincs mit tegyen; nincs mit egyék. Ma inkább így mondjuk: Nincs mit tennie, nincs mit ennie. De már a régi magyar nyelvben is mindkét szerkezet előfordul.

GALAMBOS DEZSŐ.

A MÁSSALHANGZÓK HASONULÁSA A MAGYARBAN.

Hasonuláson azt a jelenséget értjük, mikor valamely hang képzésének egyes vagy összes tényezői módosulnak a közvetlen mellette vagy hozzá közelálló hang képzésének hatása alatt.

A beszéd hangjai a beszédszerveknek rendkívül összetett mozgásából keletkeznek; mikor azonban egy hangot kiejtettünk, az artikuláló beszédszervek nem térnek vissza valamennyien a nyugalmi helyzetbe, hanem mindegyik a lehető legrövidebb úton

¹ E példákban németes a névmutató elhagyása is. Magyarosan nem: Felperes keresete, hanem: A felperes keresete, nem: Vádlott büntetése, hanem: A vádlott b. Különösen a jogász- és hivatalos stílusban gyakori e hiba. Vö. Nyr. 34: 97; De megvan sajnós, egyebütt is, a tudományos nyelvben és a közélet nyelvében. Vö. Nyr. 34: 208.

² Simonyi: A magyar ny. 1: 131.

³ Nyr. 25: 17. Munkácsi.

⁴ A névmások jelent. és mondatbeli szerepe, 28.

a következő hangnak megfelelő helyzetet foglalja el. Ha tehát két szomszédos hangnak artikulációjában valamely beszédszervnek ugyanaz a szerepe van, akkor ez a szerv a két hang közötti átmenetnél nem változtatja helyét. Az *m*b hangkapcsolatban pl. az *m* után nem nyitjuk szét az ajkakát, szóval nem hozzuk nyugalmi helyzetbe őket, hanem zárva hagyjuk, mivel a következő *b* hangot is ajakzárással ejtjük, az átmenetnél tehát csak az orr-üregt zárjuk el, a többi beszédszervek nyugalomban maradnak.

De nemcsak két hang közötti átmenetnél tartjuk meg az artikulációnak azon tényezőit, amelyek mind a kettőben megvannak, hanem már az első hang képzése alatt azokat a beszédszerveket, amelyeknek e hang képzésénél nincs szerepük, olyan vagy legalább megközelítőleg olyan állásba hozzuk, amelyet a következő hang ejtésénél el kell foglalniok. Az *aba* szó ejtésénél pl. a nyelv, amíg a *b* hangot ejtjük, nyugalomban van; ha ellenben ezt a szót ejtjük: *ablak*, a nyelv hegye felemelkedik már akkor, mikor az ajkak a *b* ejtéséhez zárulnak, úgy, hogy a zár megnyílásakor kitóduló levegő már az *l*-nek megfelelő helyzetben találja a felső fogsor mögött. A *b* hang képzéséhez itt tehát egy új tényező járult, s ezt a tényezőt a következő hang képzéséből anticipálta.

Az *ül* szóban viszont az *l* egyelőre álló hangnak, az *ü*-nek képzéséből tart meg egy tényezőt legalább részben. Különösen feltűnő ez, ha összehasonlítjuk az *ül* szó *l*-jének a képzését a *nyíl* szóban ejtett *l*-ével.

Az első példa (*ablak*) a h á t r a h a t ó, a második az e l ő r e h a t ó h a s o n u l á s legelemibb megnyilatkozása, amely akusztikailag nem is észlelhető, csak fiziológiailag.¹

¹ Megtartom az eddig általánosan használt *előreirányuló hasonulás* és *hátraírányuló hasonulás* kifejezéseket, bár nem szabatosak. Hasonuláson ugyanis az indukált hang változását értjük, az előreható és hátraható jelzők pedig csak az indukáló hang szempontjából állhatnak meg. Ha ezt az indukáló hangot tartjuk meg irányadónak, akkor is előreható és hátraható h a s o n í t á s r ó l kell beszélnünk, mert az indukáló hang nem hasonul előre és hátra, hanem hozzá hasonul az előtte vagy mögötte levő hang.

Mivel különösen a magyarban az indukáló hangnak a minősége a fontosabb, helyesebbnek tartanám e hangváltozás nevét ennek a szempontjából megválasztani; szabatosabbak is volnának az *azval* > *avval*-féle hangváltozások jelölésére az *előreirányuló hasonulás*, vagy *előrehasonulás*, az ilyenekére pedig, mint *azval* > *azzal*, a *hátraírányuló hasonulás* vagy *hátrahasonulás* elnevezések. Megjegyzem, hogy Jespersen is az utóbbiaknak megfelelő »vorgreifende Assimilation« és »verweilende Assimilation« műszókat ajánlja. (Jespersen: Lehrbuch der Phonetik 1904, 164. l.)

Természetesen nemcsak új tényezőket vehet fel valamely hang artikulációja a következő hang hatása alatt, hanem el is hagyhat a meglevőkből. A *hagyta* szónak (köznyelvi) ejtésénél az első *a* után felemeljük a nyelv hátát, de utána rögtön leeresztjük, úgyhogy explózió csak a nyelv hegye és az alveolák között történik. A *gy* hang képzése azonban, noha a palatális explózió elmarad, egészen tisztán kivehető az *a* hangban, amelynek rezonáló ürege a nyelv hátának felemelésével szűkül, tehát a szó majdnem úgy hangzik, mintha *haitta*-t ejtenénk.

A nyelvjárások legnagyobb része már most a nyelv hátának ezt az artikulációját teljesen elhagyja, és az első *a* után mindjárt a nyelv hegyét emelik fel, tehát így ejtik az említett szót: *hatta*. Itt már akusztikailag is észlelhető az artikuláció megváltozása és így van ez a hasonulások legtöbb esetében: nemcsak olyan tényezőket tartunk meg, vagy anticipálunk az indukáló hang artikulációjából, amelyek az indukált hangot akusztikailag nem módosítják, hanem az akusztikai változásokra való tekintet nélkül mindaddig közelítjük az érintkező két hang artikulációját, amíg az új hangkapcsolat szokatlanságával az érthetőséget nem veszélyeztetjük. (Vö. Gabelentz, Sprachwiss. 192—5.)

Általában három tényezőtől függ, hogy két egymás mellé kerülő hang hasonul-e vagy nem.

1. Az indukált hang minőségétől; pl. az orrhangok gyakrabban hasonulnak, mint az explozív mássalhangzók.

2. A beszélők artikuláló szerveinek fiziológiai alkotásától (Artikulationsbasis). Ez az alapja annak, hogy ugyanazon hangkapcsolat különbözőképpen hasonul a különböző nyelvjárásokban.

3. A beszédütem gyorsasága. A kultúra fejlődésével a képzetek gyorsabban kapcsolódnak s ennek megfelelően a beszélőszervek működése is élénkebb lesz.

A beszédütem élénkülésének nyomát találjuk a nyelvtörténetben. A régi nyelvben sokkal ritkábban hasonul két egymás mellé kerülő hang, mint a maiban. Így pl. legrégebbi nyelvméleinkben nem hasonul az *az* szó *z*-je a következő mássalhangzóhoz: *oz gimils*, *oz chuz* (HB.), *az hews*, *az feleles*, *az kappu* (EhrK.) stb. Nem hasonul továbbá a többes első személyű *-jūk*, *-jūk* igerag megelőző *s*, *sz*, *z*-hez, mint a mai köznyelvben, pl. *zyywk* (1370-i nyelvmélek), *keressiec*, *megnezzíók* stb. (vö. TMNy. 610—612). A mai nyelvben is olyan szavak hangjai hasonulnak legkönnyebben, amelyek igen gyakran fordulnak elő, amelyeket

tehát nem kell lassan, nyomatékkal ejtenünk, mert nem kell attól tartanunk, hogy félreértenek. (Erről még lesz szó.)

Végül megemlíthetjük még, hogy az irodalmi nyelvekben átlag kevesebb a hasonulások száma, mert ezeknek kiejtésében is útját állja a hangok hasonulásának a mindig konzervatív helyesírás.

Mivel a beszéd hangjai magánhangzók és mássalhangzók csoportjára oszlanak, négy fajtája van a hasonulásnak:

1. Magánhangzó hasonul magánhangzóhoz (illeszkedés);
2. » » mássalhangzóhoz (p. *sová~*);
3. Mássalhangzó » magánhangzóhoz (palóc: *ütyi*);
4. » » mássalhangzóhoz (*kalappal*).

Ebben a dolgozatomban a hasonulásnak csak az utolsó fajtájával kívánok foglalkozni, tehát a mássalhangzóknak olyan változásai, amelyeket valamely szomszédos mássalhangzó artikulációjának hatása alatt szenvednek. Nem terjeszkedem ki a távolbáható hasonulásra sem, amikor az indukáló és indukált hang nincs közvetlen egymás mellett pl. *csizma* > *csizma*.

Legáltalánosabban a hasonulás jelenségeit két csoportba szokták osztani: előreható és hátraható hasonulásokra. Az előreható hasonulásnál az indukáló hang artikulációjának valamelyik, vagy minden tényezője az indukált hangban is megmarad, vagy az indukáló hangban meg nem levő artikulálási tényezők az indukált hangból is elmaradnak pl. *kalappal*, *ötven* (ötven h.). A hátraható hasonulásnál viszont anticipálunk az indukált hangba új artikulálási tényezőket a következőből, vagy elhagyunk olyanokat, amelyek nincsenek meg a következőben.

A kettő néha váltakozva is előfordul ugyanabban a hangkapcsolatban, pl. *ötven* > *ödven* és *ötfen*, *az + val* > *azzal* és *avval*, *parlag* > *parrag* és *pallag* stb.

A magyar nyelvben előfordul még az is, hogy a hasonló két hang között kompromisszum jön létre, mind a két hang módosul a másiknak hatása alatt. Az így keletkezett hangot vagy hangkapcsolatot két egymásra következő és ellentétes irányú (előre- és hátraható) hasonulási folyamat eredményének kell tekintenünk. Így pl. a göcseji *szemmedni*, a *szenvedni*-ből úgy keletkezett, hogy először az *n* hasonult a következő *v*-hez, azután a *v* hasonult az előtte levő *m*-hez. Tehát *szenvedni* > *szemvedni* > *szemmedni*.

Ilyenfajta hasonulás a magyarban aköznyelvben is elég gyakori, azért felveszem az ilyeneket egy harmadik csoportba, amelyet a következőkben *kölcsönös hasonulás* csoportjának fogok nevezni.

A teljes és részleges hasonulás eseteit: (*imádkozik* > *imádkozik* és *imádkozik* > *imátkozik*) nem választom szét ezeken a csoportokon belül, külön kell azonban tárgyalni a teljes hasonulás eseteinek egy részét.

Simonyi a NyK. 14:70 s k. lapjain megjelent értekezésében foglalkozik a mássalhangzók hasonulásával és értekezésének végén táblázatban állítja össze az eredményeket.

E táblázatban első tekintetre szembe ötlük, hogy a *g*, *gy*, *z* hangok egy-két kivétellel minden következő, a *v* hang pedig szintén egy-két kivétellel minden előző hanghoz hasonulhatnak.

Vegyük azonban sorra azokat az adatokat, amelyeket Simonyi ezen hangok hasonulására közöl: *g* alatt csak a *meg* szó *g*-jének, *gy* alatt a *vagy*, *nagy*, *úgy*, *így*, *hogy* szavak *gy*-jének, *z* alatt pedig a névelő régi *z* véghangjának hasonulása adja a megfelelő rovatok adatait. Az azóta közölt népnyelvi szövegekben sem találtam az említett hangok teljes hasonulására más példákat, mint az említett szavak véghangzóit, továbbá a *hadd* szó *d*-jét, a *pedig*-ből összevont *pety* szó *ty*-jét és a *nem* szó *m*-jét.

Világos tehát, hogy itt nem a *d*, *g*, *gy*, *z*, *ty*, *m* hangoknak mint ilyeneknek a hasonulásáról van szó, hanem bizonyos szavak *d*, *g*, *gy*, *ty*, *z* hangjairól. Nem szabad az említett hangoknak a többiekkel szemben valami különös simulékonyságot tulajdonítani, mert a *nagy*, *vagy*, *hogy* stb. szavak véghangjaira más szempontok az irányadók, mint a többi szavak *d*, *g*, *gy*, *ty*, *z* hangjaira, amelyek csak olyan fokban hasonulnak, mint akár a *b*, *k*, *t* hangok.

Mi lehet az oka annak, hogy az említett szavak végmássalhangzói olyan feltűnően gyakran hasonulnak?

A kérdés megoldásaul azt találtam, hogy az *így*, *úgy*, *nagy*, *vagy* stb. szavak végmássalhangzóját és általában *mindazokat a mássalhangzókat, amelyek ilyen feltűnő módon hasonulnak, egy időben tökéletlen artikulációval ejtették*. Tökéletlen artikulációjú mássalhangzók neve alá foglalom a redukált mássalhangzókat és a félhangzókat: *j*, *u* (*j*, *w*). Ezek egészen másképp hasonulnak a mellettük levő mássalhangzókhoz, mint a többiek, ezért különválasztom őket és dolgozatom első részében a tökéletlen artikulációjú mássalhangzók hasonulásával foglalkozom, a másodikban a többi, teljes artikulációval ejtett mássalhangzókéval. A következőkben elmondom azokat az érveket, amelyek amellet szólnak, hogy az említett hangokat valamikor tényleg redukált artikulációval ejtették.

I. Tökéletlen ejtésű mássalhangzók hasonulása.

A) Redukált hangok hasonulása.

Először az *az*, *ez* szavakat tárgyalom, amelyeknek végmássalhangzója minden nyelvjárásban és a többiektől eltérően a köznyelvben is hasonult. (Mert, hogy az *a barát* kifejezésben, amely kétségtelenül az *barát*-ból fejlődött, csak végeredményében kopott el az *a* után a *z* végmássalhangzó, tulajdonképen pedig ezt az elkopást egy hasonulási folyamat eredményének kell tekintenünk, az a következőkből ki fog tűnni.)

A köznyelvben a névelő magánhangzó előtt *az*, mássalhangzó előtt *a* alakjában szerepel: *a templom*, *az ember*; ugyanígy váltakoznak *e* és *ez*, ha hangsúlytalanul vannak használva: *e templom*, *ez ember*.

Ellenben megtartják végső *z*-jüket mind a ketten, mássalhangzó előtt is, ha nyomatékosan, rámutató értelemben fordulnak elő: *az — templom*, *ez — templom*. Végül teljesen hasonul az *az* szó *z*-je ragok és névutók kezdő mássalhangzóihoz: *arról*, *attól*, *abban*; *ammellet*, *affölött*, *annélkül* stb.

Már ebből is sejthetünk annyit, hogy az *az*, *ez* szavak eredeti *z*-jének elkopása valamiféle összefüggésben lehetett e szavaknak hangsúlytalanságával.

Legrégibb nyelvemlékeinkben *az*, *ez* alak szerepel mássalhangzók előtt is, pl. *oz gimils* (HB.), *az hews*, *az feleles*, *az kappu* (EhrK. 16, 17 stb.).

Később a *z*-t nem írják ugyan ki, de hiányjelet tesznek az *a* után és ez az írásmód fönn tartotta magát egészen a 19. századig. Újabb keletű munkákban ezt a hiányjelet helyesírási sajátságának tarthatjuk: azt akarták vele jelezni, hogy az *a* után egy hang, a *z* kiesett. Kétségtelen azonban, hogy ennek a jelnek régebben fonétikai értéke is volt. A 16. században pl. ezt a két szót *a barát* (így írva: *a' barát*) *abbarát*-nak ejtették, ha nem is mindegy, de a nyelvterületnek legnagyobb részén. Kitűnik ez Dévainak *At tiz parantsolaatnac . . . mgarázatta* c. könyvéből, amely a 16-ik száz. elején, talán 1536-ban jelent meg, s amelyben Dévai következetesen a fonétikus *abbarát*, *attizparantsolat* stb. alakokat használja *a' barát*, *a' tiz parantsolat* helyett. Sylvester tiltakozik ez ellen az írásmód ellen, de elismeri, hogy a nép tényleg így ejti az említett szavakat. (Cuius ratio mihi haud probatur, . . .

quod, *etsi vulgus imperitum ad hunc loquatur modum* stb. l. Corp. gram. 28)¹

Az *az*, *ez* szavak *z*-je tehát Dévai és Sylvester korában és nyelvjárásában éppen úgy hasonult minden következő mássalhangzóhoz, ahogy a mai köznyelvben hasonul a ragok és névutók kezdő mássalhangzóihoz, tehát virtualiter még megvolt a *z* a kettős mássalhangzóban. Az *abbarát*-ból azután úgy lett *a barát*, hogy a hosszú *b* hang megrövidült ugyanolyan *b* hanggá, amilyen a *barát* szókezdő *b*-je; lett tehát: *abarát*. Ezt természetesen a nyelvérzék csak így választhatta szét: *a + barát* s ezzel az *az*, *ez* szavak *z*-je virtualiter is elveszett.

Hosszú mássalhangzó megrövidülése nem ritka jelenség a magyar nyelvben, így pl. a mai *kese*rű, *es*ni szavak *kess*elő, *essen*i-ből keletkeztek, *magosan* és *magossan* váltakozva fordulnak elő a nyelvjárásokban ma is (vö. Nyr. 7:522). Sőt a köznyelvi kiejtésben is találunk rá példát. A *t + cs* hangkapcsolatból rendszeren *ces* lesz a kiejtésben; pl. *hát csak*, *mit csavarsz* szavakat így ejtjük: *háccsak*, *miccsavarsz*. Ellenben a *mit csinálsz*, *mit csináljak* stb. szavakban a *t + cs*-t egyszerű *cs*-nek ejtjük, így: *micsinálsz*. Annak az oka már most, hogy a *t + cs*-nek a kiejtésben az első esetekben hosszú *cs*, a másodikban pedig rövid *cs* felel meg, nem lehet más, mint, hogy a *mit csinálsz*, *mit csináljak* szavak sokkal gyakrabban fordulnak elő, mint pl. a *mit csavarsz*. Ugyanez magyarázza az *attemplom* hosszú *t*-jének megrövidülését a *kettő* szó hosszú *t*-jével szemben.² Még nagyobb fontosságot kell tulajdonítanunk ennek a körülménynek, ha a halotti beszéd korabeli *az barát* szavaknak a Dévai-korabeli *abbarát*-tá való fejlődését akarjuk megmagyarázni. *Az barát*, *az föld*, *az templom*-ból közvetlenül nem fejlődhetett *abbarát*, *afföld*, *attemplom*, ezért egy közvetítő átmeneti alakot kell feltételeznünk. A teljes hasonulás ugyanis csak a tudatban szokott megtörténni mindig két hangképzet között, nem történik meg azonban a legtöbb esetben a

¹ Vö. Rájnis: Maró Virgilius Publiusnak Georgiconja 1814. LII. l.: »De ez (t. i. hogy az az névelő z-je helyett hiányjelet írnak) nem azt jelenti, hogy a z bötű kihagyatott, hanem hogy a következő mássalhangzóvá változott.«

² Érdekes, hogy míg a gyakran előforduló szavak hosszú mássalhangzói megrövidülnek (mint: *miccsinálsz* > *micsinálsz*; *keziccsókolom* > *kezicsókolom*), — viszont sokszor megnyújtjuk az olyan szavak mássalhangzóit, amelyeket ki akarunk emelni. Sokszor hallani ilyeneket: *csuppa babona*, *eggésszen ugyanaz*, *hattározottan tudom*, *kittünő* stb.

két hangképzetnek megfelelő hang között, mert az indukált hang az ő artikulációjának jellemző és az indukálóétól lényegesen eltérő mozzanatait érvényben tartja az utóbbival szemben (vö. Wundt Völkerpsych.² I:425). Így pl. a *marad* ige végső *d*-je teljesen hasonul a következő *t*-hez: *marattam*, néha *n*-hez is: *maranni*, mert a *t* és *n* hangoknak ugyanolyan nyelvtartikulációjuk van, mint a *d*-nek és a teljes hasonuláshoz az első esetben csak a gégeartikulációt kell megszüntetni az indukált hang ejtésekor, a másodikban az orrüreget valamivel előbb kell megnyitni. Sohasem hasonul azonban pl. *v*-hez, amelynek artikulációja a *d*-étől lényegesen különbözik: *maradva*.

Ha már most az *az*, *ez* (*egy*, *így*, *nagy* stb.) szavak végmássalhangzói mégis minden következő mássalhangzóhoz teljesen hasonulnak, más szóval az indukáló hang artikulációjától lényegesen eltérő artikulációkat egyáltalában nem tartanak meg, ennek nem lehet más az oka, mint az, hogy mielőtt a teljes hasonulás végbement, elvesztették minden jellemző artikulációjukat és közömbös artikulációval képeztettek, szóval redukált mássalhangzók voltak.

Utaltam már Wundtnak arra a nézetére, hogy a műveltség fejlődésével az emberek gyorsabban beszélnek; hozzátehetjük még, hogy ugyanannál a beszélőnél sem egyenletes a beszéd üteme. Folyékony előadásban pl. lassan, szinte szótagolva ejtjük azokat a szavakat, amelyekre súlyt akarunk helyezni (tudományos előadásban a konkluziót), ellentétben a kevésbé fontosakkal, amelyeken szinte átsúszunk. (Vö. Gabelentz id. m. 192.)

Feltűnő ez különösen olyan szavaknál, amelyeknek kiejtésekor vagy semmire sem gondolunk vagy legalább is nem arra, amit kifejezünk pl. *alácsszolgája* v. *alászolgája* (*alázatos sz.*), *kérem alássan* (*alázatosan*) stb. A *hiszen* szót sokszor egyszerű *sz*-nek ejtjük ilyenekben: *sz ott voltam* (*hiszen o. v.*), mert az ilyen mondatokban a hangsúly, (különösen a zenei) úgy is kifejezi azt az értelmet, amelyet a *hiszen* szóval vittünk belé. Általában a beszédütemnek a gyorsulása mindig olyan szavaknak a rovására történik, amelyek értelmileg nem fontosak és oly gyakran fordulnak elő, hogy elég őket a kiejtésben csak jelezni, sőt sejtetni.

Már pedig az *az*, *ez*, *egy*, *hogy*, *nagy* stb. szavak valamennyien ilyen gyakran előforduló és részben értelmileg nem fontos szavak, a beszédütem gyorsulásakor tehát ezeket a szavakat homályosabban ejtették.

Érdekes az a hasonlóság, amely e tekintetben a beszéd és az írás között van. A kultúra fejlődése teremtette meg annak a szükségét is, hogy a kimondott szót gyorsabban tudjuk meg rögzíteni, mint ahogy ezt a rendes írással lehet. A gyorsírási rendszerek feltalálói elsősorban olyan betűket állapítanak meg, amelyeket könnyebben le lehet írni, mint pl. a latin vagy gót betűket. De ez még nem elég. Azokat a szavakat, amelyek gyakran fordulnak elő, s amelyeknek fontos jelentésük nincs, vagy egyáltalában nem írják (pl. Markovits a *hogy*-ot) vagy csak egy-egy hanggal mintegy sejtetik. Épen nem véletlen, már most, hogy a legelemibb úgynevezett »jelények« között ott találjuk a *nagy*, *meg*, *vagy*, *így úgy*, *hogy* stb. szavakat. A naiv beszélő tehát, midőn ezeken a szavakon átsiklott, egészen öntudatlanul ugyanazon elv szerint járt el, amely a gyorsírási rendszerek feltalálói vezette, mikor rendszereiket megalkották.

Mindezekből azt hiszem elég valószínű, hogy az említett szavak *g*, *gy*, *z* stb. végmássalhangzói először *g*_^, *gy*_^, *z*_^-vé fejlődtek (Sievers jelölése), vagyis közömbös ajakartikulációval, közömbös, esetleg *g*, *gy*, *z* felé hajló nyelvartikulációval és redukált zöngével, mormoló hanggal ejtett mássalhangzókká. Mivel a *g*, *gy*, *z* zöngétlen mássalhangzó előtt *k*, *ty*, *sz*-szé lesz, az említett szavakban zöngétlen mássalhangzók előtt *k*_^, *ty*_^, *sz*_^-et ejtettek, vagyis egy *k*, *ty*, *sz* felé hajló artikulációjú *h* hangot. Ezek a határozatlan ejtésű hangok azután könnyen hasonulhattak bármely következő mássalhangzóhoz (l. alább a fejezet végén). Ha hangsúlyosan ejtették e szavakat, akkor természetesen nem redukálódott a végmássalhangzójuk és ilyenkor nem is hasonul a köznyelvi *az*, *ez* (mutató névmás). (Vö. Dévai i. m. 79. l.: *Valaki ac Credot nem hiszi, az menyországba nem megyen.*)

Fontos végre az a körülmény is, hogy kódexeinkben az *az* szó *z*-jének helyén többízben találunk *h* betűt éppen abban a korban, amikor e *z* hang elhomályosulhatott nyelvünkben. Ez a *h* tehát valószínűleg redukált *z*-t (*z*_^) jelöl, mert összes hangjaink közül a redukált hangokat ez közelíti meg legjobban. Ilyen redukált hangot jelöl a *h* a következő esetekben: *ah masik* (JordK. 729), *ahra* (DebrK. 109, 134, 138), *ah ki*, *ah gonosz* (Ozor: Christ. 167, NySz. 1:140).

Az *a'* jelölés fonétikai értékéről csak a 16. századból van adatunk. Nem lehetetlen azonban, hogy eredetileg szintén ezt a redukált *h*, *j*-féle hangot jelölték a hiányjellel, mert ilyen hang-

értékkel a hiányjel gyakran előfordul kódexeinkben pl.: *fejedelm'e'erth* = fejedelmeiért (AporK. 147), *tanach'aba* = tanácsjába (KulcsK. 2), *fy'a'erth* = fiaiért (KulcsK. 326; l. Nyelvemléktár 8:6—7).

Ha a mondottakhoz még hozzávesszük azt, hogy néhány dunántúli nyelvjárás a névelőnek mássalhangzó előtti *a* alakját általánosította és használja magánhangzó előtt is (pl.: *a is*, Veszprém Nyr. 1:377, *a ok, eék* stb. Kem. 10¹), az *az ez* szó fejlődésében a következő fokokat különböztethetjük meg:

M á s s a l h a n g z ó e l ő t t :	M a g á n h a n g z ó e l ő t t :
1. <i>az barát</i>	<i>az ember</i>
2. <i>az[^] barát</i>	<i>az ember</i>
3. <i>abbarát</i>	<i>az ember</i>
4. <i>a barát</i>	<i>az ember</i>
5. <i>a barát</i>	<i>a ember</i>

Ez a fejlődés azonban nem ment végbe egyenletesen az egész nyelvterületen, ez az oka annak, hogy különböző vidékekről való gramatikusaink és költőink annyit vitatkoznak az *az* szó helyesírásáról és a versben való használatáról. (Dévain és Sylvesteren kívül említésre méltó Rájnisi i. m. 1814-ből és Baróti Szabó Dávid: *Ki nyertes a hangmérséklésben?* 1787 61—62. l.)

A köznyelv ma a 4. fokon van, de még Rájnisi *abbarátot* ejtett (vö. i. m.), sőt napjainkig fönttartotta magát a 3. fok az időmértékes versekben; egy mássalhangzó előtt az *a* névelő hosszúnak (és rövidnek) is vehető pl. Vörösmartynál:

»*Hol vagyon, a ki merész ajakát hadi dalnak eresztvén*«.

Hogy az *a* itt hosszú (két-mórás) az csak a régi 17. századi hagyomány megőrzése, amikor az *a' kit* még *akkinek* ejtették (l. Baróti Szabó i. m.).

Elmaradt a fejlődésben a köznyelvi *az*, ha rámutató, tehát hangsúlyos; ilyenkor az első fokon van és ha rag vagy névutó követi (3. fok: *abban, arról, attól, ammellett, avvégett, ammiatt* stb., de: *azzal és avval*).

Ami a nyelvjárásokat illeti, említettem már, hogy a dunántúli nyelvjárások közül egy-kettő megelőzte az irodalmi nyelvet.

¹ A következő példák legnagyobbbrészt a Nyelvőrből valók, a példák után álló számok a Nyelvőr kötet- és lapszámai. Egyéb rövidítések: Kem. = Beke: Kemenesalja nyelve, Nyelv. Fü. 33. — Tor. = Viski: A tordai nyelvjárás, Nyelv. Fü. 32. — Bal. = Balassa: A magyar nyelvjárások.

A palóc, a királyhágóntúli, északkeleti és a székely nyelvjárások nagy része ugyanazon a (4.) fokon van. Az egész dunántúli nyelvterületen és az Alföldön még ma is hasonul az *az*, *ez* szavak *z*-je (3. fok). Az alább következő adatok a Dunántúlról (Kem., Tolna m., Fejér m., Göcsej stb.), Szegedről, a Jászságból, Debrecenből stb. közölt szövegekből vannak kieszedve. (Az adatok előtt álló hang az indukáló.)

b) *abbizon* 4:421. c) *acz czudar* 7:522. cs) *ecs csak* 7:280. *acs csirke*, *acs csirkék* 8:516. *acs csak* 2:86. (= az csak). f) *affokta* (= az fogta) 6:229. *ef furugla* (= ez fűrűlya) Kem. 42. *af földet* 9:86. g) *eg Gergő napra való* 7:284 (= ez G. napra való). h) *ah hova* 6:178. j) *aj Jézuskát* 6:330. k) *akkire* 6:419. *akkit*, *ak Krisztus* 6:331. *ak kis nyúl* 8:45. l) *el lősz* (= ez lesz) 5:178. m) *em maj* 6:328. *em mind* 7:284. *am melik* Kem. 35. *em magamnak* (= ez magamnak) Kem. 41. *am megy ki* 5:478. n) *an nem* Kem. 36. *annap* 6:333. ny) *any nyárfa* 6:332. *any nyúlnak* 6:332. *any nyugodalomnak* 6:329. p) *ap papja* 7:522. *ap pimasz* 7:522. r) *ar rongyos* 7:520. *ar rossz* 9:86. s) *as se* 8:45. *es se*, *as se* Kem. 35. *as sarkantyúnak* 7:326. sz) *asz szerencse* 6:419. t) *at tüzet jelent* 10:185. *attán* (= aztán) 1:374. *ettán* 1:467. ty) *aty tyúk* 8:475. v) *av vót* Kem. 18. *ev világon* 7:284. *av veres*, *av vasa* 6:333. *av vat te* Bal. 79.

Feltűnő, hogy sok nyelvjárás nem tesz különbséget az *az* névelő és az *az* mutató névmás, továbbá hangsúlyos és hangsúlytalan *ez* között; hasonul a *z* itt-ott még az *azután*, *ezután*-ból lett *aztán* *eztán* kapcsolatban is (*attán*, *ettán* 1:374. 1:467).

Amikor az *egy*, *hogy*, *így*, *úgy*, *leg*, *meg*, *nagy*, *nem*, *vagy* szavak végmássalhangzóinak redukálódásáról beszélünk, természetesen el kell tekintenünk a köznyelvtől, amelyben a szavak végmássalhangzói még ma is azon a fokon vannak, amelyen legrégibb nyelvemlékeinkben szerepelnek. A nyelvterületnek körülbelül ugyanazon a részén azonban, amelyen az *az z*-je hasonul, továbbá a palócságban ugyanolyan elbánásban részesülnek e szavak végmássalhangzói, mint az *az*, *ez* szavak *z*-je.

Hogy ezen szavak *g*, *gy*, *m* végmássalhangzói ugyanolyan szempontok alá esnek, mint az *az*, *ez* szavak *z*-je, legjobban bizonyítja az a körülmény, hogy az *az*, *ez*-nél megállapított 4. és 5. fejlődési fokra is találunk adatokat. Így pl. Kis-Kún-Halason: (vö. 8:83—84) *úgy*, *nagy*, *hogy*-ot ejtenek magánhangzó, és *ú*, *na*, *ho*-t mássalhangzó előtt. Nógrádban: *ë zárda* (= egy zárda) és *ëgy embër* 6:176.

Ezek a szópárok *na — nagy, ho — hogy, ú — úgy, e — egy* teljesen megfelelnek a köznyelvi *a — az*-nak.

Az említett szavak nem fejlődtek valamennyien ugyanabban a nyelvújrásban; némelyik nyelvújrásban csak pl. az *egy* szó *gy*-je hasonul, míg a *nagy, vagy* stb. szavak éppen úgy megmaradnak, mint a köznyelvben. Lássunk mindegyikre néhány példát:

Egy: cs) *ecs csúnya* 1:330. *ecs csü* 2:264. d) *ed darabig* 3:33. f) *ef fejrőnp, effija* (= egy fia) Kem. 27. *effótába* 1:423. *effiskális* 2:133. g) *eg gérce* (gérce = jérce) 7:279. *eg gróf* 8:329. h) *éh hete* 6:236. *eh ház* 6:469. *eh hód földön* 3:34. *eh helyett* 3:34. *eh hordót, ehhegyre* 4:37. j) *ej jó* 7:250. k) *ekkicsit* 1:330. *ek kirá* Kem. 41. *ek kanál* 1:467. l) *él léány, el lúd alatt* Kem. 40. *el lányom* 3:33. ly) *ely lyúkat* 7:34. m) *em mereklye* (= karó) Kem. 40. p) *ep pápa* 3:89. *ep pénz* 1:375. r) *er rakáson* 3:277. *errabló* 7:87. s) *és sebés* Kem. 17. *es se* 8:375 11:136. sz) *esz szem* 3:34. *esz szobába, esz szép kerbe* 2:234. *esz szegin* 2:132. *esz széget* 1:421. v) *ev vékony* 2:467. *ev vín* Kem. 41. z) *ez zöd* 6:320. zs) *esz zsidút* 2:132. *esz zsák* Kem. 41.

Hadd: b) *hab burullon* 3:319. l) *hal legyen* 2:323. *hal legyenek* 19:509. *hal lobogjon* 15:140. *hal lássam* 8:444. *hal lám, hal lássuk* Tor. 30. m) *ham menjen* 16:135. *has siratom* 29:141.

Hogy: b) *hob beszóltsam* 2:133. *hob búrös* Kem. 37. *hob be* Kem. 36. *hob boszorkány* Kem. 36. *hob beszítem* 6:236. f) *hof fogaggya be* 7:36. *hof fölstges* Kem. 43. h) *hoh ha* 2:42. *hoh hom megy* (= hogy hogy megy; az első hogy hangsúlyos, a második hangsúlytalan) 2:86. *hoh hát* 2:133. *hohha* Kem. 41. k) *hok kis csikó* Kem. 37. m) *hom mulattak* 2:40. *hom maj* Kem. 37., 38. 6:422. *hom mēn nē* (= hogy meg ne) 6:85. n) *uh hon ne lássák* (= úgy, hogy ne lássák) Kem. 37. *hon nē* 15:542. *dehon nem* 8:517. p) *hop püspök* Kem. 37. s) *hos sokat* Kem. 18.

Így, úgy: j) *ij jártak* Kem. 41. k) *ik kezdé* Kem. 43. m) *im még* 3:372. sz) *isz szólt* 4:37. f) *űf fölöstökönkor* 2:466. *űf firissibe* 2:234. g) *ug gondolom* 1:178. h) *uh hōn ne* Kem. 37. *uh hát meg* 8:179. *uh hok korpának* 7:37. j) *uj jársz* Kem. 41. k) *uk köllött* 2:177. *uk kü* (= úgy ki) 3:319. l) *ul leült* Kem. 34. m) *um még* 3:319. r) *ur rázd* 7:37. s) *us sē* Kem. 36., 41. sz) *usz szokták* 3:90. t) *ut tett* 1:330. *ut teszek* 1:369. v) *űv vaktam* 5:79. *uv vigyázatok* Kem. 41. *uv vaóna* 3:178.

Leg-. h) *leh hamarabb* 4:419. j) *lej jobban* 3:514. sz) *lesz szebb* 2:423., 6:175.

Meg, még: b) *meh babázott* 5:471. cs) *mecs csömörlőnny* 5:471. *mecs csapta* 7:38. *mef füzetném* 6:85. *mef fűjod* 7:37. h) *meh haraguttak* 6:85. *mēh hasznodra lehetek* 7:37. *mēh házasodom* 6:175. *mēh hagyja* 7:35. *mēh háhat* 5:372. *meh hal* 8:450. l) *mellátta* 2:276. *mellásd* 2:369. m) *mem monta* 6:85. *mem ment* 7:37. *menme* (= meg-meg) 8:40. *mömmög* (u. a.) 15:541. *mem*

mutatta 3:34. n) *men nem nyúkszik* 3:37. *mén nem fogyott el* (= még nem f. e.) 6:319. r) *mer rakta* 6:84. s) *messemmiső* 6:85, *mes se birta* 7:37. *més sem* (= még sem) t) *met takarosat* 7:34. *met tudva* 6:84. v) *mev várlak* 7:34. *mev vesz* 8:450. *mev verik* 8:44. — Megjegyz. Röjtökön (Sopron m.) már magánhangzó előtt és a mondat végén sem ejtenek *g-t*. (5. fok) pl. *fogja më* 2:369. *mëirem* (= u. o. megérem).

Nem: Ennek az *m*-je nagyon ritkán hasonul teljesen, mindössze két adatot találtam: *nesz szívesen* 2:369 (Sopron m.) *net tom* 3:181. (Veszprém m.).

Vagy (ige és kötőszó): m) *vam megmongya* 5:125. *ollan vam mint ekkirá* Kem. 32. p) *vap pör* 3:372. t) *vat tuggya* 3:372.

Végül felemlíték még három szót, amelynek mai hangalakja szintén az előbb leírt hasonulási folyamat eredménye. Ezekben már nem egy, hanem két-három mássalhangzó hasonult a közbeeső magánhangzók kiesése után. Az egyik a Vácról közölt *pety* (*pedig-ből*); e szó *ty*-jének hasonulására csak egy példát találtam: *pesz szemérmetség-ből* 20:284. A másik kettő a köznyelvben is általánosan használt *alássan* és *alászolgája*. Először természetesen ezek helyett is *alázatosan* és *alázatos szolgája* szavakat ejtették. Csakhamar azonban hosszadalmasoknak bizonyultak és — hogy Gabelentz szavával éljek — részben elnyelték. A hangsúlytalan *-za-* és *-to-* szótagok hangzói kiestek, mássalhangzóik pedig elmosódtak, redukálódtak, azután hasonultak a hangsúlyos (vagy legalább is *-zato-* szótagoknál erősebb hangsúlyú) *s*, illetőleg *sz* hanghoz. A fejlődési fokozatok tehát itt is ugyanazok voltak, mint *a az*-nál: 1. *alázatosan*; 2. *aláz[^]t[^]san*; 3. *alássan*.

Sőt a másik szó, *alászolgája* már a 4. fokra is eljutott: a hosszú *sz* megrövidült (vö. *micsináljak*, *kezicsókolom* e. h. *miccsináljak*, *kezicsókolom*).

Sok beszélő ma már nem is tudja, hogy az *alászolgája*-ban az *alázatos* szó benne van és így választja szét két ismeretes szóra: *alá + szolgája*. Itt tehát teljesen ugyanazon módon veszett el az *alá-* végéről a *zts*, ahogy az *a* után elveszett a *z*.

Hogy az *alázatos* szó *zt* illetőleg *zts* hangjai csak az említett kapcsolatokban veszttek el, annak az a magyarázata, hogy csak ezekben a kapcsolatokban felelt meg azon feltételeknek, amelyekhez a mássalhangzók redukálódását kötöttük: 1. *gyorsan ejtik*; 2. *azok a szótagok, amelyekben a zt van, hangsúlytalanok*; 3. *fontos értelem nincs hozzájuk kapcsolva*; 4. *gyakran fordulnak elő*.

Megpróbálom most magyarázatát adni annak, hogy a redukált sz_{\wedge} , gy_{\wedge} , g_{\wedge} stb. illetőleg (zöngétlen mássalhangzó előtt) sz_{\wedge} , ty_{\wedge} , k_{\wedge} mássalhangzónak miért kellett a következő mássalhangzókhoz hasonulniok. Mert az első tekintetre különösnek tetszhetik, hogy ezek a hangok, amelyek a j és h hangokhoz nagyon közel állnak nem j -vé, h -vá fejlődtek; hiszen a beszédszerveknek sokkal kisebb helyváltoztatásával juthatunk el belőlük a j , h hangokhoz, mint a b , c , d , f stb. hangoknak megfelelő artikulációhoz.

Szem előtt kell tartani itt azt, hogy a hangváltozásoknál nemcsak az artikuláció módosulása fontos, hanem az az akusztikai benyomás is, amelyet az artikuláció a hallgatóban kelt (s hallgató elsősorban a beszélő maga is; vö. Paul Prinz.³ 47. s. k.).

Vizsgáljuk meg az az névelőnek k , t , p hangok előtt álló (a második fokon használt) sz_{\wedge} véghangzóját akusztikai oldaláról. Az asz_{\wedge} *kút* szavakban a után a légáram szabadon tódul ki és mivel a sz_{\wedge} képzésénél az artikuláló szervek sem zárt, sem rést nem alkotnak, zörejt sem hallunk, tehát az a és k hangok között egy kis szünet jelzi a hallgató számára az sz_{\wedge} hangot. Ezután a nyelv háta fölemelkedik (k), majd hirtelen lepattan. Akusztikailag csak a zár megnyílását észlelhetjük, azonban a zár képződését nem, szóval a hangszerveknek az a között és a k explóziója között végzett mozgásai elvesznek; e két határpont között szünet van.

Az *akkút* (*appor*, *attó*) artikulációja lényegesen különbözik az asz_{\wedge} *kút* (asz_{\wedge} *por*, asz_{\wedge} *tó*) artikulációjától: itt az a ejtése után hirtelen fölrántjuk a nyelv hátát a szájpadról és a szájuveget elzárva tartjuk, míg a k explóziója meg nem történik. Csakhogy a két hang ($sz_{\wedge}k$ és kk) artikulációja közötti különbségnek nem felel meg ugyanolyan különbség az artikulációkkal járó akusztikai hatások között: a hallgató az asz_{\wedge} *kút* és *akkút* szavakat alig tudja egymástól megkülönböztetni. Azt t. i. hogy a szájuveget az asz_{\wedge} *kút* ejtésénél csak az sz_{\wedge} -nek megfelelő szünet után zárjuk el, az *akkút*-nál pedig rögtön az a ejtése után, hogy tehát az asz_{\wedge} *kút* ejtésekor hallható szünet első részében a szájuveg nyílt s csak a második részében zárt, míg a kk (*akkút*)-nak megfelelő szünetnél a szájuveg végig zárt — hallani csak annyiban lehet, hogy asz_{\wedge} *kút*-ban az a -t gyenge kapoccsal ejtjük, *akkút*-ban pedig tiszta kapoccsal. (Az első esetben a szünet előtt a hangszalagok fokozatosan, lassan mennek át a nyugalmi helyzetbe, a másodikban hirtelen szűnik meg a hangszalagok működése. (Vö. Balassa: A phon. elemei 70, 75. §).

Erre a különbségre redukálódott a k u s z t i k a i szempontból az a tetemes különbség, amely az *asz_^ kút* és *akkút* artikulációja között fennáll.

Mivel a *k*, *t*, *p* explozivák időtartamát az a szünet jelzi, amely az explózió előtt van, nagyon könnyen megeshetett, hogy a hallgató (aki, amint említettem, lehetett a beszélő maga is), noha az *asz_^ kút*-ban az *a* gyöngye végkapoccsal van ejtve, az *sz_^*-nek megfelelő szünetet is a következő *k*, *t*, *p* exploziváknak tudta be, *asz_^ kút* helyett *akkút*-ot hallott, tehát megváltozott a hangérzet (Tonempfindung, Paul i. m.). Már pedig a hangérzet megváltozását föltétlenül nyomon követi a mozgásérzet (*Bewegungsgefühl*) megváltozása, úgyhogy a legközelebbi esetben már *akkút*-ot ejtett a hallgató.

Míg tehát az 1. fokról a másodikra való fejlődésnél (redukció) fő indítóoknak a beszélő kényelmességét tekinthetjük, a 2. fokról a 3. fokra való átmenetet az okozta, hogy a 2. fok artikulációjának egyes mozzanatai nem jutottak akusztikailag elég határozottan kifejezésre, úgyhogy a hallgató összetéveszthette őket a 3. foknak megfelelő benyomással, s erre azután maga is a 3. fokot artikulálta.

Másképp áll a dolog, ha a redukált hangot (pl. *sz_^*-t) nem zöngétlen exploziva, hanem más mássalhangzó követte. Vegyük azt az esetet, mikor a *sz_^* zöngés mássalhangzó (expl. és spirans), továbbá nasalis, vagy liquida elé került (pl. *az_^ daru*, *az_^ vas*, *az_^ lány* stb.). Ezek előtt a *sz_^* nem vesztí el a zöngéjét, tehát nem szünetet hallunk a *sz_^* ejtésekor, hanem redukált zöngé hangot, amely a vége felé gyöngül, mert a *sz_^* és a következő mássalhangzó között van a szótaghatár. Azonban a hosszú *d*, *v*, *m*, *l* stb. hangoknak megfelelő akusztikai benyomás megint nagyon hasonlít a *sz_^d*, *sz_^v*, *sz_^m*, *sz_^l*-nek megfelelő benyomáshoz. Azokban a szavakban, amelyeknek a végmássalhangzója redukálódott, a redukált mássalhangzót mindig magánhangzó előzte meg, a *d*, *v*, *m*, *l* stb. sz ó k e z d ő mássalhangzókat pedig majdnem mindig magánhangzó követi. Hasonlítsuk össze már most a magyar magánhangzóközi *dd*, *vv*, *mm*, *ll* hangokat az ugyancsak intervokális *sz_^d*, *sz_^v*, *sz_^m*, *sz_^l* hangokkal. A magyar intervokális hosszú mássalhangzók mindig gemináltak, tehát első részükben gyöngülő, második részükben erősbülő légáramlattal ejtjük, amit a zöngés hangoknál a zöngé fokozatos gyöngülése majd erősbülése jelez ilyenformán: ad daru. Ennek a szónak a második szótagja akusztikailag teljesen azonos az az_^ daru második szótagjával,

mert igaz ugyan, hogy az első esetben a \overline{daru} ejtésekör már megvan a zár előbbről, míg a második esetben csak a szótaghatáron képezzük, de ez a záralkotás, az_{\wedge} $daru$ ejtésénél éppen azért, mivel szótaghatáron, tehát minimális légáramlat előtt történik, nem hallható. Az első szótagok (ad és az_{\wedge}) különböznek ugyan annyiban, hogy ad -nál elzárjuk a szájüreget az a után, az_{\wedge} -ban pedig nyitva marad; de itt meg esik egy másik különbség, amelyet a zöngétlen explozíváknál konstatáltunk: az a -t mind a két esetben gyöngé kapoccsal ejtjük. Ugyanaz a két közös elem: az erősbülő légáramlattal ejtett második szótag és a gyöngé kapoccsal ejtett a megvannak az asz_{\wedge} $föld$ és $afföld$ (az_{\wedge} + zöngétlen spirans) szavakban is.

Szóval az intervokálikus z_{\wedge} + cons. akusztikailag minden esetben nagyon hasonlít az intervokálikus hosszú geminált mássalhangzókhöz. Ez az oka tehát annak, hogy a z_{\wedge} , sz_{\wedge} hang mássalhangzó előtt nem ment át h -ba, hanem hasonult. Magánhangzó előtt egy tökéletlen artikulációjú hangunk tényleg h , j hangokká fejlődik (l. I. fejezet C).

(Folytatjuk.)

KRÄUTER FERENC.

KOLOZSVÁRI GLOSSZÁK.

(Ajtai-Böölöni Glosszák.)

III.

<i>ablak</i> (gyarto) vö. gyártó	utat <i>adni</i> : <i>vela dare</i> Dd ₁
<i>abrak</i> : farrago I ₅ l. enni valo	<i>ados</i> (orzag) vö. ország
<i>abrak</i> (ozto) vö. osztó	<i>agg</i> : arbutum B ₂
<i>abrazat</i> , allapat: habitudo, habitus L ₁	olto <i>agg</i> : <i>planta</i> T ₃ <i>virgultum</i> Dd ₅
<i>adakozo</i> : <i>liberalis</i> O ₂ <i>benignus</i> C ₃	seprw <i>agh</i> : <i>ruscus</i> y ₁
<i>adakozas</i> : <i>largitio</i> O ₁	vad <i>ag</i> : <i>truncus sylvestris</i> Cc ₇
<i>adni</i> : <i>imponere</i> M ₁	vad olto <i>agg</i> : <i>silvestris truncus</i> z ₄
<i>adnj</i> auagj teőkeleny (?) : <i>devo-</i>	<i>agár</i> : <i>canis militeus</i> [olv. meli-
<i>vere</i> G ₃	<i>taeus</i> ?] D ₃
el <i>adnj</i> : <i>venundare</i> Dd ₂	sok <i>agu</i> (giortya) vö. gyertya
eleibe <i>adni</i> : <i>demonstrare</i> G ₂ L.	<i>agj</i> (vető) vö. vető
meg magiarazni	<i>agj</i> , zek: <i>lectica</i> O ₁
eleüenséget <i>adni</i> : <i>alere</i> A ₆	<i>agiagh</i> : <i>argilla</i> B ₃
ki <i>adni</i> : <i>prodere</i> T ₈	<i>agia[s]</i> : <i>acutus</i> A ₄
megadni magat: se reddere vic-	<i>agias</i> : <i>acutus</i> , <i>scharpff</i> A ₄
tum G ₂	<i>agiason</i> gondolkodni: <i>acute cogi-</i>
tanolsagot <i>adni</i> , paroncziolny: <i>pre-</i>	<i>tare</i> A ₄
<i>cipere</i> T ₅	<i>agjyek</i> alias fortok: <i>lumbus</i> P ₁
	<i>aiak</i> : <i>labium</i> N ₄

aiandekoztas: largitio O₁
ajyton (allo) vö. álló
aianlanj, igieryñ (!): *condicere* E₄
ajto vö. klenczj
el aiulás: — S₂ (pavidus fölé írva)
meg(a)kadni l. kotelezni.
akarattja zerent: sponte Aa₃
szabad akaratođ szerent: *pro libido arbitrio* T₈
zabad akarattiabol: volens Dd₇
akarmint l. valamint
ala (hozás) vö. hozás
ala (valo) vö. való
alaczion (haio) vö. hajó
alakos: prestigiator T₇
alazni: dehonestare, diffamare G₂
 detrahare O₄
alatt: subter Bb₂
alattomba: furtim, latenter K₂
alattomban: clam D₈
fő alcz: arhitectus B₂
alczj (mw) vö. mű
aldoznj: immolare M₁
aldozni: cedere D₆
alkolmas: opportunus, conveniens
 R₂ probabilis T₈ vö. közepze-
 rint valo, ok
alkolmatos: idoneus L₄
alkolmatlan: intempestivus N₁
alkotas: corollarium F₃
Alkotmanj: edificium, ein buw H₃
meg alkodnj [kijavitva: meg
 alkonnj-ra]: convenire F₂
all (peres) vö. peres
alla embernek: bucca D₁
valaminek az alla: mentum P₅
ellene allani: vindicare Dd₅
meg allanj, felben hadni: desi-
 stere G₃
ajton allo: janitor L₄
helliere allatnj, meghadnj: resti-
 tuere X₃
eltetelő allat: elementum H₄
olvado allat: metallum P₅
tengeri allat: equoreus I₁
allapat l. abrazat
bozzú allas: vindicta Dd₅

testnek szep allassa: *compositio membrorum* E₃
zeme allasa, nezese, zeme forgasa: obtutus R₁
allazot (fék) vö. fék
allo vö. tó
holna allia: axilla, ala B₄ axis, axilla C₂
bis alma: cotinum [naranéz ki-
 húзва] F₃
Adam almaia: bronchus D₁
almas kek: ceruleus D₁ D₇
almelkodo: attonitus C₁
alnok, forgot: versutus Dd₃
altal vö. érteni
altal (ut) vö. ut
el altatni: persuadere T₁
el altato, hitető: persuasor T₁
altol vö. út
alut l. étek, tej, tenger
ampolna: ampulla A₇
mosthoha anjam: noverca Ee₂
mosthoha apam: vitricus Ee₂
apro vö. darázs
aprod: apparitor B₂
ar (viz) vö. víz
arr l. berr
meg arradni: exundare I₄
meg arradotth: sevít (!) Z₃
arczadlan [!]: spurcus, fetidus Aa₃
merő aranibol: solido auro Aa₁
meg araniaszny (!): deaurare, ver-
 aratni l. kazalni [gulden G₁
aranzas; coniectura F₁
azt aranzom: coniecto F₁
En azt aranzom: puto hoc U₂
araz: palma R₄
arbocz vö. fa
arkolni: derivare G₃
haio arniek l. haio haz
arok (fenék) vö. fenék
arpa: ordeum R₃
arpa (viz) vö. víz
aru, bér: merces P₅
eczet arulo: acetarius A₃
hazaianak aruloia: perduellio (!) S₄
draga illat ariűlo (!): unguentarius Dd₇

- kony *arulo*: bibliothecarius C₃
arua: orphanus U₂
 el *asni* vel el rejtenj: premere T₆
 el *asni* l. el takarni
 sir *aso*: vespilio Dd₄
asitozni: oscitare R₃
 mezei *aska*: grillus L₁
aspa: alabrum, ein haspel A₆
auult: imbutus M₁
azzonj (dologh) vö. dolog
 a' mely *azzonj* az ura hirenelkwíl
 reszegeskedik, deöseöl: *coeni-*
peta D₆
atkozni: abominari A₂
atkozni: *inprecari* G₃ [F₁
atiafiusagh vel zeretet: consensus
 masjk *attjam*: patruus Ee₂ [Isme-
 retlen]
 meny *azzonj*: sponsa Aa₃
 niozolio *azzonj*: pronuba U₁
azalek: obsonium, opsonium Q₄
 el *aznj* l. el olvadni
asag (uj) vö. hüvelyk ujj

 egiptumbeli *bab*: *colocasia* E₂
badogh vagj gionta: electrum H₄
bagoly: noctua Q₂ ulula Dd₆
bagolj (borso) vö. borso
baijnok: pugil U₂
baiüz: mixa (!) humor narium,
 schnuder [Félreértés, a *schnu-*
dert összetéveszti a *schnurbart-*
tal] P₆
baj (uiuo) vö. vívó
balog (kezw) vö. kezű
balúan (ymadas) vö. imádás
banath, siras: luctus, planctus P₁
 kö *bantas*: calculus D₂ [Vö.
 Murm. 906. és Kr.]
barazk: persicum T₁ vö. magh
baratkozas: *conciliatio* E₄
barasso: *Corona*, *Armigezetusa* (!)
baratsag l. zeretet [F₃
barskocza: esculus, ein nespelbaum
 I₂ arbustum (?) B₄ sorbus Aa₂
barlang: lustrum, spelunca P₁ cavus
barlangok: *rupes cavae* y₁ [D₆
barom vö. tartas

barom (köröm) vö. köröm
barom (paztor) vö. pásztor
 Haznos *barom*: iumentum N₃
 labas *barom*: armentum B₃
barsonj vö. ruha
bastia, sancz: propugnaculum
batka: as B₄
bator vö. szívű
batorsagh: munitio P₈
batrab: munitior P₈
bauadua: attonitus, stupefactus C₁
 tiuk *begy*: ruma (!) X₄
bél (faias) vö. fájás
béll: macies P₁ mellé írva
beel: exta I₄
bél: intestinum N₁
giortia beell: lichmen O₃
diopbél (!): *nucleus* Q₃
bél (poklos) vö. poklos
beles artocrea, ein paster B₄
béles: libum, ein pfefferkuch O₃
 chwrke *béka*: rubeta rana X₄
 zöld *beka*: calamita D₂
 valakit meg *bekeltetnj*: revocare
 in gratiam K₄
beko: compes E₃
bér l. aru
berr, arr: precium T₆
 fogadot *beres*: mercenarius P₅
berbecz: *vervex* Dd₃
Berek: nemus Q₁
berekenie: esculus, ein nespelbaum
berekenije: sorbum Aa₂ [I₂
bezed, zo: oratio R₃
 corpazo *bezed*: satyra y₃
 lassu *bezed*: sermo Z₂
 edes *bezedő*: leporarius O₂
 ekes *bezedő*: facundus, wol-
 sprechende I₄
 io *bezedő*: affabilis A₅
 nyag *bezedv* (!): grandiloquus ein
 hart reder K₄
 meg *bezellem*: memoro, narro P₄
 hiyusagot *bezelleny*: vanitare Cc₈
 fene *betegsegh* vagy szent Antal
 twze: *herpeta* L₂
 ragado, dögös *betegsegh*: conta-
 gium F₂

bíjal l. wad eker
nadi bika l. ekwrbika
bika l. ökör
bimbo: gemma K₃
chiecz bimbo: pappa S₁
bincz: quiscula U₄
bincz: frinilla, est quaedam avis
 quae frigore cantat, ein rot-
 brustlin K₁ [pinty?]
birni: regere P₆
maga biras l. mertheekletessegh
biro: consul F₁ l. igazgato
Itelő biro: pretor, index T₇
uduarbiro: curio G₁
biroдалom: sceptrum J₄ potestas
birosagh: consulatus F₂ [T₅
birosagh: sacramentum J₁
birosagolni: privare T₇
birosagolni: multare P₈
birtokaba vö. menni
bis (alma) vö. alma
bitiak (!) l. bóg [bütyök?] [G₂
valakire valamit biznj: demandare
futtaban bizakodo: fuga fidens K₂
bizonijtany: confirmare E₄
bizonijsagh: arbitrium B₂
bodogítani: beare C₃
bocziatok, oluasok, hagiok, szedek,
 euezek; *lego* O₁
botsattatottk (?): apostolus R₂
bogacz koro: carduus ein distel D₄
chiere bogar: l. chýarabol
lo bogar: oestrum R₁ uespa Dd₃
 asilius est musca, ein brem B₄
seliem zaro bogar: bombix C₄
szar tolio bogar: scarabeus J₃
 [PP.-nál szarhajtó bogár]
zarvas bogar: lucanus cervus vo-
 laris [?] O₄
boglaros (ű) vö. öv
bojtok (!) l. bóg
boitorian: tribulum Cc₆
boka (eziontt) vö. csont
kéz boka: carpus D₄
bokaig erő vö. ruha
bokor vö. csipke
bolha (fw) vö. fű
bolond: sanus (!) J₂ vecors Dd₁

bolondoskodni: sanire, insanire,
 rasen J₂ mente capi P₄
bolondsag: furor K₂
bolondsagh: insania M₄
bolondul, oktalanul: temere Cc₁
bolig (!) l. rakúa (Vö. vgian bölög)
boligani, iarni: vagari Cc₈
boljgani l. teveljgeni
bomlas: solutio Aa₁
vý bor: hornum vinum L₃
czipős borrh: plecticon vinum kk₁
borczia l. hata *gerenczj*
boriúzas: factura I₆
borna vel gereblie: erpica est
 rastrum, ein ege I₁
boros (kenier) vö. kenyér
borostian (fa) vö. fa
bagolj borso: cicer D₇
borzas: incomptus M₂ hirsutus L₂
bot: verber Dd₂
bozzonkodni: indignari M₂
bozzontani: insultare M₄
bozzu (allas) vö. állás
bozzúallas nelkwil: inultus N₁
bozzusagh: stomacum (!) Aa₁
bó: fecundus I₅
bőcziületes l. zent
bőcziületesseg: excellentia I₃
bóg (!) bitiak (!) bojtok (!): nodus Q₂
vgian bölög: referto X₂ (Vö. bolig)
bölcz gnarus, sciens, peritus K₄
boleczj (!): ingeniosus M₃
bór (ing) vö. ing
eleuen bór: cutis G₁
vekoný bür: aluta A₆
bőseg: copia F₂ cumulatio F₄ abun-
 dantia L₁ fecunditas I₅
bótiű: character, imago, signum D₄
bóű: largus O₁
bővőlködni uagi felliuul haladni:
búár: mergus P₅ [superare Bb₃
az vizben valo búborczio: bulla D₁
búdoklany l. lappanghaný
búdoklaný l. rejtezní
budosas: fuga K₁
budoso: abactus, fugatus A₂
bujasag, tobzodas, szomorusagh
 luxus P₁

bűjasagh, bűiasagh: libido, *cupi-*
tas O₂

buta l. konia

buza, vetemeny, gabona: frumen-
tum K₁

törők *búza*: *milium indicum* P₆

bűnös: sons Aa₁

bűntetes: supplicium Bb₃

bűntelen: innocens Aa₁

bűntetetlen: inultus N₁

cziafolni: vincire [!] Dd₅ [Dd₅

meg kel czafolnij: *vinciendus est* [!]

czel: certamen, scopus I₄ *carcer*
(alias)

czelt feltenni: *affigere* A₅

fel töttem az czelt: *propositum*
habeo scopium [!] I₄

czekla vel pare: beta C₃

czethal: balena C₂

czet hal: cetus D₇

czifrazas: venustas Dd₂

czifrazni: venustare Dd₂

czifras: *exquisitus* I₄

cikkel: *articulus* B₄

cikkel l. rez

cimbalom: *tinnibulum* [!] Cc₃

czimbalom: *tinnibulum* Cc₇

czimeres: *cristatus* F₄

czipő: — ? T₁

cipros: *cypressus* D₈

cypros: *cupressus* G₁

czompo: *tinca* Cc₃

cziacziogo: *loquax* O₄ *nugosus* Q₃

chiachiogo: *garrulus* K₂

cziacziognij: *nugari* Q₃

*czia*k, *tizta*: *merus*, *purus*, *clarus* P₅

*czia*k *hamar* l. *egj el fútolag* [!]

*czia*k *nem*: *prope modum* U₁

*czia*k *nem* *mind*: *pene* [!] S₄

chijalard, *hitető* (?): *impostor* M₁

czialard l. *leselkedő*

chijalardsag: *dolus* H₂

czialatni: *frustrari* K₁

(bor) *czia*p vö. bor

Jegh *czia*p: *stiria* Aa₄

chaplár: *enopotus* I₁

*czia*po: *fullo*, *ein walcker* K₁
[MA.-nál is!]

chjatorna: *aqueductus* B₂ [M₁

ki folio cziatorna: *ilignis canalis* [!]

chiatornas (kut) vö. kut

*czia*ttogas: *fragor* I₈

chiecz (bimbo) vö. bimbo

chiegely (mező) vö. mező

chjeh (ország) vö. ország

chielekedet: *machina, opera* P₁
actio A₃ [F₁

okos chielekedet: *considerata actio*

farkas chielekedetvö: *λυνγοργος* (?)

chielekedni: *efficere* H₃ [O₃

keduem zerint chielekeggjel: *voti*
compotem me fac E₄

chiemete: *ramus, surculus* Bb₃

czjemete: *virgulta* Dd₅

chiemete l. *ffyathal* fa

chiendez l. *egiwgiw*

chiendezs: *tranquillus* Cc⁵

chjendezs: *concupia* E₄ [Vö. *Con-*
cubia nox: *czindez* *iykor Mur-*
melius 3.]

chiendesseg l. *henieles*

chiendesseg: *quies* U₄

meg chiendezednij: *conticere* F₂

chiendezitteni: *lenire* O₂

chiengő: *canor, sonus* [v. *cano-*
rus?] D₃

chiepp, chiep: *tribula* Cc₆

chjepeges: *stilla* Aa₄

chierdüles: *strepitus* Aa₄

cher[fa] vö. fa

chieres: *quercetum* U₃

chiere (bogar) vö. bogár

chiererek: *muto* P₈

chierelny, *valtani*: *cambire* D₃

chjerfai (feregh) vö. fereg

chiergenj: *obstrepere* R₁

hugios chierep: *mattula, matula* P₄

chieze: *patera* S₂

chiga: *cocleae terrestres* [!] Z₂

tengeri chiga: *concha* Z₂

cjger l. *zwl dizno*

chiklanj [!]: *singultare* Z₄

chjk (hal) vö. hal

chyklandos: *titillicus* Cc₃

chillag: canicula D_3 vö. melleg
chillagh: aster B_4 [chillagh
 budoso üstökös *chillagh*: planeta
 T_3 [L_2
 esti *chillag*: vesper Dd_4 hesperus
 hainál *chillagh*: lucifer, ein mor-
 genstern O_4 venus Dd_2

(Folytatjuk.)

menniei *chillagok*: sidera Z_3
 melleg *chillagh*: canicula D_3
chilliangiok (?) : curuca, avis quae-
 dam parva alienos pullos edu-
 cans, ein graszmuck. Et capitur
 pro viro alienas proles nutriente,
 quas tamen credit esse suas G_1

PÁLFI MÁRTON.

NYELVMŰVELÉS.

Kötelező műszó-használat? A műszók használatában való nagy ingadozás már sok panaszra adott okot és sokféle javaslatra adott alkalmat. Legújabbán is egy középiskolai tanár azt az indítványt terjesztette föl, hogy a kormány »tegye kötelezővé a megállapított műszavak használatát az újabban írandó tankönyvekben«.

Mikor az Orsz. középiskolai tanáregyesület gondoskodott a *Középiskolai Műszótár* elkészítéséről s mikor a kormány e szótárt pénzsegéllyel támogatta: éppen az volt a céljuk, hogy előmozdítsák a műszóknak helyes és egyöntetű használatát. Szó is volt róla a tanáregyesületben, ne kérjük-e a kormánytól a megállapított műszóknak kötelezővé tételét. De ettől a tervtől elálltunk, mert egyfelől nem tartottuk kívánatosnak, de még lehetségesnek se, hogy a műnyelv további fejlődésének és javulásának útját álljuk, másfelől meg joggal remélhettük, hogy a tanáregyesülettől kiadott s az oktatásügyi kormánytól támogatott Műszótárnak amúgy is okvetetlen nagy hatása lesz arra, hogy a műszók használata a könyvekben s az iskolákban mindinkább egyöntetűvé fog válni. Én most is ebben a véleményben vagyok, és teljesen kizártnak tartom, hogy minden egyes műszóra nézve kötelező megállapodásra juthassunk. Hiszen még a helyesírási szabályzat is — amelynek kötelező voltára hivatkozik az indítványozó — csak általános szabályokat állít föl, ellenben az egyes szók írására csak »tájékoztató szójegyzéket« ad, tehát csak iránnyt és példát mutat, de nem teszi kötelezővé minden egyes szónak éppen ott ajánlott írását. Célszerűnek tartanám, ha ehhez hasonló intézkedést ajánlana a Köznevelési Tanács a műszókra nézve is: hogy t. i. a kívánatos egyöntetűségnek gyorsabb elérhetése végett a vallás- és oktatásügyi kormány ajánlja valamennyi középiskolának figyelmébe az új Középiskolai Műszótárt, olyan megjegyzéssel, hogy a tanítás megkönnyítése végett fölötte hasznos volna, ha mind az iskolák, mind pedig az iskolai könyvek írói lehetőleg a Műszótárban első helyen ajánlott, helyes és magyaros kifejezéseket használnák. Evvel az intézkedéssel, úgy vélem, máris nagy lépést tennénk előre, anélkül hogy a tudományos fejlődés szabadságát bármiféle kényszerítő rendszabállyal meg kellene akasztani. Ennél tovább menő intézkedést fölöslegesnek, sőt mindenképpen károsnak tartanék.

S. Zs.

Csudatékony. A Pesti Napló 1906. évi dec. 19-i számában olvastam ezt a szót. Pakots József verseinek bírálatában fordul elő. Használják vajjon ezt a szót? Mivel még nem hallottam, megnéztem, előfordul-e szótárainkban. Czuczor-Fogarasinál ezt találtam: »Csodatékony (csoda-tékony) össz. mn. Szokottabban l. csodatevő«; a NySz.-ban pedig: »Miraculosus, wundertätig WF; Tsodatévó ember, csodatékony: vir miraculis clarus WF.«¹) Ám ezen a szón kívül még más is feltűnő az említett cikkben. Az egész cikk 154 sor; ebből idézet 40 sor; a maradék 114 sorban pedig éppen 57 idegen szó fordul elő! Szintetikus, impresszionista, spekulatív, színfolt-szintézis, instrumentális, reflexiós, reflexió, harmonizálás, disharmonizálás, akkordköltészet, stb. stb.

RÉVAI SÁNDOR.

Szabóság. Nem a szabómesterséget vagy a szabók gyűjtőnevét jelenti ez a szó mostanában. Budapesten olvasni: valódi angol úri szabóság; másutt is láttam: F. Frigyes kádárság; a honvéd kaszárnyákban is szabóság, cipészség a szabó-, cipésműhely. Ki ne látná, hogy ez a -ság képző a német -ei pajtását csempészi be oda, ahova a magyarban nem dukál? Ez a cselekedete annál veszedelmesebb, mert — teszem — a néhai *onc-enc-önc* képzőnek, mely a -ling fordítása, lerí az ábrázatáról a német máz (*Jüngling* = ifjonc, *Findling* = lelenc, *Günstling* = kegyenc) s ezért is mult ki ez árnyékvilágból, de ezt a -ság képzőt eddig jóra való, becsületes magyar képzőnek ismertük. Ne is engedjük, hogy ennyire megfelejtkezzék magáról!

NÉMEDI DEZSŐ.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Schonnai bitang ember. E hatásos kifejezésre mindnyájan emlékszünk bizonyval. Március tizenötödikén ki ne hallotta volna a Nemzeti dalnak e jelentős sorait?

*Schonnai bitang ember,
Ki most, ha kell, halni nem mer,
Kinek drágább rongy élete,
Mint a haza becsülete...*

De e kifejezésnek erős jelzői Petőfinék több költeményében is előfordulnak. Pl.

Nem is hiszem, hogy a színészetet
Becsülni fogják, míg az befogad

¹ A NyUSz. is a Wagner-féle Phraseológiából idézi s a *kártékony* utánzásának tartja (l. még uo. a 19. sz.-ban keletkezett *jóitékony*-ról szóló cikket). Arany J. is többször él e szóval, pl. Nem jön a várt vendég, csodatékony szelleme nem jó (Elv. alk. 7:66). Doctor vagyok, még pedig hatalmas és csodálatos vagy inkább csodatékony. (Levél Petőfihez 1847. V. 27). Vö. még, szintén a Pesti Naplóban, Gerő Ödön cikkében 1897. II. 5, 7: Ennek a csudának a hatása is csodatékony volna. — Ballagi Teljes Szótára kérdőjellel az egyszerű *tékonyt* is említi 'tevékeny' helyett, és csakugyan azt olvassuk Sárosi Gyula Arany trombitájában (Aigner kiad. 248): Szívem megtévelyen van, *tékonyak* e tagok.

A szerk.

Minden bitangot, gaz sehonnait,
Kik a világnak söpredékei...

(Levél egy színész barátomhoz.)

Maga a *sehonnai* Petőfi egyéb költeményeiből is előkerül. Íme ezeket olvassuk pl. a Bolond Istókban:

»Majd biz itt *minden sehonnait*
Befogadni, hát hogy is ne!«

»Ki vagyok? *sehonnai*,
Se országom, se hazám,
Valamely vándormadár
Lehetett az ősapám.«

Ez a *sehonnai* mai magyar köznyelvünknek élő eleme. A Simonyiék szótárában megvan bő jelentésmagyarázata (der Lump, Strolch, Hergelaufene, Landstreicher, Habenichts, ein verkommener Mensch). A nép nyelvében szintén él a szó. A MTsz. szerint a *sehonnai* alak használatos a Palócságban és a Székelyföldön.

Érdekes, hogy a *sehonnai* szó gyakran a szinoním, tehát mintegy magyarázó (néha fokozó) *bitang*gal kapcsolatban kerül elő. Ezt láttuk két Petőfi-féle példában. De e kapcsolatot régibbnek mutatják a következő példák: Ha befogadgyák is a bujdosókat, azokat boszszusággal s illetlen szóval illetik, mondván: *sehonnai, bitang* viz hozta (Szathmár-Némethi Mihály: Halotti Centuria, 1683-ból, NySz.). *Sehonnai bitang ember*, olvassuk Kis-Viczay Péternél (Adag. 509, 1713-ból, NySz.). És 1782-ben, már szótározva látjuk e kifejezést: *Sehonnai bitang ember*: Terrae filius, Obscurus homo, ein Unglückmacher, Niringendzuhaus (PP-Bod-féle szótár, 1782. kiadása). A sok inczki, finczki, totinczki, *sehonnai bitang* eleitől fogva a kapott az első lóra Erdélyben, 'a fejte meg legsírosabban az erdélyi tehenet. (Cserei, Tört. Tár 7: 530; vö. még uo. 529. l. és *bitang* nélkül 528. l.)

A *sehonnai-bitang* kapcsolat oka nyilvánvaló. A *bitang*, mely gyakoribb hssználatú, magyarázza, erősíti a *sehonnai*-t. Más és nehezebb kérdés: hogyan keletkezett maga a *sehonnai* szó?

Simonyi huszonhárom évvel ezelőtt az önállósított határozóknak töle alkotott, új kategóriájába sorozta szavunkat (vö. Budenz-Album 48—80. l.). Magyarázatának alapgondolata a következő: Régi alak nyelvünkben a *sehonnan* helyhatározószó. Ez összetétel elemei már rég összeolvadtak, annyira, hogy hátraható hangzó-hasonuláson is átment szavunk (vö. *sehunnan*, *sokult* stb. alakok NySz. és Tsz.). A szó tehát gyakori használata miatt önálló névszói tö jellegét kapta s úgy viselkedett, mint az igazi névszótó: -i képzőt kapott (vö. *egy-másutáni*, *mindenkori*, *délelőtti* stb.).

Ez igen valószínű fejlődésnek látszólag már keletkezteben cáfolója az a kérdés: hogyan lett az elvárt **sehonnani* alakból *sehonnai*? Hiszen *Dunán-inneni*-ből nem lett *Dunán-innei*, *itteni*-ből nem lett *ittei*, *ottani*-ből nem lett *ottai*, *elleni*-ből nem lett *ellei* stb.! De e kérdésre sok analóg esettel már előre megfelelt Simonyi *Elvonás* című értekezésében (*túladunai* stb. NyF. 12: 15. l.).

Azonban egyéb új adatok ötlenek szemünkbe, e szó fejlődését kutatván. A mai népnyelvben él a következő kifejezés: *Sëhonnábü*

gyütt. Ezt mondják manapság Cegléden a MTsz. szerint arra, »akiről nem tudni, honnan jött és mi volt«. A Székelyföldön meg így mondják: *Sohonnyából jött* (MTsz.). Somogyban gúnynévül jegyezték ezt fel: *Sehona bácsi* (vö. Simonyi: Budenz-Album 70. l.). Gvadányi ezt mondja a Rontó Pálban (46. l. 1807-i kiadás): Ki egyszer rosz, lesz végig *sehonna* (NySz). Megjegyzendő még, hogy a *sehonnából jött ember* kifejezés Ballaginál is megvan (Telj. Szót.), sőt címszóul említ egy *sehonna* főnevet is, jelentését is megadja »azon hely, ahol vki csak ideiglenesen mint csavargó tartózkodik«. De ez csak kikövetkeztetett alak, mert forrást nem idéz, csak az említett kifejezést.

Az utóbbi adatokból nyilván következik, hogy a *sehonnai* szó fejlődéstörténete a következő: Élt nyelvünkben egy *sehonna* alakú névszó: *se + honna* (semmi honja). Ebből lett közönséges denominális képzéssel a *sehonnai*. E feltevést szépen megerősíti az említetteken kívül, még két adat. Egy régi, meg egy új. Kassai szókönyvében ezt olvassuk: »*sehonnai*: Carens domicilio, Vagus. Syn. Bitang.« Látszik tehát, hogy Kassai is így érezte a szó eredetét. A *sehonna* alak pedig Jókaiiban is megvan. »Megigérttem, hogy nem megyek ki sehová. Sehová? de hiszen az erdő is »sehon«, és az Örvénykő teteje, az a *legsehonnább* része a világnak, oda nem járnak emberek« (Teng. Hölgy II:18). Vö. még előbbi idézeteink között: Ki vagyok? *sehonnai*, se országom, se hazám (Pet.) és PPB. szótárában ezt a fordítást: *ein Nirgendzuhaus*; a szótárnak 1801-i Eder-féle kiadásában: *ein Landstreicher, der nirgend zu Hause ist*. A régi Tájsszótárban pedig a Petőfiéhez egészen hasonló értelmezést olvasunk: »*Sehonnai*, semmiházi, kinek sem országa, sem hazája.«

RUBINYI MÓZES.

Bankó-só? Takáts Sándor erről szóló cikkének (Magyar Nyelv 3:79—81) olvasása önkénytelenül Shakspeare Macbethjét juttatja eszembe. Amint ez a lelkiismeretétől zaklatott skót király mindig maga előtt látja a halálra küldött Banko szellemét: úgy nem tud Takáts Sándor sem megszabadulni a maga képzelte *bankó*-ja üldözésétől. A különbség kettejük közt csak annyi (s ez az, amiben e hasonlaton is be kell teljesülnie a sántítás végzetének), hogy míg Macbeth azért látja Bankót, mert fél tőle: Takáts a maga bankóját azért, mert szeretné fölfedezni. Sajnosan kell megjegyeznem, hogy ez a hő óhajtása, nézetem szerint, eddig még nem teljesült.

Nézzünk még egyszer szemébe ennek a nyelvtörténeti látománynak, mely legutóbbi megjelenésével nemcsak azt, akinek nyugtalanságot okoz, hanem környezetét, a Magyar Nyelv szerkesztőit is tévedésbe ejtette és nyilvános vezeklésre bírta. A szerkesztők ugyanis régebbi nézetüket »ezennel készséggel« helyreigazítva, nyilvánosan elismerik, hogy a régi magyarságnak igenis volt egy sőt jelentő *bankó* szava.

Eddigélé Takáts az állítólagos régi magyar *bankó-só* kifejezés megvoltára csupán ezt a két adatot tudta idézni: »*multis bankonibus*

opus habeo, integros *bankones* salis mittat» (MNy. 2:114). Kifejtettem volt (Nyr. 35:151), hogy e középlatin szavakból egy régi magyar *bankó* szó megvoltát ép oly kevésbé lehet megállapítani, mint például a magyarországi latinság *huzarones*, *jobagiones* — hozzá tehetem: *betyarones* (l. Bartal) — szavai alapján azt, hogy a huszárnak, jobbagynak — illetőleg betyárnak — régi magyar neve *huszáró*, *jobbágyó*, illetőleg *betyáró* volt.¹ Mikor tehát annak idején Takáts *bankó-só*-ját olvastuk, nemcsak nem hagyhattuk, de a fentebbi adatok alapján nem is volt szabad a *bankó-sót* ebben az alakjában régi magyar szóként meghagynunk.

De van-e okunk vajjon Takáts mostani cikke alapján megváltoztatni nézetünket s szánom-bánommal helyreigazítani akkori állítólagos tévedésünket? Azt hiszem, erre egyelőre nincs elég okunk.

Takáts fejtegetéseiből és adataiból egy kétségtelen, hogy a lengyelországi sónak nálunk a régi időben nagy kelete volt. Az azonban már adatokkal nincs kimutatva, hogy ezt a só-t akkoriban magyarul hogyan nevezték. A cikk ugyanis csak annyit mond, hogy a lengyelországi só háromféle *alakban* került hozzánk: »a legközönségesebb volt a lengyel *kósó*, azután következett az *általagban levő lengyel só*, a mi rendesen két mázsát nyomott; végül a körülbelül egy mázsát nyomó *bankó-só*«. A Takáts-tól is aláhúzott állítólagos magyar kifejezések (*kósó*, *általagban levő lengyel só* és *bankó-só*) egyetlenegy régi magyar adattal sincsenek támogatva, s mint az *általagban levő lengyel só* mellé vetett latin idézetből (»de *vasculo salis Polonici* 2 centen. contin.«) világosan látszik, a kérdéses magyar kifejezések tisztán Takáts Sándortól eredő fordítások, illetőleg kikövetkeztetések, tehát most termett, XX. századi magyar kifejezések. Így még *közérdekű* folyóiratban sem szabad nyelvtörténeti adatokat közölni, s ilyen mai fordításokkal vitás kérdésben még műkedvelő közönség előtt sem bizonyíthatunk.

Majd így folytatja Takáts: »E háromféle lengyel só-t a régi vectigalok rendesen felsorolják«. E felsorolásokból azonban csupán a *bankó-só*-ra vonatkozólag ad idézeteket, amelyekről azt hiszi, hogy bizonyító erejük van, s nem veszi észre, hogy még a magában véve egészen valószínű *lengyel-só* magyar kifejezést is elfeledte valóságos régi adattal igazolni, mert a cikkből kitetszik, hogy ez a kifejezés sem egyéb, mint a többször kimutatott régi, latin *sal Polonicus*-nak Takáts-tól eredő mai fordítása! (A *kósó*-nak igazolására a NySz. adatai után nincs szükség.)

De menjünk csak lépésről-lépésre — ad fortissimum! »Hogy az utóbbit, vagyis a *bankó-sót* — mondja Takáts — nálunk ezen a néven nevezték, az már magukból a régi vámtarifákból is kitűnik, mivel a *banko* szót mindig magyarosan,

¹ Pedig még ilyeneket is olvasunk a latin oklevelekben: Ego Acha uespremiensis *ioubagio* non ignobilis 1114. Nicolaus *Iobagio* ecclesie nostre 1301. stb. *Hodnogio* castri Symigiensis, l. OklSz. A szerk.

k betűvel írják. Az 1655. évi országos vámtarifa például ezt mondja: »de uno *Banko* salis«, az 1656-iki meg így szól: »de uno *Banko salis Polonici*«. Az 1697-ig érvényes vectigal »de uno *Banko* salis«-t, az 1697. évi reformált vámtarifa ugyancsak »de uno *Banko* salis«-t említ. Már ezen hivatalos adatok maguk is kétségtelenné teszik, hogy a nálunk forgalomban volt lengyel só egyik fajtát *bankó-só*-nak hitták.»

Itt hosszasan meg kell állanunk és ki kell előre jelentenünk, hogy a fölhozott idézetek és bizonyítékok semmi esetre sem teszik kétségtelenné az állítólagos *bankó-só* elnevezés régi megvoltát.

Előbb azt veszem szemügyre, ami fölületes szemlélettel tetszetős bizonyítéknak látszik, azt t. i., hogy a fölhozott idézetek valamenynyijében csakugyan ott kísért egész való alakjában, sőt meg is szólal *Banko* szelleme (»*Banko* salis« stb.). Csak egy kis higgadság kell hozzá, hogy leleplezzük a hitvány szemfényvesztőt. Mert ezek a *banko*-k nem igaz pénzek; hiszen — hogy ezt három szerkesztőnek hat szeme sem vette észre — a *banko* alakok a középlatin *bancus* szónak (l. DuC. és Bartal) közösleges ablatívusai! Ez magyarázatra sem szorul: »de uno *Banko*« valamennyi idézetben. Ily módon, ha ablatívusokból indulunk ki, arra a nevezetes fölfedezésre ébredünk majd, hogy »jámbor eleink« például a plebánust *plebánó*-nak nevezték (vö. *de uno plebano*) stb.

Ami a másik látszólagos bizonyítékot illeti, hogy »a *banko* szót mindig magyarosan, *k* betűvel írják«, abból sem következik, hogy a *banko* latin ablatívus a magyar ajkon *bankó* nevező-alakká s aztán *bankó-só*-vá válhatott volna. Hiszen egyebek közt Bartalban (*Kapitaneus* alatt) ezt a régi helyet is olvashatjuk: »Georgio Kapitaneus«. Vajjon ebből következik-e, hogy a magyarok a kapitányt régen *kapitaneó*-nak nevezték? Ugyanott találunk ilyen középlatin szókat, illetőleg írásmódokat is: »unam *Kappenekam*«, »*Karabinae* et *muscheti*« stb. Vajjon ezekből az adatokból, illetőleg *k* betűs írásmódokból következik-e, hogy régen a köpenyeget *kappenekó*-nak, a karabélyt *karabiná*-nak neveztük? Pedig ezeket a mondatokat és a hozzá hasonlókat is Magyarországon s minden valószínűség szerint magyar emberek írták, s erre a körülményre Takáts szintén súlyt vet. A *k* betűvel írásnak tehát vagy semmi bizonyító ereje nincs, vagy legföljebb azt jelentheti, hogy érezték őseink a kérdéses szónak modern, nem remekkori eredetét, ámbár nem volna nehéz ilyen írásmódot ősi, remekkori latin szókon is kimutatni a magyarországi és külföldi középlatináságból (vö. »*Karactere roborari*« Bartal). A kérdéses alakok tehát a középlatin *bancus* (vagy *bankus*, l. Bartal) szónak ablatívusai lévén, másrészt pedig a *k*-val írásnak sem lévén magyarosság mellett semmi különösebb bizonyító ereje, kétségtelenül következik, hogy a Takátsból idézett fentebbi *banko*-kból nemhogy egy régi összetett *bankó-só* magyar kifejezést, de még az egyszerű *bankó*-t sem szabad kikövetkeztetnünk.

Eddig tehát semmi okunk sincs arra, hogy a bűnbánó szerkesztői helyreigazítást aláírjuk.

Marad még két állítólagos bizonyító adat, amellyel számolnunk kell. Egyik, hogy egy 1670-iki, Bécsben őrzött leltárban Takáts szerint ez a hely olvasható: »salis frustum Polonici vulgo *Banko* nr. 1«. A másik, hogy az Orsz. Levéltárnak egy ugyanazon évbeli összeírásában is az állna: »salis frustum Polonici vulgo *Banko*«.

Ez a két adat valóban igen tetszetős volna, ha nem járna nyomukban is kétség és bizonytalanság.

Egy az, hogy mindkét adatban lengyelországi sóról (*salis Polonici*) lévén szó, nem egészen bizonyos, vajjon az utánuk vetett *vulgo*-val mit akarnak a különben magyar urak mondani: azt teszi-e a *vulgo* »magyar közszóval«, avagy azt »lengyel közszóval«? Mert az idézett kifejezésekben a *Polonici* mellett a *vulgo*-t így is, amúgy is érthetjük. Ilyen kétes szókra vonatkozólag kellett az Oklevél-Szótár bevezetésében (XIII. l.) a következő megjegyzést tennem: »Latin okleveleinkben, mint tudjuk, sűrűn fordulnak elő az élő beszédből átvett nem latin szók, melyeket a kiállítók *vulgo*, *vulgariter* stb. megjegyzés kíséretében iktatnak a szövegbe, anélkül hogy mindenkor megmondanák: mely nemzet nyelvén járatosak azok.¹ Minthogy mármost a hazánkban élő német és szláv nemzetiségek szavai is belekerültek ily módon okleveleinkbe, sokszor igen nehéz eldöntenünk: meghonosodott szók voltak-e azok a magyarban is vagy nem«. Azért, hacsak valamely hangtani ok nem javallja, az ilyen csupán latin szövegekben jelentkező szóknak magyar volta iránt mindig jobb kétséget támasztani. Mindenesetre tanácsos lesz ezt az aggodalmat ebben az annyira vitás kérdésben is fontolóra venni, mielőtt a végső szót kimondanók.

Másik kétség maguknak az adatoknak hitelességére, illetőleg pontosságára vonatkozik. Sajnálatomra nem nézhetem meg e pillanatban sem a bécsi, sem a budapesti levéltárnak idézett forrását, s így nem győződhetem meg — amint szeretném — a magam szemével arról, vajjon nincs-e a kérdéses helyeken *Banko* helyett *Banka* írva. Tudjuk ugyanis, hogy némely régi, különösen XVII. századi iratokban az *a* néha alig különbözik az *o* betűtől. Ha pedig *Banka* van az eredetiben, akkor csaknem kétségtelenné válnék, hogy a lengyel *bańka* szó áll előttük (vö. »*bańka soli*: ein Salzblöckchen, ein Stück Steinsalz« Linde).

Hogy ez a lengyel szó minő eredetű, annak kiderítésére nem érzem magamat hivatottnak, s azt sem vizsgálom: ebből lett-e a középlatin *banco*, avagy a germán *bank*-ból.² De még egyszer fonto-

¹ Vö. Sasinek *Glossarium* c. cikkét, Történelmi Tár 1893. évf. 1—32. l.

² A lengyel *bańka*-nak alig lehet köze a német *bank* szóhoz (a bankot pl. így ejtik lengyelül *bank*, a bankett *bankiet*, nem *n*-nyel), hanem kis öblös edényt s másrészt víz- és szappanhólyagot jelent, tehát nyilván a lengyel *bania* v. *banja* szó kicsinyítője, mert ez is ugyanazt jelenti (azonfölül korsót stb). Vö. a szlovénben is: *banja* és *banjka* 'langrun des Gefäss von Böttcherarbeit, Wanne; ein plattes Tragfass für Flüssigkeiten' (Pleteršnik). Vajjon nem lehetett-e a lengyelben vagy a tótban e szónak semleges *bańko* alakja? Talán ebből magyarázódik a latin *bankones* és *bancus*. A szerk.

lóra véve mind a középlatin *bancus* szót, mind a Takáts-féle adatok *bancones*-eiből kikövetkeztethető középlatin *banco* nevező-alakot, annyit mondhatok, hogy bár a magyarországi latinságban megvoltak is mind a *bancus*, mind a *banco* szavak, a régi magyar nyelvből eddigelé sem a *bankó*, sem a *bank*¹ szó nincs kimutatva só jelentéssel, úgyhogy — s ezért magam is »*mea culpa*«-t mondok — Takáts Sándornak tavalyi *bankones salis* adatai alapján régi magyar szóul nemhogy *bankó-só*t, de *bank-só*t sem kellett volna cikkében meghagynunk.

Nézetem szerint tehát semmiesetre sem szabad merőben középlatin szóalakokból akár ilyen, akár olyan magyar szó (*bank* vagy *bankó*) egykori létét erősítgetni, még kevésbbé szabad egyenesen *bank-só* vagy *bankó-só* kifejezésekről beszelnünk, mikor sem azokat, sem ezeket kétségtelen magyar használatban, magyar szövegből ki nem mutathatjuk.

Magam is mindenkor készséggel vallom be tévedésemet, ha erről okokkal kellően meggyőznek, s el fogom ismerni a *bankó* vagy akár *bánkó* magyar szót is, ha egykori megvoltát valaki kétségtelenül ki tudja mutatni. Az eddig előhozott adatok alapján azonban azt hiszem, hogy a Magyar Nyelv szerkesztőségének a *bankó-sóra* vonatkozó bűnbánó vezeklése legalább is elhamarkodott volt.

ZOLNAI GYULA.

Gyút. E szó a MTsz.-ban mint rimaszombati tájszó van közölve ilyen alakban: *gyút-belű*. A szónak puszta *gyút* alakja az egész Bükkalján ismeretes. Akárhányszor hallható a borsodi palócoknál evés közben ilyen kifejezés: *Hagyj má nekem is te gyút! Négyel má annyit te gyút!* Megjegyzem, hogy e vidéken se a *gyút-belű*, se a *gyútság* szót nem hallottam s csak ilyen alakban ismerem: *te gyút = te mohó*. A jelentése sem »nagyehető, telhetetlen gyomrú«, hanem amint Simonyi a Székelyudvarhelyi kódexből közölte: 'mohó', tehát gyorsan, sebesen evő, falánk. Ez azonban nem tökéletesen egyértékű a *nagybélű*, *nagyehető*, *telhetetlen* szóval. Az olyan mohón evő embert szokták *gyútnak* nevezni, aki gyorsan nyeli az ételt, mint a bögő a garast. Így hát bizonyos, hogy a *gyút* egymagában is használatos; de bár döntő nyelvészeti bizonyítékot felhozni nem tudok, mégis úgy vélem, hogy a *gyút* nem a magyar *gyúlt*(-belű), hanem a csagataj *jut*- (nyelni) igével rokon. E mellett szól az is, hogy azon a vidéken, ahol a *gyút* melléknév egymagában is használatos, a *gyúlt*, *meggyúlt* igenév helyett a *gyúlladt*, *meggyúlladt* alakok szoktak előfordulni. Igaz, hogy a *gyút* melléknév nem lehet közvetlen a török *jut*- ige származéka, de igenis lehet a *gyútság*, s ebből aztán elvonással keletkezhett a mai palóc *gyút*.

BARTHA JÓZSEF.

¹ Váltóasztal jelentéssel l. a NySz.-ban.

Másnál vagyon a makkfelső. A kártyajátékból (amelyről Szentjóni Szabó Rousseau-fordítása, *A' Kívánság*, már a XVIII. század végén kijelenti, hogy az *valósággal semmi időtöltés; csak olyan embernek a' menedékhelye, a' ki más egyebet a' világon nem tud tsinálni*) újabban mind több, érdekes vagy kevésbé érdekes kifejezés jut a köznyelvbe. De így volt ez már régente is. A XVIII. század végéről olvassuk a fönt idézett közmondásszerű szólást. Ezt egyik közmondásgyűjteményünkben sem találtuk meg. Pedig igen csattanósan használja az a költemény, amely a Magyar Kurirban *A' Fősvény* címmel névtelenül látott napvilágot (1792:111. l.):

Akkor, ha kell ditsekedni
'S kinek van több? vetekedni,
Ő az első;

De ha rá szorúlnak nagyon,
Akkor mindjárt *másnál vagyon*
A' makk felső.

Ugyanebben a költeményben olvassuk a meghalásnak ezt a tréfás szinonimáját: *eltalpal*. Bizonyára az *elpatkol* analógiájára készült (vö. Nyr. 35:362).

GÁLOS REZSŐ.

A hogy kötőszó fokozó használata a Magyar Kötőszók c. munka 2:139. lapján csak ilyen példákban van föltüntetve: *Úgy megesett rajta a szívem, hogy nagyon. Úgy jóllaktam, hogy még! Dolgozik úgy, hogy csak no. Van annyi kiadás, hogy!* — De van a népnyelvben olyan szerkezet is, hogy az ilyen nagyító mellékmondat a főmondat igéjét vagy határozóját ismétli. Így találtam egy régibb ifjusági iratban (Lukács: Tiszántúli kis magyar 39 és 41) a következő két mondatot: Hanem bizony volt is ám vele egy kis baj, *hogy is volt* [= bizony volt]. Hm, tudom én mit (veszek az áran)! *hogy is tudom* [= tudom bizony]. Továbbá udvarhelymegyei beszélgetésekben: *Úgy kell lönni, ott szótték a zuvat bordájába azt a csufondáros száját kiednek, hogy ott* [= ott bizony; Nyr. 5:221]. Az én jó Máriám engöm még eccönös ecce se hagyott el, *hogy nem!* (6:465.) Ez utóbbihoz hasonló mondatra bukkantam Jókainak egy székely adomájában (A magyar nép élce 272): »Törvény elé állíták a magyar góbét, hogy merte a királybíró ilyen rútul szidalmazni? — *Nem és hogy nem szidtam én ő kejemtét, éppen csak elmondám, amit álmodék ahajt felőle*«.

U. i. Utólag találok a MKszók 2:155. lapjának 2. jegyzetében a következő idevágó idézetet: »Tömlőc a nyakára, dögöljön meg s vesszen el, *hogy el*, (a *hogy* és az állítás vagy tagadás ismétlése az állítás [vagy tagadás] fokozását fejezi ki) Udvarhely. Nyr. 4:82«.

GÁBOR JÁNOS.

Búsó. Mohácson a farsangi álarcosok neve *búsó*. Felöltözött búsónak. Ma van a búsó-járás. Régi hagyomány azt tartja, hogy valamikor a mohácsiak állatbőrbe öltözve, fából kinagyolt ijesztő álarcban, sípolással, kolompolással rémítették meg a törököket annyira, hogy elfutottak a városból. Miféle szó ez a *búsó*? mi a jelentése, török szó vagy szláv?

(Kölked.)

ÁDÁM IMRE.

Úgy látszik se török, se szláv, hanem magyar. Karadžić és Daničić az ő szerb és horvát szótáraikban a *buša* szót csakis mint a mohácsi sokácok szavát ismerik, mely őszerintük is farsangi maskarát jelent, nagy, fából készült álarccal. (Spicer horvát-magyar szótára szerint *buš* a farsangi álarcos, *buše* »a farsangi játék« neve.) Daničić nézete szerint a nagyfejűt jelentő magyar *busa* szó rejlik benne, s ez a magyarázat egészen megfelel a nagyfejű álarcos fogalmának.

A SZERKESZTŐSÉG.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Átkok.

Hogy a 7 szencsigbű pottyannyon lő egy! (Kemenesalja.)

A szomorodott szűz Márjádót! (Kemenes.)

Ó, hosz szállon rád e nyári gyöngyharmat, amellik e fákat hasogattya! (Vas, Egervár.)

Ez Isten téggyén e vakablakba csodánok! (Egervár, Vas.)

Ez akaszt^uófán csöröggyenek a csontyaid! (Egervár, Vas.)

Ó, hoⁿ níz d e bucsusokat fészemmé e zakaszt^uófárú!

E szemém világo csöppennyén kü (Egervár, Vas m.)

Tudtommal Zalából még a következő káromkodás-formákat nem közölték: Sörⁱén fenyé, anya fenyé, rákfenyé, z^üödsalugátéros rossebb, tikseb, feketé rossebb, a dög irgyénⁱé, a szeméd állon még.

A rosseb Zalában olyan közönséges szó, hogy föl sem tűnik a használatá. Rossebezik ott csaknem mindenki. Még vice is van róla. A göcseji paraszt beállit Zalaegerszegre s tapasztalatokban megrakodva érkezik haza. Otthon eldicsekedik vele, hogy mit látott. — No mit? — Hát, tuggya komám: el^üő ollan v^uót mind é söröf, hátú még mind é döröt, osztán mént mind e rossebb. Hát vajjon mi lehet az a *rosseb*? — Bicikli!

De azért tud a göcseji áldást is mondani. Egyet a sok közül: Álgyo még az Isten e mellé kosarát! SZTOKAY LAJOS.

Tájszók:

anyás: tollasodó madár.

áhétozó: vágyakozó.

bocskás: dézsa, melyben a moslékot tartják.

bölömbika: buzaszárból, vagy fűzfá hajából készített fúvójátékszer.

bögyösleves: fehér felső női ing.

böllenködik, böstörködik: heccelődik.

buborcsek: bördaganat, kiütés.

bucok: bucka, földben maradt fátörzs.

bugylibicska: fanyelű bicska.

büdösfa: ecetfa.

büggő: böggő.

cédulaház: vásárok alkalmával felállított kis bódé, hol a jegyző ír.

Csana: János.

csatorázni: veszekedni.

csás ökör: balfelöli ökör.

csávás: moslékos dézsa.
csemfe: csorba.
csicsiskoma: őszi kikerics.
csikó: leányok haja, ha elől le van vágva (frufu).
csipőtké: kézzel szaggatott tészta.
csokonya: kocsonya.
dagadó: töltött káposzta.
dercés: redős.
dékány: egyházfi.
dorozsmás: recés, durva, érdes.
egykorás: egyforma.
ejtős: gyermek-játékforma.
előruha: piros sávval átszőtt, törlőkendő nagyságú vászonkendő.
erge: zerge
éhóra: éh-gyomorra.
facsari: kedvetlen.
fancsók: hitvány.
fájézás: fahordás.
fénótás: félbolond.
folosó: orbánc.
fóracskos: forradásos.
fotózsén: petróleum.
fun: fuj.
gyussunyi: örökölni.
hajkorász: hajszol.
hebőzsgetni: sejtetni.
hederget: menetközben forgatja a derekát.
göcs: tuskó.
gölöncsér: fazekas.
grifli: palavessző.
gubita: cserfa gyümölcse.
gubarc: fekete foltok a hegytetőn hóolvadáskor.
gurci: fényes mellénygomb.
gümeccs: kövecs, kavics.
gyántár: gyanta.
hombár: lisztes láda.
háros rigó: fekete rigó.
huzakodik: veszekedik.
igricetüske: gilicetövis.
illet: ülep.
kallantyu: akasztó.

kégyó: kígyó.
kijejje?: kié?
kistanétó: segédtanító.
klumpa: facipő.
kökönye: kökény.
kőtyögő: óra ingája.
kudari: savóleves.
kurugli: szénvonó.
kusztora: fanyelű bicska.
lincsü: megkötöz.
lucsifa: fenyőfa.
lucsis: fenyves.
nyeho: szemtelen.
nyéhös: hitvány.
nyüske: nőtény.
ódákost: oldalt.
palól: kukoricát rostál.
porzsávás: beteges.
poszka: hitvány.
pöle: ürge.
respeg: messzelátó.
rezula: sűrű, fiatal erdő.
rigya: mogyoró virága.
silány: nyoszolóleány.
sió: patak, mesterséges árok.
siskafül: nagy, széjjelálló fül.
sömör: kicserepesedett bőr.
svárkli: disznósajt.
szarkagábor: gébics.
szatyor: véka-féle, miben a tyúk sziru: zuzmora. [tojáson ül.
szodé: telhetetlen.
szömörcsök: úri-kucsmagomba.
szuradék: szűk sarok, lyuk.
szüőfa: szövőszék.
töptötyüni: földet leverni.
tutuka: kannacső.
tüzesgyík: fehérhasú gyík.
uszáni: felajánlani.
üjeje: övé.
űsz: ősz.
űsztörgye: eresz.
űszű: őszül.
vászónkorsó: kőkorsó.
vonyogó: hegedű, szénvonó.

(Somogy-Szt.-Balázs és vidéke.)

GYÖRKÖS REZSŐ.

csiklandik (Bagamér, Szabolcs m.).
darab birka: ez (a föld, birtok)
 jó gazdáé, mert nagy darab
 birkája (falkája) van (Debrecen).
dézmálni a felesekeknek (Nádudvar).
disztó: disznó (Nádudvar).
helyt vagyunk (Szoboszló).
 (Bihar és Hajdu m.)

jó eső: nagy eső (Debrecen).
köblös föld, *nyilas tag*: terület-
 meghatározó kifejezések.
születés: csabai születés (Kakad);
vő. tojás.
szok lenni: »az a kapu nyitva
 szok lenni« (Vértes).
 BADÁNYI MÁTYÁS.

IZENETEK.

R. G. Különös! miért éppen nekünk panasolja, hogy Négyesy L. a Tanáregy. Közlönyben (467. l.) »nyelvtani hibával« írja, »hogy az egész tanárság kész szívvel *csatlakozhasson* hozzá«? Látszik, hogy nem régóta olvassa a Nyelvőrt. Mi ezt éppenséggel nem tartjuk hibának, s hasonló példákat legjobb írónknál is olvashatni, l. Nyr. 34: 495—591. (s A magyar nyelv c. könyvünk 2. kiad. 212—215.) Az ikes ragozásnak egész történetét tárgyalja a Nyelvészeti Füzetek 28. száma, mely külön is kapható.

Dobsina. Azt kérdi, helyes összetétel-e az *őrálló* (»Evangelikus Őrálló«). Nemcsak helyes, hanem azonfölül igen régi kifejezés ez. Már 1500 táján előkerül a Guary-kódexben: Eleibe kelének az őrállók. Aztán pl. Pázmány Prédikációiban: Őrállója és feje felett vigyázó óltalma annak, aki őt szereti. És Zrinyinél: Egyedül legyenek-e én őrállód, ki megjelentsem veszedelmedet? Csak Pesti Gábor ír helyette *őronállót*. Aki őrt áll, az őrálló, épúgy ahogy bosszuálló, aki bosszut áll. A régi nyelvben *strázsa-álló* is előfordul, sőt *útonálló* helyett több régi írónk *útállót* ír (mert elállja az utat; mindezek a NySz-ban). A mészároslegényt néhol *székállónak* mondják.

B. L. Akiket Lengyel Zoltán (A Nap 1907. II. 10) új szóval *vajasoknak* nevezett el, azokat jó magyarsággal *ludasnak* mondjuk. Az új szóra az a mostanában gyakran hallott — nem magyar, hanem német — közmondás adott alkalmat: Akinek vaj van a fején, ne menjen a napra!

I. L. A *rikkancs* régi kifejezés, a nép sok vidéken így hívja tréfásan a tehénpásztort, a kanászt (olyan szó, mint *libbencs*, sánta ember, Kriza, *toppancs*, nehéz lábú, mázsás lábú, a régi Tsz-ban — az újból kimaradt, — *huppancs*, kövér ember, *nyiffancs*, nyafogó gyerek); de a rikkangató újság-árus fiúra Kozma Andor adta ezt a nevet mintegy tíz évvel ezelőtt, mikor az Esti Ujsággal jelent meg ez az alak Budapest utcáin. Érdekes találkozás, hogy Nápolyban *strillone* az újságáruló suhanc, s ez a szó is tulajdonkép kiabálót jelent.

Beküldött kéziratok. Horger A. Egy ismeretlen nyelvújító. — Zolnai Gy. Egy 16. századi nyelvemlék. — Kardos A. Adalék a gyermeki lélek és nyelv fejlődéséhez. — Apor. A -da de. — Verő L. Beteg. — Patrubány L. Szőfajtás. — Barkó D. Francia helyesírás. — Historikus. Strázsahegy. — Halász A. Néprománc.

Beküldött könyvek. Mikszáth K. Jókai élete és kora. (Két kötet, Révai testvérek). — Berzeviczy A. Régi emlékek 1853—1870 (Révai t. Ára 6 K.). — Szentírás, kiadja az Izr. M. Irod. Társaság, IV. k. — Évkönyv, kiadja az I. M. I. T. — Magyar Könyvtár 474—478. sz. Goethe: Iphigenia, ford. Csengeri J. Orosz elbeszélők III. Salgó J. Az idegességről. Sas E. Az én mandátumom. — Molnár F. Rabok (Franklin. 4 K.).

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest IV. Ferenc József-part 27.

A MÁSSALHANGZÓK HASONULÁSA A MAGYARBAN.

(Második közlemény.)

B) *A v tövű igék tövégi mássalhangzójának hasonulása.*

Arra, hogy valamely mássalhangzó több különböző artikulációjú mássalhangzóhoz teljesen hasonul, a magyarban még két esetben van példánk: a *v* tövű igék eredeti tövégi mássalhangzója teljesen hasonul a mássalhangzón kezdődő ragokhoz pl. *jössz*, *jöttök*, *jönni*, *jönnék*, *jöttem* stb. és a *-val*, *-vel* rag eredeti kezdő mássalhangzója teljesen hasonul minden előtte álló mássalhangzóhoz pl. *vérrrel*, *ésszel*. Mivel ezekben az esetekben már nem lehet a hasonulást a kiejtés gyorsulásával magyarázni, mint az *az*, *egy*, *nagy* stb. szavaknál, nyilvánvaló, hogy itt a hasonuló hangokban magukban kell keresnünk a hasonulás okát; az eddig tárgyalt szavak végmássalhangzói a beszédütemben való helyzetük miatt váltak tökéletlen képzésűekké, a *v* tövű igék végmássalhangzójának és a *-val* *-vel* kezdő mássalhangzójának már eleve tökéletlen artikulációjúaknak kellett lenniök, hogy különböző mássalhangzókhoz hasonulhassanak.

Az t. i., hogy különböző artikulációjú mássalhangzókhoz csakis tökéletlen képzésű mássalhangzó hasonulhat, minden valószínűség szerint nemcsak az eddig tárgyalt esetekre igaz, sőt nem is csak a magyarban, — hanem általános fonétikai törvény, amelynek felismerhetőségét más nyelvekben csak az a körülmény nehezíti meg, hogy aránylag kevés példa van rá. A tökéletlen artikulációjú hangok t. i. nem mindig hasonulnak, de viszont valahányszor valamely nyelvben egy mássalhangzónak ilyen feltűnő gyakori hasonulásával találkozunk, a hasonuló hang mindig tökéletlen artikulációjú volt. Lássunk csak néhány példát:

A latin *ab*, *ad*, *ex* (korábbi *ec*) *in*, *ob*, *red-* praepositíók és igekötők teljesen hasonulnak a rájuk következő mássalhangzók nagy részéhez: *accurro*, *afferro* (*ad-*); *illigo*, *irreparabilis* (*in-*); *effugere* (*ec*) *officio* (*ob*); *religio*, *receptus* (*red-*);

succurru, *suggero* (*sub-*) stb.¹ A teljes hasonulás itt sem történhetett másképen, mint a magyar *az*, *egy*, *nagy* stb. szavaknál: a végmássalhangzók redukciója után. A redukciónak okai is ugyanazok, amelyeket azoknál említettem. Hogy itt teljesen ugyanazzal a jelenséggel van dolgunk, mint pl. az *z*-jének hasonulásánál, legjobban bizonyítja az, hogy e szavak közül 3-ból olyan szópárok fejlődtek, amelyek megfelelnek a mi *a* — *az* szavainknak: *a* — *ab*, *e* — *ex* (*ec*), *re-* — *red-*; ezek közül az elsőt mássalhangzó, a másodikat magánhangzó előtt használták (vagy legalább kellett volna használni a grammatikusok szerint). Épen így keletkezett az olasz *e* — *ed* a latin *et*-ből. Ennek fejlődése hasonlít legjobban a magyar *az* szóéhoz: az olasz nyelvjárások nagy része a 3. fokon van, a köznyelv (és az írás) a 4. és 5-iken; a régi olasz nyelvben általános lehetett a 3. fok, csakhogy épúgy mint nálunk itt sem igen jelölték a *t*_Λ + *cons.* hasonulásából keletkezett hosszú mássalhangzót. Akad azonban a 13. sz. olasz szövegek között olyan, amelyik Dévaira emlékeztető fonétikus helyesírással van írva, pl.: Conti di antichi cavalieri-ben (XIII. század): *e ffaui* (et *sau*), *e ppiu* (et *piu*) *e rreuerenzia*, *e ffezie*, *e cchortesia* stb. (Berthold Wiese: Altitalienisches Elementarbuch 236—37 l.)

Az idg. **g_i*, **t_i* > görög δδ (ξ); idg. **k_i*, **t_i* > görög σσ (σ), ez a hangváltozás kétségtelenül hasonulás (kölcsonös hasonulás, mert nemcsak a mássalhangzó hatott a félhangzóra, hanem a félhangzó is a mássalhangzóra). Pl. Homerosi *τόσσοσ* (< **τοτῖος*); krétai *ὀποτροσ* (< **πότῖος*).²

A latin coniunctivusi *-iam* végzet *i*-je hasonul az előtte levő mássalhangzóhoz a franciában: *fasse* (< *faciam*), *chaille* (< *caleam*, olv. *caliam*), ilyenek még az ófr.: *dueille*, *sueille*, *vueille* (< *doleam*, *soleam*, *voleam*.) — A latin *-itia* (*itsia*) képző az olaszban *ezza*-vá, a szardíniaiban *itta*-vá fejlődött. — A latin *ty* > *tt* már a vulgáris latinban: *batto*, *quattor*, *futtit* (< *battuo*, *quattuor*, *futuit*), ellenben *batutus*-ban megmaradt az egyszerű *t* (vö. Meyer-Lübke: Gramm. der rom. Spr. I. 421. sk. l.) — Latin *ny* > *nn* az olaszban pl. *menno* (< *minus*). — Gót cons. + *j* ~ ófn. kettős cons. Pl. ófn. *halla*, *hulla*, *brunna*, (< *halja*, *hulja*, *brunja*) stb.

¹ Más példákat l. Kühne: Gramm. der lat. Spr. 1: 631.

² Egyéb példák Néveri János »Az idg. gutturalis *t_i* és dentalis *t_i* c. értekezésében.

Arra azonban az említett nyelveknek egyikében sincs példa, hogy dentilabiális *v* hasonult volna több mássalhangzóhoz. Már ebből is jogos kételyeink támadhatnak az iránt, hogy pl. a *jő* igének eredeti tövégi mássalhangzója, (amely hasonul *n*, *sz*, *t* mássalhangzókhoz) *v* volt-e a hasonulás megtörténte előtt.

De más okok is vannak, amelyek amellett bizonyítanak, hogy *v* tövű igék eredeti tövégi Mássalhangzója nem *v*, hanem (egy *v*-hez mindenesetre hasonló artikulációjú hang) *w* volt. Vizsgáljuk csak meg közelebbről a tiszta *v* tövű igéket. Ide tartoznak:

hí, ví, szí, rí, sí, nyí; fú, bú,
ró; nő, jó, lö, sző, nyő, jő. (TMNy. 254. skl.)

Feltűnő az első tekintetre az, hogy az első hat kivételével mindegyikben ajakgömbölyítéssel képzett (labiális) hangzó van és az első hatnak is részint a régi nyelvben, részint a nyelvjáráásokban van olyan mellékalakja, amelyben az *i*-t (vagy *é*-t) labiális hang (*u*) követi. Ez csak az eredeti tövégi mássalhangzó hatása lehet, amely *u*-vá válván hozzájárult a tőhangzóhoz (ha ez zárt hang (*i*, vagy zárt *ë*) volt, pl. *riu, siu*,¹ székely *hívi* stb. — a többieknél pedig, amelyeknél a tőhangzó nyiltabb hang volt (*a, o, vagy nyílt e*), összeolvadt evvel a nyílt tőhangzóval egy labiális hosszú magánhangzová. Csak így magyarázhatjuk meg azt a körülményt, hogy az utolsó kilenc igének teljesebb alakjában vagy illabiális hang van (*nő ~ nevendék*), vagy olyan, amelynél az ajakgömbölyítés csekélyebb fokú (*ró ~ ravatal*).

Ilyen labializáló hatást pedig nem tulajdoníthatunk a dentilabiális *v*-nek, mert ennek az ejtésekor az alsó ajak egészen behúzódik a felső fogsor alá, a felső ajak pedig odafeszül a felső fogsorhoz.

Nehéz megmagyarázni azonkívül azt, hogy a tövégi mássalhangzó, ha *v* volt, miként válhatott *j*-vé a régi nyelvben és nyelvjáráásokban az ilyenekben: *ídy vala* (*jő vala*, Helt.: UT. c. 7); *ídyhet* (Helt.: Krón. 38, 55); *jőjne* (*jöne*, Megy.: Dial. 205) *oyni*, (*óvni*, Born.: Préd. 465), *hiyni* uo. 21, *szíj, híj* stb. a tokai nyelvjárásban Nyr. 20. k.

De találunk kódexeinkben más bizonyítékokat is arra, hogy az eredeti tövégi mássalhangzó *w* volt. Úgy látszik, hogy nem

¹ Vö. germ. **sew* > ófn. *seo*, angolszász *s~u*, genitivusban *sewes*. Görög Ζεΰς > Ζεύς stb.

volt kódex-íróinknak külön jegyük e hang jelölésére s kénytelenek voltak *u*, *v*-vel jelölni, noha ezek a dentilabiális *v* számára már le voltak foglalva. Vannak azonban a Bécsi-K.-ban ilyen alakok: *hionotok*, *hioniok*, *hiotok*. Ha ezeket *hívnok*, *hívniok*, *hívtok*-nak ejtették volna, akkor egész biztosan így jelölték volna: *hiunotok* stb. Itt tehát az *o* egy dentilabiális *v*-től különböző (de labiális) hangot jelöl, ezért vagy *hiwnotok*, *hiwniok*, *hiwtok*-nak kell olvasni e szavakat, vagy úgy, ahogy írva vannak: *hioni*, *hiotok* stb. De ez utóbbi esetben is az *o* korábbi *w*-re enged következtetni (vö. még: *hiuttam*, MünchK. 17; *hiuth* Komj. Sz. Pál 79; *hiutt*, Sylv. UT. 1:193. *vyovan vionanac* stb. Bécsi-K. 16, 18. *reionak pedig uuóltuen* Bécsi-K. 112; ez utóbbi példából is nagyon valószínű, hogy a *reionak* és *uuóltuen* szavakban nem ejtették ugyanazt a *v* hangot).¹

Bilabiális *w* mellett bizonyítanak még az ilyen alakok: *ywee* (JordK. 386, 391; *jwenek* JordK. 374, 378; *ywendő* JordK. 361. *ywel* KeszthK. stb. Ha e szavakban ugyanis az *ő* és *e* hangok között dentilabiális *v*-t ejtettek volna, ezt a hangot az írásban is jelölték volna; nem kellett azonban jelölni a *w* hangot, *ő* és *e* között, mert ez összeesett az *ő* és *e* közötti *i* kapcsoló-hanggal (*Gleitlaut*): *jõe* és *jöwe* szavakat akusztikailag alig lehet egymástól megkülönböztetni.

Legnagyobb bizonyító erőt azonban annak a körülménynek tulajdonítok, hogy a *v* tövű igék eredeti tövégi mássalhangzója hasonult a következő mássalhangzókhoz. A mai köznyelvben nem maradt meg mindig a *cons* + *w*, vagy *w* + *cons* hasonulásából keletkezett hosszú mássalhangzó, ennek kétféle oka van. Az egyik az, amit már az *az*, *egy*, *nagy* szavaknál láttunk, hogy t. i. az eredeti hosszú mássalhangzó megrövidült. A másik ok az analógia. A 3-ik személy hosszú hangzója, amelyben már benne volt a *w*, áterjedt a többi alakokra, tehát: *vár*: *várni* = *jő*: *jöni*.

Más esetekben meg a köznyelv mássalhangzón kezdődő ragok előtt is olyan tőalakokat tart meg, amelyekben a **w*-nek

¹ *Hivoni*, *hivonotok*-nak sem lehet olvasni ezeket a szavakat, mert a *-ni* előtt a tövégi magánhangzó a Bécsi-K. írásának idejében már leköpött és ilyen alakok, mint *adoni adonak* nem fordulnak elő benne; az *o* tehát nem kötőhangzó, hanem a tövégi mássalhangzó (*w*) megfelelője. Ami a székely *hivű*-féle alakokat illeti, ezek is *hiu*-féléből lettek *v* hiátustöltő mássalhangzóval, mert ha e *v*-t szerves hangnak vesszük, az *u*-nak nem lehet magyarázatát adni.

j vagy *v* felel meg: *bújni, bújtam, óvtam*, (a szabályos *bunni, buttam, ottam* helyett). A hasonulásból keletkezett hosszú mássalhangzót megtartotta azonban a köznyelv is a következő esetekben:

A *tiszta v tövű igékben*: Jelentő jelen idő, tárgyas ragozás: *híjja, víjja, szíjja, fújja, bújja, rójja* éppen így: *híjjuk, víjjuk, szíjjátok, fújják* stb. Ezek mellett azonban a *hívja, szívja* alakok is járják. — A befejezett cselekvésben: *híttam, szíttam, róttam, nőttem, lőttem, szöttem, jöttem*. De megvannak ezek mellett az *óvtam, fújtam, bújtam* féle analógiás alakok is. — A fölszólító módban is egymás mellett állnak *hívd — hídd, hívj — híj* stb.

Az *sz-szel bővülő v tövűekben*, a befejezett cselekvésben: *ettem, ittam, jöttem, löttem* stb. (mindegyiknél megvan a hosszú mássalhangzó. A föltételes módban: — *ennék, innék, hinnék, tennék, enném, hinném, tenném* stb. (Kivétel nélkül). — A főnévi igenévben: *enni, tenni, hinni* stb. A parancsoló módban: *edd, idd, hidd* stb.

A régi nyelvben és a nyelvjárásokban sokkal gyakrabban találkozunk a szabályszerű hosszú mássalhangzós alakokkal pl. *vinni, (vívni)*, Mel: Sz. Ján. 243; *vinnya* LevT. I. 175 (*vívni*); *viszsz (vívsz.)* Czegl. Japh 5.; *metté* (< **metwé*, 'met-szé') ÉrsK. 411b; *megtilloth* (< **tilwott*) DebrK. 509; Molnár Albert szótárában: (vö. TMNy. 262) *osszom* (< **owszom*). A nyelvjárásokban: *vinni (vívni)* Nyr. 17:237; *víjja* Nyr. 6:359; *bunni* (= *búvni*) 5:270 stb.

Ami *v tövű névszóinkat* illeti, ezekről Simonyi már a TMNy-ban azt gyanítja, hogy a tövégi hangzó helyett az Árpád-korban olyan kettős hangzót ejtettek, amelynek második tagja *u* volt, tehát a mai *ló, jó* szavak *lou, jau-nak* hangzottak. Ha már most a *w* hang nyelvünkben ebben a korban megvolt, semmi okunk sincs ezt az *u* hangot *v*-ből származtatni. A *jó, szó, hő* szavak labiális magánhangzóit itt sem tudjuk megmagyarázni, ha *jav-, szav-, hev-*től származtatjuk őket. Véleményem szerint itt is *jaw, szaw, hev* alakok az eredetiek. Ezekből fejlődött egyrészt *jau, szau, heu*, majd *jó, szó, hő* — másrészt *javam, szavam, heves* (< **jawam, szawam, hewes*).

Eredeti bilabiális tövégi mássalhangzóra vallanak a *fű, mü, szű, hű* szavak labiális mássalhangzói is a *fív, mív, szív, hív* alakokkal szemben (**fív, *mív, *szív, *hív* > *fű, mü, szű,*

hü; **fiwem*, **miwes*, **sziwes*, **hivem* > *fiwem*, *míwes*, *sziwes*, *hivem*).

Máskülönben is egész párhuzamosan fejlődött e szavak végmássalhangzója az igék **w*-jével. Így mássalhangzó után a szó végén *u*-vá lett: *falu*, *odu*, *hamu* stb. E hangváltozás úgy történhetett, hogy a nyelv a *w*-nek megfelelő közömbös állástól kissé hátra húzódott, az ajkaknál képzett rés pedig tágult.¹

Két mássalhangzó között a *w* hang az igékben és meg névszókban is *u*-ba megy át: **alwszik*, **hamuban* > *aluszik*, *hamuban* (vö. *batuo* — *batutus*).²

Két esetben még a hasonulás is *w* mellett bizonyít. A mai nyelvben önálló szóként már nem használt **orv* még hosszú *r*-rel van írva Valk: Gen. 27. l.: *orrok* (< **orvok*) vö. még *orr-gazda*, Misk.: Vkert 438. Ennek a szónak különben több olyan alakja fordul elő a régi nyelvben, amely **orw*-ra vall: *orh*, Komj.: Sz. Pál; *wrw*, WinkK 142; *orüok* (*orvok* = tolvajok) RMNy. 2:183. Hosszú *l*-el írjuk ma is a *toll* szót (**tolw*). A hasonulás valószínűleg az egyszerű alanyesetnél gyakrabban előforduló **tolwa*, **tolwat* (*tolla*, *tollat*) alakokban történt meg; innét ment át a hosszú mássalhangzó az alanyesetre is.

A *v* tövű szavakkal bővebben szándékozom foglalkozni egy következő dolgozatomban, azt hiszem azonban, hogy az itt vázlatosan elmondott érvek is elég valószínűvé teszik, hogy ezek tulajdonképpen nem is *v*, hanem *w*-t ö v ü i g é k, i l l e t t e n é v s z ó k.

Az, hogy ez a *w* hang nyelvünkől ma már teljesen kiveszett, egyáltalában nem valami ritka jelenség a nyelvek történetében.³

¹ A HB.-beli *chamuv* és *keferuv* alakokat átmeneti alakoknak tartom *hamu* és *hamu* alakok között: a nyelvartikuláció már megváltozott, de az ajkaknál képzett rés még mindig nem tágult annyira, hogy az *m* után ejtett hangot tiszta *u*-nak érezhették volna.

² Vö. Nyelvtudomány 1907 (Balassa).

³ A *w* hangot úgy látszik még a XV. században is ejtették; valószínűleg erre a hangra céloz Galeotti Mátyás királyról írt munkájának 28. fejezetében: »Nam apud hungaros sunt vocabula, quae in *u* litera desinunt; sed si illa litera promptis, aliud, quam si contractioribus labiis pronunciatum significat, quod scriptura ostendi nequit. Quandoquidem latina lingua unicum habet *u*, et lingua hungarica quadruplici indigeret« (Toldy: Régi magy. nyelvészek 691—92. l.). Kissé komályos és szűkszavú megjegyzés, de az utolsó mondatából, amely szerint a magyarnak négyféle *u* betűre lett volna szüksége, talán következtethetünk arra, hogy a *w* még megvolt akkor (a négyféle *u* eszerint *u*, *v*, *ü* és *w* lehetett).

Hiszen nincs meg a mai német nyelvterület nagy részén sem, pedig az alapnyelvben biztosan megvolt.¹

Különben az, hogy az Árpád-korban a *w* megvolt nyelvünk hangjai között, nem is annyira új, mint inkább feledésbe ment vélemény. Nem kisebb ember mint Révai volt ezen a nézetén már száz esztendővel ezelőtt. Legalább erre engednek következtetni Grammatica Hungaricájának következő sorai, amelyekben a HB. *vimad, miv, tiv, chamuv* szavaira utal: »Hic vero halitus, siue spiritus in nostrorum ore, fuit et asper quandoque, *h* nempe; sed obscurus multo frequentior, *v* nimirum leni *j* vicinior.« (280. lap.) Hogy »*v* leni *j* vicinior« alatt csakugyan bilabiális *w* hangot értett Révai, valószínűvé teszi az, hogy a görög digammára (amelynek fonétikai értéke szintén *w*) és a lappok nyelvére hivatkozik. Az azonban bizonyos, hogy ő ezt a hangot a dentilabiális *v*-től különböző hangnak tartotta.

C) A -val -vel és -vá -vé rag hasonulása.

Az előreható hasonulásra általában minden nyelvben kevesebb példánk van, mint a hátrahatóra; annál feltűnőbb, hogy a magyarban a -val -vel és -vá -vé ragok nemcsak hogy hasonulnak, hanem teljesen hasonulnak minden előttük álló mássalhangzóhoz. A -vá -vé raggal nem kell külön foglalkoznom, mert erről Szinnyi a Journal de la société finno-ougrienne-ben megjelent »Das ung. translativsuffix -vé -vá« c. értekezésében kimutatta, hogy *v* hangja hiátustöltő járulékhang és amennyiben hasonul, a -val -vel ragok analógiájára hasonul. De hát miért hasonul a -val -vel rag?

Az eddigiekben az ilyen feltűnően gyakori hasonulás okát abban állapítottuk meg, hogy a hasonuló hang eredetileg tökéletlen artikulációjú volt; a -val -vel rag kezdő mássalhangzójának tehát (mivel intervokalikus helyzetben *v*-vé fejlődött) egy *v*-hez közel álló tökéletlen artikulációjú hangnak: *w*-nek kellett lennie.

¹ Sőt nem is kell olyan messzire mennünk példákért: egészen bizonyos Geleji Katona gramatikájából, hogy még a XVII. században megvolt nyelvünkben a bilabiális rezgő hang, holott a mai nyelvben semmi nyoma. »Némely szók csak ajakaknak a' szélnek rajtok valo meg-rázkodások által mondatnak ki, ugy a'nyira, hogy azon módon ki sem irattat-hatnak. Mint: ptrűszkölés, ptrűsszentés, ptrűtsők etc.« (L. NyF. 30:32.)

Megpróbálom a *-val -vel* rag fejlődését ezen a nyomon haladva megállapítani. Vegyük először sorra a tényeket. Legrégibb nyelvemlékünkben a következő szókban szerepel a *-val -vel* rag: *zumtuchel*, *halalaa* és *kegelmehel*. A későbbi nyelvemlékekben egyelőre meg nem állapítható szabályszerűséggel változnak egyrészt az olyan alakok, amelyekben a *-val -vel* rag *v*-je *j*-vé válik vagy hasonló, másrészt olyanok, amelyekben a *v* megvan mássalhangzó után is: *szűel* Sylv. UT. 2:2, *vassal*, *onzolatoockal* BécsiK. 10; *napuala*, *kiuanatuala* EhrK. A mai köznyelvben e rag *v*-je minden mássalhangzó után hasonló és minden magánhangzó után megmarad: *darabbal*, *léccel*, *rúddal*, *ekével*, *hordóval* stb. A göcseji, őrségi és hetési nyelvjárásban a köznyelvi *v*-nek *j* (*jj*) felel meg: *ómáje* (*almával*); viszont Bars, Heves megyében, a csikgyergyói, hétfalusi és moldovai csángóknál továbbá a keleti székelyeknél a *v* megmarad mássalhangzó után is *mézvel*, *mákval*, *borval* (vö. TMNy, 692).

A HB. *kegilmehel* alakját Szinnyi (Nyr. 24:152.) úgy magyarázza, hogy a *v* kiesett belőle, a keletkezett hangűrt pedig *h*-val töltötték be. Mivel ma meg a göcseji nyelvjárásban *j* van a *-val -vel* rag *v*-jének helyén, a fejlődés menetének a következőnek kellene lennie: *kegyelmével*, *kegyelmével*, *kegyelmével*, *kegyelmével*, *kegyelmével*. Ilyen fejlődés nem lehetetlen ugyan, de nem is valószínű, hogy ugyanabban a nyelvjárásban kétszer keletkezett és kétszer szűnt volna meg a hiátus. De van egy másik nehézség is: a *zumtuchel* alak. Ezt általában *szömtöckkel*-nek olvassák, nyilván a mai nyelvhasználat alapján. De mással, mint a mai nyelvhasználattal nem is lehet támogatni ezt az olvasást. A HB.-ben a következő szavakban van hosszú mássalhangzó: *odutta*, *kegiggen*, *vimamaggonoc*, *vimagguc* (3-szor) *bulfaffa*, *vezesse*, *oggun*, *keaffatuc*, *unuttei*; tehát a mássalhangzó hosszúságát úgy jelölik, hogy megkettőzik a mássalhangzó jegyét. Ha az említett *zumtuchel* szó tényleg *szömtöckkel*-nek hangzott volna, mi oka lett volna a HB. írójának a hosszú *k* hangot nem *ce*, vagy *kk*-val, hanem *ch*-val írni? A *ch* jel gyakrabban is előfordul a HB.-ben (*uromchuz*), de egyetlen egy esetben sem olvasható *kk*-nak.

A *h* hang jelölésében ingadozást észlelhetünk a HB.-ben; hol *ch*-val jelölik, hol egyszerű *h*-val: *choltat*, *charmul*, — *halal-nec*, *holz*. Hogy milyen irányban különbözhetett a HB. korabeli magyar *h* a többi nyelvek *h*-jától, arra talán következtet-

hetünk abból, hogy a magyar *h* ejtésénél a Rousselot-féle készülékek zöngét jeleznek. A HB. korában a magyar *h* tehát zöngés (talán γ -féle) hang lehetett, erre vall az is, hogy a mai *ny* hang *nh*-val van jelölve a HB. *munhi* szavában és később is találkozunk evvel a jelöléssel: *azonhokot* EhrK. 146¹ (= *asszonyokat*).

Ha pedig zöngés hang volt a *h*, akkor nagyon természetes átmenetet képez az eredeti **w* hangból a mai *j*-hez, sőt az sem lehetetlen, hogy épen *w*-t jelöltek *h*-val a *kegilmehel*, *zumtuchel* szavakban; tehát így hangzottak: *kegyelmével*, *szömtökwel*. Ha *szömtökwel* volt a HB.-kori kiejtés, akkor könnyen érthető, hogy a *-val* *-vel* rag a mai nyelvterületnek legnagyobb részén hasonul minden hanghoz (vö. *quattuor* > *quattor*, *minus* > *menno*). Sőt talán az intervokális helyzetben történt fejlődését is meg lehet magyarázni.

Körülbelül ugyanazon a területen, amelyen a *-val* *-vel* rag **w*-je *j*-vé lesz, a *v* tövű szavak **w*-je intervokális helyzetben kiesik pl. *küek*, *gyüök* (*kövek*, *jövök*).

Különben ezekben a nyelvjárásokban a *v* előtt álló zöngétlen mássalhangzó zöngéssé lesz, úgy hogy *v* előtt zöngétlen mássalhangzót nem is ejtenek, pl. *hadvan*, *id van* (*hatvan*, *itt van* stb.). Ez az utóbbi körülmény (amint később látni fogjuk) arra enged következtetni, hogy e nyelvjárásokban valamikor (vagy talán most is) olyan dentilabiális *v*-t ejtettek, amelynél a rés szűkebb, tehát amely a *b* explozív hangot jobban megközelíti, mint a többi nyelvjárások *v*-je. Nem lehetett-e ez a körülmény oka annak, hogy a tágabb résszel ejtett *w* ezen a nyelvterületen nem keveredhetett össze a dentilabiális *v*-vel? míg a nyelvterület többi részén, ahol nem volt olyan nagy a különbség *v* és *w* között, a *w* > *v* fejlődés végbemehetett.

A HB.-beli *halalaal* alak persze itt is nehézséget okoz, mert a *w*-nek megfelelő hang semmivel sincs jelölve. Ennek talán az lehet az oka, hogy — mivel az *-al* szótag *a*-ja is nyílt volt — a *w* hang hasonult az előtte és utána álló *á*-hoz. Az *á* ejtésénél a szájnylás a legnagyobb, *w*-nél (*u*) pedig majdnem a legkisebb, lehet tehát, hogy a szájnak a két nyílt *a* közötti összecsukását elhanyagolták a kiejtésben.

Még egy figyelemreméltó körülmény. Az *az* szó végső mássalhangzója (amint az első részben láttuk) minden teljes

¹ Zolnai: Nyelvméleink 94. l.; a Nyelvmélektárban sajtóhibával: *azonnokot*.

artikulációjú mássalhangzóhoz hasonult: *attemplom, attól, arra* stb. Nem lehet véletlen, hogy a mikor a *-val -vel* rag *v*-je kerül a **z*_Λ mellé, hol az egyik, hol a másik hasonul és a köznyelvben is egymás mellett állanak *azzal* és *avval*. Már ebből is arra lehet következtetni, hogy valamikor egyenlően erős, vagy jobban mondva egyenlően gyöngye artikulációjúak voltak: abban az erőpróbában, amely a két hang között fejlődik amikor egymás mellé kerülnek, hol az egyik, hol a másik a győztes. (Geleji Katona gramatikájában fel van említve *a'val* és *a'zal*, Simonyi kiadásában a 11. lapon.)

Legbiztosabban persze az összehasonlító nyelvészet segítségével ítélnénk abban a kérdésben, hogy a *-val -vel* rag eredeti kezdő mássalhangzója milyen hang volt. Szinnyei (Nyk. 30:230.) a vogul *va'i* szóban látja a *-val -vel* rag megfelelőjét; előtte a cser. *pel* (= *oldal, fél*) szóval magyarázták. Ez az utóbbi elmélet tehát bilabiális hanggal hozza összefüggésbe a *-val -vel* rag *v*-jét, s így nagyon természetes, hogy a fejlődésben a dentilabiális *v*-t *w*-nek kellett megelőznie. Mivel szóközépi helyzetben másképp fejlődnek a mássalhangzók, mint a szó elején, ez a *w* hang még meglehetett a H.B. korában, amikor szó elején (a *feleim*) szóban már dentilabiális *f*-fé vált.

Szinnyei véleménye is csak első tekintetre mond ellene annak a feltevésnek, hogy a *-val -vel v*-je *w*-ből fejlődött. Egyrészt nem lehetetlen, hogy a *w > v* fejlődés a vogulban is végbe ment,¹ de másrészt fontos az a körülmény, hogy a vogulban szóközépi helyzetben (amilyenben a *-val -vel v*-je van) csak négy szóban ejtenek *v*-t, amelyek közül három orosz kölcsönszó; különben mindig *w*-t.²

Ha egymás mellé állítjuk az ilyen szavakat *dobbal* — *dobva, éllel* — *élve, öllel* — *ölve; hattal* — *hatva, várral* — *várva* stb., nem magyarázhatjuk meg a *v* eltérő fejlődését, ha a *-val -vel* rag *v*-jét a *-va -ve v*-jével azonos eredetű hangnak vesszük.

Összefoglalva a mondottakat, az eltérő fejlődés okát abban látom, hogy a *-val -vel v*-je még az Árpád-korban *w*-nek hangzott s azóta következőképpen fejlődött:

¹ Vö. NyK. 30:230 és TMNy. 693 sk. (Erre mutatnak talán az ilyen szópárok: *viñst* — *wüñst*; *věj* — *üi*, stb., amelyekben *v*-nek *w* és *ü* felel meg; vö. Szilasi: Vogul szójegyzék 154—155).

² Ez utóbbi adat Laczkó Géza szóbeli közléséből, aki a vogul nyelv hangtanát (még ki nem adott) pályamunkájában feldolgozta.

magánhangzó után: $*w > v$ és j (göcs., őrs., hetési);

mássalhangzó után: $*w > u$ (hasonul) és v (palóc, szék., csángó).

Dolgozatom ezen első részének legalább valószínű eredményeit tehát a következőkben foglalom össze:

1. Ha valamely mássalhangzó két vagy több különböző képzési hanghoz teljesen hasonul, akkor ennek a hangnak a hasonulás megtörténte előtt tökéletlen képzésűnek kellett lennie (redukált mássalhangzónak, vagy félhangzónak: \dot{z} , u), szóval olyan mássalhangzónak, melynek ejtésekor sem határozott zárt, sem rést nem alkotunk, vagy akusztikailag: amelynek ejtésekor a szájban keletkező zörejt nem hallunk.

2. A HB. korában a magyar nyelv hangkészletében még megvolt a w hang.

(Folytatjuk.)

KRÄUTER FERENC.

SZLÁV JÖVEVÉNYSZAVAINKRÓL.

»Szláv jövevényszavaink« c. munkám első kötete első részében vizsgálom, milyen viszony van az ó-bolgár nyelvelmékek szókészlete és a magyar nyelv szláv jövevényszavai közt. A hangalakok szigorú mérlegelésével figyelembe veszem a szavak jelentését, a szláv szavak geográfiai elterjedését, művelődéstörténeti szavaknál a kultúrhistóriai háttérrel stb., s így arra az általános eredményre jutok, hogy a magyar nyelv X., XI., XII. századi szláv jövevényszavai közt különböző szláv nyelvekből való átvételi rétegek vannak, s ezek közt a bolgár nyelvek mellett a legfontosabb a dunántúli szlovén réteg. Az első rész végén aztán azt mondom: »Hogy a szlovén hatás milyen erős volt nyelvünkre, azt látni fogjuk a következő, nyelvünk keresztény terminológiájáról való fejezetben« (I. 1:181).

Az első kötet második részében aztán részletesen vizsgálom az első részben kifejtett elvekkel a magyar nyelv keresztény terminológiáját, első sorban pedig annak szláv részét. E fejtegetésekben is a hangalakok szigorú mérlegelése mellett azt találok, hogy valamennyi szláv eredetű kifejezésünk nem lehet görög keleti bolgár, nem pedig a többek közt azért sem, mert az illető szavak vagy nincsenek meg a gör. kel. terminológiában, vagy mást jelentenek, vagy pedig a ritus alapján egyáltalán meg se lehetnek az illető szavak a gör. kel. bolgárban. A gör. kel. egyházban a *malaszt*-ot sohase hitták *milostb*-nak, hanem *blagodětb*-nak, a gör

kel. papok sohase hordtak tonsura-t, s itt nem is fordulhat elő a 'corona, tonsura' jelentésű *pilis*. A gör. kel. egyház nem *bérmál*, itt sohase volt meg a latin *firmare*-ből való szláv *běrmati* szó. Ilyen jelentési, műveltségtörténeti, tárgyi bizonyítékok támogatják tehát az első kötet első részében kifejtett nézeteimet, amelyeknek van akkora súlyuk, mint az Ásbóth-féle hipotétikus hangtörvényeknek.

A vázolt módszerek segítségével művem második részében azt állapítom meg, hogy a magyar nyelv szláv eredetű keresztény műszavai között vannak római katolikus szláv kifejezések is, amelyek sohase voltak meg Cyrill és Method nyelvében, illetve egyenes folytatójában, a görög kel. kereszténység hivatalos szláv nyelvében. Ép ezért azt mondom, hogy a magyarok kereszténységre térésében a legnagyobb érdeme a szláv papoknak, elsősorban a dunántúli római kath. szlovén papoknak van.

Ásbóth Oszkárt — úgy látszik — mindeddig nem tudtam meggyőzni állításaim helyességéről. Ezt látom azokból a kisebb-nagyobb cikkekből, értekezésekből, amelyek részint a Nyr-ben, részint pedig a »Nyelvtudomány«-ban tollából megjelentek. S mit állít Á. az én pozitív tényeken alapuló tanításaim helyére? Felelet: hipotéziseket, lehetőségeket, úgy-kellett-lenni-féle dolgokat, amelyek bizonyításában hemzseg a sok »*a posse ad esse*«-féle következtetés, amelyek azonban figyelmesebb vizsgálat alatt összedőlnek, elolvadnak, úgyhogy nyomuk se marad, akárcsak a tavalyi hónap.

Példa erre Á. legújabb értekezése, melynek címe: »A *trst-trst* és *tlst-tlst* hangcsoportú szláv szavak megfelelése a magyar nyelv szláv jövevényszavaiban« (*Refleks...* stb., megjelent orosz nyelven, az orosz akadémia kiadványaiban és különlenyomatban 1906-ban Szt. Pétervárott 1—43. lapon). Ez értekezésben Á. bőven foglalkozik az én munkám első részével; keresztény kifejezéseinkről azonban nem szól. Nem mondja meg, hogy az olyan szavak mint *alamizsna*, *bérmál*, *malaszt*, *parázna*, *pilis*, *pokol*, *pünkösöd* stb. honnan, mely nyelvből erednek. Már pedig csak annak lehet helyes ismerete régi szláv jövevényszavainkról, aki a keresztény terminológiát is meg tudja magyarázni. Itt nem lehet holmi ismert szólamokhoz: »megvolt a szó, kiveszett, kiveszhetett, nem jegyezték föl« stb. folyamodni, mert itt műnyelvről van szó, még pedig olyan műnyelvről, amelynek szláv része fejlődéses történetében a nyelvemlékek alapján a IX. századtól a mai napig pontosan ismeretes.

Ásbóth, mint említettem, nem vizsgálja a keresztény műszókat, bár értekezése egyik helyén említi (lásd erről lejjebb), s mert ezt nem teszi, nem állhatnak meg kifejtett nézetei.

E nézetek azonban más szempontból sem állják ki a bírálatot. Ellenkeznek sok olyan dologgal, amit mint pozitív dolgot tudunk részint a magyar, részint pedig a szláv nyelvek hangtörténetéből.

Ebben a Refleksz c. értekezésben Á. azt magyarázza, hogy azok az óbolgár szavak, amelyekben mássalhangzó + ε ($\bar{\varepsilon}$) r vagy ε ($\bar{\varepsilon}$) l + mássalhangzó volt a szókezdet (szóval az ú. n. *trət*, *trət* és *tlət*, *tlət* csoport), a magyarba olyan bolgár nyelvjárásból kerültek, amelyben az r előtt vagy után egy $\bar{\varepsilon}$ hangzott, tehát egészen úgy, mint a mai keleti bolgár nyelvjárásokban,¹ míg ellenben a *tlət*, *tlət*-csoportú szavaknál csak lehetséges, hogy szintén ε hangzott az l előtt vagy után. Példákon kifejtve Ásbóth azt állítja, hogy a magyar *barlang*, *borda*, *kormány*, *morotva* stb. egy keleti bolgár nyelvjárásra emlékeztető bolg. *b̄rlog*, *b̄rda*, *k̄rma*, *mr̄tva* szavakból valók, s a magyarban először **b̄rlog*, **b̄rda*, **k̄rmány*, **mr̄tva* stb. hangalakkkal voltak meg, s csak később illeszkedés útján kapták az o -t. Az l -nél, mint említém, csak lehetőségről beszél Á., s itt a *dolog* (*dolgot*), *bolgár*, *csolnak* stb. szavakat egyenesen a bolgár *d̄lgz*, *b̄lgare*, *č̄lnz̄kz* szavakból származtatja, itt tehát ε -nak o a megfelelője.

E magyarázatokat elsősorban szláv nyelvtörténeti szempontból nem fogadhatjuk el. Már az is feltűnő, hogy minden \bar{r} , \bar{l} -es szó bolgár, mikor a *megye*, *ragya* alapján eleve is lehetne más is.

De baj, hogy Á. egész elmélete Miletič azon feltevésén épül fel, hogy a *trət*, *trət* és *tlət*, *tlət*-csoportú szavak már a IX. században hangozhattak úgy, mint ma (vö. Archiv XX. 594—597). A nyelvtörténeti tények pedig ezt mondják: Az ó-bolgár nyelvemlékek első korszakában, a IX., X. században az ó-bolgár nyelvben a *trət*, *trət* és a *tlət*, *tlət* kétféle eredetű. Ha a szó eredete azt mutatja, hogy a magánhangzó az r , l után következett, pl. ebben a szóban *k̄rstz* > *k̄r̄eszt*, amely *Χριστός* nevéből ered, akkor a IX. században az ó-bolgárban az r utáni $\bar{\varepsilon}$ még hangzott.² Ásbóth csodálkozik azon, hogy az orosz szerkesztésű XIII. századi

¹ E nyelvjárásokat részletesen Miletič *Lj.* írta le, műve címe: »Süd-slavische Dialektstudien II. Das Ostbulgarische«, Wien 1903.

² Hogy ez $\bar{\varepsilon}$ -nek mi az értéke, lesz alkalmam nem soká bővebben tárgyalni.

Method-legendából mint fontos adatot a *grkz* alakot idézem. Teszem ezt azért, mert a *grkz* > *görög* szintén olyan szó, amelyben *r* után volt egy *z* az ó-bolgár nyelvben (*graecus*: γραικοί) s ezt a pannóniai eredetű s szerintem szláv szövegezésű Method-legenda is igazolja. A másik *trst*, *trst* és *tlst*, *tlst* ellenben az ó-bolgárban *tjt*, *tjt* volt; ide olyan esetek tartoznak, ahol ős-szláv nyelvi szempontból *r* és *l* előtt volt az ős-szlávban a magánhangzó. Ide való példa *brdo* > *borda*, *mytva* > régi magy. *mortva* stb. A *trst*, *trst*: *tlst*, *tlst* és a *tjt*, *tjt* később összeestek, úgyhogy csak *tjt*, *tjt* hangalakok maradtak. E *tjt*, *tjt*-ből később a XIV—XVI. században a bolgárban, a szerb-horvátban és a szlovénban az *r*, *l* előtt vagy után újabb félhangzók, illetve teljes hangzók fejlődtek. Amire tehát Á. épít, az a szlávisták túlnyomó részének nézete szerint új *a b b* fejlemény (lásd legújabban Vondrák, Vergl. slav. Gram. 331—332. l.).

Szláv nyelvtörténeti szempontból tehát Á. értekezésének már az alapja sem áll meg. S milyenek aztán az elmélet kedvéért a magyarázatok! Ásbóth szerint pl. a *szerb* szó a bolgár *s^zrb* szó átvétele a IX., X. században, s emellett feledi, hogy a *szerb* szót a magyar nyelv épűgy nem ismerte a XVIII. század végéig, mint ahogy nem ismerte a *román* szót se az *oláh* helyett. A magyarok a szerbeket *szerém*-eknek (Schlägli szój.), *rácok*nak nevezték. S Á. mégis azt akarja, hogy mi elhiggyük neki, hogy a m. *szerb* szó is igazolja, hogy a hazai bolgárban a IX. században *s^zrb* volt a szó hangzása.

Nem helyeselhetem azonban Á. értekezésének eredményeit magyar nyelvtörténeti szempontból sem. Á. pl. azt tanítja, hogy a magyar *morotva* legrégebben **mr^ztva* volt, ebből lett aztán **m^zr^ztva* és ebből *morotva*. Ez a fejlődés nem volna lehetetlen, csakhogy ezzel szemben a magyar nyelvtörténeti adatok ezt vallják: 1113-tól 1266-ig a szó írott alakja *mortua* (vö. hogy a népnelvben ma is van *mórta* MTsz.), s ez az alak később a *morotua* (*marotva*, *murutua* stb., lásd OklSz., MA., Sambucus) alakkal váltakozva fordul elő az oklevelekben. A magyar nyelvtörténet tehát semmit se tud már a legrégebb időben sem a **mr^ztva*, **m^zr^ztva* alakról. S a magyar nyelv törvényeivel nagyon könnyű megmagyarázni a *mortva* > *morotva* > *marotva* alakot egy szláv *mytva* szóból.

A magyar nyelvben ejtéskönnnyítő hang nemcsak az *r* helyzetében lehet az *o*, *a*, hanem más helyzetben is. Ott van a régi

magyar *rogya* : *ragya*, *morha* : *marha*, *bolatin* : *balatin* (1055-ben), *Balaton*, *borát* : *barát*, *berázda*, *borázda* : *barázda* stb. Maga Á. is megengedi ez ejtéskönnyítő hangot a m. *morvány* szónál. A m. *morvány* csakis a tótsággal érintkező palócok közt fordul elő (vö. MTsz.), s bár már a Schlägli és a Besztercei szój.-ekben is előfordul (*moruan*), közmagyar szó sohase lehetett. A szláv nyelvek közül csakis a tótban van meg, s itt *mrván* az alakja. Nincs más hátra mint tót jövevénynek tartani a szót s ezt teszi Á. is. Ha azonban egy tót *mr*-ből a magyarban *mor*- lehetett a *morvány* szóban, mért ne lehetett azzá a *morva*, *morotva* szóban is a *mr*-szótag. A magy. *morotva*, régibb *mortva* szláv nyelvi *mr̥tva*-ból szabályosan megmagyarázható.

Én tehát sok szóban, ahol Á. mai keleti bolgár nyelvsajátságából (*tr̥t*, *tr̥t*-ből) magyarázza a magyar szavakat, a nyelvtörténetileg igazolt *tr̥t*-, *tl̥t*-ből indulok ki. Szerintem a régi m. *borlog*, mai *barlang* szláv *br̥log*-ból, *kormány* szláv *k̥rma* szóból eredt stb. Az *l̥*-eknél is szigorúan figyelek a magyar nyelvtörténeti adatokra. Én pl. nem indulok ki a *bolha* alakból, mert az a magy. nyelvtörténetben újabb alak, régi alak csak a *balha* (Beszterc. szój.), ebből lett a *bolha*. S ez a *balha* > *bolha* szláv *bl̥ha*-ból származik (itt az *l̥* eredeti *ls*-ből való). Hogy ilyen *l̥*-ből a ejtéskönnyítővel alakulhatott az *-al*, *ol*, arra legjobb példa a mai, első részében szerb eredetű *Vukovár* megye neve. Anonymus »castrum *vl̥cou*«-nak (olv. *vl̥kov*) írja, későbbi emlékeink *Valkow*-, *Wolko*-nak (vö. Csánki 2 : 277).

Magyar és szláv nyelvtörténeti szempontból tehát nem helyeslem Á. értekezésének már az alapfelfogását sem. S mennyi következetlenség van azonfelül még benne. Erre két példát hozok fel, az egyik a *morvány*, a másik a *bűrű* szó. Itt igazán bebizonyosodik az, hogy »si duo faciunt idem, non est idem«. Á. a *morvány* szót azért, mert csak a palócok nyelvében van meg, igen helyesen tót eredetű szónak magyarázza. Más szláv nyelvben nem is fordul elő a *mrván* szó. Ahelyett már most, hogy azon az elvi állásponton állna, hogy ha egy szláv jövevényszó nem közmagyar, hanem csak kis területen járatos tájszó, hogy akkor az illető magyar területtel szomszédos szláv nyelvjárások jönnek elsősorban tekintetbe: ahelyett, ha szlovénekről van szó, ezektől való féltében annyira elkalandozik, hogy a keleti bolgár nyelvjárások legszélső határáig, Dobrudzsa széléig meg se áll. Így van a *bűrű* szóval. Már Márton József szótárában (magy.-ném. 1807-ből, 1811-ből)

olvassuk, hogy a *bürü* (M.-nál hosszú *ü*-vel, ugyanígy a Maloveszky-Hartleben-féle szótárban 1827) szó »Vas és Szala Vármegyében« járatos, tehát ott, ahol szlovének is laknak. Márton feljegyzését az újabb gyűjtők megerősítették (vö. MTsz., alak: *börü*, *bürü*). A *bürü*, *börü*, *bürü* tájszó azonban Á. szerint nem a Vas és Szalában lakó szlovének ugyanazt jelentő *brv* szavával függ össze, hanem a keleti bolgár *brv*-ból ered, s alakjai szerinte ezek: (kel.) bolg. *brv* > m. **bräv*, *bröv* > **bëräv*, **bëröv* > **bërö*, **börö* > *bürü*. Ilyen Prokrustes-ágyra emlékeztető módszerrel tele vannak Á. értekezései, de hogy a tudománynak mi haszna van ezekből a feltett alakokból, nem értem. A *bürü*-n kívül e nemben hasonló a *mostoha* is, amely Á. szerint először a magyarban **másteha*-vá, majd **mástaha*-vá, majd **mastoha*-vá, s a már ismert asszimilációval *mostoha*-vá lett az ó-bolg. *mašteha*-ból. A tény pedig ez: nyelvünkben a legrégebbi alak *mozthaha* (Beszterc. szój. olv. *mostaha*), később *mostoha*, még később *mustoha*, *mustuha* (l. NySz., MTsz. és PP¹). Aki már most tudja a magyar nyelvtörténetből, hogy magyar és idegen nyelvi *a*-ból bizonyos korban a magyarban *o* is lett (vö. *mast*: *most*, *Pangrác*: *Pongrác*, *csillogni*: *csillogni* stb. stb.), azt nem téveszti meg Á. magyarázata, amely csak azért íródott, hogy a legbolgárabb szóban megmagyarázza, miért nem hangzik a szó *á*-val.

Hogy a IX., X. századi hazai keresztény bolgárokra áttérhessek, akik Ásbóth szerint oly nagy hatással voltak nyelvünkre, részletesebben kell szólnom a *hőrcsög*, régibb magyar *hőrcsök* szóról. Ásbóth azt írja, hogy a bolgárban a magyar *hőrcsök-hőrcsög* szóhoz hasonló hangtestű szó nincsen, de sőt Bulgáriában maga a *hőrcsök* állat sincs meg. S azért *hőrcsök* szavunk mégis bolgár eredetű, még pedig egy ki nem mutatott IX., X. századi magyarországi bolgár *χ²puvkz*-ből való. Hát ez hogy lehetséges? Á. szerint úgy, hogy fel kell tenni, hogy a szlávok őshazájában a *hőrcsök* szónak megfelelő *χ²puvkz* a bolgárban is meglehetett, azok a bolgárok ugyanis, akik hazánkban telepedtek le, kivándorolván az őshazából, a szót magukkal hozták és a magyar *hőrcsök* tanu rá, hogy magukkal is hozták. Már a régiek is azt mondták, hogy »a posse ad esse non valet conclusio«. Nekünk is a lehetőségeknél többet bizonyítanak a tények, a tény pedig az, hogy se a bolgár nyelvben, se pedig Bulgáriában nincs meg se a szó, se pedig az állat. Nem is jöhetett tehát onnan a szó.

S miért mind ez a lehetőség, ez a sok feltevés Á. részéről? Azért, hogy így annál jobban lehessen érvelni az én, a szavak földrajzi elterjedését is figyelembe vevő magyarázatom ellen.

Én ugyanis nyelvészeti kutatásaimban mindig elsősorban a hangmegfelelések szabályosságára vetem a legnagyobb súlyt; hangsúlyoztam ezt sokszor kutatásaimban. Azonban állítom, hogy a helyes hangtani megállapítások sohase ellenkezhetnek egyéb tárgyi, történeti ismereteinkkel. Már pedig Á. tanításai ezekkel a legnagyobb ellentétben vannak. »Refleksz...« c. értekezésében csak utal a keresztény kifejezésekre (18. lap, ahol a *szerda*, *csüttörtök*, *péntek*, *szombat* szavakról szól), azonban aligha tart róluk mást, mint azt, hogy bolgárok. Egy másik értekezésében azonban bőven szól a kereszténységről. Ez az értekezése 1903-ban jelent meg az orosz tud. Akadémia Izvjestija-inak VII. kötetében (4. rész 246—320 és különleny.), címe: »Néhány megjegyzés Jagić V. J. Zur Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache« c. munkájára». Az értekezés akkor készült, mikor Á. még nem ismerte az én, keresztény terminológiánk eredetéről való nézetemet. Á. ez értekezésének ide tartozó pontjai ezek:

a) A magyar nyelv azon sajátága, hogy a lat. *ge*, *gi* helyén *gye*-t, *gyi*-t mond (vö. *angyal*, *Egyiptom*, *evangyliom* stb.), nem velencevidéki olasz, mint Volf György tanította, hanem réto-román eredetű.

b) Ezt bizonyítja a magyar *angyal* szó is, amely nem lehet szláv, nem lehet ó-bolgár, két okból: α) Az ó-bolgárban a magy. *gy* helyén a szóban *ǵ* hang áll, β) az ó-bolgár *a* hangnak a magyarban *á* a megfelelője.

c) Hazánkban — *Pest* városának neve a tanubizonyosságra — a honfoglalás idején a Duna-Tisza közt s Tiszántúl Erdély felé bolgárok laktak, akiknek a nyelvéből való a magyar nyelv keresztény műszavainak szláv része.

E tanításban ismét nagyon sok a nyelvtörténeti és egyéb tévedés. Az ó-bolgár glagolita emlékek a »angyal« szóban levő *gy* helyén egy ma már nem használatos jegyet írnak; ezt írják minden olyan gör. eredetű szóban, amely gör. szóban *-γe (γi)* fordul elő. Ezt a glagolita jegyet Safarik *-ǵ*-nek (tehát ó-bolg. *ǵnyelǵ*), Jagić *ǵ*-nek (tehát *ǵnǵelǵ*), Vondrák *j*-nek olvassa (tehát *anjelǵ*). Hogy ez a jegy *j*, arra bizonyíték, hogy a legrégibb horvát glagolita emlékekben is *j*-t jelent. S a gör. eredet is erre mutat (vö. Archiv. XIX. 176—177, Vondrák, Altk. Gram. 25). Ha már most a gör. *γe* (= je)-vel

fel lehetett írni a magy. *gyarmat* stb. szavakat (lásd művemben részletesen), mért ne lehetett volna ezt a latin *g*-vel megtenni, amely *e*, *i* előtt a vulg. kiejtésben szintén *j*-nek hangzott. Nem helyeslem Á. azon nézetét sem, mely szerint a bolgár *a*-nak nyelvünkben mindig meg kellett nyúlnia; hát ott van a *mostoha*, melynek *o*-ja előbbi *ā*-ból való; s viszont ott vannak latin-olasz-német eredetű szavakban *a ~ á* megfeleléseink; ott van pl. *ángolna* (PP¹, Kreszn.), *ámpolna* (PPB. 1767, Kreszn.; van *ompolna* is PP¹: ampulla alatt), *ánti-krisztus* stb. Ha mi a jelenségeket egy-egy szón, s nem a magyar nyelvtörténet keretében vizsgáljuk, olyan eredményekhez jutunk, mint Á. Az *a* alapján az *angyal* épűgy lehet szláv, mint román eredetű.

De nem vizsgálja Á. román nyelvészeti alapon a lat. *ge*, *gi* történetét sem. Nem mondja meg, mi X., XI. századi jelenség, mi későbbi. Biztos nyelvtörténeti adataink vannak, hogy pl. Velencében a XI., XII. században a lat. *ge* (*gi*), *ce* (*ci*) szótagot *ze*, *zi*-nek, *sze*, *szi*-nek ejtették. Az egyik adat egy velencei latin krónikában van, s így hangzik: »ante ianuam aecclesiae sancti *Serzi*«; itt *Serzi* *Sergii* helyett áll (vö. Pertz, MS. 55. VII. 43.); a másik adat Kézaiban van, aki ezt írja (ed. M. Fk. 12. §): »insula... Venetica lingua Vecca *Venesia*...«, (l. MNyelv 2:214.) Figyelmen kívül hagyja Á. azt a közönséges jelenséget is, hogy amilyen változások a román nyelvekben a lat. *ge* (*gi*)-t érték, ugyanazok érték a lat. *j*-t és *di*-t is, mert a lingua rusticában a lat. *ge*-t *je*-nek ejtették egykor. Mért nincs már most pl. *Jézus* helyett nyelvünkben *Gyézus* stb.?

Ilyen nyelvtörténeti tévedésekkel tele van ez az értekezés is, de ezekről bővebben most nem szólok, mert a legfontosabbal, a Duna-Tisza közti, továbbá tiszántúli, esetleg erdélyi keresztény bolgárokkal akarok kissé részletesebben foglalkozni.

Hol van arra — Ásbóth elméletén kívül — bizonyíték, hogy a mondott vidékeken a IX., X., XI. században keresztény bolgárok laktak? Felelet: Sehol. A történelmi kútfők ezt mondják:

a) A csanádi egyházmegyében szent Gellért térített, s e térítő munkájában segítő társakra volt szüksége. Miért van már most a Vita S. Gerardi-ban az, hogy szent Gellért a neki küldött tíz barát közül csak azokat használhatta, akik magyarul is tudtak? (Vö. Vita S. Gerardi 12. §, Endlicher 219). A V. S. Gerardi világosan vallja, hogy a csanádi egyházmegyében a XI. században magyar nyelvű nép lakott.

b) A Tisza-mentén a Hajduságban a XI. században izmaeliták laktak, akik legelső királyaink törvényei szerint nem keresztények, hanem mohamedánok voltak.

c) A Duna-Tisza köze, amely Constantinos Porphy. szerint a X. században »kereszteletlen« terület, települő helye lesz a kúnoknak, pedig ez lehetetlen volna, ha itt oly sok bolgár lakott volna.

d) A bolgár bevándorlások is a keresztény bolgár lakosság ellen szólnak. Pestet Anonymus szerint Taksony idejében izmaelita bolgár telepések alapítják (Anony. 57. §) s a honfoglalás idején Bulgáriából bevándorolt szlávok vannak Munkács környékén (vö. Anon. 12. §. és Karácsonyi, Századok 1901: 1052. lap; ugyane szerzőtől olvasd »Szent László és Biharmegye benépesítése« c. értekezését, megjelent a »Tiszántúl« 1905 június 29. számában).

e) Erdélyről, Hierotheusról nem szölok, mert hisz az ő X. századi kísérlete, ha ugyan hiteles a róla szóló értesítés, nem alkalmas arra, hogy innen származtassuk azokat a térítőket, akik a magyarokat a X. század végén és a XI. legelején a kereszténységnek megnyerték. Két dolgot azonban nem hallgathatok el; az egyik, hogy Erdélybe a XI., XII., XIII. század folyamán betelepednek a ma ott lakó népek, t. i. az oláhok és a szászok. A másik: Erdélynek azon helynevei (részletesen írtam róluk a MNyelv II. évfolyamában), melyek a honfoglalás előtt is megvoltak Erdélyben s melyeket régebben szlávoknak tartottak. Ezek a helynevek Schullerus A. cikke szerint (lásd Nyelvtudomány 1:49; ugyanígy a Korrespondenzblatt-ban), aki itt Ásbóth szóbeli közlésére hivatkozik, nem szlávok s nem szláv közvetítések.

Ahol már most annyi üres hely van a XI., XII. században, hogyan képzelhető ott olyan erős, hódítani kész kereszténység a X. században. Hiszen a cölöplakók kora nem a X. század, már pedig Ásbóth keresztény bolgárainak csakis az ecsedi lápon és a békésmegyei Sárréten kellett lakniok, mert egyedül ezeknek a területeknek a X. századi lakosait nem ismerjük.

Ásbóth legújabb tanítása tehát ellenkezik pozitív történeti ismereteinkkel is. Egy oly nehéz kérdésben, amilyen a magyaroknak kereszténységre térése, minden mozzanatot figyelembe kell vennünk, a hangtani törvényeket is, meg egyebeket is. Itt nagy súlyt kell vetni a szavaknak jelentésére és geográfájára, melyből Ásbóth hajlandó gúnyt üzni. Az *apáca*, *apát* közönséges szláv eredetű szavak, de azért 860-tól 1907-ig soha gör. kel. bolgár,

orosz, szerb papot, női szerzetest nem híttak, címeztek *opat*-nak, *opatica*-nak. A jelentés is fontos, mert ha kimutatjuk, hogy ezer éven át a *malaszt*-nak csak a római kath. szláv egyházban volt *milostv* a neve, ellenben a gör. kel. szlávoknál mindég *blagoděti*-nak, *blagodatv*-nak mondták, hát hiába való az összes szótári készség, amely a lehetőséget bizonyítgatja, nem segít azon a tényen, hogy a m. *malaszt* katolikus szláv kifejezés. Minden műnyelvi kifejezésnél szigorúan ki kell mutatni az átadó nyelvben levő műnyelvi használatot is. A m. *poroszló* szónál pl. ki kell mutatnunk, hogy hol jelenti a szláv *pristav* ugyanazt a jogi funkciót a XI., XII. században, amit az ugyane korbeli m. *poroszló*.

És aztán egyéb jelenségeket is figyelembe kell vennünk. Pl. nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a katolikus szlávság latin-olasz eredetű szavai közt vannak olyanok is, ahol a lat. *s*, *ss* helyén *š*, *ž* van akárcsak a magyarban. Figyelembe kell vennünk, hogy a lat. *missa* (: *mise*) már a legrégebbi időben is a róm. kath. szláv nyelvekben *š*-sel hangzott, így hangzott az ó-horv. *mšša* (mai *maša*, *meša* és újabban *misa*), az ó-cseh **mšša* (mai *mše*) stb. (l. részletesen művemben az illető helyeket). Nem hallgathatjuk el, hogy az ó-csehben egykor *Ježuš*-t mondtak, mert különben a mai csehben nem lehetne *Ježiš*, és így tovább. A magy. *kámzsa* szóban is a latin-olasz *ce* helyén (*camice*) *zsa* van a magyarban. Aki tudja, hogy a horvátban *kalež* (kehely) a *calice*-ből ered, az ó-cseh **komža*, mai cseh *komžě* (kámzsa) a *camice*-ből, róm. kath. szláv *križb* a lat. ol. *cruce*-ből (nyelvj. *crůže*-), az a magy. *kámzsa*-beli megfelelést nem fogja elszigetelni a többi róm. kath. alakoktól.

Ásbóth, aki a *gy*-ézést réto-románnak, az *š*-ézést pedig — úgy látszik, mert határozottan nem nyilatkozik róla — velencei-velencésnek tartja, nem vizsgálja ily széles alapon a kérdéseket. pedig a keresztény terminológiánál így kell eljárni, mert hiszen a róm. kath. szláv népeknek épúgy hivatalos nyelve volt a latin, mint nekünk. Ennek a hivatalos nyelvnek voltak közös kiejtési sajátosságai, amelyek bizonyos korokban a cseheknél, lengyeleknél, szlovéneknél, horvátoknál épúgy megvoltak mint minálunk. Az *š*-ejtésre vonatkozó szabályok azonban kivétel nélküliek sohasem voltak. Magyarul *árboe*, *gadóc* a latin *arbos*, *gadus* szavakból sohasé fejlődött volna, ha előbb nem lett volna a magyarban *árbosz*, *gadós* ejtés. Sohasé hangzott a mai *persze*, *Krisztus* és annyi más szó, melyekről lesz még alkalman írni, *perse*, *Kristus*-nak.

S mert tehát Á. nem ily széles alapra állította kutatásait, nem is juthatott megnyugtató, elfogadható eredményre. Az ő Tisza menti bolgárai egyszer olyan nyelvet beszélnek amely a mai bolgár nyelvjárások közül a nyugatiakhoz hasonlít (vö. Archiv 22:486), másszor olyat, amely a keletiekre (vö. Reflexz 39) emlékeztet. Csodálom, hogy a teljesség kedvéért ki nem mutatott még macedóniai-bolgár sajátosságokat is, pedig alkalma lett volna a m. *csésze*: egyh. szláv *čša* szó tárgyalásakor, mert ennek van szabályos macedón-bolgár *čša* nyelvjárási alakja is (vö. Oblak, Maced. Studien 28). Legalább a bolgár nyelvjárások mai sajátosságai mind meglettek volna nálunk már a IX., X. században.

De nem folytatom tovább: Tudom, hogy e tárgyban ez nem utolsó írásom, de tudom azt is, hogy Ásbóth keresztény kifejezéseinket tárgyaló mostani elmélete ugyanabban a sorsban fog részesülni, amiben részesült az ő régi cseh elmélete. S hogy ez így lesz, arra biztató az, hogy elméletemmel nem állok [egyedül, a szláv tudomány nesztora, Jagič V., mikor 1901-ben elméletemet levélben előtte kifejtettem, hozzám intézett válaszában ezt írta: »Gewiss sind Sie auf dem richtigen Wege, wenn Sie sich nicht in bisheriger Weise damit begnügen, die Gleichung *malaszt* = *milost* aufzustellen, sondern die Bedeutungsunterschiede heranziehen... Im Ganzen scheint mir schon nach den wenigen Proben, die Sie mir mitteilen, sehr naheliegend der Gedanke, dass die Magyaren wirklich vieles durch das Kroatische¹ Medium bezogen haben. Die Ausdrücke *pokol*, *parázna*, *húsvét* scheinen wirklich dafür zu sprechen« (1901. okt. 7).

MELICH JÁNOS.

KAZSUI BORBÁLA ELISMERVÉNYE.

— 1518—1523 közötti időből.* —

A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadásában legrégibb nyelvemlékeinkről megjelent rövid jegyzékemben³ a 81. szám alatt ismertettem volt a Nemzeti Múzeumnak *Kaszni Borbála elismervénye*

¹ Mai értelemben, én régi értelemben *slowenisch*-t írtam.

² A nyelvemlék történeti vonatkozásait illetőleg Csánki Dezső, Fejérfataky László és Karácsonyi János történettudósainknak tartozom köszönettel.
Z. Gy.

³ Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. A legrégibb magyar nyelvemlékek rövid ismertetése. Budapest, 1905. Ára 40 fillér. (Különnyomat a Magyar Nyelv 1905-iki évfolyamából.)

címen őrzött s a »Történeti és irodalomtörténeti kiállítás« c. gyűjteménynek 15. száma alatt látható eredeti magyar iratát, amely a Múzeum megállapítása szerint a XVI. század elejéről való.¹ A rövid kis irat arról szól, hogy Drágffy János özv. Károlyi Mátyásnénak a megillető özvegyi részt kiadta. Az oklevelet azonban a múzeumi kiállítás kalauza szerint nem Károlyi Mátyásné, az elismervény adója, hanem Drágffy János írta és látta el aláírásával.

A múzeumi kalauz nyomán *Kasznai Borbála elismervényének* neveztem volt a nyelvemléket. Midőn azonban a múlt év őszén közlés végett az eredetiből betűhöz híven lemásoltam, föltűnt nekem, hogy Károlyi Mátyásné vezetékeve *Kasnay*-nak van írva, *s*-sel, holott az *sz* hangot a nyelvemlék következetesen *z*-vel írja, s az *s* egyébként sem szokott e korban *sz* hangot jelenteni. Másik körülmény, amelyen nem kevésbé fönnakadtam, hogy Kaszna nevű helységet ma nem ismerünk s Csánki Dezső szerint a régiségben sem lehet kimutatni. Legkönnyebb lett volna tollhibára gondolni »Kraznay« helyett, ha ilyen kettős tollhiba — az *r* kifejejtése s az *sz* hangnak *z* helyett *s*-sel írása — éppen egy okirat kiadójának nevében már eleve is valószínűtlen nem volna. A név írása, illetőleg kibetűzése iránti kétségemben Fejérpataky Lászlótól azt a választ kaptam, hogy a nevet ő *Kasnay*-nak olvassa ugyan, el kell azonban ismernie, hogy a névben lévő második *a* vonalai eltérnek a többiétől. Ugyancsak Fejérpataky László volt szíves mindjárt arra is figyelmeztetni, hogy az okiratban szereplő Károlyi Mátyásné a Károlyi család Oklevéltárában többször is előfordul, még pedig a III. k. 194. lapján 1535-ben így: »Barbara *Kaswy*«, a 197. lapon 1536-ban pedig: »Barbara *Kaswi*«; világos tehát szerinte, hogy »a *Kasnay* névben valami hiba van, akár az írásban, akár az olvasásban«. »Azt hiszem — írja tovább Fejérpataky — az író *Kaswy*-t akart írni, de a kettős *w*-nek egészen szokatlan formát adott.« Minthogy Borbála asszonynak családnevét Géresi, a Károlyi-Oklevéltár kiadója *Kaszui*-nak olvassa, s minthogy a történeti adatokból és a családi összeköttetésből Karácsonyi János szerint is kétségtelen, hogy Károlyi Mátyásné *Kaswy* azaz *Kaszui*² Borbála volt: kénytelen voltam újra személyesen megvizsgálni a kéziratot, s a kétséges *Kasnay* névben azt találtam, hogy az *s* és *y* között levő, *na*-nak látszó vonalak erősebben szemügyre véve egyetlen betűnek, *w*-nek is nézhetők, minthogy e betűnek fölfelé menő végző szárát az író egy jobbra lekanyarodó horgocszában szokta végezni (mint pl. az *azontul*, *wolna* szavakban is); e horgocska pedig egy pontozatlan *i*-hez hasonló, de mindenesetre fölös húzással egybeolvadva, *a*-nak, a *w* két első szára pedig — ami szintén igen könnyen lehet — *n*-nek

¹ L. »A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtárának történeti és irodalomtörténeti kiállítása« (Budapest, 1902) 9. l.

² *Kaszui* zemplénmegyei helységről nevezve; vö 1438: »Daniele filio de *Kasuh*« (Károlyi-Okl. II. 201); 1449: »Ladislao filio Ladislai de *Kasuh*« (uo. II. 274).

látszik. Mindezek alapján a múzeumi kalauzban s az én összeállításomban szereplő nevet helyreigazítva, a föntebbiekénél fogva nyelvemlékünkét *Kazsui Borbála elismervényének* kell ezentúl neveznünk.

E nyelvemlékünkéről az említett ismertetésben azt írtam volt, hogy eddigelé kiadatlan, »azonban szövege teljesen megegyezik azon iratával, melyet a Nagy Gábor pesti kir. táblai ügyvédnél volt eredetiből Döbrentei Gábor a Régi Magyar Nyelvemlékek IIb. köt. 16—17. l. közölt, azon különbséggel, hogy a Nagy Gábor-féle példányban a család- és helynevek a *Drágffy* név kivételével olvashatatlanok vagy hiányzanak.«

A nevek hiányzására vonatkozó megjegyzésemet — amelyet a Döbrentei-féle közlés kipontozott helyeire alapítottam — most helyre kell igazítnom, s ennek következtében kiadatlanak sem mondhatom többé az iratot. Megtekintvén ugyanis Döbrentei jegyzete alapján az elismervény eredeti tulajdonosának, Nagy Gábornak a Tudományos Gyűjtemény 1835. évfolyama VII. k.¹ 36—38. lapjain megjelent közlését, az okiratról való bevezető tájékoztatásban ezt olvasom: »Most tsak egy Magyar Diplómát adok elő, mely kezemnél van; de előre botsátom azt, ha némelyek nem szeretik is, hogy a' *Személyek és Helységek neveit*, Pray és Kovatsits példái szerint, *elhallgatom*. A' Diplomatikusnak és Nyelvésznek ezekre úgy is kevés szüksége. Perekben pedig az ilyen ártalmas lehet.«

Nagy Gábor tehát eléggé nem dicsérhető ügyvédi óvatosságból pontozta ki a Tudom. Gyűjteménybeli szövegközlésben *Drágffy Janos* kivételével a személy- és helyneveket, Döbrentei pedig, bár maga is az eredeti alapján közli az iratot, a nevek kipontozásának magyarázatát nem adja, s így az olvasót — mint velem is történt — félrevezeti. Minthogy, a nevek hiányát leszámítva, a Nagy Gábortól közzétett szöveg a Nemz. Múzeum példányával betűről-betűre² megegyezik, kétségtelennek tartom, hogy a »Történeti és irodalomtörténeti kiállítás« c. múzeumi gyűjteménynek 15. számú okirata nem lehet más, mint az egykor Nagy Gábor tulajdonában volt nyelvemlék.

Nagy Gábor az okiratot ismertetve (Tudom. Gyűjt. 38. l.) azt mondja, hogy az elismervény hátán »régi kerek petsét hellje tsak alig látszik«, s hogy írása különbözik a Drágffy János aláírásától. Az utóbbi állítás helyességét megerősíti Fejérpataky László, aki a múzeumi kalauzzal szemben a szöveg írását az aláírásától szintén különbözőnek mondja; a pecsétre vonatkozólag azonban azt vallja, hogy a kézirat előlapján a szöveg alatt középen lát egy barnás foltot, amelyet viaszba nyomott gyűrűspecsét nyomának tarthatni.

Nagy Gábor észrevétele szerint továbbá — melyet Fejérpataky is valószínűnek tart — az okirat két példányban készült: egyik az

¹ Döbrenteinél hibásan a VIII. k. van idézve.

² Nagy Gábor szövegében több kisebb eltérés van ugyan, de ezek csak a közlés hibái s Döbrenteinél hallgatólág helyre is vannak mind igazítva. Döbrentei két hibájára a közlés alatti jegyzetekben utalok.

özvegy aláírásával Drágffynál, a másik a Drágffyéval az özvegynél volt, s ez utóbbi maradt ránk a Múzeum példányában. Ennek következtében elesik az az állítás, amelyet a múzeumi kalauz az elismervény érdekességéről tesz, hogy t. i. az oklevelet nem a kiállító, Károlyi Mátyásné, hanem »Drágffy János írta s ő is látta el aláírásával«.

Ami a kézirat keltét illeti, minthogy benne Drágffy János mint tárnokmester van említve, e tisztelet pedig Csánki Dezső szerint 1518-tól 1523-ig viselte, kétségtelen, hogy az elismervény is e két év közötti időben kelt.

Ezek után a Nemzeti Múzeum könyvtára igazgatójának, Fejérfataky Lászlónak engedelmével itt közlöm az előbb hiányosan közzétett, majd hibás néven ismertetett nyelvemléket betűhöz híven, egész terjedelmében.

En kȳ wagȳok Barbara Azzon, Kaswȳ pether leȳanya nȳhaȳ
 Karolȳ Mathȳas meg hagȳoth felesȳge. Thezek ȳlȳen wallasth,
 Es Adok menedeketh, En zabad akarathom zerenth. Ez nagssagos
 Dragffȳ Janosnak kȳrlnak Tharnak mesterenek, hogy Engemeth
 5 megȳ Elȳgȳtheth mȳnden ȳgassagombwl kȳ Engem ȳletheth
 wolna karolȳ mathȳas yozagabol, ...¹ ȳgȳ hogȳ Adoth nekem
 karolba Egȳ nemes Ewlȳsth² az hoz hath haz ȳobagȳoth az
 hoz zantho fewldeth Retheth Es Erdewth hogȳ mȳgh az En wram
 neweth En wȳselnem Addȳglan Ilȳem mȳnth Enȳmeth, Es ha
 10 holthom Thewrthȳnȳek wagȳ fȳrhez menek, thehath Ez nemes
 Ewlȳs kȳben Az karolȳ mathȳas lakoth. Es az hath haz ȳobagȳ
 mȳnd az zantho fewldwel Rethwel Es erdewel egȳethembe, nekȳ
 Thȳztan es zabadon megȳ zalȳon mȳnden pernel kewl, Thowaba
 Az En ȳedrwhamrwl Es elegeth Thewth, es Adok menedȳketh
 15 nekȳ wgȳ hogȳ az Gemsebelȳ es mwsaȳbalȳ Rezemeth megh
 Bochatha Es ha nekem holthom Thewrthȳnȳek, Es az chobaȳ
 Janos Germekȳnek kȳ az En Germekemthewl az sofy azontwl
 wolna³ walo. thehath az mwsaȳ Gemseȳ rezem mȳnden pernel-
 kewl megȳ wȳzza zalȳon az Dragffȳ Janosra, Es az Ew Germe-
 20 kȳre maradekȳra. Es ezekbawl En mȳndeneknek Therheth ream
 wezem, mȳnd leȳanȳometh es egȳebeketh hogȳ az Dragffȳ
 Janoson senkȳ ezekbawl⁴ ne kereskethhessenek, Az en ȳgas-
 sagomerth merth Engemeth megh ȳlegȳtheth⁵ mȳndenekbawl
 Dragffȳ Janos ma[nu] p[ro]p[ri]a

A nyelvemlék nyelvi sajátságaira nézve csak azt kell megjegyezni, hogy *t*-zó nyelvjárású, mint a következő alakok mutatják:

¹ Itt egy betű (*g*?) ki van törölve. Ezt Döbrentei is *g*-nek nézte, Nagy Gábor ellenben *pg*-t látott e helyen.

² Döbrenteinél hibásan *Ewlesth*.

³ Ez a négy szó úgy van beszúrva a sorok közé.

⁴ Döbrenteinél hibásan *ezekebel*; Nagy Gábornál más hibával: *ezekebw*.

⁵ Döbrentei is pontot látott a kezdő *E*-n, de lehet, hogy csak papírfolt az. A Nagy Gábor-féle iratnak a múzeumival azonosságát ez az apróság is kétségtelenné teszi.

nthai (1. sor), *feleszte* (2. s.), *megelégített* (5. s.), *nemes ülis* (7. és 10—11. s.), *üljem* (9. s.), *történnék* (10. és 16. s.), *fírhez* (10. s.), *menedik* (14. s.); továbbá, hogy a »jegyuha« szó *jedruha* ejtéssel fordul elő benne, ami olyan hangváltozásnak látszik, mint a régi *vadnak*, *mednek* e h. vagynak, megynek (l. Nyelvenlékeink 102., 109. és TMNy. 621.), valamint a *hagy* igének *hadni*, *hadlak* stb. ejtismódja a régiségben és a népnyelvben (l. NySz. MTsz.).

(Kolozsvár.)

ZOLNAI GYULA.

KÉT NÉMET JÖVEVÉNYSZÓ.

Rideg.

Ezt a szót eddig kétféleképpen magyarálták: Budenz József (Szóegyeztetések) és P. Thewrewk Emil (Nyr. 1:261) a szó első tagjában a finn *eri*-t (*separatus*) látja, a másodikban pedig valami *-deg* melléknévképzőt sejt. Simonyi szerint a *rideg* szláv eredetű és a *ritkával* egy töről fakadt.¹

Budenz az ő magyarozatát, noha Thewrewk Emil hozzájárult, maga is elejtette (Magyarugor szótárában). Simonyié hangtanilag kielégítő volna, de a *ridegnek* és a *ritkának* jelentésbeli összekapcsolása elé legyőzhetetlen akadályok gördülnek. Nézzük csak, mit jelent a magyar népnyelvben a *rideg*, vagy amint a Dunántúl nagy részén ejtik: *rédeg*. A MTsz. tanúsága szerint a következő jelentései vannak:

1. *Magános, páratlan* (marha, amelyet még nem fogtak járomba); 2. *magánosan élő, rossz hírű: rideg lány* (Zala vid.); 3. *nőtelen*, pl. *r. ember, rédeg legény*; 4. *szabad, kijáró*, gulyába v. ménesbe járó, meddő, nem szaporítani való, pl. *rideg marha, rideg jószág, rideg ló, rideg ménes* (heréltek); 5. *sovány, soványan tartott, nem hizlalt* (sertés, marha, baromfi). Végül még a köznyelvben jelent zárkózzottat, magába vonulót, hideg lelkűt. Úgy látszik, ezt a jelentést csak az irodalmi nyelvben szerezte, a nép nyelvéből alig lehet kimutatni.

E sokféle értelemnek akármelyikéből indulunk is ki, a *ritkával* alig tudjuk bármelyiket is összehozni; s így jöllehet a feltűnő hangtani hasonlóság a szláv eredet mellett szól, a jelentésbeli egyeztetés bajos volta más magyarozatot tesz szükségessé. Azt hiszem, sikerült ennek a szónak az eredetijét megtalálnom, s ez nem egyéb mint a német *ledig* 'nőtlen, ill. hajadon', melynek a középfelnémetben *ledec* alakja van (olv. *lédek*, ragozásban *ledege, ledegen*). A *ledecnek* a *rédeggel* való azonosítása hangtani nehézséget nem okoz; hogy az *l* a magyarban *r*-ré változik, az disszimuláció eredménye, mert a *rédeg* leggyakrabban *l*-kezdetű szavak mellett

¹ »A magyar *ritka* kétségtelen a semleges *rêdco* alak mássá.« »Ezzel szemben a himnemű *rêdek* alakot látom a mi *rideg* szavunkban, melyet néhol *rédegnek* is ejtenek.« (Nyr. 19:5).

használatos: *rédeg legény*, *rédeg lány* (**lédeg legény*, **lédeg lány*). Jelentésbeli nehézség pedig nem volna még akkor se, ha a *ledec*-nek éppen ez a mi népnyelvünkben a legelterjedtebb jelentése. De ha segítségül hívjuk a Grimm-féle német szótárt, ott a *ledec*-*ledig*-nek éppen olyan nagy jelentésbeli gazdagsága tárul elénk, amelyet a *rédeg*-*rideg*-nél tapasztaltunk.

A *ledig* Grimm szerint eredetileg a jogi nyelv kifejezése volt és azt jelentette, hogy a börtöntől, büntetéstől, kötelezettségtől *szabad*. De már nagyon régen használták *nötlen* értelemben is: alt muss die Anwendung von *ledig* auf einen durch das Band der Ehe nicht gefesselten sein. Ebben az értelemben férfira, nőre egyformán alkalmazták: *ledige töchteren* puellae innuptae. E jelentés alapján fejlődött aztán egy eufemisztikus kifejezés: in der älteren Sprache nannte man verhüllend *die Buhlerin* ein *ledig wip*. Alkalmazták a szabadjára eresztett baromra, kutyára: ein Stück Vieh, ein Hund ist *ledig* von der Kette los; *ledig* a lovas nélküli ló is. A *ledig* jelentései közül még fontos ránk nézve az '*egyetlen, egyedül való*': *ledig* in dem Sinne von alleinig, einzig.

Ha mármost a magunk nyelvéből való példákat összevetjük a német nyelv szolgáltatta adatokkal, első pillanatra tapasztaljuk, hogy a magyar szónak szinte minden jelentése megvan a németben is. Nem egy értelemmel, hanem jelentésének változatos gazdagságával jutott bele a mi nyelvünkbe, úgy hogy nálunk már alig fejlődött tovább. Új jelentésnek tekinthetjük, hogy nálunk *sovány* állatot is jelent a *rédeg marha*, míg a németben csak szabadjára eresztett állatot; de ez olyan egyszerű és természetes jelentésváltozás, hogy bővebb magyarázatára nincsen szükség. Az irodalmi használat az '*egyedül való, magányos*' jelentésnek a továbbfejlődése.

KERTÉSZ MANÓ.

II. Beteg.

Budenz a Magyar-ugor összehasonlító szótárban e szót a finnugorságból magyarázta. A finn *vika*-val, a zürjén s votják *viš*-sel való egybevetése elégtelennek bizonyult. A Magyar Nyelvben (1:85) Szilády Áron próbálkozott meg a szó származtatásával, de magyarázata legkevésbé sem valószínű. Miből indul ki Szilády? A *rebetegős* (sínlődő, gyógyulni nem bíró, göthösködő, fennjáró beteg) tájszóból, — melyet a MTsz. nem is ismer — magyarázza a *beteg* etimonját. Szerinte a *rebetegős*-sel egy töről származó *rebedeg* (nyavalyatörés), a székely *rebencs*, *rebencsésfa*, *rebérnye* (reves, korhadt fa) mellé sorakozik a *beteg*. Bizonyítgatása azonban nem meggyőző erejű¹.

¹ Szilády azt kérdi, vajon nem afféle tőszótag-elvesztésre kell-e gondolnunk, amilyenre Simonyi Zs. (A magyar nyelv 1:89) hoz föl néhány példát (jába e h. hiába; vándék, ivándék e h. ajándék; jesztő fa e h. ijesztő fa)◀.

Nagyon is valószínűtlen, hogy a *rebetegös*, *rebedeg* tájszók megelőzték volna a *beteg*-et. Hiszen a *beteg* már régi nyelvemlékeinkből ismeretes. Éppen Szilády említi, hogy már egy 1458-iki oklevélben megtaláljuk, s a Schlägli és Besztercei szójegyzékben, valamint legrégibb kódexeinkben is megvan. A kezdő *re-* szótag tehát még ezeknél is régiebb korban veszett volna el.

Kétségtelen, hogy korai megléte magyar vagy finn-ugor eredetre utalhatna, de talán az sem lehetetlen, hogy átvétellel van dolgunk. A német nyelvnek középfőlnémet korszakából már a 13. 14. századból ismeretes a *wêtac* (pl. *wêtage*) 'leiblicher Schmerz, Leiden, Krankheit' jelentésében. (Lexicon Mhd. Handwörterbuch 3:804.) Előfordul a *wêtagen* ige is (u. o.). A szó a mai népnyelvben is használatos. Paul említi (Deutsches Wörterbuch 536) többszámú alakját: *Wehtage*, »Schmerzen in Folge eines Unwohlseins (eigentlich Tage, an denen man an Schmerzen leidet)«. Az utóbbi jelentésmagyarázat utal a szónak eredetére is. A német etimológiai szótárak (Kluge, Detter) e szóval nem foglalkoznak. Schmeller (Bayer. Wörterbuch 1:594) a *Tag* szóhoz való tartozását egyenesen kétségbe vonja. Ugyancsak ő szótárának más helyén (2:825) felemlíti a szónak bajor nyelvjárási alakjait, amelyek feltevésünkben még jobban megerősítenek. A *Wêding*, *Wêdeng*, *Wêdung*, *Wêdem* alakok a *Wêtagen* összevonásából keletkeztek. A szókezdő *w > b* változása a magyar nyelv német elemeiben általános (*wachter*:*bakter*). Még érdekesebb a magyar betegnek a cimbriai¹ *Betag*, *Betak* szóval való egyezése. A szó szintén a bajor *Wêtagra* megy vissza és Schmeller, aki a kihalóban levő cimbriai nyelvjárással először foglalkozott tudományosan, a Cimbisches Wörterbuch 109. lapján ad a szóról bővebb felvilágosítást. Többszámú alakja e nyelvjárásban: *betege*. Ugyanott összetételekben is gyakori.

Hangtanilag a szó átvétele érthető. A majdnem egyező jelentés sem mond e feltevésnek ellent.² A *wêtag* éppen a nyelvünkre legjobban ható felsőnémet nyelvjárásban van elterjedve. Bergmann szerint (Einleitung zu Schmeller's cimbischem Wörterbuche, Wiener Sitzungsberichte 1855.) a cimbriai nyelvjárás szókinése a 12. és 13. század nyelvét őrizte meg. Ez amellet szól, hogy a *Wêtag* a kfn. nyelvnek régi szava. — A magyar nyelvemlékek korában a *beteg* még nem lehetett általánosan elterjedt kifejezés, mert a XVII. századig még igen gyakran a *kór* melléknév fordul elő helyette.

VERŐ LEO.

Első pillantásra megtetszik, hogy e kétféle tőszótag-elveszést nem lehet egy kaptára húzni. Az említett példák mind olyanok, amelyek csak a szókezdő magánhangzók és szókezdő *h* elveszését mutatják.

¹ Északolaszországi német dialektus, amely a felsőnémet nyelvjáráshoz tartozik.

² Elvont jelentésénél fogva fölvehette a *-ség* képzőt, később aztán a *kórság* és *kór* mintájára elvonhatták a *betegség*ből a konkrét jelentésű *beteg* szót. [Jelen füzetünkben a háromszéki tájszók közt előfordul a *beteg* elvont jelentéssel. — *A szerk.*]

KOLOZSVÁRI GLOSSÁK.

czienalni l. rakni
giermeket czinalni: liberis ope-
 ram dare O₂
erczből czinált vö. edény
czipke bokor: rubus X₄
czipni: decerpere G₁
czipós vö. bor
czíok: basium C₃
chionka: mancus P₂
boka cziontt: — S₃
forgo cziontt: *coxendix* F₃
szar chont: *tibia* F₄
czíorda: *pecuarium* S₃ *armentum* B₃
czíucziós: (sűegh) vö. süveg
chiúff: morio P₇
chiúff: *facetus* I₄
chiúfolnj: *detrahare* G₃
meg czíufoltatom: *rideor* X₃
chiúfsagh: *sanna* I₂
chúfsagh: *facetia* I₄
czúfsag l. hizelkedes
chiúda: *monstrum* P₇
czíübszni l. folni
czíüggeni: *pendere* S₃
chiügör: *vinacium* Dd₅
chiörke: *pullastra* U₂
chiörke (beka) vö. béka
daraboson, *ruton*: *incomposite* E₃
daras: *crabones* [1] F₃
apro daras: *vespa* F₃
lo daras: *crabro* F₃
daru (fiu) vö. fiu
Iro deak: — I₁
deaksag l. tudomány
delczeg: *sternax* Aa₄
déli (zél) vö. szél
der: *pruina* U₁
deres: *glaucus* K₄
deymas: *arendator* B₃
diú l. ember diú
szereczien dio: *mirristica* nux P₆
zeretsén dio: *nux miristica*: Q₄
diopbél vö. bél
ember diut fizetny vö. ember
dizno (pásztor) vö. pásztor
diszno (tekeneő) vö. tekenyő

zolgj [1] *dizno*: *histris* est animal
spinosus, ein igel [süldiszno?] L₃
szwl dizno: *heretius* L₂
zwl dizno aut *cýger*: *echidna* H₃
dýsno (ol) vö. ol
dizes: *amoenus* A₇
dolog: *actio* A₃
azzony dologh: *femineus* I₅ *res-*
effeminata H₃
hadi dologh: *res militaris* P₆
hazi dolog: *res domestica* H₂
kezdet dolog: *susceptus* Bb₃
nagj dologh: *seriola* Z₂
dolog tevő (nap) vö. nap
nagj, draga, io dolog: *res grawis* L₁
perbeli dolog: *forensis* I₈
zép dolog: *praeclarum* facinus I₄
tanaczbeli dologh: *senatoria res* Z₁
vilagj dolog: *mundana res* P₈
domb l. hegy
dorgalný: *redarguere* X₁
dorgalni, feddeni: *reprehendere* X₃
dorgatas (?? *dagadas*?? *dorgoles*??)
carbunculus D₄
doromb: *sistrum* Aa₁ *plectrum* T₃
dog, halál [v. doghalal?]: *pesti-*
lencia T₁
dőgeniegh: *cestus*, est *corium* cum
plumbo infuso vel *baculus* pugi-
lum, ein *stritkolb* D₇
horgas dogenieg: *vncus incurvus*
Demetrius huniadi ita, sed rec-
tius secundum alios puto esse
horog kibe az embert allanal
vagj orranal fogna szoktak
vetnj. Dd₆ (Ismeretlen)
dögös vö. betegség
dolengezni [!]: *horrere* L₃
meg dőlni, le fekenni: *procubare*
 T₈
mený dörges: *tonitrus* Cc₄
draga: *preclarus* T₆
draga vö. elme
draga l. zent
dragasag: — I₄
be dúgný: *obserare* Q₄

düddölmi [!], eneklenj: cantare D₃
dühóskódnj: furere K₂
dühósseg: furor K₂

eb (kapor) vö. kapor
eb (legj) vö. léggy
eb (nyelw) vö. nyelv
eb (orcza) vö. orcza
eb (szóló) vö. szóló
szelendek *eb*: molosus, magnus
canis P₇ velter, canis venaticus
eczet (arulo) vö. áruló [Dd₂
erczöl czinalt edenj: ereus, eneus I₂
edes vö. beszéd
edes levelw [fw] vö. fű
edeseg l. niaiaassag
edesgetni: delinire G₂
efelikor [!]: gallicinium, galli can-
tus; ein hanen krey vel est
tertia vigilia K₂ *vigilia* Dd₅
hideg *eegh* alat: sub divo H₁
egbe [nezeó] vö. néző
uekonj *eget* zinak be, fognak:
exceptant auras leves I₃
erdei *eger*: *emptra* (?) H₄
eger (!) vö. fa
egez, ut universus coetus, az *egez*
giwlekezet Dd₇
eges, epp: integer M₇
 eget: *ustus* Dd₈
 egetnj: *aduri* A₅
zén *egeteó* carbonarius, ein kol-
brenner D₄
eggres: *onphax* [!] R₂
vad egres: ruscus y₁
egj vö. idejű
egj (elfutólag) vö. futólag
egietlen egj singularis Z₄
egj arant: *aeque* I₁
egienes (?): *erectus* I₂
Igienes, fold auagy egiéb effele:
planus T₃
igienes, kövér: *obesus* Q₄
egienesseg gratia K₄
szin alat valo *Igjenetlensegh*:
concordia discotio [!] E₄
eggiesseg: *coniunctio* F₁ commu-
nitas E₃

egj haz (fiusagh) vö. fiúság
egimas közöt: *citro utroque* D₈
egivügiw l. puzta
egivügiw cziendez: *lenis* O₂
ehseg: *fames* I₄
két *eij*: *binocitium* C₄
setet *eij* vel hajnal: *crepusculum* F₄
eiel jaro [madar] vö. madár
eijtel: *congium* F₁ [Erdélyi tájszó]
egj *eijtel*, pint: *sextarius* Z₃
hibat *eijteni*: *delinquere* G₂
eijzaka: *pernox* T₁
EEK, hasito zeg: *cuneus* F₄
eke [szaru] vö. szarv
eke [talp] vö. talp
ekes: *compositus* E₃
ekes, fris: *liberalis*, *elegans*, *exqui-*
situs O₂ vö. illendő, jó, beszéd,
nyelvű
ekesen: *graphice* K₄
ekesiti aut meczi: *ingere* I₇
ektelen: *illiberalis* M₁ l. lator
undok
ektelen, zegien: *indecorus* M₂
ektelenseg: *dedecus* I₇
eledel pastus S₂ vö. élet, ennivaló
eleibe vö. vet
megelegedem: *contentor* F₂
megelegetlek [!]: *contentor*, est con-
tentum facere F₂
megelegettetet: *contentatus* F₂
özve *elegiülése* valami dolognak:
confusio F₁
kapu *eleij*: *propylea* kk₂ U₁
eleseg: *alimentum* A₆
élet vel *eledel*: *victus* Dd₅
eleven [bőr] vö. bőr
meg *eleueniteni*, erositenj: *recreare*
X₁
eleuenseg: *vigor* Dd₅
ell: *acies* A₃
ellensegh: *hostis* L₃
elme: *ingenium* M₃
draga *elme*: *excellens*, *excellencia*
I₃
io *elmeiw*: *acutus*, *ingeniosus* A₄
elmes: *ingeniosus* M₃ [P₇
kedue zerint *elnj*: *molliter vivere*

elő vö. menetel
elő horgat (kaza) vö. kasza
elől vö. érni
eltető [allat] vö. állat
ket elő vö. fejsze
elsőb: *primarius* T₇ [L₃
Ember diú [!]: *homagium*, *huldung*
ember diút fizetny: *homagiare*,
hulden L₃
ezen ember: *compos mentis, seu*
animi E₄
fő ember: *primas* T₇ [I₂
herélt ember: *eunuchus*, *castratus*
legj ember: *praebe te virum*: T₅
madar fogo ember: *aucularius* C₁
mester ember: *artifex*
mýes ember: *architector*, *archi-*
tectus B₂
munka tehető ember: *ferrea pro-*
genies I₆
niaias ember: *homo popularis* T₄
pulia ember: *antipodon* [!] B₁
nanus, *est parvus homo* P₈
wteőt ember: *sideratus*, *sidere*
(gutta) afflatus Z₃
az melj embernek két fele vagion:
hermophroditus L₂
Emberseges, *Jamborsagos*: *inge-*
nuus M₃
embersegtelen: *illiberalis* M₁
embertelen: *immodestus* M₁
zonak fel emelese: *contentio vocis* F₂
meg emezteni: *consumere* F₁
megemeztés: *digestio* G₄
meg emeztetet: *consumptus*, *con-*
sumptio F₂
emeztetető: *digestibilis* G₄
emlekezet: *mentiatio* P₄
magiar enek: *carmen patrium* D₄
magiar enek, *vagy uers*: *patrium*
carmen S₂
eneklenj: l. *dwdöl*ni
enekleni: *psallere* M₁
enekles: *concentus* E₄
engedelmesseg: *officium* Q₄
engedetlen: *immoriger* [!] M₁
engedni: *obtemperare* Q₄
el engedni: *ferre* I₆

engegj: [indulgere, remittere mellé
írva] M₂ [E₂
eggwt enni: *coepulari*; *mit essen*
enni (valo) vö. való
el enjezni, *el mulnj*: *evanescere* I₂
enyű: *glutinum* K₄
eniű: *viscus* Dd₆
őzüe enjueznj: *contabulare* F₂
meg enhitenj: *coercere* E₂ *com-*
pescere E₃
megh enhitenj: *sedare* L₁
meg eikhittenj: l. *szelegitteny*
meg epedet, *el farradot*: *fessus* I₆
epp l. *egesz*
eppen: *integre*, *penitus* M₄
ercz: *es* [olv. *aes*] I₂
ercz (törő) vö. törő
erdei vö. egér, isten
gyakor erdő: *saltus* y₂ (Vö. Murm.
 286)
vad erdő: *aviarum* C₁
vadon erdő: *incultumaviarum* M₂
erdő (örzö) vö. örző
erek (szakadása) vö. ér
eresz: *tectum* Cc₁
erezkedeő (merigj) vö. mirigy
meg ereztetni: *relaxare* X₂
erkölcz: l. *zokas*
ert erkölcz: *gravitas* K₄
feslet erkölczj: *mos solutus* Aa₁
jambor erkölj [!]: *modestia* *vagy*
modestus? P₆
nemes erkölczj: *ingenuitas*, *nobi-*
litas M₃
erny: *atingere* C₁
elől erni elől ragadni: *preripere* T₆
erős: *fortis* I₈
erőzak: *vis* Dd₆ vö. tétel
erőtlen, *oly az ki fogiot ereje*
effeminatus H₃
vizi erővel: *aere navali* J₃ *navali*
aere Q₁
ersek: *archiepiscopus* B₂
ert vö. *erkölcs*
ertelem: *intelligentia* N₁
erteni: *accipere* A₃ [T₁
altal erteni, *altal latni*: *perspicere*
esem, *meg zakaztom*: *incido* M₂

ketsegeben *eses*: diffidentia G₄
 el *eset*: *excidit* I₃
 az sereg orraban *eset* el: *imprimis cecidit* M₄
eskatula: *acerra* A₃
eskenni: *peiorare* S₃
 el *esni*: *labescere* N₄
 neki *esni* valaminek: *dedo* G₂
 fő *esperest*: *archidiaconus* B₂
espotalj: *nosocomium* Q₃
 kő *esső*: *grando*; *hagel* K₄
 szapor *esseő*: *imber* M₁
ester *pare*: *bilitum* C₄
esti: vö. *csillag*
ezaki (zél) vö. *szél*
eze vö. *ember*
ezköz: *organum* R₃
 hazi *ezköz*: *supellex* Bb₃
ezteke: *trula* Cc₇
eztekelek: *pungo* U₂
eztekeles l. *eztenezes*
ezten: *stimulus* Aa₄
 két *eztendő*: *biennium* C₄
 vö *eztendő* [!]: *strena* Aa₄
 vö *eztendőt* adnő: *strenare* Aa₄
 minden *eztendőnkent*: *quotannis* U₄
eztenezes, *eztekeles*: *punctio* U₂
Esztergar: *ornum* [!] R₃
eztergar: *tornus* Cc₄
ezterha: *stillicidium* Aa₄
eszűles: *canicies*, *ein graheit* D₃
etek: *moretum* P₇
 alut *etek*: *cibus gelidus* D₈
 turos *etek*: *tirotroticus*(?) Cc₃
etek hordo (tal) vö. *tál*
etel: *esus*, *cibus* I₂
 lelkednek *etele*: *pabulum animi* S₂
etető meregel: *intoxicator*, *ein*
vergeber mit gift N₁
 meg *ethni*: *intoxicare* N₁
ető: *intoxicator* N₁
 evezek: l. *bocziatok*
 ezer: *chilius* D₇
 meg *ezűztőznij*: *deargentare* G₁

fa (lab) vö. *láb*
fa (moha) vö. *moh*
fa (nias) vö. *nyárs*

fa (niesző) vö. *nyeső*
fa (odua) vö. *odu*
fa (tetw) vö. *tető*
 arbocz *fa*: *malus* P₂
 borostian *fa*: *laurus* O₁
 cher *fa*: *ilex* L₄
 Eger *fa* aut *giortian* *fa*: *ornus*
 R₃ *alnus* A₆
 feniő *ffa*: *junipyrus* N₃
 fwz *fa*: *salix* Y₂
 gőreőbleő (?) *fa*: *cilindrum*, *lig-*
num quod ex traverso navis
ponitur, per quod dependet
velum D₇
giortian *fa* L. *eger* *fa*
 Jauor *fa*: *arbutus-hoz irva* B₂
 Johar *fa*: *platanus* T₃
 keresffa [kijavitva kőrőssa]: *fraxi-*
makkos *fa*: *suber* Bb₁ [nus I₈
 naranéz *fa*: *cydonius* D₇
 nyarfa: *populus* T₅
 nyrfa: *betula* C₃
 vad olaj *fa*: *olea* R₂
 oster menj [!] *ffa*: *taxus* Bb₄
 puzpangfa, puz pong *fa*: *buxus* D₁
 rakottia *fa*: *genista* K₃ *siler*,
salix Z₃
 Rawasfa [!]: *epimerus*, *est lignum*
in quo dice [!] *fiunt* I₁ [NySz-
 ban nincs meg]
 Isten faia alias Isten szakala:
abrotanum, *stabwurz* A₂
 zaldobfa: *alnus* A₆
 teza *fa*: *taxus* Bb₄
 tiza *fa*: *hebenus* L₁
 tölgy *fa*: *robur* X₄
 teőuisses *ffa*: *vepres* Dd₂
 vadalma *fa* vagy *valami ag*: *arbu-*
tum B₂
 zanot *fa*: *citisus* D₃ *genesta* K₃
fa az kiuel az szerw földet verik:
cilindrus D₇
faczan (Madar) vö. *madár*
faggias: *sevosus* Z₃ [frieren K³
fagny [vagy *fogny*]: *gelare*, *ge-*
fagios: *rigidus* X₄ *concretus* E₄
fagioskodni: *rigere* X₄
 pokol faij: *degener* G₂

bél *faias*: l. verrel való betegség
kezi *fajdalom*, közwenj: *chiragra*

D₈ (Vö. Murm. 883)

fajtalansagh l. izoniushagh

el *faizas*: *degenerare* G₂

faklia: *fex* I₆

fako, hamú zinw: *gilvus* K₃

falath: *buccellus* D₁

falath: *bolus*, ein bisz C₄

falió: *vicius* Dd₅

faratsag l. verittek

fark: *veretrum* Dd₃ [C.-nál is]

farkas vö. cselekedetű

farradni: *sudare* Bb²

el *farradot* l. megepedet I₆

farrat kapas: *effetus innitor* K₃

farsangh: *bacchanalia* C₂

farsangolni: *bacchari* C₂

főre való *fatiol*, proprie (?) lepedő:

peplum S₄

fazakos l. pathakos

fázni: *algere* A₆

ki *fecziegni*: *effutire* H₃ [H₃

gondolatlan ki *fecziegni*: *effutire*...

feddeni: *accusare* A₃ [X₃

megfeddes, dargalas: *reprehensio*

valakivel *feddődni*, panaszkodni:

expostulari cum aliquo I₄

el *fedezni*, palastolnj: *occultare* R₁

fedő [az ő javítás, helyén talán e

állott]: *cooperculum*, *tegimen* F₂

fel *fegyverkeztetni*: *armare* B₃

lab *feje*: *connexus pedis* F₁

feiedelemsegh l. tizt

feier [onn] vö. ön

feier [timien] vö. tömjén

fejñj: *sugere* Bb₈

két elő *feize*: *bipennis*, hellebart

oder byhel C₄

fejteni, megzabadítani: *solvere* Aa₁

le *fejteni*, vetkezni: *dissuere* H₂

le *fejtem*: *dissueo* H₂

fejtegetes l. magiarazas

ki *fejtegetni*: *explicare* I₃

fel *fejthetetlen* zóüetsegh: *irritum*

pactum N₂

fék: *lupatum* P₁

allazot *fék*: *lupatum* P₁

fék, kötő *fék*: *capistrum* D₃

fékemlő vel gieplő: *loramenta* O₄

le *fekenni* l. meg dőlni

fekete: *piceus* T₂ vö. ön

fekete, sügorgos, szintelen: *luridus*,

pallidus, *obscurus*, *tenebrosus*,

sordidus P₁

fel: *obliquus* y₄ — vö. szemű

fel, horgas: *obliquus* Q₄

fel zél vö. szél

feledekenj: *immemor* M₁

felekeznj: *venerem repetere* Dd₂

fele mas: *dispar* H₁

felben vö. vág

felben all az dolog *incoata res* M₂

felestókóm: *jentaculum* L₄

iorol el *fele[t]kéz*el: *immemor bene-*

felette obnixe Q₄ [ficii M₁

feletteb vö. való

fellívl vö. haladni

felni, iedezeni, rettegni: *examinare*

[olv. exanimari] I₃ pavere S₂

felre vö. szólni

fene vö. betegség

fene vagj Szent Antal twze:

sacer ignis y₁

fenek: *fundum* K₁

fenek: *imus* M₂ *centrum est punc-*

tus in medio circuli D₆

arok *fenek*: *convallis* F₂

valamiben való *fenek*: *ima* M₁

kerek *fentő*: *radius rotae* U₄

feniegetnj, *fenyegetnj*: *minari* P₆

feniegetnj *giakorta*: *minitare*, *mi-*

nitari P₆

fenyegettetvñk: *minamur* P₆

fenies l. tisztítatot

feniesseg: *fulgor* K₁

fenjtenj: *disciplinare* H₁ *compes-*

cere E₃

fenjtek: *disciplina*, *doctrina* H₁

feniő vö. mag

feniő (ffa) vö. fa

fenlenj: *emicare* H₄

chjerfai *feregh*: *cossus* F₃

palazk *feregh*: *cimec* D₈ *cumex* F₄

zalonna *feregh*: *tarmus*, *tarma* Bb₄

fertelmes: adulter A₅ vitiosus Dd₄

fertelmesseg: adulterium A₅

ferteztetnj: maculare P₂

meg *ferteztetni*, meg *sértetni*: violare Dd₅

ki *fesелhetetlen* [!]: laborinthus

labyrinthus N₄ *feslet*: solutus Aa₁

feslet erkôlész l. ala valo

fesületny [!]: pexare T₁

fesületlen haia lenni: *impevos*
habere capillos M₁

meg *fesült*: pexus T₁

fezek: nidus Q₂

fezket (rakni) vö. rakni

fias vö. tyuk

figiелmetes: attentus C₁

filler: obulus R₁

flu: adolescens H₃

szentegyhaz *fia*: edilis, custos
domuum H₃

egj haz *fusagh*: aedilitium H₃

darú *fú*: vipio Dd₅

fodor alias tarella az tiknak:
crispus F₄

fogadas: votus [olv. votum?] Dd₇
pactum R₄

zo *fogadatlan*: iuga detrectans N₃
detrectans iuga G₃

fogadny l. kezdeni

zot nem *fogadny*: detractare, male-
dicere G₃

szo *fogado*, tanolo: docilis H₂

az iutalom *foglallia* ôkot [olv.
ôkôt] rabba [olv. rabbá]: *est*
enim in illis ipsa merces autho-
ramentum servitutis C₁

fognj: prehendere T₆

fogo (ido) vö. idő

ki *fogo* (hely) vö. hely

fogiatkozni: decrescere G₂

meg *fogiatkozni*: deficere G₃ *dece-*
dere G₁

fok (hagjma) vö. hagyma

foldozni l. toldozni

foliam: rivus X₄

folias: discursus H₁

foliasa vagj rendj valaminek:
tenor Cc₁

egj porazon *foljnak* az kin az
agart hordozzak: *copula irrupta*
tenent F₃

Egj porazon *foljnak*: *loram irrup-*
tam tenent O₄

folio (forras) vö. forrás

foljo vö. víz

ki *folio* vö. cziatorna

folni, menni, cziwszni: labere N₄

fonas: pensum S₄

fonni: pensum trahere S₄

kertet *fonny*: *viminare* Dd₅

fondor: delator G₂

font l. mertek

fonth (?): mina, ein pfundt P₆

kez *forditas*: *virgula diuina* Dd₆

uizha *fordittatot*: *conversus* F₂

forgacz: quisquilliae U₄

forgas: girum K₃

zeme *forgasa* l. zeme allasa

forgatni: vertere Dd₃

forgatni, ziligiteni: tractare Cc₅

forgatni, mozgatni: movere P₇

forgo (cziont) vö. csont

forgo (zél) vö. szél

forgolodny: *circumvectare* D₈

forgot l. alnok

fortsok l. agyék

folio forrasa az tudomannak: *ons*
perennis philosophiae S₄

fostato: clisterium E₁

foztas l. niuzas

megfoztany: orbare R₃

meg *foztattam* etteôl az tiztôl:
orbatus sum hoc munere R₃

fô vö. ember, esperest, tolvaj
l. nagy

fô kötô: cesticillus D₇

fô kötô: vitta Dd₆

feöld tellus Cc₁

feöld (indulas) vö. indulás

hasadozot *feöld*: *hiulca terra* L₃

termô *föld*: tellus Cc₁

foldi [!]: ferreus, yserin *Inde ferrea*
progenies vagj munka kezitô [?]

földj vö. mogyoro [ember I₆

fôre valo vö. fátyol

fôseg: dignitas G₄

fösveny l. ssinar
fösuenyseg: avaricies C₁
főueny: calx (alias) D₂ arena B₃
foueny [!]: limus O₃
 temerdek *főueny*: sabulum y₁
falczú: *Gallicus morbus* [Vö.
 Murm. 903. MA.]
Francia vö. ország
frig: fedus, frid I₅
frigj: inducie M₂
fris: *magnificus* P₂ l. ekes
 fel *fualkodny*: intumescere N₁
furchiasag: curiositas G₁
fútas: evasio I₂
futhatnj: evadere y₂
 ide tova *futni*: discurrere H₁
futok: consequor F₁
 egj el *fútolag*, cziak hamar: obi-
 futtaban vö. bizakodó [ter Q₄
 bolha *fű*: *psillum* U₂
 edes leuelw *fű*: *gliciriza* [olv.
 glycyrrhiza] K₄
 gabona *fű*: arista, spica B₃
 lo here *fű*: trifolium Cc₆
 kakuk *fű*: serra Z₂
 keőzép leuelew *fű*: *virga pistoris*
 Dd₅ [Ismeretlen]
 őtt leueleő *fű*: pentaphilum [!] S₄
 őkór nyelw *fű*: buglossa, ochsen-
 papa *fű* (?) — A₁ [zung A₃
 perie *fű*: filix I₆ [PP.-nál perje,
 őrdőgbordája fű]
 to helli *fű*: l. sas
 zöld *fű*: *cespes* D₇
fűlbe (mazo) vö. mászó
fűlel: *micat auribus* P₅
fűelni l. lobbanni
 nagy *fűlű*: *auriculus* C₂
fűemile: *acredula* A₄
fűemile: *accedula* A₃
fűer: *coturnix* F₃
fűerez: *serrula* Z₂
fűerko [!] *aclides, suntiacula brevia*
fűez (fa) vö. fa [A₃
fűezes: *salicetum* y₂

gabona, mint buza es egięb effele:
 fruges K₁

gabona (fű) vö. fű
gágia: *perizoma* S₄ subligar, *cinc-*
tura Bb₁ [tájszó]
gal l. homp [Vö. gaj Tsz. Erdélyi
galagonya: *surculus* Bb₃
 erdei *galamb*: *palumbes, columba*
silvestris S₁
galler: *collarium* E₂
ganę: *excrementum* I₄, Aa₃
gane: *finus, stercus* I₇
ganes (hely) vö. hely
garas: *catillus* D₅
gardolat (?): *delectus* (alias) G₂
 kerek *gardon*: *laborintus, laby-*
rinthus N₄
gorongyog: [kijavitva: *garongyak*]
cespes D₇ [Háromszéki tájszó.
gorongyak: *gleba* K₄ [vö. Tájsz.]
gath: — T₅
gelezna: *mastruca* P₃
gelezta: *lumbricus* P₁
genietsegh: *pus, est putrido* U₂
sanies y₂
genijetsegh: *atrophus* C₁
gereblie l. borna I₁
 az hata *gerenczj* aut borczia,
 bor cziap: *spina* Aa₂
geriedeze: *ardor* B₃
 fel *geriednj*: *exardescere* I₃
geriedezeni: *afflare* A₅
 zölő *gerezd*: *racemus* U₄
 zölőgerezd l. scéleffő
gerieztieni: *excitare* I₃
 fel *gieriezttem* l. fel inditom
geztenje: *spadix* Ha₂
gomb: *bulla* D₁ [retlen]
 teti (?) *gomba*: *boletus* C₄ [Isme-
gombocz aut małos: *salsutium* y₂
gomolia: *glomus* K₄
gond, mod: *ratio naturalis* U₄
gondolkodni: *dubitare* H₂ vö *agia-*
gondolkodny: *meditari* P₄ [son
gondolkodo: *attentus* C₁
 maga *gondolua* 2: *considerate* F₁
 el *gondolni*: *extendere, explicare* I₄
 meg *gondolni*: *considerare* F₁
 Előtted meg *gondolom*: *preripio*
consilium tui [!] T₆

En nem *gondolok* vele: *moror* P₇
 arra uiselni *gondot*: *impendere*
cura[m] M₁

gondviseletlen: *negligenter* Q₁
gondviselő: *curator*, *tutor* G₁
gonoz vő. szerencse
goromba: *barbarus* C₃
goszperger: *tentus* és *tentare* mellé
irva Cc₁ [Sehol!]

gozú [!]: *gurgulio*, *ein kornwibel*,
est vermis nascens in fructu L₁

gőmbőcz l. hurka
megh gőmbőrődött az kezem: *stu-*
pere, *stupescere* (?) Bb₁

Gőntsön szekere [!]: *wrsa maior*
 Dd₃ [Nyen alakban ismeretlen]

górbe: *loripes*, *claudus pedibus*
 O₄ *gibbosus* K₃

gőreőbleő (fa) vő. fa

griffmadar: *grips* [!] L₁

guss l. *patingh*

gúsalj: *colus* E₂

gütta (wtés) vő. ütés

giaka l. karo

giaka az kiwel az kalongiat meg
 zegezük: *merga* P₅

gyakor vő. erdő

giakor: *strictus* Bb₁

giakorlas: *exercitatio* I₃

giakorlatosság: *exercitium* I₃

giakron *stricte* Bb₁

gyalu: *leuigal* O₂

gialu: *runcina* y₁

gyamol (-seek) vő. szék

gianos: *zelotypus* Ee₁

giapar: *origanum* R₃

ablak *gyarto*: *faber fenestrarius* I₄

vékony *börgiarto*: *alutarius* A₆

gjendes [?] vagy *chjendes* [?]:
concuba E⁴

gjenge vő. orca

gieplő l. *fekemlő*

gieplős: *antecessarius* B₁

giermeket (czinalni) vő. csinál

gilkos: *parricida* S₂

gioléz: *syndon* Z₄

(Folytatjuk.)

giomlalný: *extirpare*, *emittere* I₄
stirpare Aa₄

giomlalo vő. vas

giomor: *ilia* L₄

gionta *pyropus* T₃ *succinum* Bb₂
 l. badogh

giors: *citus* D₈

gyorsasag: *agilitas*

giorsasagh l. *serensseg*

giorson [!]: *raptim*, *celeriter* X₁

giortia: *lichnus* O₃

sok agu *giortja*: *mixa* (graece) P₆

viaz *giortha*: *cereus* D₆

giortia (beell) vő. bél

giortian (fa) vő. fa

el *giouatný*: *illicere*, *allicere* [l.
giouotni] M₁

giouotni (illicere) l. *inteni* [Isme-
 retlen]

őrueny *giükker*: *emula* [olv. *enula*]

gjőngjber: *zinziber* Ee₁ [I₁

giőniörköttes: *oblectatio*, *lust* Q₄

giőniörűsegh: *amoenitas* A₂

giőniörűseges: *amoenus* A₇

giőniörűseges l. *keuansagos*

giőtrenj: *vexare* Dd₄

giöttri: *premet* T₆

giozedelem l. *dyadalm*

giőzhetetlen: *inexpugnabilis* M₃
insuperabilis M₄

meg *giőzy*: *exuperat* [!] I₄

giuladas l. *langh*

gjűytenj: *unificare* Dd₇

ozze *gyűyteny* l. keresgetni

giűlekezet: *cohors* E₂

el bont az *giűlekezet* [!]: *solutus*
est coetus Aa₁

őzze *giűlný*: *congregare* F₁

őzze *giűlni*: *conspicere* [!] F₁

giűmőléz: *fructus* K₁

habarnicza: *polipus* T₄

haborgani: *litigare* O₄

haborgatás: *vexatio* Dd₄

haborusag: *lis* O₄

hadakozni: *militare* P₆

PÁLFI MÁRTON.

EGY ISMERETLEN NYELVÚJÍTÓ.

Neve Erdélyi János, és munkájának címe Hetvenhét közmondásból támadt Gúnyortzák vagyis Rendes Tréfa. Annyira ismeretlen, hogy még a Szinnyei-féle Magyar Írók Élete sem tud róla. Az irodalomtörténetből ismeretes Erdélyi János nem lehet, mert ő csak 1814-ben született, az ismertetendő munka pedig már 1825-ben jelent meg.¹

Maguk a Gúnyortzák nem sok felvilágosítást nyújtanak az író életére vonatkozólag. Egy helyen (183. l.) azt mondja, hogy:

Kétszer éltem él'tem' a' szent szívvidító
Bikavérszinborfészkeltehegyoldalán.

Ez az ő különködő nyelvén ú. l. azt akarja jelenteni, hogy Egerben, a bikavér hazájában élt. Megtudjuk még a könyvből, hogy szerzője a perpetuum mobile feltalálásával is bajlódott, s hogy szerencsétlen házasságot kötött. Ez utóbbin nem is lehet nagyon csodálkozunk, mert egész munkájából azt a benyomást nyerjük, hogy szerzőnk bizony savanyú lelkű, mogorva természetű ember lehetett.

Gúnyorcán Erdélyi a szatirát értette. Úgy látszik Beniczky Péter késő utódát kell benne látnunk, mert könyve derekát velős magyar közmondásoknak híg lére eresztett verses körülírásai teszik. Csúfolódás, gúnyolódás van bennük elég, de költészet még annyi se, amennyi Beniczkynek hasonló fajtájú verseiben. A gúnyorcák előtt még egy cselekvés nélküli érzelmős szerelmi történet, utánuk pedig egy csomó kényszeredetten szellemeskedő prózai aforizma olvasható. A könyvnek költői értéke tehát semmiképen se kényszerít arra, hogy fellebbentsük róla a feledés sűrű fátyolát, de talán feljogosít rá furcsa magyarsága, amely körülbelül eléri a nyelvújítás legszélsőbb végletét. Én legalább (a célzatos szándékú Mondolatot most nem tekintve) nem ismerem nyelvújításkori munkát, amelyet annyira elégtelenítene a neológizmusoknak szinte minden lehető, vagyis inkább lehetetlen fajtája, mint e Gúnyortzákat. Talán nem lesz érdektelen röviden ismertetni e könyv magyar nyelvét, mert tanulságosan mutatja, hogy

¹ Nem lehetetlen azonban, hogy egy személy azzal az Erdélyi Jánossal, akiről Szinnyeinél a következőt olvassuk: E. J. jószágigazgató volt a Károlyi grófnál és miként Fényes Elek a Nemzeti Iparunk előszavában írja, néhány évvel e munka megjelenése előtt halt el. Munkája: Nemzeti Iparunk. Bővíttve és jegyzetekkel kísérve kiadta Fényes Elek. Pest, 1843. — Nem tartom lehetetlennek azért, mert a Gúnyortzáknak egyik-másik kedvelt szava vagy fordulata csakugyan előkerül a Nemzeti Iparunkban is, de egészen határozottan mégsem merném ezt állítani, mert feltűnő, hogy éppen legjellemzőbb nyelvi sajátosságait hiába keressük benne. Főleg az tart vissza e két Erdélyi bátor azonosításától, hogy a Nemzeti Iparunk — igen okos és érdemes könyv, holott ezt az előbbiről éppen nem mondhatnám. Ámbár viszont arra is lehetne gondolni, hogy költői balsikere alaposan kijózanította Erdélyi uramat; annyira, hogy későbbi írói működésével már nem vágyott se a költő, se a nyelvújító babáira.

milyen képtelenségekre vihette a nyelvújítás szertelen vágya egyik-másik írónkat.

Találóa jellemzi Erdélyi nyelvét és költészetét egyaránt mingyárt a jeligéje:

Képezet ép; de ha kép' tsupa éke valódi szabadság
 Úgy. — Be mi! — Hej merevén el hiv etset' égi vonási
 Törlődnek!! Midönön biberél tűzszülte fiadz'ton
 Szívjege: nem szülhet tol szívrehatóka világot.

Ha valakinek talán sikerült volna megfejtenie e rejtvényt, próbálkozzék meg még e nem kevésbé mulatságos szemelvénnnyel, amely a könyv belsejéből, a 17. lapról való:

Émelgédessé tilalom forralja szerelmet,
 'S az nagyjáhozképp' ösztöne' árja nagyobb,
 Tétova változaton túlhatnia, 's végre törődik;
 Mellyre okos fortély' játtzata nála kapós —
 Gyönyalakat külképp' hidegen kerülőbe veendi;
 A' felszt zárta ki nap, karjai köztte enyelg.
 Zenge te nyelvének hangoz tsupa kéte szavakban;
 Mellyel szívözönét zárva titokba tsukand —
 Önéltet kimél, míg nem vész élte' reménye,
 Mellynek fosztóját elbőki, vagy le magát.
 A' titok eltüntel pattog fenyegetve erőlköd,
 'S hánykód; a' miglent' óhata végre nem ér.

Ha a könyv tartalma mindvégig ilyen volna, akkor szerzője csakugyan megérdemelte volna, hogy Marsyas sorsára jusson. De némi mentségére legyen mondva, hogy a verseknek csak kisebb része ilyen; nagyobb részük mégis legalább érthető, ha nem is élvezhető.

Erdélyi nyelve sajátosságok vegyüléke a legképtelenebb újításoknak és a legzsírosabb népiességnek. Mindegyik fajtából be akarok mutatni néhány jellemző vonást.

Nyelvújításkori íróval és a nyelvújítás lelkes hívével lévén dolgunk, természetes, hogy lépten-nyomon találkozunk nála idegenszerű, legnagyobbbrészt németből fordított összetételekkel. Pl. *bájsztín* VI, *bájlét* 5, *ditshely* 30, *szívfóházat* 34, *örömóra* 72, *honnsztív* 39, *hazaszív* 162, *kellembimbó* 70, *bájoszlop* 80, *búnap* 128, *búfelhő* 92, *lángfelhő* 152, *jégkebel* 168, stb. *Sztívláng* (Herzensflamme) 7, *barátkötél* (Freundschaftsband) 28, *tapasztkő* (Probestein) 29, *földpátlya* (Erdenbahn) 56, *hajnalszellő* 79, *kézmunka* 87, *mézszo* 104, *pokolkín* 112, *borhordó* 154, *szentünőleg* (augenscheinlich) 164, *tőlév* (Rebensaft) 183, stb. Ilyeneket talán százával lehetne kijegyezni belőle. — Az ige-tő összetételek aránylag ritkák, de nagy számmal találkoznak más módon csonkított összetételek. Fényes szem helyett egyszerűen azt mondja, hogy *fényszem* 50, súlyos baj vagy bajos ügy helyett: *súlybaj* 64 és *bajügy* 66. Ilyenek még pl. *mázfazik* 62, *fényablak* 82, *fényedény* 84, *gögszellem* 92, *lépméz* 149, *bogszarv*: ágas-bogas szarv, agancs 151, *rendvég* 158, *gyádszég* 162, stb.

Már ezek is felette merész összevonások, de hogy ezeken kívül még mit művel a szórövidítés, sőt valósággal összerántás terén, az szinte hihetetlen. Hogy *pótolhatlan* 157, *fordíthatlan* 140, *festhetlen*

173, *láthat'tlan* 103, *tapasztal'tlan* 103, *fizetlen* 133, stbeff. nála sűrűn előfordul, azon nem lehet csodálkozni, ezt elődeitől tanulta el, de olvasható nála jóval cifrább összevonás is. Pl. *fed'tt* 152, *elnyom'tt* 155, *kiszámítt* 174, *dicsőítt* 99, *imádtt* 86, *álmod'tt* 64, stb. *megtapaszt'lod* 58, *magaszt'lod* 137, *vérágzat*: vérrokonság 141, *szívfohásztot* (fohászatot) 34, *makats indulta* 177, *henyél'ttel* 122, *szív-sóhajtom* (sóhajtatom, azaz sóhajtasom h.) 88, stb. sőt: vaj mi ördög *súgaríttjából!* 143. *Fénnyen*: fényesen 149, *gyönyön*: gyönyörűen 75, *érdel*: érdekel 167, *hásmászva*: hason m. 55, *szívvígasztára*: vigasztalására 64, *eltüntel*: eltüntével 17, *ékebetsíd'*: ékességedet és becse-det 70.

Más nyelvújítók elvonásain és szócsonkításain kívül megtaláljuk nála még pl. e saját külön remekeit: *zavar(-os)* VII, *sivat(-ag)-sziget* 14, *katzag(-ás)* 65, *folyék(-ony)* 70, *kanyar(-gó)* 76, *vid(-ám)* 78, *végvesz(-edelem)* 112, *tsillám(-ló)* szem 118, *kivánts(-i)* 156, *kül(-sóság)* 93, 122, *fitzánk(-ol)* 36, 149.

Nyelvének más furcsasága az, hogy a közkeletű *-ás*, *-és* képzőjű főnevek helyett *-at*, *-et* képzősöket használ. Pl. *rágalmazat* III, *hajlat* 6, *látat* 6, *hullat* 9, *zenget* 17, *főhajtat* 35, *vágyat* 41, *sértet* 50, *vesződet* 51, *erszénytöltet-vágyat* 174, *kéret* 183, *henyél'ttel* 122, stb. Az *-ás*, *-és* képző szinte elő se fordul nála, vagy legalább is csak nagy-nagy ritkán. Nagyon szereti a *-t* képzős főneveket is. Pl. *Kövéts-patak*, *tsergetével* *Hallom ér'ttem zokogtát*; *Víz' gömbölyeg tseppentével* *Gyöngy könnyének hullatát* 9. *Sertzeztét* pennám éretted ereszti 50. *Szád' tsámtsogtát* mintha hall'nám 54. *Felséges szép testmozdultad* 79, *gondoltad*: gondolkodásod 79 stb.

A melléznevek gyanánt használt tárgyas 3. sz. mult idejű igéket, az *istenadta*-féléket szintén nagyon kedvelhette, mert mintájukra még tárgyatlan igékből is alkot ilyeneket: készen vár *Elké-szülte* sirhalmom 162, tőlünk *ürülte* Borhondónk' szeszkebe kong 154, felleg *megdülte* Napja ... borong 155, *Sohajtozok*, *vergelődzők* *Felhevülte* szívemben 83. stb. — Szokatlan *-i*-képzős melléznevek: a' *múlti* furtsa álomom 144. Egy gyulladt *szívi* érzéssel Áldom tsoda kezedet 137, *mézi* ízelem 88, *élti* 122. és valóságos csodabogarak: Ki tekint a' jövendőbe, *Egyszerti* sokon nem kap 51. *Készakarti* tsal 177. Eb gondolat a' *későnti* bánat 72 (előfordul nála *hamarti* is). Hasonló módon cifrázza sokszor a határozó-féléket is. Pl. *midőnön* Címl. b., *ottanon* 157, *eholon* 89. *abbolan* 80, *távolan* 70, 180, *holon* 84, *készenten* 65.

Nem utolsó furcsasága az Erdélyi nyelvének, hogy esküdt ellensége az ikes igéknek. Lehetetlen, hogy a nép nyelvéből valók volnának, hanem bizonyára csak az ő kiszámíthatatlan szeszélyének gyermekei az ilyenek: *lak* 44, *hajl* 47, *szök* 122, *búv* 124, *jázt* 150, *kop* 163, *ditseked* 24, *fondorkod* 30, *fényesked*, *legyesked* 45, *títkolód* 28, *töröd* 32, *ellopód* 41, *veszöd* 116, *nyilvánod* 73, *lobotsátkoz* 117, nyersen *hangoz* szava 156. stb. Számtalan más ilyenén kívül még *megeléged* 111, *esküd* 182, sőt *szület* 46. is olvasható nála. Nagyon szigorúan azonban nem ragaszkodik iktelen elveihez, mert ha a rím

megkívánja, nem egyszer ír olyat is, mint pl.: *kérel* 68. (rím: *egérrel*), vagy ha egy szótaggal hosszabbnak kell lennie a sornak: *lelhetel* 152, *megsértésél, jelentsél* 33, *ujítsál, vidítsál*, 12. Érdekes 3. sz. alak: Még a' tsűf is nyakon *kapon* Ördög mesterségével 71.

Nem volna se elég hasznos, se elég mulatságos dolog ezek után még végig elléptetni az ő testileg vagy lelkileg nyomorék szavainak légióját, csak néhány díszpéldányt akarok még bemutatni az óriási seregből. Pl. *tzifor* ugrás: cifra, furcsa 68, *lobtűzeke*: lobogó tüzezske 119. *prondít*: berondít 172, 176, *sztvheréllő*: nőhódító 117, *egyki*: valaki 46, *egymi* 177, *mindenmi* 176, *ollymi* 34, *sokmi* 154, minden *mid* egy tündérség 79, alázza hasát *napnap* koplalással 177, *vég-végem*hez 72. Ne *kínzj* többé engemet 43.

De hogy e sok pelyva közül egynéhány szemet is kiválogassak, összeállítom a többé-kevésbé ma is járatos nyelvújítási alkotások sorából azokat, melyek a NyÚSz.-ban még nincsenek felvéve. Az új adatok tehát a következők: *napfénytiszta* IV, *világi* IV, *sziklaerős* 12, *kézcsók* 18, *ellenértelem* 23, *gyepmester* 26, *varázsdal* 34, *guny-katzagva* 43, *könnyfórás* 73, *fénysütag* 77, *magv* 81, *hómell* 83, *büfelhő* 92, *hónyak* 117, *könnyözön* 135, *halálverejték* 152, *észnel-küli* 173.

Az olyan íróról, aki annyira híve a nyelvújításnak, hogy minz láttuk, valóságos diktátori kénnyel bánik a nyelvvel, azt hihetné at ember, hogy mélységesen megveti a paraszti népi nyelvet. De a mi Erdélyink ú. l. csakugyan a végletek embere. A nyelvújításnak legmesterkétebb alkotásait és a népi nyelvnek bundaszagú szavait egyaránt használja, s mindezt valószínűleg csak azért, hogy minél szokatlanabb és eredetibb legyen a stílusa. *Pejg, pediglen, addiglan, seggelő nyargalás, lottygadt tagú fejérszemély* seff. nála lépten-nyomon olvashatók. Számos tájszót is használ; nem volna érdemes mind elősorolni, de néhányukat, kevésbé ismeretesekeket, vagy egyik-másik szempontból érdekesebbeket, mégis idejegyzem. Ilyenek: Lám egy *dedet* zengetek: egy kicsit, rövidet 34, *rideglegény*: agglegény 72, *áj*: ás 112, *ossa, mossa* lábait 116, *útmeg* 147, *fogára való*: ínyére, kedvére v. 181, *Bandi legyek, ha szánom* 141. — Hogy mennyire tud, ha akar, erővel teljes, népies magyar nyelven írni, azt bizonyítsa végül ez az *Átok rajzolatja*.

Tüzes hasú békák' dühödött motsára
Közepette legyen hatalmas nádvara.
Ezer mérges varas béka testét mászsza;
Száz ezer rekegő zöld béka kurjászsza.
Fényes nap világa reája ne süssön;
Ökönyi nagy tüskés jég fejére üssön.
Főtlen súlyom' héjja, vad gesztenye tokja
Legyen minden étke, és tsollán katzókja...
Ordító oroszlyán' dühös rikoltása
Legyen tántzöltató lelki muzsikása.
Vasgerebeny legyen nyúgó nyoszolyája;
A hetvenhét rétű örök nyavalyája

(167—8. l.).

Hogy mi a csalán *kacókja*, s hogy miféle betegség lehet a *hetvenhét rétű*, azt nem tudom. Azt sem tudom, hogy népies szó-e,

vagy talán csak az ő féktelen szócsináló szenvedélyének szülötte-e, s hogy egyáltalában mi ez a *halkalán*¹:

Álom fogta testem'. Rendes!
Mint férködött *halkalán*
Lelkemhez egy ily képezet:
Egy temérdek sas repült;

Szárnyai körül vezetett
Apróbbakat. És leült
Ágyom mellé. — Stb. (145. l.)²

HORGER ANTAL.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.³

Pótlásul a Nyr. 31:392 stb.-hez Márton J. 1823-i szótárából.

I.

arckép: Portrait; NyUSz-ban csak 1833-ból a Jelenkorból.
bánatpénz: Reukauf; talán a népnyelvből.
békepont: Friedensartikel, vö. NyUSz-ban *békejobb*-ot.
beszédrész: Redeteil; a mult-század-eleji gramatikákban gyakori.
bosszúvágó: Rachgier, csak Kunostól 1834-ből a NyUSz-ban.
cukornád: Rum szónál; szótárilag úgy hiszem itt van először;
egyébként már 1801-ben is Márton Istvánnál, vö. MNy. 2:397.
dísz tárgy: König szónál; *díszvirág*; Zierblume.
érdemkereszt: Kreuz szónál; csak Széchenyi Világ-jából a NyUSz-ban.
emberismeret: Menschenkenntnis; szótárban itt először; egyébként Márton Istvánnál is 1796-ban, vö. MNy. 2:397.
felöltő: Oberkleid; *felölt* is csak a 18. sz. végéről a NySz-ban.
felső ház: Oberhaus parlamenti értelemben.
földszoros: Landenge; csak Ballagitól 1843-ból a NyUSz-ban;
tengerszoros már az 1799-i szótárában megtalálható, l. Nyr. 31:322.
hengercsiga: Rolle szónál, vö. *henger* a NyUSz-ban.
jutalomtétel: Preisfrage; vö. *jutalomjáték* és *pályadíj* a NyUSz-ban.
korszakas: Periode; *korszak* csak Helmecczynél 1832-ben.
közköltség: Regiment szónál.
körbeszéd, *körmondás*: Periode szónál. Vö. *körmondat* a NyUSz-ban.
küszöbölő: Kriecher; vö. *kiküszöböl* a NyUSz-ban.
lámpa: Lampe (e szóról a NyUSz-ban ezt olvassuk: »Szótárak közül először a Hartleben 1827. évi N. M. szótárában«). Ugyancsak Mártonnál találhatók már: *lámpácska*: Lämpchen; *éjjeli lámpa*: Nachtlampe; *olajlámpa*: Öllampe; *lámpakorom*: Lampenschwarz és *lámpaolaj*: Brennöl.

¹ Ú. l. a. m. halkkal, halkan.

A szerk.

² De hogy mit jelent a 84. l. olvasható *nádszalató növény*, arra már rájöttem. Nem lehet egyéb, mint sajtóhiba *nádszabató* helyett, ez pedig az ő saját külön nyelvéen (amely, mint láttuk, gyűlöli az -ás, -és képzőt, de bolondja az -at, -et-nek) nem más, mint *nádszabású* növény, azaz olyan karcsú, mint a nád.

³ A gyűjtökhöz intézett multkori figyelmeztetésemhez (Nyr. 35:476) hozzátesszem, hogy ugyanakkor Zolnai Gyula is sok olyan adatot közölt, mely a Nyr.-ben már jóval előbből volt közölve, így pl. a következő kifejezéseket: *belrész*, *hazafi*, *kidolgoz*, *melkép*, *sírhely*, *tőkepénz*; a *majmol* és *estvény* szokat pedig ugyanonnan közli, ahonnan én már évekkel ezelőtt kiírtam. S. O.

lencsedad: linsenförmig; *tojásdad*: oval; *kagylódad*: muschel-förmig; *kanáldad*: löffelförmig. A mult század eleje óta élő képző a *-dad*, *-ded* a német *-förmig* kifejezésére.

légvár: Luftschloss (csak 1835-ből a Tzs-ból a NyUSz-ban).
De csak: *levegőcsap*: Ventil és *levegőszesz*: Gas.

megmérget: vergiften; 1803-ban önála: *giftig* = *megmérgezett*.
névszó: Nennwort; szótárban tehát nem Tzs-ban 1835. először.
népgyűlés: Versammlung szónál; csak Tzs-ból 1835-ből a NyUSz-ban; *népfelkelés*: Landsturm, csak 1890-ből Ballagitól a NyUSz-ban.
oknyomozó: pragmatisch; nincs is előbből kimutatva.

pótlékszó: Füllwort, a *pótlék* alak tehát nemcsak a Tzs-ban 1835; vö. még Nyr. 35:15 is.

rajziskola: Zeichenschule.

remekíró: Schriftsteller szónál; tehát nem 1827-ben először.

remekel: Meisterstück machen, nemcsak 1836-ban Fogarasinál.

szavallatok: Mehrheit szónál, *szavazatok* jelentésben; vö. mind a kettőt a NyUSz-ban.

sorsjel: Lose; *sorsjegy* csak 1833-ban Helmeceznél.

szinkrétázat: Pastell; mióta mondunk: *krétarajzot*?

trón: königlich szónál; ezen *h* nélküli alakja tehát nem a Tzs-ban először.

vágytárs: Kompetent; szótárban Mártonnál először; Peretsenyi Nagynál már 1820-ban a Nyr. 33:343 szerint.

vallásszabadság: Religionsfreiheit; mikor keletkezett a *vallás-háború*?

váltságdíj: Lösegeld; a régi nyelvben csak: *váltságpénz*.

varázsbót: Wünschelrute; csak Fogarasitól 1836-ból a NyUSz-ban.

véd-sánc: Lehne, vö. *véd-* a NyUSz-ban.

vízfesték: Wasserfarbe; *vízóra*: Wasseruhr; tehát ez utóbbi elnevezést nem a Tzs-ban találjuk először 1835-ben.

viszonerő: Reaction. A nyelvújítás alkotásai közé tartoznak a *viszont-*, *viszon-* összetételei is. SIMAI ÖDÖN.

II.

Enyéim. A NyUSz. mint a nyelvújítás szavát említi. Szerinte csak 1787 óta fordul elő, pedig a TMNy. (536) már 1466-ból idézi, a NySz. pedig 1519-ből; de előfordul pl. az 1508-i Nádor-kódexben is (a 487. lapon), továbbá Pesti Gábornál és Sylvesternél is (*enyéim*, mind a kettőnél János ev. 10. fej., idézi Révai Gram. 385).

Képesít. A NyUSz. 1835-ből idézi, de már az 1508-i Döb-rente-kódexből idézi a NySz., igaz, hogy más jelentéssel.

Sírkő. A NyUSz. 1792-ből idézi, az OklSz. már 1193-ból és 1492-ből.

Versmérték. A NyUSz. 1835-ből; de előkerül már 1788. Magyar Museum 1:366.

Ellenkép: a NyUSz. 1836-ból keltezi, de megvan már 1808-ban Berzsényinek Kazinczyhoz intézett levelében 'pendant' értelmében (Kaz. L. 6:186).

Kegyelet: a NyUSz. 1836-ból keltezi ‚begünstigung‘ és 1845-ből ‚pietät‘ jelentésben. A *kegyelet*-et szívérvány helyett használják a székelységben, s így már Apácainál előkerül, később Baróti SzD-nál (»mint egeken szép a kegyelet« Uj M. V. 65. 1777-ben), PP. szótárának 1801-i kiadásában. [Kazinczy Munkái 6:72, 143 és Vörösmarty: Délsziget 96. vers — A szerk.] Benkő József ezt a szót már 1778-ban a *kegyelem* szóval és fogalommal rokonította; azt mondja (Transsilvania 1:405—6): »Complura inter Siculos audiuntur vocabula significantissima; unum pro specimine... consigno, nempe *kegyelet* (Iris) pro szívérvány, ex *kegyelem*, quod gratiam significat«. S csakugyan lehetséges, hogy ez elnevezés a szívérványt mint az özönviz után Noénak mutatott isteni kegyelem jelképét jelenti (más magyarázatai — Nyr. 16:32 és Pallas Lex. a *szívérvány* cikkben — kevésbé kielégítők).

KOVÁCS MÁRTON.

NYELVMŰVELÉS.

Magyartalanságok. Egyszer már szóvá tettem Mahler Edének a Heinrich-féle Egyetemes Irodalomtörténet I. kötetében megjelent, Babilónia és Asszíria irodalmát tárgyzó dolgozatának a nyelvét. Nem idegenszerűségek, a magyar nyelv szelleme elleni vétségek voltak azok, amelyekből szemelgettem, hanem egytől-egyig grammatikai hibák. Megjegyeztem, hogy a magyartalanságokkal eléktele nitett írásért nem a magyarul nem elég jól tudó, különben igen érdemes szerző, hanem a gondatlan revízió érdemli a megrovást. Az Akadémia könyvkiadó vállalatának mult évi folyamában jelent meg Mahlernek *Babilónia és Asszíria* c. érdemes könyve. Amilyen őszinte örömmel üdvözlöm a könyvben tudományos irodalmunk gazdagodását, s amilyen igazi élvezettel forgattam a nagy tudománnyal, szakszerű alaposággal megírt munkát, mely többek közt a nálunk laikusoktól túlon-túl délibábosan tárgyalt sumír kérdés igazi mivoltát is iparkodik a tudomány világánál megállapítani: épolyan megütődéssel kell megemlékeznem a könyvnek magyarságáról. Igaz, hogy némi csekélyke haladást látni az Egy. Irodört.-beli cikk nyelvéhez képest, a revízió is gondosabb lehetett valami kevéssel, de még ez a könyv is hemzseg a magyartalanságoktól, sőt a grammatika elleni súlyos vétségektől is. Csak éppen a legkiáltóbbakat írom össze, amint a könyv olvasása közben elébem akadtak:

118. l. ilyen szörendet találunk: »levonja a vételdíjat és csak az így maradt összeget az ipar kezéhez juttatja«; uo. »ha valakinek serdületlen fiúk maradnak«;

119. l. »szolgálója gyermekeihez azt mondja«. Ezt a németes szólást minden lépten-nyomon használja a könyv. Ue. lapon az igekötőnek ilyen hibás használata sérti a szemet: »ha fiai férje lakóhelyéből kizavarni akarják«. Szintúgy a 120. l. »ha az özvegylahagyni akarja«.

311. l. ez a furcsa alak ötlik elébünk: »hogy tejét kifecsken-desse«. Ue. lapon még egy rettenetes mondatot találunk:... »fogadalmi

tárgyat, amelyeknek... tökéletesebbjei pedig lent rendelkeznek csappal, hogy a *szentelő* feltűzhesse». Értse, aki akarja! Ahogy írva van, érthetetlen. A *szentel* igét következetesen a dedikálás értelmében használja a könyv: pl. »a király kis kosarat vivő asszonyt *szentelt*«. Ám ez magában nem elég: *szentelni valakinek* lehet csak ilyen értelemben. Ahogy Mahler könyve használja az igét, úgy mást jelent.

317. l. »korán ismerkedtek azzal a *ténnyel*« e. h. megism.

324. l. »természetes halállal múlt-e ki, avagy... a dynastia első királyától *kibuktatott-e?*« Látnivaló, hogy ez itt szenvedő jelentésű akar lenni, pedig nem illik be e mondatban; *kibuktatva* megfelelő értelmet adna az egésznek.

325. l. az egyeztetés remeke: »*mindkettő megesküdtek*«.

328. l. I. Tigrat-pilesarról van mondva, hogy *gondolkodó* atyja volt népének. Világos, hogy *gondoskodó* kell a helyébe. A *gondolkodik* és *gondoskodik* ige ilyenén felcserélése úgy látszik divattá válik. Quod dii perduint! A minapában hallottam: »Sokáig áll egy helyben és *gondoskodik*«. Ez meg a jámbor *gondolkodik*-ot akart mondani.

339. l. az alanyi és tárgyi ragozás nem ismerése szülte e mondatot: helyébe benszülöttet *ültette* a trónra. Ue. lapon a »könyven vesz vlmit« és »vlmit fel se venni« szólások összezavarásából születik e szörnyeteg mondat: »ezt a kihívást nem *vehette fel egy-könyven*«. (Vagy a ném. *aufnehmen*?)

Ismétlem, hogy nem szedtem össze minden vétséget. Jut is, marad is! Elég ez izelítőnek. Pedig ezeken kívül is, különösen a mondatszerkesztésben felettte sok a hiba. Az írásjelek meg ritkaság ha jól vannak használva.

Megdöbbenéssel kell megállapítanom, hogy a *legtöbb vétség a könyv vége felé akad!* Az első fele gondosabb revíziót mutat. Világos, hogy revideálták a könyvet, s íme! az is világos, hogy az elejét több lelkiismeretességgel, a vége felé pedig csak úgy hányd-el-vesd-el módon, kutyafuttában. Én nem kerestem a hibákat, s mégis találtam bőven; a fölülvizsgálónak azonban kötelessége lett volna megtalálni valamennyit. Ha nem talált rájuk, nem teljesítette a kötelességét.

Elvégre is az Akadémia aegise alatt nem szabad ennyi magyartalanságot, ilyen súlyos gramatikai vétségeket világga bocsájtani. Most sem a szerzőt okolom egy szóval sem, hanem a magyarul még nem tökéletesen tudó szerző írásainak fölülvizsgálóját. Az Akadémia tekintélye gondosabb revíziót kíván.

VÉRTESEY DEZSŐ.

Szédelgető. Ezt az új szót Tóth Béla csinálta a mult esztendőben s a Pesti Hirlap november 29.-i számában írt Esti levelében ajánlja íróink figyelmébe a szőröstül-bőröstül német *szédelgő* s a kissé szélhámos eredetű *szélhámos* helyett. A tanítás, úgy látszik, megfogant, mert Az Ujság ápril. 7.-i számában Kenedi Géza már így ír: »Szóval *szédeldeg*, vagy ahogyan mondani kellene: *szédelget*. Mert a szélhámosság, az megint más... Mi történt itt? Szédelgetés,

csalás, talán lopás is.« Tehát a *szédelgő* rossz, a *szélhámos* meg más, nem Schwindler. Az igazi Schwindler *szédelget*. Olyan könnyű (s olyan olcsó) volna most elméskedni ezen a lábrakapni készülő új szón, ha olyan szomorúan bizonyos nem volna, hogy ura és gazdája már nem szállhat ki érte síkra. A furcsa csak az benne, hogy a *szélhámost* is Tóth Béla tette meg Schwindlernek, azelőtt igazán nem volt az; a *szédelgőről* sem igen tudta senki jobban Tóth Bélánál, hogy azért rossz, mert szégyenletesen szolgai fordítás. Az észjárás idegen benne, a lelke nem magyar. Emellett szinte csak kicsi baj az, hogy értelmetlenség is, hogy t. i. *szédelegteti* a *Schwindlert*. Nem *szédeleg* a, minek *szédelegne*? De vajjon *szédelgetni szédelget-e*? Hogyne; sőt ha nagyon utána vetjük magunkat a kimagyarázásnak, *szédeleg* is a maga módja szerint (Vö. Nyr. 4. 407.). Nincs könnyebb dolog a világon, mint az utólagos belemagyarázás. De nem azon fordul meg ám itt a dolog. Nem az a kérdés, hogy fordítom, hanem hogy hogy mondom magyarul a *Schwindlert*. A nyelvek ritkán járnak egy csapáson és soha egyik sem pusztá másolata a másiknak. A *szédelgető* nem jobb a *szédelgőnél*, mert rajta is érzik a fordítás. Mert német észjárásra vall, mert a lelke idegen. Magyar észjárás szerint *csaló, ámtító, világcsaló, emberbolondító, népámtító, szemfényvesztő* stb. a Schwindler. Ezt már 1872-ben elmondta a Nyr. (103. l.) s azt is hozzátette, hogy »helyesebb volna eszerint *szédítő, ha szükség volna rá*«. Itt a bökkenő. Ha szükség volna rá. De nincs. Mert igaz, hogy egyik sem éppen annyi, mint Schwindler, de hát, Uramisten, nem szükség nekünk németül gondolkozni, ha magyarul beszélünk. Aki pedig fordít, annak ott a becsületes *szélhámos*. Az a mai köztudatban éppen annyi, mint Schwindler. Hogy Pázmány mást értett rajta, törődik is azzal a *szélhámos*. Ha a mai köztudatba be tudta szélhámoskodni magát Schwindlernek, a csak elég próbája az életrevalóságának. Ne bántsuk! Akármilyen szélhámos, de legalább izról-izre magyar (Vö. Nyr. 22. 327.). Nem ri le róla, hogy fordítás, mert nem is fordítás, hanem fényes bizonyítéka annak, hogy a nyelvhelyesség kérdésében a maga lábán járó magyar észjárásnak néha még a tévedései is csak — szerencsés *ráhibázások*.

PÁLFI MÁRTON.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Álcs és társai. Gombocz Zoltán MNY. 3:22 a török jövevényszók összeállításában a török **ayačči*-ből keletkezett *ács* szavunkra megjegyzi, hogy »a régiségben gyakori *álcs* alak l-je olyanféle anorganicus járulékhangzó, mint a *boldog, csolnak* szavakban«. Ez a hivatkozás tévedésen alapszik. Először is: a *csolnak* l-je nem járulékhang, a legrégibb adatokban is megvan, s a szó a szlovén *čolnek* átvétele. Másodsor az *álcs* l-je nem lehet a *boldog* szóéval egynemű, mert *bódog* helyett *boldog, ódani* helyett *oldani* alakokat nem lehet kimutatni a 15. század közepe előtt; s ez természetes, mert viszont *volt* helyett *vót, volna* h. *vóna, oldal* h. *ódal* sem igen terjedtek el

előbb, csak a 15. század második s a 16. század első felében,¹ már pedig *bódog* helyett *boldog* éppen ezeknek a hamis analógiájára keletkezett. Ellenben — harmadszor — az *dícs* l-je nemcsak hogy sokkal régibb, hanem okvetetlen más okának is kell lenni. Összefügg t. i. más, még pedig török eredetű szónak hasonló l-jével, mely nemcsak hosszú magánhangzó mellett jelenik meg, mint a *boldog*-féléké, ellenben mindenkor cs mássalhangzó előtt szerepel. Hiszen ezeket az eseteket rég összeállította Munkácsi Bernát (NyK. 32:272 és KSz. 2:190): *gyümölcs* ~ *jimiš*, *bölcső* ~ *beşik*, *bolcsát* HB. (*bocsát*) ~ *bošat*-, *bolcsó* (*bulcsú*, *bucsu*) ~ kún **bošak*, *erkölcs* ~ mong. *erkeküün*.² Hogy mikor és mikép keletkezett ez az *lcs*, azt nehéz eldönteni. Az bizonyos, hogy a magyarban nagyon régi, már 13. századi okleveleinkben s a HB-ben megvan. A magyar kiejtés a cs előtt aligha követelte az l közbeszúrását, hisz a magánhangzót követő cs ősrégi szókban is közönséges volt: *öcsém*, *fecske* stb. Ha az *öcsém* helyett nem mondtak soha *ölcsémet* s ha a honfoglalás korában átvett *kovács*, *takács*-féle szláv szókat nem változtatták *koválc*csá stb., akkor a török szókat se kellett l-lel kitoldani. Azt lehetne tehát hinni, hogy az a járulék l valami ócsuvas hangviszonyon alapszik, s hogy ezek a szók kétféle hangalakkal jöttek át a magyarba,³ mert l nélkül is megtaláljuk őket már az oklevelekben s a legrégibb kódexekben: *gemissen buqur* 1095, *gymuchenbukur* 1270, *gyumuch* 1383, *buchu*? 1095, *bocho* 1434 (mindezek az Oklsz-ban); továbbá *boczo* EhrK. 145 (de *bolczo* uo. 39, 83); holott pl. *olcsó* helyett *öcső*, *kölcsön* h. *kőcsön* nem fordul elő 1500 előtt.

Arra lehetne gondolni, hogy a 'gyümölcs ~ gyümöcs'-féle páros

¹ Csak egy régibb adatot találok az *ódalra* nézve: in loco *Chakodalya* denominato 1376. (és Dyonisius *Odalos* 1478. Oklsz.) — Aazonban nevezetes, hogy -*óc* végű szláv eredetű helységneveink már a 14. 15. században előkerülnek a régibb -*ouc* helyett -*olc* végzettel is: *Miscolch* 1320 ~ *Mykouch* 1281. (Csánki 1:166) *Markysolch* 1365, *Markussolcz* 1448, ~ *Markuzouch* 1366 (Csánki 2:774), *Petrolch* 1365 ~ *Petrouch* 1366 (uo. 785), *Wlkanolch* és *Wlkanouch* possessio praedialis 1419 (Kovács: Index), *Ragyolcz* 1440 ~ *Ragyowcz* 1439 (Csánki 1:105), *Rakolcz* és *Rakowcz* 1447 (uo. 360), *Thartolcz* 1490 (uo. 486). Hasonlóképp előfordul a szláv **brekovica*-ból való *barkóca* gyümölcsnév *barkolca* hangzással már a 13. s 14. században: *burkolcha* 1257, *borkolchafa* 1330, *borcolcha* 1372 stb. ~ *borchowcha* 1343, *barcochafa* 1407, Oklsz.

² Így magyarázza Munkácsi a *bölcs*et is **böcs*ből ~ mong. *bügeči* 'varázsló' (NyK. 32:298; a borsodm. *Külső-Böcs* v. *Külső-Böcs* 1460-ban *Kysbewch* és *Kysbewich*, l. Csánki). A *tanács* eredete még nincs tisztázva (l. Vámb. és Bud.), de alkalmasint török eredetű, s legrégibb emlékeinkben rendszeren *tanács* van (l. NySz. és Oklsz., legrégibb l-nélküli adat a BécsiK-ben 12). Szintén török eredetűek lehetnek és *lcs*-hangú alakból keletkezhettek disszimilációval megelőző l és r miatt: *bilincs* e h. **bililcs* és *bogrács* e h. **bogrács*, vö. KSz. 5:358. Vö. még *Szabolcs* helyett *Zaboch* (egy adat Csánkinál 1413-ból), *Kapolcs* helyett *Kapuch* 1409, -*uch* 1474, -*wcz* 1477 (Csánki), olv. *Kapocs* nem *Kapócs*! Kettős hangalakjuknál fogva ezeket is török jövevényszóknak gyaníthatjuk. — Viszont a *Bécs* név ú. l. sohase hangzott *Bélcsnek*, vö. Csánki 3:33—4.

³ Harmadik hangalakot mutatna a *bölcső*nek *palóc bellő*, *bellőke* neve, de ez inkább a ringatást jelentő *beleget* stb. társa lehet (vö. Albert J. Nyr. 22:246 és jakut *biliü*- 'schaukeln' MNY. 3:106).

hangalakok példájára indult meg a 14. században a *'Miskóc ~ Miskolc'*, a 15.-ben a *'csolnak ~ csónak'* s végre a 15.-ben a *'bódog ~ boldog'*-féle hangváltozás. A *Miskolc* esete csakugyan annyira hasonlít a *gyümölcs*-éhez, hogy kapcsolatban lehetnek egymással. De talán valószínűbb, hogy ezek a mellékalakok a dunántúli szlovének nyelvében fejlődtek ki (a 14. században) s tulajdonkép a gutturális *l* szerepelt bennük, mert ez annyira hasonlított hangzásban az *ou*, második eleméhez (ma egészen azonos vele, l. Pleteršnik: Slovar XI. l.), hogy könnyen fölcserélhették vele.¹ A *csónak*, *dógom*, *vót*, *föd*-féléről — azonkívül, hogy hangzásuk is távolabb áll amazokétól — ki lehet mutatni kódexeink alapján, hogy a Dráva vidékén keletkeztek. Így tehát inkább horvát hatást sejtethetünk e hangváltozásban. A horvátban s a szerbben az *ol* szótag ugyanilyen körülmények közt *u*-vá (tehát a magyar zárt *ó*-hoz elég közelálló hanggá) változott, pl. a *csónak* horvátul is *l* nélkül van most: *čun*, *čunak*, a bóha *buka* (Zalában, Őrségben magyarul is *buka*), a m. *dóg(om)*-nak megfelelő szó ott *dug* stb.

SIMONYI ZSIGMOND.

Gatya. Érdekesen tárgyalja a magyar *gatya* szót Evald Lidén, göteborgi tanár, Armenische Studien című munkájában (Göteborgs högskolas årsskrift, 1906. 2:33). Lidén a Sprachw. Abh. 2:179 adott fejtegetéséhez, hogy a megfelelő szláv szó az idg. **gva* 'menni'-hez tartoznék (vö. *kimenő ruha*, amiben jár az ember), nem járul hozzá, mert a szláv **gatja* szerinte idg. **ghābh-tiā* volt, mellyel rokon az őrm. *gavak* 'der Hinterteil, die Schwanzgegend von Pferden und anderen Vierfüßlern (schmähend vom Hinterteil des Menschen);' idg. **ghābh*-bázisból, melyhez a német *Gabel* is tartozik (őfn. *gabala* nön. furca, óang. *γeafol* u. a., germ. **gaß-lō*, vö. még a keltában cymr. *gaf-l* *Gabel*; feminum pars interior, óbret. *gab-lau* több. sz. fourche stb. Ide sorozza Lidén a következő szláv szokat: orosz *gači* Lende, Hüfte, Teile des Fusses von den Knien bis zu den Oberschenkeln; Beinkleider, Hosen, Gamaschen, tájsz. *gati* Hosen, Beinkleider, óor. *gašča* dual. Beinkleidung, ószl. *gašti* tibialia, újszl. *gače* többes sz. Unterhosen, szerb *gače*, *gâčâ* nön. többes sz. leinene lange Hosen, bulg. *gašti* Hose. »Die slav. Grundform«, mondja Lidén Mikkola nyomán, kire hivatkozik is (Berührungen zwischen den westfinn. und slavischen Sprachen) »ist **gatja*; das bestätigen auch die aus dem slavischen entlehnten Formen magy. *gatya* Unterziehhose und finn. *kaatio* Hüfte, Hüftbein, Lende; Hosenbein, Pl. *kaatiot* leinene Hosen; Halbhosen von der Mitte des Körpers bis zu den Schenkeln, wot. *kätsat* Unterhosen, ehstn. *käts*, *kätsas* Schenkel eines Ochsen, Pump-hosen, s. Miklosich Etym. Wb. 60.« — Munkácsi »Árja és kauk. elemek a finn-magyar nyelv.« 285. lapjára hivatkozva azt mondja Lidén: »Munkácsi will die erwähnten finn. und magy. Wörter zugleich mit

¹ Talán ugyanilyen módon keletkezett *Dobónak* mellett *Dobolnuk* már 1321-ben, *Bakónok* mellett *Bokolnuk* 1341 és *Dobronok* mellett *Dobrolnuk* 1405 (Cs. 3:46, 32, 19) = horv. v. szlov. **dubovnik* 'tölgyes' (vö. *Dubovik* Pozsega m.), **bokovnik* 'dombos, hasas', horv. *Dubrovnik* (Ragusa horv. neve)?

wog. *kās* Schamgürtel der Frauen, syrj. *gač* Unterhose, ostj. *kās* kurze Unterhosen, *aus dem Kaukasischen* erklären, vgl. čecenisch *zači, zeči* Unterhose.« Offenbar stammen vielmehr auch die letzteren Formen aus dem Slav. (Russ.)« PATRUBÁN LUKÁCS.

Strázsahegy. Esztergomnak déli oldalán, Budapest s az esztergomi Buda-utca irányában van a Strázsahegy. Simonyi Zsigmond, mikor az esztergomi helyneveket közölte, csak ennyit mondott e névről: »Strázsahegy: a török időkben innen lödözték a várat« (Nyr. 1:278¹) De a névnek pontosabb magyarázatát megtaláljuk Rozsnyai Dávid történeti maradványaiban (Monum. Hist., Irok 8:479—480): »Különböző hírek jönnek vala, ... melyre nézve minden éjjel az horváthországi s Pest felé való hegyekre husz s harminc ezer ember jár vala *strázsalátni*.« — Tehát a Strázsahegynek a török időkben mint őrhegynek csakugyan fontos szerepe volt s innen vette a nevét. HISTORIKUS.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Tájszók.

(Háromszék m. Kovászna-Vajnafalva.)

bambuc: bonbon cukor.

borna, fenyő borna: gerenda.

beteg: betegség. Egyszeribe kiment belőlem a *beteg* (Alsó-Csernáton).

büdös muskotály (apró körte); mert jó *büze* van (Kézdi-Vás.)
megbojdul az idő: megváltozik (rosszra).

összecsonkol. Nem tudnak szép húst vágni, csak *összecsonkolják*.

degedt: nyers nafta. *Degedtes* ízű víz. *Degedtes* bőr: degedtbe áztatott.

dóp: a hordó akonája. *Bedópolják* a hordót.

dörgölő ruha: törülőruha; evőeszköztörülő.

elleget: eszeget, eddegél.

élet: ház, birtok (?). Kit hagytak az *életbe*? (otthon). Még egy *életet* kell szerezni, akkor párosodhatik a Dómi (Domokos).

feláll az idő; kitisztul, jó idő lesz.

felfogyat: elvégez. Felfogyatták a munkát a legénykék.

fészi: fejsze.

füttő: vas kályha.

gáz: petroleum; gázos üveg: petroleumos üveg.

gut: guta. Megütte a *gut*.

gyír hus (gyér h.): az állat vékonyából, oldalából való h.

híme vminek: módja. Ennek a *híme* ez: így szokták (K.-Vásárh.).

hússzék: mészárszék. [gattunk.

illogat: iszogat. Elleggettünk-illo-

kikel: kelés támad. *Kikelt* a nyaka.

kikoppant az eszemből: kifittyent.
könyökös társak: az iskolában egymás mellett ülők.

megláttatni: megbecsültetni (a kárt). *Láttassa* meg a kárát s megfizetem.

ler: vastűzhely (sparherd) sütője.

merő: merőleges. Ennek a padnak *merőbb* a háta.

¹ Uo. a 9. sorban berek h. olv. kerek.

német szél: nyugati szél (Al-Torja).
nyíforog: nyikorog. A szélben
nyíforog az ablak.
rétes-palacsinta: rétes tészta, pala-
 csinta sütőben kisütve; fánkféle.
tessék-szoba: vendégszoba, fogadó-
 szoba.
testvíz: talajvíz.
föltetözik: fölmagzik — pl. a saláta.
tokocska — a földi eper tövé-
 levő levélkoszorú.

Szólások. Hazulról jövének: látogatóba, ajándék elemőzsiával.
Jó egészséget! — elköszönés. *Ajánlom magamat!* — köszönés találko-
 záskor. *Nehezen veszi fel a szót*: nagyot hall. Én a forttyogót *feredem*
 (K.-Vásárhely). Erős idő gyenge embernek: kellemetlen az idő.

TRENCSENY KÁROLY.

IZENETEK.

K. A. A Nyr. 29:349. lapján volt szó az *iskolatársról* s a *tanuló-
 társról*. A *tanulótárs* tkp. nem úgy fejezi ki a viszonyt, mint a német *Schul-
 kollege*, hanem mint a n. *Mitschüler*. *Munkatárs* helyett is jobb a *dolgozótárs*,
asztaltárs h. *étkezőtárs* stb.

Sz. J. A cigány-*primás* neve máseredetű, mint a herceg-*primásé*.
 Emez régi latin szó, olyan képzésű, mint *optimas, nostras* stb. s a középkori
magnas. Amaz ellenben magyar képzés, a magyar -s képzővel alkották az
 első hegedűnek olasz *prima* nevéből; vö. *szekundás, kontrás, pikulás* (*pikula*
 = olasz *piccola*), *klarinetos, cimbalmos* stb.

N. I. A *pómagránát* vagy inkább *pomagranát* Szini Gyula Salome-
 fordításában (MKTár 479:31) a gránátalmának régies neve, előfordul Károlyi
 bibliájában és Zrínyinél (vö. NySz. és OklSz.). Nem egyéb az olasz *pomo-
 granato*-nál, mely szó szerint 'gránát-alma'. Így a narancsnak *pomarancs*
 neve, melyet egy régi népmesében olvasunk (Erdélyi: Népd. és M. 2:345,
 a MTsz. kifejejtette), = ol. *pom-arancia* vagyis narancs-alma, ném. *Pomeranze*.

F. L. *Rókus* helyett *Rókus*z épolyan németes kiejtés, mint *Jézus*
Krisztus volna, vagy *sztílus*z, *Szalamon*, *Jeruzálem* stb.

G. J. Bánk-bánba megyünk, Bánk-bánban voltunk.

Apor. Cikkét sajnálatunkra nem közölhetjük. — Egyébiránt a -d
 személy- és helynévképzőről a TMNy. 555. lapján is szó van.

Beküldött kéziratok. Papp I. Nagykőrösi tájszók. — Vajda M.
 »Átfogó reformok«. — Sztrokay L. Miért tokos a német? — Verő L. Pontiusból
 Pilátusig. — Historikus. Szögszár és Szegszárd. — Rubinyi M. Önállósított
 mondatrészek. — Kovács M. Valami három — Horváth E. Még egyszer a
 pápavidéki nyelvjárásról. — Gombocz. Z. Alom.

Beküldött könyvek. Magyar Könyvtár 479—482: Wilde: Salome.
 Goethe: Faust, ford. Dóczy L. Prém J. Munkácsy M. — Olcsó Könyvtár:
 Mac Donagh, Az angol parlament szokásai, furcsaságai és humora. — Mik-
 száth K. Világít este a szentjánosbogár is. (Füzve 4, díszk. 6 K. Révai testv.)

MAGYAR NYELVÖR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéva.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc József part 27.

ISTEN-ADTA.

I.

Az olyan szerkezetekre nézve, minő az *isten-adta gyermek* és a *szerettem komámasszony*, régóta szétágazik a magyarázók véleménye.

Nem csoda, hogy a nyelvészek e kifejezésekben eleinte csakis igealakokat láttak s azt hitték, hogy ez az *adta* és *szerettem*-féle jelző tulajdonkép csak melléknévül használt ige, mert hiszen teljesen úgy hangzik, mint az *adta* és *szerettem*-féle igealak. A nyelvészek tehát az első látszat szerint ítélték. Így már egyik legrégebbi nyelvtanírónk, Molnár Albert, azt mondja, hogy az ilyen kifejezések, minők pl. »*látta, kérte*, visus, petitus a quopiam« a tárgyas igealakból lettek (1610, Corp. Gram. 235, de uo. a »*látott, fött*, visus, coctus«-féle igenevekről is azt mondja, hogy nem egyebek az ige perfektumánál: »sunt autem ipsa verba perfecti personae 3.«). Pereszlényi Pál hasonlóképen írja az igenevek tárgyalásában: »Quae desinunt in *a* vel *e*, etiam sunt ipsa tertiae personae praeteriti... ut: egér *rágta* sait, a mure rosus caseus; szél *kergette* polyva, a vento direptae pallae; hideg *vette* legyecske, frigore usta musca« (id. h. 427; de uo. 482 a »*nép láttára, fülem hallottára*« szólásokban is tovább ragozott igealakokat lát). Igének tartotta Révai Miklós is (Szép Toll kézirata 3:91¹), azért hibáztatta a szóegyeztetést Lépes Bálintnak ebben a mondatában: *Emberek nem lakta* kietlenek lennének palotáink (I. Nyr. 36:40). Annak tartja Verseghy is és érdekesen veti egybe az angol nyelv rela-

¹ A Bécsi-kódexet magyarázó kéziratában azt írja Révai: »Már nem látom *szerettem* barátomat..., ad literam: non videbo dilexi amicum; már elnyöttem az *anyám varrtá* ingeket: attrivi mater mea consuit indusia«. S ugyanannak a füzetnek egy más helyén idézi mint hasonló szerkezetet a héber relativum kihagyását: »Ducam caecos *bderek lő jādāyū* in via non norunt, nobis prorsum ita est: vezetem a vakokat a *nem esmérték* úton, quin relativum adhiberi debeat: *kirjath chānā Dāvid*: urbs resedit David aequae nostri et moris: *Dāvid lakta város*.«

tívum nélküli jelzői mondatával: »Man findet bei einigen Schriftstellern statt des Participii praeteriti ein Verbum finitum in der gehörigen Person als ein Adjektiv, als: *szerette* fiát nem látja többé, statt szeretett: seinen geliebten Sohn wird er nicht mehr sehen. Az egymást *üldözték* emberekből ritkán válhatnak igaz barátok: aus Leuten, die sich einander verfolgt hatten, werden selten wahre Freunde, statt: az egymástól *üldözött* emberekből usw. Diese gezwungene Redensart hat eine grosse Ähnlichkeit mit der viel natürlicheren der Engländer, wo man das Pronomen relativum weglässt: *my son I loved is gone*, statt: *that I loved*: szeretett fiam meghalt...« (Neuverfasste Ung. Sprachl. 1805. 257). — 1858-ban Riedl Szende azonosítja e kifejezésmódot a tárgyas igealakkal és egészen olyanformán értelmezi, mint Verseghy: »Der Gebrauch des... Praesens perfecti objektiver Konjugation als eines, den Relativsätzen anderer Sprachen entsprechenden Adjektivums« (Magyarische Grammatik 269). — 1863-ban P. Thewrewk idéz egyes példákat a nyelvnek naív őskorából, hogy a beszédrészek nincsenek egymástól szigorúan megkülönböztetve, sőt hogy pl. »egész mondat melléknév gyanánt állhat: *magvaváló szilva, szárnyaszegett madár, mihaszna ember, a süttötem kenyér, akkora* [az-kora] ember, *afféle, efféle* dolog,¹ *istenadta* kis barnája« (Kalauz 1863. 61. l.). — 1873-ban egy német nyelvész, Arendt, magyarázta a szóban forgó szerkezetet ilyenformán: »*Egy (isten-adta) szív*: unum (deus-dedit-id) cor«, tehát szintén jelzőül használt egész mondatot látott benne (Zeitschrift für Völkerpsych. und Sprachw. 3:220). Szintúgy fogja föl Misteli (Charakteristik 1893. 366). Veress Ignác is igealaknak tartja, minő az *eszem-izsom, türöm-fű, félsz* stb., és panaszkodik, hogy »nyelvtanosaink közömbössége miatt e használat is veszendőbe megy, mert nem veszik számba a még élő eseteket...« (A m. név- és igejelző 1886. 24.) Zolnai Gyula is a mondatból lett szók között tárgyalja (Mondattani bűvárlatok, NyK. 23:147; hozzá csatlakozott Balassa TMNy. 366). Újabb nyelvтанíróink közül még így fogja föl Szinnyi és Négyesy. »*Istenadta, dércsípte, porlepte, szüette*. Ezek tkp. melléknévül (jelzőül) használt puszta mondatok (alany és állítmány), pl. *por lepte* be a könyvet, azért *porlepte* könyv; *szü ette* a fát, azért *szüette* fa« (Szinnyi: Rsz. nytan^o 50; így Négyesy: Rsz. nytan² 54, Brunowszky: Rsz. nytan 189).

¹ Az *akkora* és *efféle* alakokról más magyarázat TMNy. 569, 580.

Más magyarázatot kockáztattam *A szavak összetétele* című ifjúkori pályamunkámban (1875. Nyr. 4:440): hogy t. i. az *isten-adta* épolyan birtokviszony, mint pl. a *szó-fia beszéd*, a birtokos személyrag pedig a *-t-képzős* főnévhez járult, olyanhoz, minő vkinek *élte* v. *holta*, valaminek *veszte* stb. Eszerint *isten-adta* annyi volna, mint Istennek adása, adománya (**isten-adata ember*: vö. hogy pl. Nagykőrösön azt is mondják: *magam sütése könyér*, Papp Imre értesítése). Bizonyítékul idéztem a hasonló finn szerkezetet: *jumalan antama mies*, mely szó szerint a. m. isten-adása v. adománya ember. Az *isten-taszította*, *isten-teremtette*-féléket pedig úgy magyaráztam, hogy »ezek újabb alakulatok s ama régibb *isten-adta*-félék analógiájára készültek, ... a nyelv-érzék elfeledte ezen stereotíp kifejezéseknek eredetét, ... az *isten-adtában* nem látott egyebet, mint a tárgyas perfektum 3. személyével egészen egyformán hangzó alakot: *adta*. Ez a hamis analógia vezette a legújabb irodalmi nyelvet is ilyen kifejezésekre: az *említettem* könyv, az *idéztük* nyilatkozat. Forrásaimban [akkor csak népnyelvi s újabb irodalmi forrásokból merítettem] egyetlen egy ilyent találtam: *szerettem* komám asszony«.

P. Thewrewk Emil ama pályamunkám bírálatában így nyilatkozott e kérdésről: »Az *isten-adta*-féléknek magyarázata, habár egészben véve nem érdektelen okoskodáson alapszik, meg nem állhat [olv. nem állhat meg]. Nemcsak azt találjuk, hogy *szerettem komámasszony*, hanem még ilyest is: Örül mint a *másét elverte* gúnár, Ballagi Példab.« — Én ezzel szemben fönttartottam s ma is fönttartom véleményemet, mely szerint e kifejezések nem ígét, hanem birtokviszonyt foglalnak magukban, de avval a módosítással, hogy nem a *-t-képzős* főnevet, hanem a *-tt-képzős* melléknévi igenevet látom bennük, tehát az *istenadta* alakot ebből származtatom: *isten-adotta*.¹ Ennek az igeneves magyará-

¹ P. Thewrewk Emil néhány évtizeden át — sajnálatunkra — semmi figyelemben nem részesítette a magyar nyelvészet irodalmát, semmi tudomást nem vett az azóta történetekről. 1899-ben ugyanis újra foglalkozik az itt tárgyalt szerkezettel (Akad. Értesítő 339—349) s a 347. lapon mégis csak **isten-adata*-féle magyarázatomat cáfolja és sejtelve sincsen az igenévi magyarázatról. Pedig már 1881-ben így módosítottam véleményemet: »Az *isten-adta*-féle kifejezéseknek vagy *isten adata* vagy *isten adottja* volt az eredeti alakjuk« (Az analógia hatásairól 15), 1891-ben pedig, iskolai Magyar Nyelvtanom 4. kiadásában (156a. §) az összetett igenevek közé soroltam őket, s azóta ezt a fölfogást átvette a legtöbb iskolai nyelvtaníró (Gulyás 1893, Halász 1897, Maklár 1900, Balassa és Balogh 1901 stb.). — Thewrewk

zatnak is van már némi multja; így fogták föl a dolgot: Gondol Dániel (Magyar Nyelvtan 1845. 2: 75¹), Szvorényi József (Magyar Nyelvtan 1861. 374. §: »Használtatik a mult részesülő névileg, jelzőül: A *vettem* levelek nem jó hírt mondanak...«), Riedl Szende (Magyar Nyelvtan 1864. 225), Takács István (NyK. 3: 213), Kiss Ignác (uo. 15: 190), Imre S. (A m. ny. tört. 1891. 209.)

Ha már most hozzálátunk föltevésünknek tüzetes bizonyításához, először is azt az ellenvetést kell megelőznünk, hogy az *isten-adta, füst-fogta* és sok más ilyen kifejezésnek második eleme hangzásában közelebb áll a tárgyias *adta, fogta* igealakhoz, mint az *adott, fogott* igenévhez. Kétségtelen azonban, hogy ezek eredetileg így hangzottak: *adott-a, fogott-a*, de régebb nyelvünkben igen közönséges jelenség volt, hogy az igenév megrövidült, ha a *tt* után magánhangzó következett: *kárhozottak* helyett azt mondták *kárhoztak* (EhrK. 151), *átkozottak* mellett *átkoztak* 'maledicti' van a JordK.-ben (l. TMNy. 236, ott több más idézet is), »én atyámnak *átkoztai*« (ÉrdyK. 6b), »valamely *kárhoztért* ne kenyerregj« (uo. 238b), »*eszevesztebb* dolog« (MA. Tan. 24). S néha még újabb íróknál is: Nagy kívánsággal várom, hogy a nem *láttakat* is láthassam (Aranka 1806. Figyelő 1878. 5: 154). Nekem kelle lefordítanom az *érkezteket*, hogy viceispánom megérthesse (Kaz. Pályám eml. Abafi kiad. 69). Vértanukká avatta a *kiszenvedteket* (Vas. Ujs. 37: 637²). Ez valaha nyilván hangtörvényszerű

itt az *isten-adta* igei eredetének bizonyítására számos névszóvá lett igealakot idéz (minők a *félsz, találomra, türöm-olaj* stb., 336—8) s azt mondja: »Ma ... a verbum finitum legkülönbözőbb alakjainak illetén szereplését tudom bizonyítani« (347), de azt nem tudja, hogy én ezt a jelenséget már három évtizeddel ezelőtt tüzetesen tárgyaltam, bőséges anyaggyűjteménnyel (Nyr. 1878. 434—444. l. és még számos pótlékot is közöltem *A jelentéstan alapvonalai* c. székf. értekezésben 1881. 22—23). Tehát már 1878-ban megcáfoltam olyan dolgokat, amiknek bizonyító erejére 1899-ben hivatkozik Thewrewk Emil (pl. Brassainak ezt a szerkezetét: »ha már az *imént mondám* szó nem elég«). — Az is jellemző, hogy Thewrewk 1899-ben még alig egynehány régi adatot tud közölni s nem veszi hasznát a NySz.-ban közölt anyagnak, holott én már 1875-ben hangoztattam a régi használat fölkutatásának szükséges voltát (Nyr. 4: 439).

¹ Pedig Gondol szó nélkül idéz ilyen példákat, amelyek nem birtokos személyragokat foglalnak magukban: *a mondottuk szabály, az idé.tetek törvény*.

² Néha még az igenévnek más alakjaiba is átment ez a rövidítés: Terra *zakaduzt feld* vocata 1364—7. Oklsz. My *meg ewedezt* nepewnkhöz AporK. 146. *Gyewzthe* hagyta magát, azaz győzőtté hagyta magát, Pesti Fab., (l. NyF. 15: 8!). Több hasonló idézet TMNy. 236.

változás volt, hisz ebből érthetjük meg, hogy az *adotta* (HB), *látottal* (DomK. 292), *látottad* (uo., vö. TMNy. 235) mint igealakok is ezzé rövidültek: *adta*, *láltál*, *láltad*. Az igeneveknél azonban, mivel az *istenadta*-féléken kívül majdnem mindig csak ragtalan jelzőkül szerepeltek, a rövidített alak nem tudott általánosan elterjedni, innen a különbség az *írott*, *fonott*, *érdemlett*-féle igenevek s az *írt*, *font*, *érdemelt*-féle igék között. Sőt néha még az *istenadta*-félekben is ingadozást látunk, pl. *eb-szülte* és *kő-szültötte*, *szél-hordta* és *szél-hordotta* stb., és ide tartozik a következő nevezetes hely, mely elég világosan mutatja a mi szerkezetünknek az igétől különböző voltát.¹ Legrégibb, valószínűleg 1488-ban írott ráolvasásainkban azt olvassuk: »Ew hasath *fekel war fogta*, menten mondiad zenth Janos ewangelistanak hogh ez *fekel war fogotta* weres pey lo megh tistulion«. Íme, az első kifejezés teljes mondat, tárgyas igealakkal, a második ellenben igeveves szerkezet; a kettő épügy viszonylik egymáshoz mint teszem: »e gyermeket *rabnő szülte*« és »e gyermek *rabnő szülötte*«.

Hogy *isten-adta* csakugyan = isten adott(j)a, amellett tanuskodik először is számos rokon és nem-rokon nyelv, amely szintén birtokviszonyban álló igenévvel fejezi ki ezt a viszonyt. A finn-ugor nyelvek általában a *-ma* és *-m* képzős igenevet (mely a cselekvésnek tárgyát s elvontan magát a cselekvést jelöli) alkalmazzák e célra. A finnben s a mordvinban előtte áll a főnévnek genitívusa: f. *Jumalan antama lapsi* = isten adta gyermek (mintegy 'isten adománya gyermek'), *ystävänäi tekemä kirja* = a barátom írta könyv; m. *oču azirin vanom-an* = a nagy király védette-vagyok. Más rokon nyelvekben az első főnév, mint a rendes birtokviszonyban is, rag nélkül áll, így a vogulban, osztjákban, votjákban; pl. vg. *täkw šaurépoälém kwäl* = maga ácsolt[a] ház, *χum līne nāl* = ember lött[e] nyíl; osztj. *χo juwim taya* = 'ember jött[e] hely'; votj. *šir šiäm nan* = egér ett[e] kenyér, *inmar časjäm pu* = menny[kő] ütött[e] fa. Hisz megvan a magyarban is a személyragtalan szerkezet: *anya-szült*, *guta-ütött* stb., és bizonyos, hogy ez eredetibb, mint az *anya-szülte*, valamint hogy a *ház-tető* régibb szerkezet, mint a *ház teteje*. Egyébiránt a finnben a személyragos szerkezet is megvan, de csak akkor, ha a

¹ Zolnai (Nyelvemlékeink 154), téved, mikor éppen az igei eredet bizonyítékát látja benne; ő is, mint Thewrewk, csak az **istenadata*-féle magyarázatot tartja szem előtt s nem ismeri az igeveves magyarázatot.

birtokos csak személynévmással van vagy pedig egyáltalán nincs kitéve: *hānen kutoma-nsa kangas* = [az] ő szőtt-e vászon, *antama-ni neuvot* = az adtam (adott-am) tanácsok, *aikoma-si matka* = a tervezted utazás.¹

A török nyelvekben még inkább hasonlít e szerkezet a mienkhez, mert ott rendesen birtokos személyragja van az ige-névnek (az előtte álló főnév *n*-végű genitívusi alakban). Pl. az oszmán-törökben *elin attıyî taş uzak düşür* szószerint a. m. más dobta kő messze esik²; *jazdım kitab* = az irtam (írott-am) könyv, *gördüğün kız* a láttad leány, *sevdiji valide* a szerette anyja. — A kazáni tatárban: *min jibärgän kenägäne* szó sz. az én küldöttem könyvet, *sin äjtkän süzne* a te mondtad szót. — A csuvasban személyrag nélkül: *vur üsleni ada*³ szó sz. az ő-varrott csizma (vagy a jelzett főnév személyraggal, mint több finnugor nyelvben: *vur üsleni attı*, szó sz. ő varrott csizmája, NyK. 1 : 417). — A mongol is genitívust és személyrag nélküli igenevet használ: »*aχajñ ügüleksen*, szó sz. bátyának mondtja« (Budenz, NyK. 20 : 298); »*χūñi ögöhin ab*, fogadd el az embernek adottját« (Bálint G. uo. 13 : 227; ember adtát fogadd, azaz amit adnak, fogadd el).

Más nyelvek közül, melyek szintén ilyen igeneves szerkezetekkel élnek, idézzük a japánit,⁴ az arabot,⁵ s végre az indogermán nyelveket: szanszk. *dēvā-kṛta*- isten-teremtett(e), gör. *θεό-δμητος* isten-épített(e), ném. *gott-verlassen* isten-taszította, ang. *moth-eaten* molyette stb. és genitívusi előtaggal is, mint a finnben: *Διός-δοτος* Zeus-adta (így a szanszkritban, litvánban stb., Brugm. Kurze vergl. Gr. 440).

¹ Más rokon nyelvek ilyenkor nem az igenévhez, hanem a jelzette főnévhez teszik a személyragot: vg. *taw tēltālēm lōpta-tā* 'az ő teremtetett levele', *am jūntnē jūntmīlem* 'az én varrt varrásom'; votj. *šiām puzed* 'meg-evett tojasod'; cser. *tolmo kornena* 'jött útunk' — e h. az ő teremtetett-e levél stb. (Jelzett főnév nélkül ezekben a nyelvekben is előkerül a személyragos igenév, pl. votj. *so pōžtāmed sur luöz* = az a főztöd sör lesz, Munk. Votj. népk. 51.)

² Közmondás; Kúnos Oszm. Nyelvkönyv 298.

³ Reguly elavult átírásával, — de itt csak a mondat szerkezet érdekel bennünket.

⁴ Idézi Veress Ignác ('ellenség pusztította város', A m. név- és ige-jelző 2 : 23), de bizonyára téved, mikor valóságos igealakot lát benne.

⁵ Az igenévnek személyragos alakját használja: *matlūb-ī* amit keresek, szó sz. az én kerestem.

Ennyi nyelvnek és különösen a finnugor s török nyelveknek egybehangzó vallomása, azt tartom, máris nagyon lebillenti a serpenyőt az igeneves magyarázat javára és fölbillenti az igés magyarázat serpenyőjét. Az igealakoknak névszói használata, igaz, gyakran előkerül, de rendszerint csak tréfás, játszi, gúnyos szólásokban, s csak ezeken áthaladva válik kivételkép komoly kifejezéssé. Mi szüksége volt a nyelvnek a mi esetünkben ehhez a kivételes kifejezőmóddhoz folyamodni, holott a rokon nyelvek határozott tanúsága szerint ősidőktől fogva megvolt e célra a legalkalmasabb eszköze? Mert egészen kétségtelennek tartom, hogy eredetileg a közös finnugor *m*-képzős igenevet használta a magyar nyelv is, később ezt valami okból elhagyva helyettesítette a *tt*-képzős igenévvel s akkor ezt tette helyébe az *isten-adott* és *isten-ad(o)tt-a*-féle kapcsolatokban is. Ezek a kapcsolatok valószínűleg régiebbek maguknál az *adtam*, *adtál*, *adta* igealakoknál (mert hisz ezek csak idővel fejlődtek a magyar nyelv külön életében) s már csak azért se származhatnak belőlük.

Mindig is igeneveknek érezték a mi kifejezéseinket. Ezt bizonyítják először is a nem ritkán előforduló *-ja je* és többes-számú *-ai ei*, *-jai jei* végű alakok: »Te *isten taszítottja* te!« (Nép.) *A szépasszony főztje* (Nép.). Engem mint a *sors üldözöttjét* itt is fátum ért (KisK. Víg besz.). »Az Akadémia és a Kisfaludy-társaság benső ügyeiben nem vesz részt, a boszorkánykonyhák *főztjeiben* nem kavár« (Mikszáth: Jókai 2 : 64). »*Beteg kor szültje te!*« (Arany L. Délib. h.¹ 125.) — Még inkább bizonyítják az olyan példák, melyekben az igenevet *nek*-ragos vagy *önnön*-féle birtokos előzi meg: Én főreg vagyok és nem embör, *embereknek vtalt'a* és *nepnek el vette*: opprobrium hominum et abjectio plebis (DöbrK. 43). *Én atyámnak átkoztai*, menjetök az erek tízre (ÉrdyK. 6b., szintűgy Félegyházi Bibl. NySz.). Te vagy igazán az *Istennek áldottja* (Makáry Gy. Az almafa és rakottya). Tekéntsed meg mastan atte *tennön tötted* frigyödnek jegyéről (NagyszK. 78). — De leginkább bizonyítja egy fontos jelentésbeli sajátosság, melyben a mi szerkezetünk az igenévvel megegyezik, de az igealaktól eltér: hogy t. i. a *szerettem* igealak csakis a befejezett cselekvést jelentheti,¹ ellenben a *szerettem komámasszony* nemcsak a befejezett, hanem a folyó cselekvést is jelentheti (nemcsak akit szerettem, hanem akit szeretek: *μιλουμένη*), éppúgy mint a *szere-*

¹ Az egy-két *szoktam*-féle kivétel megerősíti a szabályt.

tett igenév! Így: »egész országban [mondják] *szerettem gyermek, gyűlöltem egy ember ez*« (Horváth Ád. A m. nyelv dial. 1815-46); a *szél-hordozta* falevél (Pázm.) = amelyet a szél hordoz; *szél-ringatta* száraz ág (Pet.) = amelyet a szél ringat; *sors-üldözte* Zalán = akit a sors üldöz. Ha igealak volna, akkor okvetetlen előkerülne a *szeretem komámasszony* is, aminthogy tréfás és rosszaló kifejezésekben csakugyan találkozunk ilyenekkel: be *nem-szeretem gyerek* vagy stb., l. Nyr. 7:440.

Legcsattanósabban bizonyítja az igés magyarázat tarthatatlanságát ez a szerkezet: »*magam' sütötte kenyér*« (Debrecen, Horváth Ádám: A m. nyelv dial. 46); *magam-főzte leves, magam-sütötte, magunk-sütötte kenyér* (Bács m.). Ez utóbbi példákat Thewrewk Emil maga idézi, s megfoghatatlan, nem veszi észre a kérdésünkre nézve döntő fontosságukat. Hisz ezek nem lehetnek analógiás alakulatok, itt nem lehet a 3. személyű alak az első helyett alkalmazva az *istenadta*-féle állandó 3. személy analógiájára, mert époly közönségesek, különösen régibb nyelvünkben az 1. és 2. személyű kifejezések: *szerettem gyermekem, az én sütöttem kenyér, az én fogtam vad, te választottad néped* (az idézeteket l. később). Nyilvánvaló, hogy ezeknek az analógiája megőrizte volna a *magam sütöttem kenyeret*, ha eredetileg így mondták volna; de nem mondták, hanem azt mondták: a *magam sütötte*, mint a *magam főztje, a magam keze, szeme, lába, háza* stb., vagyis kezdettől fogva birtokviszony volt ez!

Az imént mondottakból következik, hogy nem kell Thewrewk Emillel (id. h. 347) hamis analógiának tulajdonítanunk a számbeli egyezetlenséget sem, melyet az ilyenekben látunk: »*más emberek szörzötte* könyvből vettem« (Frankovics: Hasznos könyv 1588. 51); *méhek csinálta méz* (Pázm. id. NyK. 15:190); »*farlafaj beszédek, aggnők költötte regék*« (GKat. Válság t. 2:1131; Geleji Katona, aki különben annyira pedáns a logikus nyelvi formák követelésében!); »*emberek nem lakta* kietlenek« (Lépes B., l. e cikknek elején); »*az orvosok is hamisak, csak magok tette* orvosok« (Veresm. Megtér. 221); »*magok-szülte* elméjek tegnapi találmányival akarnak kedveskedni« (Fal. 381). — A napnál is világosabb, hogy ezek nem igei, hanem igenévi szerkezetek, s épolyan birtokviszonyt fejez ki a *méhek csinálta*, mint a *méhek csinálmanya* v. *munkája*, a *magok-szülte* szakasztott olyan viszony, mint a *maguk szüleménye*. — Azt mondja Thewrewk: »Hanem azért mégis, bár nagyon ritkán, a többes számmal is találkozunk.«

Idéz is egy példát, nem mondja meg honnan: »*a hegyek választották vidéken* = olyan vidéken, melyet hegyek választanak el.«
Ime több ilyen példa:

Lehetetlen a *jelelték* [az általuk jelelt] viszonyt körülírni... (Brass. MMdt. 3:330). Az eddig együtt *jelölték* fogalom (Szarvas, Nyr. 13:275). Fordítóinkat, tekintve a *kövezték* fordítási módszert, egyáltalában három osztályba sorozhatjuk (Szarvas, Nyr. 24:515). Avagy nem olvasható-e minden asztalon és falon az e jó urak *álmodták* jövőnek jelszava: a »szabad társadalom«? (Élet, 1891. 145). Szembeszállnak az állammal, amely a *kivánták* szociális reform megvalósításának médiuma (PNapló 94. VII. 13:2). Élő bizonyossága [ez] annak az egyházatyák *hangoztatták* igazságnak, hogy a bölcs is hétszer botlik meg napjában (Timon Z. Latin-görög helyett angol-német 33).

Fontos körülmény, hogy régi példát nem lehet idézni¹; nyilvánvaló, hogy éppen ez a szerkezet a hamis analógia szülötte, mert egyes újabb írók igének nézték az igenevet s azért tették szépen az iskolai szabály szerint többes alakba. Nincs tehát igaza se Révainak, se Brassainak, mikor a régi magyaros szerkezetet hibáztatják s a logika kaptafájára vonják², se pedig Thewrewk Emilnek, mikor a nyelvtörténeti sorrendet fölforgatva, évszázadok tanuságát nem ismerve s nem méltatva, a régi szerkezetet tartja elváltozotttnak s a hamis analógia és nyelvigazító pedánság újkori termékében látja az őseredeti szerkezetet!

Mint közlendő idézeteink fogják mutatni, régebben az *írtam levél*, az *írtad levél*, az *írta levél* helyett igen gyakran a személynévmás kitételével mondták: az *én írtam levél*, a *te írtad levél*, az *ő írta levél*, a *kegyelmed írta levél*, vagy az *én írtam levelem*, a *te írtad leveled* stb. A többes számot pedig így mondták: az *írtunk levél*, *az *írtatok levél*, *az *írtok levél*, névmással a *mi írtunk*

¹ Imre Sándor nagyon tévedett (Hibás szólások 60), mikor Zrinyiből ezt idézte: »*elhagyták urokat*: relictum ab ipsis dominum suum«. A Szigeti Veszedelembe 1:21 ez van: »Mind addigh töri iga kemény nyakokat, míg nem esmerik meg, el hatták Vrokat«, azaz: hogy elhagyták az ő urokat. A *hogy*-nak ilyen kihagyása nem ritka Zrinyinél, l. Nyr. 13:128.

² Révai mint láttuk hibáztatta Lépes Bálintnak helyes mondatát s maga ilyen példákat ajánl: Láttam emberek nem *lakták* kietlen palotákat (Szép Toll múzeumi kézírata 3:91). Vezetem a vakokat a *nem esmérték* úton (a Bécsi-kódexet magyarázó kéziratának egy helyén). — Brassai a magyar mondatról szóló munkájában hibáztatja egy novellának itt következő, egészen kifogástalan kifejezését: »Márványoszlopok tartotta kapuiv« (M. Akad. Értesítő, nyelv- és széptud. 1863. 3:235).

levél, *a ti írtatok levél, *az ő írtok levél vagy *a mi írtunk levelünk, *a ti írtatok leveletek, *az ő írtok levelők. Ezek a többesszámú szerkezetek sokkal ritkábbak az egyesszámúaknál, nem is tudom valamennyit kimutatni (a megcsillagozottakat). De íme egy világosan szóló 3. személyű idézet: »A gepidák az ő régi *laktok földökben*, úgymint a Tiszától fogva alsó Magyarországon és Erdélyben menének« (Lisznai Kovács Pál: Magyarok krón. 1692. 180). Az ő *laktok* birtokos személyraggal, tehát nem ige, hanem igenév.¹ S ugyanazért az 1. személy is az *írtunk levél* volt (**írottunk*): Hogy a szentek az ő könyörgésekkel *kívántunk* jókat nyerjenek minékünk (Pázm. Kal. 1613. Appendix XVII). Mint erdélyi s »nagyon nemzeti« kifejezésmódot említi Horváth Ádám (A m. ny. dial. 46): »egy *ismertünk úrnak ajtaja*«. Mint a feljebb idéztünk példa mutatja (Akad. Értes. 1872. 23). E változatokat idéztünk értekezésében Arany mesterileg tárgyalja (uo. 24). A tanítás színvonalának emelésére szolgál a közlöttünk miniszteri rendelet (TanárKözl. 23:213). *Kívántunk*: *kívántam* = *házunk*: *házam*; ez is mutatja, hogy itt birtokviszonyról van szó, nem pedig igealakokról.

De a hamis analógia újabban itt is megtermette a *kívántuk*-féle tárgyas igealakot:

Elértük már buzgón *őhajtottuk boldogságunkat* (ajánlja Révai az egyszerű *őhajtott boldogság* helyett, Szép Toll 3:87). Látom a' Tiréziász annyit csodáltuk szovainak betöltöket (Ungv. Tóth L.: Vers. 152). Maradván a felhoztuk példa mellett (uo. 182). Ah Istenek! mi nagy csapás, olyan hamar hagyni el az egyszer megszerettük életet (uo. 274). Valamennyi felsoroltuk szernek ellenmérge a kávé (Greg: Shak. 255). A megjártuk vidék (Orbán B. Székelyföld 1:220). A beszéltettük nyelvek (Szarvas: Igeidők 68). A felsoroltuk okadó köztárszók közül melyik minő okot jelel (Szarvas: Nyr. 24:527). Mind e különböző ágaknak megvannak a tárgyaltuk körben magyar képviselői (Beöthy: Széppróza 2:366). — Így a többes 2. személy-

¹ A *laktok* alak a 3. személyben elveszett, talán azért, mert nagyon is hasonlított az igének 1. személyéhez (*laktuk*), de Takács István tisztán okoskodás útján helyesen megszerkesztette: »a *kerestők ló*«, sőt maga is élt vele: »Az a baj, hogy az ily alakokat csak akkor tudtuk használni, midőn a *jelöltök főnév* határozott volt« (Kísérlet három kérdés megfajtására 1869. 49). — »A *jártok földet*« Thewrewknél (339) hibás, elrontott idézet (e h. *jártok földét*, ez egészen más), mint sok más idézete is. — A többes 2. személyre egyáltalán nem idézhetek példát; hogy már rég szokatlan volt, mutatja a VirgK. következő érdekes mondata: »Agiatok meg az mastul *el vute* iozagot, ha nem akartok az wrwk twzre mennetek« (70. l., de talán tollhiba e h. *el vut*).

ben: Túritek-e, hogy a m. színészet tekintélye épen a *ti választottatok* tanács által fokoztassék le? (MGénius 10:682.)

A hamis analógia itt-ott még más, furcsábbnál furcsább kifejezésekre adott alkalmat. Így először is az *eskü-szegett* és *hite-szegett*-féle tárgyas összetételekben az igenév néha szintén fölvette a személyragot az *istenadta*-félék hatása alatt, különösen azért, mert ezeknek egy része személyraggal is, anélkül is előfordult: *hidegvette* és *hidegvett*, *rozsdavette* és *rozsdavett*, *evadta* és *evadott*. Hozzájárult az a körülmény, hogy voltak olyan félreérthető kifejezések, amelyekbe alanyi helyett tárgyi viszonyt is lehetett belemagyarázni, pl. *ura-hagyta*: úgy is lehetett érteni, hogy urát elhagyta (pl. kutya); »*maga-unta* ember« (Lépes: Fényes Tükör 212): úgy lehetett érteni, hogy 'magát megúnt' ember. Így keletkeztek az efféle keverék alakok:

Nem gondolok osztán, ha lelkem elválík *világ-unta* testemből (Zrinyi, NySz.). Világ-unta ember (Fal. 936). Sohonnai, bitang ember, világ únta (Kovács P. Közm. 140). Ezt a *világuntát* azonban már csak azért is, mivel régibb keltű, talán inkább alanyi viszonnal magyarázhatjuk: 'akit a világ megúnt'; vö. *ebunta* és *ördögunta* alább idézendő adataink közt; de másfelől a mingyárt idézendők közt: *jót-unta*. — Boldogabb, mint ahogy azt a *porlakta* lélek képzelni tudja (Kaz. Munkái 2:157, azaz a porhüvelyt lakó lélek). Vö. A *várlakta* pasának temérdek kincsei ide voltak elrejtve (Kriza, Nyr. 26:432). A *barlanglakta* nép tanyája: »Herberg einst der Höhlenbewohner« (Kaz. Pyrk. 35). Oh, akkor a költészet, a *bűnbánta* szűz elnémult (Tudománytár 1834. 1:78). *Tengerjárta* hajók (Kölcsey: Iliász). *Pálcanviselte* király stb. (Vályi Nagy F. Iliász, idézi Thewrewk 349). Kántorok és jegyzők s több ily *kapaunta* parasztok (Arany: Elv. alk. 2. ének). *Eskü szegte* lányka (Pet. 1877-i kiad. 753). Tiport rajtunk a *fék-vesztette* kény (Lévay: Toldy F. emlékezete). — A *fék-nem-szokta* szilaj mén (Jókai: A lélekidomár).

Hiti- és fogadása megszegte lator (Mon. TME. 1:199). *Szárnyszezte* csirke (Nép, Nyr. 10:190). Szomorú, mint őszkor a *levele vesztette* fa (Dug. Péld. 2:305).

Még tárgyragos előtaggal is: *Jót-unta* balgatag emberek (GKat. Váls. 2:247). Szomorú, mint *várát vesztette* basa (Dug. Péld. 2:304). Szomorú, mint *jó hitessét elvesztette* férj. Szomorú, mint az *anyját elvesztette* magzat (uo. 2:305). Örül, mint a *mását elverte* gúnár (uo. 1:209¹). Erőtlen, mint *bőrét vetette* kígyó (uo. 1:218). *Erejét vesztette* örökösítés lenne (így javítja ki Révai ezt a mondatot: »*Ereje vesztett* lenne az örökösítés«, Szép Toll kézír. 3:91). A *színét hagyta* dombok (Kaz. Idyllék 1:85). A *színét-hagyta* halmon s a

¹ Ezt a három mondást (mint sok mást is) másod kézből s a középsőt elrontva idézi Thewrewk E. id. h. 347.

még zöld völgyekben (Kaz. Munk. 3:75). Fohászkodva adta tudtomra, hogy ő szeretőt vesztette lányka (Vitk. Munk. 2:66). Az *oskola pályáját bevégezte* ifjúnak bevezetésére (Staut: Levelező 1834. III. 1.). Nincs erő, melynek enged a koporsót fedte kő (Garay J., id. Thewrewk 347). Egy *magát megszédte* pénzügyi hivatalnok (Gogol beszélyei 67, Olcsó könyvtár). A palota a *hatóság képét viselte* N. N. jelenlétében adatott át. A *felhívásainkat követte* eredmény (ezt a két mondatot helyeselte Szarvas G. Nyr. 15:465, 16:569¹). Lejárt idők tudósainak ezt a *magát lejárta* nézetét... (Nyr. 22:262). Az irodalom úgy hanyódott a tengeren, mint a *kormányzó-rúdját* vesztette hajó (Alexander, B. Hirl. 1894. X. 28). A »multat és *jövendőt megbűnhödté* népnek« veritékét... igyekszik letörölni (Hegedűs István, Fővárosi Lapok 1896. I. 11). Céltalan és *idejét multa* föladat (PhilKözl. 21:852). Ilyen *divatját multa* játék (Ethnographia, Néprajzi Értesítő 7:61). Ama hölgynek a szenvedése, akinek divatját multa ruhában kell járnia (Payot-Weszely: Az akarat nevelése 257). — S végre a népnyelvből: »Ormánságban: *bábját vesztette* gyerek, *kázát tévesztette* barom, *urát hagyta* szolga stb., mi erdélyi [?] nyelvrokon-ságra mutat« jegyzi (meg Vass József, MNyelvészet 5:131).²

Ámde a hamiskodó analógiának legfurcsább termékei a következők. Volt egy régi tréfás kifejezés: a *te-mondád*, 'pletyka, mendemonda' értelmében (a Székelyföldön ma is él *temonda* alakban; vö. fr. *l'on-dit*, l. erről bővebben Nyr. 7:443, NySz., MTsz.). Evvel helyettesítette aztán Faludi az igealaknak vélt *temondottad* jelzőt a következő mondatban: »Hányszor rágtam füledbe, hogy én fia nem vagyok a *te-mondád* molnárnak« (731. l.; helyesebben írja máshol: a *te-mondottad* kötelességek 64, a *te-mondottad* patientia 237). Száz évvel utóbb Brassai Sámuel irogatott ilyeneket:

»Az *imént említém kritika* nem felesleges« (A m. mondat. II. értekezés 60). »A mívelt nyelvek irodalmaiban az *imént idézém-féle panaszok* nem hallszanak« (uo. 175). »Szerkesztett szavaink az *épen most tárgyalók viszonyon* alapulnak« (Brassai, Szépir. Figyelő 1:513). »Sz. G. hihetőleg azt gondolta, hogy az *idézém* felszólításban teljesítve van az egymástértés főfeltétele« (Brassai, Erd. Múzeum 9:50). — Thewrewk E. ezt a szerkezetet, mintha valami ősi kifejezés-mód volna, az *istenadta* igei eredetének a bizonyítására említi; azt mondja: »Bizton állíthatom, hogy nemcsak a végzett mult [igy!] alakjaiból válik jelző, hanem — igaz hogy nagy ritkán — az elbeszélő multéiból is. Jegyzeteim között ezennel [igy!] csak ezen egy

¹ L. erről Nyr. 27:578.

² Érdekes, hogy Thewrewk (id. h. 348) a *tenger-járta* hajó-félékről azt mondja: »En azt, amire egy-egy nyelv vagy toll ilyen hamis analógia hatása alatt rájár, nem észjárásnak, hanem a nyelvérzék fogyatkozásának tartom.« Pedig ő maga (347) a saját Görög Anthológiájából idéz olyan kifejezést, melyben a hamis analógia még tovább ment, tehát szerinte még jobban megfogyatkozott a nyelvérzék: »a *nyilakat tova hárította* vasing!«

példára tudtam ráakadni¹: ha már az *imént mondám* szó nem elég, mondja Brassai, Neo- és Palaeologia. Úgy rémlik előttem, erdélyi íróknál még több ilyest láttam. Méltó lesz azt megfigyelni« (id. h. 338—9). — Pedig nagyon könnyű fölélni, »könnyű nemcsak ésszel, hanem ökölrel is, és megfogni kézzel«, hogy Brassai miért helyettesítette éppen ebben a négy mondatában az *említettem*-et az *emlitém* alakkal. Mind a négy mondatban csak imént történt, csak alig végzett cselekvést akart kifejezni, ezt a viszonyt pedig a székely nyelvszokás rendszerint evvel az *emlitém* igealakokkal fejezi ki!

Faludi nemcsak a *temondád*-ot alkalmazza a *te-mondottad* helyett, hanem tovább menve még a folyó cselekvés igealakját is így használja, s egy-két más forrásból is idézhetek hasonló kifejezéseket:

Hogy merted fiamat ily nagy gonoszra csálni és *te tudod* mester-séggel országunk örököse ellen bátorítani? (Fal. 844.) Ti pedig ezer hízelkedéssel s *ti-tudjátok* mester-séggel addig ostromoljátok az ártatlan szíveket (92). Tilalmazták, hogy kedvünkre ne éljünk, a *magok-mondják* jószágokra ösztönöznek (124). — Elfogadhattam Czibak szupremáciáját, de nem fogadom el Fráter Györgyét, a mostani *magamondja* püspökét (Jókai: Fráter György). — Ez a *mi lakjuk* része a világnak kicsiny (Gyarm. Nyelv. 1794. 1:350). — Lovász Imre, egy nyelvújító magyarságát bírálva (Értekezés a m. nyelvújításról 1835. 50. l.) azt írja: »Az efféle kitételek: a bírónak *megjelenttén, irándotta, elhunyándás, kezdendném*... az új iskolának legeslegújabb becses talál-mányai; valamint az ilyenek is: *zsidólakja utca*, ennek formájára: *zsidólakta utca*. *Istenverte had, istenadta ember* stb. elmúlt időtől a személyek bírást jelentő ragasztékaival származott, a nyelv természetén alapuló helyes régi szólásformái, melyeket a jelen időre alkalmaztatni még eddig senkinek sem jutott eszébe.«

Fogarasi János még ilyent is próbált: »*Az előadtam és még előadandom szabályok*« (Akad. Értesítő, nyelv- és széptud. 1:235. 1860). Vitkovics pedig azt írja: »*A sok tatár vigye pörben munkáló ügyész*« (azaz ügyvéd, Munkái 3:122). — Érdekes, amit Thewrewk E. 348 idéz Terhes Sámuel 1819-i gúnyiratából: »*A pókszótte háló, dajkától tanulta nyelv, felhoztuk példa s több ily nyelvünk természetével ellenkező kifejezéseket nem igen fognak felkapni; mert ha ezeket bévennénk, az analogia kívánná, hogy tovább is ilyformán csúfolnánk a nyelvet, p. o. a meghízni fog lúd, a megérni fog búza, a ne sírjon lányka, a napvilágot nem látott volna görögész könyv* stb.«²

¹ Én már húsz évvel előbb tárgyaltam ezt a szerkezetet, Nyr. 7:443. S. Zs.

² Még ide teszem ezt a két mondatot: »... akarok néhány véletlenül rábukkantam adatot fölsorolni« (Nyr. 20:94). »*Egy hivatkoztál leveledről mit sem tudok*« (egy jó barátom írta 1874-ben; különben is mesterkélt volt az írásmódja). — Megemlítem még, hogy a szóban forgó szerkezet a török-ségben is alkalmat adott különféle analógias alakulatokra.

A MÁSSALHANGZÓK HASONULÁSA A MAGYARBAN.

(Vége.)

II. Teljes artikulációjú mássalhangzók hasonulása.

A) Hátraható hasonulás.

A teljes artikulációval ejtett mássalhangzók sokkal ritkábban hasonulnak, mint az eddig tárgyaltak, és kisebb mértékben. Teljes hasonulás csak olyan mássalhangzók között történik, amelyek képzésükre nézve közel állanak egymáshoz (pl. *d* és *t*); ha különböző képzésű hangok között történik teljes hasonulás, akkor ez nem egyszerre, hanem fokozatosan történik és a teljes hasonulás több egymásra következő részleges hasonulás eredménye. Így pl. a soproni *imádkozik* (Nyr. 4:419) ige az *imádkozikból* csak *imátkozik* alakon keresztül fejlődhetett.

Rendesen az indukált hang artikulációjának csak egy-egy tényezőjét áldozza fel az indukáló kedvéért, szóval az érintkező mássalhangzók között nem teljes, hanem részleges hasonulás történik. Leggyakrabban az az eset fordul elő, hogy az indukált hang a gégefő artikulációjában alkalmazkodik az indukálóhoz. Hogy minden egyes hangnál külön ne kelljen foglalkoznom ezzel a jelenséggel, előbb a hasonulásnak ezt a fajtáját tárgyalom. Lényegében ez sem különbözik a részleges hasonulás más eseteitől, mert ha pl. *hat darab* helyett *had darab*-ot ejtek, nem teszek mást, mint a *t* hangba anticipálom a *d*-nek a gégeartikulációját épen úgy, ahogy az *ablak* szó ejtésénél a *b*-be anticipálom az *l*-nek a nyelvartikulációját.¹

A mássalhangzókat zöngés és zöngétlen mássalhangzókra osztják aszerint, amint a tüdőből kitóduló légáram a gégefőben

¹ Balassa (Magyar Fonétika³ 120) a hasonulásnak ezen most említett eseteit külön választja a többiektől »a képzés módja tekintetében való hasonulás« név alatt és szembe állítja a képzés helyére nézve történő hasonulással. Ezek az elnevezések egyrészt nagyon elválasztják a lényegükben azonos hasonulási folyamatokat egymástól, de másrészt meg félreértésre is adnak okot. A képzés módján t. i. azt értjük, hogy milyen akadály áll a kitóduló légáram útjába és eszerint pillanatnyi, vagy folytonos hangokat különböztetünk meg. Ilyen értelemben használja és magyarázza a »képzés módja« kifejezést Balassa is munkája 92. lapján. A képzés módja tekintetében való hasonuláson tehát azt lehetne értenünk, hogy pillanatnyi hanghoz hasonul az indukált hang úgy, hogy maga is pillanatnyivá lesz, pl. *fészket* > *ficket*. Ilyen hasonulás azonban, (mint később látni fogjuk) nincsen; az indukáló és indukált hang mindig a képzés helyére nézve közelednek egymáshoz.

és a szájban, vagy csak a szájban talál akadályra. Ha a magyarban egymás mellé kerül zöngés és zöngétlen mássalhangzó, legtöbbszörre vagy mind a kettő zöngés, vagy mind a kettő zöngétlen lesz, aszerint, amint a második mássalhangzó zöngés vagy zöngétlen. (Az mindegy, hogy mind a két mássalhangzó ugyanabban a szóban van-e, vagy két szóhoz tartozik, mert fonétikai szempontból a szó nem eleme a beszédnek.)

Lássuk először azt az esetet, amikor a második (az indukáló) mássalhangzó zöngés, tehát az ilyeneket: *lapban* > *labban*, *csapda* > *csabda* stb.

Hely szűke miatt nem sorolom fel az összes lehetséges zöngétlen és zöngés mássalhangzókból álló kapcsolatokat, csak az eredményt közlöm, amelyet azonban minden kísérleti eszköz nélkül pusztán hallás után állapítottam meg: A köznyelvi kiejtésben a zöngétlen mássalhangzó mindig zöngéssé lesz, ha utána zöngés pillanatnyi hang (*b, d, g*) vagy *z, zs* következik, minden más esetben (*l, ly, m, n, ny, r* és *v* előtt) megmarad zöngétlennek; tehát a *hátba, esdekel, vasgyűrő, kapzsi* szavakat így ejtjük: *hádba, eszdekel, vazsgyűrő, kabzsi*, — ellenben a *kapni, kaplak, kapva, lapra* szavakat úgy, ahogy írva vannak.

Ez az eredmény némileg eltér attól, amit Balassa közöl fonetikáiban. Az első kiadás 114. lapján felemlíti, hogy *g* és *gy* előtt az *sz, b* előtt a *k* és *sz* nem hasonul zöngé tekintetében, tehát a *szeszgyár, rosszban, széken* szavakat úgy ejtjük, ahogy írva vannak. A második kiadásban (121) az *észbe* és *székbe* példákat említi, amelyek szerinte így is ejthetők: *észbe, székebe*, de így is: *ézbe, szégybe*. Én e szavak kiejtését ismételtelen megfigyeltem magamon is, másokon is, de soha *szeszgyár, rosszban, széken, észbe* szavakat ejteni nem hallottam. Ebben a kérdésben a kísérleti fonétika van hivatva dönteni; nem tartom lehetetlennek, hogy e szavakban az *sz* helyett ejtett hang az *sz*-től is, *z*-től is különbözik (zöngés tenuis?).

Mivel a zöngétlen mássalhangzók csak explozívák előtt és *z, zs* hangok előtt hasonulnak zöngé tekintetében, a hasonulás okait ezekben a (az indukáló) hangokban kell keresnünk. Véleményem szerint a hasonulás oka az, hogy ezeknél a hangoknál a szájrészek artikulációja és a gégefő artikulációja nem fedi egymást, nem egy időben történik, mint a hangzóknál vagy *l, m* stb. hangoknál, hanem a szájrészek artikulációját megelőzi és követi a hangszalagok rezgése (erről meggyőződhetünk, ha pl. erős *d* han-

got ejtünk, mialatt a két fülünket befogjuk). Mivel pedig folyékony beszédben a szájrészek az egyik mássalhangzónak megfelelő artikulációból igen gyorsan mennek át a következőnek megfelelő állásba, — ha pl. a *hátha* szót ejtjük, a *h* explózióját szükségképpen megelőző zöngé (Blählaut) már a *t* explóziójakor hallható, úgy hogy a *t* zöngés hanggá lesz. A szájartikulációt megelőző zöngé annál határozottabban hallható, minél kisebb a kitóduló levegő számára engedett rés (leghatározottabban a zárhangoknál), ezért valószínűnek tartom, hogy a Dunán túl, ahol a *v* hangnak is van ilyen zöngésítő hatása az előtte álló mássalhangzóra, olyan *v-t* ejtenek (vagy ejtettek valamikor), amelynek képzésekor a rés szűkebb mint a köznyelvi *v*-nél, amely tehát a zárhangot jobban megközelíti.

Ha a második (az indukáló) mássalhangzó zöngétlen, akkor az *l, r, m, n, ly, ny* hangok tartják meg a gégeartikulációjukat, a többiek (*b, d, g, v, z, zs* stb.) zöngétlenek lesznek. A *babka, fáradtam, vágtam, szívtam, vízfelület* szavakat tehát így ejtjük: *bapka, fárattam, váktam, szíftam, víszfelület*. Ezeknél meg a zöngés (az indukált) hangot követő zöngének van szerepe. Ha pl. a *vágtam* szót zöngés *g*-vel ejtjük, a *t* előtt valami határozatlan zöngét hallunk, tehát így hangzik: *vágstam*. Folyékony beszédben ezt a *s* hangot elhagyjuk s evvel a *g* elveszti zöngés mássalhangzói jellegét (erről máshol részletesebben).

Ezek után sorra veszem az egyes mássalhangzóknak szájartikuláció tekintetében való hasonulását.

a) Pillanatnyiak.

A pillanatnyi hangok közül a *b* és *p* szájartikulációjukat minden mássalhangzó előtt megtartják a népnyelvben is. A *d, g, gy, k, t* hangok szájartikulációja csak a köznyelvben marad meg mindig, ellenben megváltozik a népnyelvben a következő esetekben.

d: *l*) *pallás, palló, odallak* (odaadlak) 29:176. *pallózat* 1:377. *palláson* Kem. 38. (vö. *hallani, vallani* > *hadlani, vadlani*; HB.: *hadlaui*).¹ — *n*) Különösen az igék tövének végső *d*-je hasonul az *n*-nel kezdődő képzők és ragok előtt (*-ni, -ná, -né, -nak* stb). *tunnánk* 7:233. *tunnak* 7:234. *fárannak* 9:379. *kereskenni* 10:41. *harmanap* 10:136. *szenni* 12:218. *annak* 12:384. *maranni* 19:509. *annád* Kem. 42. *nyugunnám* Tor. 29. *fekünni* 1:331. *bánkunám* *bánkodnám* 2:179. *vőlegényennek* (= v. -ednek!) 22:477. *hannagy* (= hadnagy). — *ny*) *szalannyi* Kem. 38. *fürünnyi, alunnyi* 19:509.

¹ *dl* > *ll* hasonulás az alapja ennek a visszakövetkeztetett alaknak: *vidlás* (= *villás*) 16:470.

bűnhönnyi, kűnnyi 20:370. *kárumkonnyi* 4:419. *kásásunnyi* 26:94. — *k*) *imákkozik* 4:419. — *s*) *hassereget* 3:514. — *z*) *bozza* (= bodza) 13:495, 20:370. *mazzag* 4:563, 13:495, 10:370.

A mátyusföldi, csallóközi, pannonthalmi és őrségi *ahat, szehet, marahat, horhat* stb. igékben a *d* nem hasonult *h*-hoz, mert ezek analógiás alakok *ettem — ehetek, vettem — vehetek, lettem — lehetek* stb. mintájára tehát: *ettem: ehetek = szettem (szedtem): szehetek*.

g:b) *slobrik* (Schlagbrücke) 8:566. — *t*) *véttire* (= végtére) 29:176. *nyutton, röttön* 21:367. *röttön* 4:235, 6:42, 15:541, 19:509. — *s*) *vendésség* Bal. 79. — *n*) *tennap* 19:809, 7:277.

gy:l) *irélli* 11:477. — *n*) *hanni* 3:85. *fanna* (= fagyna) 20:370. *fonna* (= fogna) 13:494. *nén német* (= négy német) 12:473.

k:b) csak egy szóban: *töröbbúza* (= török búza) 6:322. *tere-buza* 6:525. *töröbuza* Tor. 61.

t:cs) előtt a *t* postalveoláris néha a köznyelvi kiejtésben is: *hács* csak 17:325. *mics csináljon* 8:519. *némecs császár* (német cs.) 32:180. — *gy*) *vógy gyümölcs* (volt gy.) 18:331.

b) Folytonosak.

v:l-hez hasonul ebben: *mélő* (mívelő) nap 2:45.

z:m) részleges hasonulás: *csidmadiához* 7:47. *csidmád* 2:419, 5:468. teljes hasonulás: *csimma* 32:275, 3:325. — *s*) a köznyelvben is néha az ilyen szavakban: *vitésség* 3:31. *kösség* Kem. 38.

sz:cs) *ros csikó* (= rossz csikó) 24:429. — *s*) *ros seb* (= rossz seb) 3:225.

s:c) *kiccigány* (= kis cigány) 15:541. — *cs*) *kiccsizmát* 15:541. — *sz*) *szokász szerint* 2:467. *veresz szőlő* Tor. 62. *vasz szégekkel* 7:527.

j:d) *madd* (= majd) 15:231. *rittam* (= rajtam) 16:571. *rétta* 10:41. *ritta* 9:492.¹

c) Folyékonyak.

A folyékony mássalhangzók (és az orrhangok) átmenetet alkotnak a magánhangzóktól a mássalhangzókhoz és ez az átmeneti jellegük a hasonulásukban is mutatkozik: hol a magánhangzónak, hol a mássalhangzónak tudják be őket. Az előbbi eset gyakrabban fordul elő, pl. *alma* ~ *aóma*, *óma*, *âma* a nyelvterület nagy részén.

A következő mássalhangzóhoz hasonul az

l:d) *âddâst* 16:523. — *j*) *tejjes, hajja* Kem. 4. *âjjon, hâjja, talâjjon* Tor. 19. — *k*) *hakka* (= halkkal) 29:176. *félhakka* 5:126. — *m*) *körüm má* (= körül már) 6:333. *hommi* 12:476. *húmmi* (holmi) 28:475. — *n*) *túnnan* 7:37. *tunнан* 13:283, 10:528. *tunнанon*

¹ Az *f*, *zs* és *h* hangok szájtartikuláció tekintetében nem hasonulnak.

15:448. *tunna* 1:376.¹ — *r*) *reggerre*, *szírről* 9:267. *halár* 6:332. *ódarra* 8:40. *barra* (= *balra*) 10:41. *hazurról* 16:138. *merre való* (= *mellre való*) 18:576. *közérről*, *szérről* 19:515. — *s*) *besső* 8:374. *fössége* 5:232. *fösső*, *besső*, *küsső*, *tusső*, *hátisső* 32:275. — *sz*) *fösszög* (= *felszög*, a falu felső része) 5:175. *fösszég* 32:275. — *t*) *kivátt* (*kivált*) 25:143. *beváttó* 23:39. *sütt* 4:563. *hóttig* 4:420. *örüttikbe* 2:234. *féttibe* 1:331. *talátt embör* Kem. 19. *fittem* 19:515. *éfatta* (= *elfalta*) 20:284. *főkóttél* (*felkeltél*) 15:372. *tóttényi* 17:191. *lekapáttam* 13:284. *szótt* (= *szólt*) 6:42.

ly: k) *sukk* 13:332, 13:498, 12:189 (= *sulyok*; e hasonulás valószínűleg a *sulykom* -od -a vagy *sulykol* alakokban történt meg). — *r*) *eherré* (= e helyre, ide) 5:467. — *v*) *gavval* (= *gallyal*) Bal. 82.

r: m) *dömmög* (*dörmög*) 27:406. — *l*) *solló* (*sarló*) 5:175, 6:177. *Kalló* (*Karló*) 7:130. *óllen* 7:371. *ballanghelékre* (*barlangh.*) 7:474. *pallag*, *salló*, *talló*, *ballang* 8:444. *ismellek* 9:233, 9:524. *kollát* 11:188. *jókollom* (*jókorlom*) 18:21. *föcselli* 18:140. *öllök*, *gyakollat* 19:218. *megvállak* 20:370. *vásál* 2:41. *Taliget* (= *Tarliget*) 2:322. *vánduló* 3:31. *öll* (= *öröl*) 3:85. *Gelle* (= *Gerle*, családnév) 3:144. *bället*, *ugallás*, *pellekegyik* 21:367. *mestélleginyek* 25:572. *töllesztő* (= *törlesztő*, *takarékpénztár*) 22:275. — *s*) *tássba* (= *társaságba*) 4:176. *bisalma* 33:214. *kossó*, *kopossó* 2:174, 17:476. *vessőt* (= *verse*(ny)t) 4:81. *nyáss*, *nyás* 4:557. *vesár* (*oláh*: *veriőáre*) 3:3. *nyess* 12:431. *bossat* 12:278. *vessen* (*versenyt*) 11:189. *óbest* (*Oberster*) 6:234. — *t*) *métt* (= *mért*) 5:174. *métt* (= *mert*) 2:324. *fájétt* 8:183. *lisztétt* 4:39. — *z*) *megézzik* (= *megérzik*) 6:465. — *zs*) *Pözzsi* (= *Pörzsi*) 5:175. *dözzsi* (= *dörzsi*) 4:422; *mozzsa* (= *morzsa*) 4:236.

d) Orrhangok.

Az orrhangoknak a jellegét az adja meg, hogy ejtésüknél a száj el van zárva és a légáram az orrüregen tódul ki; a szájüreg el lévén zárva, a szájrészek állása nagyon keveset változtat az orrhangok akusztikai benyomásán. Ezért az orrhangok ejtésekor rendszeren a következő mássalhangzónak megfelelő állásba hozzuk a szájrészeket a köznyelvi kiejtésben is (épen úgy, amint a *h* ejtésénél a következő magánhangzónak megfelelő állásban vannak a szájrészek). Tehát labiális mássalhangzó előtt (*b*, *p*, *v*) rendszeren *m*-et, alveoláris (*t*, *d*, *l*) mássalhangzó előtt *n*-et, palatális előtt *ny*-et és gutturális előtt *ŋ*-et ejtünk.

m: g) *ungat* (= *uhm hangon fanyalogva szól*) 1:383. — *k*) *fölöstökönkor* (*fölöstökömkor*) 2:466. — *t*) *szöntelen*, *terént* 13:494

¹ Mivel *ln > nn* hangváltozásra csak a *túl* *nan* szó nyelvjárási alakjaiban találtam példát, valószínűnek tartom, hogy ez nem is hasonulás, hanem az említett szavakra az *innen*, *innét* analógiája hatott.

(vö. *bont*: bomlik, *hánt*: hámlik, *ront*: romlik, *ont*: omlik, *hint*: himlő stb.). — *n*) *danne* (*domina*-ból) 17:507.

n:*b*) *tám bizony* 5:175. *igēm bánta* Kem. 43. *mindēmbe* Kem. 16. *mám be* 8:526. — *f*) *somfordál* (a német *schon fort*-ból? vö. Kúti: Hazai rejtelmek 1:105. jegyz.). — *gy*) *monygya* Kem. 38. — *j*) teljesen hasonul ebben: *igēj jó* 29:176. — *l*) teljesen hasonul: *killódik* 31:588. *egyellő* 29:176. *hëgyël le* (hegyen le) 25:573. *ajállak, szállak* Bal. 79. *kísszel lett* Kem. 42. — *m*) (teljes h.) *ki vam mind* Kem. 34. *osztám mind* Kem. 34. *osztám mëkszokik* Kem. 36. *álgyom mëg* 2:264. *osztám mi baja* 2:40. *ém máma* Kem. 42. — *p*) *pakompart* (Backenbart) 9:184. — *r*) (teljes h.): *ijjer rongyos* 1:185. — *v*) *itthum van-e* 4:40. *tám viszket* 5:122. *ém velem* 15:42. — Végül megemlítek még egy baranyai tréfás kérdést: *Láttál-e már ólom verebet?* (= ólon verebet).

ny:*b*) *Szegém Bálint, hám betü* 9:267. *szëgim Bókkon* Kem. 33. *torombü* 3:284. — *c*) *fon cica* (= fonj cica). — *d*) *mendörög* 3:324. — *g*) *arangaluska* (aranygaluska) Tor. 40. — *arankecske* Kem. 42. *leánkíróbe* Kem. 34. *lánka* Kem. 28. *picinkó* 12:189. — *l*) (teljes h.) *hál lába van* 12:474. — *m*) *cigámmajor* Kem. 28. *vëkom mint* Tor. 57. *arammáringó* (aranyból rigó?) 30:98. — *n*) *hánnak* 12:523. — *p*) *takampóc* Tor. 60. *arampízt* 4:37. — *t*) *bárántüdő* 5:469. — *v*) *penva* 7:131. — *z*) *hëánzik* Kem. 8.

B) Előreható hasonulás.

Sokkal ritkábban fordul elő a magyarban, mint a hátraható; a hasonulás azon eseteinek, amelyeket ide számítottak, nagy részét áttettem a kölcsönös hasonulás csoportjába, mivel mind a két érintkező mássalhangzó artikulációja változik.

t:*n*) *minn a pislogás* 2:88. *hinna* (= hinta) 15:284.

v: elveszti a zöngét *s*, *t* hangok után a dunántúli nyelvjárá-sokban: *s*) *husfit* 7:322. *tesfír* (testvér) 13:493. — *t*) *vetfe* 2:324. *rajt fan* Kem. 10. *Bitfa* (Bitva patak neve) Kem. 5. *ötfen, hatfan, hetfen, Istfán, hitfán* Kem. 5. *hatfan, hetfen* 8:40. *hitfán* 2:321. — teljesen hasonul *m*-hez: *tömmë* 6:319. *hammas* 9:31, 12:287, 13:494. *híre hamma* 7:89.

z: elveszti a zöngét *k* után: *talákszunK* Kem. 10. *csodákszott* 7:373.

sz:*s*) *keress* (= keressz, keresel) 14:521.

j: a köznyelvi kiejtésben is zöngétlen hanggá lesz *k*, *p* után a szóvégen: a *lopj*, *rakj* szavakat így ejtjük: *lopj*, *rakj*. — Teljesen hasonul a *j*-re kezdődő igeragok *j*-je a megelőző *s*, *sz*, *z* hangokhoz: *nyessük, megmásszátok, húzzák* stb. Ez azonban újabb fejlődés (K. T.: *musia* = *mossa* stb.). — *r*) *bëzoárra, voárrák* (= bezárja, várják) 29:23.

l:r) (csak Dunántúl) *tarró, sarró, parrag* Kem. 10. *sorót* (= sarlót) 30:396. *paraktokra* 26:93. *parrag* 13:494. *párom* (párolom) 2:325. — *s*) *passogat* (= pislogat).¹

m:s) csak az *esmeg*-ből lett *esség, eség* szavakban hasonul a dunántúli nyelvjárásokban 2:41, Kem. 27, 7:533. (Vö. a *sőt* kötőszó eredetét, l. MKszók.)

n:sz) *disztó* (= disznó) 5:264, 5:470, 13:253.²

C) *Kölesönös hasonulás.*

Mivel itt a két egymás mellé kerülő mássalhangzónak mindegyike indukáló és indukált hang is, betürendben közlöm a hasonló mássalhangzó-párokat.

c + s > cs (č) (az új hangban egyesítve van az *s* képzésének helye, és a *c* képzésének módja): *kilen csusták* (= kilenc susták).

d + j > ggy: *adjon, szedjek: aggyon, szeggyek; aggyutányos* (= adjutáns) 6:44.

d + sz > cc (c): *aci* (addsa ide) 8:564. *ace* 10:85. *accejdé* Kem. 10. *vacciva* 19:330.

g + j > gy: *kolégyom* (= kollégium) 15:239.

g + ly > ggy: *serággyo* (= saroglya) 10:188.

gy + s > ccs: *uccsegén* (= úgy segéljen) 4:30. *heccség* 2:186. *ucs cse* 7:233.

gy + sz > cc: *ec caóval* 19:477. *ëccër* 7:36. *ëccë* 21:282.

gy + t > tty: *fottyán* 10:326.

gy + z > ddz: *jeddző* (= jegyző) Kem. 9.

n + v > mm: *szemmed* (= szenved) 32:275.

ny + v > mm: *semmed* (= senyved) 1:421, 13:494, 20:371.

s + d > zzs: *mozzsa meg* (mosdjál meg) 7:371.

s + z > ssz: *nemesz szug* (nemes zug) 2:187.

sz + n > tt: *dittó* (= disznó) 29:286.

t + j > tty: *láltya, indáltya, fordáltya* stb. Nem hasonulnak azonban a *t* és *j* hangok, ha két szóhoz tartoznak, pl. *két jó*.

t + j > cs: azoknak a *t* végű igetőknek a fölszólító módjában, amelyeknek a tőhangzója hosszú, vagy amelyekben a tővégi *t*-t mássalhangzó előzi meg: *füts, véts, indíts, ronts, árts* stb.

t + j > ss: azoknak a *t* végű igetőknek a fölszólító módjában, amelyeknek tőhangzója rövid, azonkívül néhány hosszú tőhangzós igében is (*lát, lót* stb.), vö. TMNy. 632—633.

¹ A kemenesaljai *telles, halla, váralla* szavak nem *lj > ll* előreható hasonulás folytán keletkeztek. Az *lj* ezekben először *lly*-lyé lett és ez az *ly* fejlődött *ll*-lé ebben a nyelvjárásban épügy, mint pl. *király > királ* (vö. Nyr. 19:510).

² A dunántúli nyelvjárások némelyikében a *-va -ve* képző *v*-je is teljesen hasonul az előtte levő mássalhangzóhoz. Ennek az oka, hogy e képzőt összecserélték a *-val -vel* raggal: *irral* (= írva) 9:523. *sijeddel* 13:284. *öligeddé* 15:90. *élleppé* 6:176. *fáraddá* 9:232. *röhöggé* 9:234. *verre, adda* 4:175.

A $t + j$ hangkapcsolatból ts , illetőleg ss úgy keletkezett, hogy a j először elvesztette a zöngét, tehát \acute{x} -vé lett. Mivel a magyarban a j sohasem hasonul zöngé tekintetében az előtte álló t -hez, ha magánhangzó követi, (*látja, látjuk, látjátok, látják, rétje, kertjük* stb.) — valószínűnek tartom, hogy a *lássak, lásson, lás-sunk, lászatok, lás-sanak, vétsek* stb. alakokban sem szerves fejlődés révén keletkezett a tj -ből az ss illetőleg ts .

E hangváltozás eredetileg csak a felszólító mód alanyi ragozásának leggyakrabban előforduló alakjában történhetett meg: a második személyben, ahol a tj szóvégre kerül és a zöngét épen úgy elveszíthette, ahogy elveszíti ma is k , p után (*rakḥ, lopḥ*). A *lát* ige felszólító módja tehát eredetileg ilyen lehetett: *látjak, láss, látjon, látjunk, látjátok, látjanak*. Mivel azonban leggyakrabban a második személyt használjuk, az ebben ejtett ss (ts) átment a többi személyekre és a tárgyas ragozásra is. Hogy a ts , ss -es alakoknak ilyen analógiás továbbterjeszkedése lehetséges, kiviláglik abból is, hogy egyes nyelvjárások a jelentő módban is ss (ts)-et ejtenek tj helyett, tehát *látja* h. *lássá*. (vö. TMNy. 617—19.)

$t + s > ccs$: *segéccs* Bal. 28. *ficcsen* Kem. 42.

$t + sz > cc$: *mëccesz* (mit teszesz) 2:42. *iccka* Kem. 38.

$sz + n > tt$: *dittó* (= disznó) 29:286.¹

$\acute{x}t > tty$: *rittyig* (richtig) 16:532.

III.

Az idézett példák között igen sokban valamely szónak a végső mássalhangzója változott meg a következő szó kezdő mássalhangzójának hatása alatt, vagy viszont. Pl. a *két garas* kifejezésben a *két* szó t -je d -vé lett g előtt. Előfordul már most, hogy ezt a zöngés mássalhangzót megtartják olyan esetben is, ha l , m , n , vagy hangzó következik rá. Különösen a Dunán túl járják az ilyen kifejezések: *kéd malom, te izz od vótál*. Ezekben tehát dm ; zso nem hasonulás folytán keletkezett a tm , so -ból, hanem analógia alapján.

Ilyen hangváltozásra a köznyelvben is van példánk. A latinból vett *Paris* szónak a magyarban szabályos hangtani megfelelője *Páris* volna. Mivel azonban ez a szó rendszeren *-ban*, *-ból*, *-ba* ragokkal szokott előfordulni és e ragok előtt az s , zs -vé változik, a *Párisban, Párisból, Párisba* alakokból átment a zs az alany-

¹ Nem lehet ide sorolni az *ennyihány* szót (1:330, 12:286, 7:371). Az *nyy* ebben a szóban ugyanis nem *gyn*-ből keletkezett, hanem *gyny*-ből, itt tehát hátraható hasonulással van dolgunk (a *nehány*-nak *nyihány* nyelvjárási alakja van benne).

esetbe is: *Párizs*. (Épen így keletkezett a *malom* szó a száv *mlin-ből* (*malonba*, *malonból*, *malonba*).

A székelyudvarhelyi nyelvjárásban a *sing* szót *csing*-nek ejtik (ha ugyan következetes a közlőnek az átírása és 10:240-en olvasható *hat csing* nem *haccsing* helyett áll). A *sing* mértéket jelentő szó, amely rendesen számnévi jelzővel szokott szerepelni; az 1—100 terjedő számnévi jelzők közül 81 explozivára vagy affrikátára végződik, ezek pedig a szókezdő *s*-sel *cs*-vé hasonulnak. A *kéccsing*, *öccsing*, *héccsing* szavakból aztán elvonták a *csing* alanyesetet.

Szilasi a Nyr. 10:442 s k. l. Simonyinak egy a 6. kötetben közölt anyaggyűjteményére utalva foglalkozik a *fécket*, *decka*, *palack*, *pulicka*, *idzad*, *átádzik*, *ficfa*, *füdzfa* és *madzag* szavakkal, amelyeknek *c*, *dz* hangjaiban Simonyi *t* járulékhangot látott. Szilasi ezzel szemben az említett szavakról azt állítja, hogy »részleges regressiv assimilatiót állapíthatunk meg bennük, mert a palatalis spirans *sz* hasonult bennük a következő *k* befolyása folytán«.

Ezzel persze nem magyarázza meg a Simonyitól közölt összes szavakat, mert hiszen az *izzad*, *átázik*, *füzfa* szavakban a spiransot nem követi exploziva, mégis *idzad*, *ádádzik*, *ficfa* lesz belőlük néhány nyelvjárásban.

De nem tekintve ezt a három utolsó szót, amelyről Szilasi tévesen gyanítja, hogy hibásan van közölve (hozzátehetjük még a *füdző*: *füző* szót is 16:333) — az ő magyarázata a *ficket*, *palack*, *decka*, *pulicka* szavakra sem talál.

Szilasi szem elől téveszti itt, hogy a hasonulás mindig hangszervi közeledést jelent, a mássalhangzók közötti átmenetet könnyítjük meg avval, hogy artikulációjuknak a helyét közelebb hozzuk egymáshoz. Tehát labiális előtt álló mássalhangzó labiálissá, alveoláris előtti alveoláriszá lesz stb., de sohasem történik hasonulás az artikulációnak módjára nézve, tehát nem hasonul egy mássalhangzó exploziva előtt explozívává, spirans előtt spiranszá stb.

Nem tartom hasonulás eredményének az ugyanott tárgyalt *csajka*, *mókucs*, *csekély*, *macskura*, *mueskota*, *fieskális* szavakat sem. Szilasi egy görög példát idéz: »vö. a *γαπτός*: *γαβδην*«. Csakhogy ebben nem spirans hasonult az explozívához, tehát ez semmit sem bizonyít.¹

¹ Lehet, hogy ő arra gondolt, hogy a *γαφω* φ-je (tehát spirans hang) lett explozívává a *γαπτός*, *γαβδην* alakokban. Csakhogy a *γαπτός*-t nem *grastos*-ból, hanem **graphtos*-ból kell származtatni, mert a töve **gerph*.

Semmi okunk sincs elvetni Simonyi nézetét, mely szerint itt járulék *t*-vel van dolgunk. Szilasi avval érvel e nézet ellen, hogy a *decka*, *csekély* stb. szavakban a *c* és *cs* hangok palatális explozívák, tehát egyszerű hangok, nem pedig affrikáták, aminőket az *s*, *sz* elé járuló *t* adna.

Annyiban igaza van, hogy *t + s* és *t + sz* hangok a *cs* és *c* hangoktól különböznek, csakhogy a magyarban nagyon sokszor hasonul a *t + s* *cs*-vé, a *t + sz* *c*-vé: *segéts* > *segéccs*, *ötször* > *öccör*, *méccesz* (= mit teszesz) stb.

Végül megemlítem még a hasonulásnak azon eseteit, amikor nem két, hanem három mássalhangzó kerül egymás mellé. Végeredményben hangkilökés történik, ha pl. *Szentgyörgy* szóból *Szenygyörgy* lesz, az ilyen hangváltozást azonban sok esetben alig lehet elválasztani a hasonulástól. Az említett példában elmarad a *t* exploziója *gy* előtt; erre számos esetünk van a köznyelvben is, pl. *öt gyermek* > *öggyermek*. Igaz ugyan, hogy ez utóbbi példában a *t* megvan virtuáliter, mert a rákövetkező *gy* hangot hosszan ejtjük. De a *Szenygyörgy* szó *gy*-je és csak azért nem nyúlhatott meg, mert mássalhangzó előtt vagy után a magyarban a hosszú mássalhangzó mindig megrövidül (*Kolozsvárott* — *Kolozsvárt*).

A kiesett mássalhangzónak néha nyoma van a megelőző mássalhangzón, pl. *csib meg* (= csipd meg) 5:285; *űzs meg* (= üsd meg) 9:235. A *p* és *s* hangok itt a kiesett *d* hatása alatt lettek zöngésekké.

A három egymás mellé kerülő mássalhangzó közül rendszeren a közbülső szokott kiesni; így kiesik a mássalhangzók közti *j* ezekben: *térmeg ucca* 5:473. *kér többet, vár még, sír még, vág magadnak, dop te is, férhez ment* Tor. 21.

Az első mássalhangzó marad el ezekben: *eszpöllér* (expeller) 15:44. *lastok* (Ladstock) 6:183.

Leggyakrabban a közbül álló *t* szokott elveszni és ez az oka annak, hogy a népnyelvben a *majd*, *mert*, *oszt'* szavak végső *t*-je elmarad sokszor magánhangzó előtt is mondat végén is: *maj* 7:372. *mer akkor* 7:278. *mer ément* 12:217. *osz ez, osz egy* 7:523.

A következő táblázatban összeállítom a két mássalhangzó szájjartikuláció tekintetében történő hasonulásából keletkezett hangokat. A táblázat felső részén vannak az indukáló hangok, a bal oldalán az indukáltak. Ahol két hangnak megfelelő rovat található, ott vannak a hasonulásból keletkezett új hangok, amelyek előre-

ható hasonulás eredményei, ha a táblázat tetején levő hang van elől, hátraható hasonulás eredményei, ha a táblázat baloldalán levő hang az első. Azok a hangok, amelyek a táblázat felső részének és baloldalának megfelelő mássalhangzójától is különböznek, kölcsönös hasonulásból keletkeztek. A teljes hátraható hasonulásból keletkezett hosszú hangok álló betűkkel vannak szedve.

Nincsenek meg az indukált hangok (függélyes) sorában a *b, p, cs, ty, zs, h* hangok, mert ezek semmiféle mássalhangzóhoz nem hasonulnak.

KRÄUTER FERENC.

A MELLÉ- ÉS ALÁRENDELÉS KÉRDÉSE.

Kertész Manó (*Analógia a mondat szerkesztésben*, Nyelvészeti Füzetek 21 : 47) a következőket mondja: »*Paul Hermann igen szépen mutatja könyvének 5. fejezetében, de a magunk vizsgálódásából is tudjuk, hogy minden nyelv mondat szerkesztésében a mellérendelő szerkezet megelőzte az alárendelőt*; a nyelv régebbi korában az egyes mondatok nem voltak olyan szorosan összefüszve, mint most az alárendelő szerkezet által. Az összefüggés sokkal lazább volt, a mondatok csak egymás mellé sorakoztak, anélkül, hogy összekapcsolódva szerves egészet alkottak volna. A mai alárendelő szerkezet csak hosszú fejlődés eredménye...«

Hogy milyen Kertésznek a saját vizsgálódása, nem tudom, így tehát nem is szólhatok ellene; de ha olyan, mint amely módon Paulról tesz említést, bátran merem állítani, hogy nem egészen megbízható. Ugyanis az a hely, amelyre Kertész utal, nem az 5., hanem a 6. fejezetben van és a következőképen hangzik (3. kiad. 130):

»*Irrtümlich ist ferner die gewöhnliche Ansicht, dass die Hypotaxe durchgängig aus der Parataxe entstanden sei... Diese Ansicht hat sich deshalb bilden können, weil die älteste Art der Hypotaxe allerdings einer besonderen grammatischen Bezeichnung entbehrt und bloss eine logisch-psychologische ist. Eine solche logische Unterordnung aber als Beiordnung zu bezeichnen ist durchaus inkorrekt.*¹

Ezek Paul szavai. Azt hiszem, ezekből Galambos is tanulhat egyet-mást (Nyr. 35 : 450). Ezzel talán be is fejezhetnők a dolgot, de attól félünk, hogy ugyanaz a nézet még utóbb másokban is

¹ Azt gondoltam, hogy Kertész talán a második kiadást használta. Hátha Paul akkor még nem így tartotta? Utána néztem és ott is csak így találtam.

kikristályosodott és egyedül jogos, tudós emberhez egyedül méltó nézetként fog szerepelni, sietünk tehát megvallani, hogy bátran tarthatja mindenki emelt fővel az ellenkezőjét is. Most pedig térjünk át igazunk védelmére.

Az egyszerű nép beszédjének, valamint az irodalom legrégibb termékeinek vizsgálása után manapság már általánosan ismert és kétségtelen tény, hogy a mai mondatkötés szövevényes viszonyai régebbi, a maitól eltérő egyszerűbb alakokra vezethetők vissza. Eddig egységes a tudósok véleménye. De ha most egy lépéssel tovább megyünk és vizsgálni kezdjük, vajjon ezen külső nyelvi átalakulás oly természetű-e, hogy a mai alárendelés tisztán mellérendelésből fejlődött-e ki, vagy pedig eredetileg is volt alárendelés, már egységes feleletet nem kapunk. Némelyek a tiszta mellérendelést, mások a mellé- és alárendelést tartják a mondatok eredeti viszonyának.

Paulnak ide vonatkozó nyilatkozatát már fentebb ismertettük. Helytelennek mondja azok eljárását, akik a régebbi nyelvben tisztán csak mellérendelést látnak. Ugyanezen állásponton van Brugmann is, ki (Griech. Gr.³ 632. §.) a következőket mondja: »Ursprünglich sprach man nur in Sätzen, welche die Form von Hauptsätzen hatten. *Nun war aber Unterordnung von allem Anfang vorhanden*, als oft ein Satz den anderen seinem Sinne nach so ergänzte oder bestimmte, dass er gleichsam ein Glied des anderen wurde.«¹

Schmalz e kérdést illetőleg azon állásponton van, amelyet Paul helytelennek nevezett el. Ugyanis a (Lat. Gr.³) 265. §.-ban a mellérendelést tartja a mondatok eredeti viszonyának, és pl. már a 335. §.-ban következőkép nyilatkozik: »Wie oben § 265 gezeigt worden, wird sehr häufig das konditionale Verhältnis eines Satzes zu einem anderen gar nicht ausgedrückt, sondern es bleibt dem Leser oder Zuhörer überlassen, dasselbe sich selbst herauszuzukonstruieren. Dies ist jedenfalls die ursprüngliche Art der Anfügung, aus der sich die hypothetische Periode erst herausgebildet hat.«

Többen vannak ezen véleményen, mint láttuk Kertész Manó is. De ezen nézet leghatalmasabb ágyuja E. Hermann, aki a Kuhn-féle Zeitschrift-ben (KZ) »*Gab es im Indogermanischen*

¹ Brugmannak ugyanezen nézetét bővebben kifejtve lásd: Kurze vergleichende Grammatik der idg. Sprachen III. 887. §. s köv.

Nebensätze?» c. vizsgálódásában a következő eredményre jut: »Es haben sich also *gar keine Gründe* finden lassen, die dafür sprechen, dass es im idg. Nebensätze gegeben habe.« Mindannak, aki a régi alárendelést állítani akarja, E. Hermannal kell elsősorban szembe szállni, azért mi is elsősorban vele hadakozunk. Igaz ugyan, hogy Hermann az indogermán nyelvekről beszél, de e kérdés olyan természetű, hogy bármely nyelvre alkalmazható eljárásának gondolatfűzése és eszmemenete.

Ime az ellentétes nézetek a mondatok kezdetleges viszonyairól! Az a kérdés, melyik fél nézete az igazi, vagy legalább is melyik a valóbbszínű.

Jól mondja Hermann, hogy e kérdés tisztázására először is világosan kell látnunk a fő- és mellékmondat között való különbséget; mert hisz a főmondatok egymás közt mellérendelő, a mellékmondatok pedig főmondatukkal szemben alárendelt viszonyban vannak. Ezután foglalkozik is H. a kérdés tisztázásával és a következő eredményre jut (484.): »Mellékmondat és főmondat akkor van jelen, ha két mondat úgy kapcsolódik egymással, hogy az egyik, vagy pedig mind a kettő külön-külön vagy egyáltalán semmit, vagy mást jelent, mint egybekapcsolásuk alkalmával, és hogy egyúttal olyan nyelvi elemek is fellépnek, amelyek az így össze nem kötött mondatokban ugyanazon feltétel és ugyanazon jelentés mellett nem léphetnek fel. Azt a mondatot, amelyhez a másik mint kiegészítő vagy meghatározó tag tartozik, főmondatnak nevezzük, a kiegészítőt vagy meghatározót pedig mellékmondatnak.« Hermann-nak ezen meghatározása két dolgot foglal magában: 1. az összetartozandóságot, a szoros kapcsolatot a fő- és mellékmondat között, 2. nyelvi elemeket, amelyeket egy lappal odább el is sorol, még pedig: *a)* kötőszók, *b)* személyeltolódás, *c)* módeeltolódás, *d)* mondathangsúly, *e)* tempó¹ *f)* szünet a mondatok között, *g)* mondatok sorrendje, *h)* szórend, *i)* az ige mondathangsúlya, *j)* az igeösszetétel módja, *k)* csak a mellékmondatban előforduló szavak, bár nem kötőszók.² Ezek után H. eljárása a következő: megállapítja, hogy az imént elsorolt 12 nyelvi tünet közül az indogermánban egyik sem volt meg (bár ezt Brugmann

¹ »Viele Nebensätze werden *schneller*, als Hauptsätze gesprochen... Dieses Kennzeichen ist noch unwichtiger, als Nr. 5« (nálunk d.).

² Hermann ezen 12 adatán kívül felvehetjük még 13. az igeidő-eltolódást, amelyet mi később az *időegyenítés* c. alatt vizsgálunk, 14. hely- és időhatározó-eltolódást, mint újabb munkákból megolvashatni.

éppen H-nal szemben tagadja), azután levonja a következményt, hogy a régi indg. nyelvben alárendelésről beszélni nem lehet.

Öntsük le választóvízzel H. vizsgálódását s azután szemléljük az előjövő tüneteményeket.

I. Benső összefüggés.

Evvel a nyelvtudomány mai előrehaladása mellett könnyen végezhetünk. Hermann követelménye már egy kissé meg van haladva. Ma már tudjuk, hogy egy egész beszéd, egy egész könyv mondatai benső összefüggésben vannak egymással, még sincs minden esetben alárendelés. Hogy alárendelésről beszélhessünk, szükséges, hogy két mondat között a logikai összefüggés olyan legyen, mint a mondat és tagja között van, azaz alárendelés csak akkor lehetséges, ha az egyik mondat egy másiknak valamelyik tagja helyett áll. Ez a logikai alárendelés és ez lényege az alárendelésnek.

De előáll Cauér a Grammatica militans IX. fejezetével (Hauptatz und Nebensatz), és kifogásolja Paulnak fent említett szavait. Hiszen épen Paul az — úgymond — aki művében nagyon helyesen mutatja ki, hogy a grammatikai és logikai vonatkozások kölcsönösen feltételezik egymást, mégis azt tapasztaljuk, hogy nem mindig esnek össze (pl. logikai és grammatikai alany).

És Cauernak e tekintetben igaza van. Vegyük pl. a következő gondolatsort: *Elmentem haza. Nem találtam otthon senkit. Elmentem a szőlőbe. Nem volt ott senki. Mentem tovább.* Ha tekintjük az egyes mondatok között lévő logikai összefüggést, látjuk, hogy az alárendeléshez szükséges viszonyt megtaláljuk; pl.: *Nem találtam otthon senkit. Elmentem a szőlőbe.* Vagy: *Nem volt ott senki. Mentem tovább.* Nem oksági összefüggés van-e e mondatok között? És még sincs alárendelés grammatikailag. A grammatikai alárendeléshez még más kellék is kívántatik. Ha pedig ez nem volt meg a régi nyelvben, igen szépen megfér a logikai alárendelés és a grammatikai mellérendelés. Az a kérdés tehát, 1. micsoda külső elem szükséges és elégséges az alárendelés jelölésére; 2. megvolt-e ez a régi nyelvben is. Ezzel egyúttal áttérünk Hermann második feltételéhez és vizsgáljuk a külső nyelvi jelenségeket.

II. A fontosabb nyelvi jelenségek szerepe a magyar alárendelésben.

Először is Hermann gondolatmenetével (2. §) ismerkedjünk meg. Ez a következő: 1. Vannak egyes nyelvi elemek, amelyek csak az alárendelt mondatban fordulnak elő. 2. Ha ez így van, ezekről felismerhető az alárendelt mondat. 3. Tehát ezen nyelvi elemek az alárendelés eszközei a hallgatóra és beszélőre nézve egyaránt — még pedig itt nem tudatosak.

Tehát Hermann szerint az említett nyelvi tünetények a beszélőnek tudat nélküli eszközei az alárendelés kitüntetésére. Ezen nézet így, amint van, teljes lehetetlenség. Vegyünk pl. két magyar embert. Mind a kettő tökéletes magyarsággal beszél. Ha most Hermann nézete állana, a következő érdekes dolgok fordulhatnának elő: Az egyik ki akarja fejezni azt, hogy valamely gondolat egy másik gondolatot egészít ki, s ezt oly eszközzel teszi, amelyről halvány fogalma sincs. Még érdekesebb a dologban az, hogy míg a beszélő egész öntudatlanul alkalmaz valamit az alárendelés jelölésére, a hallgató megérti, hogy a beszélő agyában tudatos működés ment végbe. De a legérdekesebb kétségkívül az, hogy ugyanazon egy ember, mint hallgató olyan működést tud és ért meg, amelyre — mihelyt a beszéd sora rákerül — a feledés és tudatlanság sötétsége borul.

Ide vezet Hermann gondolatának elfogadása. Értelmes embernél az nem lehetséges, hogy valamit eszköznek válasszon ki, mégse legyen a kiválasztott eszközről öntudata. A választás kizárja az öntudatlanságot. Nézzünk egy példát! Az igaz, hogy a gramatikával nem foglalkozó embernek nincs tudomása arról, hogy a *hoggy* tárgyi mondatot (csak ezt vegyük), a *mert* okhatározó mondatot kezd, de igenis tud különbséget tenni e két kifejezés között: Azt mondotta, *hoggy*... Azt mondotta, *mert*... Ha semmit nem mondunk is e két kötőszó után, mindenki tudja, hogy a *hoggy*-gyal valamit akartam mondani, a *mert*-tel pedig valaminek az okát. De a mondatok osztályozása épen ezen alapszik! Tehát az említett nyelvi tünetények csak annyiban fejeznek ki valamit, amennyiben tudatosak. Úgy! de tudatos eszköznek — ha már egyszer eszköz — tudatos célja is van! Mert az lehetetlen, hogy a beszélő valaminek kifejezésére tudatosan alkalmazzon valamit és azt a valamit, amit ki akar fejezni, ne ismerje.

De ha ez így van, kérdezzük: hol van az bebizonyítva, hogy a fent említett 12—14 nyelvi tünetény célja az alárendelés, azaz annak a kifejezése, hogy valamely mondat szorosan egy másikhoz tartozik, mint annak tárgya, határozója, stb.? Talán az mutatja, hogy az említett nyelvi tünetények csak az alárendelt mondatban fordulnak elő? Ámde ezideig még nincs bebizonyítva, hogy a csak alárendelt mondatban előforduló nyelvi tünetények célja az alárendelés. Lehet, hogy úgy van; lehet, hogy nem. De a nyelvkutató csak annyiban vehet valamit alapul, s csak annyit építhet rá, amennyire a nyelvhasználat megengedi, nem pedig mint ő kigondolja. Ne a nyelv szolgálja az elméletet, hanem az elmélet a nyelvet!

Mindezek meggondolása arra indít bennünket, hogy vizsgálat tárgyává tegyük az egyes mellékmondatban előforduló jelenségeket, s csak azután vegyük elő a régi mellé- és alárendelés kérdését.

a) Az időegyénítés.

A név, mint ilyen, új a magyar irodalomban, mert ezen fogalom jelölésére nem találtunk alkalmas nevet. Értjük pedig rajta az igeidőnek egyénivé tételét, vagyis azon nyelvi jelenséget, amelyet Gyomlay Gyula dr., a Bartal-Malmosi-féle Latin mondat-tan átdolgozója így fejez ki (184. §): »A mellékmondatban lévő cselekvés időfokozatának jelölése a beszélő álláspontjához való viszonyában.« Ezen körülírást akartuk egy szóval helyettesíteni.

Van-e a magyarban időegyénítés?

Láttam, hogy *kijön*. Láttam, hogy *kijött*. Mind a két esetben a fő- és mellékmondat cselekvénye között egyidejűség van. Ez bizonyos. Mi különbség van hát akkor e két szerkezet között? Hogy lehetséges az, hogy az egyik szerkezetben *kijön*, a másikban *kijött* van? Megfelel e kérdésre a pszichológia, és magának a mellékmondati időnek az elemzése. A pszichológia tanúsága szerint a beszélő mindig központja igyekszik lenni a körülötte végbemenő dolgoknak, eseményeknek; azokat a maga szempontjából ítéli meg, magához viszonyítja. A beszélő alany ezen tulajdonsága hozta létre többek között az igeidőket is: jelen, múlt, jövő időt; pl. *tette* hozzám viszonyítva múlt, *teszem* hozzám viszonyított jelen. Nem mondjuk azt, hogy más viszonyítás nincs (pl. a latin *praet. perf.* nemcsak hozzám, de *egy más múlt cselekvéshez viszonyítva* is multat fejez ki), de az bizonyos, hogy a beszélő alany

a maga szempontjából is igyekszik az egyes cselekvényeket kifejezni. Így a fent említett két szerkezet között is az a különbség, hogy az előbbi esetben az ige megtartja az egyenes beszédben lévő idejét (ő *kijön*), tehát az akkori szemlélő szempontja szerint igazodik, míg a második esetben a beszélő alany már magához viszonyítja a mellékmondat igeidejét is. Ezen tűneményt nevezzük időegyénítésnek.¹

Az a kérdés, alárendelést fejez-e ki az időegyénítés? Az-e neki az oka és célja, hogy az alárendelést jelölje? Egyáltalán nem bizonyítható be. Más oka és célja nem mutatható ki, mint amit már elmondottunk: hogy jelezze a mellékmondat állítmányának időviszonyát a főmondati beszélőhöz. Sőt ha jobban szemügyre vesszük a dolgot, azt találjuk, hogy az időegyénítés mellérendelési jegyeket visz voltaképpen az alárendelésbe, azaz inkább bomlasztó, mint kapcsoló szerepe van. Mert pl. »Láttam, hogy megteszi« összetett mondatban a mellékmondat annyira főmondatára van utalva, hogy nélküle az időviszonyt nem is tudja kifejezni, míg a »Láttam, hogy megtette«-féle szerkezetben a mellékmondat függetlenül is viszonyít, tehát nincs rászorulva a főmondatra.

Látjuk tehát, hogy az időegyénítésnek oka és célja egészen más, mint az alárendelés jelölése, tehát nem is jele az alárendelésnek. Ennélfogva e két szerkezet: »Láttam, hogy *megteszi*« és »Láttam, hogy *megtette*« alárendelés dolgában teljesen egy vonalban állanak: egyik sem fejezi ki jobban az alárendelést.

(Vége köv.)

(Pannonhalma.)

KOMONCZY GÁSPÁR.

ÖNÁLLÓSÍTOTT MONDATRÉSZEK.

Irodalmi köznyelvünk a forrongó alakulásnak sajátos képét mutatja manapság. Szókincse különböző forrásokból folyton bővül (vö. Nyr. 33:505 és e rovat folytatásait); a népnyelv kincsei jeles népi alapon álló íróink hatására mind nagyobb s nagyobb tért

¹ A magyar nyelvben számos oly példa van, midőn a beszélő a mellékmondati időt egyéníti. Kalmár E. ellen az 1905-ki Nyr. 353—355. l. többet fel is hoztunk. Azóta igyekeztünk ezen időegyénítésnek a használatát is kikutatni, s azt találtuk, hogy különösen akkor fordul elő, ha a beszélő a mellékmondati cselekvényt ki akarja emelni és a figyelmet erre irányozni. Pl.: Láttam, hogy a pénzt *ellopta*, *elköltötte*, az apját *elverte*, stb.

foglalnak el benne. De nemcsak szavaink, a nyelvnek eme legmozgékonyabb elemei gyarapodnak új társakkal vagy közkeletűvé váló régiekkel. Fejlődnek, alakulnak mondat szerkezeteink is, s egy ilyen nem új, de új erővel lábrakapó mondataalakulásra akarunk ezúttal rámutatni.

Ha valamely napi- vagy hetilapunk cikkeit olvassuk, szinte fel se tűnik már az efféle mondat szerkesztés: »*Kedveljük a franciákat az irodalomban. A színpadon. A képírásban. S a szobrászatban.*« Vagy: »*Az iskolának éltem. A tudománynak. S a népnek.*« Simonyi e mondatokban a franciás szaggatott stílus (*style coupé*) mesterkéltné utánpótlását látja. (Hely. Magy. 13. l.) Valóban az a mód, ahogy e szerkezeteket manapság alkalmazzák egyesek nem egyéb eredetiségkedő utánpótlásnál. Stílusukat keresetté teszik, mert stílusuk nincsen. Egyéniségük abban nyilatkozik meg, hogy a vessző helyett pazarul alkalmazzák a pontot s az »összevont« mondat tagjait ponttal és nagy betűvel önállósítják. Ez a minden áron való önállósítás valóságos ideges rángatódzása a stílusnak.

De ha módjával alkalmazzuk, lehet értelme. Ha bizonyos mondatrészeket oly erősen akarunk hangsúlyozni, hogy a szórendbeli nyomatékosítás már nem elegendő, ha mély érzelmeket, nagy szenvedélyeket fejez ki a stílus: akkor ez önállósított mondat töredékek jogos használatuak, hiszen létüket lélektani törvény igazolja. A szív túlláradó érzelmei nem tűrik a befejezett mondatokat, a ziháló beszédben a szólamok eltörpülnek s sokszor csak a lélektani állítmány jut kifejezésre. S végül a magyar nyelv természete is inkább hajlik a rövid mondat szerkezetek mint a bonyolultak felé. Régi nyelvünk jobbadán vagy bonyolult mondat szerkezeteket nem tűrő verses művekből vagy fordításokból áll; az élő nyelvet csak levelezések, magánfeljegyzések ábrázolják. De a mai népnyelv szinte kirívóan mutatja, hogy afféle bonyolult mondat szerkezetek, mint pl. a németben, élő nyelvünkben (nem a fordított szaknyelvekben!) vajmi ritkák. Mily szépen hangzanak Petőfi rövid mondatai e sorokban:

Mindennek vége. Minden alszik.

Becsukva a szem. Húlve a szív...

— Bátran jöhetsz. Meg nem támadlak.

Hagyom magam. Erőtelen hang

Leszek. Te szélvész légy. Sodorj el! (Az utósó ember.)

Mindez természetesen csak a módjával történő önállósítást igazolja, amaz eseteket, *midőn erős szenvedély a kifejezés*

tárgya, vagy ha fokozással, szinonímák halmozásával valamit oly erős nyomatékkal akarunk kifejezni, hogy szórendbeli hangsúly-kifejező eszközeink már nem felelhetnek meg.

Persze a nyomatékosításnak ez a módja csak akkor felelhet meg, ha nem csépeljük el folytonos alkalmazással, hogy ezzel tegyük eredetivé, fordulatossá stílusunkat.

a) Leggyakoribbak az önállósított határozómondatrészek. Pl. *Tiéd gyűlölségem. Egyedül tiéd. Osztatlanul. Egész végtelenségében.* (Petőfi: Tigris és Hiéna 1:9). Vigan vagyunk. *Valóban.* Ha ezek meglátogatnak, majd lesz élvezet (Pet.: Kedves vendégek). Mikor vörös cicánk egyízben három napig se mutatkozott a konyhában, daliás fogadalmat tettünk, hogy nem eszünk és nem iszunk, míg barátnőnket vissza nem hozzuk. *Elevenen vagy holtan* (Herczeg, Lószőr-vitéz. Magy. könyvt. 18. l.). Csendes októberi eső permetezett, amikor kihajtottam. *Végig a nagy rónán,* ahol Európa legkülönb buzája terem (U. az: Elb. 138. l.). Odament Erzsikehez, megsimogatta az arcát. *Lágyan, szelíden, szeretettel* (Csizmadia Sándor: Népszava, 1907 l. 27). Olvasod az én ügyemet. Bizonyítékaimat is láttad. *A Tercsíről, az Erzsíről, meg a Rózáról. Sőt a többiekről is* (A Nap, IV. 26). Az ethika szállt, szállt alá. *Lent is, fent is* (Mikszáth: Jók. él. 2:257).

b) Önállósított jelzős kifejezések. Igen gyakran előforduló szerkezet, hogy valamely mondatrész ismétlődik egy jelzővel, mely valami hangsúlyozandó tulajdonságát fejezi ki, vagy pedig maga a jelző kiszakad a mondatból és önállósul. Pl. Lelkem bolyong, messze, messze. Fejem nehéz. Tele van gondolatokkal. *És terhes gondolatokkal.* (Pet.: Tigris és Hiéna 1:8). Mint a keresztes katonák a szent földre, úgy vándorolnak gondolatim seregesen Magyarországra. *Mind oda. Mind.* (Uo.) Alig birnak lábaim; mintha egy világ nehezednék rájuk. Ugyis az nehezedik. *A szerelem világa.* Hah, már itt van (Uo. 1:2). ... Semmi célból. Csak szeszély. *Haldokló szeszélye.* De teljesíteni fogod... (Uo. 2:9). A táti, ez derék legény. *Derék.* (Pet.: Kedves vendégek). Megígérte neki, hogy rendezni fogja ügyeit, tisztos évi járadékot is biztosít neki, természetesen csak olyan föltétel mellett, hogy elválik az asszonytól. *A gouvernánttól* (Herczeg: Elb. 15). Még versben is: Hegyek közt jártam. *Tar hegyek között.* | Kopár sziklát kis patak öntözött (Sas Ede: Hegyek között). Az ópium csak a szervezetet pusztítja el, a dicsőség elpusztítja az egész embert. *Az eddig* (Mikszáth: Jók. él. 2:116).

c) Önállósított tárgyak: Adott nekem a sors egy paripát, melyen a föld felét hódítottam volna meg. *A nagyra-vágyást* (Pet.: T. és H. 1:9). E gyűléstől várok végtelen sokat. *Mindent* (Uo. 3:4).

d) Önállósított állítmányok: A beteg, a hülye, az iszákos: egyformán tökéletlen ember. *Komoly munkára képtelen. Ingyenélő. Tehát gazember* (Herczeg: Elb. 139). Furcsa ügyebár: mikor valaki a saját birói ügyéről ír és beszél? Rendszerint furcsa. *Sőt egyáltalán nem is szokásos. Kivételképpen azonban kötelesség...* (A Nap IV. 26.)

e) Önállósult alanyok; csak egy példánk van ezúttal: nyelvünknek legrövidebb önállósult mondatrésze. Petőfi: Tigris és Hiénájában olvassuk (2:2): Azon asszonyt láttam valahol, ha nem csalódom. Igen, ő az. *Ő*. Azóta többször jelent meg képe lelkem előtt.¹

RUBINYI MÓZES.

KOLOZSVÁRI GLOSSZÁK.

V.

hadi vő, dolog
hadnagj: imperator M_1
zaz ember *hadnagja*: tribunus Cc_6
fok *hagjma*: allium A_6
altal *hagom* az hatart: transeo Cc_5
mas ember feiere *hagni*: *effere*
 se alteri H_3
el *hagni*, ki *hagni*: excedere I_3
el *hagiom*: desinere G_3
nem *hagiom*, nem engedem: patior
el *hadnj*: rumpere y_1 [S_2]
hagiok l. bocziatok
alab *hadni*: comminuere E_3

hirtelen el *hadni* bezedet: reti-
 cere X_3
 felben *hadni*: desistere G_3
 hús *hogio* [!]: carnivalia [!] D_4
 monjaro *hagjma*: porrus T_5
haj: coma E_2
hais: capillus D_3
haido (tancz), *haidu* (tancz) vő, tánc
hajdu: *planipes* (!) *planipus* (?) T_3
hailadozas: inflexio M_3
hajlani: propendere U_1
hajlandob: propensior U_1
 talp *hailas*: vola Dd_7

¹ Egy-két helyesen alkalmazott hasonló szerkezetre már Erdélyi Lajos utal *Az összevont mondat* stb. című értekezésében (1898, bővített különlenyomat a NyK.-ból, 100. l.). Pl. Négyesy verstanából ezt idézi: *Főcélom a ráció volt. A szerkezet értéke, a formák esztétikai elvei. S mindent oly egyszerűen adni, amint csak lehet.* E kifejezéseket, melyek önállósult alanyok, Erdélyi a ráértéssel magyarázza. A ráértés valóban a mondatrészek efféle önállósulásának lélektani indítéka, illetve magyarázata. Megjegyzem még, hogy újabban ez a mondattani jelenség nemcsak nálunk lépett fel föltűnő erővel, hanem az angol, német és francia irodalomban is, különösen a hírlapokban. E kapcsolatra még alkalomadtán visszatérünk.

R. M.

hainál vö. csillag
hajnal l. setet eý
hajñnal: aurora
haio: pinus [!] T₂
haio (arniek) vö. árnyék
haio (ház) vö. ház
alaczion haio kitsin: liburnum O₂
kitsin haio: vela Dd₁
uasas haio: aerata navis I₂
haios (mester) vö. mester
el hajñtani fel fele: relegare X₂
lohañto: agitator, vector qui cur-
rum agit A₅
(czet) *hal* vö. cet
chjk hal: lampreda est nomen
piscis N₄
kőuj hal: fundulus K₁
kőüi hall: saxatilis y₃
lepen hal: platessa T₃
menj hal: murena P₈
hal kopoltjuia: brancia D₁
fellivl haladñj: excellere I₃
el halaggiak: exierunt I₄
halal: fatum I₅
hezza (?) *halgatni*: obaudire Q₄
hozza halgatni: obedire Q₄
halkal: presse T₇
hallani: accipere A₃
el halgatni: negligere Q₁
szuniogh halo: canopeus D₃
zwniogh halo: zinzalarium Ee₁
vadazo halo: cassis, rete quo
capiuntur aves D₅
halo: rete X₃
halom: tumulus Cc₇ — l. hegj
hamu vö. színü
lo ham: helchion [!] seu helcion L₂
hant allíu (zoknia) vö. szoknya
hanzar l. biczak U₂
hanni l. költeni
zemere hannj: exprobrare I₄
zemere hannj commemorare E₃
mind[enre?] hanot homlok Megien:
praeceps ad omnia T₆
hanior [!]: alga (= binár) A₆ [Ily
alakban nem fordul elő]
haniotlas, az arniek haniotlása:
clima E₁

oda haniotlo (?): eo deferri solet G₂
haragos: furialis, furiosus K₂ sto-
machosus Aa₄
valaki haragossa: emulus, infla-
tus I₁
harang (mony) vö. mony
harcz, viadal: prelium T₆
ho harmat: pruina U₁
Harokalj: picus T₂
harstos (iatek) vö. játék
hasadek: sinus (alias) Z₄ hiatus L₂
hasadot (keő) vö. kő
hasadozot (feőld) vö. föld
hasitani: findere I₇
hasito (zeg) vö. szeg
hasogatot: fissus I₇
haznalny, jelen lenny: interesse
haznos vö. mező [N₁
hazon: utilitas Dd₈
hazon, tehetseg: facultas I₄
sok munkanak keűes *hazna*:
conatu magno, parvo effectu
aut profectu nullo E₄
haznosz [!]: emolumentum, gewynne,
et est lucrum laboris vel fruc-
tus H₄
haznos es karos: commoditas et
incommoditas E₃
haznoson: utiliter E₃
az hata (gerenczj) vö. gerinc
hata botas, darabos: fragosus I₈
fel hatni, menni, futni: elabi,
evadere H₄
hattiu: olor R₂
hatuanos vö. hordo
hauas: Alpium A₆ Alpes aa₄
haűas elűe: transalpinos [!] aa₄
haz (helj) vö. hely
haio haz, haio arniek: navale (?)
Q₁ [Egyik sincs meg sehol]
nýarlo haz: aestivus, a, um mellé
irva I₂ [Sehol sincs meg]
reitek haz: crypta, ein grufft
under der kirchen F₄
tanaćz has: forum, ubi tractaban-
tur cause rome X₄
tarhaz: gazophilacium, locus in
quo opes reconduntur K₂

telelő *haz*: hybernium est domus
 hyemalis L₂
haza (nepet) vö. nép
mas ember hazaia: *respublica*
 aliena X₃
haziabol: *regnis avitis* C₁
hazambelj: *simpatriota* Z₄
hazassagh: *matrimonium* P₄
haszasulas: *connubium* F₁ U_j
hazi vö. dolog, eszköz
hazi (pwchiók) vö. pücsök
udvar hazuga vel *hizelkedő*:
 sicophanta Z₃
hazúgh l. *sima*
hazúg: *vanus* Cc₈
hazúgsag, *hýúsagh*: *vanitas* Dd₁
egý hean (húz) vö. husz
hedegw (húr) vö. hur
hegedüs: *citharedus* D₈
hegg, *domb*, *halom*: *collis* E₂
hegjes vö. hely
hey: *squama* Aa₃
fa hej: *cortex* F₃
dio hēl közot valo ketsin (?) *he-*
 aczka (?) : *nauci* [*hernioczka* ki-
 húzva] Q₁
helyheztetes: *situs* Aa₁
helyíhetnő: *collocare* E₂
ganes hely: *sterquilinium* Aa₃
haz hely, *wles*: *sessio* Z₃
hegyes helyj: *montuosus* (?) P₇
ki fogo hely: *statio* Aa₂
ki fogo helyj: *portus* T₅
melj hely: *locus profundus* N₄
nező helyj: *theatrum* Cc₁
őr allo helyj: *specula* Aa₃
tanacé helyj: *pretorium* T₇
tér helyj: *planities* T₃
verő feñ hely [!]: *solaris* Aa₁
hellie (allatny) vö. állat
henieles, *cziendesseg*, *wresseg*, *ta-*
 gassagh: *otium* R₁
had el az henielest: *segnes moras*
 rumpe Z₁
henielő: *segnis* Z₁
herczegh: *archidux* B₃
here (meh) vö. méh
herelt vö. ember

herelt: *spado* Aa₂
uezteg heueres: *inertia* U₃
hibat (eýteni) vö. ejteni
hideg: *algor*, *frigus* A₆
high, *vekony*: *subtilis* Bb₂
himlő: *lentigo* O₂
het zakj zēl (olv. északi szél?)
 vö. szél
heűsegh: *aestus*, *calor* I₂
hýmpto (seker) vö. szekér
el hintenő: *spargere* Aa₂
ki hirdetni: *publicare*
hires: *memorandus* P₄
hires neues: *memorabilis* P₄
hiripeleő: l. lehelő
hirneű: *laus* O₁
hirtelen: *repentinus* X₂
hinni: *sentire* Z₂
el hidgied: *certum habe* D₇
hit (vallas) vö. vallás
el hitetés: *persuasio* T₁
hitető l. *el altato*, *chýalard*
hizelkedes: *illecebra*, *illecebro-*
 sus M₁
hizelkedes, *tettetes czúfsag*: *iro-*
 nia, *spott* N₁
hizelkedeo: *parasitus* S₁
hizelkedő l. *udvar hazuga*
hýúsagh l. *hazúgsag*
tarka hiuz: *linx* O₃
haio (?) *hioz*: *linx* O₃
ho (harmat) vö. harmat
ho (köz) vö. köz
hobozni [!]: *horrere* L₃
hod, *uidra*: *lutra*, *ein otter* P
meg hodolni: *subiugare* Bb₁
mivel hogj: *quandoquidem* U₃
hoher: *carnifex* D₄
holna (allia) vö. alj
holnap után: *perendie* S₄
homalij: *tenebrae*: Cc₁
homalj: *caligo* D₂
homalioskodni: *caligare* D₂
homaliosodnő: *caligere* D₂
homlitani: *propagare* U₁
homp gal: *gleba*, *est durus ces-*
 pes, *frustum terrae* K₄ [Minda-
 kettő székelj tájszó]

hop vö. mester
horczogni [!]: *ronchos ducere naso*
X₁ [Ilyen alakban nem ismer-
 őzűe *hordas*: *collatio E₂* [retes]
 hatüanos *hordó*: *vas sexagenarium*
zek hordozo: *lecticarius O₁* [Dd₁
horgas vö. dögenyeg l. fel
horgas (niaku) vö. nyak
elő horgat (kaza) vö. kasza
horog vagj tőke a' kinél az halot
 fel tamaztiak: *amites sunt sti-*
pites quibus aucupes utuntur A₇
horúat: *Illirýus M₁*
horvát vö. ország
hostat: *proastinum, ein vorstat T₈*
hostatt: *suburbium Bb₂*
hotar (öriző) vö. határ
keueset hoz az konýhara *parvum*
facit ad farinam I₅
hoz l. szwl
hozzu: *prolixus T₈*
ala hozas: *devectio G₃*
alahozni: *detrahere G₃*

(Folytatjuk.)

hozza vö. vetes
hőrcziek: *gurgulio, ein kornwi-*
bel, est vermis nascens in
fructu L₁
hőrcziők: *melis P₄*
kaza hugj: *Orion R₃* ?
kaza hūgja: *Urion, orion Dd₈*
 [Ily alakban ismeretlen]
hugios (czierép) vö. cserép
humiar: l. fa moha
hedegw hur: *chorda F₃*
hurka vel gőmböcz: *apexubo* [!] B₁
huros (madar) vö. madár
hus (hogio) vö. hagyó
az ki halotnal [v. halotual?] *ada-*
kozik nies [!] *hust*: *visceracio,*
qui crudas carnes distribuit Dd₆
egý hean hūz: *undeviginti Dd₇*
huzalkodot l. serdwl
húelk, asag uj, középső, nevetlen,
 kýezin [az ujjak nevei sorban]
hűeljk: *pollex T₄* [T₄

PÁLFI MÁRTON.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Hogyan készülnek a nyelvtörténeti adatok. A Magyar
 Nyelv Adatok *nyelvünk történetéhez* című rovatának legtermékenyebb
 gazdagítója, Takáts Sándor a *majorról* és *majorságról* írva, egyebek
 közt az mondja, hogy Fogaras 1632. évi összeírása »*lúdmajorságot*,
juhmajorságot, *majorságtehenet*, *tollas majorságot*, *tyúk*-, *lúd*- és egyéb
 mindenféle *majorságot*« említ (MNy. 3:35). Ebből az idézőjeles köz-
 leményből mindenkinek s magamnak is azt kellett hinnem, hogy a
lúdmajorság, *juhmajorság*, *majorságtehen*, *tollas majorság* és *tyúkmajor-*
ság szavak egytől-egyig az 1632-iki összeírás régi magyar szavai.
 Nehogy azonban csak egy pillanatig is tovább éljenek e hitben
 nyelvésztársaim, ki kell jelentenem, hogy a fentebbi kifejezések közül
 az 1632-iki fogarasi összeírásban — amelyből idézve vannak, s ame-
 lyet érdekes nyelvanyaga miatt magam is elejétől végig áttanulmá-
 nyoztam — egyetlen-egy sincsen meg. Ezeket a kifejezéseket
 az említett összeírásra Takáts Sándor tukmálta rá. Megvan az urba-
 rium 80. lapján a *maiorsagh Juh* és *maiorsagh Juhok* kifejezés, de
 a *juhmajorság* szó sehol sem fordul elő benne. Megvan a 77. lapon
 a *Maiorsagh Barmok* kifejezés is, de a *majorságtehen* szónak sehol
 semmi nyoma. Legjellemzőbb példája azonban a közlő fölületességének
 az, hogyan gyártotta elő az urbarium szövegéből a *tyúkmajorság* és

lúd majorság kifejezéseket. Az illető hely az összeírás 74. lapjának következő fejezetcíme: »*Tyúk lud* es egieb minden fele *Maiorsagh* rend szerént igi keőuetkezik.« Ha már ilyen egyszerű és világos helyet is beszéd- és értelemgyakorlat tárgyává kell tennünk, hát fölvilágosíthatjuk a közlőt, hogy itt egyszerűen tyúkról, lúdról és egyéb mindenféle majorságról van szó, de e hely alapján sem a *tyúkmajorság*, sem a *lúdmajorság* szót (pedig az utóbbira Takáts kétszer is hivatkozik) nem szabad régi kifejezésként előtálcálni. — Aki így gyártja a régi kifejezéseket, s aki a multkor (Nyr. 36:136) tárgyalt *bankó-só* vitájában ezzel a kérdéssel fordult volt hozzám, hogy »a magyarországi hivatalos vámtarifákban előforduló *banko salis* hogyan adható vissza magyarul?« (Századok 40:926) — annak egyetlen nyelvtörténeti adatát sem szabad készpénzül elfogadnunk. Hiszen ha a Takáts zamatos régi kifejezései latin szavaknak ilyen visszaadogatásán alapulnak, s ha a főttebbi eset tanúsága szerint pusztán emlékezetből vagy a szöveg félreértése alapján szerkeszt ez a közlő régi kifejezéseket, hogyan adhat a Magyar Nyelv ellenőrzés nélkül helyet az ő megbízhatatlan közléseinek?

De tartozom még egy-két helyreigazítással ugyane műveltségtörténettudósnak másutt megjelent közléseire és észrevételeire. Mindnyáján ismerjük az ő műveltségtörténeti tárcáit a Budapesti Hirlapban. E rovatban úgy látszik elemében érzi magát Takáts Sándor. Itt minden tudományos adatigazolás kényszere s az ellenőrzés minden lehetősége nélkül egészen szabadjára eresztheti régieskedő tollát s kénye-kedve szerint tukmálhat »jámbor eleinkre« mindenféle régi kifejezést. Így beszélt pl. az 1906. aug. 5-iki számban a régieknek *matra* nevű betegségéről, hasábokon át ekként emlegetve azt a nyavalyát, amelyről tudjuk, hogy *mátra* a neve (l. MTsz.). Így tukmálja rá ugyanazon tárcájában egy 1555-iki forrásra a *sápolyodni* igét, amely pedig régi adataink egész tömegének vallomása szerint *sápolódni* volt s legfőlőbb *sápolyódni* lehetett volna (l. NySz. és MTsz.). Legutóbb az ápr. 17-iki számban a régi *koponyás* (teknőcsináló) és *tokár* (esztergályos, faragó) mesterségről írván, ezt a megjegyzést teszi: »Legújabb nyelvtörténeti szótárunkba [értsd: az OklSz.-ba] a *koponyás* szó már belekerült. De hát köszönet nincs benne. Ott ugyanis azt olvassuk, hogy a *koponyás* szón a nagykoponyájú embereket értették.« Ez ferdítés, amelyet már a Századokban is (1906. évf. 638. l.) elkövetett volt Takáts uram, de most izetlen szellemeskedéssel fölhígítva a Budapesti Hirlap nyájas olvasóinak is föltálcálja. Az igazság az, hogy az OklSz. szerkesztője, egyetlen pusztá személynévi adatból (»Nicolaum dictum *Kaponyas*«) kellestván az eddig ismeretlen szónak jelentését megállapítania, kérdőjellel ezt az egyszerű etimológiai értelmezést adhatta csupán: »situlum vel magnam calvam habens; mit wassereimer, mit grossem schädel?« Tehát az OklSz. is elsősorban a *situla*, *wassereimer* (vödör, vízmerő vödör) jelentéssel hozza kapcsolatba a *koponyás* szót, melynek teknőcsináló értelmét egyébként hiteles adatokkal mai napig sem igazolta még derék történettudósnk. Erre a rosszindulatú eljárásra csak az a meg-

jegyzésem, hogy az igazságot nemcsak valótlan állítással csúfolhatjuk meg, hanem hallgatással is, olyasminek az elhallgatásával, ami a tényállás ismeretéhez okvetetlenül szükséges. Ezt a dicséretre méltó műveltségtörténeti módszert pedig Takáts uram fölötte sűrűn alkalmazta az OklSz.-ral foglalkozó cikkeiben. ZOLNAI GYULA.

A koponyás és a tokár. Ilyen című tárcájában (B. H. 1907. IV. 17) elmondja Takáts Sándor, hogy ennek a két mesterségnek milyen nagy divatja volt a 16. s 17. században. Tokárnak az esztergályost hitták, s hozzátehetjük, nemcsak magyarul, hanem déli s északi szláv nyelvekben is, a horvátban, tótban, lengyelben, oroszban is (a szláv *točiti* 'forgatni, esztergályozni' ige családjához tartozik). De sokkal érdekesebb a *koponyás*. Evvel a névvel jelölték a teknőcsinálót vagy *teknőst*, előfordul pl. így is: Michael *Kopanyas*, alias *Thekneós*. Ebből persze még nem következnék, hogy a *koponya* = teknő (azért, hogy a német *Schreiner*nek is mondja a *Tischlert*, *Schrein* nem a. m. *Tisch*), de Takáts elmondja, hogy »még a 16. és a 17. században nemcsak a kis vízmentő [olv. vízmerítő] teknőket, hanem a nagy vályu-teknőket is koponyának vagy kaponyának hitták. Az országbíró javainak 1680. évi összeírásában olvassuk pl. *linter magnus kopánya* [olv. *kopanya*] *dictus*«. Takáts közlését ezúttal megerősíti a szlovén és horvát nyelv tanúsága: mind a kettőben *kopanja* a teknő. — Érdekes ennek a teknőt jelentő koponyának viszonya a mi rendes köznyelvi koponya szavunkhoz; ezt T. is érinti: »A régi magyar nyelvm emlékekben..., amint [a NySz-ból] tudjuk, ... az emberi koponyát mindig körülírással fejezik ki: *az agy koponyája* ... Mivel pedig a *koponya* v. *kopánya* [olv. *kopanya*] másképpen teknőt jelentett, tehát a fentebbi kifejezésen az agy teknőjét kell értenünk. A régi vízmentő [olv. vízmerítő] teknőcskék vagy kaponyák teljesen hasonlítottak nagyságukra és alakjukra is az emberi koponyához.« Furcsa, hogy ezt a vízmerítő edényt T. teknőnek mondja, inkább sekély dézsa vagy kupa volt az, hiszen Somogyban, Baranyában a *kaponya*, *kapinya* most is fakéregből vagy tökkobakból készült nagy kanál forma merítő eszközt jelent (l. MTsz.) s a NySz-ban is a koponyának ez az első jelentése: »situla, crater C. wassereimer, wassergeschirr PPB. Csigával, vederrel avagy kaponyával meríts (Com. Jan. 115.).« S a latin *urceus* és *urceolus* szókat is a NySz. idézete szerint Calepinus szótára nemcsak *kancsóval* és *kancsócskával*, hanem *füles kaponyával* és *füles kaponyácskával* is fordítja; uo. *sitella*: *kaponyácska*. Így a Schlägli szójegyzékben »hausorium: *capina*«; Murmelliushnál »poculum: *kis kaponia*«, ehhez pedig Szamota (Murm.-kiadásában) egy érdekes adatot idéz 1497-ből: »In vindemio proxime transacto quandam novam mensuram *Chygerkapynya* vulgariter appellatam ...« Szikszai Fabriciusnál a *kaponya* = 'trulla' (ez a latin szó merítőedényt is, mosóteknőt is jelent). Ezt a 'vízmerő kupa' jelentésű kaponyát már Kresznerics és CzF. szótára összeveti a köznyelvi koponyával, s ennek a jelentését szintén így magyarázta Katona Lajos (Nyr. 19:422; azt mondja a többi közt: »Figyelembe veendő,

hogy a régibb nyelvben rendszeren az *agy-koponya* vagy *fő-koponya* összetétel felel meg értelmileg a latin *cranium* s a német *hirn* s *chale* szavaknak». Hiszen épúgy mondták a fejet kobaknak, töknek, a román népek bögrének (*testa, tète*; több példát is idéz germán nyelvekből Kluge a *Kopf* szónál, mert ezt is a kupának latin *cupa* nevéből magyarázták némelyek¹). Az olaszban a kupának *coppa* neve úgy mint minálunk a *nyak-kupáját* is jelenti. Meglehet, hogy a merítő *koponya* a kupa nevével függ össze, még pedig úgy, hogy a déliszláv nyelvek a *kupaból*, mely náluk is él mint olasz jövevény, alkottak egy **kupinja* szót, mint van pl. a *črepa* 'cserép' szóból szlovén *črepinja* (ez cserepet és agykoponyát jelent!) s ez a föltehető **kupinja* a magyar nyelvbe kerülve itt összekeveredett a teknőt jelentő *kopanya*, *kaponya* szóval, mely a szláv *kopanja* átvétele.

Több más érdekes szó között még ezeket találtam T. tárcájában: »Ott, ahol jó *musdalyos* erdők, erdős *bordácsok* [?], öreg harasztosok és *gyolták* (t. i. tölgyesek), ... bárdos- vagy láboserdők terültek el« ... *Muzsdaj-fa* a MTsz. szerint egy tölgyfaj (Szilágy m.); vajjon nem úgy viszonylik-e ez a *magyal*hoz, mint a *mezsgye* a *megyéhez*, a *rozsa* a *ragyához* stb.? A *gyolta* most is megvan *gyóta* alakban Somogyban és Baranyában, amott liget, emitt legelő jelentésben; s ugyanez a szó *óta* alakban legelőt jelent Zala és Vas megyében, s úgy látszik leginkább disznókról mondják: *ótára* *hajtják*, *ótán* *lőjgetnek* stb. (l. MTsz.)

SIMONYI ZSIGMOND.

Alom. Abban a mutatványban, amelyet a készülő magyar etymológiai szótárból a MNy. 2:300—312. lapjain közöltünk, az *alom* szót az *al-* 'dormire' ige -*m* képzős származékának magyaráztuk. Simonyi, utalva a cseremiszi *olom* s a csuvas *olım*, *olom* 'szalma' szavakra (Nyr. 35:384), valószínűbbnek tartja, »hogy az *alom* szintén csuvas jövevényt szorít.« E származtatás az első pillanatra talán tetszetős, de ha jobban utána járunk a dolognak, könnyű belátni, hogy az egyezés a magy. *alom* s csuv. *olom* között csak látszatos. A csuvasban, különösen az anatri dialektusban a köztörök szókezdő s- több esetben nyomtalanul elenyészik, pl.: csuvAn. *osla*, Kurm. *oslā*, Mkar. *s̄sla* árpamust, szaladfőzet < orosz *сѣно*; csuvOlg. *soza*, Buj. *šza*, Mkar. *s̄za* vetélő = kaz. tat. *susa* id. stb. Így történt ez a mi esetünkben is. Csuvas *olēm*, *ulēm* szalma Asm. XI., Zol. 19 [> cseremiszi Kel. Hegyi *olēm* strohhalm, stroh, Ramstedt 91, UgFüz. 13:145] = kaz. tat. *salam* szalmaszár, szalma Bál. 134 | bask. *sālam*, *hālam* id. KSz. 5:260, Katar. 48 | alt. *salam*, id. Verb. 289 | tob. *salam*, Radloff, Sprachmaterial 62 | kún *salan* (*salam*?) CodCum. 123 | oszm. *saman* Zenk. 573. Van az oroszban is *солóма*, de azért nem valószínű, hogy a köztör. *salam*, *saman* orosz jövevényt szorít volna. Az s- elenyésztetése a csuvasban csak újabb fejlemény, a magyarban tehát érthetetlen volna a magánhangzós szókezdő a várható szókezdő sz- vagy s- helyett. — Simonyi szerint az *alom* és *alom* »határozottan külön-

¹ Vö. még votj. *jir-tusti*, koponya, szó szerint 'fej-tál'.

böző hangalakja két külön előzményre mutat«. Nem szükségképen. A finn-ugor **sδs*- aludni, feküdni igető a magyarban *al-*, *ál-*, s *ol-* alakban van meg (vö. *ad* ~ *ád*), de amíg e tövekben a hangzóváltás finnugor előzményekre mutat, a megkülönböztető jelentéshasználat (sominium ~ substramentum, vö. lapp *oadðde* »cubile ursi«) aránylag kései megoszlás eredménye lehet.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Még egyszer a beteg. A *beteg* eredetéről írt közlésem (Nyr. 36:170) megjelenése után figyelmeztettek Štrekelj Károly: Zur slavischen Lehnwörterkunde c. tanulmányára (Denkschriften der Akademie in Wien 1904), melyben a kfn. *wětac* és a magyar *beteg* egybevetéséről és rokonságáról történik említés (5. és 77. l.) Szilády Aronnak a Magyar Nyelvben megjelent etimologizálása, úgy hittem, a szó eredetéről eddig ismert feltevéseket összefoglalja. Az ő nyomán indulva csakis az ott említett magyarázatásokra terjeszkedtem ki s éppen úgy elkerülte a figyelmemet, mint elkerülte Sziládyét, Sági Istvánnak Štrekelj munkájáról a NyK.-ben (34:472) megjelent ismertetése. Ezt annál inkább sajnálnom kell, mert 1. Štrekelj cikke feltevésem helyességéről még jobban meggyőzött volna; 2. alkalmat adott volna, hogy a *beteg* szót a szláv nyelvészet megvilágításában is bemutassam; 3. szembe helyezkedhettem volna a Štrekelj ismertető Sági István nézetével, aki a *wětac* és *beteg* közötti összefüggést tagadja. — Én a német nyelvből indultam ki. A berlini egyetem német szemináriumában Schmidt Erich mult esztendei Hans Sachs-gyakorlatai terelték figyelmemet a kfn. *wětac* szóra és nyelvjárási alakjaira. A bajor nyelvjárást beszélő Hans Sachs mondatja egy helyütt: »Dein *Whetag* ist so grosz da innen, | Das du sein selbs nicht thust entpfinnen« (Fastnachtspiele ed. Goetze 2:42). Felvilágosításért legelőbb Schmeier bajor szótárához nyúltam, amely viszont a Schmeller-féle cimbriai szótár *Betag*, *Beteger* alakjaira utalt. A jelentésbeli és alakhi hasonlóság a német *wětac* (és főleg nyelvjárási alakjai) meg a magyar *beteg* között rögtön felötlött, s a átvétel föltevésének mint már fejtettem a hangtani megfelelések nem mondanak ellent. Kétségtelennek tartottam, hogy e nézettel még egyedül állok, mivel sem Szilády, sem Lumtzer-Melich (Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter des ungarischen Sprachschatzes) nem szóltak róla. Štrekelj cikke azonban nem lepett meg: a német *wětag* és dialektusi alakjai meg a magyar *beteg* között a hasonlóság annyira szembeszökő. Štrekelj a szláv *betež* szót vette kiinduló pontul; eredetének fejtegetése juttatja a magyar *beteg*hez. A magyar *beteg* és a német *wětac* közötti egyezést pedig már Levstik és Levec felvetették; az utóbbi egy 1878-ban megjelent laibachi programban. E felfogást magáévá teszi Štrekelj is.¹ — Még csak néhány szót Sági István ismertetéséhez!

¹ Említést érdemel viszont Božidar Raić álláspontja (Štrekelj 77). Elveti a német *wětac*-ot és a magyar *beteg*-et a szláv nyelvekből származtatja. Szerinte a szláv *teg* gyökér és az idg. *be* igekötő (a mai német *bei*) összeillesztéséből alakult a szlov. *béteq* és a cseh *bětah*. Štrekelj rámutat ez álláspont tarthatatlanságára.

Sági a *wétac* > *beteg* származtatást nem fogadja el. Štrekelj a *w* > *b* megfelelést néhány német átvétellel példázza, az *ac* > *eg* megfelelésben a hangzóilleszkedés érvényesülését látja. »Csak két német jövevényszavunkat kell említenünk: *óbégat* és *rostokol*, azonnal szembe-tűnik a magyarázat lehetetlensége« (NyK. 34:473) mondja Sági. Csakhogy a *wétac* a kfn. nyelv irodalmi alakja. Ámde vegyük a szó nyelvjárási alakjait (Nyr. 36:171). Ha ezeket összevetjük a magyar beteggel, könnyen megtetszik az összefüggés. Irodalmi átvételről vagy hatásról szó sem lehet. A felsőnémet nyelvjáráások alakjai hathattak, különösen a cimbriai. A »hangzóilleszkedés« tehát már a németben végbemehetett. Sági példája: az *óbégat* pedig, meggyőződés-szerint, éppen a *wétac* > *beteg* malmára hajtja a vizet. Ha már most a *wétag* > *beteg* magyarázat még így sem volna eléggé meggyőző erejű, inkább Budenz, Szilády avagy talán Božidar Raić magyarázatát fogadjuk el?

VERŐ LEÓ.

EGYVELEG.

Goromba szók. Gyermeknevelésről diskuráltak íróemberek. Ott állt köztük Sipulusz is és megmondta ő is véleményét a kisgyerekek neveléséről.

— Én — mondta — ha jól emlékszem, meg is írtam ezt valahol, a gyerekeimet, mikor még egészen kicsinyek voltak, gorombaságokkal neveltem.

Mindenki elámul. Nem hiszik el a szelíd, jószívű Sipulusznak, hogy ő valaha gyerekkel gorombáskodni is tudott.

— Igen — folytatja Sipulusz — mikor néha dolgozni akartam és a kis kétéves fiam nem hagyott békén, felálltam, odamentem hozzá és szigorú arccal, villogó szemmel, dühösen kiáltottam rá:

— *Butorraktár!!*

A gyerek megijedt a borzasztó szótól, a ropogó r betűktől, meg attól a vésztjósító recsegés-ropogástól, amely ebből a szóból hangzik, ha dühösen mondja az ember. Ez volt az elsőfokú gorombaság. Ha aztán a gyerek megint lármázni kezdett, elővettem a másodfokú, az erős gorombaságot, amelynek mindig megvolt a hatása. Kidülledt szemmel, dühtől és mű-haragtól viharzó hangon ordítottam a kis gyerekekre:

Várkertraktár!!!

Ez még jobban recseg-ropog. És ez mindig megtette a hatását. A gyerek ijedten bujt a sarokba, s egy félóráig nem mert előjönni. Ajánlom a magyar apáknak ezt a nevelési módszert. Nyelvünkben aligha találunk két hatásosabb és nagyobb gorombaságot, mint azt, hogy: *Butorraktár!* — vagy: *Várkertraktár!* Az én gyerekeimnél legalább kitűnően bevált...

1907. I. 9.

PESTI NAPLÓ.

Imprimatura, exequatura, placetum. Az EPhK-ben (1907. 84) azt írja Erdélyi Pál: »S mikor Bercsenich, a budai cenzor... Mészáros kéziratát az *imprimaturával* ellátta...« S ugyanígy néha lapjaink, hogy ő fölsége kormánya egy-egy konzulnak megadja az *exequaturát*. Pedig ezek lehetetlen szóalakok a latinban. A teljes alakok tkp. fölszólító igék: *imprimatur* = nyomassék! *exequatur* = gyakorolja, t. i. konzuli tiszttét! Csakhogy ezeket aztán főnév gyanánt használták: megadni az *imprimatur-t* v. *exequatur-t* e h. a nyomtató engedélyt v. konzuli fölhatalmazást. De a mi íróink úgy látszik a németből indultak ki: *jm. das* [NB. nem *die*] *Exequatur erteilen*, s mivel *die Klaviatur* — *klaviatúra*, *Kultur* — *kultúra* stb., azt hiszik, hogy *Exequatur* — *exequatura* és *Imprimatur* — *imprimatura*. Különben ugyanilyen szóképzésbeli furcsaság volt, mikor *placetum regiumot* csináltak a királynak *placet* szavából ('tetszik' azaz elfogadom, helyeslem).

ANTIBARBARUS.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Tájszók.

(Kiskunságiak.)

Korda Imrének a Nyr. 14. és 15. kötetében közölt kiskunsági tájszavait a következőkkel egészítem ki:

altomba': alvás közben, álmomban.

bagaziny: rakodóhely, magazin.

belesutyánt: beledöf, belevág.

benső leány: szobaleány.

benyúló (kitünő magyar szó a

németes *előszoba* helyett)!

bögyös: melles, kényes (nőről).

csühös: rossz hírű.

csüves: szarvasmarha.

ébakaláz: elhibáz, elvét, eltéveszt.

épászol: elmulaszt.

ésettenkedik: lassan, szó nélkül eltávozik.

főkecmerög: fölkészül, nagy-nehezen föláll.

halomása esik: meghal.

helős-fenekös: kérkedő, magahitt, otthonos.

hoporcós: reszelős, érdes (nyelv).

huszt: uszít.

italos: iszákos, részeges.

jelönleg van: jelen van vhol.

kalamajka: zavar, zürzavar, kergetőzés.

kantáros: ügyes, talpraesett, mindenre kész.

kineszel: kitud, kihallgat (vmit).

kommint: vág, üt (fejbe k.).

kozmásodik: szerelmes kezd lenni.

kucorog: 1. guggol, meghúzódik vhol; 2. kóborol, barangol.

lebönye: a bika melle.

mögabajgat: megver, elver vkit (úgyhogy jajgat).

neszelődés: sürgés-forgás, ide-oda futkosás, zaj, láрма.

nyihelözik: vonakodik.

rippöm-roppom: egykettőre, tüstént, azonnal.

röggelöst: kora reggel.

röttön törvény: statárium.

sikontoz: morog.

söntörög: forgolódik, lábatlankodik vki körül.

suhikol: zúgolódik.

szörcsög: serked, csörgedezik (a vér).

tentéget: elringat, elaltat; cirógat, simogat.

1/2. oldal

tartabás vagyok tüle (félek tőle).
vasárnapos: (az olyan cseléd, aki-
nek vasárnap szabad napja van,
aki nincs vasárnap dologban).

vendégmarasztaló (tréfásan): bot,
fütykös, husáng.
virga: baj, kellemetlenség.
vízivóka (tréf.): torok, gége.

PAULOVICS ISTVÁN.

(Zala megye, Kányavár.)

bincsókos: ütés folytán keletkezett
sebre mondják, pl. bincsókos
ujjával fogta. MTsz. is említi,
de más értelemben.

csér: sár.

csuósz: a) földből kihúz valamit;
b) gyomlál. — É'csuósztott
bottal u' főcsórt neki (egy
földből kirántott bottal nagyon
megverte.).

elővonzat: előérzet (azt hiszem
mesterkélte).

eltanál: eltalál (fényképre: jól van
eltanálva).

fenyűs: fenyves MTsz. más vidék-
főcsór: megver (l. csuósz). [ról.

guóga: hinta (Gyertek gyerekek
guógáni!)

kajács: ferde (kajácsu hasítottá
a vásznat).

mögárvoltam: árva lettem.

szakos: piszkos; pl. sz. edény:
piszkos edény.

zsinajtóni: lármázni.

PLATSCHEK LAJOS.

Állat-beszélgetések.

Mikor ad disznók acs csürhéről mőnnek hazafele, a z-üres vájú
körül sivalkonnak, oszt aszonygyák ag gazdasszonyak: »Rossz gazd-
asszony! rossz gazdasszony!« Al lúdak mög ad disznók körül aszony-
gyák: »A z-a z-az! a z-a z-az!«

Éccör al lúdak asz szőlőbe mőntek; de közzülük egygy sánta a
z-ároktól nem tudott bejutni, hanem a z-árok szélén elkezdött föl s
alá járkálni, oszt eszt kijabálta: »Ka-ta te! Ka-ta te! hun mőntetők
be?« De gyün acs csősz, mőgostorozza al ludakat; as sánta szár-
nyára kél, oszt eszt kiáltta at többihőn: »Tuttam hogy úgy jártok!«

A lúdak az ért kalászu gabona-föld felé mennek, hogy a
gabonafejekből derekasan jóllakjanak; menet közben ezt tanácsolgtják
egymásnak: »Ket-ten szőgy-gyünk egygy zsákba! Ket-ten szőgy-gyünk
egygy zsákba!« Ilyen szép tanácsadás közben az eleje megérkezik s
midőn már javában nyakalja befelé a gabnafejeket, megfedekezve
minden ígéretéről, azt mondja a többinek: »Kiki magának! kiki
magának!«

Égygy kakas kukurikúl: »Főltakártunk!« Am másik rá kiáltta:
Mög is őttük [így]! A harmadik mög rá monygya: »Varga Ferke!«

Az anyafecske fészkecskéje előtt üve ezt csevegi apró fiacs-
káinak: »Kicsinek kicsi köll, nagynak nagy köll, ha nem aggya,
vák pofon, hogy tizenhatot hencsörögjön!«

Ha valaki a szobába megy, s ott gerlice van, ezt mondja neki:
»Ki kurrrrva! Ki kurrrrva! ki kurrrrva!« míg csak ki nem megy.

Az éhes veréb a lóganaj körül ugrálva mondja: »Csrip! csrip!
kanveréb, ab bolondot küdd elébb!«

Ha a lúdak sokáig be vannak rekesztve s ugyancsak meg-
éheztek, az éles torkú éhes gúnár ezt kiabálja: »Kád-ár-pát!
Kád-ár-pát!«

Az istennyila belecsap a karámba s ezt felgyújtja. A tüzes
lángnyelvek felhevítik a levegőt s a vén birkák ezt mondják: »Meleg
van!« (mély hangon); később pedig, mikor a lángok égetni kezdenek,
a bárányok így jajgatnak (éles fejhanggal mondva): »Megégünk!!«
Mikor pedig a dolgot már egyáltalában nem lehet tréfára venni, a
számár is elbődíti magát (csuklással ejtve ki az első szóttagot):
»U-tánnam!«

A kotlós-tyúk búcsúzik fiaitól:

»Gyertök elő kics csirkéjím,	Fölülhettök mán ülőre,
Hal lassanak mög szömejím:	Nincsen szükség nevelőre.
Nagyok vattok! nagyok vattok!	Kukoricám elfogyott már,
Szárnyam alá nem búhattok!	Ki nem hiszi, nízze mög bár!

Krumplival acs csirke el nem él!

Tüllem hát ögyebet mit remél?«

(Hódmezővásárhely.)

SZÖLLÖSI IMRE.

Népetimológiák.

Thaly Adalék-ait lapozgatva, akadtam a következő érdekes
népetimológiákra:

Bezerédi elvesztette az lovát,
Bukompanni megtalálta az nyomát. (2:185.)

Thaly valószínűnek tartja, hogy ez a *Bukompanni* annyi, mint
Buocompagni; »ilynevű olasz nemes család ugyanis létezik, és tagjai
szolgáltak a császári hadseregben«.

Likisperg Szakmártt magát mit vötted?
Mert mi jeled, majd elfelejtet. (2:341.)

Ez a *Likisperg* — mint Thaly megjegyzi — *Glöckelsperg*
német tábornok. A magyar író a szó első részét *lik*-nak érezte.
(Vö. Lichtensteinből *Lik István*.)

Kolonics, *Strázsáló*, Spankó, Kopp, Kaprola,
Gyenerális Smitt, Virba, Sport és Karafa. (1:99.)

A felvilágosító jegyzet megmondja, hogy ez a *Strázsáló* az
idegen *Strassoldo*-nak a megmagyarosított alakja.

GALAMBOS DEZSŐ.

Népdalok.

1. Kiszáratt a boddzafa, Ahun hálunk, ott hálunk,
Hun hálunk a zéccaka? Csak ha szép lánt tanálunk.
Ha szépet nem tanálunk,
Csúnyáná is méghálunk.

2. Ablakomba ég a gyertya, hamvadoz,
Mellette ül kedves rúzsám, szunnyadoz;
Né szunnyadozz, kedves rúzsám, gyere ki!
Má' galambod régestén vár ideki.

Jaj isteném, de nagy e za zárvaság,
De még nagyobb e za zéggymagányosság;
En is azé választottam szeretőt,
Hegy méguntam a magányos életét.

3. Kis pej lovam kocsma előtt feszelég,
Nézd még rúzsám, hogy ál rajta a nyerég.
Kocsmárosné hozza ki a világot,
Hagy nézzem még a zén kedves rúzsámat.

(Bács m. Bajmok.)

RÉVÉSZ ERNŐ.

Családnevek.¹

Girjesten falu. Demecke, Fazakas, Szebő, Gál, Miháluc, Geizi-Antoni, Szabó, Tamás, Gábor, Buláj, Korhán, Csobán, Farkas, Kádár, Kije, Dobai, Eröss, Franku, Vakár, Sáska, Máriska, Székely, Frona, Házipár, Frónai, Patiki, Mitók, Tanár, Maties, Tona, Mar, ciska, Tamás, Gábor, Istók, Dumók, Lucán, Tinne, Lupán, Béres, Butnán, Angeluc, Kerekes, Beres, Diák, Butuk, Boros, Zilágyi, Busziók, London, Kampán, Deszka, Bartik, Morár, Paskál, Kotán.

Ingán faluban. Lungu, Farkas, Pautecz, Kilár, Badika, Szebő, Albert, Manczi, Kosokúr, Potrisorka, Kotnarás, Manczi, Janesi, Tankó, Kerekes, Dobra, János, Lázár, Jenő Imbre, Szócs, Mihók, Tréfás, Gál, Dumikás, Bordeán, Borka, Fortima, Ficzu, Bordás, Butnár, Dümö, Balog, Martinus, Füstös, Genczi, Boros, Orosz, Dimitrás, Döbre, Szebő, Csibi, Csiki, Paulecz, Barót, Breszukár, Csobánko, Pap, Tónka, Kerekes, Gálos, Fodor, Kiskis, Tábor, Tódor, Füttyös, Kodor, Kóbor, Zádor, Hadar, Kavar, Zavar, Zadar, Roncz, Kupri, Szenes.

Peldest faluban. Bálint, Csobán, Mitok, Tanko, Borka, Biró, André, Dészke, Perczák, Bordán, Iván, Kocsis, Hobzár, Vakár, Igazula, Farkas, Horzárkötő, Puskás, Béres, Molnáros, Csobán, Andrós, Katona, Biszok, Ferenc, Pötőke, Gál, Szoika, Balog, Andrásko, Diák, Kádár, Hengár Kadi, Kinéz, Varga, Bartik, Hercsu, Frenkó, Donkó, Béleske, Dobra, Györgyina, Györ, Balogos, Minika, Dobosi, Kentes, Bartik, Szebő, Kicsi, Péterke, Dulácsi, Szász.

Tetzkán faluban. Sipos, Éveges, Csihész, Janesi, Iván, Csicsú, Fundácsi, Dümi, Frenkul, Molnár, Dobi, Doborka, Nagy, Kéthárom, Pokavet, Andró, Hereda, Landon, Bokor, Kukucz, Lázár, Bákócska,

¹ Kászoni Elek szabófalvi róm. k. kántor irata után közölte a szerkesztőséggel Rokonföldi 1880—1881.

Kukulecz, Keleti, Vass, Kalapos, Bilibók, Lukácsi, Dankú Morka, Kerekes, Szekeres, Geizi, Bitu, Csontos, Fogas, Rovasz, Horgas, Balog, Forgas, Mardos, Csipós, Kormos, Dancos, Tancos, Lános, Fogas, Pittyanti.

(Moldva, Szabófalva vidéke.)

KÁSZONYI ELEK.

Győrmezei adatok. (Győrszentmárton.)

Tréfás versek.

<i>Kajár</i> kancsót vetett,	Mi atyánk pápo,
<i>Főpéc</i> hasra esett,	Ki vagy Romábo,
<i>Rovazd</i> lebukott,	Jó bort mérnek Patakon,
<i>Asszonfa</i> áccsuszott,	Fejír cipót árúnak Nagyváradon,
<i>Szemmárton</i> fölugrott,	Kispécbe, Nappécbe
Azér van ol nad dombon	Beleütött ménkü ammén.
Most és mindörökké ammén.	

Káromkodások.

Ráncos attá. — Ejnye forgó fikom teremtetten. — Ördög bujk a zöreganyádba. — Kutyaigő teremtetten.

Szólások, közmondások.

Mámo a papok nak kanállá észnek (ünnepe lesz). — Mondott szóbul ért a zembér. — Asz hiszi, hogy a bögyibe vagyok (utjában). — Ott söpör, ahun a papok táncúnak (nagyjában). — Ék köcsisgég járunk (ingyen). — Fintapuruckát visel (kétszínű ember).

Babonák.

Péter jó megrakta a tüzet Péter-Pákor, azér vam most is meleg. — Ha Jakab naptján fölhős üdő lessz, nat tél lessz akkor. — Akki a léánnýá eggyütt lip be a temetőbe, al lessz a felesége. — Áj de igen ámos vagyok: esső lessz. — Hetfinn ha égyomorra tüsszent a zembér, ajándíkot kapnak. — Hetfinn levelet nem irnak, piszt nem váttonak, mer akkor megmarad. — Pappá ámonnyi gyalázat. — Tojást látnyi álomba szinte gyalázat. — Proséccijóba piros ászlót látnyi tüzet jelent. — Ha ja sót kiöntik a zasztára, pör lessz a házbo. — Ha uján (újholdkor) vetnek gabnát vak kukoricát, üszkös lessz, ha krumpit, kukacos lessz. — Egyedkor ha esső van, érohad a szöllő. — Orbánnap ha finylik, a tőfa (tölgyfa) virágzik, sok kenyér lessz. — Orbánkor ha macska főmégý a tüzhère, natt té lessz. — Akki disznóvá találkszik, nem fogaggyák szüvessen, ha birkává, akkor igen. — Úr színe vátozáskor ahunnaj fuj a szél, onnaj gyün a drágóság. — Ugyanakkor nem szabad a szöllőbe mēnnýi, mer akkor szint veszt. — Nagyasszon naptján nem szabad fördenyi, kendér mosnyi, mer vírfolást kap a zasszony.

BEKE ÖDÖN.

IZENETEK.

2.

Sz. K. Hogy Petőfi nem volt »fajmagyar« — mert apja szerb, anyja tót eredetű volt — az nem lehet magyarázata annak az egy-két »szlávós« szerkezetnek, amelyet Petőfi műveiből idéz, ezek nem is az ő egyéni nyelvsajátságai. Efféle szerkezeteinkről, amelyek a szlávóságával egyeznek, nem-sokára közölni fogjuk egy dolgozótársunk fejtegetéseit.

O. K. A *szived* és *szivedez* ige a NySz-ban hibásan van a *sziv* főnév családjába iktatva. Az elsőnek a címét így adta Szarvas: »(Szived), *szüved*, (szenved?)«, tehát maga is arra gondolt, hogy a cikkhez való egyetlen idézetben a *szenved* igét kell olvasni: »Ha isten az atyákat magzottyoktól megfosztaná, *szüvedgyék* azt békességes tűréssel«. Majdnem bizonyos, hogy ez az illető írónak tollhibája, mely úgy keletkezett, hogy öntudatlan össze-zavarta a *szenved* igét a hasonló jelentésű *szüvel*, *szível* igével. — A másikat így adja Szarvas: »Szivedéz (révedéz?)« vagyis azt jelzi, hogy az idézetben *szivedez* hiba e h. *révedez*: »Horváth János a rétségeken *szivedezvén*, valahány harsányi hajdu kezébe akada...« Kétségtelen, hogy ez a *széledéz* ige mellékalakja, vö. a NySz. *széledéz* cikkében idézett *szélvedez* alakváltozatot (3:145) és a MTsz-ban »szévékedik: szeleskedik«. (Gömör m.)

B. R. Hogy mi fán terem az a *konterfa*, amelyet Jókai emleget Rab Rábjában? Az a hely így hangzik: »A fekete pudli... kezdé a farkát csóválni a vendég előtt, azután a két első lábának a *konterfáját* odanyomta annak a bársony puliderére« (vagyis bugyogójára, RR. 1. kiad. 147). Nem *konterfa* az, hanem *konterfáj*, itt arcot, pofát jelent, de tkp. arckép, képmás = német *Konterfei*, *Conterfei* (*conterfeien* 'lerajzolni', 'lefesteni' = francia *contrefaire*).

I. M. Bizonyára úgy van, hogy az a *cicpad* (NyF. 9:45) nem egyéb a német *sitzbank*-nál.

Beküldött kéziratok. Szánthó G. Székelyföldi helynevek. — Vikár B. Ispilángi rózsza (fölolv. a M. Nytud. Társaságban). — Alexics Gy. Akcsa. — Téger B. Koleda, dóka. — Kertész M. Leköszön, fölköszön. — Hajtman Etelka. A mi magyar beszédünk. — Patrúbán L. Ökörszem, tőkehal. — Debreceni M. Mikszáth újabb munkáiból. — Náday P. Általános nyelvtudomány. — Szánthó G. Déd és ük.

Beküldött könyvek. Barátosi Balogh B. Dai Nippon. Dismunka Japánról. 2. és 3. k. (Gárdonyi S. kiad. A három kötet díszkötésben 36 K). — Seneca: Erkölcsi levelek, ford. Barcza J. (Franklin. Két kötet, 9 K). — Tót-magyar és magyar-tót szótár. Loos J. nyomán szerk. Pechány A. (Lauffer. Füze 5 K, vászonk. 6 K). — James E. W. és Endrei Z. Az angol és m. nyelv új szótára. Angol-m. rész. (Stampfel, Révai t.) — Szelényi Ö. A filozófia alapfogalmai (Tud. Zsebkönyvtár; Stampfel, Révai t. 60 f). — Nielsen K. A török hangsúly kérdéséhez (különny. a Nyelvt. Közleményekből).

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc József part 27.

HADLAUA CHOLTAT.

Hallá holtát teremője istentől annyi mint 'hallotta teremője istentől, hogy meghal, adivit se moriturum esse'. Ez az igenévi szerkezet régibb irodalmi emlékeinkben elég gyakran előfordul. Néha — mint a címül írt példában — a mai *hogy*-féle tárgyi mondatnak s a latin *accusativus cum infinitivo*-nak felel meg,¹ máskor meg az egyszerű latin s a mai magyar infinitivusnak, pl. *Szeretik zsinagógákban ... állván imádkoztokat* (MüncK. 23) = szeretnek zsinagógákban állva imádkozni, »amant in synagogis stantes orare«. — Hébe-hóba az újabb nyelvben is találkozunk vele: *Nézném a nap jöttét s lementét* (Petőfi). Állva perzsa sír felett *nem hittem szolgálá létemet* (Arany; l. még az alábbi idézeteket).

Ez a *t*-képzős főnévi igenév nyilván ősrégi sajátága nyelvünknek, de idővel — mint több más igenévi szerkezet — mindig több-több tért veszített s ezt a tért részint a másik főnévi igenévnek, részint pedig az összetett mondat szerkezetnek engedte át. Már a 15. században egymás mellett megtaláljuk a régibb és az újabb kifejezőmódot. Az Ehrenfeld-kódex a 81. lap végén azt írja: »*Ne szégyenljétek alamizsnáért menteteket*«; de ugyanazon a lapon már: »*Láttatik vala neki, hogy koldólni szégye[n]-lenének menni*«.

De a *t*-képzős igenév nemcsak tárgyként fordul elő, hanem sokféle más használatban is. Így először alanyként, s itt is egyértékű az infinitívussal s az alanyi mellékmondat. Példák:

a) Jó volt tenéked énnálam lettöd (ÉrdyK., NySz, = énnálam lenni). Jobb nekem holtom, hogynem éltöm (RMK. 2:94). Jobb volna holtom, mint ilyen kint látnom (PhilFl., NySz). Unalmas volna a léti idehaza (MTsz).

b) De semmi lön néki kincse oda volta, csak fiától ne lészen vala megváltá (Tin. 278, = hogy kincse oda volt). Sokaknak kedvek ellen esett haza jötte (Kaz. L. 3:375).

¹ Néha latin hatás alatt föl is veszi a másodrendű alanynak tárgyesetét, pl. *Magát képesejté tovább mentét*: ipse se finxit longius ire (DöbrK. 320).

Azonfölül mai napiglan sokféle határozói viszonyt fejezhünk ki evvel az igenévvvel, legtöbbször állapot- és időhatározót: *jártomban-keltemben, nevettében, nap keltekor, nap nyugtáig, holtomig* stb., ritkábban személyrag nélkül: *holtig, untig* stb. (Idézeteinket l. alább.)

Végre igen érdekes ez igenévnnek birtokos jelzőül való használata helyet és időt jelentő főnevek előtt. Ide tartoznak a következő kifejezések:

Az én laktam földje (Gyarm. Nyelv. 1:352; vö. *Bécsbe laktomba* uo.). Az ő előbbeni *laktok földére* (Ker. Préd., l. NySz. lakó-föld stb.). Ki kelle futni édes *lakta földéből* (Czegl. Megtért bűnös 139. Ez a 3. személy a *laktam földem*-félékhez is tartozhatik, amikben az igenévnnek melléknévi szerepe van). — Tegnapp visszajövének az édeskeserű *laktunk helyére* (Mikes 89. lev.). — »Pulverem pedum lingent: a *jártok földét* is csökolgatják (Pázm., NySz. járt-a Szól.). Tüstént *fekete helyét* meglágyította Romisten Vör. A rom 62. v.¹). Heródes *ő léte napján* tön nagy vacsorát a fe[je]delmeknek: H. natalis sui caenam fecit principibus (MüncK. 81b). A *léttém v. léttém napja* stb. (Mátraalja, l. Nyr. 34:479 és 278).

Ha mind az említett használatokat egybevetjük, látjuk, hogy egészen tipikus finnugor igenévi szerkezettel van dolgunk. A rokon

¹ Alkalmasint volt ilyen szerkezet is: **születtem földje, *születte földje*, azaz születésem földje, születése földje, de ebből újabb korban részint a *szület(ett)* helyett *szül(ött)* belekeverésével, részint pedig a 3. személy analógiájára (mint *szerettem gyermekem* helyett *szerette gyermekem*) különféle kifejezések keletkeztek. Vö. *Születte föld*: genitale solum PPBl. Keserves könnyhullatással eveztek el a szülötte földről (Mikszáth: Ahol a víz is virágzik). Hagynám el *szülötte földömet* (Wesselényi M., Kaz. L. 12:249). Szülötte földem (Halmágy, Nyr. 31:230); s ugyancsak Halmágyon: Itt haljak meg e *születte helyemön*; mindennek e *születte helyin* jobb (NyK. 31:417). Bejártam szülöttehelyemet (Merényi: Ered. Népm. 175—6). A *szülötte falumban* (Merényi: Dunam. Népm. 1:39). *Szülötte vidékemen* ez rendes nyelv-sajátság (Phil. Közl. 15:1051). Vágyom a szent nyelvű eredetit *szülötte szómba* tenni át (Dóczi: Faust, csal. kiad. 47). Isten hozzád *szülöttem föld* (Vikár: Somogy. Népk. 157). *Szülött földömön* (1841., id. Thewrewk E. Akad. Ért. 1899. 345). — Ha volt *fekete helye, laktunk helye*, bizonyára volt *állta helye* és *ülte helye* is, és ez magyarázza meg ezeket az újabban nagyon elterjedt népies kifejezéseket: *álltó helyében, ültő helyében* (l. MTsz). Kétségtől ilyen alakkeveredés útján keletkeztek: *állta helyében* × *álló helyében*, *ülte helyén* × *ülő helyén* (nem pedig *t* közbeszúrásával, mint Kassai magyarázta, Szókönyv 1:51, se pedig mozzanatos *t*-vel, mint magam gondoltam NyK. 17:52). Vö. **egy ültömbe megettem* (Nép).

nyelvekben mindenütt hasonló »nomen verbale«-k szerepelnek különféle viszonyragokkal s helyettesítik a megfelelő mellékmondatokat. Leginkább az *-m*-képzős igenév szerepel így; pl. a vot-jákban: *kut kuräktämdä šudid-a?* érezted-e, hogy a szíved fáj? szó szerint: szív búsultodat érezted-e? (Munk. Votj. népk. 204); a cseremiszből: »šogas kajmem užon-ulod láttak engem a mezőre menni«, szó szerint: mezőre mentemet látták; »tudo užo meň pört onžumem ő látta, hogy én a házat megnéztem«, szó sz. ő látta én ház nézetemet; »tolmem koklašte jur lie jöttöm közben eső esett«; »atiem tolmeške tište ilem atyám eljöttéig itt élek« stb. (l. Reguly cseremiszből 491—504. NyK. 3. k.); mordv. *molemstest* 'mentük-ben', *tumisinza* 'elment-é-ben', »tän tiems af noldasa míg ezt meg nem csinálja, el nem ereszttem őt«, szó sz. ezt tettig nem ereszttem stb. (l. Reguly 261. stb. mordv. mondatát NyK. 13:120); zürj. *sar kulömödž* 'a cár holt[á]ig'; vog. *tä kum minem juppoalt* 'az ember ment[e] után'; oszt. *manmel jupina* 'ment-e után' stb. stb.

A magyar *laktam földé és születtem földje*-féle kifejezéseknek a finnugor nyelvekben szintén *m*-képzős igenév felel meg, de úgy látszik mindig személyrag nélkül: vog. *telem ma* és finn *syntymä maa* szület[e] föld[je], cser. *maleme ver* és lapp *oätiem sadde* aludt[a] hely[e]; vog. *tēm mātūt sorjū sillawés*, szó sz. evett helyén gyomra földagadt, azaz ette helyén, ahol evett (stb. l. NyK. 34:432). Minthogy pedig az *m*-hangú igenév a rokon nyelvekben a befejezett cselekvésnek rendes igeneve, az imént idézett kifejezéseket, melyek a születés helyét, az alvás helyét jelölik, szó sz. így is fordíthatjuk: született hely, aludt hely.

A rokon nyelvekben ez az *m*-es igenév, de több más igenév is, egyaránt szerepel főnévi és melléknévi igenévül (vö. Budenz UgAl. 28. §¹). Fölötte valószínű, hogy a mi *t*-képzős főnévi igenévünk is eredetileg azonos a *-t* és *-tt* képzős melléknévi igenévvel, vagyis hogy a [*hallá*] *holt-át* azonos eredetű a melléknévi *holt* vagy *halott* igenévvel. Az *isten-adta*-féleket tárgyalva már megkockáztattam azt a föltevést, hogy a *-tt* képző szorította ki a mi nyelvünkben a valaha megvolt *m*-hangú igenévképzést. És

¹ Az altaji nyelvek is a bef. csel. melléknévi igenevét használják főnévi igenévül; a török azt mondja: 'jött-ünkben', a mongol azt mondja: 'jött-ben' e h. mikor jött (l. Kúnos: Oszm. nyk. 299, Bálint: Kazáni t. nyt. 143—4 és Budenz: NyK. 21:281). Hasonló szerkezetek a mandzsuban Budenz NyK. 20:391—2.

íme most azt látjuk, hogy ugyanennek a finnugor *m*-nek a helyén alkalmazta a magyar nyelv főnévi igenévül is a *t*-hangú képzést. Ez az észlelet megerősíti föltevésünket, amely szerint ez a két igenév eredetileg csak egyazon igenévnek kétféle használata volt.

Erre vallanak a régi nyelvnek s a népnyelvnek egyes olyan kifejezései, melyek az igenévnek összevonatlan, illetőleg *tt*-hangú alakját mutatják a főnévi használatban is: *halottaiból* fölkel, föltámad (l. NySz. halott Szól.; a latin *resurgit a mortuis* csak a többes számú alakot okozhatta, magyarosan bizonyára így mondták: föltámad **halottából*, azaz holtából); *fülem hallottára, mindenek hallottára, sok jámbor hallottára* (l. NySz. 1. hallat), *mindenек láttára és hallottára* SzD. MVirg. 251), *szeme láttára, füle hallottára* (Gyarm. Nyelv. 1: 351), *távollöttébe* = *távollétében* (Heltai, NySz.), *hír-löttig* (Medgy. 17. száz. NySz. lött- 3), tudakolta az iskola *lettje voltját* (MTsz.), *semmi letteképpen* (l. MTsz.), »*ette* haszna és aludta bére sincs« (Gyulai: Kis tű kezdi; = *éte* haszna, *éte* bére, l. NySz. és MTsz.; vö. még *tett* = *tét*); »nem várom az órát, de *jöttét* sem rettegem« (Kölcsey; vö. *alájöte, előjöte, kijöte, megjöte* NySz.); »a vétkekből kitisztíttatván a halálnak *nyugottára* (Illyés: Préd., 17. száz., NySz.), *nap nyugotta* után (Landovics, 16. száz., NySz.; = *nyugtára, nyugta*, de lehet *nyugodta* is).

Még csak az a kérdés: hogy viszonylik a *t*-képzős igenév az *-at -et*-féle főnévképzéshez? Rendesen egynek tartottuk a kettőt s a különbségeket iparkodtunk valahogyan kimagyarázni (vö. TMNy. 480). De most azt hiszem, hogy eredetileg se lehettek azonosak. *Mind-éltig* eredetileg így hangzott: **mind-éléltig*; ellenben az *élet* szó még a 13. s 14. században így hangzott: **életv-*. A HB-ben *choltat* már összevont alak s nincs benne nyoma semmiféle *v*-nek, ellenben *kinzotviatvl, üdetuítvl* stb. *v* hanggal s a *t* előtt nyílt magánhangzóval, tehát olyannal, mely nem szokott kiesni. Igaz, hogy *Akaratia* mint helységnév már 1108-tól kezdve előfordul *v* nélkül (l. NySz; Mátyás Fl. NySz; Csánki 3: 219) s a Gyulafehérvári Glosszákbán is: *arulatia, vadulatia* stb. De ugyanott *ielenetuiiben, nemzetui*, s még valamivel később is, a Königsbergi Töredékekben *kezdetuítul*. Az meglehet, hogy az *-atv* képző az igenévi *-ott*-nak *v*-vel való továbbképzése,¹ ahogy más finnugor nyelvekben is keletkeztek a melléknévi igenevekből

¹ A *szakadát, hófuját* á hangja a *szakadás, hófuvás*-ból lehet átvéve, TMNy. 479, vö. Ug. Al. 224.

megkülönböztetésül további képzővel ellátott főnevek, pl. a finn *-ma-ise-*, az osztják *-p-sa* (l. Budenz UgAl. 179¹). — Néha aztán az *-ott* és az *-at*, minthogy jelentésre és hangzásra közel állt egymáshoz, föl is cserélődött s itt-ott effélékkel találkozunk: »Vétkeztem istennek tíz parancsolatját nem *tartatomba*« (VirgK. 5). *Hallottára* helyett már a 15. 16. században előfordul *hallattára* s a 17. sz. óta *hallatára* (vö. utca *hallatjára* Nyr. 9:559). Vö. még *virradta* és *virradat*, *chudaltus* Kön. Tör. és *chudalatus* Gyul. Gl. s több eff.

Tehát nézetem szerint: a *t*-képzős főnévi igenév a *tt*-képzős melléknévi igenévből fejlődött; nem azonos vele, — de lehet hogy továbbképzése — az *-at et* főnévképző. (Ez utóbbinak származéka a régi *menettem*, *menetted*, *menette* igenév.)

Adatok.

1. Az igenévnek mondattárgyul való használata.

a) A *-ni*-képzős igenévvvel egyértékű.

szégyell, *átall*, *restell*: Szégyenli vala alamizsnáért *mentett* (azaz *mentét* EhrK. 87): *verecundabatur ire pro elemosyna*. Hogy önön-maga ne szégyellené *étet* az fráter (azaz *étét* v. *ettét*, uo. 92). Szégyenli *kimentét*: *pudet exire* (110). Ne általja jó lány *bementét*: *non vereatur bona puella introire* (BécsiK. 36). *Koldóltomat* általlom: *mendicare erubesco* (MünchK. 148 b). Az esmerők között szégyenlőm *koldúltomat* (TelK. 86). *Koldúltomat* szégyenlem (Kulcs. Evang. 438). Az mi itt való *ültünket* mi nem restellenéjük, de minden nap tebb tebb keltséget teszünk (LevT. 1:39).

szereti: Kik szeretik zsinagógákban és úcák szegén állván *imádkoztokat*, hogy láttassanak emberektől: *qui amant in synagogis et in angulis platearum stantes orare, ut videantur ab hominibus* (MünchK. 23). Nálad *létét* úgy szeresse, hogy ömagát elfeledje (ThewrK. 289). Ha egy helyen nem szeretem *háltomat*, ottan mást keresek (Helt. Mes. 150). Az írástudók szeretik *jártokat* a hosszú köntesekben: *scribae volunt in stolis ambulare* (Helt. UT. M7).

szokta: Hol Asverus szokta vala *lakoztát*: *ubi A. manere consueverat* (BécsiK. 49). Minden helyekben, kikben előszer szokta vala *vígadtát* (uo. 78). Miként es azelőtt szokta vala *tétet* (*tétét*,

¹ Budenz az *-at-v* képző első elemében igetőképzőt látott, UgAl. 224. — Révai az *-at* képzőt azonosnak tartotta a befejezett cselekvés *-ott* képzőjével s a kettőt éppen az ilyen *t*-képzős főnévi kifejezésekkel közvetítette: *teljesítsd kívántomat, meglakolta tettét, bocsásd meg minékünk a mi vétetünk* (Gramm. 3. k. kéz.). — Ilyen közvetőnek nézhetjük a *hitv(es)* alakot is.

uo. 145): *sicut et antea facere consueverat*. Szokta vala jártát (LobkK. 190). Nem szoktad te magad *illetedet* (*éltedet*, uo. 200).

únja, megúnja: Meguná a béka *laktát* a tóba (Pesti Fab., Toldy kiad. 126). Úgy tettették ők magokat, mintha únnák *ott lakotokat* (Szalkay: Blumauer Énéisse 47).

b) Tárgyi mellékmonddal egyértékű.

hall, lát, néz, tekint: Hadlava *choltat* (HB). Austriaiak más országokban fogják az hadak *létét* hallani (Nagyszomb. kalend. 1621. H4, = fogják hallani, hogy vannak hadak). — Mikor láttuk te vendég *voltodat* és befogadtonk tégedet, avagy mezejtelen *voltodat* és befedeztönk tégedet? quando te vidimus hospitem et collegimus te, aut nudum et cooperuimus? (MünchK. 62 b). Hadainknak *mint-voltát* tekénteni odafordultam (Bercs. Lev., NySz. mint-volta). A fűnek *megérttét* látván, azt mondá: Fiam, a fű megért (Dug. Péld. 271). Nézném a nap *jöttét* s *lelentét* (Petőfi: Szeretném itt hagyni...). Láttam *hiú voltát* emberi dolognak, *hamari felhágát*, *hamar estét* soknak, királyok *elestét*, birodalmak *vesztét* (Arany: BH. 3:15).

alajt, hisz: Műdön mend ezeket valljam, semmit nem alajtom én magam *vallatomat*: cum haec omnia habeam, nihil me habere puto (BécsiK. 60). Úrnak jovit hiszem *laktomot* (olv. *láttomot*: credo videre bona Domini, DöbrK. 72). Ha igazán mi hisszük *megholtát* és *felköltét* (Born. Ének. 37). Állva perzsa sír felett *nem hittem szolgáló létemet* (Arany: Az újgörög dalnok).

tud, megtud: Tudhatnám *mint létét* két kedves fiamnak (Gyöngy. Char., NySz., lét 1). Mihelyt *ott létét* megtudták a főurak (Fal. TÉ.).

megért, megtapasztal, magyaráz: Ebből magyarázom még *helyben-létit* a tábornak (Bercs. Lev., NySz. helyben-lét). Ha Nagyságodnak már *túllétit* bizonyosan megértem, egy kis corpuskát szalasztok által (uo., NySz. túl-lét). *Felnyílt szemes voltodat*... megtapasztalod (Com. Jan., NySz. szemes-volta).

remél, vár: Nem remélik vala öneki *megiőtét* (*megjőtét*, BécsiK. 38). Míg reá nem bökken vala, nem is remélheti vala *létét* (MonIrók. 8:338, NySz.). Alég várja az éjnek *setétültét* (ÉrsK. 463, NySz.). Mondja virág virágnak, várja végit világnak, két vén fának *ledőtít* s a meghótnak *felkötít* (ledőtét, fölköltét; találós mese, Kriza Vadr. 339).

érdemel: Hogy te országodban örökké érdemeljem lakoztomat (ÉrsK.).

említ: Említi az köszikláknak *vízzé-létét* (Pázm. Kal., NySz. lét 4).

tettét, képesít: Hogy tettetné *étet*: ut simularetur manducasse (olv. *étét*, mintha evett volna, BécsiK. 91). Tettessed *elmentödét* házadtól (GuaryK. 43 b. Nyelvemléktár). Magát képeséjét tovább *mentét*: ipse se finxit longius ire (DöbrK. 320).

megbán, szenved, retteg stb.: Valamenészer megbánták *elfordoltokat* ő isteneknek szolgálatjától (BécsiK. 19). — A szénán *fektét* szenvedé: foeno jacere pertulit (AporK. 130; vö. szénán *fekenni* szenvedé FestK. 252. latinosan). — Barátságod *szüntét* nem rettegem

(Kaz. Lev. 12:113). Nem várom az órát, de *jöttét* sem rettegem (Kölcsey). — Zokogja édes urától *megváltát* (Czeglédi Istv. Halotti beszéd Udvarhelyi Gy. felett 1661. 7).

mond, felel, tagad: És netalántal mondják ő szüvökben ő minden gonoszságokról *megemlékeztemet*: et ne forte dicant in cordibus suis omnem malitiam eorum me recordatum (BécsiK. 189). Jövének mondván es önmagokat angyali látatot *láttokat*: venerunt dicentes se etiam visionem angelorum vidisse (MünchK. 167¹). Felelének ő *nem tudtokat*, honnan volna: responderunt se nescire unde esset (MünchK. 156 b). Meg ne tagadja az, ki fő, *vele irgalmasság tétét*: nec renuat, quae praest, cum ea facere misericordiam (BirkK.).

mutat, kimutat, megjelent: Megmutatja e tudománynak *igaz voltát* (Helt. Bibl., NySz. igaz-volta). A macska... ha egeret lát, *macska voltát* kimutatja (Misk. VKert., NySz. volt 2). Megjelentik *jelen való vótokat* (MA. Bibl., NySz. jelenvaló-volta). Eléggé mutattad már *vitéz voltodat* (Zrinyi, NySz. vitéz-volta).

c) Részint infinitívussal, részint tárgyi mellékmonddal egyértékű.²

akar, kíván: Senkinek sem akarja vala *megtudtát*: neminem voluit scire (MünchK. 85). Senkinek nem akarja vala *tudtát*: nec volebat quemquam scire (89). Így akarom *öneki maradtát*: sic eum volo manere (uo. 215). Így akarom *ű maradtát* (DöbrK. 274). Inkább akarnák... az nagy szörnyűségös kénban *löttöket*, honnem az ítéletre *kijötöket* (NádK., NySz. lett-). A Giszla nem akarta a Vazulnak királyi [király?] *létét* (Helt. Krón., NySz. lét 4). Inkább akarná *holtát*, hogysen halálos bűnbe *estét* (azaz inkább akarna meghalni... , Pázm., id. NyK. 15:216). — Napról napra jobbra kívánja *létét* (GuaryK. 23 b. = jobbra kíván lenni). Ha az isteni jószágnak esmérétire kívánod *juttodat* (NagyszK. 3). Nem kívánnám *vesztödet* és halál miá *rekentödet* (KatLeg. 3373—4). A teknősbéka az égből kívánta *jártát* (Pesti: Fab. 44 b).

2. Az igenévnék határozói használata.

Vétkeztem én *érzékenységimet* jóra nem birtomba (VirgK. 4). Buda hatalma alá veté az egész Scythiát, hogy az Attila *távoly lötébe* semmi támadás se lönne az országban (Helt. Krón. 14 b. NySz.). »*Áltába, ültibe, reptibe, fektibe* lötte meg« (Gyarm. Nyelv. 1:351). Talám a *Hímen templom felé ballagtodban* hasznát veszed (Kaz. L. 1:269). Valamikép *feledtemben* ne hagyjalak itt (Vas G. Munk. 1:17). *Nevettemben* leesem a székről (4:104). *Szemetek szöktében* (Balásfi, id. Nyr. 3:406). — L. még MHat. 1:67. *Idő jártában*, *idő jártára*, l. NySz. járt-a.

¹ A főnév tárgyesete itt is latinos.

² Aszerint hogy azonos-e a két cselekvés alanya vagy pedig különböző.

Harmad napon *holtából* felkele (DöbrK. 59). Nem a legfürgébben ugrám *ültömből* karjára (Kovács P. Fars. kaland 85, Olcsó Ktár). *Magam eluntából* (Vas G. Munk. 12:24). Csak alig ocsúdott még fel *aléltából* (Jók. Rab Ráby¹ 3:144).

Nap keltekor, nap nyugtakor, virradtakor stb. Királyi székében *ültekor* (Landovics: UjSegits. 1:204). A napot nem *költén*, hanem *esttén* dicsérik (Dug. Példab. 1:275). A sötétség *beálltával*, az éj *beállta előtt* stb. Mikoron *angyallá léte után édes társamnak* bujdosni akarnék (NySz. lét 4). *Lánynak vásznát szötte közben, ezüst gyolcsot hímeztében* (Barna F. Kalevala 8:15).

Mit siránkozol *azoknak nem létén*? (Haller J., NySz. lét 3., = mit sírsz rajta, hogy azok nincsenek? »*Hagyd létén*: hagyd ahogy van« (MTsz.). Ki hajót tud készíteni térde érintése nélkül, *marka hozzányulta nélkül* (Barna F. Kalevala 8:130). *Tudtommal. Magad mondtaként* (Matkó: BCsák. 320). Imádlak tégedet mennyországba *felmentedért* és atyaistennek jógjára *iltedért* (azaz jobbára *ültödért*, PozsK. 18).

Az vipera... fait... oly igön szereti, hogy *szerettedbe* őket mind elnyeli (GuaryK. 24). *Szerettekben* addig kényeskedtetik fiokat, hogy szerelmek miatt elvesztik (Pázm. Préd. 205, NySz.¹; vö. *szerettedbeli* NySz. 3:225). Leányt akarok szeretni, *szerettemből* elvenni (Göcsej, Tud. Gyűjt. 1838. 6:14). Adjik az úr egy *szerettemre való* kalapot (Debrecen, Nyr. 5:177).

Tudtommal *vér folytáig* ostromoztatál (ThewrK. 192). Ne állj mind *holtodig* igazulni (Telegdi: Evang., NySz.). *Holtomiglan, holtodiglan. Fejem fennálltáig* lesznek én veletek (Zrinyi stb. NySz. fenn-áll Szól.).

Személyrag nélkül: *holtig; éltig* tart (Pázm. stb. NySz), *mind-éltig* (innen *mindétig*); *váltig, untig, körömszakadtig*. »*Csaptig*: színig *színültig* (megtölteni)« MTsz. (vö. *csapatint* uo.). *Virradtig*. Kiket a magyarok mind *setétültig* vágák (Székely: Krón. 210). Malom, kin *liszté létig* töret (engemet, Balassa: Költ. 151). *Hír löttig* mind oda lesznek (Medgyesi, NySz. lett-3). És *lelkem-kihültig* itt töltöm életemet (Fal. Remete). *Fáradtig* voltak a lovak (Vas G. Munk. 12:18). *Egy tikmonysüttig* (Nyr. 5:379).

Egy tapodtat se. Lépteket hallottam. »Jól esik neki, hogy gúnyolódásának szabad *röptöt* engedhet« (BSzemle 1874. 6:204).

Minden *lépten-nyomon. Bizton, nyugton, menten; folyton foly, futton fut* stb., vö. MHat. 1:175—6.

SIMONYI ZSIGMOND.

¹ Szarvas G. ezt a NySz.-ban egy fölvett *szeret* főnév címe alatt idézi. A többi ott idézett négy adatban *szeret* alkalmasint csak hiba e h. *szeretet*.

A MELLÉ- ÉS ALÁRENDELÉS KÉRDÉSE.

(Vége.)

b) *A személyeltolódás és a nem-egyesen beszéd.*

A személyeltolódás kiterjed nemcsak a névmásokra, hanem az ige-személyre is. Így pl. A: Nem megyek el sétálni. B: Te azt mondod, hogy *te* nem *méggy* el sétálni? Íme a nem egyes beszédben mind a névmás, mind az ige személye megváltozott. Mindazonáltal mind a kettőt külön vizsgálunk felesleges, mert mint tudjuk, az állítmány megegyezik alanyával személyben és számban. Tehát az állítmányi személyeltolódás függő valami. Ha tehát a névmás eltolódását körvonalozzuk (ez tágabb körben mozog, mint az állítmányé), egyúttal az állítmány személyeltolódásának is okát adjuk.

Ezen kérdés taglalásánál először is a névmások szerepével kell tisztába jönnünk. Az iskolai könyvekben azt találjuk: *első személy, aki beszél; második személy, akihez beszél; harmadik személy, akiről beszél.* Azonban a névmások ezen leírása nem meríti ki tulajdonságukat, másrészt egészen nem is felel meg a valóságnak. Így ami az első személyt illeti, nem áll az, hogy csak az az első személy, aki beszél. Előfordulhat valamely társaságban, hogy senki sem beszél, mégis mindenki érzi magáról, hogy én vagyok én, mert az első személy nem egyéb, mint kinek-kinek önmagáról való öntudata. Mivel pedig öntudata minden embernek van, első személy minden kire nézve önmaga, ha van beszéd, ha nincs.

Ami a második személyt illeti, határozottan rosszalandó, ha a fenti meghatározást nyelvtanainkban olvassuk. Az megállhat a klasszikus nyelvekben, de a »magázó« nyelvekben nem. Az igaz, hogy a *te* második személy, de nem áll, hogy mindaz, akihez beszélek második személy, azaz *te*.

De emellett a névmásoknak még egy másik, fontosabb tulajdonságát is tekintetbe kell vennünk: a névmások viszonyát. Ha ugyanis mélyebben vizsgáljuk a névmások természetét, közöttük bizonyos függő viszonyt állapíthatunk meg, még pedig van független névmás, amely minden más névmás nélkül megállhat: az egyetlen *én*; és van függő névmás, amely egy másik meglétét feltételezi: a *te* és az *ő*, valamint a *mutató* és *birtokos* névmások. Ugyanis a *te*-hez mindig megkívántatik, hogy legyen *én*, mert valaki önmagában nem lehet *te*. Szintígy hogy *ő* lehessen, feltétlenül szükséges, hogy legyen *én* vagy *én és te*.

Az egész névmási viszonyítás tehát az *én*-től függ elsősorban, aszerint igazodik. De ha ez igaz, megint oda jutottunk, amit már az időegyenítésnél hangsúlyoztunk, hogy a beszéd viszonyítása és felfogása a beszélő szempontjából indul ki, mint középpontból. Ilyen középpontot feltételez a névmások rendszere is. Ha tehát a névmások viszonyát rajzban akarjuk feltüntetni, a következőkép lehet: (*én* ← *te*) ← *ő*.

Azonban mindez, amit eddig elmondottunk, a névmásoknak csak bizonyos osztályát meríti ki. Vannak u. i. névmások, amelyekről kimutatható, hogy nemcsak a középponthoz, az *én*-hez viszonylanak, hanem használatuk még egy más személy vagy dolog meglétét is feltételezi. Ilyen névmások: a visszatérő névmások: *magam*, *magad* stb. (lat.: *sui*, *sibi*; gör.: *ἐαυτὸν* stb.); a birtokos névmások. Ezen névmások viszonya tehát a következő: *én* ← *maga* (*se*, *övé*) → *valaki*.

Hogy csakugyan megvan ezen névmásoknak két iránya, könnyen kimutatható, mert. 1. Az *én*-től, mint már említettük, minden névmás függ; csakis az *én*-hez viszonyítva lehet *valaki maga*. 2. Hogy pedig még más viszonyt is jelölnek, könnyen megérthetjük a köv. példával: *Elmentél, hogy biztosítsd magad*.

Tegyük most a *magad* helyett egy másik második személyű névmást: *Elmentél, hogy biztosítsd téged*. Ez nem állhat meg, mert itt még egy más viszonyt is fel kell a névmásnak tüntetni, amit a *téged* kifejezni nem képes. De felesleges is a visszatérő névmások ezen utóbbi tulajdonságával vesződnünk, hiszen azt az eddigi kutatások is tisztán látták, sőt talán csakis ezt látták, és innét kapta a névmás is nevét: *visszatérő* névmás. Jelen vizsgálódásunk keretében ezen utóbbi névmásokat *kétirányú* névmásoknak nevezzük, szemben az előbbiekkal, amelyek csak egy viszonyt tüntetnek fel, innét nevük: *egyirányú* névmások.

Miután a fogalmakat tisztáztuk, rátérhetünk a kérdésre: mi a névmási eltolódás és hányféle; mi a lélektani alapja, illetőleg oka és célja.

Többféle névmás-eltolódás lehetséges. Említettük már fentebb, hogy minden ember önmagára nézve *én*. De ugyancsak azt is mondtuk, hogy az *én* a névmás-rendszernek középpontja. Tehát minden ember egy névmás-rendszer középpontja, s egy háromtagú társaságban (*A, B, C*) egy időben a következő viszony lehetséges:

1. *A* szempontjából: (*én A* ← *te B*) ← *ő C*; vagy: (*én A* ← *te C*) ← *ő B*.

2. *B* szempontjából: (én *B* ← te *A*) ← ő *C*; vagy: (én *B* ← te *C*) ← ő *A*.

3. *C* szempontjából: (én *C* ← te *A*) ← ő *B*; vagy: (én *C* ← te *B*) ← ő *A*.

Ez a *névmási eltolódás első faja*. A nyelvészet mai megállapodása szerint kezdetben csak ez volt meg.

Vegyük fel most, hogy a három személy nincs együtt. A izen valamit *C*-nek. Az üzenetet *B* viszi meg. *B*-nek tehát ugyanazon beszédet kell elmondani *C* előtt, mint amelyet neki *A* mondott. Itt már példával akarunk dolgozni. Vegyük fel pl. a következő esetet:

Én: tanító; te: diák; ő: a diák barátja.

Tanító: mondd meg a barátodnak, hogy haragszom rá, mert mindig kerüli az iskolát. *A jó gyermek ezt nem teszi*. Most a tanuló elmegy barátjához az izenettel. Csakhogy azt kétféleképpen adhatja át: Vagy a tanítónak képzei magát, és akkor — ugyanaz lévén a beszéd központja — szóról-szóra elmondja a tanító beszédét, amint az neki mondta. A kezdetleges nyelvekben csak ez a mód volt más beszédjének elmondására, amint a régebbi művekből (Homeros stb.) erősen érezhető.

De másként is tehet a tanuló. Ő lévén az *én*, a beszédközpont, *önmagához viszonyítja a névmásokat is*, és így mondja el a tanító beszédjét. Lesz tehát:

— Azt mondta a tanító, hogy *mondjam* meg *neked*, hogy *ő* haragszik *rád*, mert mindig *kerülöd* az iskolát. *A jó gyermek ezt nem teszi*.

Látjuk tehát, hogy ami a hírvivő szemlélet-központjának nem felel meg, azt megváltoztatja, ami pedig megfelel (»*A jó gyermek ezt nem teszi*«), az változatlanul marad. Tehát az egész beszéd középpontja eltolódott, a hírvivő a *saját szempontjából* mondta el más beszédjét. Úgyde némileg azt is fel kellene tennetni, hogy ezen beszéd más szempontból is tekintendő, mástól indul ki, egy eredeti beszélőtől. Ezt többféleképpen teszik az egyes nyelvek. Így a *klasszikus nyelvek behozták a kétirányú névmást*. pl. In concilio Aeduorum Dumnorix dixerat sibi a Caesare regnum civitatis deferri.

A magyarban az *ő* nem igazi kétirányú névmás, de kezdi már mind a két irányt feltüntetni, pl. Azt mondta, hogy *ő* stb... Érez az ember némi vonatkozást az eredeti beszélőre. De hogy nem igazi kétirányú névmás, mutatja az, hogy egyszerű mutató jelen-

tésben is használják: *Ő* nem megy el; vagy pl: *Megverte magát* helyett nem mondhatjuk: *Megverte őt*.¹

A klasszikus nyelvek továbbá az acc. cum inf.-féle szerkezettel tüntetik ki, hogy a nem egyenes beszéd nemcsak az új beszélőhöz, hanem egy másik, további beszélőhöz is viszonyítandó. A magyar ezt megint nem tudja kifejezni, s azért a magyar nem-egyes beszédben hamar beáll az az eset, hogy a nem-egyes beszédet kizárólag a második beszélő véleményének, nézetének tulajdonítsák. Ennek az elkerülése végett használja a magyar ember oly gyakran az *aszonygyá*-t. Ez tehát nem csak hézagpótló szó, hanem megvan neki a maga rendeltetése.

Azon névmási eltolódás, amelyet a nem-egyes beszédben láttunk, a *tulajdonképeni névmás eltolódás, más kép személy eltolódás*.²

Mindezekből világos, hogy a nem egyenes beszéd egy már meglévő beszédnek más körülményekhez is viszonyított elmondása.³

Az a kérdés, micsoda összefüggés van a személyeltolódás és az alárendelés között.

Az eddig elmondottak után feleslegesnek tartunk minden bizonyítást arra, hogy a személyeltolódásnak egészen más oka és

¹ Azt talán felesleges is megemlíteni, hogy eredetileg csak egyirányú névmások voltak: csak a beszélőhöz való viszonyt tüntették fel. A visszamatató jelentés kifejlődésére a magyar *ő* például szolgálhat.

² Érdekes jelenség ezen névmáseltolódás növekedése. Azt találjuk u. is, hogy mennél tovább terjed valamely hír, annál több az eltolódott névmások száma. Természetes is. Hiszen mindig új és új beszélő lép fel, és mind a maga szempontjából és körülményei szerint viszonyítja a hallott beszédet. Ugyanis:

α) Ha az első beszélő (A) önmagáról, beszél β) ha másról: Első beszéd: α) én A \leftarrow te B.; β) (én B \leftarrow te B) \leftarrow ő C. Második beszéd: Beszél B egy új személynek (C) α) (én B \leftarrow te C) \leftarrow ő A; β) (én B \leftarrow te D) \leftarrow ő C és A Harmadik beszéd: C, illetőleg β) D tovább viszik a hírt:

α) (én C \leftarrow te D) \leftarrow ő A és B; β) (én D \leftarrow te E) \leftarrow ő C, A, B.

A névmás-eltolódást eszerint a végtelenig lehetne fokozni, ha a nyelv képes volna reá.

³ Nem hagyhatjuk szó nélkül, hogy még a legjobb latin-gör. gramatikák mily egyoldalúak a nem egyenes beszéd tárgyalásánál. Ők nem igen ismernek más nem egyenes beszédet, mint az imént említett »Harmadik beszédnek« β pontját és feljebb. Nem igen veszik továbbá észre, hogy a viszonyítás *mindig* a beszélő szerint igazodik, aki a könyvekben rendesen az *író*, a hallgató pedig (a *te*) az *olvasó*.

célja van, mint az alárendelés jelölése. Az ok és cél pedig: egy beállott új viszony feltüntetése.

Azonban felmerül a kérdés: a kétirányú névmások nem az alárendelés jelölése céljából fejlődtek-e ki? Mert hiszen, mint tudjuk, a kétirányú névmás rámutat arra, hogy bizonyos rész egy másikhoz tartozik. De a kétirányú névmás sem fejez ki alárendelést, mert ha ezen névmás a z által, hogy egy előtte lévő mondat tagjára utal, már alárendelést jelent, akkor semmiféle mellérendelt mondatban előfordulnia nem szabad. Már pedig előfordul, mint pl. *Abiit et occidit se*. Elment és megölte *magát*. Ha pedig a kétirányú névmásnak egy másik mondatra vonatkozó viszonya alárendelést nem jelent, annál kevésbé jelent alárendelést a másod-beszélőre vonatkozó viszony, amelyben a tulajdonképeni eltolódás van.

De a személy-eltolódás annál kevésbé jelent alárendelést, mert nem csak mellékmondatban fordul elő. Példákat felhozni felesleges, egyszerűen csak utalunk az ujságokra, ahol gyakran olvassuk az efféléket: »Utána X Y jelentkezett szólásra. *Szólo* nem *szereti* az ily dolgokat, mert *neki* az a meggyőződése stb. stb.

Látjuk tehát, hogy az alárendelés tekintetében a személy-eltolódásnak semmi jelentősége sincs, tehát teljesen egyenlőrangú e két alárendelés: Azt mondta rá, hogy »én bizony nem megyek«. Azt mondta rá, hogy ő bizony nem megy.

c) d) Mindaz, amit a személyeltolódás okául és céljául felhoztunk, megmagyarázza egyúttal a hely- és időhatározó eltolódást is (*itt* helyett *ott*; *most* helyett *akkor*). Tehát ezeknek sincs semmi közük az alárendeléshez.

e) A módeltolódás.

A módeltolódás kérdésének tisztázása nagyon bajos. Nem ugyan a magyarban, de az e tekintetben fejlettebb nyelvekben. Első nehézség az, hogy nem tudjuk tisztán azon mondatokat, amelyekben már *eredetileg* megvolt a kérdéses mód. Ugyanis módeltolódásról csak ott beszélhetünk, ahol az állítmány módja az eredeti alakját megváltoztatta. Így pl. ezen mondatban: *Azért nevelünk kutyaikat, hogy őrizzék a házat*, módeltolódásról nem beszélhetünk.

De mindez még hagyján! Ha meg tudnók is állapítani az eltolódás határvonalait, még mindig előttünk a kérdés: mi az

eltolódásnak oka és célja? De még itt sem állhatunk meg. Nagyon kétséges u. is, vajjon az a lelki átváltozás, amelynek kifejezésére a mód eltolódott, később is megmaradt-e, vagy pedig csak a módeltolódás maradt meg minden belső tartalom nélkül. De ha mindezt tisztáznók is, még mindig nem tudjuk, vajjon az így megmaradt, lelki átváltozással nem kísért módeltolódáshoz hozzájárult-e az alárendelés jegye vagy nem. Ennyi kérdés merül itt fel. Csodálatos dolog, hogy ezek közül úgyszólván még egy sincs tisztázva, mégis oly határozott kijelentéseket olvas az ember, különösen a latin, görög nyelvre vonatkozólag, hogy azokban a mód az alárendelést jelöli.

Nem akarjuk itt azokat az okokat ismertetni, amelyek visszatartanak bennünket attól, hogy az imént említett nyelvekben a módeltolódást az alárendelés jegyének vegyük, hanem rátérünk a magyar nyelvre, hol sokkal könnyebb a kérdés tisztázása. A magyar módeltolódást körülbelül ki is merítik az ily alakú példák: Azt hallottam, hogy testvéred *kiment volna* Amerikába. [Eredetileg: Annak a testvére *kiment* Amerikába.] Hogy itt alárendelés kifejezéséről nincs szó, könnyen beláthatni. A módeltolódás itt azért van, hogy jelezze a beszélőnek állásfoglalását, véleményét a dolog felől: bizonyos kételkedést, tamáskodást. Ily használatot azonban főmondatokban is találunk; pl. ez *tette volna*? A macska *ette volna* meg? A magyar nyelvben tehát a módeltolódás nem fejez ki alárendelést. Így alárendelés tekintetében teljesen egyenrangú e két mondat szerkezet: Nem hiszem, hogy *megettette*. Nem hiszem, hogy *megettette volna*.

f) *Szünet a mondatok között.*

Hermann erre vonatkozólag a következőket mondja: »Zwischen Hauptsätzen p flegt sich im ruhigen Fluss der Rede an ihrer Verbindungsstelle eine grössere Pause einzustellen, als zwischen Haupt- und Nebensatz« (487. l.).

Tehát »p flegt sich«. Szokott! De kell-e mindig? Nem. Nagyobb szünettel ép úgy meglehet az alárendelés, mint kisebb szünettel és viszont kisebb szünettel ép úgy lehet mellérendelés, mint nagyobb szünettel. Hogy mennyire meglehet a fő- és mellékmondat között a nagyobb szünet is, mi sem mutatja jobban, mint hogy a két mondat közé gyakran *egy egész mondatot ékelnek be*, meg az tény, hogy a beszélő gyakran kimondja a főmondatot

és a mellékmondatról tulajdonképen még csak azután kezd gondolkodni pl: Azt mondta rá, — hogy — hogy stb.

De üssünk fel bármely könyvet, hamar tapasztalhatjuk, alárendelés esetén is találunk hosszabb szünetet, és viszont mellérendelés esetén is rövidebbet. Ép ezért külön példákat itt nem is mutatunk be.

A szünet rövidsége tehát nem lehet kifejezője az alárendelésnek.

Az eddig elmondottak tekintetbe vételével vizsgáljuk meg a következő mondatokat: *Megjegyzem, hazudsz. Azt feleltem, nem megyek el. Azt mondta, neki nem kell. Láttam, meglötte. Azt kérdezte, ki volt ott.* Azt hisszük, nincs olyan nyelvészünk, ki ezen összetett mondatokban mellérendelő viszonyt látna alárendelő helyett.¹ Mindezen mondatokban előforduló jelenségekről egynek kivételével már kimutattuk, hogy céljuk nem az alárendelés, csak még egyet kell tehát megvizsgálnunk: t. i. azon jelenséget, hogy a fő- és mellékmondat között részint a hangmagasság, részint a hangerősség változataival a gondolatot függőben maradtanak befejezetlennek nyilvánítjuk. Ezzel egyuttal eljutottunk a legutolsó nyelvi tünetényhez, amely míg megvan, megvan az alárendelés is, mihelyt hiányzik, hiányzik az alárendelés is pl. [Evelt — Láttam] És mégis könnyű szerrel meggyőződhetünk, hogy a gondolat függőben tartásának nem célja az alárendelés. Mert ha az volna, akkor mellérendelt mondat egyáltalán nem volna lehetséges, mert hisz a mellérendelt mondatok között is függőben tartjuk a gondolatot, mint pl. *Zúg az éji bogár, neki megy a falnak, nagyot koppan akkor, azután elhallgat.* A gondolat függőben tartásának célja tehát sem alárendelés, sem mellérendelés nem lehet, hanem egészen más: t. i. a gondolat-összetartozás, a gondolategység kifejezése. És mégis, ha ezen egységes célt a beszédben keresztülvisszük, alárendelést, illetőleg mellérendelést nyerünk, noha semmiféle külső jel nem fejezi ki sem az alárendelést, sem a mellérendelést.

És ezzel eljutottunk oda, hogy megfelelhessünk arra a kérdésre: micsoda külső elem szükséges és elégséges az alárendelés jelölésére. Látjuk, hogy a magyarban semmi olyan elem nem szükséges, amely csak az alárendelést jelölné, és hogy elégséges ugyanazon külső jel, amely két különálló

¹ Vö. Simonyi Zs.: A magyar kötőszók. II. 5. l.

főmondatot minden más külső elem nélkül a mellérendelt mondatok sorába emel: a gondolat függőben tartása. Ez pedig a legnagyobb valószínűség szerint már a legrégibb nyelvben megvolt. Érveink a következők:

1. Analógia az indogermán nyelvekkel. »...in uridg. Zeit... war das Verhältnis der Unterordnung und Abhängigkeit des einen Satzes von dem andern *schon von Anfang an* insofern vorhanden, als der eine Satz inhaltlich oft nur eine Ergänzung oder nähere Bestimmung des andern brachte. Dies war z. B. der Fall, wenn auf einen eine Seelenstimmung bezeichnenden Satz ein Satz folgte, der den Gegenstand dieser Stimmung enthielt, wie: *ich fürchte, er stirbt*«. (Brugmann: Kurze vergleichende Gr. 1904. III. 887. §.)

2. Az összetett mondat kialakulása: »Der sogenannte zusammengesetzte und der sogenannte erweiterte Satz sind ihrem Grundwesen nach vollkommen das nämliche. Es ist deshalb auch eine irrige Ansicht, das die Herabdrückung eines Satzes zum Satzgliede, die *sogenannte Hypotaxe* sich erst auf einer späten Sprachstufe entwickelt habe. *Das Bestehen des erweiterten Satzes, der auch den primitivsten Sprachen nicht fehlt, setzt ja diese Herabdrückung als vollzogen voraus*«. (Paul: Prinz.³ 100. §.)

3. A gondolat ezen függőben tartásának már jóval a kötőszók megléte előtt meg kellett lennie, mert a *kötőszók hangsúlytalanítása* másképp nehezen képzelhető el.

4. Sőt előbb meg kellett lennie a mellérendelésben előforduló függőben tartásnál, mert az alárendelésben van rá elsőrendű szükség. Ha tehát kezdettől fogva volt mellérendelés, kellett lenni alárendelésnek is. Ami pedig a magyar nyelvet illeti, abból ne igyekezzék senki (mint Kertész) a régi alárendelés hiányát bizonyítani, mert okoskodását legrégibb nyelvemlékünk legelső mondatával megdöntjük: *Latiatuc feleym zum-tuchel mic vogmuc*.

Ép ezért a mai nyelvtudomány vezérférfiai (Brugmann és Paul) már nem ily alakban tárgyalják a kérdést: alárendelés < mellérendelés, hanem így:

Alárendelés { eredetileg: logika-pszichológiai,
később: kifejezett —;

logikai akkor, ha semmi külső jel nem mutatja az alárendelést, kifejezett, ha az alárendelés kifejezésére külön szó vagy jel van, minő a magyarban csak egy van: az alárendelő kötőszók.

Ezen kérdés pedig a finn-ugor nyelvcsaládra vonatkozólag a következőkép oldódnék meg:

1. Melyek a finn-ugor nyelvekben az alárendelés külső jelei?
2. Melyek vezethetők vissza ezen külső jelek közül az ősnyelvbe?
3. Vajjon ezen alapnyelvben talált elemek alárendelést fejeztek-e ki már a megoszlás előtt is?
4. Nem voltak-e ekkor még más *külső* jelek (pl: mondatok sorrendje, bizonyos szavak, hangsúly stb.) az alárendelés jelölésére?
5. Ha mindez hiányzik valamely időszakban, ott már értelmi mellérendelésről van szó.
6. Mely mondatok körére terjedt ki az értelmi alárendelés? (tárgyi? stb.)

Ezeket akartuk elmondani, hogy némi kétséget indítsunk azokban, akik oly biztos lelkiismerettel dobálódznak a régi kizárólagos mellérendeléssel. De hogy még jobban gondolkodásra indítsuk őket, feltesszük a kérdést: Lehet-e mellérendelés azon esetben, ha kötőszók még nem fejlődtek ki, amúgy pedig a gondolat függőben tartása nem jelzi, hogy mi tartozik össze? És hol lehetséges?

Vagy pedig ilyenkor *csak elsorolás* lehetséges?

Mert mi nem látunk *mellérendelést* a következő esetben:

»Nyitva a szobám ablaka. Kinézek rajt' a messzeségbe. Semmi sem vonja magára figyelmemet«.

Ez is érdekes kérdés.

(Pannonhalma.)

KOMONCZY GÁSPÁR.

AKCSA.

A. Papiu Ilarian 1862-ben (Bukurest) indítja meg *Tesaur de monumente istorice pentru România* c. munkáját. A III. kötetben (1865) közli Leonardi Gorecii equitis Poloni »Descriptio belli Iuoniae voiuodae Valachiae, quod anno MDLXXIV cum Selymo II. turcarum imperatore gessit« iratát (Francofurti, 1578), melynek címlapján egy régi moldvai pénz rajzát látni.¹ A pénz

¹ Az eredetin hiányzik az ábra; azt A. Papiu Ilarian nyomatta reá (3: 204. l.). Cesar Boliac oláh történetírótól és régésztől kapta a pénzdarabot, kinek engedelmével hozza Gorecius könyvének címlapján. B. P. Haşdeu is reprodukálja Jon voda cel cumplit (A vérengző János vajda, Bukurest, 1865) művében, valamint D. A. Sturdza: *Übersicht der Münzen und Medaillen des Fürstentums Rumänien* (Wien, 1874), *Numismatica română* (Bukurest, 1878), *Bibliografia numismatică română* (uo. 1879) és *Etymologicum magnum Romaniae* (a *ban* cikk alatt). János vajdának ezt a pénzét ismerte már Miron Costin (XVII. század) krónikáiról is: Az a pénz, melyet Románon (Románvásár) alul találtak egy várnak omladékában, olyan nagy mint egy lengyel susták (az eredetiben: *şustac*), sőt még vastagabb annál; vörösrézből van, rajta a vajda képe német kalap alatt, köröskörül szerb betűk, így: *Otecu Moldavskoj* (M. Kogălniceanu: *Cronicele României*, Bukurest, 1872. I: 25. l.).

egyik felén van János vajda képe: *Oteč* (e helyett: *otec*) *Moldovej* (Moldva atya), a másikon Moldva címere: bölényfej, ötsugarú csillaggal a szarva között s az évszám: 3na (7081, t. i. a világ teremtése óta), ami = 1573, körötte pedig: *Ghergie Moldovej, akče* (Moldva pénzverőjéből, akcse). Az első szó görög eredetű, a *χαράγη*-ből (= *χάραγμα*, t. i. *τοῦ νομίσματος*), amely Dán Ungrovlachia (Havaselföld) vajdájának 1424. nov. 10-én Tírgo-vistében kelt oklevelében is olvasható: I se ponovih i potvrđih vŭ vrěmę egda mi dade gospodin mi kral *haragię* ot banov, da se činit vŭ zemli gospodstva mi (Mindezeket [t. i. a brassói százszok-nak adott privilégiumokról van szó] megújítottam és megerősítettem abban az időben, mikor az én uram, a király [t. i. Zsigmond király] *pénzverőt* adott, hogy az uralmam alatt álló országban is [pénz] csináltassék). Ugyancsak ez oklevélben előkerül a *χαράσω, ἔχαράξα, (χάραξις)* igéből alkotott *haraksuvati* (pénzt verni) szó: da se haraksuvat (hogy pénz veretessék).¹

Az oklevél latin kiadásában a haragia helyett *kamera*-t ír, a haraksuvati szót meg így fejezi ki: quod *fillerenes* vulgariter et parvos denaros faceremus (uo. 24—25. l.). Vlád vajdának 1431-iki oklevelében (a brassóiakhoz) is: u kogo naidat mēd, da mu postavet denŭ, da ą odneset u *haragią* (akinél rezet találnak, tüzenek ki nekik határnapot, hogy a *pénzverőbe* vigyék, uo. 58, 69. l.).²

A ghergia szót először A. Trebonian Laurian magyarázza meg A. Papiu Ilarian id. munkájában (3 : 271. l. jegyzet), amelynek görög eredetét, több adattal támogatva a *χαράγη* előfordulását

¹ J. Bogdan: Documente privitoare la relațiile Țării românești cu Brașovul și cu Țara ungurească în secolul XV. și XVI. Bukurest, 1905. Második kiadás, 1 : 21—22. l.

² A *ghergia* (*gh*-val) Moldvában járatos írásmódja a *heregia* alaknak. I. Vlad-dracul vajdának kamarása, Antonie (körülbelül 1433—1440-ig) ezt írja a brassóiaknak: Togo radi prorazumehu prŭgari od Šegisore, otti šta da proměstimŭ *heregią* u vas, i doidoše kŭ mene i rekoše mi takozŭ: kako da premestiš *haragią* ű Brašov, da uzmeši čistŭ ot nas, da ą dadaši Brašovénomŭ? (Megtudták tehát a segesvári polgárok [t. i. a városi tanács], hogy nálatok akarom elhelyezni a *pénzverőt*, eljöttek hozzám és azt mondták: miért költöztetnéd a *pénzverőt* Brassóba s vennéd el tőlünk ezt a megtiszteltetést s adnád a brassóiaknak? uo. 259. l.). Moldvában ugyanis kisorosz hatás, hogy a *h* (illetve *χ*) hangot *gh*-val jelölik, pl. egy 1657-iki oklevélben *ghetman* van írva hetman helyett (vö. Bărbulescu : Fonetica alfabetului cirilic în textele române din veacul XVI. și XVII. Bukurest, 1904. 438. l. és 264—267. l.); Dosoftei (XVII. század) metropolita munkáiban poghoi alak *pohoi* helyett, ghar forma *har* helyett (M. Gaster: Chrestomatie română, Leipzig—Bukurest, 1891. 1 : 173, 213, 242. l.); ugyancsak Dosoftei metropolitának 1682-ben (Jași) kiadott Viața și petrecerea svinților (A szentek élete és története) munka címlapján (Moldva címere alatt): Stihuri pre ghergiia (hergiia, illetve hergiia (dial. alak) helyett; a *gerb* szónak lengyel formája *herb* : címer, innen került a moldvai oláhság nyelvébe) Moldovei (Verssorok Moldva címerére); vagy Parimiile preste an mŭvének címlapján (Jași, 1683) Gherbul țării (Az ország címere), ugyanott: *ghotar* hotar helyett és Psaltire (Uniev, 1673) könyvéen: *Gherb* stb. (J. Bianu és N. Hodoș : Bibliografia românească veche, Bukurest, 1898).

(pl. Georgius Codinus munkájának bonni (1843) kiadásában (176. l.) a görög szöveg: *ἔξω τῆς χαράγης ξίλη Θεοδοσίου* így van latinra fordítva: statua Theodosii extra moneteriam officinam erat) a bizanci íróknál A. Papadopul Calimah is megerősíti (Convorbiri Literare, Jași, 1885. 18: 104—109. l.).

Az oláhban *acce* (art. *acceaiia*): monnaie, denier, sou (Fr. Damé: Nouveau dictionnaire roumain-français, Bukurest, 1893): art türkische münze, — türk. *akçe* silbergeld, kleine münze, jetzt asper (= $\frac{1}{3}$ para), írja H. Tiktin (Rumänisch-deutsches Wörterbuch, Bukurest, 1903. Nachtrag zum I. Teil, 475. l.).

B. P. Hașdeu (Etym. magnum Romaniae, 1: 136. l.) szerint, mivel *akçe* a törökben ezüst pénzt jelent (*ak* = fehér), a szó nem egyenesen az ozmanliból került az oláhba, hanem valamelyik más turáni nyelvből: *akçe* kétségtelenül kún eredetű s a XVI. századig élő szó volt az oláh nyelvben. L. Șăineanu Influența orientală asupra limbei și culturei române (Bukurest, 1900. 1: 17, 219, 259. l.) pontosan kimutatja, hogy János vajda, mikor 1573-ban pénzt veret, az akkori egész török birodalomban járatos aprópénznemet, az *akçe*-t hozza be. A két vajdaság (Moldva és Havasalföld) pénze és pénzegysége a török uralom alatt ugyanaz volt mint az egész török birodalomban. A pénz folyóértékét mindig Stambulban határozzák meg. Következésképp az oláhság *akçe* szava nem kún, hanem oszmanli eredetű.¹

A szultánok II. Murádtól kezdve (1432-ben) és II. Mohamed alatt (1471-ben) bizanci mintára aspronokat veretnek s ezt a nevet (= *fehér*) lefordítva, a pénzt (eleinte ezüst pénz) *akçe*-nek hívták. J. Leunclavius Historiae musulmanae turcorum de monumentis ipsorum exscriptae, libri XVIII. (Francofurti, 1591) írja: Et *asprī* quidem graecis, turcis *acce*, sic ab albedine dicti sunt (116—117. l.). Az *akçe* szó jelentése a törökben: monnaie, argent, pièce, richesse. A jelentésváltozásra vö. fr. argent; oláh banī (többsz.): banales, mely eredetileg ezüsből volt; szerb pare (többsz.), szintén pénz általában; magy. pénz, amely végső forrásában a ném. *pfennig* stb.

A Müncheni kódexet, amint tudjuk, Moldvának Trotus (Tatros) városában írták a XV. században; az *akcsa* szó ezekben fordul elő kétszer (NySz). A tatrosi nyelvemlék két adatja hangosan bizonyítja, hogy az *akcsa* már akkor használatos volt Moldvában s nincs semmi kétség, hogy a fordítók e pénz nevét az ottani oláh lakosságtól hallották.

ALEXICS GYÖRGY.

¹ A török *akçe* pénz jelentésben megvan egy közmondásban is: *akçe kara gün için dir* (fehér pénz fekete napokra való). Ez a török közmondás átmént az oláh nyelvbe: *Strînge banî albî pentru zile negre* (Gyűjts fehér pénzt fekete [rossz] napokra), a makedóniai (déli) oláhokéba: *Parať algi trā dziŕi lăi*, sőt a szerb-horvátba is: *Čuvaj bele novce za crne dane* (Órizd meg a fehér pénzt fekete napokra).

KOLOZSVÁRI GLOSSÁK.

VI.

idegen [nep] vö. nep
 egj *jdeij*: coetaneus, coequevus E₂
 sok *ideij*: diurnus H₂
idetlen: abortivus A₂
 fogo *ido* (?): sirus (?) Z₃
ödö (köz) vö. köz
Idö után: *ex intervallo* N₁ suc-
 cesu [!] aetatis Bb₂
igaz (szabasu) vö. szabástü
igazamis [olv. igazánn is?] mon-
 dom: *nec iniuria* M₃
igazgatnij: moderare P₆ regere X₂
igazgató, biro: gubernator L₁
igassag vö. szeretö
igen: apprime, valde B₂
igierny l. aianlanj
 meg *igeznij*: fascinare I₅
ügikezem: enitor I₁
ügikeznij: petere T₁ l. azon lenni
ügikezet, tanolas, zeretet: studium
 meg *iedet*: perterritus T₁ [Bb₁
iedezni l. felni
 el *ijezteni*: deterrere G₃
Jezthetetlen: imperterritus M₁
illat vö. áruló
illatozas: odoratus R₁
ellendö [!]: dignus G₄
illendö: accommodatus A₃ consen-
 taneus F₁ conveniens F₂ aptus
nem illendö: dispar H₁ [B₂
nem illeni: discrepare H₁
illettetes: affectus A₅
nem illik: discrepat H₁
balüanjmadás: idololatria L
Inak, in: nervus Q₂
imeg: interula N₁
inas: adolescens A₄
Inas, felsejrdwlt inas: pubeta,
 adolescens M₂
inas coraba: adolescentia, iugend
Indiay: *Gangaridus* [!] K₂ [A₄
indit: impellit M₁
inditani: censere
 fel *inditas*, ingerlő, kizlelny: irri-
 tamentum, incitabulum N₂

fel *inditom*, fel gierendelem [!] kiz-
 letem [!]: irritio N₂
 fold *indulas*: tremor terris [!] Cc₅
indulat: effectus H₃
Indulatth: zelus Ee₁
indulok l. iarok
 az bór *ing* az ki az ember mellien
 vagion: undulata vestis Dd₇
 ször *ing*: cilicium D₇
ingerleni: irritare N₂
Inj l. szaj
Integetni: nutare Q₄
inteny, giouótui: illicere, an sich
 ziehen, zu locken M₁
ipa: socer Aa₁
iras: stilus Aa₄
 kezi *iras*: chirographus D₈
 Az regieknek *irasok* vagj epitesek
 aut peldaiok, munkaiok: mo-
 nimentum P₇
irigij: emulator [olv. aemulator]
 meg *irni*: sermocinari [!] Z₂ [I₁
 meg *irnij*, követnij, be[le?] fog-
 lalnij: circumvectare D₈
iro (deák) vö. deák
 kep *iro*: pictor T₂
 kep *ero* [!]: pictor T₂
 landor *ispan* [!]: comes platinus [!]
isten (faia) vö. fa [E₃
isten (szakala) vö. szakál
 erdei *isten*: faunus I₅
 erdei *Isten*: Faunus I₃ I₅
 mezei vagy erdei *isten*: Pan S₁
 az poganok *Istene*: gentium deus
istentelensegh: illicitus M₁ [K₃
istrang: urda [?] Dd₈
iszak: mantica P₃
izoniu: abominabilis A₂
izoniusag: abominatio, verschma-
 hung A₂
izonyu: detestabilis G₃ [L₃
izoniú vel retten[e]tes: horribilis
izoniusagh, fajtalanusagh: nefas A₁
itelő vö. bíró
ythelő (zék) vö. szék

iz: articulus B₄ *Junctura* N₃
izetlen: ieinus (per metaph.) L₄
 insulsus M₄

Jambor: iustus N₃ vö. erkölcs

Jamborsagos l. Emberseges

jaras, *forgas*: meatus, transitus P₄

előtte *jarnij*: precurrere T₆

kwol jarny [!]: euagari, *evagor*,
extravagor I₂ [I₂

Jarok, *boljgo* [!], teueljgek: error

iarok, *indulok*: feror I₆

iatek: ludus P₁ *lusus* P₁ *scena* y₃

Jatekos: scenicus y₃ *histrion* L₃

harstos iatek [azaz házsártos j.]

Jazolij: presepe T₇ [l. kocka

Jazolij (karo) vö. karó

Jaszúasar: Jasides, civitas in
 Moldavia Dd₄

jauor (fa) vö. fa

Jegh (cziap) vö. csap

iel: specimen, imago Aa₂

jelenes, *jöuendöles*: oraculum R₃

jelenseg: index M₂

ielenteni: indicere M₂

ieles l. nagj

ielenteni: portendere T₅

io: habilis L₁ vö. beszéd, elméjü

igen *io*: potissimus T₄

iobb: potior T₄

iol: comode E₃ l. zepen

megjobitani: emendare H₄

iol teüð: benignus C₃

iovalni: probare T₃

iovalni, *ioua hadi* [!]: approbare B₂

Jövedelem: proventus U₁

jöuendöles: astrologia C₁ l. jelenés

idüendöllen: divinare H₂

jöuendö (mondo) vö. mondo

joueüenij: alieni generis

jöwewenij: advena A₄

johar (fa) vö. fa

ezedbe *üt* megh: olim inde memi-
 neris R₂ [riam X₁

ezebe *utatny*: redigere in memo-
 jutni: accidit, contigit F₂

az török hadal *ütöt* magyar or-
 zaghoz: *Turca bello potitus est*
hungariam T₄

kajla l. konia

kakas (szakall) vö. szakál

kakuk: cuculus G₁

kakuk (fw) vö. fü

terd *kalacz*: poples T₄

kalan vö. tarto

kalapos (süeg) vö. süveg

kaliba, *koliba*: verruca Dd₃ [Ér-
 dekes félreértés. A *verruca*-hoz
 az első kéz beírta: *fekel*. A
 második bejegyző ezt *fekő-hely*-
 nek értette s kijavította *fekelj*
ats koliba, *kaliba-ra*.]

kalika [olv. kalitka]: cavea, est
 locus ubi aves et alia animalia
 includuntur D₅

kalmar: emptor H₁

kalna: ramus X₁ [Csángó-székely
 tájszó.]

camaratzka: cella, parva camera

kamsa: humerale L₃ [D₆

kanczial: strabo Ha₄

kapa: sarcula y₂

kapas vö. fáradt

kapas, *vinceler*: vinitor Dd₅

kemen kapas: acer rusticus A₃

meg kapni vagy ragadni: com-
 prendere F₁

kaponia l. agia

eb kapor: amarusca (?) A₂

vad kapozta: brasses, koel D₁

kapta: crepida F₄

kapu (elej) vö. elei

kar, *karuallas*: incommodum M₂

karj [!]: brachium, lacertus D₁

karja embernek: lacertus N₄

karhozni, *sententiazi*: damnare
 G₁ [D₃

uas karika: cantus, est pars rotae

caro, *raro*: herodius est rapacis-
 sima avis, ein blaufussz L₂

[Baranyai tájszó, nem az első
 kéz bejegyzése]

karo: vallus Cc₃

karo, *giaka*: sudes Bb₂

Jazolj karo: vacerra Cc₃ [Sehol!]

zöld karo: ridica X₃

karozas: vallatio Cc₂

draga carpit: — ? F₃
karr: strages Aa₄
kassai vö. rózsza
kaza (húgja) vö. hügy
 elő horgat *kaza*, sorro: *fala* pro-
 ris *kasa*: *oriza* R₃ [*curva* T₈
kazalni, aratni: *falcare*, *metere* I₄
katang (koro) vö. kóró
kazdag: *copiosus* F₃
 meg *kazdagítani*: *locupletari* O₄
kazdagsag: *copia* F₂
kecziegetni (?): *deligere* G₂
 herelt *keczke*: *caper* D₄
 vad *keczke*: *capra* D₄
 kizj *keczke* [!]: *capella*, *parva*
kedű: *favor* I₅ [*capra* D₄
 mor *kedű* [!]: *importunitas*, un-
 bescheidenheit, ungestiemikeit
 M₁ [Ismertlen]
kedue ellen: *invitus* N₁
kedue zerint: *victor* [!] Dd₄ vö. él
kedves: *iucundus* N₃
kedűes, zep: *facetus*, hoflich I₄
keduesen: *grate* K₄
keduesseg: *gratitudo* K₄
kedvetlen: *acaris* [!] H₃
kedueznij: *favere* I₅
kegielmes: *propitius* U₁
kegiess: *amoenus* H₇
kegyes: *inclita* M₂
kegietlen: *asper* B₄
kegietlenseg: *sevitia* Z₃
kegietlenül: *immane* M₁
kehelj: *calix* D₂
 almas *kek*: *glaucus* K₄
kelevenij: — (A táblán)
kellemes: *dignus*, *competens* G₄
 fel *kelni* l. ki *tetnj*
 swtő *kemencze*: *clibanus*, *fornax* E₁
kemenj: *acer* H₃
kemenij: *acer*, *fortis*
kemen vö. kapás
kemenseg: *severitas* Z₃ [tas K₄
kemenseg, *tokelletesseg* [!]: *gravi-*
az tenveren valo kemenseg, mikor
 fel törík: *collum* mellé írva =
callus, *callum* E₂ [vö. *kezed*
feltörése]

kemleni l. *keserteni*
kemlő, *kesertő*: *explorator* I₄
ken (kő) vö. kő
kender szem vö. madár
 boros *kenier*: *vipa* [!] Dd₅
kemenj *kovászú kenjer*: *artocrea*,
cibus ex pane et carne pistus,
ein paster [B₄
kencz vö. *tarto*
kep(-ero), *kep(-iro)* vö. író
kepe: *salarium* y₁
kepes *zerint* [!]: *probabiliter* T₈
vadazo kepp: *venabulum* Dd₂ [vö.
kép: *venabulum*, *jägerspiess*
keptelen: *absurdus* A₃ [NySz.]
keregh: *caudea* D₅
kerek vö. *gardon*
kerek (fentő) vö. *fentő*
kerek, *kerek*: *citus*, *velox*, *vivax*,
agilis, *gerad* D₈
kereksegh: *orbis* R₃
keress: *Crisius*, *aqua* F₄
keres: *Crisoroas* bb₁
kereses l. *öldözes*
keresgetni, *ozze gyűytenij*: *colli-*
gere E₂
kereskedes: *mercatura* P₅
kereskedni: *venari* Dd₂
kereskedő: *mercator* P₅ *questor* [!]
kerezt vö. út [M₄
kerhetetlen: *inexorabilis* M₃
kerkedekenij: *arrogans* B₃
kerkedeken: *insolens* M₄
kerkedekenek: *thrasones* Cc₅
kerkedekenjek: *trasones* gg₆
kerkedekenijseg: *insolentia*, *super-*
kerni: *exorare* I₃ [bia M₄
 ki *kerni* l. *zeretni*
kerőt (ragnj) vö. *rágni*
porgolat kert: *sepes* Z₂
lator kertt: *vallum*, *ein bolwerk*
 Cc₈ (vö. *Murm.* 302)
kertes: *hortulanus* L₃
kerti: *hortensis* L₃
keseres io *kezwlettel*: *pompa* T₄
keserő: *amarus* A₆
kez: *paratus* S₁ [nia T₈
kez mindenre: *promptus ad om-*

- keszen*: prompte T₈
magat kezíteni: componere se E₄
keztelen: imparatus, unbereit M₁
kesztő: chirotheca D₈
hozza kezülni: accingere A₃
ketelek l. nyálab
ketseben vö. eses
kettős, ketseges: didimus, geminus,
 dubius G₄
kettőstetnj: ingeminare M₃
keüelj: elatus H₄
keüelj: insolens M₄ [pere Bb₃
kezdeni, fogadnj, mwelnj: susci-
kezes: fideiussor I₆ *praebita* T₅
kezi vö. fájdalom, írás, paizs
kezkenő: sudarium Bb₂
kezkenődnyj: comare, splendere E₃
 [Sehol sincs meg.]
kez (forditas) vö. fordítás
kez (boka) vö. boka
kezes vö. lenni
balog kező: scaevola y₃
kezdet (dolog) vö. dolog
kizj (keczke) vö. kecske
kijczin l. hüelk
szarvas kegio: cerastes, est ser-
 pens cornuus D₆
tarka kegio: cencris D₆
zomak kegio: coluber E₂ [PP.-nál
 zomok kigyó]
vekonj hozzu tarka kegio: scitale
kiki: quisquis U₄ [y₄
ayto klenczj: pessilus, pessulus T₁
killieb l. mezzeb
kiralyi (szek) vö. szék
kis vö. kosár, tekenyő
kesertenj: experiri I₃
kesertenj, kemleni: explorare
 meg *kiserttetet* [!]: expertus I₃
 meg *keserttetem*: expertus sum I₃
kesertő l. kemlő
kizlelnj: irritare N₂ [Székely tájszó]
kizletem l. fel inditom
munkat keua[n]: defert laborem A₄
kiuanatos: avidus C₁
kevanni: appetere B₂
kevanság: appetitio B₂
keuannj: l. zeretni
keuanok: requiro F₁
igen keuannj: affectare H₅
keuanos [!]: cupidus, avarus F₄
keuansag: ambitio A₇
keuansagh: votum Dd₇ impetus M₁
 illecebra M₁ [brosus M₁
keuansagos, giőniőrwseges: illece-
klastrom: cenobium D₆
clastrom: monasterium P₇
koborlanj: diripere H₁
koczka vö. tábla
koczka aüagj harstos iatek: tala-
kochj: carrus D₄ [rium Bb₄
chok, koh: scoria est purgamentum
 et sordes metallorum y₄
kolbaz vö. töltő
kolbasz: botulus, ein blutwurst D₁
kolchjar: acalculis A₃
koléziar: clavicularius E₁
komlo: humulus, lupulus L₃
kómló: lupulus P₁
komor: torvus Cc₄
konkolj: zizania Ee₁
kopacz: scobs [!] y₄
kopassag: alopetia A₆
 (hal) *kopoltjua* vö. hal
 (inas) *coraba* vö. inas
korcioma: taberna Bb₄
korman: gubernaculum navis E₁
koro vö. bogacé
katang koro: solisequium Aa₁
korona: diadema G₃
korpa, tok: siliqua Z₃
corpazo: satyricus y₃
corpazo (beszed) vö. beszéd
korsag: epilepsia P₇
kos: aries B₃
kosar: corbis F₃
kis kosar: canistellum D₃
lud kosar: cerotostium (?) D₆
 [Csak Czucz. Fog.-nál]
meh kosar: alverium A₆
kosarr, *karosniu* (?) sporta, ein
kozorá: corona F₃ [korp Aa₃
koüa: silex L₃
koüacé (wlő) vö. ülő
kő (bantas) vö. bantas
kő (esső) vö. eső

kő (zall) vö. szál [lus C₄
hasadot *keő* vagy *poronio*: *bibu-*
ken *kő*: *sulphur* Bb₃
maruan *kő*: *marmor* P₃ [K₁
meny wtő *keő*, *meny*ko [!]: *fulmen*
poronio *kő*: *bibile* (?), *bibulus* (?)

[Ismeretlen]
proba *kő*: *lidius lapis* O₃
kőből vö. véka
kőd: *nubes* Q₃
kőkeny: *acatia* H₃
kőkőrczien: *vaccinium* [!] Cc₈
kőldők: *umbilicus* Dd₆
keőliők, *kőliők*: *catellus*, *catulus* D₅
kőlönte: *piscis capitosus* T₃ [Szé-
 kely tájszó]
költeni, *hanni*, *vetni*: *expendere* I₃
kőlű: *trapetum* Cc₅
kómeny: *feniculum* I₅
kóny (arulo) vö. áruló
kőniek: *cubitus*, *ein ellenbogen* F₄
kőniöröggy erettem, vagy zoly: *in-*
tercede pro me N₁
kőniörögös [!]: *preces* (v. *precis-*
sor?) T₅
kőniörölny: *propitiare* U₁
kőzkőpiű: *ardelio* B₃
 valami *barom* *kőröm*: *ungula* Dd₇
 vak *kőröm*: *scaber unguis* y₃
keres (ffa) vö. fa

(Folytatjuk.)

vad kőrtőuelj: — ? B₂
keősség: *respublica* X₃
kőőntiű, *kőőntjw*: *monile* P₇
kőőnet: *gratia* K₄
kőzwenj l. kézi fájdalom
keőtel l. szóuendek
kőtel: *funis* K₁
 fel bonthatatlan *kőtel*: *foedus*
initum I₅
kőteles: *alligatus* A₆
kotelezni [!], meg [a]kadni: *impli-*
care, *inwickelen* M₁
eleőkőtd: *caesilium* (2-szer is!)
kőtő fők l. fők [D₇ L
kőuy (hal) vö. hal
kőz: *communis*
kőz, *ho köz*: *intercapedo*, *spatium*,
distantia N₁ [ho köz Cal.-nál is]
kőz(-kőpw) vö. köpű
ho köz: *interlunium* N₁ [Cal.-nál is]
idő köz: *capedo* D₃
vdő köz: *intervallum* N₁
kő fal közé: *pomerium* T₄
kőzepső l. hüelk
kőzőnseges: *publicus* U₂
kőzőnsegesen: *publice* U₂
kőzősleg [!]: *obnixus* Q₄
 (egimas) *kőzőt* vö. egymás
kouer: *crassus*, *pinguis* F₃ l. *igienes*
kówer: *adeps*, *pinguedo* A₄

PÁLFI MÁRTON.

ISTEN-ADTA.

Adatok.

(Vége.)

Az adatokat nem akarom fölösleges módon szaporítani, csak azokat közlöm, amelyek vagy régiségüknél vagy valami más oknál fogva fontosak e szerkezet történetére nézve.¹ Három fő csoportot kell megkülönböztetnünk: 1. az *istenadta*-féléket, 2. a főnévi előtag híján valókat, *mondottam* stb., végre 3. a személyrag nélkül valókat: *gutaütött* stb.

¹ Thewrewk E. igen kevés régi adatot ismer, viszont igen sokat másod, harmad kézből közöl, elrontva, telve sajtóhibákkal stb.

I. Isten-adta.

Isten-nel szerkesztett kifejezések s velük rokonértelműek. A köv. két példa az ide tartozó szerkezeteknek tudtomra legrégibb példája: *Johannis dicti Istenwettlthe* (Anjoukori Okm. 1333. OklSz.). *Nicolai dicti Istenwette* (1480. OklSz.). — *Isten adta* (jelentése árnyalatairól Lehr: Toldi 96): Úgy hogy minden Isten adta jókat ember elfeledne (ÉrdyK. 129). Az istenadta jókat ne tékozljátok (ÉrsK. NySz.). Minden istenadta nap (Pet. A naphoz; Nép). Ne higgy a leánynak, az *istenadtának* (Népdal). — Ezt is vegye Köszönettel az *úr-adta* holt szegénye. (Arany: Bolond I. 1. én.). Ami ez *ég-adta* világon csak történik, a' tán mind elmondja neki (Nyr. 30:487. Vö. még alább: *ördög-adta*). — Mindenféle nyelvek elmúlnak, csak az *úr-isten* teremtetten zsidó nyelv marad (ÉrdyK. 541 b). Szörnyen jó ember volt az *istenteremtetten* (Pet.) *Isten ihlette* szent irások (GKat. Titk. 1). *Isten-áldotta* nap (Fal. 143). *Isten verte* ember (Dug.: Pb. 1:31). Ébredj, ébredj, *istenverte* nemzet! (Petőfi). Ez a sok csúnya, *istenverte* paréj (Arany: Nagyid. Cig. 3. én. vége felé). *Isten taszította, isten taszintotta* ember (l. MTsz.).

Régi és gyakori az *-ette* és *rágta*: Kioldozom *fene ette* sebemet (Balassa B. Költ. 144). Ezenkívül: *féreg-ette, rozsdá-ette, szű-ette* a NySz.-ban. Régi *szű ette* volt a padlás deszkája (Gvad., NySz.). *Cario: szüettévé* vagy férgessé lenni (Márton J. szót.). De *szü-ette* ez a gerendü (Örség, Nyr. 2:374). *Mérete* ember (Dug.: Pb. 1:182). Rút, mint a *Francia ette* orr (uo. 229). *Földette* királyok (Arany BH., akiket a föld megemésztett, magába fogadott, l. e kifejezésről Nyr. 36:41). *Moly-ette: corosum* a tinea Kreszn. — *Egér-rágta*, Gyarm.: Nym. 1:306. Kilátszanak *szúrágta* szarufái (Jók. Hétköznapok 1:24). *Méreg emésztette* gyík. *Epe sáppasztotta* (Dug. Pb. 1:191).

Érdekes, hogy sok növény-név mutatja ezt a szerkezetet: *Eryngium vulgare: Isten atkozta tővis* (Beythe Stirp. 4; Csapónál *Eryngium planum: Isten atkozta tővis*, id. Nyr. 8:419; Vas megyében *isten atkozta túske: Xanthium spinosum*, MTsz.). *Ördög-harapta fű*, *ördög-marta fű: Morsus diaboli, Succisa praemorsa* stb. (Meliusnál s másoknál, az első a MTsz.-ban is magyarázatát l. Nyr. 9:64). *Ördög-csípte fű: Erythra pulchella* és *Veronica chamaedris* (MTsz.). *Angyal-rágta fű: Lysimachia nummularia* (Csapó, id. Nyr. 8:439). *Kégyő-harapta fű: Plantago lusitanica* (MTsz.). *Isten-gyalolta* tők MTsz.

Az *ebadta*-féle káromkodások is régóta népszerűek: *Eb atta* parasztja! (1636. OklSz.). Nem kell hitelt adni az *ebugattának* (Tört-Tárból id. NySz.). *Ebugatta* himpellérje (Pet.). Verjétek meg az *eb szülte* rossz emberit (Gyarm. Nyelvm. 1:352). *Ebszülte* rácai bezzeg elcsellegetek (Thaly: Adal. 2:106). *Ebszülette* bottya! majd keresztül estem rajta: *fustem e cane natum! offenso in eum pede vix non cecidi* (Verseghy: Anal. 2:177). Hadd dőgozzék az *ebunta* (Csik m. Abafi Figyelője 1877. 2:156). Ott játszódjék az ebúnta, nemsokára tesztek róla (Moldva, Nyr. 5:192). *Ördög-tojta* és *ördög-kotlotta* hazugság (Pázm., id. NyK. 15:190). *Ördög-unta banyája* (rég. Tájsz.).

»Mennykő ütötte, kutya tenyésztette, kutya szaggatta, kutya fogantatta, kutya fikta« (Beregsz.: Diss. 136). — *Köszülötte* (Lehr: Toldi 97). Megmondám, *tüzégette*, hogy... (Thaly: VÉ., NySz.). Oda veszvén a böcsület egy cifra arietta, és *patvar-szerzette* forma hitván cantata miatt (Fal. 164). *Szél hordtta* eszü (Dug.: Pb. 1:114). *Szél hordotta* lábú (uo. 174). *Lánchordta* franciája (Garay: Obsitos; l. erről Thewrewk id. h. 342). De *lánc adta*, arra nem adom magamat... (Gvad., NySz.). *Ördög-adta* verebe (bácsmegyei gyermekvers, id. Thewrewk). Az *isten-adta* stb. analógiájára sok más *adtával* való káromkodás is keletkezett (l. Thewrewk id. h. 341). Megállj, imilyen amolyan *ebadta*, *ördög-dobta*, *víz-hozta*, *fatyja* (Arany-Gy. Népk. 2:382). Sohonnai, bitang, *víz hozta* bujdosó (17. száz. NySz.). Az a *vízhozta* embere (Kaz. Barnh. Minna 9). Vö. *víz-hordta* ember: jöttment (MTsz.). *Holló-hozta*, semmiházi ember (Erdélyi J. Közm. 3672). Azt a *szélhozta* szentedet! Azt a *tüzégette* lölködet! A *Mária-verte* teremtesedet! A *ragyaverte* pofád szentségit! *Fenelátta* népség lakik abba a Pestbe (Balaton vid. NyF. 40:23). — Ilyen szitkozódásokban, egyáltalán indulatos beszédben előkerülnek az első csoportbeliek is: *istenadta*, *istentaszítottta*, *istenverte*, *istenátkozta*.

Más többé-kevésbé állandó kifejezések: Az ő vén és idő járta rokonsága Erzsébet magzatot érdemlött fogadni ő méhében (ÉrdyK., aetate provecta NySz. 2:19¹). *Had-vítta* hely (csatatér, két 16. sz.-i frónál NySz.). *Erdő nőtte*: silviger, erdős PPBl. *Fűnőtte* lapály (Arany BH. 8:26). *Fű-nőtte* 'füvel benőtt, amit a fű benőtt' és *apró-köte* azaz *apró-kelte* 'himlőhelyes' (Szék. MTsz.; vö. *megköte* az *apró*: meghimlőzött uo.). A régi *füst-fogta* nemeslevél (Fal. NySz.). Ha ezek a *hideg-vette* atyafiak, istenes elmélkedéssel felhevülnének (Fal. 57). *Hideg-vette* (Gyarm. Nyelv. 1:306). *Rozsdavette* kard (Jók. Fehér rózsza). A *vízvette* sarju (Baksay: Dáma). *Madárlátta* cipó és kenyér (így is: *nyulka-sütötte*, l. ezekről Nyr. 30:44, 144; ezek mintájára: *csillag-látta* öv Merényi Népm.). Sáppadt, mint a *hideglelte* (Dug.: Pb. 1:231). Szomorú, mint a *dér csípte* dohány (uo. 2:305). »Jézus monta szó, hol lappaggyon« (azaz Jézus parancsa, hogy lappadjon; ráolvasás Nyr. 4:138). Isten őrizzen minden *anya-tartottát* (Nyr. 5:230). *Tigris-szoptatta* (méregzsák, MTsz.). *Sas-szaggatta* képü (ripacsos, MTsz.). *Gaj-csapta* (jöttment, MTsz.). *Kigyó-fujta* kő (MTsz.). Mint a *dér sütötte* csollán (Bethlen Miklós Önéletr. 2:340). *Harapsütte* hely (ahol az avar leégett, MTsz.). *Napsütötte* képü (Nép). *Napégette* arc (Arany, többször). *Ördöghötötte* rokka (szólásokban, Szeged és Hódmezőv. Nyr. 4:439). Jobb az *isten* hőle mint az *ember vágta* (Erdélyi: Közm.). Jobb a *Krisztus főzte*, mint a *Kristóf melegítette* (Dug. Példab. 2:191; azaz jobb a bor, mint a sör).

Alkalmi kifejezések példái: Sz. Máté írta könyv (ÉrdyK. 131 b). A *szél hordozta* falevél (Pázm. Pr., id. NyK. 15:190; vö.

¹ Imre S. (A m. ny. tört. 209) így magyarázza: »vén és időtől megviselt rokona (kitől az idő eljárt)«; de inkább: akire rájárt, akit mintegy megjárt az idő.

ezzel szemben ugyancsak Pázmánynál: a *széltől hordoztatott pelyh*, id. NySz.). Apolló hijában várakozván a *holló hozta* víz után (Misk. Vadkert 386). Láttam olly *világ-oktalanított* urfiakat (Fal. 30, így 31 is). Amint lehetett illyen *török égette, tatár hammazta* országban (Bod.: Pol. Előb. 11). *Zsebtakarta* kézzel hányogatta a fittyeket (Dug. Szerecs. 1:400). *Botcsinálta* doktor (Kaz.). Ültess borostyánt bajnokink' *Gyöplepte* halmainn; (Batsányi költ. 6). *Hír-fölkapta* nevedet (Kisf. S. Bold. szer. 161. dal). *Hír-emelte* bajnok (Kisf. K.: Budai harc.). *Moh-lepte* gödörben (Kisf. K. Mohács). S felrobognak *hadvész-ülte* képpel Ujlaki s a megbékült Garák (Vör. Szép Ilonka). S a bús pár megy *gond-sujtotta* nyommal (uo.). *Csoda-szülte* szüz alak (Vör. Csongor és T.). *Sors-üldözte* Zalán (Vör.). *Szél-ringatta* száraz ág (Pet.). *Ország világ csodálta* vitézi tettei (Garay: Obsitos). S látván az *emberfonta* nyűgöket (Sárosy: Arany tromb.² 277). Ő állá halála *vér-mosta* fokán (Arany: Szondi két apr.). *Törvény-adta* módon; *törvény-tiltotta* botokkal (Arany, id. Nyr. 4:439). Elő *Theoros hozta* thrák hadak! (Arany: Arist. 2:15). E' halovány *élethagyta* arc (Jókai: Vadon vir.¹ 2:32). Bámult le a *csöndlakta* vidékre (uo. 2:179). A *lombfedte* hegyoldalokban *úrlakta* ősi várkastélyok harci védelemre szánt sáncművek közé fészkelve. (Jókai: MFöld. 55). A *jégfedte* Kriván (Jókai: Eppur¹ 4:36). A pagony *eső-áztatta* füve (uo. 47). *Harc-edzette* hős (Jókai: Szeretve¹ 1:148). Elragadá őt *homokülte* sikra (Száz K. Álmos 57). A HB. inkább erre a szentírási helyre, mintsem az *Erdélyi felhoztára* van alapítva (Hunf. NyK. 4:445). Távol hegyek *hó-takarta* csúcsai (Gyulai, id. Thewrewk). *Kő-ütötte, tövis-szúrta* lábbal (Merényi: Népm.). Reá tekint *könny-fátyolozta* szemmel (Arany L. Délib. h.¹ 73).

Személyragos előrésszel: Úgy tekereg félve: mint nagy városoknak nem szokott *ura hagyta* komondor (Dug.: Pb. 1:141). Annak a rút Haramjának *anyja-szülte* meztelenségétől ki mondhatatlanképpen irtózott (Dug. Szerecs. 1:141). Révai támada s már lejt önkényt a simuló [nyelv] *mestere-szabta* uton (Czuczor: »Révai«). Visszavenni az *apja elvesztette* földeket (Arany: Haml.). A *szenvedélye elvakított* fiú Bánóczi: Kisf. K. I. 158. — *Szívem kedvelte* Laborcán (Vör. Zalán).

Jelzőkkel, határozókkal, tagadással bővített kifejezések: Sz. Dávid zsidóságnak *királya szerzette* zsoltár (DöbrK. 15). Könnyű más *embörök szörzötte* könyvéből értelmet és tudományt venni (Frank: Haszn. k. 51). Elindulának az erdőben, jutának az *Békes uram felhánta* határra (1575. TörtT. 1881. 788). Valóban is örülnék az *Fajgel uram Váradról hozta* válasznak (Tököly: Lev. 5). *Isten reánk bocsátotta* hadakozás: bellum fatale (PPl.). *Szívem végtelenül szerette* Pistám! (Vitk. Munk. 1:106). Azokat... bátor voltam *egy, a külföldi pedagógusok használta* kifejezéssel túlzóknak nevezni (Tanáregy. Közlöny 26:609). Volt alkalmam tapasztalatokat szerezni a *francia és német iskolák elérte eredményről* (uo. 612). — Még piros évedben, még *bú nem lepte* korodban (Vitk. Munk. 1:156). *Lény-nem-lakta* éj (Vör. Csongor és T.) Örvend most (a menekülő) az *ember nem lakta*

magányának (Szász K. Álmos 105). *Ember nem járta földek* (Pet.). *A véték nem szennyezte lelkek* (Belényesi, BSzemle 6:358). Midőn Donáth soha ki nem találhattam okból pisztolyával a rabot úgy lőtte mellybe ... (B. Vitán Sándor 1825., Thewrewk 339).

A Székelyföldön *apró-köte* és *aprókötés*, *fűntö* és *fűntés*, *molyette* és *molyettés*, *molyrágta* és *molyrágtás* egy és ugyanabban a jelentésben járják (vö. MTsz.).

2. Névmasi előtaggal vagy pusztán személyraggal.

Mutató névmással: Mondván, hogy így öli ez s amaz adta fajt (Gyöngy. Chariklia 220, id. Thewrewk). Merre? A kocsmába, *ilyen olyan adta* (Pet.). Rugd agyon az *ilyen olyan adtát* (Pet.). Tiszt urak, *ilyen teremtettek*, itt vagyon a móres, adta szedte vették (Gvad. RP., id. Thewrewk).

Visszaható névmással: *Maga* szülte ujság (Fal. UE.) *Maga fonta* abroszt terített fel a Mariska (Jókai: Rab Ráby¹ 92). — Az ő *maga* kereste jószágát: *acquisita per se ipsum bona* (Ver. Verb. 87). — (Újabban néha ön-nel: *önkésztette* gépek stb.).

Személynévmasással és a nélkül (sokszor nemcsak az icsévének, hanem a jelzette főnévnek is van személyragja): 1. szem. Látnája meg az *én dicsértem* malomhelyet (LevT. 1:263). Kelj fel, ülj le és egyél az *én fogtam* vadba: *surge, sede, et comede de venatione mea* (Helt. Bibl. 1:M4). Vegyed te hozzád *én csináltam* étket (Hoffgr. 79). Kellött volna az *én kívántam* esküvésnek engedniök (Veresm. Megtér. 35). Az *én sütöttemből* nem eszel (Gyarm. Nyelvemester 1:352). — Jövel és vegyed az neköd *szerzőttem* koronát (KazK. 34). Legyen azért elég immár sok bűm és *szenvedtem* nagy kár (Balassa B. 105). Ti penig *szerzettem* átkozott sok versek, tűzben mind fejenként égjetelek, vesszetelek (uo. 120). Ha szűnyadna szívednek szándéka, költsön fel *ez adtam perec* ajándéka (Gyöngy. MV. 2:300). Hogy az *mondtam* dolog ne legyen veszteddél (Gyöngy. Char. 204). Ez *küldtem* rózsáért nem kívánok nagyot (Rimai). Kívántam könyveket nem találhatván, egykor *vevém elő* a Bellarminus könyvét (Veresm. Megtér. 34). Azután egy aranyas kocszi, ezután mene a császár *igen kívántam* paripán (Mikes 20. lev.). Eh! *szerettem* Neander, vedd észre magad: *caro Neandro!* (Fal. 5, 15). Előkerülvén a *mondottam* kérdés: *noi discorremmo sopra il medesimo* (uo. 103). Ő volt előttem első s hatalmas hirdetője ennek a *nem-hittem* hitnek (124). Itt jára az a *szerettem* ember, a *megneveztem* helyen (Gyarm. Nyelv. 1:352). *Gyűlöltem* világ! verhasstes Licht (Kónyi: Ábel 161). Leveled vettem munkáddal, te még a közelebről *írottamat* sem (Kaz. L. 12:456). Böcsülöm s tisztelem, de a *kimondtam* szeretetet megmásolom (Ungv. Tóth L. Vers. 161). Nepos *idézttem* helyét Czuczorunk így fordítja (Szarvas, Nyr. 24:522). — Orcám ... az áldott szerető *szülöttem fiannak* szent vérével befagyott vala (NagyszK. 148). Ódozz meg köz gyóntam bűneimből absolve me a generaliter confessis peccatis (Esztergomi rituale 1583. Nyr. 3:422). De te

ebbe siess én laktam földemben (Hoffgr. 26). Laktam földemről, szép szerelmemről mikor gondolkodom (Balassa B. 24). Én laktam földemről engem kihittanak (Thayl: Adal. 2:374). Te is itt vagy, szerettem Iréne leányom (Fal. 64, így 715). Az én szerettem gyermekemet ne verd (Gyarm. Nyelvm. 1:352). Szerettem komámasszony (Nyr. 2:179). Nagyon szerettem földem volt (Nép, Lehr: Toldi 272).

2. személy. Építs fel elmémet az jó bölcsességgel s *te-adtad* lelkemet buzgó könyörgéssel (Balassa B. Költ. 118). Mint te *teremtetted* ember ha járhatok bátor szívvvel (123). Megváltád az te *teremtötted* szegény binös Ádámfiát (CzechK. 96. lev.). Adom neked ez te *laktad* feldet (olv. feldét? JordK. 7b). Áldott légyen isten az te szent neved! *te adtad* ajándékot hogy elvötted (RMK. 4:62). Hadd egyem az te *fogtad* vadban: affer cibos de venatione tua (MA. Bibl. 1:24). Minthogy ez a gyűrő volt *te-adtad* jelem (Gyöngy. KJ. II. 4:61). *Temondottad* kötelességek stb. (Fal. 64, 237). Ama te *keresztelted* jóságokról, és a vétkekről vetekedtünk eddig (75). — Tarts[d] meg *adtad* életemet (Balassa B. Költ. 100). Hol a te irgalmasságod, kivel *verteted* gyógyítod? (a. m. verésedet? uo. 105). *Szoktad* szemfényvesztést s varázslást kezdettél (Gyöngy. Char. 56). Ím jelen a *vártad* évszak, mely nyit harci pályát (Arany: Tassóból 16). — Te *választottad* zsidó néped miá megfogattál (PozsK. 2; a WinkK. 247. lapján: *választott néped* miatt). Az ten magadnak *választottad* városodban... halálra ítéltetel vala (PozsK. 2; így ThewrK. 4). De az te jóvoltod és *ígérted* jódt biztat nyavalyámban (Balassa B. Költ. 101). Amaz *reménletted* istened most holott? (131). Az te *laktad* földedről (OsomaK. 12). Hogy el-kivinnél Magyarországbán, *te-laktad* földedben (uo. Szilágyi és Hajmási 1571). *Imádtad* szépedet fel nem találod sohasem (Ungv. Tóth L. Vers. 139).

3. szem. Hogy ne láttassék ő tévelygenie az ő *tötte* dologban (SzékK. 181). Az ő *szerette*, *szülötte*, *tartotta*, *nevelte* Jézus (NagyszK. 274). Érdemljök az ő *megígérte* bódogságnak dicsőségét (ErdyK. 96). Azon igyeközik, hogy az ő *megmondotta* beszédet [»bezedet«, olv. beszédét? Frank. Haszn. könyv 75]. Mondotta... ő megtartja az ő *adta* hitit, fogta az szakállát öreg-emberségit forgatván (Mon. Irók 15:229). Az ő *fogta* hallal én is tápláltattam (Gyöngy. Char. 200). De nem lesz szándéka ő *kívánta* véggel (uo. 332). Keveri a szólás módjait, s ő *gondolta* hasonlóságok után új nyelvet kohol magának (Révai: A magyar széptoll, id. Bánóczi: Révai 388). Bízván az ő *megszegte* határidőben (Greguss Á. Athéni Timon 2:1). A jó hírrel jött szolga épen ezeknek az ellenkezőjét adja elő, mint az ő *látta* ország boldogságának fundamentomait (Beöthy: Széppróza, 2:358). Lindemann kiadása, mely az ő *szerkesztette* Corpus Gramm. II. k.-ben jelent meg (PhilKözl. 2:5). — Kívánok az úristentől Kdnek minden *kívánta* jókat megadatni (LevT. 2:212). Abban a klastromban, melyet Szent István Szent Márton hegyén *kedvelte* helyen építtetett (Tarnóczi: Szentség 1695. 94). A magával *hozta* gántsok (az ő öröklött hibái, Tseh M. Lovakat orv. könyv² 7). Ráemlítetttem őt a *tavalynéked adta* ajándokra; de sajnálja, hogy

most olyanokkal nem szolgálhat (Vitk. Munk. 3:104). Sok nemes ember, aki az apja gyakran koplalva nevelte vagyonját... vesztegeti, 's inkább mersolja, fogyasztja, mint sem öregbítné, az *Ősöktől vette* nevével nagyra vagyon (Ungv. Tóth L. Vers. 112). A nép az osztályrészülny *nyerte* szenvedést már meg is szokhatta (Szarvas Nyr. 24:518). Mégis meg tudott művelni [Vilmos] köröskörül egy kis darabot. A *készítette* szántóföld már kitett egy pár tonna vetésre valót (BSzemle 75:263). — *Lakta-földe* (Tel. Evang. 1:269). Ábrahám Isten szavára elhagyá *lakta-földét* és bujdosóba méne (Pázm. Préd. 188¹). Haza megy a lelkem e vidékről, hogy az estét édes *lakta-földe* s kedvesinek közelébe töltsé (Tompá 1:269). *Adta javát* meg nem becsültem (Thaly: VÉ. I. k.). Ő, jó szomszéd létre, eszik az ő *kedvelte barátjával*: ille, cum sit bonus vicinus, comedit cum amato sibi amico (Révai: Misc. V. »Exercitia linguae Hung.« kézirat). Hogy *szerette* *lyányát* elszerette sírja (Arany TSz. 12:4). »Ennye *atta kölyke*!« (Nyr. 5:421 stb. Vö. *Aki adta!* kényes kapitánya, Ne kacsingasson az én rózsámra Arany-Gy. Népk. 1:235). Én csak az *Kd írta* hírekre támaszkodom (LevT. 2:114). Az *Kd. küldötte* vizát Kdnek megszolgáljuk (uo. 202). Leveleket vöttük mind *kglnetek írta*, mind egyéb... dolgokra nézve (Thököly Lev. 279).

Ez a személyek szerint váltakozó szerkezet úgy látszik a 18. század óta a legtöbb nyelvjárásban elveszett. Ennek aztán az lett a következménye, hogy egyes fönmaradt szólásokra nézve a nyelv-érzék megzavarodott. Így magyarázhatjuk, hogy pl. a 3. személyű *szerette gyermeke*, *szerette fia* hamis analógiájára ilyenek keletkeztek: *szerette gyermekem*, *szerette fiam* stb. Példák: Mivel *szerette-személyednek* látását a lehetetlenök közé számllta; éjjel-nappal emlegetött tégedet (Dug. Szerecs. I:53). *Gyermekem, szerette gyermekem!* (Kat.: Bbán 5:5; így Eötvös J.) *Hazám, szerette jó hazám*, Bojóth (Kat.: Bbán 1:1). *Szerette férjem* (Szigl. Rózsa 126). *Megmentettem szerette lányomat* (Szenvey: Messzinai hölgy 103). *Az én szerette jó fiam* (Jókai: Szeretve mind a vérpadig¹ 5:113; Thewrewk E. idézi). Még nem volt ilyen *szerette lovam* (Nép, Lehr: Toldi 272). *Szerette hazánk* (a *szerettük hazánkkal* együtt hibáztatja Szvorényi: Nyt. 374. §).

3. Az igenév személyrag nélkül: *anya-szült, guta-ütött*.

Valószínűleg ez az eredetibb szerkezet, de a történeti korban már sokkal ritkább, mint az *istenadta*-félék: Tiszta állattal éljete, semmit megholtat avagy *bestye martat* [-át?] ne egyetek: quidquid morticinum est, ne vescamini ex eo (JordK. 230; az 58. lapon: Az oly tagot, kit *bestye mart* meg, ne egyetek: *carnem quae a bestiis fuerit praegustata*). *Anyá-szült* mezitelen, *anya-szült* siket (NySz). Veszedelem, szerencsétlenség... minden *anyaszült* embernek sorsa

¹ *Lakta földé*: ezt a kifejezést úgy is értették, hogy laktának vagyis lakásának a földé, s azt mondták: *én laktam földé* stb.

(Fal. 586). Az *anyaszült* siketek (a született siketek, uo. 774). *Egy anya szültek* (Horváth E. Árp.). Vö. Meg nem marad itt *anyaszülte* (Arany: Szondi két apródja). *Guta-ütött* (Heltai, Calepinus stb. stb. NySz.). A kis leány elpirult, én meg alig jöheték szóhoz, mint kinek a nyelve *szélütött* (Kovács P. Fars. kal. 8. Olcsó Könyvtár). *Membra nive praeusta: hidegvött* tagok (PPBl). *Hideg vett* legyecske (Beniczky: Ritm.). A vadászok *hidegvetten* tértek haza (»a hidegtől általjárva, általfázva« CzF.). Te *dérvött!* (mondják a fázósnak Vácon; *megvette a dér*). Rozsda-ette v. *rozsda-ett* kulcs (Bács m., id. Thewrewk). Rozszant fegyverei *porlepetten* és *rozsdamartan* századok óta heverték (Győry D. Don Quijote, ifj. kiad. 9). Minden *isten-áldott* nap elmélkedjél felőle (Fal. 45). Akkor se légyen *anyahagytott*, és gondviseletlen (uo. 203). Fölcsengve ontván bűja rendet | Hajlott kalásszú téreken, | A *napsütött* kaszás kaszája (Tompá 1:121). *Eb-adott* kölyke (Gömör m. Nyr. 18:459, Nógrád m. 9:332).

Maga-szemzett csemetése; *maga-ápol*t fa (Győry V. Havi Szemle 1:44). *Maga szó*tt vászonból varrta (Merényi: Ered. Népm.).

Alkalmi kifejezések: Veréb-megö^tt kalangyát félfelé rak vala; az búzának konkolyosát hitványát meggyújtá, mutatá ő aldozatját (RMK. 6:247). »Mit sírsz? — Juli haragját? — Mint élsz? úgy-mond. — Mondék: Mint *Júlia-ütált*« (Balassa B. Költ. 72). Ezer-húrú hegedődet hadd pönderésem meg, *atyám csinált* szegecskével hadd igazgassam meg (Amade L. Irodalomt. Közl. 12:217). *Rozsda-megett* (SzD. Verskoszoru 1:70). Zsuzsi, Elek' *önnönnevelt* Kedves Sólyom-madara (Kisf. S. Somló 2:8). Tégy *habütött* szirtté s ne legyen több álom azontúl (Vör. Z.). Helvetia *hótakart* tetői (Eötvös J. Búcsu). *Hab-ütött* pandal, *hullám-mosott* gazdag virány, *porlepett* ing (Arany, idézve Nyr. 4:441). *Átok-vert*, *szellő-üzött* (Pet., uo.). Az ábrándos fiúból bajdzott férfilett (Tompá 1:23). *Szélsőprött* udvar (Tompá). *Szűfurfált*, pókhálós, penészes rámban (Lisznyai: Uj Palóc D. 12). *Reménységahagytottan* tévedez (Vajda J. Béla királyfi 138). Hol szem, mely a *sors-szó*tt sűrű fátylon láthat? (Szász K. Álmos 54). Vadfűbenö^tt néma sivatag (Vargha Gy., id. Thewrewk). A boglyának *szél* nem ért oldala a szélre nézve a boglya möge (Nyr. 17:210). Megismerem a kanászt *angyal-fűzött* bocskoráról (Arany-Gy. Népk. gy. 2:205; vö *angyal-bocskor*: tót ember bocskora, Szombathely, Grábler Ida értesítése). *Kan-harapott* (gűnynév, »mert gyermekkorában a kan harapta meg, Nyr. 5:526).

Vö. még ezeket a tagadó szerkezeteket: *Asszony-hihetetlen* (Pázm., id. NyK. 15:190, »asszonynak is hihetetlen mondás«). Jaj istenem, aki árva, még a szél is inkább járja; én istenem, árva vagyok, *szélfuvatlan* nem maradok (Arany-Gy. Népk. Gy. 3:131). — Vö. a votjában: 'holló-áthatolatlan fekete erdő' Munk. Votj. népk. 258.

SIMONYI ZSIGMOND.

A MAGYAR NYELVÚJÍTÁS SZÓTÁRÁHOZ.

Szily Kálmán munkáját eddig inkább dicsérték, mint bíralták; így tett a M. Nyelvőr szerkesztője is a Pester Lloydban megjelent ismertetésében. Eddig többnyire csak egyes adataihoz közöltek pótlásokat vagy bíráló megjegyzéseket. Igaz, hogy e megjegyzések közt voltak olyanok, amelyek egy egész bírálattal fölrírnak, pl. hogy Szily az olasz *cupola* szót a magyar *kúp*ból, a szanszkrit *varna* szót a m. *vár*ból származtatja; hogy az olyan szókat, minő a *hogyan*, *enyém*, *héber*, *búcsuvétlen* és sok más régi szó, a nyelvújítók vívmányainak tartja stb. stb.

Én sem írok ezúttal bírálatot, egyszerűen előterjesztek néhány nagy nyelvújítóból egynéhány nagyobb szócsoporthoz, hogy lássuk, miképpen bánt velük a NyUSz. Ne mi, hanem maguk ezek az adatok feleljenek arra a kérdésre: vehetni-e s mennyiben vehetni hasznát ama szótárnak? találhatunk-e benne megbízható útmutatást és fölvilágosítást szavaink történetére nézve?

Nézzük azt a három nyelvújítót, akinek működése döntő jelentőségű volt a nyelvújítás megindításában és népszerűsítésében: Baróti Szabót, Dugonicsot és Kazinczyt!

Baróti szavait a NyUSz. szerkesztője csak a Kisded Szótárból közli, ennek s a NySz.-nak egyszerű összevetése alapján. Pedig azoknak a szóknak nagy része megvan már Baróti Szabónak első verskötetéiben, s vannak ott olyanok is, amiket a Kisded Szótárba nem vett föl; ezeket persze a NyUSz. rendszerint sokkal későbből, többnyire csak későbbi szótárakból, pl. a M. Tudós Társ. 1835-i s 1838-i Zsebszótárából v. Fogarasiból (1836) idézi. Ez okból — csak a legfontosabb szókat idézve — helyreigazításra szorulnak a NyUSz.-nak következő cikkei¹:

állong, balga (SzD. 1777-ben, NyUSz. 1831-ből!), civakodni, csermely, csupasz, dagály, dörmög, ékit, elhibázni, előkészít (1780 — NyUSz. 1838!), előtűnik (1813 — NyUSz. 1838!), fagyaszt, felbőszít (1813 — NyUSz. 1838!), felbuzdul (1789, különben már 1750-ben is megvan Wagner Phraseológiájában — NyUSz. 1808), feloszlik, fiatalít (1803 — NyUSz. 1838!), fogyaszt, fogyatékos (1779 — NyUSz. 1827), gomoly, gyalogság, gyér, gyilkol, heverész, hon, hűs, ihlet, javít, jelenlét, kábul, késlekedés (1813 — NyUSz. 1833!), kiáll vmit, kiérdemel (1813 — NyUSz. 1865!), kíméletlen (1803 — NyUSz. 1836!), kimenet (1810 — NyUSz. 1835!), kiszemel, kirándul, laza, lazít, mormog (1802 — NyUSz. 1835!), mormol, nyilvános, ör, padolat, páratlan, pihen, rege, remeg, remekel, remekmű (1789 — NyUSz. 1836!), repeszt, súlyosít (1803 — NyUSz. 1836!), számít, szanaszét, szimatol, tájtékoz (1777 — NyUSz. 1835!), tárgy, temető, természetes, torlódik, torlódás, véges, végezet és végzet, ve-

¹ Ezek közül sokat — más kifejezésekkel együtt — ráolvasott már Simai Ödön a NyUSz.-ra, l. Nyr. 33: 271—277. — Mi ezúttal a helyek idézését mellőzzük. — *azt nem is remélt az egész!*

szélyes (1789 — NyUSz. 1835!), vetemít, világít, viszonyos, zamat, zúdít, zúz (1780, különben most már 1763-ból is ki van mutatva Nyr. 32:93).

Baróti Szabónak irodalmi nyelvünk fejlődésére igen fontos munkája a Paraszti Majorság. Ennek első kiadásából az 1. rész már 1779-ben, a 2. rész 1780-ban, a nagyon átdolgozott második kiadás 1794-ben jelent meg. Az első kiadáshoz magyarázó szójegyzékek is vannak csatolva. Szily Kálmán idézi forrásai között az első kiadást s megjegyzi, hogy »végén szótár«. Ámde e szótárnak éppen legfontosabb kifejezéseit, a sok fölélesztett régi szót és irodalmivá tett tájszót hiába keressük a NyUSz-ban, vagy ha megtaláljuk is, csak későbbi vagy a nyelvújítás szempontjából kevésbé fontos forrásokból vannak idézve. Ilyenek a sok közül:

alagya (alagyácska), apród, ara, aszály, bányászat, botor, bön-gész, csalit, csarnok, csel, csend, cserény, dal, dandár, deli, döllyfös, év, galád, hölgy, ideg, iker,¹ jós, kalandoz, kalóz, kártékony, kötelek, lepke, lomb, nadály, nyirettyű, rombol, tapasz, tar stb. stb.

Dugonics, kinek népszerű regényei nagyon növelték az olvasó közönségnek az új szók iránt való fogékonyságát, ezáltal egyik legfontosabb tényezője lett a nyelvújításnak. Számos munkája közül a NyUSz. szerzője, mint maga megvallja, csak hármat használt föl: az Etelkát, Jolánkát s a Tudakosságot. Ez végzetes mulasztás volt, mert Dugonicsnak többi munkájából igen sok kifejezést föl kellett volna venni; például csak a következőket említjük (vö. Simai Ödön: Dugonics mint nyelvújító, Nyelvészeti Füzetek 14. száma):

emelet, gyilok, időszakasz, nefelejts, osztalék, példány, rajzolat,² szemel, tanulmány, temető, természetes, testőr, torna (1803 — NyUSz. 1873! l. erről bővebben Nyr. 33:370, Simonyi), tőkepenészes.

Ámde az a három földolgozott munka is hogyan van földolgozva? E háromból idézni kellett volna a következő fontosabb kifejezéseket:

aláírni, arc, arcvonás, babérkoszoru, beékez (a. m. beékel), borongós, délkör, (el)mulaszt, emlékirás, enyhely, ezredes, határozott, hazafi, kelet, képzelet, kiküszöböl, kirándul, közhaszon, külön, lélekismeret, magtár, megigenel, mellékes, mellékszoba, mellékszög, nagy-lelkű, önkényes, szünóra, vezérlet.

Legmostohábbul bánt a NyUSz. Kazinczyval, a legnagyobb nyelvújítóval, kinek oly rendkívül nagy hatása volt az irodalmi nyelvre! Forrásai közt fölemlíti ugyan Kazinczynak több munkáját, köztük a kilenc kötetet és a Levelezés tíz első kötetét is, de azért Kazinczy szavainak nagyobb része hiányzik a NyUSz-ból. Csak az

¹ A NyUSz. azt mondja, hogy PP. és SzD. mint kihalt szót említik. Nem, csak mint régi székely szót. Különben 1788-ban már Kazinczy is él vele.

² A *rajzolat* Baróti SzD. 1792-i szótárából idézi a NyUSz., holott sok régiebb forrásból idézhette volna: 1774 Dugonics, 1778 Révai, 1780 táján Benyák (*kirajzolat*), 1786 Baróti SzD. Verskoszoru és Kónyi J. (Vö. még Simai Ö. Dug. 45.)

A és B betűből idézem s csak a fontosabb szókat,¹ amelyeket okvetetlen föl kellett volna venni (ha nem is Kazinczy alkotta valamennyit, de fontos annak a megállapítása, hogy ő elfogadta őket s ezáltal az irodalommal is elfogadtatta):

ábrándozás, ádáz (M, L), aggalom (M — NyUSz. 1834-ből), akác, ál, álképzet (L), alaktalan, alapul (NyUSz. 1835), alkony (M, L), alkotmány (M), államos, állít (L), altiszt, andalog, andalgás, elandalodás (M), arcavonás (L), árnyal (M), árnyas (M), árnyaz (M — a NyUSz. mind a hármát 1835—8-i szótárakból idézi), avatkozik, azonság (L);

befolyás (M), behatás (L), bék (M), bérlel, beszállásol, betűszedő (L), bevezetés (L), billiárdoz (L), bírálgat (L), bitó, bizatlankodás és bizatlanság (L, M), biztos (M, de már Diogenesében is 1793), bordal, boríték (levél, L), borzong, boszultatlan, búsong (M).

De elég ebből ennyi is!

KOVÁCS MÁRTON.

IRODALOM.

Általános nyelvtudomány.

— *Rubinyi Mózes dr.*: Általános nyelvtudomány (Bpest, Stampfel-Révai). —

A nyelvtudománynak, kivált erre mi felénk, nem nagy a becsülete az úgynevezett »művelt« nagyközönség körében. A legszürkébb elméletnek, valami penészszagú tudománynak nézik azok, akik legfeljebb csak a középiskolai színvonalig jutottak el a megértésében és megítélésében. Ezért azt lehet mondani, hogy mindenki nemes munkát végez, aki, bár csak egy parányival is közelebb viszi ennek a mi gyönyörű tudományunk munkájának a becsületét a közönség szívéhez. Jó célért küzd tehát Rubinyi Mózes is, mikor a maga tudását és nagy csevegő készségét egyesíti egy irodalmi vállalkozás népszerűségével, hogy hadat üzenjen ennek az elfogultságnak. Mikor leült és hozzáfogott a munkája megírásához, mintha azt mondta volna: Meg fogom veletek értetni, szét fogom elöttetek boncolni az emberi elmének azt a nagyszerű funkcióját, amelyet nyelvnek nevezünk. Be fogom nektek mutatni lélektanát, az ő sajátos logikáját, történeti fejlődését és művelődési kapcsolatait. És el fogjátok ismerni, hogy amit ti olyan egyszerűnek gondoltok, annyira szövevényes valami, mint semmiféle más értelmi tevékenység. Mire aztán készen lett a munkával, egy pompás kis kompendium lett belőle. Mint a jó térképen a vidékek, úgy van meg ebben a füzetben minden tájéka egy harmadfélezer éves kutatás felfedezett területeinek. Persze, hogy itt is,

¹ Ezekre nézve saját gyűjtésemén kívül fölhasználhattam a Nyr. szerkesztőjének kéziratí gyűjtését. M = Kaz. munkáinak kilenc kötete, L = Levelezés. K. M.

mint egyéb ilyenfajta munkákban, nem az okozott gondot, hogy mit mondjon az író, hanem inkább az, hogy mit ne mondjon. Az anyag itt is, ott is csábít egy kis kalandozásra, de a keret szűk és az út még hosszú.

Ám a *hogyan* kérdését, ami a népszerű tudományos munkákban szintén nagyon fontos, úgy látszik nagy könnyűséggel oldotta meg az író. Kiindult a nyelvtudomány fogalmából, tárgyköréből és a nyelv eredetére vonatkozó hipotézisekből. Aztán arra tért át, ami a nyelvtudománynak legáltalánosabb tárgya: a nyelv életének rajzára. Az út adva volt azon igazság révén, hogy a nyelv, bár a társas együttlét teremtetten meg, mégis az egyénhez fűzött képesség. Az egyén nyelvén kell tehát kezdeni és aztán vizsgálni, miként változik, fejlődik tovább a közösségben; micsoda hatások és milyen lelki tényezők reformálják és konzerválják, mekkora erővel uralkodik rajta a legnagyobb úr: az analógia. Most egy kis kóstoló következik a nyelvtudomány grammatikai anyagából: a hang-, alak-, jelentés- és mondatnagyság viszontagságos világából. Végül a kis munka legbecsesebb része következik: a nyelvtudomány művelésének története Platótól Wundtig. Nincs a nyelvtudománynak olyan nevezetesebb egyénisége, akit e könyvecske szerzője ne ismerne, nincs a nyelvi életnek olyan jelensége, amelynél egy percre megállót ne tartana. Talán csak az egyetlen Lautverschiebunggal bánik el egy kissé mostohán, amelyről mintha tudomást sem venne. Pedig ott, ahol a hangtörvényeket tárgyalja, erre is kínálkozott alkalom bőven. De azért ezt a mellőzést is értem. Rubinyi egész munkáján megcsillan az a jóindulatú törekvés, hogy nyelvről szólván, amennyire csak lehet, ne kelljen eltávolodnia a magyar nyelv életétől, természetétől. Ez becsületére válik a magyar nyelv lelkes munkásának. De forrása egy nagyobb hiányosságnak is: úgy látszik emiatt van, hogy példáit is legtöbbször csak a magyar nyelvből veszi, noha gyakran sokkal kifejezőbb példákat találna a nyelvi jelenségekre más nyelvekben. Egyébként ennek a példagyűjtésnek is megvan az a jó oldala, hogy csaknem egészen eredeti gyűjtés. Olykor szinte szokatlanul eredeti. Így például egész frazeológiát kapunk a budapesti *lipi*-ifjúság nyelvbeli pajzánosságainak *rémszép* gyümölcseiből. Egyáltalában: megvan az a szerencsés adománya, hogy könnyűséggel tudja megcsinálni a példák tömegéből az induktív igazságokat.

A nyelv lélektana, szövevényes szerkezete azonban, úgy látszik, jobban érdekelte őt, mint a nyelv szociális vonatkozásai. Máskülönben aligha felejtkezett volna meg olyan fontos jelenségekről, aminők az osztálynyelvek és a zsargonok. Akkor ugyanitt alkalmat szakított volna magának arra is, hogy a papiros-stílusról meg a népi nyelv irodalmi hatásairól beszéljen. És akkor feltárta volna végül azokat a jellemző történeti és közművelődési — tehát külső — viszonyokat, amelyek közt egy irodalmi nyelv születik. És arról is érdemes csevegni, miképen hat viszont az írott nyelv az élőre és hogyan tükröződik például a biblia Károli Gáspártól való ódonága a debreceni nép élő magyarságában. Ezek mind nagyon figyelemreméltó dolgok és

már csak azért is jó velük foglalkozni, hogy hadd szokják hozzá az olvasó: meglátni és esetleg gyűjteni a köznyelv meg a népnyelv kifejezéseit.

A legbecsesebb része azonban az egész munkának, amint már említettem, az utolsó negyede, amely az általános nyelvtudomány történetét vázolja korszakok és egyéniségek szerint. A cél mindennütt az, hogy a nyelvtudomány törekvéseit belehelyezze a korszakok filozófiai áramlataiba, amelytől ezek valóban elválaszthatatlanok. Ezért vesz fel három fő korszakot: a logikai, metafizikai és néplélektani irányt. Csakhogy itt az a baj, hogy egy kissé aránytalan a jellemzés. Mert míg például Platónak és Lockenak két-három oldal is jut, addig a néplélektani iránynak és Wundtnak meg a követőinek sokkal kevesebb hely jutott, mint amennyit ez az iskola pozitív eredményeinél fogva megérdemel.

De ezek olyan dolgok, amiket könnyű lesz pótolni a — tizedik kiadásig. Mert hogy ennyit megérjen ez a kis munka, azt nemcsak megérdemli, de kívánom is neki, már csak a nyelvtudomány barát-ságosabb megítélése szempontjából is.

NÁDAI PÁL.

A Székelyudvarhelyi kódex.

A minapában végre megjelent az Akadémia kiadásában a Székelyudvarhelyi kódex, mint »különnyomat a Nyelvméltár XV. kötetéből«, s így a 30 évvel ezelőtt fölfedezett s két évtized óta nyomtatásban heverő kézirattal a horatiusi »nonum prematur« háromszorosán is beteljesedett. Talán az a szerénység, hogy a nagy római költőt többszörösen is túl ne licitáljuk, magyarázza meg Akadémiánknak abbéli buzgóságát, hogy a Nyelvméltár XV. kötetébe szánt kódexet a kötet teljes elkészülése előtt már külön is kiadta, s talán csak a különnyomat elhatározásának gyorsaságán múlott, hogy a kódexről teljes tájékoztatást a külön szerzőktől eredő két bevezetés dacára sem nyer a nyelvtörténet kutatója. Tudjuk ugyanis, hogy a Nyelvméltár című akadémiai gyűjtemény, egy 33 év előtti, épen nem szerencsés határozat következtében, valamennyi régi kódexünket önkényesen megállapított közlésmóddal, a különféle helyesírási sajátosságokat egyöntetű betűalakokkal pótolva tette közzé.¹ Az eddig megjelent kötetek azonban (I—XIV.) a bevezetésben legalább pontosan számot adnak arról — amint kell is — hogy a kötetben előforduló betűalakoknak az egyes kódexekben minő eredeti írásmód felel meg. A most közzétett különnyomat azonban, bár Simonyi Zsigmondtól nyelvészeti, Lukinich Imrétől pedig külön könyvészeti bevezetéssel látja el a sokáig várt Székelyudvarhelyi kódexet, a kézirat eredeti helyesírását egész teljességében nem ismerteti meg, s így bizonytalanságban hagyja az olvasót az iránt, minő betűket jelentenek a

¹ L. erről »A nyelvméltárak közlése módjáról« c. fölolvasásomat Nyr. 35: 62. s köv. 11.

Nyelvemléktár némely közös betűi a több kéztől eredő Székelyudvarhelyi kódexre nézve. Simonyi is csak mellékesen árulja el a bevezetés IV. lapján, hogy a kiadás ő betűjének az eredetiben L formájú jegy felel meg. De hogyan írja a kódex, illetőleg hogyan írják ennek különböző leírói a kiadásban általánosan használt ő ű betűket? Bizony erről kézen-közön megfélekedtek a különnyomat közzétévői. (A többes számot itt általános alanyként használok a kiadványért felelős ismeretlen valakiért, mert a címlapon sajtó alá rendezőtől Szabó Samu van megnevezve; az Akadémiai Értesítő tavalyi évfolyamának 132. lapján egy főtítkári megjegyzésben azt olvassuk, hogy a Székelyudv. kódex kiadása nem Szilády Áronra volt bízva, mert »Szilády Áronra csak a Nyelvemléktár XV. kötetének szerkesztése bízott«; most pedig a kódex mégis mint a Nyelvemléktár XV. kötetének különnyomata jelent meg!)

Az említett bevezetések mindegyikére van egyébként egy-egy észrevételem.

Simonyi a kódex ritkább szavait ismertetve, a *szuszek* szónak itt előforduló *szuszok* alakjáról (vö. *fazok* ~ *fazék*, *hajlok* ~ *hajlék* stb.) a XI. lapon, valamint a Nyelvőr mult évfolyamának 10. lapján is azt mondja, hogy az csak e kódex 362. lapján és a Döbrentei-kódexben fordul elő. Ez tévedés, mert az OklSz. tanúsága szerint a *szuszok* alak sokszor előfordul egy 1620-iki összeírásban is.

Másik észrevételem Lukinich bevezetésének egy furcsa kifejezésére vonatkozik. Ebben a XIII. lapon ezt olvassuk: »Judit könyvének fordítója Nyujtódi András ferenczrendű szerzetes volt, ki a szintén apáca a nőtestvérének, Juditnak akart fordításával kedveskedni«. Eszerint Nyujtódi András uram is apáca lett volna!

E két hibát a fentebb említett mulasztással együtt a Nyelvemléktár XV. kötetének teljes kiadásában talán még jóvá lehetne tenni.¹

ZOLNAI GYULA.

NYELVMŰVELÉS.

Elmemozdító. Szily Kálmán erről a szóról azt írja a NyUSz.-ban: »Bánóczi József ajánlotta 1877 (Nyr. 6:21) az *anregend*-re, azt állítván, hogy a nép is él vele. (Hol?) Tsz. nem ismerik. Tehát kételkedik Bánóczi állításában, mert a Magyar Tájszótár nem említi a szót. Pedig a Tsz. bizonyosan azért nem említi, mert az *elmemozdító* nem tájszó, hanem — most legalább — általánosan ismert irodalmi szó. Hogy pedig a népnelyvből ered, azt bizony tudhatnák a nyelvész urak! Vagy nem ismerik ami Kisfaludy-társaságunk nagybecsű Magyar Népköltési Gyűjteményét, a magyar népnelyvnek egyik elsőrangú forrásművét? Azt kell hinnem, hogy sohasem

¹ A kettős bevezetés csak a különnyomatban jelent meg. Az egész XV. kötet közzétételével most Katona Lajos van megbízva. *A szerk.*

olvasták e gyűjtemény 2. kötetében a 210. lapon ezt a pompás alföldi bordalt:

Ez ám annak a görbe tőkének a	Ez <i>elme mozdtító</i> ,
Bor ám ennek a neve. [leve,	Erszény pusztító,
Ezt kapafokkal kocogtatták,	Ruha rongyosító,
Metsző-késsel sanyargatták,	Kocsmáros gazdagító,
Tölgyfába szoritották,	Ma vigasztaló,
Mogyorófával körülvették.	Holnap szomorító. — stb. stb.

A nép költője nyilván azt akarta kifejezni, hogy a bor a tespedő lelket mintegy megmozdítja, az elmét fölserkenti, az írók föllekesíti. Nem kell tehát kételkedni a szónak népies voltában. Ellenkezőleg, örömmel és hálával kell fogadnunk a termékeny néplelek remek alkotását!

KISFALUDYSTA.

Szily Kálmán folyóiratának legújabb számában (228 l.) azt állítják, hogy »az új magyarok kezdik mondogatni: *elmemozdító*«. Nem tudom, hogy van, de már többször tapasztaltam, hogy magyar nyelvészeink — kiknek termékeny és sikeres működésére különben némi irigységgel tekintek — nem mindig járnak el a kellő körültekintéssel és filológiai *ἀκριβεια*-val. A jelen esetben is alkalmasint azért ítéltek ilyen könnyedén, mert nem jártak utána a dolognak úgy ahogy keltett volna. Látták, hogy az *elmemozdító* csak a legújabb szótárakban fordul elő, a régiekben pedig nem, s mingyárt kimondták az ítéletet: új magyar szó, nem kell! Kár olyan maradi-nak lenni s minden újságtól annyira irtózni. De nem is olyan újság az, amilyennek látszik! Ha utána jártak volna nyelvészetünk tárházaiban, a nagy tudományos folyóiratokban, csakhamar könnyen nyomára akadtak volna a Nyr. s a NyK. szótármutatóiban, hogy már éppen harminc évvel ezelőtt rámutattak az *elmemozdító*ra mint igen tartalmas és talpraesett filozófiai kifejezésre. Sőt láthatták volna, hogy Bánóczy József egész remek filozófiai tanulmányt szentelt a magyar *elme* szónak és valamennyi származékának. Ott, a NyK. 14:191. lapján, az *elmemozdító*nak népies eredetére is rámutat és idézi pontosan a forráshelyet: »Népkölt. Gyűjt. II. k. 210. l.« A Nyr.-ben pedig (6:21) *elmemozdító*ról szólva idézi Arany János szavait, melyeket a nagy költő egy hasonló alkalommal mondott: »Azt hinné az ember: szemét, pedig lám: kincs«. — És magyar nyelvészek irodalmi és különösen filozófiai műnyelvünknek ezt az immár harminc év óta ékeskedő gyöngyét még most is szemétnek tartják?

FILOLÓGUS.

»*Hírlék*,¹ hogy a jeles vizsgázók névsorát ezentúl nem teszik közzé a Hivatalos Közlönyben, mert a jelesen végzettek állami kinevezést és munkakört követeltek a protegált nem-jelesek rovására.«

¹ Felelet egy beküldött kérdésre.

— Hogy a N. Sz.-nak e mondatában a *hírlik* tárgyas vagy tárgyatlan ige-e, többesszámú tárgyas alak-e vagy pedig egyesszámú ikes alak, s eszerint a rákövetkező mellékmondat tárgyi vagy alanyi mondat-e, azt csakugyan nem könnyű eldönteni. Az utóbbi évtizedekben rendszeren alanyinak értik s a *hírlik*-et tárgyatlan és ikes igének; azért írnak ilyeneket: »Törvényszéki körökben az *hírlik*, hogy a törvényszék hajlandó a főügyész indítványának teljesítésére« (Egyetértés 17:27. sz. 4). »Már nehányszor *hírlett*, hogy Belgrádban valami bizottság alakult...« (Föv. Lapok 23:350). »E napokban már *hírlett*, hogy a bizottság megtekintette a színházat« (PNapló 31:178. 2). »Az *hírlik*, s e híresztelésnek van a legtöbb híve, hogy a kabinet marad, csak Polónyi távozik« (M. Szó 1907. 20. sz. 3). Szótárban ez az ikes *hírlik* a Simonyi-Balassa-féle 1899-i német-m. és az 1902-i m.-n. szótárban fordul elő,¹ az 1890-i Ballagi-félében még csak ez van: »*hírelni* verbreiten, laut erzählen... *azt hírlik* es geht der Ruf, man erzählte.« Régebben csakis így használták: Az császárnak jelenlétit hírrelik (igy, Rákóczy-levéltár, NySz). Denevérszárnyú fellegek *hírlik* suhogva már az éjt (Föv. Lapok 21:1241). — Vö. Amint egy kém *hírelte* (KisfK. Ilka). Minden szavad *hírli*, te mindnyájunk bölcse: hogy a tapasztalás a kornak gyümölcse (Sárosi Gy. Arany trómb.² 248). *Hírli* vezett ügynek: mond, tudta előbb is (Arany: Buda H. 11. ének). R. K. főispán állásáról való lemondását *hírelt* ma a P. Napló (Nemzet 2:57). — Mivel azonban legtöbbször a *hírlik* *hogy* alakot használták s mivel ez nagyon hasonlított jelentésben is, hangzásban is a *hallik* *hogy*-hoz, az a *hírlik* a mi nyelvérzékünkre nézve tárgyatlan ikes igévé lett. (A nyolcvanas években még sokkal gyakrabban alkalmazták; most persze a legtöbb lap azt írja helyette: *mint nekünk írják* v. *mint saját külön tudósítónk jelenti*...)

ANTIBARBARUS.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Menyét. Ez érdekes szót az örmény Handes c. folyóiratban fejtegettem, s egyeztetéseim talán a Nyr. olvasóit is fogják érdekelni. Az örmény *ákhisz* 'menyét' szó eredete homályos, de annál többet mond a magyar nyelv szempontjából is a népies örm. *magn-hars-ug* 'egér-meny-ecske', a *mugn* 'egér' szóval. Nyilván az egérhez hasonló kis állat² szép külsejénél fogva jutott a *meny* (-asszony) szerepéhez, mert örményül *harsən* 'sposa' és 'nuora', menyasszony és meny is, mint e két szó a magyarban is összefügg. A török *gelin-džik* 'menyét' szintén a *gelin* 'meny'-nek kicsinyített alakja; vö. az olasz *donnola* 'menyét' szót is, mely a *donna* kicsinyítése.

PATRUBÁNY LUKÁCS.

¹ Fölemlíti az 1899-i Címszó-jegyzék is mint Ballagi 1890-i szótárában meglevőt, ámde ott nincsen meg.

² A latin *mustela* 'menyét' Schrader magyarázata szerint (Paul u. Braune: Beiträge 15:130) tkp. tolvaj egeret jelent.

Hogy a *menyét* szó csakugyan a *meny* származéka, bizonyítja az a tény is, hogy Zala és Somogy megyében általánosan *menyét-asszony*nak hívják. Ennek az elnevezésnek igen érdekes az eredete, s legcélszerűbb, ha erre nézve azt az összefoglaló előadást idézzük, amelyet Schrader nagy munkájában olvasunk (Reallexikon der indg. Altertumskunde 955): »A menyét neveinek nagy részét megmagyarázza egy Európa szerte elterjedt mese, amely egy menyétnek szép fiatal asszonnyá válását mondja el. Ennek a mesének első irodalmi nyomai Görögországban már Kr. e. az 5—6. században fellelhetők (vö. V. Hehn Kulturpflanzen⁶ 587. l., és E. Rohde Rhein. Mus. 43:303.). Ezért van, hogy a menyétet, mivel a tulajdonképpeni nevét a benne lakozó démoni tulajdonságok miatt nem igen merték kiejteni, csak mintegy célzásképpen *szépecskének*, *asszonykának* hívták és számos egyéb női rokonságot jelölő szóval nevezték meg. Így magyarázódik az olasz *donnola*, az újgör. *νυμφίτσα*, a dán *den kjønne* 'szép', az óangol *fairy*, a spanyol *comadreja* tkp. 'komaasszony', szláv *neveštuka* 'menyasszony, fiatal asszony', a breton *kaerek*: *kaer* 'szép', a baszk *andereigerra*: *andrea* asszony, cigány *bori* menyasszony és nyest, magyar *menyét*: *meny* (vö. V. Hehn i. m. 588. l.). A menyétnek azokról a neveiről, melyek a lat. *bellula*-val és az albán *bukleze*: *bukur*-ral függnek össze, l. Flechia Archiv. glott. II., 47. l. és G. Meyer Et. Wb. d. alb. Spr. 51. l. Ezek szerint valószínű, hogy az óporosz *mosuca*, *mosuco* 'menyét' nem egyéb mint az óporosz *moazonak* (az anya nőtestvére) és a litv. *mósza*-nak (az apa nőtestvére) származéka, és hogy az ófn. *mardar*, az angzs. *meard*, óészaki *mördr* (átment a középkori latinságba, *martus*, és a román nyelvekbe is) a litv. *marti*-ből (menyasszony, meny¹) magyarázható. Ép ilyen világos a gör. *γαλή* [és *γαλήν* 'menyét']: *γαλῶς*, *γαλῶς*, lat. *glōs*, frig. *γελᾶρος* (a férj nőtestvére) összefüggése.

A *menyétet* már Budenz is a *meny*ből származtatta s említett Miklosich nyomán néhány hasonló szláv, görög, román elnevezést (MUgSz.). Budenz szerint »ez egybetartozás fölvételével a *menyét*-*t*-képzős diminutivumnak tekinthető (-*k* h. -*t*, vö. *nyuszt*, *sötét*), a *menyé*-ben meg a finn *miniä*-nek megfelelő teljesebb végű tő volna fönttartva«. Én valószínűbbnek tartottam, hogy a *meny* szó ezt az -*ét* képzőt az *evét* vagy *evet* nevéből vette át, mert ez hasonló nagyságú és fűrgeségű állatka, s a képzettársulás nagyon jól érthető. A két szónak az alakjai teljesen megegyeznek: *menyét* ~ *evét*, *menyet* ~ *evet*, *menetke* ~ *evetke* (mindezek a MTsz-ban).

Ezek alapján teljes joggal mondhattam MNyelv-emben, hogy »a *meny* szó valamikor nemcsak fiatal nőt, hanem menyétet is jelentett«. Szinnyei azt mondja, hogy ezt »sem a magyar nyelvtörténetből, sem a rokon nyelvekből nem lehet kimutatni; csak annyi bizonyos, hogy a *menyét* szó valahogy összetartozik a *meny* szóval« (NyK. 35:444). Ezzel szemben, mint Szinnyeinek sok más kifogásával szemben, természetesen fönttartom magyarázatomat. Nem szorulunk itt a rokon

¹ Innen a finn *morsian*, lapp *moarsse* 'menyasszony'.

nyelvekre, mert bizonyos, hogy csak a honfoglalás után, a nyugati népek példájára nevezték el így a menyétet. Az is kétségtelen, hogy eleinte csak *menynek* nevezték, hiszen az felelt meg a nyugati nyelvek kifejezésének s az említett mesének; az *ét*-et pedig se valami külön szónak, se képzőnek nem magyarázhatjuk, nyilván csak utólag járult a szóhoz az *evét* hatása alatt.

SIMONYI ZSIGMOND.

Felköszön, leköszön. Kardos Albert a Nyelvőr mult évi utolsó számában (479. l.) a címbeli két igét tősgyökeres magyarnak állítja. A Nyelvőrben régebben közölt véleménnyel szemben, mely a *leköszön* igét németességnek bélyegezte, magam is Kardos véleményéhez csatlakozom. A *felköszön* és *leköszön* nemcsak a Mátra vidékén honos, mint ahogy a MTsz. közli, hanem a Bükk vidékén, vagyis a borsodi palócság körében is általánosan dívik. Emellett ismeretes a *felmond* és *lemond* is; de jól emlékszem, hogy ifju koromban az én vidékemen (Sáta, a Bükkalja) ezeket csak igen ritkán használták, mintha valami idegenszerűséget éreztek volna benne. Az előbbi igék alkalmazásában a különbséget eléggé feltűnteti ez a két kifejezés: a *szolgabíró* (hivataláról) *leköszön*, ellenben: a *cseléd* (gazdájának) *felköszön*. Meg kell még jegyeznem, hogy az igéket a hivatal vagy állás megjelölése nélkül pusztán egymagukban használják, tehát: a *cseléd felköszön*, a *tisztviselő leköszön*.

Azonban a címbeli igék még más magyar vidéken is használatosak. A pestmegyei Akasztó községből való hetvenkét éves férfit cselédem most karácsony előtt azzal fogadott:

— Tetszett-e mán ballani, hogy a Sallay cselédje mind *felköszönt*?

Ügy tettem, mintha nem érteném a dolgot s azt válaszoltam:

— Hát hiszen kötelessége valamennyinek, hogy *köszönjön* a gazdájának.

— De nem úgy ám — volt a válasz — hanem hogy mind *felmondott*.

Mikor aztán a *felköszön* jelentése után bővebben tudakozódtam, az én öregem ezt a lakónikus felvilágosítást adta: azt jelenti az, hogy a cseléd, ha már *felmondott*, oszt kitelt az ideje, *odaköszön* a gazdájának, oszt ott hagyja, mint Szent Pál az oláhokat. — Erre meg én viszont így gondolkoztam magamban: a *leköszön* pedig eszerint azt jelenti, hogy a szolgabíró vagy más egyéb földi hatalmas az ő trónusából *odaköszön* le a néphez, amely őt hivatalára emelte, s azután ott hagyja, mint az a bizonyos Pál a románokat.

Hogy aztán ezért az okoskodásért a Nyelvőr szigorú kritikusai nem sorolnak-e engem is oda Horvát Istvánékhoz, azt nem tudom. Hanem azt állithatom, hogy a *felmondani* (*aufsagen*, *versagen*), *lemondani* (*absagen*, *entsagen*), sőt a *leköszön* (*abdanken*) is előfordul minden magyar-német szótárban, ellenben a *felköszön* még a Ballagi-féle »teljes« szótárban sem található. Hozzáteszem ehhez még azt is, hogy nem minden szó vagy kifejezés germanizmus, amit németre szó szerint lefordíthatni.

BARTHA JÓZSEF.

Leköszön a hivatalról. Kardos Albert kimutatja ennek a germanizmus gyanújával illetett kifejezésnek a párját a népnyelvből, tősgyökeres magyar vidékről (Nyr. 35:479): *felköszön* annyi mint felmond. Ennek a magyar voltához kétség se fér; de úgy gondolom, a *leköszön* is megvédelmezhető az idegenszerűség vádjától, ha még úgy hasonlít is hozzá a német *abdanken*. Megfejtésre mind a két magyar kifejezésben tulajdonképpen az szorul, hogyan lesz a *köszön* ige a valami tisztségről való lemondás kifejezője. Azt hiszem nem tévedek, hogyha ebben a két kifejezésben művelődéstörténeti emléket látok és magyarázatukat a régi céheknek egy érdekes szokásában keresem.

A nagybányai esztergyóosok 1716-ból való céhszabályainak 2. pontja (GazdSz. 8:212) meghagyja, hogy »két szolgáló mesterek is választassanak az kik esztendeig viseljék az szolgáló mesterséget és esztendő eltelvén *köszönjék utánnok való két ifjú mesterekre*«. — A debreceni mézeskalácsosok 1713-ban kelt céhszabályai (uo. 298.) hasonlóképpen kimondják, hogy »az újonnan beálló ifjú mesterre, az előtt való ifjú mester a szolgáló mesterséget *egy pint borral* a mesterasztal adásnak idején, a gyümölcstál éteknek feladásakor, *ráköszönt-vén* és kezére adván, az új mester felvállalni és... viselni tartozik«. — A nagybányai céhszabályok bővebben is leírják ennek a *köszönésnek* módját; megparancsolják, hogy az új ifjú mester is addig viselje hivatalát, amíg más ifjú mestert nem választanak; »az is így *köszönje arra az ifjú mesterre, a köszönésben* pedig legyen olyan rendtartás, hogy az céheknek tartozzék adni egy tál étket, egy pecsenyét, egy kenyeret Nr. 12. cipót és egy veder bort«.

A NySz. tanúsága szerint a *köszön* ige nagyon gyakran használatos a régi nyelvben ilyenféle kapcsolatban: *ráköszön valakire*: egészségre iszik vkinek, *ráköszöni valakire a poharát* stb. A céhszabályokból idézett kifejezésekben ez a jelentés fejlődött egy árnyalattal tovább: *ráköszöni valakire a tisztséget*: lemond a tisztségről valakinek a javára.

Ebből azt hiszem könnyen megérthető akár a *leköszön*, akár a *felköszön* fejlődése.

KERTÉSZ MANÓ.

A mellé- és alárendelés kérdése (Nyr. 36:217). Komoneczy Gáspár megbízhatatlannak bélyegez, mert Analógia a mondat szerkesztésben c. értekezésemben Paulra hivatkozom annak az állításomnak a támogatására, hogy a mellérendelő szerkezet megelőzte az alárendelőt, pedig szerinte Paulnak a tanítása homlokegyenest ellenkezik az én véleményemmel. Hogy Paul könyvének az a helye, amelyikre én célzok, nem is az 5. fejezetben van, hanem a 6.-ban, de ott meg világosan kifejti Paul, hogy tévedés azt hinni, *mintha az alárendelés a mellérendelésből fejlődött volna*. De hát én egy szóval sem állítottam, hogy a mellérendelésből fejlődött az alárendelés. Csak azt mondtam, hogy az alárendelő szerkezet később fejlődik ki, mint a mellérendelő, más szóval az alárendelésnek nyelvi kifejezése a fejlődésnek csak magasabb fokán lép fel. Ez pedig nyelvtörténeti faktum. Erről még csak vitatkozni se lehet. És ezt Paul is elismeri.

Sajnálom, hogy Komonczy, aki értekezésemet elolvasásra méltatta, ezt a helyét félreértette és nem volt iránta annyi jóindulattal, hogy Paul könyvének 5. fejezetében nem találván semmit, ami erre a kérdésre vonatkozik, az 5-ös számban sajtóhibát sejtсен és azt a helyet, amelyekre én hivatkozom, ne a 6., hanem a 8. fejezetben keresse. Ott aztán megtalálta volna, hogy Paul is hasonlóképpen magyaráz egy olyan régi német szerkezetet, amelyikben a tagadó szócskának a kitétele a mai nyelvszokással ellenkezik. »Es ist möglich, ja wahrscheinlich, dass die setzung der negation tradition aus einer zeit her ist, in welcher eine eigentliche grammatische Subordination des einen Satzes unter den andern überhaupt noch nicht stattfand« (Prinz.²: 139). Én se mondtam többet. Azt a kérdést, hogy az alárendelés viszonya (nemcsak a grammatikai kifejezése, vagyis nemcsak az alárendelő szerkezet) megvan-e a mondatok közt kezdettől fogva, vagy csak újabb fejlődés eredménye, nem is érintettem. Nem is érinthettem, mert ez a kérdés úgy hiszem nem is tartozik a szoros értelemben vett nyelvtörténeti kutatás körébe. A kérdés sokkal általánosabb néplektani, amelyet a nyelvtörténeti vizsgálat egymaga el nem dönthet.

KERTÉSZ MÁNÓ.

Nemere. Ezt a szót székelyföldi elbeszélésekből s regényekből mint valami borzasztó szélvész nevét ismerjük. Különös, hogy a MTsz. nem említi. A Pallas Lexikonában ezt olvassuk róla: »Nemere, a Csíki-hegycsoport egyik magasabb csúcsa, Háromszék északi határán... Nemerének nevezik továbbá az Erdélyben, különösen Háromszék vármegyében uralkodó keleti szelet, mely nevét a Nemere hegytől vette, minthogy fúvása iránya e hegy felől jő. Erős viharos szél, mely néha hetekig is eltart s embert, állatot, sőt házakat is elseper«. — Tudtomra e szónak eredete eddig nincs megmagyarázva. Meggyőződésem szerint mind a hegy, mind a szélvész neve szláv eredetű, s ez mindenestre fontos adat lehet Erdély őstörténetéhez. A *Nemere* szónak pontosan megfelelnek ezek a szlovén és horvát szóalakok: szlov. *nemirje* és *nemir* nyugtalanság, háborgás, *nemiren*, nyugtalan, horv. *nemir*, nyugtalanság, zavargás, zúr-zavar, háborgatás. Ezek tagadó összetételek a *mir* szóból, mely békességet, csendességet, nyugalmat jelent.

MARIANOVICS MILÁN.

Még egyszer a pápavidéki nyelvjárásról. Beke Ödön kifogásolja (Nyr. 36:86) »A pápavidéki nyelvjárás« c. dolgozatára tett észrevételeimet (Nyr. 36:36) és megerősíti azt az állítását, hogy Dabronyban, Alásönyban, Salamonban marcalmellékieken beszélnek: *íé-t* mondanak ott, hol a pápavidékiek *ét*. Még nagyobb baj, hogy e három községet ismét úgy említi, mint a pápavidéki nyelvjárás határát. Nagyon szeretném Bekének elhinni, hogy igaza van és *nyíé-v*-nek hallotta a *nyelv*-et, *hallá*-nak a *halljá*-t, ha állítását valahogy össze tudnám egyeztetni a saját tapasztalataimmal. Én Alásönyban háromszor, Dabronyban ötször voltam, a két utolsó alkalommal 4—4 napig, beszéltem férfival, asszonnyal, öreggel,

gyerekkel egyaránt, de a vitás kiejtést egyetlen-egy esetben sem hallottam. Nekem bizonyosnak látszik, hogy egyikünk tévedett és nem veheti tőlem rossz néven Beke barátom, ha a tévedést inkább neki tulajdonítom, ki csak pár órát töltött az említett falvakban, mint magamnak, ki tíz napot töltöttem ott.

Határközségnek pedig legfeljebb Dabrony nevezhető, ez is csak nyugatról, a Marcal felől, de semmi esetre sem határközség Alásony és Salamon, mert ezek csak délről képezhetnének határt, mint ahogy Beke munkájában állította is. Ez azonban még abban az esetben is pusztá feltevés maradna, ha Bekének volna igaza e községek kiejtésére nézve, mert ő e községektől délre már nem volt s így nem is tudhatja, mi van rajtok túl. Nem tudhatja, vajjon nem csak olyan nyelvszigetek-e e községek, aminők Gecse és Vaszar a nyelvjárás északnyugati részén s nem folytatódik-e a nyelvjárás rajtok túl is. Ha tovább ment volna, látta volna, hogy még Tüskevár és Somlyóvásárhely is a pápavidéki nyelvjárást beszéli.

Hibául róttam fel azt is, hogy általánosít és egyes hangtani jelenségeket az egész nyelvjárásra kiterjeszt. Így felemlítettem, hogy az északi részen, pl. szülőföldemen Lovászpatonán is, az *ly*-t nemcsak *l*-nek, hanem *j*-nek is ejtik s példának hoztam fel az *ijje*”, *ojja*”, *bojog*, *kájho* szavakat. Erre Beke azt írja: »Az említette példákat is hallottam: bolyog: *bolog*, a kályha pedig *káho*«. Hát én nem állítom, hogy nem ejtik ezt a két szót valamely faluban így is, ha Beke állítja, hát bizonyosan hallotta is, de mikor rám akarja disputálni, hogy szülőfalumban is így ejtik, nem cselekszik különben, mintha született angolt akarna a helyes angol kiejtésre megtanítani.

Határozottan téved Beke a *katonaúgy*, *csálé*, *kusza* szavak jelentésében is, melyek közül a második nemcsak vidékünkön, de talán az egész országban abban a jelentésben használatos mint én értelmeztem (*Csálé*, *csáli*! = jobbra! *hossz*, *hajs*! = balra! ellenben *csálés* ökör = a balról fogott ökör, *hajsás* ökör = a jobbról fogott ökör. Ismertetésemben megmagyaráztam Nyr. 36:36, mi ennek a látszólagos ellentétnek oka). Hogy pedig a Beke látta pajtáknak oldaluk nem volt, azon nagyon csodálkozom, mert én meg oldal nélkülit nem láttam kettőt se. Egész falunkban pl. csak egyetlen-egy ilyen oldal nélküli pajta van, az is urasági épület s a nép megkülönböztetésül a közönséges pajtától *világos pajta*-nak nevezi.

HORVÁTH ENDRE.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Szólások.

Akinek a foga fáj, tarcsa rajta a nyelvit. (Akinek baja van, tegyen rúlla.)

Sejti, mint a macska az esőt.

Megígette a kása a száját (megjárta).

Leesett az óra (orra, mikor valakit megszegyenítették).
 Könyököl, mint a kabai kutya a gerággyán.
 Feljött a hava, hódja van (bolond módra beszil v. tesz).
 Vótír a zsidó semmit sem ád (vö. Nyr. 2:334).
 Megnő a ján, ha ágy alá bütattyák is.
 Üzsd össze, hadd ott. (Hánd el vezsd el módra dógozz.)
 Elmirte a farkát. (Nyr. 2:238.)
 Én tettem be a garast; elég ep pap a templomba (én beszílek).
 Nincs ojan kár, amejbe haszon ne vóna. (Nyr. 2:286.)
 Felnyilt a szeme a csipásnak (jól van dóga, most könnyen beszil).
 Felült Lackó (rest, nem dógozik).
 Három fertályos; nincs ki egészen (bolondos).
 Lassan kása, ne pötyögj (ne lármázz)!
 Nyakába a kötele (a harangozóról mongyák, mikor harangoz).
 Mosojog mind a vadalma.
 (Debrecen.)

VOZÁRI GYULA.

Közmondások.

Tígy jót a kutyává, megugatt írte (hálátlan).
 Ebcsont hamar beforr.
 Veszett kutyának árok a heje (káröröm).
 Amejik kutyának veszett nevit kötik (keltik), veszni kell annak.
 Nem bántja eggyik kutya a másikat.
 Nadrága van a kutyának, maga szerezte magának (habeat sibi).
 Kicsi az ól, nagy a disznó (rátartí, cifrálkodó).
 Nem eszi meg a farkas a maga fiát.
 A kecske se menne a vásárra, ha nem hajtának (akaratos).
 A kutya is oda tesz, ahun legnagyobb a domb (szerencsére).
 Kutya ugatás, számár bógis (!) nem hallaccik mennyországba.
 Lesz még kutyára dér, hogy a bikának (béka) is hasig ír.
 Az ördögök közt is a sánta a leghamisabb (elítélő).
 Okos is megy a vásárba, bolond is.
 Szíp asszonyba kicsi hiba nem nagy kár (elnézés).
 Minden ember huncut, még a pap se igaz.
 Cigánytu nem jó szemet vásárolni.
 Három asszony egy vásár.
 Üres kamarának bolond a gazdasszonya.
 Szegín ember a setíben alszik.
 Ojan bolond a görög, partra megyen legörög.
 Viszket a bőre, vesztit érzi.
 Megleli a fejsze a nyelit.
 A jó malom mindent megöröl.
 Az aranybul is cseppen el (vigasz, káron).
 Több ház, mint templom (pártoláshiánynál vigaszul).
 Hamu alatt lakik a tűz.

Sárga rípa, petrezsejem, a vín asszony veszedelem,
 Össze kéne őket kötni, úgy kéne pokolba küdni.

Szedd el, vedd el, amit tucc, tedd bolonddá, akit tucc (első rész lopásra, a második rész csalfaságra vonatkozik).

Aki hátul marad, huzza be az ajtót (felelősség áthárítása).

Két víge van a botnak (önbátorítás).

Öreg embernek lábszárába az esze.

Nem illeti Mátét a kosz (nem rá való a cifra ruha).

Ingyen még a szánk se ír össze (ingyen nem adunk semmit)

Idő után kisé *kántálni* (eső után köpönyeg).

Nincs ojan hosszu, kinek víge ne legyik.

Inkáb én ijek, mint te meghâj! (tréfás felköszöntő).

Magad uram, ha szógád nincs —, magad ugass, ha kutyád nincs.

Beteg fekszik, felkél eszik (ha a beteg enni kér; tréfás).

Lesz még idő szípen járni —, csak legyik mibe felötözni (remény).

Rakott szekér mellett gyalog jó menni (szerető-hajhászás).

(Hajduszovát).

RÉNYI IGNÁC.

Nevek.

Talán nem lesz egészen haszontalan munka, ha a Pannonhalma mellett fekvő győrmegyei Écs községet nevekben szólaltatom meg. Az emberek rendes és csúfnevei, földrajzi nevek, állatnevek nem egyszer igen érdekes világot vetnek a nép fölfogásmódjára s mindennapi megfigyelésére. Legtöbb eredetiség van a földrajzi és a csúfnevekben. Különösen figyelemreméltók ez utóbbiak. Akárhány községben minden embernek van csúfneve s ez sokszor annyira rajta ragad, hogy a böcsületes nevét szépségesen el is felejtik. Egy nyáron megfordultam Rákos-Csabán (Pest m.). Ott a gyerekek virtuskodnak az ilyen szellemeskedésben. Mindegyik gyereknek, mihelyt kikerül az utcára, már van másik neve, mint amit a köröszttségben kapott, még pedig találó, s más néven nem is hívják egymást; pl. a Fodor-család magzatjainak ilyen ékes nevük van: Csilkó, Birge, Cinége, Palac, Vasgyuró, Irnok ur. Szemmellátható, hogy tett szert mindegyik a maga nevére. A Csilkó megnyult vörös orraalja még most is mutatja (bár már fölcöpörödött), hogy ott szebb időkben állandóan csillogó nedű fényeskedhetett; a Birge képesfele szörnyen emlékeztet ama bizonyos jámbor állatra, a Cinége sovány, mint a piszkafa, a Palac gömböc, a Vasgyuró tömzsikös csunya nézésű gyerek, az Irnok urnak kettős térdkalácsa van, ezért csak lábahegyére tud lépni s így aztán olyan módosan illegeti magát, hogy egy írnok se különben. Ennek a jókedvű csúfolkodásnak, ha egy helyen fölkapták, se vége, se hossza, s bámulatos találékonyságot fejtenek ki. Hanem lássuk, mit tudnak az écsiek.

A *vezetékneveket* nem most adták az embereknek. Ezekből tehát nem lehet következtetni a mostan élő nemzedékre, de legtöbbször világosan látjuk, hogy jártak el a régiek. A sok Jancsi, Pista, Jóska zavart okozott; hogy megkülönböztessék őket egymástól, valami, rájuk nézve jellemző jelzőt kapcsoltak nevük elé. Foglalkozás, állás, lakóhely, nemzetiség, valami tulajdonságuk, körösztnév, ritkábban valami

testrészt, állat, fa vagy egyéb lett nevükké. Néhánynak az eredetét már nem is látjuk.

Foglalkozást jelölnek: Ács, Barbí (Barbély), Dőák, Gombos, Harangozó, Juhász, Kardos, Kántor, Kerekes, Kocsis, Kovács, Madarász, Miszáros, Mónár, Pintér, Sipos, Szabó, Szücs, Takács, Varga, Vámos.

Állást: Biró, Polgár, Pór, Vajda.

Lakóhelyről vagy *származáshelyéről* nevezték el a következőket: Abdai, Aradi, Béllavári, Bögi, Döbrentei, Falusi, Füredi, Kálai, Kéri, Kókai, Kuti, Lányi, Lázi, Maráci, Mezzei, Pákozdi, Pécsi, Pulai, Pusztai, Sági, Sárközi, Szalai, Szenécei, Széményei, Szilágyi, Szili, Tatai, Tolnai, Vaszari, Váci, Vági, Visi, Vörösházi.

Nemzetiségről: Horvát, Nímét, Tót, Török.

Tulajdonságról: Balog, Barna, Csapó, Csöndes, Fehér, Fekete, Futó, Gombási, Gyöngé, Kampós, Kemény, Kis, Körösztiny, Körösztyös, Meggyes, Nagy, Píznész, Szőke, Tohonya (valószínűleg csúfnevekből), Víg, Vörös, Zód.

Körösztnévről: Ábrahám, Barabács, Benkő, Bértalan, Dénés, Dömötör, Fülöp, Kilián, Márkus, Máté, Ményhárt, Móric, Péter, Pongrácz, Sándor, Sári, Sebestyén, Tamás.

Testrészekről: Barkó, Máj, Szaká (szakál), Vir.

Állatról: Farkas, Hangya, Oroszlán. *Fárról*: Hárs.

Más *egyébről*: Gunyhó, Krajcár, Patak, Sulyok, Szél, Szió, Vas.

Megfejtethetlennel: Bartó ~ (orrhanggal), Bendés, Csébák, Csertek, Habics, Hajna, Horgá ~ (orrhanggal), Ikó, Mettyes (talán Meggyesből), Názár, Pajsik, Tojka (a cigány).

Van egy-két *idegen* is: Bóm, Ciglér, Endrészky, Hollér, Indics, Jelencsics, Krucián, Lakcsik, Major, Mondovics, Mosolánszky, Petrovic, Rajsi, Rogovics, Szinér, Szakatics, Tánicsics, Vanickó, Vistric.

(Folytatjuk.)

SZABÓ SÁNDOR.

Néprománé.

— A pipa románca.¹ —

Összeveszett pipa gazdájával,
A csutora meg a szipókával;
Elindult a pipa Németország felé,
A csutora Lengyelország felé.

Utána kiáltott a gazdája:
Édes kedves pipám, gyere haza!
De a pipa nem igen jött vissza,
Egyszer is egy csötörtőki napra.

Egyszer is egy csötörtőki napon
Bekopogtat pipa az ablakon.
Kérdi pipa: Van-e trafikdohány?
Ha nincsen, hát nem szíjsz, édes gazdám.

¹ Jókedvű társaságban sokszor eldalolják.

A gazda is muzsikást fogadott,
A trafikra hatvan krajcárt adott.
Megtáncoltatta pipa a zacskót,
A csutora acélt, kovát, taplót.

A pipaszurkáló is felugrott:
Hát én, édes gazdám, hová jutok?
Ide, ide a zacskóm szélire,
Majd felkötlek a sallang végire.
(Szabolcs m. Kisvárdai és Csap környéke.)

HALÁSZ ANDRÁS.

IZENETEK.

L. — *Fészekfentő* jelentése 1. legutoljára kikelt madárfi, idétlen madárfiók, 2. legutolsó gyermek (MTsz. és CzF.). Maga a *fentő* szó sok-félét jelent a régiségben s a népnyelvben; Csallóközben a. m. »parázsban sült vakarcs, pogácsa«, s a *fészekfentő* kifejezés is ezen alapszik, mert 1. ugyanezt a fogalmat fejezzük ki a *vakarcs* szóval is, 2. a *fészekfentő* szó is a nyugati nyelvjárásokban dívik (a keletiekben azt mondják: *fenékfészek*). Más nyelvekben is vannak némileg hasonló kifejezések, pl. a németben ugyanavval a két jelenéssel: *Nesthäkchen*, *Nestküchlein* (ennek felel meg a m. *fészekpipó* CzF.), *Nestling*, *Nesthuck*, *Nesthuck* stb.

S. J. A *nyíl*-ről azóta nem volt szó sehol.

M. N. A Nyr.-t tanulók is, nők is olvassák; mi nem közölhetünk olyan trágárság-gyűjteményt, tessék máshová fordulni vele!

Beküldött kéziratok. Zolnai Gy. Sok lúd farkast győz. — Debreceni M. Mikszáth újabb munkáiból. — Búzás D. Ujságolvasás közben. — Czuppon E. Folyton foly. — Patrubby L. Szómagyarázatok. — Kirchner Gy. Egy régi találós mese. — Endrei G. Tájszók. — Adorján J. Népköltemények stb.

Beküldött könyvek. A Székelyudvarhelyi kódex. Sajtó alá rendezte Szabó Samu. (Különnyomat a Nyelvemléktár 15. k.-ból. M. T. Akadémia. 2 K). — Homeros Iliasz. Ford. P. Thewrewk Emil. 1.—6. ének. (Franklin. 3 K). — Barankay L. Analógiás alakulások a határozókban, különös tekintettel a nyelvújításra. Doktori ért. (Pécs, Taizs J.) — Német G. A Vitkovics-kódex nyelvjárása. (Athenaeum ny.) — Ruhmann J. Szalárdi Siralmas Krónikájának mondatai. (Barcza J. nyom.)

Egyetemes Irodalomtörténet, szerk. Heinrich G. III. k. Kelták és germánok (Franklin. Ára fűzve 16, kötve 20 K). — Homeros Iliasz, ford. P. Thewrewk E. 1.—6. ének (Franklin. 3 K). — Patai J. Bajza és Lessing (különny. a Phil. Közlönyből.)

Tanári névkönyv 1906.—7. Szerk. Kalmár Elek (Lőcse, a szerző kiad. Ára 2 K 80 f). — Réz Mihály: Szabadság és egyenlőség (Pallas ny.). — Megfigyeléseim az iskolai élet köréből. Ifjúságunknak elmondja Héber Bernát. (Bpest, Fritz Á. ny.)

Nyelvészeti Füzetek. Újév óta a következő számok jelentek meg (egy-egy szám 1 K):

41. Búzás Gy. A németes összetételek története.	43. Galambos D. Tanulmányok a m. relativum mondatánáról.
42. Fest S. A hangátvetés a magyar nyelvben.	44. Kräuter F. A mássalhangzók hasonulása a magyarban.

Sajtó alatt vannak:

Pálfy M. Kolozsvári Glosszák.

Melich J. A magyar szótárirodalom.

Simonyi Zs. Igenévi szerkezetek.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc József part 27.

ISPILÁNG, ISPILÁNGI RÓZSA.

— Fölolvasás a Magy. Nyelvtud. Társaságban 1907. február 19-én. —

I.

Gyermekjátékaink csengő-bongó ritmusai közt eligazodni sokszor valóban nem gyermekjáték. E játékdalok területén a rejtvények százaiba ütközünk. Hálátlan munka. S éppen azért hálátlan, mert a rébuszok, bár rengeteg számmal vannak, még sincsenek kellő számmal. Sok a változat, de nem elég. Hiányzik köztük az a kataszterszerű, helyről helyre menő, a hagyomány terjedésének vonalait lépésről lépésre követő szoros összefüggés, teljes folytonosság, mely nélkül az ily régiségeknek mind egész tartalma, mind részletei felől biztos tájékozást szerezni legtöbbször szinte lehetetlen. Jó szerencse, hogy népünk oly szívósan ragaszkodik hagyományaihoz, hogy alig van magyar falu, ahol legalább a 40—50 éves emberek ne tudnák még ma is elég pontosan, amit gyermekkorukban az előző nemzedéktől átvettek; s így a tátongó hézagok betöltése még ma sem késő, még ma is lehetséges.

Szinte igaztalannak tetszhetik azonban, hogy éppen a játékdaloknál vetem föl ezt a kívánságot. Hisz ebből a nemből oly gyűjteményünk van, amely ritkítja párját: Kiss Áron gazdag gyűjteménye.¹ Nem is akarom csökkenteni ennek az eléggé meg sem becsülhető gyűjtésnek jelentőségét. A dolog egyszerűen úgy áll, hogy nélküle szinte megmozdulni is lehetetlen volna e téren. Nagyon kevés ellenben, amit Erdélyi János három kötetes gyűjteménye idevágólag nyújt. Épígy Kriza. Becsesek a Kisfaludy-Társaság újabb népkölt. gyűjteményének adalékai. Rajtuk kívül a Nyelvőr és Ethnographia idevágó közléseit is hálásan fogja méltatni a népköltés-kutató. Szétszórtan régibb és újabb kiad-

¹ *Magyar gyermekjáték-gyűjtemény, dallamokkal.* (Budapest, 1891, Hornyánszky V. kiad.) A Nyr.-ben is ismertette Simonyi Zs. 20. k.

ványok és kiadatlan kéziratok is tartalmaznak némely változatokat. Nekem saját gyűjtéseim szintén meglehetősen gazdag forrást biztosítanak. De mindez csak kis része a népköltés nagy egészének és benne a játékdalok fejezetének. S itt annnyival sajnosabb a teljesség hiánya, mert legtöbbször biztos, tősgyökeres népi anyaggal, az ősköltés igazi maradványaival van dolgunk. Itt minden szó és minden hang fontos, mert ezek nemcsak nyelvi és költői emlékek, hanem a nemzeti versidomnak még korántsem tisztázott ügyét is érinthetik.

A mostani állapotban azt látjuk, hogy egészen elütő, egymásnak ellentmondó változatok vannak egymással szemben. Ez annak jele, hogy a közbeeső, gyakran számos fokozatot nem ismerjük. Az átmenetek hiányzanak, s ezzel oda van sok esetben a helyes megfejtés nyitja is.

Szent igaz, hogy e tétel minden szóra és kifejezésre, általában minden nyelvjelenségre illik; de leginkább mégis a folklórra, s kivált a játékdalokra, mert ezek sokkal inkább elterjednek, mint a nyelv egyéb nyilvánulásai. Méltán hívhatjuk őket a néphagyomány nomadizáló elemeinek. Kiindulva egy helyről, ahol első alakjukat kapták, nyakukba veszik az országot, sőt nem állanak meg az ország határán sem. Elbarangolnak messze idegenbe s megint visszatérnek változott köntösben, átalakítva, lerongyolva, megtépve vagy felcicomázva, idegen cafranggal belepve. Útközben megházasodnak, családot alapítanak, elhalnak és újra születnek. S azért mégis ott maradnak tovább, ahonnan vándorútjokat megkezdték. Kételtűek egy időben, sőt többeltűek. Pedig a szomszédságban egymást folyton irtják, pusztítják, mintha egymásnak esküdt ellenségei volnának; holott egy ágból eredt édestestvérek, jobban mondva: egy testnek más meg más alakulásai.

Csoda-e, ha ily kalandos természetű jelenségekkel a kutatónak únos-untalan meggyűlik a baja? Különösen, hogyha nem követhetjük mesés átváltozásaik nyomait szakadatlanul. Ha elvesznek a szemünk előtt, amikor éppen azon voltunk, hogy: no, most megcsípjük őket. Ily fogyatékoság mellett már ritka siker számba megy, ha alapos föltevással hidalhatjuk át a minden esetben mutatkozó hiányokat s ily módon észszerű megoldást érünk el.

Kísértsük ezt meg a jelen esetben is, midőn az *ispiláng*, *ispilángi rózsát* akarjuk tövéről leszakítani, más szóval: töviről-hegyire vizsgálni.

Előre is megmondjuk abbeli komoly véleményünket, hogy ez a rózsza eredetileg nem magyar földön nyílott. A kedves ritmusú sor, melynek zenéje mindenikünk lelkében ott rezeg a gyermekkorból, mindenestül — német. A változatok ezt tökéletesen igazolják. Legnemzetibb virágaink egyikét, az ispilángi rózsát, a sógor ültette át hozzánk. Ime a bizonyítás:

Számba véve az összes változatokat,¹ a rejtélyes bevezető sor előfordulásai három csoportra oszthatók. Az elsőbe tartoznak azok, melyek az *ispiláng* szó első felében *sp* hangcsoportot mutatnak föl. Ezek ismét három alcsoportra oszlanak:

- I. a) *ispiláng, ispiláng, ispilángi rózsza* (K. Á. és s. gy.)
ispiálláng, ispiállángi rózsza (Nyr. 6: 264)
kis pillánts, kis pillánts, kis pillántsi rózsza
 (Magy. Hirmondó, 1792. évf., K. Á. és Nyr.)

- b) *éspilang, éspilang, éspilangi rózsza,*
ispilang, ispilangi rózsza,
isperang, isperangi rózsza (s. gy.)
kis pillang, kis pillang, kis pillangós rózsza;

- c) *ispilong, ispilong, ispilongi rózsza,*
kispilon, kispilongi rózsza.

A második csoportot azok teszik, melyekben *sp* helyett *ps*, *psz* hangcsoport van az első magánhangzó után:

- II. *ipsilány, ipsilány, ipsilányi rózsza* (Erd. 1: 410)
ipsilon, ipsiloni rózsza,
ipszilon, ipszilon, ipsziloni rózsza,
ipszilom, ipszilomi rózsza (Ngy. 3: 254.)

Végre a harmadikat azok az esetek, midőn más hangcsoportok: *st*, *szt*, *sk* lépnek az *sp* helyébe:

- III. 1. *Eszterlánc, eszterlánc, eszterláncon rózsza* (Nyr. 8: 333.)
 2. *lánc, lánc, Eszter-lánc, Eszter-lánci rózsza*
 3. > > *Eszte-lánc, Eszte-lánci rózsza*
 4. > > *Eszter-lánc, Eszter-láncom cérna,*
 5. > > *este lánc, este láncom cérna*
 6. > > *este lánc, este láncon cérna* (K. Á. és s. gy.)
 7. > > *keskeny lánc, keskeny láncon cérna*
 > > > > *elle-láncin cérna.*

¹ A forrás megnevezése nélkül valók mind Kiss Á.-ból vannak véve; ha más forrásban is megvannak, mindeniket kitüntetem: Erd.: Erdélyi János, Magyar Népdalok és Mondák; Ngy.: a Kisfaludy-Társ. népkölt. gyűjteménye; s. gy. = saját gyűjtésem.

Külön csoportba foglaljuk az olyan példákat, melyekben *ispiláng* első két szótagja egészen más hangszínnel, vagy egészen más alakban van meg, vagy teljesen elmarad. Ilyenek pl.

- IV. *cincom, láncom, cérnám* (Vö. III : 5)
este láncom cérna
cincidálom, cimborálom,
arany lánc, arany lánc, arany lánci téglá,
ostoring, ostoring, ostoringos cérna (Vö. I. b) *isperang és*
 III : 4 *Eszterláncon c.)*
 ? *gombolyag cérna.*

Bizonytalan (a változatok hiánya miatt), hogy egyáltalában ide tartoznak-e még: *szedernád*, (?) *bogornád* (vö. III. Eszterláng), *tántormenta* (vö. III. láncon cérna).

Ha sorba vesszük mindezeket az alakokat: alig van köztük olyan, amelynek ne volna valami értelme. *Ispiláng*-nál kétféle magyarázat lehetséges: 1. előrészét valami helynévből képzett -i végű szónak (*ispi, éspi*), az utórészt pedig lánagnak értették. 2. A -*pilang, piláng, pillang, pilláng* végzetnél pillangóra gondoltak, s így alakult: *is-piláng > is-pilláng > kis pilláng* stb. Megerősíti ezt I. b) utolsó példája, hol *kis pillang, kis pillangós rózsá* van. Az *és-pilang* eset viszont mutatja, hogy a *pilang, pilang* előtti szótagot az *és, is* kötőszóval azonosították, melyről tudjuk, hogy régebben előre szokott menni (HB. *hug es tiv latiatuc*: ahogy *ti is* l. stb.) Az *is > kis* fejlődést elősegítette az, hogy *piláng, pilang, pillang* g-jét a ritmus miatt a következő szótaggal összevonták: *ispilan-gisp. > kisp.* (vö. I. c) *ispilong ~ kis pilon*). *Isperang* utórésze: *rang* szintén értelmes szó, mely nem idegen a népnyelvtől sem; vö.: Nem engedi az én *rangom* (Kádár Kata). Előrésze: *ispe-* azonban érthetetlen.

Nagyon érdekesek az I. c)-beli alakok: *ispilong, kispilon, kispilong*; *ispilong*-nál ugyanis figyelmet érdemel, hogy a hozzá igen közel álló II. csoportban már az *y* betű merőben idegen neveit ismerjük föl. Lehetséges, hogy az *is-pilong, kis pilon(-g)* alakban szintén az ipszilon betűnevet érezték. Világosan átmeneti alak *ipszilon, ipszilom* olvasathoz: *ipsilány*, amelynek kétségkívül megvolt vagy valahol ma is meglevő **ipsilony* párja köti össze vele az 'ipszilon' értelmezésű más két alakot. *Ipsilány*-t különben ép úgy értelmezték, mint előképét *ispi-lángot*: *ipsi lány. Pillancs, pilláncs*, 'lepke' (MTsz. és Czucz.-Fog.) ismét ugyanolyan értelmezések mint *pillang, pilláng*. De természetesen

már e magyarázattal ki van zárva, hogy ez a szerkezet az eredeti lehessen. *Kis pilláncsi* v. *pilláncsi rózsza* ép oly nonszens mint a *kis pillangi rózsza*. Szintígy, ha a szónak másik ismert jelentéséből: *pillanacs* 'mécs', *pilláncs* 'pislogó' (MTsz.) és *pilláncs* 'szem' (s. gy. Somogy, gyermeknyelv) indulunk ki, mert 'mécsi' v. 'szemi' rózsza nincs.

A III. csoportban *ispi-*, *éspi-*, *ispe* helyén *este*, *Eszte*, *Eszter* olvasatot (vagy ennek asszonáncát: *keskeny*, *elle*) találunk jelzőkül, a jelzett szó pedig *láng*, *lány* stb. helyett *lánc*. Innen az egész csoportnak neve: láncjáték. Bizonyos azonban, hogy mind maga a név, mind maga a játék tisztára folklór-beli fejlődés. Nyilván voltak vagy vannak oly közbeeső olvasatok, melyek a jelzőszóra nézve ezt a fejlődést előidézték, pl. **espelán*, **esperáng* (vö. *éspilang*, *isperang*). A jelzett szónak *lánc* olvasata, körjáték-ról lévén szó, egészen helyt áll.

Eszerint a fejlődés menete ez lett volna: **espe-lánc* > *este-lánc* > *Eszte-lánc* > *Eszter-lánc*. Az *este* és *Eszte*, *Eszter* olvasatok közé eső *keskeny lánc* a *kis pillánts*-ra emlékeztet; az a *keskeny lánc*, mely köztük hiányzik, **espelánc*-féle alak lehetett.

Hogy a költőileg szép *Eszterlánc* végéről a *rózsza* e csoport legtöbb tagjánál leszakadt és *cérna* került a helyére: az lehet az oka, hogy legelterjedtebb játékdalaink egyikében, amellyel majd máskor foglalkozom: az *Egyedem-begyedem* kezdetű kiolvasó játékban szintén a cérnát emlegetik (*cérnára*, *cinégére*), valamint az is, hogy *lánc* és *cérna* némileg rokon fogalmak. *Cérna* megfeleléséül *tégla* viccből kerülhetett a versbe. 'Eszterlánc' helyett *arany lánc* költői helyettesítés, amely magyarázatra nem szorul. *Ostoring*: *ostoringos* egy **esterang* > *esting*-féle közbeeső alakot föltételez; vö. másrészt: *isperang*, *kis pillang*: *kis pillangós*.

Van-e már most ebben a sokféleségben oly nyugvópont, ahol az egész tárgyalt sornak népies olvasása megfelel annak a kíváncsúnak, melyet a helyes megfejtésre nézve a folklór felállít, hogy t. i. a szövegnek tökéletes értelme legyen?

Nyilvánvaló, hogy a *kis pilláng*, *kis pilláncs*-féle olvasatok Dunántúlról, nevezetesen Zalából és Vasból mentek át az Alföldre, s nem megfordítva. Ugyanis folklór-földrajzilag a terjedés vonala így fest (csak a főbb adatok idézésével):

Zala, Vas: *ispiláng*, *i-i rózsza*
ispilang, *i-i rózsza*.

Somogy : *ispiiláng, i-i rózsza*
kispiilánts, k-i rózsza.

Debrecen : *kis pillánts, k-i rózsza.*

Kecskemét : *kispilong, kispilongi r.*
 Székelyföld : *ipszilom, i-i rózsza.*

Szembetűnő, hogy a somogyi és debreceni olvasatok *ispiiláng*-ra mennek vissza; *ispiiláng* > *ispiiláng* olyan viszonyban vannak, mint szől: szől, tőle: tőlle. De épily összefüggés van a szintén Zala-Vasból kimutatott *ispiilang* és a kecskeméti *kispilong* között, melynek a székely alak közvetve folytatása, ezzel az átmenettel: *ispilong*. (K. Á. Honnét?) A földrajzi terjedés vonalain tehát, amint látjuk, az *ispiiláng* alak eredetisége nyomul előtérbe.

Szintén kifogás alá esik a *kis pillang* értelmezés; „kis pillangi” vagy amint tényleg találjuk: „kis pillangós rózsza” már csak azért is lehetetlen mint alapszöveg, mert a magánhangzós kezdetű összes alakok mind ellene mondanak ama föltevésnek, hogy az eredeti alakban *kis* előrészt keressünk. Ha t. i. ez a magyar nyelvterületen mindenhol közkeletű szó eredetileg ott lett volna, több nyomának kellene lenni. Mássalhangzós (*k-*) kezdetű alak még csupán csak egy van: *keskeny lán*c a most következő III. csoportban. Itt sem akad egyetlenegy olvasat, amely értelmesség szemponjából kielégítene bennünket. Mert „eszterlánci rózsza” vagy „Eszterláncon rózsza” e tekintetben méltó párja a *kis pillangós rózsza*-nak; „Eszterláncom, este láncom” és a reá támaszkodó „keskeny láncon cérna” meg csupa sült képtelenség.

Nincs tehát más hátra, mint oda visszatérnünk, hogy az egész sor azért nem érthető, mert nem magyarul van, hanem — németül.

A megfejtés nyitját úgy találjuk meg, ha összeadjuk az első csoport elejét: *ispi-*, meg a *g* járulékhang elhagyásával ugyanannak végét: *lán* (a tiszta *n* végű alak (*kispilon*) analógiájára) és hozzátesszük az *-i* képzőt. Vagyis az eredeti alak így volt:

Ispi-lán, ispi-lán, ispi-láni rózsza.

Ez pedig, az utolsó szó kivételével, szőröstül-bőröstül német, t. i. tájsházás szerint ennek így kellett hangzania eredetileg:

I' spiel' ān', i' spiel' ān', i' spiel' āni (v. *āne*) *Rose*;

vagyis:

Ich spiel' ein', ich spiel' ein, ich spiel' eine Rose.

Elismerem, hogy az eredeti német költemény fogná a kérdést végkép eldönteni. Van-e ilyen kezdetű hazai vagy máshonnan való német játékdal, nem tudom. De hogy volt valahol, arról a magyar hagyomány tanuskodik. *Kiss Áron* dr. szíves közlése szerint a német vers nála kéziratban megvolt valahol. Ha ez előkerül, visszatérek a Nyr.-ben erre a kétségkívül igen érdekes vitás pontra.¹

Ime egy láncsal több, amely a némethez köt bennünket. De ez legalább rózsalánc! — A *-g* járulékhangozt igazolja a *rozmaring*, *puszpáng* stb.

(Folytatjuk.)

VIKÁR BÉLA.

JÁTSZI NÉVSZÓKÉPZÉS

(különösen gúnynevekben és találós mesékben).

— Első közlemény. —

A magyar nép tréfálkozásának, játékos humorának egyik eszközt, a szokatlan, játszi szóképzést akarja ismertetni s némi-
leg csoportosítani e dolgozat. E humor, mely megnyilatkozásaiban végtelen gazdag, eszközeiben úgyszólván állandó a XVIII. sz.-tól (s talán régibb időktől fogva is) a mai napokig, a csiki havasoktól a Dunántúl lankás dombjaiig. Az elvek ugyanazok mindenütt, mert a nyelv génusza is ugyanaz.

Ami szokatlan a népnek, az nevetséges is neki. Tehát, amit nevetségessé akar tenni, szokatlan alakban adja. Tudja pl. hogy bizonyos képzők csak igéből alkotnak új szót, tehát tréfás hatás kedvéért teszi névszóhoz, és fordítva. Így állnak elő a személyt vagy tárgyat kipellengérező gúnyos elnevezések, melyek tulajdonságait vagy a vele történeteket őrzik meg tréfás alakban.

De néha nem elégszik meg a nép a meglévő képzők tréfás alkalmazásával, sőt újak teremtésével, hanem, mivel félhomályt akar vonni a mondotta dologra, az alapszót változtatja. A nép

¹ Amíg az elő nem kerül, alig is tarthatjuk — bármilyen elmés — az itt adott magyarázatot meggyőzőnek. De kérdés, előkerül-e egyáltalán! Hisz az általánosan elterjedt német szöveg egészen másképp hangzik: *Ringa, ringa, rei(h)a* stb., a Vernaleken-féle osztrák gyermekjáték-gyűjtemény is csak ezt ismeri. Egyelőre tehát nem látom megcáfolva azt a nézetemet, hogy a magyar szövegnek első sora is eredeti, s hogy az a régi szöveg, melyet az 1792-i M. Hirmondóbból hoztam napvilágra (Nyr. 20:372), t. i. *kis pilláncs* (v. *kis pillangó*) *rózsa*, egyúttal a legeredetibb változat. S. Zs.

élénken, habár öntudatlanul, érzi a képzők, ragok szerepét a nyelvben. Elvágja a szót az első szótag után, vagy megnyújtja; módosítja a tövet, vagy a tárgy egy általános tulajdonságát veszi alapszónak megtoldva egy kicsinyítő képzővel. — Így jönnek létre a találós mesék.

A játsszi szóképzés módszerét, eszközeit e két irányú működés úgyszólván teljesen kimeríti. E módszer, melyet a gyűjtött példák nyomán itt ismertetek, míg gyűjtés alatt kisiklott néha kezemből, így nézve meglep egyszerűségével, következetességével s az ember szinte csodálkozik azon, hogy *a priori* nem tudta megállapítani, hisz oly észszerű, természetes.

I. *a*) Legközelebb kínálkozó eszközei az efajta szóalkotásnak a már meglevő képzők, melyeket vagy *a*) rendesen alkalmaz, vagy *b*) tréfás értelmű v. alakú alapszóhoz tesz, vagy *c*) magát a képzőt alkalmazza szokatlan módon. *β*) Ugyanígy jár el a ragokkal.

II. A tő- vagy összetett szavak végzetét képzőnek fogja fel a tréfalkozás s úgy választja el, hogy *a*) az alapszónak értelme lesz, egy rendes képzővel v. raggal, *b*) az alapszónak van ugyan értelme, de a látszólagos képző szokatlan, *c*) az alapszónak nincs értelme, de a látszólagos képző szokásos.

III. Maga alkot új képzőket: *a*) *α*) az eredetiekből képzőbokrokat alakítva, vagy *β*) egy jóhangzású hangcsoportot képzőnek megtéve; *b*) hacsak nem megy ókori néphez vagy hazai nemzetségekhez már kész képzőkért, melyeknek idegen voltak is biztosítja a neveltető hatást. Megteszi azt is, hogy *c*) a szó első szótagját tartja csak meg, s a legkülönösebb szóvéget kapcsolja hozzá. Az így keletkező kifejezésen se értelem, se valamelyes képzésmód nem látszik (pl. *kotyamotya*, *kalán*).

IV. Elvonással egészíti ki az eddigi eljárásokat.

E szóalkotási rendszert végignézve, szinte előre ki lehet mondani, hogy valószínűleg legtöbb alkotás az I. és III. szerint történik, s csakugyan úgy is van. Oka világos.

S úgy látszik, ez a tréfás szóképzés nyugaton kevésbé ismeretes, keletet s rokonainkat nem ismerem (ill. talán nem is ismerjük) annyira, hogy erre nézve nyilatkozhatnánk.¹

¹ Ne gondoljunk itt a gyerekversekre, mondókákra, melyekben nem tudatos, játékos elferditéssel, hanem meg nem értett szöveg rontásával, vagy ütemes, de értelmetlen szótagokkal — kiolvasó versek — állunk szemben. Egy ilyen zürjén kiolvasó vers volt pl. nem rég a Nyr.-ben közölve, mely alakilag nagyon hasonlít az *egyedem-begyedem*-félékhez.

Nyugaton kevésbé ismeretes, mert pl. német elméleti nyelvészeti munkák nem beszélnek róla. Nem azt akarom ezzel mondani, hogy nincs is, hanem csak azt, hogy nem oly elterjedt, általános, hogy a tudományos megfigyelés rá irányulhatott volna. Azonban ha játszi szóképzésről talán nem lehet szó, játszi szóalkotásról ellenben okvetetlen.¹

E tárgy feldolgozásra nálunk se talált, itt-ott mellékesen hivatkoznak rá, megemlítik, vagy legtöbbször csak nyers anyagot közölnek. Kertész Manó (Nyr. 31: 243—250) »A magyar gúnynevek« cím alatt a Nyr. harminc kötetéből a gúnyneveket összegyűjtve, forrásuk szerint csoportosítja, hozzávetvén végül két lapot a gúnynevek szóképzéséről.²

Gyűjtésem közben rájövén arra, hogy nem az adatok sokasága, hanem eredetük idő- és helybeli eltérései világítják meg a játszi szóképzés mivoltát, igyekeztem mentül távolabb álló különböző forrásokhoz fordulni. Ha most már látom, hogy a mai művelt vagy paraszt Budapest környékén ép úgy jár el, mint XVIII. századi vagy XIX. sz. eleji elődje ugyanott vagy a székel »szék«-ekben, lehetetlen észre nem vennem, hogy a játékos ösztön, bár nagy területen, nagy szabadsággal, de mégis ugyanazon lelki törvényeknek engedelmeskedve jár el. De azért természetesen igyekeztem az adatokban a teljességet is elérni.

Még csak egyet kell megemlítenem. Általában egyfelől gúnyos elnevezésekről, másfelől találós mesékről beszélek. A gúnyos elnevezés egy tágabb kört jelöl, melyben a személyi gúnyneveken kívül bennfoglaltatnak a tulajdonsági gúnyos elnevezések (tkp. közönséges melléknevek) is, ha képzésük módja érdekes. Hiányzanak azonban dolgozatomból s nézetem szerint természetesen, a keresztnevek becéző alakjai, mint amelyek nem a gúny, a tréfa, hanem a szeretet, gyöngédség nyelvi kifejezői s így inkább a gyereknyelv vizsgálójának tárgyai, nem számítva, hogy a rendszeres nyelvtaníró figyelmét sem kerülhetik ki.¹

¹ Ahogy a magyar *istókuccs*-t mond *isten úgy se(geljen)* helyett, a francia *sacrebleu*-t mond *sacre Dieu* helyett, *parbleu*-t *par Dieu* helyett, *sapristi*-t *sacre Christi* helyett. A lényeg ugyanaz, csak az eljárás más. A szóalkotás itt is tréfás.

² Kis terjedelme miatt ez is fogyatékos és nem elég rendszeres; különben is csak a Nyr. adatait állítja össze, melyek nem egyszer vagy a közlőtől, vagy a közreadótól származó népetimológiával vannak fölcifrázva (pl. *kajács* gn. Nyr. 9: 569 így van magyarázva: kiabáló, pedig *kajács* a Tsz. tanúsága szerint: *kajla*.)

I.

a) Használt képzők.

Deverbális főnévképzők.

Minden egyes képzőnél a beosztás a következő: a) Rendes képzés (megjegyezve, hogy azért itt is esik csekély alaki v. értelmi változás az alapszón). b) Az alapszó értelme v. alakja tréfás. c) A képző alkalmazása tréfás.

-ász, ész.

Tulajdonképen *-ász, ész* végű igék főnévül való használatából vált ki a vmivel foglalkozó személyt jelentő főneveket képző *-ász, ész*.

¹ Az alább összeállított s rendszerbe foglalt anyagot a következő források szolgáltatták:

Népköltési gyűjtemények:

- NM. = Erdélyi János. Népdalok és mondák. Pest. 1846. 1847. 1848.
 Kr. = Kriza János. Vadrózsák. I. kötet Kolozsvárt 1863.
 Kr. Tsz. = a Vadrózsákhoz csatolt tájszógyűjtemény.
 AGy. = Arany L. és Gyulai P. Magyar népköltési gyűjtemény. Pest. 1872., 1882.—3 kötet.
 Kálm. = Kálmány Lajos. Szeged népe. Arad, Szeged. 1881. 1882. 1891.—3 kötet.
 SN. = Vikár Béla. Somogy megye népköltése. Budapest 1905 (Magyar népköltési gyűjtemény, új folyam 6. kötet). Mailand Oszkár. Székelyföldi gyűjtés-e Budapest. 1905., mely úgyszólván csak szépirodalmi, nem szolgáltatott céloknak megfelelő adatot.

Folyóiratok:

- Nyr. = A Magyar Nyelvőr 34 kötetéből (1885—1905) főleg a Népi nyelv hagyományok.
 NyK. = A Nyelvtudományi Közlemények 35 kötete egy adatot szolgáltatott (*kalánfutó*).
 Ethn. = Az Ethnographia 1905-ig megjelent 16 évfolyama és mellékletei (1890—1905) a IV. köt. kivételével.
 VV. = Aranyos-Rákosi Székely István »Vanitas vanitatum« c. főljegyzése a XVIII. századból (Ethn. XII. kötetében).
 Erd. M. = Az Erdélyi Múzeum 22 évfolyama (1884—1905).
 Kany. = Kanyaró Ferenc: Tréfás versek és gúnyénekek a régi magyar népies költészetből c. cikke az Erd. M. XX. kötetében.

Nyelvjárástanulmányok:

- Nyf. 10. = Nagy Sándor. A váci nyelvjárás. Budapest. 1903. (Nyelvészeti füzetek. Szerkeszti Simonyi Zs. 10.).
 Nyf. 16. = Berze Nagy János. A hevesmegyei nyelvjárás. Budapest. 1905. (Nyelvészeti füzetek 16.).
 Nyf. 26. = Oláh Gábor. A debreceni nyelvjárás. Budapest. 1906. (Nyelvészeti füzetek 26.).

b) Az alapszó értelme vagy alakja tréfás:

Tanci Pista Madarász, Fajka Paja *Dadarász* (Zenta) e két gn.-et mindig így párosan mondják. Nyr. 34:54.

dögész, a budapesti egyetem argot-jában = 1. orvostanhallgató, vagy 2. természetrajsszakos bölcsész (Eötv. Koll. L.), *dögész* 3. halottkém. Nyf. 33, 32; 4. egészségügyi katona; 5. kórházi szolgálatban kiképzett katona a gyalogságnál (sanitátspatrouille) Nyf. 34, 51.

Nyámész gn. Nyr. 13:48. Alighanem = bamba (vö. *nyám-nyám ember* és *bámész*).

c) A képző alkalmazása tréfás:

Aranyász, gn. Nyr. 9:287; TMNy. 472.

Cukrász, gn. Nagyon szerette a cukrot. Nyr. 5:46.

Csirász, zsidó gn. Nyr. 3:430.

Varnyász, gn. Az uraság hessegtette vele a varjakat, mert másra nem igen volt jó Nyr. 9:191.

Nyf. 27. = Náday Pál. A magyar népetimológia. Bpest. 1906. (Nyelvészeti füzetek 27.) Egy pár adat a II. részhez.

Nyf. 32. = Viski Károly. A tordai nyelvjárás. Budapest. 1906. (Nyelvészeti füzetek 32.).

Nyf. 33. = Beke Ödön dr. Kemenesalja nyelve. Budapest. 1906. (Nyelvészeti füzetek 33.).

Nyf. 34. = Horváth Endre. A bakonyalji nyelvjárás. Budapest. 1906. (Nyelvészeti füzetek 34.).

L. = saját gyűjtésem, különösen az Eötvös-Kollégiumban.

Egyes elszigetelt adatoknál a forrás teljesen van idézve.

KF. = Kräuter Ferenc, Lugos.

Mar. = Marcsék Andor, Igló.

Gr. = Gragger Róbert, Nyitra.

Lef. = Leffler Béla, Nyiregyháza.

gn. = gúnynév; gúny. = gúnyosan.

tm. = találós mese; tréf. = tréfásan.

Segédkönyvek:

Tsz. = Szinnyi József. Magyar Tájszótár.

TMNy. = Simonyi—Balassa: Tüzetes magyar nyelvtan I. Bpest. 1895.

Nyhas.³ = Szinnyi J. Magyar Nyelvhasználat. 3. kiad. Bpest. 1905.

Lipsz. = Joannes Lipszky de Szedlicsna, Repertorium. Budae, 1808.

CzF. = Czuczor-Fogarasi. A magyar nyelv szótára.

H. 1873. = A magyar korona országainak Helységnévtára. Bpest. 1873.

W. Gr. = W. Wilmans. Deutsche Grammatik. Zweite Abteilung: Wortbildung. Zweite Auflage. Strassburg. 1899.

Vondr. = Wenzel Vondrák dr. Vergleichende Slavische Grammatik. I. Band. Lautlehre und Stammbildungslehre. Göttingen 1906.

Asb. = Asbóth Oszkár. Rövid gyakorlati orosz nyelvtan. Budapest. 1888.

Belić = Alexander Belić. Zur Entwicklungsgeschichte der slavischen Deminutiv- und Amplificativsuffixe. (Archiv für slavische Philologie XXIII. és XXVI.)

Lex. = A Pallas Nagy Lexikona IV. k.-ben a cigányokra vonatkozó cikkek és melléklet (római számozással).

József. = József főherceg. Cigány nyelvtan, Románo csibákero sziklaribe. Budapest. M. Tud. Ak. 1888.

Gilles = P. Gilles. Vergleichende Grammatik der klassischen Sprachen. Deutsche Ausgabe von Hertel. Leipzig. 1896.

-áncs, éncs, -ancs, encs.

Nem gyakori. Vö. *ragadáncs*, bogáncs, bojtortján; *szurdancs*, királydinnye; *kötencs*, izgága (Nyhas.³ 90). Ez utóbbi már gúnyos árnyalatú. Van sok ily képzős tréfás szó, mely nagyon keze alá adja az embernek, hogy itt tulajdonképen az *-ant*, *ent* képzős igék egyes második személyű imperatívusa vált főnévvé. De a dolog alighanem úgy áll, hogy e képzőt imperatívusi igeragos végzetnek nézték, mivel a kettő egymással néhol összeesett (vö. *szurdancs*, *pillancs* gn. *pillants*) a tréfás szóképzésben s e képző így igealak kihangzásának nézve játszi módon újra deverbális (ill. denom.) névszóképző lett. Ezt a felfogást támogatná az *-íncs* alak is. A dolgot lehetne még úgy is felfogni, hogy *cs* a képző, de rendszeren *-an*, *en* mom. képzős igékhez járult első sorban s így vált ki *-ancs*, *encs*.

a) Rendes képzés, nem dívó alapszókából. A képző ritkasága, nem élő volta, vidékenként való esetleges szokatlansága, s az előbb említett összeesés következtében szabályos képzésű, közönséges névszók is használatosak tréfás, gúnyos értelemben.

E képző mozzanatos értelmű igékhez járul s neki magának is mozzanatos mellékértelme van, pl. *pillancs* = aki, v. ami hirtelen pillog, s illetéknépen lehet hogy van valami köze az *-ant*, *-ent* (Nyhas.³ 76.) momentán igeképzőhöz s ezért gondolhattak először az ily igék imperatívusára a magyarázók. A félrevezetést elősegítette pl. oly eset is, mikor az *-an*, *en* mom. képzős igékhez a *cs* hozzájárultával teljesen az imperatívussal egy hangzású alak állt elő és emellett az alapige *-an*, *en* képzős alakja nem használatos (pl. *pillancs*; *pillan* csak származékokban: *pillanat*).

Billencs, gn. Az apja sántított. Nyr. 11:45. Valószínű, hogy a nevet már az apjáról csak úgy örökölte (vö. Bili és Billér).

guggancs, guggolás, guggoló játék. (»Mit játszunk, lányok?... Tengeri guggancsot«.) AGy. 1:351 (vö. uo. 358. l. gugg = guggolás).

Kurjancs, gn. Nyf. 10:23. Nagy Sándor e szót s a hasonlókat igének magyarázza.

Libbencs, gn. Kr. 388; = egyik lába kurtább. Libbent, libickel: sántáról mondják. Libbents erre felé. Kr. 507. Kriza szintén imperatívusnak nézi (vö. Aprits). Libeg, libben.

Nyekkencs Harsányi gn. Nyf. 26:24.

Pillancs, zsidó gn. Nyr. 5:479; *Pillancs* Jancsi gn. Nyf. 16:24 (vö. *Pillancs*, lónév Kr. 390). *Illancs*, *pillancs* tm., szem Nyr. 4:559.

pislancs = szem tréf. Vácon. Nyf. 10:23, 67 (vö. pillantó stb.).

Rikkancs, gn. Nyr. 27:384; Nyf. 33:31. Ma lefoglalva az újságáros gyerek elnevezésére.

röhencs: gúnyosan olyan ember, ki mindig nevet. Nyf. 34:52.
röhencs köjök, Nyf. 26:11.

Vö. *Röppencs* kutyanév Nyr. 26:143; *Szippancs* lónév Kr. 390;
Villancs lónév Kr. 390.

Az elnevezés alapja valami jellemző mozzanatos cselekvés:
 a gyors szaladás, vagy nekiugrás; a horkantás v. lihegés; a gyors
 száguldás. Minden arra mutatna, hogy a mozzanatos értelmet az
 -an adja meg s a cs a tkp.-i névszóképző.

b) Az alapszó értelme vagy alakja tréfás (sokszor hangutánzó).

Huppancs gn. Tüdő: kövér, kék arcú ember. Nyr. 3:191.
kaffancs, v. *korrancs*: nagy csizma, cipő tréf. Nyf. 34:51.
kommancs, köröm, tréf. Nyf. 10:23.
leppencs v. *lepeggő*: késedelezve, szaggatva beszélő ember. Kr. 507.
Loccsancs zsidó gn. Nyf. 34:178.
puffancs, kipuffadt arcú Nyr. 34:323; piros kövérképű, Nyf.
 10:23, 68.

Terpencs város, gyerek-kiolvasó versben. Kálm. 3:281.

c) A képző alkalmazása tréfás.

Kelléncs gn. Nyr. 26:527. (kell? vagy kilincs?)
puhancs, magas puffadt ember. Nyr. 32:464.
tökencs törpe, csökevényes ember Kr. 521. Tsz.-ban: *tökkencs* is.
 Vö. *Töcsek* gn. Kr. 388. — Tök?

• -incs.

Az -éncs változata. A képző alkalmazása tréfás.

Betekincs zsidó gn. Nyr. 5:479.
tátincs, szájtáti ember, gúny. Nyf. 34:52.
Tekerincs gn. Nyf. 34:181. (Vö. uo. 169 = emse disznó.)
Paklincs gyapjúkereskedő zsidó gn.-e (Nyr. 12:336) nem tar-
 tozik ide, mert nem képzés, hanem jelentésváltozás. Vö. Tsz. *paklincs*,
pakeléncs, *pákullancs* = kullancs, birkatetű, poloska.

-dalom, delem.

E rendesen elvont cselekvést jelentő deverb. névszóképző
 (*birodalom*, *késédelém*) néha denominálisan használatos (*fejédelém*)
 s ez a további tréfás alkalmazás alapja.

Az alapszó alakja v. értelme tréfás.

Csak egy török-becsei kiolvasó-versben: *ögyedelöm*, *bögyedelöm*,
 Kálm. 2:75. — Az egyedem, begyedem megnyújtása *egyedelem*,
 begyedelemre akkor történhetett, mikor a számnevet már nem érezték.

-j, -aj, ej.

Legrégibb alakjában *ǵ* (< fu. - * γ_2), *t* előtt *ǵ*. Valami hangot előidéző cselekvést fejez ki elvontan.

b) Az alapszó értelme v. alakja tréfás.

Döndörej gn. Jól megtermett. Nyr. 30:101. Vö. egyfelől *döndi*, *döndics* = pocakos (Tsz.), *dundi* kövéres gyerek, másfelől *döndörej* = dörömbölés (Tsz.). Világos, hogy összezavarás van előttünk, tudatossága vagy tudatlansága dönti el több-kevesebb tréfás voltát.

c) A képző alkalmazása tréfás.

Susuj gn. Dunnyogó ember Nyr. 2:180. A hangot adó személyt fejezi ki. Vö. *susog* és *susu* = susogás, hacsak elvonásnak nem fogom föl *susujál*, susog igéből (Tsz.).

ny

-adék, edék.

A cselekvés eredményét fejezi ki (*hulladék*, *söpredék*).

a) Rendes képzés (de elhomályosulva).

bökedék, kiolvasó-versben, valószínűleg az, akit megböktek. Kálm. 1:78.

nyomadék, kiolvasó-versben, l. előbbi. Kálm. 1:78.

b) A képző alkalmazása tréfás.

nyakadék, gyerekmondókában (ríme: baktaték) •Nyr. 8:526 (vö. széna szakadékjá, több ily mondókában) Nyak?

-ány, ény.

TMNy.-ba nincs fölvéve. Ma már ritkán használt deverbális névszóképző. Nem is olyan régen való meglétét Kr.-nál lévő két gúnynév mutatja, melyekben a képzés tudatos. Rendes képzés:

Bódorgány gn. Kr. 389; *bódorog*.

Torhány gn. Kr. 388. Vö. Kr. Tsz. *torha*, *torhonyó* v. *torhány*: torhadt; *torhány ember*: tunya. *Torha fa*: lágy anyagú.

-ár, ér.

Nagyon kétséges, hogy mily fokban magyar képző, bár a TMNy. fölveszi. Alighanem szláv és német kölcsönszavakból vált akkor is ki, milyenek *kádár*, *kulcsár*, *pintér*. A kiválást elősegítette a *vezér* is, mely a *vezet* igéből lévőnek látszik, pedig a török *vezir*-nek népetimológias átvett alakja. Ez nem élő képző, ami fontos a tréfás szóalkotásnál. — Lehet, hogy nem idegen eredetű, hanem népies elvonás (Szily Nyr. 31:177).

a) Rendes képzés.

Bíllér v. *Bili Jóska* gn. Bicegősen jár, mert egyik lába rövidebb, mint a másik. Nyr. 26:527. Talán inkább a 3.-ba tartozik.

c) A képző alkalmazása tréfás.

Fütyér, zsidó gn. Nyr. 8:477. Ha esetleg egy tulajdonnév (pl. Fischer) elferditése, úgy a 2.-ba tartozik. *Fütyty*, *fütyöl*.

Lencsár zsidó gn. Nyr. 8:477. Alapszó?

-asz, esz.

A képző nem él a népnél. S ezért használható tréfásan v. gúnyosan. — Rendes képzés.

Kotyvasz gn. Mert felesége mondogatta, hogy kotyvaszt, azaz főz valamit. Nyr. 5:382.

terjesz, az ember keze, Nyr. 4:559.

-óka, őke.

Képzőbokor: *ó* igenévképző, *ka* kicsinyítő, becéző és tréfás. Eszköznévképző.

a) Rendes képzés.

hallóka, fül, enyhébb káromkodásban. Kálm. 2:230; CzF. 6:348. (TMNy.)

járóka, láb, ugyanúgy. Kálm. 2:230; CzF. 6:348. (TMNy.)

látóka, szem Nyr. 1:456 (TMNy.) tréf.

övőke, száj, enyhébb káromkodásban, Kálm. 2:230.

c) A képző alkalmazása tréfás.

Tréfás kuruzslásban mondják: *Atyóka*, *fityőke*, *Szentyőke*, *üsztyőke*, e h. hogy: Az atyának és fiúnak és szentlélek istennek stb. Nyr. 3:472. Az első szóban még csak *-óka* a képző, a többiekben a magával ragadt *ty* is szerepel.

nőnnőke, néni, gúny. Nyf. 10:24.

Szopóka gn. mert sokáig szopta az ujját. Nyf. 10:24. E szónál nem tréfás szóképzéssel, hanem tréfás jelentésváltozással van dolgunk. *Szopóka*: a pipaszár szájba való vége.

-tyú, tyű.

Gyakori eszköznévképző. Az alapszó értelme vagy alakja tréfás.

kátyú, káposzta, tm. Nyr. 5:88. A meglepést elősegíti, hogy *kátyú* szó van a magyarban. Vö. *kápó*.

mátyú, macska, tm. Nyr. 5:88.

szityú, szita, tm. Nyr. 5:88.

-nok, nők.

Szláv eredetű nyelvújítási képző, már Dugonicsnál. Hivatala, foglalkozása után nevezi meg az embert. Rendes képzés.

Búsulnok gn. L. (EötvKoll.) Egy búsképű gyerek.

Igenévképzők.**-ó, ő.**

Gúnynevekben alig fordul elő, mint nem rendes képző, egypár Kr.-féle régít nem számítva.

Más oldalról nézve a dolgot, -ó, ő végű igenév gyakori lévén, -ó, ő képzős gúnynév igen sok van, de azok nem tartoznak tárgyamhoz. Találós mesékben gyakori, melyekben majdnem kizárólagos is a tréfás használatot tekintve.

a) Rendes képzés, oly igékből, melyek a kitalálendő dolognak állandó vagy szokásos, tréfásan kifejezett cselekvését, jellemző tulajdonságát jelentik. Az alapszó többnyire gyakorító v. mozz.képzős.

Abolygó gn. Kr. 388. Vö. abolyog: eszelősködik, bolondoskodik. Tsz.

Busintó csárdané, Nyr. 4:383.

csámcsogó, száj, Nyf. 26:19.

Dandalló gn. Kr. 388. Alapszó? Vö. Kr. Tsz. *dandáro*: dárídoz.

kapkodó, kéz, Nyf. 26:19.

kopogó, homlok Kálm. 2:157.

lödörgő, penis, Nyf. 16:50 és Nyr. 2:468 a következő tm.-ben: »Parton ülő remetének kicsüng a lödörgője. Harang és ütője«. Vö. Tsz. és *lödörke* lejjebb.

pillantó, szem, Kálm. 2:157; AGy. 3:293.

pillangó, ua. Ethn. 16:307; gyerek-mondókában. A szokatlan *pillantó* hangképe megzavarva s helyettesítve az ismert *pillangó* szó hangképével.

pislogó, ua. Nyf. 26:19.

rottyintó, culus, AGy. 3:293.

szippantó, orr, AGy. 3:293.

szortyogó, orr. Ethn. 16:307.

szuszogó, orr. Nyr. 3:329; Kálm. 2:157.

Tataló gn. Kr. 388. Vö. Kr. Tsz. *Tataló*: teljes ügyefogyott; *tatar* ember: akinek kezén minden elromlik, v. aki ferde bánású, rossz erkölcsű. Elvonás az előbbiből.

Tátó, gn. Kr. 388. Vö. Kr. Tsz. *Tátó*, tátondi: tátogó, gyáva, táté, tácsó.

tátintó, száj. AGy. 3:293.

tátogó száj. Nyr. 3:329; Nyf. 26:19. Vö. erre s az előbbiekre e tm.-t:

Tátogóba szuszogó (orr),

Szuszogóba pillantó (szem),

Pillantóba síkmező (homlok),
 Síkmezőbe cserbokor (haj),
 Cserbokorba kurta csikó (tetű) Nyf. 26:50.

b) Az alapszó értelme vagy alakja tréfás.

lefetyölő, nyelv, enyhébb káromkodásban. Kálm. 2:230

loptató, Kálm. 3:288, a következő tolvajra (lopó) mondott gúnyversben:

Lopó, lopó, *loptató*,
 Kerék alá csusztató.

papogó, száj, Kálm. 2:157.

szaptató [*szabtató*] Kálm. 1:91, a következő szabóra mondott csúfoló versben:

Szabó, szabó, *szaptató*,
 Kerék alá csaptató stb.

c) A képző alkalmazása tréfás.

rozmaringó, *rozmaringó*, egy mersei népdal végén, a vers miatt, mintha rozma + ring lenne. Nyf. 33:39.

Igéből melléknevet képezők.

-ős, ős, -os, ös, (-us, ús).

Tudós = *tudó-s*, ma *tud-ős*. — Tordán az *-s* birtokosító képzőnek, mely tartós tulajdonságot, megszokott cselekvést v. egy tárgyat megszokott személyt fejez ki, »jelentése kissé tréfás, vagy gúnyos színezetű; menős, járás, ugrós, félős, futós, kuncurálás, kiátós, feredős, anyás, szalannás, kávé, könyves, kalapas, pálinkás stb. (menn, járni szerető, szokott; mindig anyja mellett levő, könyvedvelő stb.)« Nyf. 32:25.

A képző gyakoribb *-ős ős* alakja nem használatos a játszi képzésben, de igen is a kevésbé megszokott *-os, -ös, us*.

a) Rendes képzés.

Durhódos, gn. Kr. 389. Vö. Kr. Tsz. *Durhódos*: magát az eszelősségig megdurált, makacs (Csik). Alapszó? — Tsz.

Iszos Jankó, iszákos neve egy népdalban, Kr. 74; Gvadányi: Rontó Pál 251. Vitkovics, Munk. 1:138. (TMNy.)

Lopos, váci személynév. Nyf. 10:60.

Nyalos, a Lajos gn.-e Kálm. 1:213. A nyelvi tréfa itt a vokálisok egyenes és a mássalhangzók metatézises megfelelésében van.

b) Az alapszó értelme vagy alakja tréfás.

Bömbös gn. Nyr. 29:95; szarvasmarha név Kr. 390. — Tsz. bömbös-bika: bölömbika és síró gyerek.

Fanfarus gn. Kr. 388. Tsz. fanfaros, fanfarus (fan-far?): félrejáró farú, ferde farú.

Kardalus gn. bal lábával vontatva járó. Nyr. 2:180. Talán vö. Tsz. *kardalésza*, kóborló, gondatlan.

kukurus fa, SN. 185, = kunkorodó uo. 431.

Roszkos gn. Nyr. 10:236. Alapszó? rossz? vagy *roszog*, 1. ropog, reped stb.; 2. kocog (a ló)? Tsz.

-a, e.

Jelentése: a cselekvés szokásosságát, kedveltségét fejezi ki. Nem élvén, de még el nem homályosulván nagy szerepe van a gn.-ek és tm.-k szerkesztésében. Sokszor ikerszóvá egészül ki.

a) Rendes képzés, de többnyire nem dívó alapszókból.

1. használatos alapszóból.

Szuszoga, gn. Nyr. 29:384.

2. nem dívó alapszókból:

Bice gn. Nyr. 8:476. — biceg. Vö. TMNy. Tsz. hol bice = sánta. Nem elvonás.

ille-bille tm.; Uton megyen épe-czépe | Hátán viszi *ille-bille* stb. = ember lőháton Ethn. 2:219. — Uton megyen *ille-bille* (= huszár, a Nyr. adta ló magyarázat az efajta mesikék elferdítésének eredménye) Nyr. 8:522. billeg, billen. TMNy. *bille* = mintegy *billegő*.

Bója gn. Kr. 388. Vö. Kr. Tsz. *bojdit* bolydit = felbolygat. *Bojdulás*: fölháborodás. — Bolygatagság: önkénytelen szétjárás. *Bója*: balga.

Dada Mihály, gn. Gyerek korában dadogós volt. Nyr 8:335. Lehetne hangutánzó is: *da-da*.

Gojda, gn. Az apja évelődő ember volt s ha maga volt is, beszélt, sivalkodott. Nyr. 9:191. Alapszó: *gajdol* > *gajd*-, *gojd*?

kipekopa, ló, ill. a lába, tm. Nyr. 2:468; a birka lába. — Uton még a *kipekopa*, Hátán viszi genyegonya; — a birka lába és a birka gyapja. Nyr. 2:468.

Lotya Ferenc, gn. Mert minden lépésnél lotyog v. lötyög. Nyr. 8:287. Vö. *Lótyó*.

möndöle és *möndölecske*, a juh mesebeli neve Udvarhelyszéken, Kr. 509. Vö. *megy*, *mendégél*.

illa-pilla szöm, tm. Kálm. 2:160. Vö. *pillog*, *pillant*.

mezei *tacska*, nyúl. Nyr. 3:234. Alapszó? Vö. *tacskó*.

tipetopa, számár, tm. — Amoda mén *tipetopa*, AGy. 2:350; *tipe tompa*, macskaláb. Négy *tipe tompa*, Nyr. 25:382; *tipi-talpa* Nyr. 29:592. Vö. *topog*.

Tepetupa, gn. Kr. 388. Az előbbi változata. Vö. Kr. Tsz. *tepe-tupa*: ügyetlen járású.

Totya, egy szőlőpásztor neve volt. — E mondásban: Elébe vágott, mint Totya a sereglyéknek. Nyr. 1:130. — Totyog.

tityetotya, lovon ülő katona, tm. Nyr. 2:468.

b) Az alapszó értelme vagy alakja tréfás.

épe-cépe, ló, tm. Ethn. 2:219. Vö. fönt *ille-bille*. *Cipel*, *cepel*?

dölle, bölle, lovas (s nem ló) tm. — Uton megyen dölle, bölle.
Nyr. 13:574. — Döl, dölöng, dülöng.

ece-fice, v. *kece-fice*, ló (s nem lovas v. huszár) tm. — Hátán viszi ece fice. Nyr. 13:574; Hátán viszi kece-fice, Nyr. 8:522.

Pasla, gn. Fájós szemű, pislogat; pisle (TMNy. pl. pisle mécs)
Nyr. 17:192. — Pislog.

Rofa Jóska gn. Rekedt s rőfögve beszél. Nyr. 14:333. — Rőfög, *rofog.

c) A képző alkalmazása tréfas.

Hanga, gn. Nagyot halló és sokat beszélő. Nyr. 2:180. — Hang.

-i.

E képző, mely a régi irodalomban nagyon ritka s újabban, különösen a nép nyelvében, egyike a leghasználtabbaknak, a szokásos cselekvőt fejezi ki, de a vele képzett deverbális mellékeveknél »rendszerint kicsinyítő, sőt gúnyos mellékjelentésük van« (TMNy.). A játszi névszóképzésnek igen kedvelt eszköze, gyakoribb a gn.-ekben, mint a tm.-ékben.

a) Rendes képzés; legtöbbször nem dívó alapszóból.

1. használatos alapszóból, mindig az illetőt jellemző cselekvést jelölő igékből. (Az ikes igék iktelen tövéből.)

Botoli gn. Kr. 389. Botol, botlik.

Csali, csárdanévé Nyr. 10:144 (vö. becsali a c) alatt).

Cselecsali gn. Nyr. 12:144. Az előbbi ikerszava.

Csurgi (Galambos) Jóska, gn. Ethn. 7:457.

Dönti csúfnév erős emberre Nyf. 34:21.

Emeli, gn. Erős ember. Nyf. 34:181.

fecsegi, fecsegő. Nyf. 26:28.

Fekszí, gn. Nyf. 33:13, 34.

Futi, gn. Nyf. 33:13; Futi Kelemen János, gn. Nyr. 28:526.

habari: 1. gyorsan, felületesen dolgozó. 2. gyorsbeszédű. Nyf. 32:48. — Vö. Tsz. *habar*, kever; hadarva beszél.

Kajti, macskanévé Kr. 391. Vö. Kr. Tsz. *kajt*: kajtárkodik, kajtárol, kajtat. Óh mit kajtassz te kajti! — Tsz. *kajt* = keres.

Kopogi, gn. Nyr. 11:45.

Köpi Török, gn. Nyr. 5:575. — Lehetne tárgyias ige is, mint Mohondófi gn. Nyr. 12:144.

Lesi, gn. Ez olyan pinceleső ember. Nyr. 2:563; Nyf. 33:13, 33, macskanévé Kr. 391. — TMNy.

Majszogi, gn. Kr. 388. Vö. majszí 2. alatt. Tsz. *majszog*: ügyetlenül piszmog, rágicsál.

Mulati, alföldi betyár gn. Nyr. 27:144.

Neszeti, gn. Te neszeti? Kr. 510. Vö. Kr. Tsz. *netet*: széleskedve összezavarni vmit; és *neszere*. Tsz. *neszet*: zajt csinál. — Nesz, neszél.

Nyali Gergely, gn. Mert gyerek korában a száját sebesre nyalta Nyr. 8:286. Ikerszava:

Nyalifali, gn. Kr. 388.

Nyargali, erdőnév Szeged mellett. Nyr. 2:95.

Nyukszi, cigány gn. Nyf. 34:183. *Nyukszibokor*, egy fa neve Vaszaron Nyf. 34:178.

Nyúli gn. Nyúlt testű, vékony. Nyr, 26:480; Kr. 389. Érdekes, hogy a gn.-ben *ú* van Krizánál is, pedig Székelyföldön az ige *ó* hanggal járatos, vö. Kr. Tsz. és Tsz.

Nyügölödi, gn. Nem nyúghatik egy helyen, mint a nyügözött ló. Nyr. 26:48.

Sívalkodi, alföldi betyár ál- v. gúnynév. Nyr. 27:144. Tsz. sívalkodik.

Szopi, gn. Az ujját szokta szopni. Nyr. 26:528.

Szőki, zsidó gn. Minden esztendőbe máshuⁿ vaⁿ. Nyf. 34:184.

Ugri, gn. Kr. 388; kutyanév Kr. 391; macskanév, uo. A *-ri* új tréfás képző előállításában lehet valami része. Ahogy azt mondták *ugri*, úgy *futi* helyett *futri*-t mondtak, l. a 3. csoportban.

Vackoli, gn. Nyr. 6:48.

Vági Nagy Káro, gn. Nyf. 33:32. — Vagy talán tárgyas ige? *vesződi*, türeetlenkedő. Kr. 523.

Zavari, gn. Nyr. 5:192.

2. nem divó alapszókából.

te *áncsori*! Kr. 357.

Bódori, gn. Kr. 388. Vö. Bódi, — bódorog Tsz.

Csikori, gn. Molnár, száraz malma is csikorog, maga alig csikoroghat (élhet) Nyr. 17:192. A Nyr. adta magyarázat elég különös.

Csucsori gn. Kr. 388. — csucsorít, csücsörít.

Dideri Peti, gn. Kr. 388; *Didëri*, gn. Fázékony. Nyr. 26:48.

Fütyöri Borcsa, gn. Mindig fütyörész. Nyr. 29:532. — fütyörész, fütyöröl (Kolozsvár) — kutyanév Debrecenben Nyf. 26:23.

Hántori gn. Kr. 388. — hánytorog.

Hunyori disznó, gn. Nyr. 13:48. — hunyorít.

Hutyori, lónév Kr. 389. Vö. Kr. Tsz. hutyoll v. hutyorol: megsuprál; hutyoró: vessző.

Kukucsi, gn. Kr. 388; gn. Nyf. 33:32; gn. Mindig kukucsát, hogy gyün-ë a felesége, asztán átfutott a kocsmába, Nyf. 33:33.

kukucsi v. *gugucsi*, tm.-kben gyakori, különféle értelemmel. Kerti kukucsi = tyúk Kr. 348; = nyúl Nyr. 3:234; káposzta Kr. 342, Nyr. 16:235. Nyárba kukucsi s télbe bubucsi = káposzta, Nyr. 31:532. Künn es kukucsi, benn es kukucsi = ablak. Kr. 341. Télenn vízi gugucsi, Nyáron nyári gugucsi = káposzta. Nyf. 16:58. — Magyarázatul: Nyárba kert likán kukucsol | Télbe vízbe csbukol. — Káposzta. Kr. 352. Vö. bubucsi b) alatt.

Kupori, *Csukori*, gn. Fukar. Nyr. 26:48.

Lödöri, gn. Kr. 388. — lödörög.

majszí = maszuta (l. a 3.-ban) Kr. 508. — *majszol*, *majszog*.
Vö. *Majszogi* föntebb.

Pityeri táti, zsidó gn. Nyr. 8:477 (< talán Fischer). *pityereg*.
Vö. *Pityër* a 4.-ben.

Sápori Kata, gn. Lärmás asszony, ki mindig »sáporított«. Nyf. 34:21.

Sunyi, gn. Nyf. 33:13; Kr. 388; lónév Kr. 389. Vö. Kr. Tsz. *sunyni*: magát meghúzni, lelapulni. A nyúl megsunyta magát. — Kriza idejében tehát a székelyeknél *sunyni* ige járatos volt. TMNy. már csak a *sunnyog* igével hozza össze s nem dívó alapszóból levőnek veszi. Itt is így.

Sündöri, kutyánév. Mindigazember mellett sündörgött Nyf. 26:23.

Szundi, alföldi betyár ál- v. gúnynév. Nyr. 27:144.

Szunyi: aluszekony, szunyáta. szunyita. Kr. 519. Vö. Kr. Tsz. *szunyál*: szunyákol. TMNy.

Taknyászi, gn. Kr. 388.

tantali: melázva magát-felejtő Kr. 519. Vö. uo. *tantalogni*, *tantogni*: melázva, bandalogva járkálni. TMNy. bandali.

Tánci Vargaluska, mesebeli alak neve. Kr. 412, 544. Arany László eredeti népmeséiben megfelel neki: Páncimánci. — Népetimológia eredménye.

Báró Ténferi, gn. Kr. 388. ténfereg. — Fel kellene említeni a 2.-ban is, vö. *Báró Hujki* stb.

töpöri, összeszáradt testű Kr. 521. — *töpörödik*.

Vánszori, beteges. Kr. 522.

Vicsori, cigány gn. Nyf. 26:24; gn. Nyr. 11:45.

Zándori, gn. Kr. 388. Vö. Kr. Tsz. *zándori*, *zándor* ember = minden semmiségért ingerkedő, civódó, háborgó. *Zándorodik*: haragra lobban, mordul. *Esszezándorodtak*: összevesztek. *Zándorog*: háborg, veszekedik. Nyr. 26:527.

b) Az alapszó értelme vagy alakja tréfás.

Bili v. Billér Jóska, gn. Nyr. 26:527. L. az -ár, ér képzőnél.

bubucsi v. *bugucsi*, tm.-kben gyakori, különféle értelemmel. Vízi *bubucsi* = hal, tm. Kr. 342; = béka, Kr. 348; = nyúl(?) Nyr. 3:234. Nyárba kukucsi, s télbe *bubucsi*—káposzta Nyr. 31:532. Vízi *bugucsi* = béka Nyr. 16:235.

Csukori, l. Kupori a) 2. alatt.

henderi, v. *händerig*, juh, tm.-kben. Hegyen menyen *henderi* | Hátán viszi kenderit stb. = juh Kr. 351. Uton megyen *händerig* | Hátán viszi kenderit | Ha nem szánnám embérit, | Meggyútanám kenderit. = magyar juh. Ethn. 2:111, ahol *händerig* = ögyleg, bandukol magyarázat hibás. Gondoljunk a nyájban menő juhokra, amikor jobbra-balraingó gyapjujokról ítélve mintha henteregnének. Nyr. 31:533. *töngöri* = juh alakban adja s úgy véli, a göndörivel függ össze.

Kacsari, cigány gn. Nyf. 26:24. — Alapszó?

Totyí gn. Kr. 389. — *Totyog*?

c) A képző alkalmazása tréfás.

Abbacsali gn. Abban család. Nyr. 2:197. Vö. *csali a*) 1. alatt. *Becsali*, személynév, csárdanév. *Becsali*ba járnak híres lányok. AGy. 2:236; *Becsali* személynév Nyr. 3:478. Magyarázatul: Udvarhejji *bécsalóba* | Jó bort mérnek. Kr. 151.

Belaki, gn. Nyr. 6:48.

Bélevági, gn. Nyr. 11:45.

Bétéri, gn. Egy jószívű zsellér, aki a háza előtt elmenőket így hívta magához: térjen be kelmed! Nyr. 3:93.

Fanyari, gn. Kr. 388. — Fanyalog, fanyarán, fanyar. Tsz. *kalánfuti*, akasztófavirág, kötni való; (Galgenfutter, bitőtöltelék) NyK. 3:11.

Kásaszari, cigánynév. Nyr. 5:45. vö. *perveszti*. (TMNy.)

Köllyi, gn. Nyr. 27:528. Alapszó: *kell*?

Körölszari csárdás Nyr. 5:526.

Lebuki, meredek völgy neve. Nyr. 2:142.

lerogyi, pálinka, tréf. Nyr. 16:572.

Maszari, kiskunsági juhásznév Nyr. 4:480.

-atlan ellen, -talan telen.

A nép nyelvében egész közönséges e képzőnek, mely tulajdonképen azonos a fosztó *-talan*-nal, ily használata: *főtelen, sütelen, mostalan, értelen, vigyázatlan*. Ugyanígy:

Nyótelen gn. törpe, Nyr. 16:331.

(Folytatjuk.)

LACZKÓ GÉZA.

A MI »MAGYAR« BESZÉDÜNK.

Midőn a nép nyelvének tanulmányozásával foglalkozunk, lehetetlen figyelmen kívül hagynunk azokat a nagyszámú idegenből elferdített, nyakatekert torz szavakat, melyek — különösen egy-egy nemzetiségi vidéken — valósággal előzönlík nyelvünket.

Igaz ugyan, hogy ez a nyelvrontás talán nem egyenesen a néptől ered, mert bizony az inkább a »művelt középosztály«-tól indulhatott ki, de ma már a nép épúgy használja ez idegen kifejezéseket, mint a tanult emberek és egyaránt találkozunk velők a társalgás nyelvében, a hivatalban, az utcán és szalonban, — sőt az iskolában is, amely nem küzd elég eréllyel az idegenszerűségek, a nyelvrontás terjedése ellen. De nemcsak az iskolában van hiba. A legfőbb hiba az otthonban van, mindjárt a beszélni tanítás kezdetén.

Az a nyelv, amelyet a gyermek először megtanul, minden inkább, csak magyar nem. Értelmetlen zagyalék az. Miért kell a szegény kicsikéknek azt az értelmetlen, zagyalék nyelvet tanulniok, mikor ugyanazzal a fáradsággal megtaníthatnók őket a helye-

sen kiejtett, tiszta magyar szavakra? Már maga a selypítés is egy neme az erőszakos nyelvrontásnak. Mire való a gyermekkel kényeskedő selypítéssel, elferdített nyakatekert szavakkal beszélni, holott a nevelés feladata — jól tudjuk — elsősorban, hogy mindenben tökéletes mintát nyújtson. Éppen a legfontosabb és legnehezebb dologban, a beszédben, vétünk e törvény ellen.

De ez a kényeskedés, illetve a gyermek kényeskedésének dédelgetése főként akkor ártalmas, ha egyúttal rászoktatják őket a nyakatekert, németből elferdített torz szavak állandó használatára. Lássuk, hogyan tanul meg a gyermek beszélni!

A szegény kis *bubi* vagy *médi* — legjobb esetben *bébi* — alig dugja ki kis *nózi*-ját a világba, már egészen elborítja az az idegen szóáradat. Jön a sok *tanti* és *onkli*, akik vetélkedve dicsérik a *hercig* kis *médi*, vagy *süsser fratz* kormos vagy kék *kukiját* (pardon *kukijait*, mert ez helytelenebb), selymesszőke *lokn*i-ját, *zärtlich* kis alakját. Aztán kap a baba *papit*, de nehogy *smucig* legyen a szép piros *surc* (vagy *surcli*), felköti a dada a *partedli*-t (állkendő). Jaj be csecse! Az van *rástikkolva*: a papa *kedvence*; azaz hogy rosszul láttam: a mama *liebling*-je. Szépen rácsücsül a *sámlira* (vagy *sámerli*) és *papil grizpápit* (darapép), mert ez a picikének a *leibspeiza*.

Az első szavak tehát, amiket hall a gyermek és amelyeket csakhamar meg is tanul, mert mindennap hallja — nyakatekert és idegen szavak.

És amint nő, úgy szaporodik idegen szóismerete. Megtudja a dadától és a mamáskától, hogy a harisnyát *strimfli*-nek, a harisnyakötöcskét *strumpanli*-nak, kabátkáját *rekli*-nek, gallérkáját *krézli*-nek nevezik és a sok jó *tanti*-nak hízelkedve — óh, dehogy: *schmeichelndve* dicsekszi el, hogy kapott ám selyem-*lájbit*, *hózentrágli*-t és piros *mántli*-t, még csak egy *máslis képli*-re volna szüksége.

A mama, aki mindig *kummervoll* a kis *Herzpünkli*-jének az egészsége miatt, elárulja, hogy egy patent *grádhalter*-re is *spendiroz* a kicsinek *krisztkindlibe*. Majd ott fog lógni a *krisztbaum*-on. (A nép meg éppen sohasem nevezi ezt karácsonyfának Szászvároson.)

De hát ne *jammerol*-junk! Amit a szülői ház elhibázott, — majd helyrehozza az iskola — vigasztalódunk. Hisz utóvégre is az való arra, hogy a gyermeket helyesen beszélni megtanítsa. Azért jár oda.

Úgy van. Tanítója le is szoktatja a selypítésről, kényeskedésről stb. és elszánt lélekkel fog hozzá a »nemzeti nevelés«-hez. Meg is felelne neki lelkiismeretesen, de hát a tanító maga sem tehet róla, ha öntudatlanul is rabja az efféle idegenszerűségeknek. Annaira közhasználatúak, különösen a kézimunka körébe vágó dolgokban, az ország összes iskoláiban, hogy úgyiszlólván ki sem lehet kerülni őket.

Mikor az első órán a kötötűt a kezébe adják, megtanítják, hogy kössön vele *síma* és *nádlis* (fordított) szemeket. Majd a *merkelésre* kerül a sor, a *stikkolásra* és a *neccolásra*, majd egy pár *cakken* csipkére. Megtanulnak szépen készíteni *krejccöltéses Tischläufereket*, *stikkolt stráfokat*, *neccolt einzacokat*.

Mikor aztán a gondos szülők ruhavarrásra fogják a leányait, ott is ugyanaz a nóta járja. Szabnak csinos *zsüpon*-okat, *fess gürtni*-ket stb. A szoknyára egy pár *szájmedli*-t (apró szegély), a derékra egy *hofaltnit* (laposránc) tesznek, ha *puccosabb*-nak akarják, valami *Krüntzen*-be *nämlich*, még *flinzerli*-vel (fényes pikkely) és *gazbändchen*-nel (gazé-szalag) is díszítik. És varrás közben ilyenformán beszélgetnek:

— De bő a *slussza* ennek a deréknek!

— Varrjuk beljebb a kapcsot a *sluszbandon* (derékkötő).

— Varrjunk a *slüccre* még egy *drukknöpfli*! (Biztosító-kapocs.)

Bizony ezek nem *drukfelerek* (amint itt mondják), hanem ellesett — és mindennap ismétlődő párbeszéd. Ide tartozik a *seszlik* és *falsaljak*, *snurok* és *pertlik* egész légiója, amíg kijelentik, hogy a ruha *fertig* és a mama a varrónóval együtt meglelégedéssel konstatálja, hogy *fessen* áll a leányán és *knapp passzol* a derekára, nem igen *puccos*, se nem *slampos*, hanem *zart* és *nett* az egész, szóval a kis lány — jól néz ki benne.

A *tanti* meg a szoknya szabásától van elragadtatva.

— Micsoda pompás *snittje* van! Nyomban le is szólja a szomszédék Juliskáját.

— Láttad a ruháját? *Nämlich* amit utoljára kapott. Milyen *snász* az egész és milyen *steif* a tartása benne! Persze, mert *smucigok* és nem *spendiroznak* ruhára. Pedig hiába, mai világban bizony: *Kleider machen Leute*. Jól tudja és emlegeti is ezt a nép és az úri osztály egyaránt — ékes németiséggel.

De haladjunk tovább! Ezt itt ilyenformán mondják: ne *passzoljuk* el időnket, csináljunk egy *sprungot* és nézzünk el a konyhába is.

Éppen most tanul a kis *bakfis* (milyen szép magyar neve van ennek: *pipiske*!) főzni. Észre se vesszük és egészen otthonos lesz a *Haushaltung*-ban és haragszik, ha a *sparherd* füstöl, pöröl a *zupringerrel*, ha rossz cselédet hoz, vagy még egy *bedinerolót* (a bejáró neve Szászvároson!) sem kap. Kiad a *spájzból*, nem *naschol* a *dunsztos* üvegből, megfőzi a *csuszpajszokat*, készít pompás *fasirozott* húst különböző pikáns ízű *szószokkal* (mártás néven senki sem értené) és ízletes *dinsztelt garnirungok*-kal, megtanul vagy húsféle *bekerei*-t és *dunsztobszt*-ot készíteni és senki sem tudja a kappant nálánál ügyesebben *trancsirozni*, vagy az *aufzacc*-ot (talpastál) szebben feldíszíteni, mint ő.

A mama boldog: Leánya úgy takarékoskodik, akarom mondani *spórol* a *kosztgelddel*, akár csak ő maga. Aztán elvégzi helyette a szekrény, azaz hogy *siffon-rajmolást*, rendben tartja az ebédlő-*kaszt-nit*, a *kredencet*, a *subládét* (fiókszekrény), ő egészen meg van kimélve.

De most meg azért van *kopfweh*-je a mamának, mert a papa tudni sem akar róla, hogy a *bakfis*-ből nagy lány lesz maholnap. *Brummol*, mikor bálba mennek, pedig a kicsike mindenütt valóságos *erobérungokat* csinál. Olyan *hercig* modora és olyan jó *schliff*-je van, hogy mindenkire jó *eindrúkot* tesz. Ő a *fortencerin* mindenütt. Aztán nem *steif*, jó *svádája* van, hát akad *kurmacherje* bőven.

Az irigy szomszédasszony igyekszik is egy kicsit *dämpfolni* a kisasszonyt.

— Hiába *aufschneidolsz* úgy lelkem, tudom én azért, hogy aki az éjjel a *nachmuzikot* adta, az *egy frech, lump fráter!* Azért ugyan nem volt érdemes fölkelni és a *nachkasztlin* gyertyát gyújtani, mert a fehér *firhangon* keresztül láttuk az árnyékokat.

De bizony az efféle *biszig* hangon tett *bemerkungok* nem fogják *vernichtolni* azt, ami meg van írva a csillagokban. A mamának is egészen jó *launéja* kerekedett tőle. Majd megmutatja, hogy azért is lesz belőle valami! És csakugyan, lám! Azóta mindennap *fenszterpromená*d járja, *bonbon, bukéta* és mennyi *anzikt!* *Zikker*, hogy elveszi! A kis lány is *svermol* érte és egy idő óta egészen *zerstreut!* A mama siet meghívni a boldog vőlegényjelöltet egy kis *plauschra*, a többi *noch zu haben* gavallérral együtt.

— No, majd bizony hagyom, hogy a szomszédék kaparintsák el a *slampet* Juliskának, aki még *midert* se bír viselni, olyan kövér. Aztán milyen *frizurája* van örökké. Olyan *spröd* a haja, mintha sohse látna se fésűt, se *kontynádlit*. De bezzeg ruhája tele van *zicherheitsnádlival!*

És az első »zsúr« pompásan sikerül. Még ezüst *eszczárgokat* is kérnek a szomszédból. S a vőlegényjelölt mindinkább *felstimmolódik* abban a *heimlich* kis lakásban, ahol az ember olyan *gemütlich* érzi magát.

Hiába véli irigykedve a szomszédasszony: Nem mintha nem *gönnölnám* neked, de *zikker*, hogy semmi sem lesz belőle. — *Keine idé!* — teszi hozzá előkelően.

De a mama és leánya elég *slagfertigek* hozzá, hogy megfeleljenek reá.

— Nem mi *bezccolltuk*, ő jött magától!

És csakugyan, jön is nap-nap után. Mici vagy Klári nagysám megismeri a lépéseit, amint a *gangon* feljön, a *forcimmerben* leveti az *überciherjét*, esetleg *kalucsni-ját*, *trinkgeldet* ad a cselédnek, *klopfol* az ajtón — egy *sikkes* mozdulat és belép! — Csupa klakk, frakk és lakk! *Kravatlija* kifogástalanul áll, *kráglíja* minden emberi számításnál magasabb, *frakkján* vagy *kaiserrokk-ján*, avagy uniformisán nincs egy *flekk*, szóval: »comme il faut« az egész ember!

És elkövetkezik a nagy pillanat, amelyben elhangzik a boldogító igen. — Ha tiszt, vagy hivatalnok a boldog vőlegény, *urlaub*-ot kér és megtartják az esküvőt.

Tehát a lányok férjhezmenését és boldogságát bizonyára nem zavarják azok az égbekiáltó barbarizmusok, amelyeket szegény nyelvünkkel születésük óta elkövettek. Sőt a menyecske majd előlről kezdi azt, amit vele tettek a »nemzeti nevelés« szolgálatában. — Ó is így tanulta, honnan tudná másként?

Ezekben gyűjtöttem össze azokat a németből átvett és eltorzított szószörnyetegeket, úgy, amint a köznapi társalgás folyamán el tudtam lesni, amiket Szászváros városi népe és összes magyarsága állandóan használ. Nem lehet ugyan ezeket az idegenszerűségeket

lokalizálni, mert — sajnos — az Alföld színmagyar népeinél épúgy használatosak, mint a nemzetiségi vidékeken. De talán sehöl sincs a nyelv annyira kitéve a rontásnak, mint az ilyen nemzetiségi vidékeken, aminő Hunyadmegye is.

Hajtmán Eteleka.

MEDICE, CURA TE IPSUM!

Vagyis magyarul mondva: lásd meg a magad szemében a gerendát s ne a máséban a szálkát! Akárhányszor találkozunk olyan pontoskodó és fontoskodó nyelvmesterekkel, akik minden kákán csomót találnak, de nem veszik észre, mennyi csomó van az ő saját nyelvükön. Mostanában Szegedy-Maszák Hugó lépett föl mint nyelv-művelő s Az Ujság nevű ujság közli derűre-borura sok jóakarattal, de kevés hozzáértéssel írt fejtegetéseit, melyekben a többi közt azt bizonyítgatja, hogy csak a régiek tudtak magyarul, az újabb korban se a nép, se a legjelesebb írók nem tudják már nyelvünket. »Valóban hibázott Petőfi, hibázott Vörösmarty és hibázott Arany is.« Valóban csak egy magyar maradt, aki magyarul tud, s ez az egy magyar Szegedy-Maszák Hugó. Nem is sejti Szegedy-Maszák Hugó, milyen gyenge lábon áll az ő magyarsága, mennyire meg van méte-lyezve a német észjárástól s egyéb mindenféle gramatikai betegségtől. Egyetlenegy cikkéből a következő magyartalanságokat böngésztem ki (Az Ujság 1907. aug. 7):

»A Kaulbach berlini nagy *falképén* Atila hűnjainak lelkei éjjel folytatják harcukat.« Tösgyökeres németes szószerkesztés: *fal-kép* = *Wand-gemälde*. E szerint, ha a németet kell utánozni, nemsokára a falitábla is *faltábla* lesz, a falióra *falóra*, a faliszekrény *falszekrény* stb. stb. — »Ez törzsökös *alapos* hiba.« Mostanában igen sokan utánozzák a német *Gründlichkeit*et s minden nagyítást ezzel a szóval fejeznek ki: *alapos*, *alaposan*. Azt mondják: *alapos vizsgálat alá vette* (e h. nagyon jól megvizsgálta, szigoruan megvizsgálta), *alaposan csalódott* (e h. nagyon csalódott), *alaposan elverték* (e h. kegyetlenül eldöngették), s még tudja mit. — »Nagy hatalom a nyelvszokás. Horatius is *nagy súlyt fektet rá* az *Ars poeticában*.« Dehogyan Horatius! csakis a németek fektetnek nagy súlyokat arra, amit fontosnak tartanak, amit ki akarnak emelni. A mi nyelvünkben még képes beszédnek se járja meg ez a kifejezés, mert hiszen a súlyt nem fektetik, hanem úgy *vetik* a komponába. — »Ahhoz [t. i. a nyelvszokáshoz] sem egyes vidékek tájzólása, sem a sajtó kegyelése nem *nyújt* elfogadható alapot. Használásának [a nyelvszokás használásának?] az egész országra [?], a népnél és az értelmiségnél érthetően világosan megokolt, alapozott, kiterjedt volta *nyújt* szilárdságot és állandóságot.« Azelőtt a téstát *nyujtották* vagy *kezet nyujtottak*, de a mai nemzedék — a német szokást majmolva — mindent *nyújt*: nem ízelítőt ad vagy küld, hanem *mutatványt nyújt*, s mint az iménti idézetből látni, *alapot nyújt*, *szilárdságot nyújt*, *állandóságot nyújt*, egyszóval: *nyújtja* mindazt, amit a német *bieten!* — »E

nélkül felszólalástok félelges és *nélkülözi* az érettség komoly hangját.« Szeretném tudni, melyik régi jeles írónk beszél így, hogy valami írás *nélkülözi* a komoly hangot! Német a lelke ennek a kifejezésnek. Aki németül gondolkodik, az *nem tud meglelni* vagy *elleni* az *ent-behren* szó mássa nélkül, annak beszédében *nincs meg* (vagy *hiányzik*) a magyarosság zamatja, az az igaz magyar nyelvérzéknek *hájával van* vagy m. nyelvérzék nélkül *szűkölködik*.

Vannak továbbá a rosta alá vett cikkben olyan kifejezések, amelyek nem németesek, de azért nem kevésbé idegenszerűek. Latinos iz érzik a következő mondatokon: »Bárki használja vagy *használta legyen* helytelenül, a hiba hiba marad.« (Minek az a *legyen*?) — »*Mire* Kemény Zsigmond báró azt válaszolta: kissé idegen hangzású, de hát ez inverzió.« (Egy egész bekezdés hangzik így Szegedy-Maszáknál. Magyarul: *Erre* Kemény Zs. b. azt válaszolta...) — »*Mindenekelőtt* tanuljátok meg.« (Akármennyire használják, a diákos beszédmód maradványa. A magyar ember *legelsőbb is, legelőbb, először is* azt tanulja meg, hogy...) —

Igen helyesen mondja Szegedy-Maszáék Hugó ugyanebben a cikkelyében: »Nem árt nyelvtant és szórendet tanulni.« De hogy ő miféle könyvekből tanulta a nyelvtant és a szórendet, el nem tudom képzelni, mert minden lépten-nyomon vét ellenük. Az ő szórendje ilyen: »A Horatiusból vett idézet mutatja, hogy latinul értetek, *ha még nem is tudtok jól magyarul*. Semmi baj [olv. sebah], majd az is meglesz idővel.« — A szögyeztetésnek a legelemibb szabályai ellen vét, mikor ilyeneket ír: »Egy szóval a *tekintély* előtt ne hódoljunk földig, ne imádjuk *őket* vakon.« »A régiekből vett *idézteitek* csütörtököt *mondtak*, nem *sült* el, még nem is *pattant*.« — Arany Jánosnak *Kis polémia* című cikkelyére emlékeztet az *egy* szócska affektált kihagyása a köv. mondatban: »Egyébiránt kötetlen írásaiban is követ el *menthetetlen hibát*« (már mint Vörösmarty).

Nevezetes dolog, hogy néha legközönségesebb kifejezéseinket se tudja helyesen alkalmazni s a stílus és logika törvényei ellen a legfurcsább vétségeket követi el. »Vajjon ennek a nagy úrnak a bűnét kisebbíti, *szállttja-e az a tény*, hogy nagy úr volt.« (Hallottam már zabszállításról, sztrájktrörök szállításáról és mindenféle furcsa szállításról, de valamennyi között legfurcsább ez a szállítás: a bűnök szállítása, s valamennyi szállító közt legfurcsább szállító: a tény!) — »Valóban hibázott Petőfi, hibázott Vörösmarty és hibázott Arany is. Legfeljebb a versláb kedvéért *kölcsönözött* poetica licentia magyarázná némileg.« (Itt a *kölcsönöz* szónak semmi értelme, legfeljebb a német *verleihen*-ből kölcsönözött használata magyarázná némileg.) — »De mert *engem itt lomhasággal tiszteltek meg*, engedjétek meg visszamondanom, hogy a ti gondolkozástok jár lomhán.« (*Megvádolni* helyett *megtisztelni*! Hát ez mindegy ?!) — »Egy-egy elvétett, elhibázott mondatot hát bizony *nem lehet érvül felhasználni és követendő például megcégérezni*.« (Követendő például megcégérezni! Ez olyan stílus, mint a mucsai rendörkapitányé: »Ez az út nem út. Aki pedig mégis elköveti, az két koronát vagy kétnapi áristomot kap büntetésül.

*A földő a büntetésnek felét kapja jutalmul.**) — »A táborba szállásra nézve pedig, fiatal atyámfiak, kik, úgy látom, nem vagytok jártasak a hadi dolgokban, elmondom, hogy amikor tábornok ütnék, cövekeket vernek a földbe, amelyekhez a sátor köteleinek a végét bogozzák. *És ha ez megtörtént s a sátor készen van, szállnak a lóról és sátorba mennek.*» (Tehát amíg a sátort készítik, addig nem szállnak le a lóról, vagyis lóháton ülve készítik a sátort. Valóságos póló-játék! De el kell hinnünk, mert az író nyilván nagyon jártas a hadi dolgokban.)

Íme így ért Szegedy-Maszák Hugó a nyelvműveléshez. Hogy általában mennyit ért a nyelvészethez, mennyire ismeri nyelvünk történetét, annak a megítélésére nem tartom magamat illetékesnek. A *száll* ígéről való fonák nyelvtörténeti fölfogását nagyon jól megvilágította Csűry Bálint (ugyancsak Az Ujságban), de a szerencsétlen viszonzulásban, amelyből böngészetünket közöljük, ismét sok helytelen vagy kétes helyességű állítást olvasunk. Haller János Hármaskönyvét ami írónk Hármaskönyvnek nevezi. »Menthetetlen« hibául rója föl, hogy Vörösmarty 1837-ben *hiányzik* helyett azt írta *hibázik*. Nyilván valami ősréginek tartja a *hiányzik* igét, pedig még talán 1837-ben se volt nagyon elterjedve. — Azt is állítja írónk, hogy *háznak* nevét a némettől vettük át, a *széna*-termelést pedig a törököktől tanultuk! Végül pedig ezt a nagy kijelentést hangoztatja: »Hiába Csűryk-csavarják, nincs igazuk kedves atyámfiak, mert a világ minden élő és holt nyelvvel szemben egyedül én [a *Száll* ige] mondom egy szóban azt, hogy descendit.« Igaza van-e, nem-e, döntsék el azok, akik nálamnál többet foglalkoztak nyelvtörténettel és összehasonlító nyelvészettel!

PARLAGI FILOLÓGUS.

KOLOZSVÁRI GLOSSZÁK.

VII.

kőves vö. út
valaminek követője: assecla B₄
következendő: insequens M₄
követni: insequi M₄
közép leüelw (fw) vö. fű
közép (uj) vö. ujj
kuffar: propola U₁
chiatornas kut: fons, canalis I₈
küllő: merops P₅ [MA.-nál is]
küldömb: dissimilis H₁
küldömb: dispar H₁
küldömben: alioqui A₆
küldömbözés: differentia G₄
küldömb: lituus O₄ tibia Cc₃
küldömb l. küldömb

küldömb: altercari H₆
küldömbözni, tusakodni: luctari P₁
küldömb: palestra
küldömb athleta
küldömb: paleo [!] R₄
láb (feje) vö. fő
fa láb: calapodium [!] E₂
láb vö. barom
tekert láb: scaurus y₃ [Ismeretlen]
láboda: atriplex C₁
lag: lentus, piger O₂
lagyúlas: indulgentia M₂
egiedwl való lakas: solitudo Aa₁

eztendőben eggyzer io *lakas*: *solennes epulae, quasi solo anno* Aa₁
lakatth: *claustrum* E₁
 egiedwl akar *lakni* maganak: *solidinem non fugit* Aa₁
kazdag lakodalom: *opiper* R₂
lakodalom: *comesatio* E₃
lakos: *incola* M₂
landor (ispan) vö. ispán
langh, *giuladas*, *lobbanas*: *flamma* I₇
litz langh: *ardor est pinguedo vel genus frumenti, blumen von meel oder speltz* A₄
lyzth langa: *ador, farina subtilis* B₃
lankatth: *lassus, fatigatus* O₁
lappanghanj, *büdoklanj*: *latere* O₁
zoro lapat, *rosta*: *vannus* Cc₃
lapi: *lappa* O₁
lapoczka: *scapula* I₃
lassan lassan: *sensim, paulatim* Z₂
lassu vö. beszéd
lassudni: *languere* N₄
meglatni: *conspicere* F₁
lator (kerth) vö. kert
lator, *ektelen*: *obscenus* Q₄
latorsagbol: *ex ingenio malo* M₃
latorsag: *flagitium* I₇
lattatik: *spectatur* Aa₂
eb legj: *tabanus* Bb₄
leheleő vel *hiripeleő*: *asmaticus* B₄ [Vö. Tájsz. Hiritel, háromszéki székel tájszó. Aranyos-zék *hirpítel*]
lelek (veztes) vö. vesztés.
lelkednek (etele) vö. étel
lengiel vö. ország
 azon *lenni*, *igiekeznj*: *instare* M₄
 felsőb *lennj*: *excellere* I₃
 jelen *lenni* l. *haznalnj*
 kezes *lennj*: *fideiubere, fidem pro aliquo dare* I₆
 segetseggel *lenni*: *conferre* E₄
 segetseggel *lennj*: *iuvare, subvenire, conferre* N₃
 tavolo *lenni*: *carere* D₄
 tavolo *lennj*: *vacare* Cc₃
 io zandekal *lenni*: *sentire* Z₂
lepedő l. főre valo *fatiol*

lepen (hal) vö. hal
 az ökörnek *lepenieje* az nyakan:
palcarium R₄
hatra lepes: *cespitatio* D₂
lepp: *favus, mel in cera* I₅
leseskedelő, *czialard*: *insidiosus* M₄
lesezkedni: *insidiari* M₄
giermekke lezen: *repuerascit* X₃
letnek: *vicia* Dd₄ [= *lednek*]
level vö. szerző
menedek level: *quitantia* M₄
örökseg leuel: *privilegium* T₇
szőlő level: *pampinus* S₂
levelet vö. szerzeni
libecz [!] *terraneola* (?) Cc₂
lüget: *saltus* y₂ [ilyen alakban
lik: *porus* T₅ [ismeretlen]
litz (lang) vö. láng
lo (bogar) vö. bogár
lo (daras) vö. darázs
lo (hajto) vö. hajtó
lo (ham) vö. hám
lo (minta) vö. menta
lo (tetw) vö. tetű
 io futo *lo*: *veredus, equus laboriosus* Dd₂
 men *lo*: *admissarius* A₄
lo patko: *solea* Aa₁
 zent mihalj *loua*: *capulus, etiam est lectus in quo mortui deferuntur* D₄ *subtalaris* Bb₂ *sandapila, santa pila* [!] I₂
 szent mihalj *lova*: *feretrum* I₆
 fel *lobban*: *flammam concipit* E₄
lobbanas l. *langh*
lobbanni, filelni [vö. fülel]:
micare, splendere
lo here (fw) vö. fű [P₅
lokolnj, *meglokolnj* valamiről:
luere, purgare, persolvere P₁
lokolok [!]: *plector* T₃
lokoltatni: *plecto* T₃
lomb vel *olto agg*: *talea*
 el *lopot* A₂
lot: *uncia* Dd₆
feguerbe fel öltöztetet *louagos* [!]
eques a calce ad verticem usque armatus D₅

lovasz: agaso A₅
 louaz: equiso, magister equorum I₁
 meg lőtt[?]: exhaustus, erschopft,
 kraftlosz I₃
 lud: auca, anser; ein ganzs C₁
 lud (kosar) vö. kosár

 eiel Jaro *madar*: noctua Q₂
 faczan *Madar*: phasianus T₁
 hueros *madar*: *questula* [olv. quis-
 cula!] vö. bincz: *quiscula*
 kender szem *madar*: *canapus* D₃
 [Ismeretlen]
 szarnias *madar*: ales A₆
 tarka barka *madarak*: *pictae volu-*
cres T₂
 torkos *madar*, sas a nagj fele:
 vultur Dd₈ [Ismeretlen]
 uizi *madar*: *morfex* [?] P₇
 vizben lako *madar*: *cipselli* D₈
madár fogo vö. ember
 barazk *magh*: nucleus Q₃
 feniő *magh*: *granum viniperi* [igy]
maga vö. gondolva [K₄]
magas: arduus B₃
maganak (valo) vö. való
magiar vö. ének, ország
magiarazas, fejtegetes: explicatio
magiarazat: explanatio I₃ [I₄]
magiaraznj l. ki mondanj
 meg *magiarazni*: definire G₂
 meg *magiaraznj*: manifestare
 meg *magiarazni*, eleibe adni: pro-
 dere, tradere, F₈
magjarazo: commentarius E₃
maid mind: plerumque T₃
maiom: *cercopitecus* D₆
Maior: predium T₆, villa Dd₅
maios gombocz: lucanica O₄
maios: *alliatum* A₆ [A szótárak-
 ban kaszáslé]
makkos (fa) vö. fa
malúa: *hibiscus* L₂
 meg *maradni*: *permanere* S₄
 tökelletesen meg *maradni*: con-
 stare F₁
 meg *maradny*: *perseverare* T₁
 meg *maradas* auagj lakas: mansio

maradek: *lipsanum* [!] O₃ [P₃]
maradekj valaki[nek]: proles T₈
 be zoritot *marok* az az főszűny:
manus restricta X₃
 meg *maratt*: *superstes* Bb₃
marczona (seregh) vö. sereg
marha (veud) vö. vevő
Maros: *Marusius* dd₇ *Marisus* P₃
marvan (kő) vö. kő
 (fele)-mas vö. fele
 meg *maslom*: muto P₈
masik (attjam) vö. atya
matola: *alatrums* [igy] A6₂
maz: *gypsum* K₃
mazz [!]: *molibditis*, P₇ [Sehol!]
 [PP.-nál gelét, Fin.-nál: ólom-
mázas: *gipsata* K₃ [tajt]
maznj l. menni Z₂
 fwlbe mazo: *multipeda* P₈
meczi l. ekesiti
 el *mecczeni*: attondere C₁
 pozto *mető*: *pannicida* S₁
 war *megie*: comitatus E₃
 amaz birtokaba *megiek*: *subibo*
imperio illius Bb₁
 utanna *megiek*: consequor F₁
meh (kosar) vö. kosár
 here *meh*: fucus, ein wespe, est
 animal maius ape non melli-
 ficans, sed aliorum mel come-
 dens K₁
meleg: *apricus*, calidus B₂
melleg vö. csillag
mellette: pone T₄ iuxta Z₁
meltatlan: iniuste M₄
melto: dignus G₄
mellieztenj: *deglubere* K₄
meltozagh, nagysag: baro nobilis
men vö. ló [C₃]
menedek vö. levél
menes (paztor) vö. pásztor
menni, *maznj*: *serpere* Z₂ l. folni
 birtokaba *mennj*: *subire* Bb₁
 el *mennj*: *facessere*, cum desiderio
 facere vel cessare vel recedere I₄
 mellette el *menni*: *preter ire* T₇
 geredere (?) *menni*: *defflorare*,
 virginitate privare G₂

elő *menetel*: incrementum M₂
menta l. lo minta
menj (dörges) vő. dörgés
menj (fa) vő. fa
menj (hal) vő. hal
menj: nurus Q₃
menje: nurus Q₄
meniecske: iuventa N₃
meniet: martes P₃ viverra Dd₆
menjet (?) stellio [!] Aa₃
meniezet: lacunar N₄
menjre: quatenus U₃
menj (azzonj) vő. asszony
menj wtő (keő) vő. kő
mennj: ire, tendere Cc₁
menniei vő. csillag
merni: metiri P₅
meredek: abrupta A₂ arduus B₃
meregh: virus Dd₆ tabes Bb₄
merhetetlen: imensus M₁
erezkedeő merigj: apostema est
 dura collectio humorum B₁
merő: solidus Aa₁
merő (aranibol) vő. arany
merő (niakw) vő. nyak
mert quippe, quia U₄
mertekletetes [olv. mértékletes]:
 parcus S₁
etel italban való *mertekletesseg*,
 testere valo gondviseles: dieta
mertek, font: libra O₃ [G₄
mertek: congius F₁
mertekletlenség: intemperantia N₁
el merülni: immergere M₁
mesde [!]: antes B₁ [= mesgye]
mester: professor T₈
*haio*s *mester*: nauclerus Q₁
naúas *mester*: praefectus classis E₁
hop *mester*: antistes B₁ [I₆
Hopp *mester*: presul T₇
mester (ember) vő. ember
mesterseg: disciplina, doctrina H₁
metsz, *mető* l. meccz
metely: contagio F₂
nad *mez*: saccarum y₁
mész: cementum D₆
mezge: alburnum A₆₂
mező: ager A₅ rus y₁

chiegely *mező*: cuneatus ager F₄
haznos *mező* pratum T₅
mezzeb, *tőbire*, *killieb*: latius O₁
mezei vő. pücsök
mezei (aska) vő. áska
mezeő (varas) vő. város
mihelth: simulatque Z₄
mikor el ueti az barom az fiat;
 abortio A₂
minden (napi) vő. napi
az attiatol marat *minden*: patri-
 monium S₂
mindenestől aut szinte: omnino R₂
lo *minta*: calaminta D₂
mod l. gond
mirigy l. merigj
földj *mogjoro*: apium est nomen
 herbe, eppich B₁
moh: avidus C₁ vorax Dd₇
moha az fanak: lanugo N₄
fa *moha*, huniar: muscus P₈
mohsagh: voracitas Dd₇
mondanj: censere D₆
mondani: urgere (alias) Dd₈
ki *mondanj*, *magiarazni*: explanare
ký *mondanj*: promulgare U₁ [I₃
jőuendő *mondo*: astrologus O₁
mondola: amygdalus, ein mandel-
 baum A₇
harang *monj*: clipella [de utána
 veti: dubium est hoc apud me]
 E₁, ropalum [!] X₄
harang *monj*: — (A táblán)
tengeri *tik* *monj*: marina ovis P₈
monjaro (hagjma) vő. hagyma
mor (kedw) vő. kedv
mordaly: sicarius [!] Z₃
morczany [v. marczany?]: mutire
 P₈ [A NySz. az *r*-es alakot meg-
 kérdőjelezi. Itt az *r*-hez nem
 férhet kétség.]
morsolható: fricabilis K₁
moslek: quisquilia U₄
mosthoha vő. apa, anya
meg *mozditani*: labefactare N₄
mozgatni l. forgatni
mozgas: motus P₇
mosar: mortarium P₇

el *múlnj* l. el enieznj
munka: opera R₂
munka tehető vő. ember
munka, törekedes: labor N₄
munkalkodnj, törekedni: elaborare
munkas: operosus R₂ [H₄
muskotalj (zold) vő. szőlő
mutato (ujod) vő. ujj
mű: opus R₃
 alczj *mű*: architectura B₂
művelny l. kezdeni
míyes (ember) vő. ember
nad: calamus D₂
nad (mez) vő. méz
nadas: cannetum D₃
nadi (bika) vő. bika
nagy: crassus F₃ vő. úr
nagy, öreg, nehéz: provectus U₁
nagy, ieles, zep, fő: solennis Aa₁
nagyságh l. méltóság
 dolog tevő *nap*: dies profestus I₁
 dolog tevo *nap*: profastus [!] I₆
nap eseti (zél): vő. szél
nap keleti (zél) vő. szél
nap niugoti (zél) vő. szél
 minden *napi* [!] menstruus P₅
naranéz l. birs alma
naranéz (fa) vő. fa
natha: catarrus D₅
naúa: classis E₁ [Megvan MA. és
 PP.-nál]
nauas (mester) vő. mester
nedúes: humidus L₃
negedes: petulans T₁
negedeskednj: adfectare A₄
negj vő. szegű
negj louú (zeker) vő. szekér
nchez l. nagj
nehezen: egre H₄
nehezelek: succenseo Bb₂
 a kj az úránál *kiül* giakorta lako-
 zik: caenipeta, D₆ Vő. asszony
szórnel kiül l. sima
nem l. rend
nemes vő. erkölcs [I₃
nemesseg: excellentia, obertreffung

(Folytatjuk.)

nemz l. szwl
nemzet: familia I₄
 idegen *nep*: barbarus C₃
 edes haza *nepet*: nepotes Q₂
nevetlen (uj) l. hüelk
neznj: pertinere [I]
 által *neznj* l. ezebe uennj
nező: spectator Aa₂
nező (hely) vő. hely
 egbe *nezeő*: astrologus C₁
nozpolia: mespilus P₅
niaias: affabilis A₅ vő. ember
njiaias: blandus C₄ festius I₆
njiaiasag: festivitas I₆
naiaiasag: conversatio F₂
niaiaiasag: consociatio F₁
niaiaiasag, edeseg (in sermone) co-
 mitas E₃
niak: cervix D₇
 hurezolni *niakon* kőtue: trium-
 phare Cc₇
niakra főre vő. vetni
 horgos *niaku*: vanellus Dd₁ [Isme-
 retlen]
 merő *niakw*: tenaculus Cc₁
nial l. pőkes
njarlo (ház) vő. ház
nias: veru Dd₃
 fa *nias*: veru colurnum Dd₃ E₂
 mogiario fabol czinalt *nias* [!]:
 veru colurnum E₂
naualia: contagio F₂
nieges: gemitus K₃
 eb *nyeliw*: chiroglossa [olv. cyno-
 glossa] D₈
 ekes *nieliw*: disertus, doctus, elo-
 quens, sapiens H₁
niereseg: palma, premium victoriae
 R₄ preda T₆
nierni: proficere T₈
 meg *niernj*: recuperare X₁
niertes: victor Dd₄
 fa *nieső*: frondator K₁
njlat vő. vetni [O₁
 ki *njlatkozni*: laxare (aliquando)
 ki *njlatkoztatni*: detegere G₃

PÁLFI MÁRTON.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Miért *tokos* a német? A MNy. 2:353. l. közölt fejtegetésemben érintettem a *tokos* gúnynevet is. Mivel azonban nem ennek megmagyarázása, illetve tüzetes fejtegetése volt a célom, inkább ezzel is csak a *labanc* származását akartam támogatni főképp: csak röviden foglalkoztam vele. Magyarázatom helyességét Kardos azért vonja kétségbe (Nyr. 36:83), mert a »fegyver, akár a támadó, akár a védőfegyver nem igen alkalmas csúfolódásra. A *sisakos*, *paizsos*, *páncélos*, *kardos* stb. szók mindig ékítő jelzők voltak«. Ámde ebben a tételben kettős a tévedés. Az első az, hogy nem kizárást, hanem csak megszorítást tartalmaz, tehát nem általános igazság: azaz nem zárja ki, hogy a támadó- vagy védőfegyver mégis ne lehetne gúnytárgy. A második pedig az, hogy itt nem *sisakos*, *paizsos*, *páncélos* stb. szó fordul elő, amelyek igenis a hősi időkben s az époszban díszítő jelzők, hanem a *tokos*, ami különben sem epikai kifejezés. Tekintve pedig magát a kurucvilágot: előttünk áll az a különös tünet, hogy a labancot a legnagyobb mértékben lebecsülik. Őt a kuruc nem mint egyenlő rangú ellenfélt, mint méltó küzdőt, vele szemben álló harcost tekinti, akivel dicsőség harcolni, akit méltó legyőzni, hanem csak afféle »darú-lábú, szarkaorrú nyomorult német-ség«-nek, amely »fut előlünk, retteg tőlünk«. »Nyomorult nemzet-ség!« Csak amolyan betolakodott, kidobhatatlan lafanc az:

»Görbe hátú, mert lenyomta
Füstös muskotéra,

Elfárasztott, elbágyasztott
Dióverő pózna...«

És im itt a *füstös muskotér* mindjárt arra is mutat példát, hogy igenis a fegyver is lehet gúny tárgya. S hogy nem a *vértes* kifejezést kapta gúnynévül a labanc, annál nagyobb gúnyt fejez ki, mert nem tartotta még erre sem méltónak a kuruc. Másnak keresztelte el, hogy még jobban megbélyegezze. És hogy mindent elkeresztelnek s így közvetve is gúnyolhatnak, mutatják a következő kifejezések: gyíkleső (szurony), füttyi-magyaró (golyó), cuca, celőke (dárda, kopja), vasfazék (csákó), rozsdás (puska), varasgyék (Gábor Áron ágyú!), furugla (puska), bundás (rekruta), zupás (fizeteses), furuglás (puskás gyalogos), paradicsomos (a régebbi piros nadrágos honvéd), spenótos (finánc), bugyogós (a német pantallós baka, mezei tűzér stb.) bakan-csos (baka), vadgalamb (vadász-katona), kakas (csendőr). Ide vezet-hető vissza, hogy mi gyermekkorunkban a fényes, sárga mellvértű idegen lovasokat *pléhesek*-nek, *pléhmellű*-eknek neveztük, hogy a réz-hangszeres zenészek *tröttyösök*, rezesek, akik ha *belerondítanak*, hát ugrál tőle a szegény agyongyötört baka, ha félholt is. Nem csak ebből, de még a gyászból is gúnyt űz a nép. Így lesz a kántor *égbekiáltó*, *dögrebőgő*, *mennyei dudás*, a pap *kanfüstös*, *csuhás*, s a halott az, aki *deszkát árul*. — A tokosnak Kardos értelmezte eredetét pedig azért tartom kétesnek, mert ha a sörtés volna a tokos, akkor ma is élne és minden borotvált képű pap tokos volna. Aminthogy a loboncos

hajú leány ma is loboncot hord a fején. Kardos még jegyzetben azt is igyekszik kimutatni, hogy a tokosról adott meghatározásom, már mint t. i. a tokos szöve: önkényes. Azt mondtam ugyanis, hogy »tok a magyar nyelvben kemény héjat, burkot, hüvelyt, szilárdan álló kívülről védőt jelent, amely a bent levő puhát oltalmazza, hogy baja ne essék. Mert tokra olyasminek van szüksége, ami lágy, szétmálló, kényes«. Erre megemlíti a kardot, tollat, kaszakövet, melyeknek van tokja, pedig egyik sem lágy, szétmálló, kényes. Megjegyzésem rá: hogy bizony a kard igenis kényes jószág, ha mindjárt tokja is van és nem *hüvely*. Vigyázni kell rá, mert a csorbáját nehezen közzörülhetni ki. Hogy pedig a toll sem lágy, szétmálló és kényes? Az író toll átvitel. A madártoll pedig olyan lenge, hogy ha nincs cihában, egy szellőfuvallat szétseprí. És nagyon jól tudom, hogy a dunnacihát is nevezik tolltoknak. De ez is átvitel. A tollnak a madáron levő tokja pedig a tollnak épp a legkényesebb, legpuhább részét, a gyökerét védi. Ami végül a kaszakó tokját illeti, az nem annyira tok, mint inkább *tokmány* s rendeltetése nem a kaszakó védelme, hanem a kaszakó nedvesen való tartására szükséges víznek a hordása. Tehát csak közvetve van a kaszakóért. Én tehát a *tok*-nak nem esetleges és lehetséges alakjait s vele értelmét vettem, hanem az általánosat. Mindezeket azonban nálamnál úgy is sokkal jobban tudja Kardos.

SZTOKAY LAJOS.

Sok lúd farkast győz. A Nyelvőr olvasói bizonyára emlékeznek még arra a vitára, melyet e szólásmód a 22., 26. és 27. évfolyamban keltett volt. Egyrésztől kétségbe vonták hitelességét s helyesnek csupán a közönségesebb *sok lúd dísznót győz* változatot tartották (Szarvas, Nyr. 22:231, Kardos, 26:555, Dobozi, 27:179); másrésztől kimutatták Fáy András munkáiból (Kulcsár, Nyr. 26:463) s Márton Lexiconából (Simonyi, 26:556), ketten pedig a népnyelvben való előfordulása mellett is tanuskodtak már (Baja, Csefkó Gyula, Nyr. 27:88; Debrecen, Rechnitz Ignác, 27:279). A szólás kérdéséhez csak azzal akarok hozzájárulni, hogy a *farkasos* változat Merényi László Eredeti népmeséiben is előfordul s hogy ez Aranynek is szemet szűrt és egyenesen megróttá, mint egyikét a népi szólásmódok ferde alkalmazásainak, melyek Merényiben találhatók.

ZOLNAI GYULA.

Pontiustól Pilátushoz küldeni. Mayer Ernő (Zschr. f. d. d. Unt. 17:796.) e kifejezés jogosultságát hangoztatja újabb magyarázatok és helyreigazítások ellenében. A német nép- és irodalmi nyelvben a szólásmód igen elterjedt, amint Meyer számos idézettel igazolja. Jogosulatlan tehát, mondja Meyer, minden javító kísérlet. Ilyen a Zschr. f. d. d. Unt. 16:604 megjelent magyarázat, amely szerint itt tulajdonképen: *Heródestől Pilátushoz* volna helyén. Ugyanily helyesbítést ajánl Herrigs Archiv 20:130. A Neue Jahrbücher für Philol. u. Päd. (1897:108. l.) a kifejezést értelmetlennek tartja. A szólásmód Lukács ev. 23., 7—14. alapján keletkezett

(erről már Zschr. f. d. d. Unt. 4:24.). Ott arról van szó, hogy Jézust Pontius Pilátustól Heródeshez és Heródestől megint Pontius Pilátushoz küldik. Ezt a fűhöz-fához való szaladgálást, a hiábavaló ide-oda küldözgetést fejezi ki tréfásan a »Pontiustól Pilátushoz« szólásmód. Hasonló ehhez az a latin kifejezés, amely *Caesare et Bibulo consulibus* helyett tréfásan azt mondja: *Julio et Caesare consulibus*, hogy Bibulus jelentéktelenségével szemben Julius Caesar mindenhatóságát erősebben éreztesse. (Sueton. Caes. 20). Idetartozik Talleyrand szójátéka Maretről, aki Bassano hercege lett: *Je ne connais qu'un homme qui soit plus bête que M. Maret, c'est le duc de Bassano*. Állítása jogosultságát számos példával bizonyítja. Sanders, Georges német-latin szótára, Thieme-Preusser angol szótára, Sachs francia szótára és a Littré-féle Dictionnaire ismerik e szólásmódot, megvan régibb és újabb íróknál egyaránt. Spielhagen, Heine, Weber (Demokritos) és mások, ujságok és tudományos munkák (pl. Iwan Müller, Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft II.² 606.) használják. Mindez a szólásmód meghonosodására és jogosultságára vall. Ha helyesbítésről lenne szó, a Distel ajánlotta pótlást (*Herodestől Pilátushoz küldeni*) akkor sem lehetne elfogadni. Ebben a *tertium comparationis* homályos s a jelentése sem fedti a *Pontiustól Pilátushoz* szólás jelentését, mert csak annyit fejezne ki, mint pl. *csöbörből-vödörbe* (így használja Tieck, Don Quichotte I. 3. könyv, 4. fej. 137.). Vogt Róbert a Zschr. f. d. d. Unt. 20:520. lapján újra visszatér Meyer Ernő közleményére, amely szerint a szólásnak eredetét nem magyarázza meg. Vogt Nyrop nézetét fogadja el. A kifejezés a hangzóharmonia törekvés hatása alatt keletkezett, mert e jelenségnek a szóváltoztatások és a kifejezések megválogatásában jelentős szerepe van. Nyrop e szólással *Ordenes Liev* (a szavak élete) c. könyvének 8. fejezetében foglalkozik részletesebben. A jóhangzásra törekvés folytán Heródes a szólásból elmarad, s helyét Pilátus egyik fele foglalja el, ellentétben a másodikkal. E jelenség hangtani szempontból kielégítő; »logikai szempontból, enyhe kifejezéssel élve, rettenetes torzszülött«. — Meyer is, Nyrop is igen elmésen s érdekesen magyarázza a dolgot; amiket fölhoznak, csakugyan közrehathattak e szólásmódnak keletkezésében és elterjedésében. Az én nézetem szerint azonban egyszerűen rövidítés útján keletkezett ebből a terjedelmes fölsorolásból: Pontius Pilátustól Heródeshez, Heródestől meg újra Pontius Pilátushoz küldik. Ez lassankint annyira rövidült, hogy végre csak az elejét s a végét tartották meg: *Pontiustól* [Heródeshez és Heródestől] *Pilátushoz küldik*. (Vö. még Tóth B. Szájrul sz.)

PÉTER JÁNOS.

Felment = parvenu? A parvenu-re nincs teljesen kielégítő magyar szavunk. A Magyarító Szótár ezeket említi: *mibőllett, szerencsefi, fölkapaszkodott, ugorkafára kapott*. De Szily Kálmán fölfűződött még egyet; azt írja a Mikes-kiadáshoz csatolt szójegyzékében: »felment (13): »micsoda felment volt«: (mészárosból nagyvezér lett) parvenu. Egy szótárban sincs.« Elhiszem, hogy nincs, mert

nagy hiba volna, ha volna. Azaz, hogy mégis megvan, még pedig a NySz-ban. Sőt Mikes mondatát úgy vettem föl a NySz-ba, mintha előre meg akartam volna óvni Szily Kálmánt e hiba elkövetésétől; mintha csak előre elgondoltam volna: Szily Kálmán azt fogja hinni, hogy Mikes a *felment* szót főnévül alkalmazza, a 'parvenu' fogalom kifejezésére, de akkor bizonyára meg fogja nézni a *felmén*, *felmegy* igét is, hogy ennek a használatával hogyan függ össze a *felment* látszólagos 'parvenu' jelentése. Ámde nem volt elég óvatos, nem nézte meg, különben rátalált volna a Mikes mondatára s látta volna, hogy a *felment* nem főnév, hanem az egész *felment volt* közönséges plusquamperfectum, mint akár *elment volt* vagy *visszajött volt*. A NySz-ban ugyanis a *fel-mén* igéről szóló cikknek 2. pontját így szerkesztettem meg: »2. [procedo; fortschreiten, vorwärts kommen]. Papi meltosagnak garadichara felmenenek (DomC. 2.). Feél megý pispek-segnec meltosagyra (212). Azt kell néznünk, hogy mitsoda felment volt [hogy mennyire vitte] és fejedelmek rendén volt (Mik.: TLev. 25). Ha szerzetes lészen, ő gvárdiánságra felmehet, avagy is kosta-fraterságra (Gvad.: RP. 40).« Az én magyarázatom is ott van a NySz-ban a szögletes rekeszjelben, azon mód, ahogy itt idéztem. Világos, hogy a *micsoða* névmás csak a *fel* szócska jelzője, mint pl. a *nagy* a *le* szócskáé Arany Jánosnak e mondatában: Szarvát öklelőre *nagy* lebocsátotta. Vagy a *fel* szóé ezekben: Nehogy az olvasó *nagy fel* csigázza kíváncsiságát (Arany összes munk. 1883. 3: 403). *Nagy-fel* van a nap (uo. 6: 381). Hasonló jelzői vannak a *fel* szócskának a következő mondatokban: »Azért magasztalta ily *fel* ötlet Isten, mert életét letette a bűnös lelkek segítéseért« (Pázm. Préd. 41). »Monddsa csak, mivel vagy *oly fel*, s úrhatnál?« (Arany: Arist. Darázsok 1266). — De ha Szily Kálmán egy kissé jobban foglalkozott volna Mikes nyelvvel, akkor ismerné Mikesnek ezt a stílusbeli sajátosságát, hogy t. i. a *micsoða* névmást nemcsak mai módra használja, azaz nemcsak főnévileg és főnevek előtt, hanem melléknevek és határozók előtt is. Például: »Látván, *micsoða* nehezen juthatna Elvirhez.« »Tudja kéd, *micsoða* híresek valának a bithiniai királyok.« (Ez a két idézet a NySz-ban.) »Akármennyit éljen az ember, akár *micsoða* kedvére töltse napjait, de mindazoknak a halál a vége«. (48. lev.)

SIMONYI ZSIGMOND.

Seregély. Igaza van Gombocznak NyK. 36: 480., hogy e szó az ott felhozott szavak egyikével sem függhet össze. Örmény eredetű, mert *seregély* ó-örm. *száreak* s a törökörményben ebből *száreg* (szárig). Ebből lett **szereg* és a *sereg* 'Heer' befolyása alatt népetimológiával **screg*, *seregély*, melyhez az -*ély* tán valamely más madárnévből járult [harkály? **verebély*? vö. a *Verebély* helynevet és szlov. *vrabělý* 'veréb'].

PATRUBÁNY LUKÁCS.

Kápránd. Kombináló szóalkotás c. akadémiai értekezésében (11. l.) idézte Simonyi ezt a kifejezést: *káprándozás*, hallucinatio, s a köv. két szó kereszteződéséből magyarázta: *káprázat* × *ábrán-*

dozás. Azután Zolnai magyarázta egy komárommegyei népnyelvi közlésnek köv. kifejezését: »káprányos, káprázós (a szeme) = káprázós × -ányos« (Nyr. 20:170). Végre Csefkó Gyula közölte a kápránd szót E. Kovács Gyula Don Carlos-fordításából és Ábrányi Emil Don Juanjából s azt kérdezte: Vajjon csakugyan E. Kovács Gyulánál fordul elő legelőször? (Nyr. 34:214.) Előfordul ez a szó már Szemere Pálnak két munkájában (mind a kettő 1860-ban jelent meg):

»S úzve és zaklatva más meg más káprándtul:
Toborzékol, amíg lába meg nem sántul.«

(Szemere P. munkái, szerk. Szvorényi J. 1:113). — »Attól tartunk, miszerint [a vereszet] dithyrambi, sokak által talán megfejthetetlen comicai káprándosságával inkább elidegeníti, mint magához édesgeti az olvasókat« (uo. 2:32). KOVÁCS MÁRTON.

Meghalni. Kiss Ernő ügyes csoportosításban állította egybe a meghalás szinonimáit. (Nyr. 35:357.) Éppen csak a nép nyelvével bánt fukarul, holott az itt is kiapadhatatlan forrása a fordulatossnálfordulatosabb kifejezéseknek. A Népkölt. Gyűjt. első köteteiből összeállítottam az efajta szólásokat, de csak a legjavát közlöm:

Már a halál lekaszála. (2. k. 338. l.)

Soká éljen bár valaki, | De magát nem húzhatja ki | Az alól,
hogy valahára | Ne jusson végórájára. (Uo. 336. l.)

...egy hónapra azután szegényt a bú, a sok sírás-rívás, epekedés a földbe is vitte. (Uo. 387. l.)

Egyszer azonban az ő nevét is kikrétázta a halál, el is ment hozzá, hogy elviszi magával (uo. 437. l.).

Az öreg alól nemsokára kirántották a pokrócot, meghalt. (Uo. 460. l.)

Mikor már érezte magában, hogy nemsokára elvágják alatta a gyékényt, oda hívatta fiait, maga elébe. (Uo.)

Magát holtta eresztette. (3. k. 41 l.)

...mert előre tudta | Hogy az ő urának merre lészen útja |
A fekete földbe. (Uo. 58. l.)

Halál jó ma életemre. (Uo. 92. l.)

Míg magamat észrevettem, A kezökben oda lettem (uo. 100. l.)

Én egyebet nem gondoltam: Az halállal kezét fogtam. (Uo. 107.)

Elszakadna az én életem fonala, | Elvinnének engem gyászos
sirhalomba. (Uo. 141. l.)

Mikor pedig élted halállal cseréled, | Adja meg Jézusod te
örökös béred. (Uo. 273. l.)

Míg az halál | Kézre kapja | Éltünk, s testünk | A mély
sirba becsapja. (Uo. 289. l.)

Sötét siralomba, | Örök nyugalomba | Hogy ily korán mégyek.
(Uo. 290. l.)

Kifogyott magából. (Meghalt. Marosszék. Uo. 313. l.)

Isten ne engedje, hogy több kukukszót érj! (Uo. 316. l.)

A vén király... földhöz ütte magát s elment Földvárra deszkát
árujni. (Uo. 331. l.)

VERŐ LEÓ.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Tájszók.

(Háromszékiek.)

Alacsony: silányabb minőségű, olcsó (vászon). Szentlélek.

ár: orr. Kúrta *árik* van a disznyóknak. Oroszfalu.

általkormányoz: átvezet. A gyermek *általkormányozza* az urat az érdön. Szászfalu.

babrász: babrál. Esztelnek.

béporoz: porka-hóval befű. *Béporozta* a Nemere az uccát. Márkosfalva.

bérzéget: felráz (szénát, hogy jobban száradjon). Ozsdola.

bésovárog: behatol, beszivárogo. *Bésovárog* a por [a skatulyába]. Imecsfalva.

bódogasszonrózsa: kőrózsa. Kéz-dipolyán.

bokáta: eledel. Ozsdola.

bokátál: tarisznyáz (eledelt az útra). *Bokátálunk* az érdőre. Uo.

bórszöllő: szöllő. Páké.

bozda: bodza. Kovászna.

burungoz: zúg (erdő). Barátos.

büdös-Liza: muskátli. Almás.

cëncárka: vékonyka, sovány [Vö. cincár: szűnyog. MTsz.]. Gelence.

csappantus - kalicka: madárfogó csapda. Bélafalva.

darékút: országút. Zabola, Dálnok.

disznyózakój: disznóól. Oroszfalu.

divatoz: divatot követ. Nem szereti *divatozni*. Szárazpatak.

élbódul: eltéved. Lemhény.

elemént: haladás, előmenetel. Sëmmi *elemént* nincsen ott.

Szárazpatak.

élgábul: elkábul. Eresztevény.

elhasznál: elfogyaszt, megiszik. Az első levit [a csigernek] *elhasználtuk*. Szászfalu.

eljovátít: lebeszél. *Éljovátították*

töllem a léánt [T. i. hogy ne legyen a felesége]. Ozsdola.

elkel: eltávozik. *Élkel* innót. Dálnok.

elkövetkëzik: ua. *Élkövetkëzett* vót Vásárhêjré szógálni. Szászfalu.

előfa: az a faráma, melyen a csempekemencenyugszik. Almás.

esküvetlen: meg nem esküdve, házasság nélkül. *Esküvetlen* vannak egymásvól. Esztelnek.

fêlház: emeletes ház. Csomortán.

fêlromlik: megromlik (csűr v. szoba földje). Szászfalu.

fêlszêrkëzik: felszerelődik. Avâl van fêlszêrkëzve. Szászfalu.

fi: legény. Egy móduvai *fiat* üttek még. Sárfalva. Egy csiki *fi*. Ozsdola.

fodórka: fodormenta. Szászfalu.

füllér: fillér. Szentlélek.

gépél: varrógépen varr. Zabola.

gyüttöget: gyűjtöget. Csomortán.

hasló-szíju: heveder. Szászfalu.

határvetés: határmegállapítás. Órszágos *határvetés* vót itt és a taváj. Ozsdola. [nyujtód.

hórdani vótunk (a gabonát). Kis-

hórdó-rájtoja: az a szekéroldal, melyet gabonahordáskor használnak. Szászfalu.

huz: hasonlít. *Huznak* egymáshoz. Nagynyujtód.

intëzik: megy, szándékozik. Hova

intëzik az uraság? Ozsdola.

innapolgat: [tréf.] lustálkodik. Zabola.

istoráng: istráng. Szentlélek.

járomlêrce: a járom közepén kétfelé görbülő két fadarab. Szászfalu.

kabala: a csempekemence felső része, amely egy farámán nyugszik. Almás.

kalócsa: vesszőből font lészaféle, mellyel a fazekasok a székér oldalát megtoldják, hogy több edényt lehessen rápakkolni. Hárally.

káposztás-budony: káposztáshordó. Oroszfalu.

kár: nagy deszkaláda, melyben lisztet, v. gabonát tartanak. Béla falva, Szárazpatak.

kaszaküpi: fenkötök, Sárfa lva.

kaszasutu: ua. uo.

kepéz: behordja a papnak a képét. Hónap *kepéznek* nállunk. Márkosfalva.

kértsas: kerítés oszlopa. Szászfalu.

kicsi: kevés. Széna *kicsi* lett. Lemhény.

kicsinál: összeszerez, összegyűjt. Szász forintot a kösségnek kél *kicsinájjon*, a többit a püspök fizeti. Szászfalu.

kiválasztva: kivált, különösen. *Kiváloszva* ebb a mű kutunkba jó a víz. Ozsdola.

kivívó-rúd: koporsóvívő rúd, melyet aztán a sír fejéhez v. lábához tűznek. Páké.

kollektor: községi pénztáros. Nagy nyujtód.

korong: takácsok feszítő fája, porong. Szentlélek. [uo.

koszlik: kopik, rongálódik (fonal) *koszollat*: koptat. Azét [feszítik szét], hogy ne *koszoltassa* a fonalat. Uo.

következik: költözködik. Ide *következik* Lemhémbe.

kü: ki. Vótak *kü* sokan. Lemhény. [Vö. pl. sokan vótak ide bé = benn].

látás: kárbecslés. Kicsi vót a *látás*: nagyon csekélyre becsülték a kárt. Csomortán.

lator: komisz, rossz, ártalmas. [A fenyővíz] még a pálinkánál és *latrabb*. Szárazpatak.

lélél: gereben. Szentlélek.

lélléget: néha van. Léllégetett esső. Kézdipolyán. [nyó

leparisztol: lepreekkel. Nagyboroslér: takaréktűzhely sütője. Sárfa lva, Brassó.

levakaritt: levakargat, vakarint. Eresztevény.

lövöget: van. Itt lövögetett egy kicsi esső. Lemhény.

lombos-Kata: borzas, fésületlen leány. Oroszfalu.

lopta: labda. Márkosfalva.

madárflu: madárfióka. Eresztevény.

madárkalácslapi: vmely növény. Barátos.

masináz: cséplőgéppel csépel. Márkosfalva.

mégbódogodik: meggazdagodik. Csomortán.

mégevelenkedik: megelevenedik uo. *mégkészül*: megéri. Még van *készülve* az álma. Kisnyujtód.

mégrégiedik: elavul. Imecsfalva.

mégsgényül: elszegényedik. Béla falva. [bola.

mégszigorodik: lesóványodik. *Za-mégüt*: agyonüt. Mindenütt.

mégválaszt: elválaszt. Csak éty patak válassza még. Sárfa lva.

méltó, méltó: méltó. Szentkatolna.

mégypógár: egyházi. Kézdipolyán.

mindétre: mindig, egyre. Csomortán.

mondika: fecsegő, szájas. Zabola.

morgolódik: dühösködik. Most és azon *mórgolódom*, hogy . . . Kőrös.

nyist: nyüst. Nagynyujtód, Kézdipolyán.

omlik: ellik. *Omlófélben* vót a gője. Márkosfalva.

öbröget: öblitget (edényt). Kézdipolyán.

öllőhordás: a molnárnak azon útja, mikor szekéren faluról-falura járva összegyűjti az örölni való gabonát. *Öllőhordáskor* ütték még [= agyon]. Szászfalu.

őszgabona: őszigabona. Sárfalva, Kézdipolyán.

palátka: betétszerű része a női blúznak, tükör [Ném. blatt v. platte?]. Esztelnek.

pesmég: a kemence és fal közötti tér [< pest-még]. Szászfalu, Szárazpatak.

pillantat: pillanat. Mindenütt.

ponk: domb. Páké.

porond: takácsok feszítő fája. Kisnyujtód. [vö. korong].

porász: lószőrből font zsinór. Márkosfalva.

rab-talicska: talicska [Vö. rab-szekér MTsz.]. Nagyborosnyó.

rájtójakankó: csigával ellátott fakampó, amellyel a megrakott szekér kötelét meghúzzák. Szászfalu.

rápillant: hirtelen rápillant. Páké.

régulás: szigorú, kardos. Ozsdola.

rigmuskodik: tréfál. Esztelnek.

rok: rak. uo. [Körös

rókonyos: rokon, rokonságban levő.

satur: fiókos tükör [Ném. schattulle]. Sárfalva.

segvékhúrka: végbél. Csomortán.

skatoja: skatulya. Barátos.

sohunt: sehol. Csomortán.

sorogja: jászol fölé alkalmazott létra-féle, mely a szénát tartja. Kiskászon.

stèmpe: csempé, kályhaszem. Kisnyujtód.

szál: csepp, mákszemnyi. Nem hájlik ec cédot és. Haraly.

szállító: szállítani való teher, kül. deszka. Szállított vizszen a vasuthoz. Sárfalva.

szék: mozgatható (tehát falhoz vagy földbe nem erősített) pad v. zsámoly. Almás.

szēmērke-fa. Egy erdész ismerősöm szerint Nagyborosnyón lucfenyő, abies excelsa [MTsz. más].

szēmēt: szemét. Oroszfalu.

szépítő: kendertilő. Kiskászon.

szinterēs-szinte: szinte-szinte. Barátos.

tabzsól: taposgat (vízben, sárban). Ozsdola.

tavaszigabona: tavaszi gabona. Nagynyujtód.

tengēri-mák: telt virágú, csokros mák. Csomortán.

téverő-dézsza: vajköpülő faedény. Nagynyujtód.

tílarc: állatorvos [Ném. tierarzt]. Ozsdola.

tíló: kiló. Szentlélek.

tőkevágó gyár: fűrészgyár. Sárfalva.

tutí: együgyű, ostoba. Eresztevény.

uccaszég: utcasarok. Az uccaszégen kívülöcske lakik. Sárfalva.

üdvég: ügyvéd. Csomortán.

üsfa: vashól készült horog, mely az üstöt a tűz fölött tartja. Szárazpatak. Nagynyujtód.

vakhorog: az ajtó belső oldalán levő retesz, amellyel kívülről be lehet zárni az ajtót, anélkül, hogy valami külső fogantyúja volna. Kívülről tehát nem látszik. Nagyborosnyó.

vaszkotól: fészkelődik. Szászfalu.

vitórla: plébából való szélkakas. Nagyborosnyó.

zablegény: törvénytelen fiú. Csomortán.

zakotaság: rendetlenség. Oroszfalu.

zsákkáva: faszerszám, mellyel a molnár betöltéskor nyitva tartja a zsák szádát. Szászfalu.

zsigorás: köszvényes. Esztelnek.

HORGER ANTAL.

(Debreceniek.)

csángó, csángurdi: bohó, bandzsali.
el-berhel: valamit (rendesen *tűt*, kis tárgyat) lim-lom közé keverni, hogy aztán kinnal lehet csak megelélni.

elkastol: esős időben, mikor csatos az ember ruhája, szokták mondani: »be elkastoltad a ruhád!«

el-límel: nesz nélkül eloson.

klóttet: unos-untalan jár-kél.

köszköpüködik: erővel csinálna valamit, de sehogy sem sül el.

libikóka: hengerfára tett deszkaszál; két gyerek a deszka két

végére kuporodik lovas módjára s mint a mérő két ága: fel s le libbennek; ekkor mondják hogy: *libikókáznak*.

lindikel: mikor valaki az ajtót nyiszorogtatja, ütközőjét csettgeti, szokták mondani: ne »lindikelj!«

megdedel: kézzel jól elverni.

megherdül: a csizmára, lábbelire mondja a nép, mikor kifeslik. »Galuskát ehetnék a csizmám, úgy megherdült.«

réjázik: kiabál. »Istentelen réját csaptak.«

OLÁH GÁBOR.

(Palóc tájszók.)

cickó mackó: gyermek - nótában használt szólás: *cickó-mackó*, vagy-e szép lányod? (Felső-Borsod.)

gonoszúl vész: aki mintegy rossz életének büntetéseképpen szerencsétlen halállal múlik ki. *Gonoszoó veszett* annak az apja is. A Sajaóba fűtt, mikor a tēmlēcheőgyött vaóna haza (FB.).

haladatlan munka: babra-munka, pepecselő-munka. No, vaót-e jaó kapálás a kukoricátokba? Dehogy vót; szörnnyen *haladatlan*, hogyim répa is van közibe üttetve (Mát-ra-alja.).

halálos-iz: halálos fene, rák-betegség; csak átkozódásban használják: No, hogy a *halálos-iz* étt vóna még, mikor még olyan vótá, mint egy mák. (Nógrád, Borsod és Heves palóc vidéke).

halálra-vált: halálos beteg, akinek a szemei megüvegesednek, elhomályosodnak. Tudtamén, hogy

el lēssz a veégi. Maág akkor *halára-vált* vót, mikor a múlt hētēn nēēznyi vótam (M.-a.).

járó-marha: igás jószág. A heverő-jószágónk is im elvesz ēhēn, a járó-marhának még mág rētet szabadítottaónk (M.-a.)

jegyzek (rá valakire): ismerősnek vélem, úgy tűnik fel, mintha ismer-ném. No, ősméri a fiamot? ez az akireő a mŭtkor beszēētem, hogy katona vót. »Hát *jegyzek* rá ek kicsint; de ha másval látom, sosē ősmertem vóna még« (M.-a.).

jegygyatya: ünneplőnek szánt patyolatgyatya, amit a menyasszony elkendőzése (eljegyzése) után varr a vőlegényének. Hat-szēēbe szabták annak a *jegygyatyáját* is; az allya még nar-rojtyú [nagy-rojtú] vót, kibossólyukazva (M.-a.).

takaró-szál: elverté azt a jēg egy *takaraó-szályig*: utolsó szálig (M.-a.).

¹ Megszerzésül a Nyelvészeti Füzetekben (»A debreceni nyelvjárás«) közöltekhez.

találgatós-mese: szőrejtvény. Az is fura tanitaó. Mindég *tanáगतós mesével* csigázza a sok gyermek-két! (M.-a.)

tetés: magas. Jaó *tetés* szekeret rakott Jankaó saógor is! De iszen Pestu sokval *tetés*ebb, mint a Geda Jancsiok! (M.-a.)

toporog: tipeg-topog, tipisgál, a

dolában sietni látszik, mégse halad. *Toporog* az, az istenadta, oszt meés-sincs [még sincs] semmi látszattya (M.-a.).

útbiztos: útmester, a kövezett utak felügyelője (Heves, Borsod.).

űszköl: pipára gyujtogat. Egyebet sē csináltt, egēész nap a pipáját *űszkőötē* (F.-B., M.-a.)

BORSODI LÁSZLÓ.

(Zalamegyeiek.)

kép: szobor (Vendelkép).

retli: női kabát.

hóharmat: dér.

prezbós: disznósajt (presswurst).

kántor: tandíj.¹

kukorica címeréje: virágja.

gurcsi: gömbölyű réz-mellénygomb.

rénye: rántotta.

merékke: kazalerősítő.

csiripipi: bőregér.

bubuta: öntött perec.

(Zalavár.)

kisztő: bujtogató.

fasinya: rözse.

kács: kovács.

ós (előstam): olvas.

cserkēl: csalogat a kifutós labda-játéknál az, aki már kint van a külső várban és a belső várba akar mihamarabb bejutni (Né cserkē.).

gurgit, gurgul: gurít, gurul.

szakul: tör, zúz.

IVÁNOVITS ALAJOS.

Nevek.

(Vége.)

A *csúfnevek* a derült néphumornak nyilatkozatai. A csúfnév lehet a rendes név helyett használt név, vagy pedig találó jelző a rendes név mellett. Mind a két fajtaból bővin van. A régi mester uramat, akinek böcsületes neve Farkas volt, mért, mért nem Kőszörüsnek hívták. A régi papot Abdait Mankának, Manka papnak. Pösze volt az istenadta. Róluk mondták, mikor a templom leégett, a harangok leestek s összetörtek, csak a lélekarang maradt meg, az is repedten: rekedt mester, repedt harang, csősze pap. A kisbirót dobjáról Dobos Józsefnek nevezték el. Van a faluban Dudás, Sipos (valamelyik öregapjuknak dudája vagy sípja lehetett). Valami Pécsi Józsi nevű legényt Fricinek szólongatnak, meglehetősen kampós, zsidós órra van, innen a »szellemdús« elnevezés. Dömötör Gyurit Karika Gyurinak mondják, pedig egyenes a lába, mint a cövek, az okát nem tudom; egy másik legényt Böskefutónak, amint látszik, sok dolgot, gondot adhatott neki valami Böske leány, Tojka cigányt Burkusnak. A gyerekek az ilyen csúfneveken nem boszankodnak, mint a nagyok, mindig csúfnevükön szólítják egymást. Egy fekete gyereket Vikszosnak, egyik Pistát a sok közül Pityulapittynek

¹ Minthogy a tandíjat kántorbőjtör kell a »mester« úrnak lefizetni.

² Az első közleményt l. júniusi füzetünkben.

csúfolják, nyilván e név cifraságáért tetszett meg a gyerekeknek. Van köztük Potyondi, Pityi, Tutyi (tót). Néha az apa ad külön nevet apró férgeinek kedveskedésből pl. a Tót gyerekek nevei is ilyenek: Hityi (Miska), Dórné (Kálmán), Csobak (Józsi), Purdi (Giza), Pali ([Mar]Cella), vagy a Mónár családéi: Rece (Étél), Jokéc (Jóska), Putyi (Véra), Éggyes csibe (Trézka), Söldic (Miska), Bërgácsi (Bërta), Hërkó (Ferkó), Dungus (Gyuri). A gyerekek aztán még meg is toldják a kezdeményt, ahol már nem telik a névből pl. Tót Pistát Dónát Palinak nevezték el, Mónár Pistát meg Csüröknék, másokat Paprikának, Pupurcinak, Bujszinkának, Epetojkának.

A másik fajta csúfneveket a legények csinálták; összeültek a kocsmában s minden gazdának adtak valami ráillő nevet rendes neve mellé, ha ott is volt az illetőnek a fja. Itt van egynehány, mit föl tudtam jegyezni:

Alattomos Sándor Géza. Bagóköcsög Mezzei Antá (kora reggel már bagóért könyörög, kunyerál minden háznál, hol csak megfordul). Bugyikábajáró Horgáⁿ Miska (a pálinkásbolt mindennapos látója). Bugyrosszájú Szé (Szél) Jancsi kifordult száju). Bélléttszáju Szilágyi Gábor (nagyszájú [szó szerinti értelemben]). Fagyos száju Lázi Józsi (böcsületes neve Horvát Józsi; télen-nyáron kék-zöld a szája környéke). Gyeréktelen Bartoⁿ György. Gyorsjáró Köllér János (a póstás). Gyümöcsucukor Jelencsics László (a felesége egyszer tollfosztásban azt mondta urának: ó idős kis uram, uan vagy, mint a gyümöcsucukor; azóta rajta ragadt a név, s csak Cukoréknak hívják őket). Hapatyulka Vig Miska (mindig hebletyül, jár a szája). Harangherilő Bóm Péter. (Mikor Écs temploma leégett, a harangok elpusztultak s újakat köllötött csináltatni. Écs község 3 részből áll: Écsfaluból, Écsmestérfából s Écshegyből. A harangra ezt öntötték: Csináltatta Écshegy. Ez persze nem tetszett a falubelieknek s Bóm Péter lereszelte az írást, ezért nevezték el harangheréllőnek s magukat az écsieket is csúfolják a szomszéd falubeliek: harangherilő écsieknek.) Jó gyërtyagyujtogató Mónár Mihá (az egyházfi). Jó gyërtyaótogató Sándor István (a kiérdemült egyházfi). Jó csereklyetakarító Mónár István (mindig söpörget, gereblél, takarít az udvarán, meg ha máshol van, ott is. NB. csereklye = mindenféle dirib-darab töredék ág, szalma, nád, szóval udvar szeméjtje). Jótáncos Fehir Ferkó. Kampósóru Sën Franci (a falu zsidaja). Kelekóla Vig Pali (fédőre, hogy az écsiek a félbolondot mondják). Kibzsi-kabzsi Béllavári József (nem tart szolgát, mindent maga akar fölfujni, hogy annál több maradjon a háznál). Kocsmatötelik Horvát János (a többi gazdával ő is el-eljárogat a kocsmába, de nem sok vizet zavar). Kocsmánülő Tót János (buzgó pártolója a borcsináló céhnek). Kosárkötő Pulai József (ha nincs más dolga, különösen télen, mindig kosarat fon; az écsiek nem szokták ezt a mesterséget). Kummogó Hollër Anti. Madárijesztő Pintye János (Vézna, előrenyujtott nyaku, madárorrú vörös bajszú kis ember. Erre csinálták a gyerekek ezt a verset: Pintye János asztalos licke (pléh) gombot adhatott.) Magtalan Sándor András. Sompolgó Márkus

Ferenc. Szippancs Rajsi Lukács (mindig szippogat). Szuszogó Dömötör János (a munkában szuszog). Tüskésbajszu Pákozdi István.

A csúfnevekhez tartoznak még a szomszéd falubeliek csúfnevei. Ilyenek: bikafujtó tinyeiek ([Tényő] az ismeretes bikalegeltetés történetét fogták rájuk; föl húzták a templom tornyára a bikát, hogy legelje le a kinőtt fűvet; azt hiszem, az ilyen bikatörténeteknek annyi alapjuk van, hogy az illető helyen a torony ablakpárkányán vagy máshol véletlenségből fű terem), kis hókonyos nyuliak (kis hókonnyal járnak mindenhová, különösen a kocsmába; híres verekedők, még az écsi bicskásokat is lefőzik), tőjirtó ságiak (valamikor tavuk volt, de kiirtották), köderesztő rovadziak (Ravazd felől szokott a köd támadni). A szomszédos két Baráthra és három Nyulra ezt a tréfás kérdést szokták föladni a fiatalabbaknak: Láttál-e már két barátot, három nyulot nyulat szaladni? (Egymás mellett vannak, hát a határban könnyen láthatni).

Földrajzi nevek. A község, mint már említettem, három részből áll: Écsfaluból, Écsmesterfából és Écshegyből. Kis Écs is van, emezt Nagy Écsnek mondják hivatalosan, de nem tartoznak egybe, különben is egy ház van rajta, az is a szentmártoni papoké.

Az egyes *községrészek* elnevezései: Berék, Bériny, Divós, Ilak, Mogyorus, Ujváros, Cigánlajos, Tobány, Vajdák (valami 6 Vajda nevű rokoncsalád lakik egy soron, innen a név).

Utcák, utak: Öreg-uca, Kis-uca, Fő-só-uca, Ásó-uca, Templom-uca, Köz. Pap-uttya, Kómár-bérázda, Tót bérázda.

Földek és tagok: Ásórit, Fáskert, Hégájja, Helsigrit, Kössigrit, Káosztáskert, Kódistelek, Küvecses, Mezzőszí (szél), Pápai piarc, Hosszi Páskam, Középső Páskam, Keskény Páskam, Lapos Páskam, Uj Páskam, Táborvőgy, Törís, Várájja (vár = Pannonhalm), Vögyma; Bábaszöllő, Csapósöllő, Senki szölleje, Uj szöllő; Káptalan-tag, Prépost-tag, Kis-tag, Kocma-tag, Babszőkő-tag, Futó-tag, Kilián-tag, Kocsis-tag (az utóbbi három egykori birtokosuktól).

Erdők: Paperdő,¹ Kössig-erdő, Káptalan-erdő, Prépost-erdő, Makkos.

Dombok: Ebídlátó, Halom, Petkevár (Péter királyról, aki tudvalevőleg valaha Győr tájékán vívott csatát Aba Sámuellel). Páldomb, Tódomb.

Hegyek: Ásóhegy, Fő-sóhegy, Csillaghégy, Fenyős (egyszál fenyő sincs már rajta), Kis Gërha, Öreg Gërha, Hégyésmagos, Lajka, Packalló, Rëzzencs.

Horgok (mély vízmosások): Öreg horog, Kis horog, Fekete horog, Gombos horog, Hosszi árok, Ördögárok.

Vizek: Forrás, Vizállás (hegytetéjén volt, de kiszáradt, csak a neve maradt meg, vagy 10 évvel előbb még láttam, mostan faiskola, mert éppen az erdőszélén van), Béka-tó, Kálmán-tó, (szintén hegyen van s vize bőven van, meglehetősen mély, pedig az egész hegy homokkő), Lukács tőjja, Tó, Kalánis (= Pánzsza-ér), Bërëtytő, Vikony-ér.

Gödörök: Farkasgödör, Sárkál²lik (nagy lyuk, a fenekét még nem érték el mérővel, többen lovastul beleestek, innen a rémes sárkánynev).

Kutak: Csirikut, Falukut, Gulakut (gulyakut), Hatososkut, Hossziágukut (két vödörös láncos kut, de hosszú magas hegy oldalában van), Miheskut.

Állatnevek. Az állatok közül mindig van nevük a lovaknak, szarvasmarháknak, kutyáknak, ritkábban a macskáknak, disznóknak s a szárnyas állatoknak.

A lovaknak legtöbbször olyan nevet adnak, amelyik illik szép formájukhoz, hogy mintegy kedveskedve szólíthassák, de színéről is sok kapja nevét, néha meg korán megnyilatkozó rossz erkölcsükről. *Kedveskedő nevek:* Bandi, Bihar, Büszke, Csillag, Csinos, Dandár, Föcske, Gidrán, Kacér, Kedves, Kincsem, Kuncsár, Madár, Mэгgyes, Méta, Páva, Pompás, Villám. *Színről való nevek:* Deres, Fakó, Hóka, Kese, Sárga, Szürke. *Csökkönyösebb fajta lovak nevei:* Céda, Mírges, Julis, Marcsa, Naca, Négró.

A szarvasmarhák között más-más név illeti meg a teheneket, bikákat, ökröket.

A teheneknek legtöbbször olyan neveket adnak, melyeknek jelentése és hangzása jobban összevág szelidebb természetükkel, az árnyalatokat a tehén külső vagy belső tulajdonságaihoz szabva: Baggyas (boglyas szőrű), Bagós (bamba, nagypofájú), Bárány (rendes, nyugodt viseletű), Bársony (szépszőrű és alkatú), Bimbó, Busa (széles homlokú, mély nézésű), Cifra (tarka), Cédrus, Citrom (világos sárga), Dajka (lomha), Daru, Fickó (eleven, rugós, bökös), Füge, Gyömbér (sárgás), Hajas, Himpók (gonosz akaratú), Kedves, Kese (színéről), Kökény, Nímét (rossz természetű), Pirók (piros), Rëndés, Rigó (nyalka), Riska (jámbor), Róka (vörös), Rózsa, Sáfrány (sárga), Szégfű (legénykedő, helyes) Tükrös (nagy szarvú), Virág, Zsömle (világos sárga, jámbor).

A bikáknak lehetőleg a vadság, erősség, szilajág kifejezői: Basa, Huszár, Szilaj, Tigris.

Az ökörnevek olyanok, hogy szemben a lomha járástú tehenekkel, könnyebb, fürgébb mozgásukat kifejezze, a magyar fehér ökör címeres szarvával szép jelenség, a svájci marha vele összehasonlítva igazán otromba. Éppen ezért ékes neveket keresnek nekik. Ilyenek: Bárány, Bátor, Bogár, Betyár, Bimbó, Bokros, Csákó, Csámpás, Csárdás, Darázs, Daru, Föcske, Gatyás, Gyöngyös, Hajas, Hattyu, Holló, Hullám, Huszár, Káplár, Kincsem, Lamos, Lámpás, Legyes, Lepke, Páva, Piktör, Pille, Pipacs, Szarvas, Szennyes, Szilaj, Tigris, Tükrös, Vadas, Virág.

Kutyanevek. Kutyákat valami nagy urról, folyónévről, szokatlanságáért megtetsző szóval, valami tulajdonságukról vagy pedig olyanformán nevezik el, hogy tréfát fejezzen ki: Basa, Bátor (nagy urak), Bodri, Bodros (kondor szőrű), Bogár (helyes), Bundás (tömött szőrű), Cepedli (tréfás), Cigány (fekete), Csárdás (cepedli mintájára táncról), Duna (folyó), Facsar (tréfás), Füles (nagyfülű), Fütttyencs (tréfás), Gyűszű (apró), Hektor (ismeretlen szó), Helyes, Kormos (feketés), Luki (ismeretlen szó, tréfás is), Mócér, Mészili (hasonlóképp mint az előbbi), Ném az (tréfás. Az ilyennek gazdája kérkedni szokott, találják ki kutyája nevét, s a találgatásokat letromfolja mindig

evvel: Nëm az), Nincs más (tréfás), Sajó (folyó), Szultán (nagy úr), Szuntyi (tréfás), Tigris (erős), Török (nagy úr), Vítíz, Zámbo (ismeretlen szó), Csipd mëg, Fogd mëg, Szaggasz szíjje (három kutyája volt ilyen nevű egy embernek).

*Macskák*nak rendszeren leánynevet adnak, hisz az asszonynepek között forgolódik ugyanis mindig: Gërnya, Mili, Milus, Piciny.

*Disznó*nak legtöbbszörire tréfából adnak nevet: Bunci, Csömi, Csömök (csömcsögésről), Csügér, Kese, Kicsiny, Kondor, Tambur. Nevet leginkább csak a kanok vagy pedig valami különös formájú és színű disznók kapnak.

Tyúknév: Puputyi.

Ezekből látható, hogy a magyar ember mindig kéttagú nevet ad állatainak. A kutyánál, tyúknál az egy-két kivétel könnyen érthető. Azért kapnak kéttagú neveket, mert ezt elég hamar és annál hatásosabban ki lehet mondani. Érdekes az állatok megszólításánál: a lovak nevének mindkét szótagját könnyedén, minden különös megnyomás nélkül csöndesen szokták mondani, a lónak éles füle van, a szarvasmarhákra nagy hangon kiabálnak, igen szörös a fülük, még pedig a tehenek nevének mindig az első szótagot nyomják és nyújtják meg erősen, akár hosszú az első szótag, akár rövid (a bikakénál is így); az ökröknél csak akkor nyújtják az első szótagot, ha hosszú a szótag. A hangsúly ugyan mindig az első szótagon van, de a végső szótagot kieresztik, hadd szóljon, mint az ostromkongatás.

Különfélekép szólítják az állatokat hajtáskor vagy hívogatáskor. A lovat: gyé-vel indítják vagy csak egyet cuppantanak neki. A hó vagy hó-re megáll. A hőköltetés a német crukk-kal történik. A tehenekre csak: ne te-vel kiáltanak. Az ökröt: ne-vel indítják, a megállítást hosszúra nyújtott hó-val történik, a Csálé mellé mindig hozzátesszük az ökör nevét, a hajsza így kiáltanak: ne hó, hoh nē. Hū-ho-val hőköltetik vissza őket. A kutyát: gyerejjde-vel hívják, nēm misz-szel kergetik, fogd mëg-gel uszítják. A macskát: ci-ci-ci-vel csalogatják, sicc-cel rezzentik el. A disznókat: hüccs ki ne-vel hajtják ki a hidasból, ne tē-vel indítják meg a csordát, a csordától félre tévelygőket: hū misz tē-vel (valószínűleg hová mész rövidített és illeszkedett formája), s ne coci ne, ne-vel csalogatják valamihez. A tyukokat: pipikém vagy csicsikém ne, ne, ne, vagy pedig pipipi, csí csí csí-vel szölongatják össze s hēs-sel hēsségetik el. A ludakat és a libákat: libuskáim lí lí lí vagy burikáim, buri, buri, buri-val hívják össze, a kácsákat lí, lí, lí-vel, elhajtani pedig a ludakat heile, heile, heile-vel, a récéket meg kácskács, kácskács-csal riasztják el. — Szóval mindegyikhez olyan hangon beszélnek, mint amilyenek az ember gondolja, hogy megértik a legtöbbszörire utánzóva hangukat. Az emberek azt hiszik, hogy a kutya és a ló érti meg legjobban az ember szavát s így ezeknek van legfejlettebb értelme. S ez nincs is másképp.

SZABÓ SÁNDOR.

Szólásmagyarázatok.

Úgy él, mint a pilismaróti remete. A néphit szerint a pilismaróti hegyek közt élt egy remete. Sose jött le a faluba, mégse szenvedett szükséget élelmiszer dolgából. Volt egy betanított szamara, ennek a nyakába akasztott egy jókora tarisznyát, aztán útnak bocsátotta a faluba és a jószívű emberek raktak is a tarisznyába mindenféle ennivalót. Csacsi koma pedig hordta szépen haza az elemőzsiát remete gazdájának a hegyek közé. Azóta az olyanról, akinek nagyon könnyen megy az életsora, az a szólás járja: *Úgy él, mint a pilismaróti remete.* (Pilismarót, Esztergom m.)

Ha akar lenni, hát legyen, mint a Samu nadrágja! Egy Samu nevű parasztember bement a közeli városba és beállít a szabóhoz. Szép magyar zsinóros ruhát rendel magának és megkérdi a szabót, hogy mennyi zsinórt hozzon. A szabó 60 rőföt kíván. Emberünk elmegy a boltba s kéri a kívánt mennyiségű zsinórt. A kereskedő rábeszéli, hogy ha jó zsinóros ruhát akar, vegyen 90 rőföt. De mivel az a bizonyos vég zsinór 99 rőf volt, emberünk — ki már egészen szerelmes volt leendő zsinóros ruhájába — nem engedett levágni belőle, büszkén mondván: *Ha akar lenni, hát legyen, mint a Samu nadrágja!* És szavának állt, mert mind a 99 rőf zsinórt rátetette a ruhájára, úgy hogy még a nadrág is át meg át volt zsinórozva. Attól fogva olyasvalamire, amire nagyon sok kiadás kell és amiért nem sajnálják a költséget, azt mondják: *Ha akar lenni, hát legyen, mint a Samu nadrágja!*¹ (D.-Radvány. Komárom m.)

Te jössz a tetejire. Együtt ült a társaság. Szomszédasszonyomék meg komámuramék vitatkoztak valamiről. Egyikük mindenáron beszélni akart, mire a többiek ezzel csillapították le: *Csak hallgass! Te jössz a tetejire!* Szeget ütött a dolog a fejembe. Utána jártam a szólás eredetének és a legnagyobb álmélkodásomra a következő elbeszélést hallottam. Egy parasztember elment lopni. Bement az ólba. A baromfiak közt először a kakast látta meg, mely lassú kukorékolást hallatott: *Ki-ká-ká-toó-ni! Ki-ká-ká-toó-ni!* »Itt a Tóni, csak hallgass!« felelte az ember s beletette a kakast a zsákjába. Odébb a kacsák voltak, melyek észrevéve a zajt, nyugtalankodtak: *Zsák-zsák! Zsák-zsák!* »Itt a zsák, csak hallgassatok«, mondta a tolvaj s beletette a kacsákat is a zsákba. A hízó-ketrecben egy kövér liba volt. Az már csak pihegett: *Há-t-én! Há-t-én!* »Te jössz a tetejire«, felelte az ember, »csak hallgass!« És elemelte a libát is. Ettől fogva azt, ki beszélgetés, vagy vitatkozás közben nem akarja a jussát engedni, vagy pedig mindenáron hatalmaskodni akar, ezzel a szóval igyekezik elhallgattatni: *No jól van, te jössz a tetejire.*

Ez a szólás-magyarázat egyúttal kitűnő példája annak, hogy az állathangokhoz az eleven népképzelet milyen találékony mesét tud fűzni. (Bajna, Esztergom m.)

GALAMBOS DEZSŐ.

¹ V. ö. ezzel ezt a szólást: *Egy állapotban van, mint a Samu nadrágja.* Nyr. 35:335.

Káromkodások.

1. Úgy orrba kaplak, mint Szücs Marci a kecskét, — hogy a négy lábad egy helyre kerül, mint a Kapca Marci lovának, — és nem pisojogsz (mosolyogni) mint a sükei (Sükő = falu Udvarhely megyében) vadalma, — hanem bőrt húzol a fogadra, — mint a vidéki fakutya, mikor ismerkedni megy a városba a többi kuvaszokkal; — mert hanem úgy megütöm a tarkódat, hogy a szád nem tartja meg a szombati fuszujkát! (Udvarhely megye.)

2. Mennydörgős lobogós villámlás szedte vette teremtetette bujdosó agyadba te haszontalan kölyök takarodsz el innen!! (Csik m.)

3. Úgy pofon ütlek, hogy a római pápának kicsi pecsenyeforgató kutyája se szed össze.

4. Úgy orrba ütlek, mint Mózsi a kecskét, — úgy megrázlak, mint Krisztus a vargát.

5. Azt a fűzfán füttyögő, jégén kopogó, szerelmes rézangyalát — ennek a jégbe fagyott világnak!!

6. Úgy megütlek, hogy a két szemed kiguvad (kifordul) mint a dió zöld vackából (tok) mikor megérik.

(Udvarhely megye.)

SZÁNTHÓ GÁBOR.

IZENETEK.

Ny. A. — Szó sincs róla (amit a P. H.-ban vitatnak), hogy a *garabonciás diák* tkp. garabós diák volna, vagyis mendikás diák, aki hirtelen a konyhában terem garabójával vagyis ételeskosarával. Rég kimutatta Szarvas Gábor (Nyr. 6: 97), hogy a *garabonciás* a középkori olasz *gramanza*-ból származik; ez ördögi mesterséget jelentett s nem egyéb mint a görög-latin *necromantia* vagyis halottakról való jóslás.

Philanthia (nem *Philantia*) a. m. virágkedvelés (gör. *anthos* virág).

O. M. — *Próba-szerencse* hibás írásmód e h. *Próba szerencse*, vagyis: a próba szerencse (mintegy 'ein Versuch ist Glück'). Époly hiba volna: *flatalság-bolondság* vagy *Aladár-örült*. Mind a három kifejezésben az első szó az alany, a második az állítmány. — Szintén hibás írásmód: *szószoros értelemben* e h. a szó szoros értelmében.

Beküldött kéziratok. Szenészi Gy. Adalék a m. szórend történetéhez. A B. H. és a m. nyelv. — G. r. Bírákok. [Nem értjük!] — Egri Anna. Olvasás közben. — Deák A. Száraz fa, szárított fa stb.

Beküldött könyvek. Póra Ferenc: A magyar rokonértelmű szók és szólások kézikönyve (Athenaeum). — Szabó László: Az írás mestersége (Bp. Hírlap vállalata). — Demeczky Mihályné: A fák és madarak szeretete (Bpest). — Prónai A. A piaristák színjátéka Pesten a 18. században. (Bpest, Stephaneum.) — Új havi folyóirat: Magyar Zenetudomány, szerk. Herrmann A. és Major J. Gy. (Bpest I. Győri-út 13. — 10 K). — Iskolai értesítők: Rozsnyói kath. főgimnázium. Rozsnyói ág. ev. főgimn. Soproni főreálisk. Pápai ref. főiskola. Nagyenyedi polg. leányiskola. Fiumei áll. elemi fiúiskola.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéva.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc József part 27.

NAGY-VÁRAD, BUDA-PEST és a cz.

Szarvas Gábor a *cz* s az egyszerű *c* küzdelmét zabhegyezésnek nevezte, Anatole France pedig, a híres francia író, nem rég így nyilatkozott a helyesírásról: »A polgári osztály a helyesírásban talált fegyvert kasztja védelmére. A helyesírás a társadalmi osztály ügye lett. Magasabb osztályba tartozik az ember, ha tudja a helyesírást; ha vét a helyesírás ellen, akkor »úgy ír, mint egy szakácsné«. Mindenképen esztelen és egészen új dolog ez. A 19. század szülte, mióta a polgárság hatalomra vergődött. Azelőtt nem így volt. A helyesírást még nem állapították meg a pedánsok, csak udvariasság dolga volt. Ha Sévigné asszony írt a leányának, csak éppen annyit ügyelt a helyesíráásra, hogy érthető legyen, amit ír. A levél olvasójának nem akartak valami nagy vesződséget okozni, azért úgy írtak, hogy minden szóra ráismerjen. De a polgárság korlátot akart fölállítani maga közt és a nép között, azért szabályokat állapított meg s mindenkire rákényszerítette a helyesírás babonás tiszteletét. A helyesírás olyan mint egy templom, a jó társaságnak minden tagja köteles oda eljárni.« Francisque Sarcey is, az ismert francia kritikus, maró gúnnyal harcolt a helyesírás »copfja« ellen (*»les chinoiseries de l'orthographe«*) és szenvedélyesen követelte azt a szabadságot, hogy mindenki úgy írhasson, ahogy akar.

Ezek talán túlzások, de époly túlzás a Gyulai Páléké, akik vaskalaposságukban annyira mennek, hogy a hagyományos akadémiái helyesírás ellen irányult mozgalmat szentségtörésnek és hazaárulásnak tartják.

Mind a két szélsőségtől egyaránt távol marad az, aki elfogulatlanul vizsgálja az irodalmi nyelvek történetét. Az tudja, hogy a helyesírás sehol se marad örök időkre változatlan, már csak azért se, mert maga a nyelv, a beszéd se marad változatlan, s mert e változásokat az írás előbb-utóbb követni kénytelen. Valamikor így beszéltek magyarul: »Az, ki egykor fegyvert fogott

hazájáért.« De mivel ez állandó mondat szerkezet volt, az élén álló két névmás e szoros kapcsolatnál fogva egybeforrt s a kiejtésben ezzé vált: *azki, akki, aki*, jelentésére nézve pedig egységes vonatkozó névmás lett belőle, mely kiszorította a régi rövid *ki* alakot. Mi természetesebb tehát, mint hogy mai nyelvérzékünknek megfelelően egy szónak írjuk az *aki*-t és elhagyjuk a volta képen rég elavult *a ki*-t?

No de a Magyar Nyelvőr olvasóinak nem kell bizonyíthatnunk a helyesírási reformok jogosultságát. Hogy újra szólok a helyesírásról, arra az a most megjelent kormányrendelet ad alkalmat, amely az iskolai helyesírás egyik pontjának részbeli megváltoztatását rendeli. A f. é. szept. 13-án kiadott vallás- és oktatásügyi miniszteri rendelet így hangzik: 1907 2868. sz. a. Kiv. Öt. 1907. 4178.

A m. kir. belügyminiszter úr arról értesült, hogy a Magyar Földrajzi Intézet Részvénytársaság térképkiadványai, noha az 1898. évi IV. t.-cikk határozmányai alapján készültek, az iskolaügyi körök részéről ismételtén kifogásoltattak, s hogy az iskolakönyvek újabb kiadásában még mindig olvashatni oly régiebb községneveket, amelyek az 1898. évi IV. t.-cikk alapján már hatályon kívül helyeztetettek.

Minthogy pedig az imént idézett t.-cikk 5. §-a határozottan kimondja, hogy a nyilvánossági joggal bíró iskolákban használt iskolakönyvekben és térképeken, úgyszintén ezeknek a nyilvánosság elé kerülő nyomtatványain, valamint pecsétjein és bélyegzőin »kizárólag a község hivatalos neve használandó, azon írásmód szerint, amint az az országos községi törzskönyvben vezetetik«: elrendelem, hogy a rendelkezésem és vezetésem alatt álló összes iskolák a nyilvánosság elé kerülő nyomtatványaikban, valamint pecsétjein és bélyegzőin a helynevek írásánál szigorúan alkalmazkodjanak a községi és egyéb helynevekről szóló 1898. évi IV. t.-cikk s az ezen törvény 4. §-a értelmében alakított orsz. községi törzskönyv-bizottság által megállapított helyesíráshoz.

Minthogy pedig azok, kik a Földrajzi Intézet kiadványait visszautasítják, ezt rendszerint a hivatali elődöm 1903. évi 862. eln. sz. a. rendeletével kiadott Magyar iskolai helyesírásra való hivatkozással teszik, a nyilvánvaló félreértés elkerülése végett szükségesnek tartom Címed és az illetékes tanügyi körök tudomására hozni, hogy az 1898. évi IV. t.-cikk 4. §-a értelmében alakított orsz. törzskönyv-bizottság, noha nem fejezte még be az ország összes községeinek törzskönyv-vezetését, ezentúl is követendő elvként állapította meg, hogy az összetett községneveket, a városi és vármegyei törvényhatóságok neveinek kivételével, mindig egy szóba írja s hogy a községnevekben előforduló *c* hangot mindig *cz*-vel írja; ennél fogva a községi helynevek egységes írása érdekében ezek az elvek még azoknak a helyneveknek írásmódjára nézve is követendőek, melyek eddig a törzskönyvben még nem fordulnak elő.

Az összetett községnevek írása érdekében, minthogy az 1903. évi 862. eln. sz.-mal kiadott Magyar iskolai helyesírás 16. §-ának f) pontja félreértésre adhatna alkalmat, az idézett § f) pontját ezennel hatályon kívül helyezem és a következő módosítással pótolom:

16. §... f) Az összetett földrajzi nevek közül a magyar községneveket — kivéve a városi és vármegyei törvényhatóságok neveit — mindig egy szóba olvasztva írjuk, pl. Nagykőrös, Kiskúnfélegyháza, Körösladány, Sátoraljaújhely. Az »ország«¹ szó összetételeit is egybeírjuk: Magyarország, Törökország.

A városi és vármegyei törvényhatóságok neveinek írásánál az 1886. évi XXI. t.-cikk 1. §-ában használt írásmód az irányadó, tehát a városi törvényhatóságok: Hódmező-Vásárhely, Maros-Vásárhely, Nagy-Várad, Selmecz- és Bélabánya, Szatmár-Németi, Székesfehérvár (kötőjellel nélkül, egybeírva); vármegyék: Pest-Pilis-Solt-Kis-Kún, Gömör és Kis-Hont stb.

A vármegye szót a vármegye nevétől külön írjuk: »Maros-Torda vármegye, Krassó-Szörény vármegye.«¹

Hasonlóképen kötőjellel írunk több külföldi összetett földrajzi nevet, pl.: Szent-Pétervár, Vörös-tenger, nemkülönben az ilyen összetételeket is, mint Ausztria-Magyarország.

Az utcák és terek nevét kötőjellel szokás írni: Múzeum-körút, Petőfi-tér, de a kettős személynévvel összetetteket kötőjellel nem kell összekötni: Arany János utca, Deák Ferenc tér.

A magyar helységnevek írására nézve egyáltalában az országos községi törzskönyv írásmódja kötelező.

A földrajzi nevekből képezett mellékneveket egybeírjuk pl.: a szatmárnémeti polgárok, a szolnokdobokamegyeiek. Az utcanevekből valókat nem egyesítjük, ha az első tag maga is tulajdonnév, pl.: a a Ferenc-körúti házak (ellenben bécsiutcai, királyutcai).

Megjegyzendő azonban, hogy valamint az 1898. évi IV. t.-cikk 5. pontjának második bekezdése is kiveszi a törvény illető szakaszának rendelkezése alól a tankönyveket, midőn a hivatalos névtől eltérő történeti, vagy közhasználatú elnevezés magyarázólag való föltüntetéséről van szó, úgy jelen rendeletemben foglaltak se szolgálnak arra, hogy a tankönyvirót az országos törzskönyv-bizottság helyesírására szorítsa, midőn valamely helynevet néprajzi, nyelvészeti, irodalmi vagy történeti szempontból a kiejtés, a mai vagy régi közhasználat vagy régi helyesírás szerint kíván föltüntetni.

Látjuk, hogy itt két dologról van szó, a helységneveknek egybeírásáról s e nevekben »a c hangnak« (mért nem a cz hangnak?) cz-vel való írásáról.

¹ Aki ezt a hivatalos rendeletet megfogalmazta, az nem ismeri eléggé a helyesírás szabályait, mert íme vét az isk. helyesírás 23. §-a ellen, amely azt tanítja, hogy csak a szó szerinti idézeteket foglaljuk idézőjelek közé, ellenben pusztán »kiemelés végett nem kell a mondatnak egyes kifejezéseit idézőjelekkel cifrázni, hanem írásban aláhúzni, nyomtatásban pedig dült betűkkel jelölni.«

Végezzünk előbb az utóbbival! Az orsz. községi törzskönyvbizottság, mikor az idézett 1898. évi törvény alapján megkezdte működését, a neveknek írásmódjára nézve bizonyos általános szabályokat állapított meg. Először is elvül állította föl egyrészt, hogy egyöntetűség végett minden községnevet egy szóba fog írni, másrészt, hogy a régi s elavult helyesírási szokásokat a helységnevek írásában mellőzni fogja, vagyis nem írja: *Thurzó, Ghímes, Deés, Vaál, Moór*, hanem *Turzó, Gímes, Dés* (v. *Dézs?*), *Vál, Mór* stb. Ami a *c* és *cz* betűket illeti, az irodalmi szokás még ma is ingadozik, sőt mikor a törzskönyvbizottság az általános irányadó szabályokat megállapította, az iskolák még általában az akadémiai *cz*-t követték. A bizottság tehát alig tehetett egyebet, elhatározta, hogy a helységneveket is *cz*-vel írja. De ez nem olyan elvi elhatározás volt, mint az előbbie, hanem csak gyakorlati célra kényszerű választás két közkeletű írásmód közül. Amde egy pár évvel utóbb az oktatásügyi kormány egyéb egyszerűsítésekkel az egyszerű *c*-t is bevitte az iskolába, s ma már alig van iskola s alig van iskolai könyv, amely ne ezt az írásmódot alkalmazná. A mai iskolákból kikerülő nemzedék az egyszerű *c*-hez szokik, s egy két évtized múlva — ezt könnyen megjósolhatjuk — a *cz* szokatlan betűvé fog válni s lassankint egészen el fog avulni. Minthogy pedig elvül fogadták el, hogy az avult írásmódokat a helységnevekből elhagyják, az elvnek az felelni meg, ha a *cz* betűt — akár már ma is — ama *gh, th, éé, áá*-féle betűk sorára juttatnák. De ám legyen az iskolai nyomtatványokban, a bélyegzőkön s akár az iskolai könyvekben is *Debrecen* helyett *Debreczen*, ha két miniszter is úgy parancsolja. De előre mondhatjuk, hogy csak a debreceni iskolás fiukat fogják avval zaklatni, hogy a *perecet* egyszerű *c*-vel, *Debreczent* ellenben *cz*-vel kell írniok, a pozsonyi vagy kecskeméti tanítóknak eszük ágába se jut majd, hogy tanítványaikat ilyen céltalan szörszálhasogatással zaklassák.

Lássuk már most, hogy vagyunk az egybeírással! A törzskönyvbizottság a legkényelmesebb módot választotta, hogy e tekintetben egyöntetű s következetes legyen az eljárás (bár nem lehet tagadni, hogy ezáltal szokatlan terjedelmű szóképek keletkeznek s ez sokszor zavart is okozhat: *Törökszentmiklós, Turócszentmárton, Jászsós-szentgyörgy, Jászfelső-szentgyörgy* stb. stb.). De ha általános elv az összeírás, akkor nem is volna szabad semmiféle kivételt tenni. Nem is fogja senki a rendeletből megérteni, micsoda titkos okból kell *Nagy-Váradot, Maros-Vásárhelyt* stb.

kötőjellel írni, nem pedig egészen egy szóba (*Pest-Pilis-Solt-Kiskún* uo. névnek is, írásmódnak is nagyon kínai-forma). A rendelet az 1886. évi 21. törvénycikkre hivatkozik. Igaz, hogy ez a törvénycikk felsorolja a törvényhatóságok nevét, de egy szóval se mondja, hogy ezeknek az ortográfiáját is meg akarja állapítani. Ezt nem is akarhatta a törvényalkotó, mert akkor azonnal észrevette volna, milyen következtetlenség, mikor *Székesfehérvárt* egy szóba és *h*-val írja, ellenben *Nagy-Váradot*, *Hódmező-Vásárhelyt* stb. kötőjellel és *Fejér* vármegyét *j* betűvel! Hiszen, ha *Székesfehérvár* hosszú nevét egy szóba kell írni, még inkább így kell a rövidebb *Nagyváradot*, és ha a megye székhelyének *h*-val írjuk a nevét, még inkább így kell a megye nevét, (eh. Fejér), mert a megye éppen ettől a székhelytől kapja a nevét! Az élet, a gyakorlat okvetetlen kiegyenlíti az ilyen alaptalan és következtetlen szabályokat, akár tetszik a hivatalos hatalmaknak, akár nem. S az ilyen esetekben még a hivatalos hatalmak maguk is megfelelkeznek a saját törvényeikről. Hogy ez csakugyan így van, arra íme egy megcáfolatlan bizonyíték: Az 1872. évi 36. törvénycikk intézkedik a főváros egyesítéséről s az 1. szakasza — a hivatalos Országos Törvénytár 1872-i hiteles szövegében — azt mondja:

»Buda és Pest szabad királyi fővárosok, valamint Ó-Buda mezőváros és a Margit-sziget, ez utóbbiak Pest vármegyéből kikebelezetvén *Buda-Pest főváros* név alatt egy törvényhatósággá egyesítettetnek.«

Tehát az a törvény, amely mai fővárosunk megalakításáról szól, a nevét így állapítja meg: *Buda-Pest*. De erről mind a két minisztérium megfelelkezik s az új rendeletben, amelyet egyesült erővel szerkesztenek, meg sem említik ezt a legfontosabb magyar helységnevet, hanem csak általánosságban a törvényhatóságokról intézkedő 1886. évi 21. törvénycikkre hivatkoznak. De ha utána járunk, azt látjuk, hogy már ez az 1886-i törvénycikk megfelelkezik a maga 1872-i elődjének a névre vonatkozó rendelkezéséről mert azt mondja: »*Budapest* fővárosról az 1872:XXXVI. törvénycikk rendelkezik.« Tehát már 1872-től 1886-ig olyan általánossá lett a közhasználatban *Budapest* nevének egybeírása, hogy a törvényalkotónak eszébe se jutott az eredeti írásmód, amelyet tizennégy évvel azelőtt ő maga állapított meg. Szakasztott ilyen eset, hogy a *vas-út* nevét, mikor új volt nálunk, kötőjellel írták, így van írva Petőfinek egyik költeményében is, de csakhamar *vasút* lett belőle s ez egészen természetes fejlődés volt. — Egy,

csak egyetlen egy törvénytisztelő emberünk van, aki egészen 1902-ig mindenkor hűségesen kötőjellel írta *Buda-Pest* nevét. S ez ki lehetett más, mint Gyulai Pál?! — Mulatságos eset volt, mikor egyszer Tóth Béla hevesen kikelt Gyulai Pál külöködése ellen, s ő is az 1872-i törvény betűjére hivatkozott, mert őszerinte *Budapest* volt abban a törvényben írva, nem pedig *Buda-Pest*. Persze ő nem nézte a törvénynek első, hiteles közzétételét az Országos Törvénytárban, hanem csak későbbi kiadásait a különféle törvénygyűjteményekben, ezek pedig rég megfeleltek a nem egyesített *Buda-Pestről*.

Fejtegetéseinknek eredményét ezekben vonhatjuk össze: Aki *cukrot* és *perecet* ír, az bizvást írhat ezentúl is *Ceglédet*, *Debrecent*, *Karcagot*. S aki *Budapestet* és *Székesfehérvárt* ír (egy szóba és *h* betűvel), az nyugodt lelkiismerettel írhat *Nagyváradot* és *Fehér vármegyét*. Azokat a szórszálhasogatásokat pedig átengedheti a hivatalos egyéneknek s az iskolai földrajzok sajnálatra-méltó íróinak.¹

SIMONYI ZSIGMOND.

ISPILÁNG, ISPILÁNGI RÓZSA.

— Főlolvasás a Magy. Nyelvtud. Társaságban 1907. február 19-én. —

II.

Feladatunk még nincs befejezve. Eddig csak az első sort fejtettük meg. Folytassuk a rá következőkkel. Itt is rébuszokkal lesz dolgunk, de a megfejtés sokkal könnyebb, mert a hasonlítás alapjául szolgáló változatok itt már minden kérdésre pontos feleletet adnak.

A folytatás több tárgyat sorol elő s mindenikről megmondja, hogy ha az lenne, milyen lenne, vagy mit tenne az illető tárgy. Ezek: 1. rózsza, 2. pénz (arany), 3. karika, 4. ajtó, 5. fa, 6. tál, 7. fazék, 8. lánc, 9. cérna. A sorrend változik, de *rózsza* kezdi a sort mindig. Természetesen, hiszen az első sor vele végződik. Az idegen verssort vették a költésben kiinduló pontnak s az utolsó szó, *rózsza*, ismétlésével folytatták önállóan a verset. Egészen az ósköltés módja.

¹ Mikor az új rendelet megjelent, egyes más pontjaira is különféle megjegyzéseket tettek a napilapok. Ezekkel itt nem foglalkozom, mert valamennyire megfelel közkézen forgó füzetemben (*Az új helyesírás*) a hivatalos helyesírás 16. §-ához adott bő magyarázat.

Lássuk most egyenkint a tárgyak mindenikét!

1. *Rózsa volnék*: piros volnék || pirosolnék || virulnék || kivi-rulnék (s. gy.) || borulnék || terülnek || derülnek || serdülnek || zsen-dülnek || pendülnek || fordulnek || kifordulnek || mindig kifordulnek || könnyen megfordulnek.

Rózsa volna: derülne || kiderülne || kerülne || terülne || seregene. (Ethnographia 5:126. és K. Á.)

Mindazon esetekben, ahol a főmondat igéje nem *fordulnék* (*ki-* vagy *be-*): rendszerint még egy mondattal folytatódik a szöveg, mely azt mondja, hogy az előzmény után mégis mi lenne v. mit tenne az alany. Tehát a teljes szerkezet ilyenforma: *Rózsa volnék, piros volnék*: mégis elhervadnék. Az utóbbihoz a változatok: mégis kinyillanék || mégis kifordulnek || mégis elfor-dulnek (s. gy.) || mégis befordulnek || olyan dicső volnék || mindig kihajolnék. A harmadik személyű alakkal: mégis *kiserdüne* (Ethn. 5:126) || mégis kifordulna.

De előfordul az is, hogy a második ige: *kifordulnék*, s akkor a képlet ilyen: *rózsa volnék, kifordulnek, mégis piros volnék*. Ez azonban ritka eset. Szintígy az, mikor a második ige helyett az alany ismétlődik: *rózsa volnék, piros rózsa*: könnyen megfordulnek.

2. *Pénz volnék*: zörögnék || csörögnék || *pengenek* || *pendülnek* || *megpendülnek* (s. gy.) || *kipöndörülnek* || *perdülnék*.

Pénz volna: csörögne || csördülne || csérgene (Ethn. 5:126) || *pengene* || *pendülne* || *csendülne* || csöngönő (s. gy.)

3. *Karika volnék*: gurulnek || fordulnek || *perdülnék* || *pördülnek*. — *Karika volna*: fordulna || *pördülne*.

Egy esetben a két utóbbi képlet összevegyítéséből ez a szerkezet áll elé: *pénz volna, karika, karika*. (K. Á. Kula és s. gy. Székelyf.)

4. *Ajtó volnék*: csattognék (s. gy.)

5. *Fa volnék*: csattannék (s. gy.)

6. *Tál volna*: hasadna (s. gy.)

7. *Fazék volnék, durrannék* || *fazik volna, durrogná* (s. gy.)

Az összes utóbbi esetekben (2—7) rendszerint a folytatás ugyanaz, mint 1. többségében: mégis kifordulnek (v. kifordulna.)

8. *Lánc volnék*: zörögnék (s. gy.)

9. *Cérna volnék, selyem volnék*: mégis csak *lánc volnék* || *cérna volna, selyem volna*: mégis kifordulna. (K. Á. és s. gy.)

Játékdalunk teljesebb változatai rendszeren az 1—3. képle-

teket foglalják magukban; így a Magyar Hírmondóbeli legrégibb följegyzésű változat s így a Bellyéről való (K. Á.). De gyakori, hogy csak a rózsaképlet van meg, vagy még ez is hiányzik, pl. a láncjáték legtöbb változatában, ahol a rózsát már az első sorban is a *lánc* szorította ki és így a mit tenne vagy milyen lenne alakzatban is csak ez szerepel rózsá helyett. Föltehetjük tehát, hogy a szórványosan előforduló tárgyak nem voltak benne az eredetiben, s azért oly ritkák. Ellenben az 1—3. számokat bízást reklamálhatjuk az eredeti szöveg számára. Sőt ámbátor szintén csak egyszer fordul elő, a negyediket: *lánc*, szintén ide vehetjük abból az okból, mert *pénz* cselekvésszavául azt választjuk, amely legtöbbször találkozik és a régibb költés módjának legjobban megfelel, t. i. az alliteráló *pendül* szót, akkor pedig a szintén elég gyakori *csördül*, *csörög* cselekvésszónak alanya nincs: erre tehát a láncot bízást lefoglalhatjuk, föltevén róla, hogy eredetileg mint negyedik ott volt az ősi szövegben. De miként, mily alakban?

Az első személyű ige nagy többségben lévén, ezt fogjuk megtartani.

Mivel pénzhez és karikához mivoltuknak teljesen megfelelő cselekvésszók tartoznak (peng, csörög; gurul, perdül stb.), a rózsára is ilyent keresünk. Van nem egy: virul, terül, *serdül* (vagyis: fordul; vő: sürög-forog). Már most csak azt fogjuk föltenni, amit föl kell tennünk, hogy ezek az egymásra következő sorok vers-tanilag a lehető legszorosabban függtek össze, azaz: egyformán voltak szerkesztve, a parallelizmus szabályainak megfelelően, és rímet alkottak. S akkor az eredeti szerkezet szövegéül a megadott anyagból önként következik ez a megfejtés:

<i>Rózsá volnék: serdülnék</i>	} mégis kifordulnék.
<i>pénz volnék: pendülnék</i>	
<i>karika volnék: perdülnék</i>	
<i>lánc volnék: cserdülnék</i>	

E sorok után egy változatban (Somogyból. Ngy. VI.) még három sor következik: *zöld selyem szoknya, kék karazsia, piros arany rojtja*.

Ez az *egyedüli* szerkezet, amelyből még világosan megérezhetjük, hogy itt női ruháról van szó. A zöld selyem szoknyához nem kell magyarázat. Kevéssé ismeretes a *karazsia*. Jelzője szerint: kék. A MTSz. kétféle jelentésben ismeri: 1. *Kétszer ványolt erős posztó*. Ide tartozik a régi Tsz. adata: *karazsia*: posztó. 2.

Körforgásos magántánc. (Ez alá van sorozva a játékdalunk székelv változatából, jobban mondva: töredékéből való sor: kerek *karazsia*.) »Járja a *karazsiát* a nyiresből a nyárasba: ok nélkül vagy sikertelenül fáradozik.« Evvel a körtánc jelentésű *karazsiával* — úgy vélem — röviden végezhetünk. Egészen elütő jelentése kizárja, hogy a másik *karazsiához* valami köze volna. Eredetileg talán más hangalakja is volt, és a teljes azonosság későbbi fejlemény.¹

Minket a posztó jelentésű *karazsia* érdekel közelebből. E szó régiségét a nyelvtörténeti adatok bőven igazolják. A NySz. szerint: *Karasia* posztó: genus panni, pannus carisanus, carsanus MA. Eine Art Tuch PPB. Karasya nadrag (LevT. 1 : 319.) Egh pwplykan zyn karasya zoknya (RMNy. 2 : 34). Egh vegh karasya (2. 104). Ali tiz ref karasiat birsagul uet rajtunk (Tört. T. 7 : 94. 18 : 210. Vect. Trans. 7.).

Még többet tud felőle a Magy. Oklevélszótár. 1542: *Karasia* septuch, kerntuch, (?) stamet aranyzivu (OL. Nád. 49.) 1544. Pannum *karasya* coloris kek (uo.) 1549: Wgan azonnap attam Krabatnak neg farkas Boert *karasianak*. (OL. Nád. Számad. b.) 1550: De panno *karasia* coloris vilagoskek (OL. Nád. 42). De p. *karasia* c. setetkek (uo.) *Karasiath* avatlanth niretlent (uo.) 1560: fizetem érte négy ökröt, egy tömlőt, egy szalonnát, egy *karasia* szoknyát (Székely Okl. 5 : 76) és végre 1566: Vna menthe de *karasia* (OL. UC. 2/1).

Nyilván összetartoznak ezzel a mi *karazsia*-posztónkkal a lat. *carex* sás-tól származtatott fr. *cariset*, *carise*, *cariseau*, *carisel*, *carèse*, *créseau* »tissu de laine assez grossier, de la nature des serges, provenant d'Angleterre, et ordinairement teint en Flandre«. Finom szövet volt, mert rőfje egy tallérba került a 17. században; 1690-től kezdve egy vastagabb vászonfajt neveztek *cariset*-nek, amely díszítő munkákra szolgált, és a gyapjuszövetek kapták a *créseau* nevet. Továbbá ide való még: *carsaie*, v. *carsaye* »étoffe croisée qui se fabrique principalement en Angleterre.« (Larousse.)

¹ Meglehet, hogy a lat. *carrus* rokonsága körébe tartozó ol. *carrozza*, sp. *carroza*, kfn. *karrosche*, *karrutsche* kocsi, fr. *carrosse*, *carrousel* körlovazó játék, ringelrennen > ol. *carosello*, *garosello* (Diez: Etym. Wörterbuch der Rom. Spr.) valamely erdélyi szász vagy oláh átvételének másával van dolgunk. Ilyen körlovazó játék jelentésből könnyen le volna vezethető a szintén körbenforgással járó *karazsia* tánc jelentése. Vajjon a Csik-Gyimesen divó »kerek« tánc nem ennek a *karazsia* táncnak magyarosítása-e? [Egyébiránt az is lehet, hogy a 'körforgásos magántánc' jelentését csak az idézett szólásmódból s a kerek *karazsiából* következtette a MTsz. szerkesztője.]

Bizonyára ide tartoznak a nevezetes pozsonyi harmincad-könyvben említett német *kirsing*, *kirssing*¹, valamint a strassburgi árujegyzék *kirsot* szava, továbbá a szintén német *kyrsat*² és *kirsei*³ *kirschei*,⁴ posztónevek.

Minden bizonnyal ide tartozik továbbá az ugyanazon jelentésű spanyol *carisea*⁵ s a középkori latin *carisia*, *carasia* és (pannus) *carisanus*, *carsanus*. Ezeket az utóbbiakat Bartal is idézi Glossariumában: *Carisia* [forsitan: *camisia*] Verancs. 9:192. *et vestivit se rubea carisia*. Ez tehát nem kék, hanem vörös karizsia. Továbbá: *Carasia*, species panni; ab una balla *Carasiae*.⁶

Karazsia szavunk legközelebb áll ehhez a latinos *carasia*, *carisia*-hoz. Hangtanilag semmi nehézséggel nem jár egyeztetésük. Az értelem szintén nem okoz nehézséget. Nyelvtörténeti adataink között csupán egy van, amely nem egyszerűen posztó jelentésű karazsiát említ: *attam négy farkasbőrt karazsiának*. Itt ugyanis *karasia* kétségtől elválasztva ruhadarabot, alkalmasint mentét vagy nadrágot jelent, mivel ez szokott karasiából készülni; vö. *karasya nadrág* és *Vna menthe de karasia*. Hogy melyiket a kettő közül, a gyér adatok alapján el nem dönthetjük. Egyébként az összes többi adatok szerint, a népnyelvieket is beleértve, *karazsia* < *karasia* csupán posztót jelent. Játékdalunk azonban valószínűleg nem egyszerűen posztót, hanem szintén ruhadarabot értett a *karazsia* szón, még pedig a szoknyának megfelelően női kabátot, ujjast v. mentét.

Ámde van a dolognak még egy bökkenője. Ugyanis játékdalunk változatai között elég gyakori, hogy a *karazsia* szóval ilyenféle alakok állanak szemben: *karazsina*, *galozsina*, *alamizsna*; sőt: *kanazsírja* (hangátv. **kanazsira* > *kanazsírja*.⁷) Ezek a -na végű alakok nem származhattak *karazsia* alakból, mert semmi ok sincs arra, hogy a -zsia végzetet -zsina végzettel cseréljék föl: egyik époly érthetetlen, mint a másik.

Föl kell tehát tennünk azt a lehetőséget, hogy *karazsián*

¹ Kovács Ferenc dr.: Nyugatmagyarország áruforgalma a 15. században. Bpest: 1902: 20, 99. és 100. l.

² Uo. 100. l. 26. jegyz.

³ Thieme-Preusser: Neues vollst. krit. Wb. der engl. u. deutsch. Spr.

⁴ Murray New Dictionary-jében említve.

⁵ Murray: id. m.

⁶ Semmikép sem találó az a hozzátétele, hogy ez a *carisia* *camisia*. Bizonyos ellenben, hogy *carisanus*, *carsanus*, *carisia* egymáshoz tartoznak.

⁷ Sőt népetimológiával *kalánzsírja* is előkerül.

kívül *karazzsina* mellékalak is volt, még pedig ugyanazon jelentéssel mint *karizsia*. De szintúgy föltehetjük, hogy *carisia* mellett **carisina* is volt. Összeköti őket a *carisanus* > *carsanus* alak. A fejlődés tehát ez: 1. *carisia* > *karisia* > *karizsia*, 2. *carisina* > *karisina* > *karizsina*.

Mindezzel még korántsem adtuk megfejtését e furcsa műveltség szó eredetének. A *carex* 'sás' többől való levezetéshez ugyanis méltán szó fér. Hogyan nevezhettek posztót sásból valónak? Egyáltalán kérdéses, hogy ismerték-e valaha bárhol is a sásnak fonallá s így szövetté való feldolgozását. Ilyesmiről legfőllebb a műveltség alacsony fokán álló népeknél lehetne szó; semmi esetre a rómaiaknál, még kevésbé a középkori Európa népeinél. Továbbá az is baj, hogy sem *carisia*, sem *carisianus*, *carsanus* a régi latin-ságból ki nem mutathatók. Egyáltalán *carex* igen kis családu tő, s ha volna is melléknévi képzése, annak nem *s*-szel, hanem *c*-vel kellene lenni: *caricina*, *caricia* vagy más effélének. Valószínű, — mivel Angliából származó szövet neve forog szóban — hogy valamely angol városnév rejlik e latinizált köntös alatt. Ipari termékeket igen gyakran neveznek el az első gyártás helyéről, s a név akkor is megmarad, mikor a gyártás helye változik. Nagyon érdekes példa erre az *arrasi* posztó. Ezt a könnyű, nem mángolt gyapjuszövetet a középkor végén Közép-Európában mindenütt gyártották, de *arrasi* nevét, mivel Arras francia városban készítették először, tovább is megtartotta; ebből az *Arras* > *Arrasch* névből rövidült a későbbi német *Rasch* (magy. *rása* posztónév.¹) Maguknak a városneveknek, még inkább pedig az áruneveknek a nemzetközi áruforgalom szárnyain époly furcsánál furcsább átalakulásaival találkozunk, mint a keresztnevek becéző alakjainál. A nagy forgalom kiforgatja őket eredeti mivoltukból. Így a francia *cariset*, *carise* mellett *rarèse* (!) is előfordul (talán a fr. *Carèse* és a ném. *Rasch* keveredéséből) Tehát már otthon, saját hazájában szinte a felismerhetőség határán túlmegy a változás.

Ezek után nem lesz meglepő, hogy a *cariset*, *carsaye*, *carisea*, *carisia* és a föltett **carisina* > *carsina*, m. *karazzsia*, *karazzsina* mögött csakugyan egy angol iparúzó városkának neve rejtőzik,

¹ A Schulte: Gesch. des mittelalterlichen Handels u. Verk. in d. deutsch. Stadtrechtsquellen d. Mittelalters. Breslau 1883. I. 702. G. Schwoller: Die Strassburger Tucher- u. Weberzunft. Strassburg 1879. 426. és 584. l. Idézve Kováts: id. m. Olaszul: *rascia* (olv. *rása*).

amelyben ma már nincs is *a* hangzó. Ez t. i. *Kersey* (**Karsey*) a kenti grófságban. A XIII. évszázval kezdődő legrégibb angol följegyzések szerint e város neve *Kersey* posztót is jelent, ugyanazt, amint a fr. *cariset* stb. Szövése már az említett évszázban és később is virágzó kiviteli ipar angol földön. (l. Murray id. m.).

(Vége következik.)

VIKÁR BÉLA.

ELHOMÁLYOSULT ÖSSZETÉTELEK.

I.

A szóösszetételek kérdése a szóalkotásnak legérdekesebb s legfontosabb fejezeteihez tartozik. Elég csak Paulra utalnunk, (Prinz.³: 301. l.), aki azt mondja, hogy a szóösszetétel minden nyelvbéli alak keletkezésének tulajdonképpen normális módja. A nyelvbéli alakulás egyéb útjai: a hangalakbéli elkülönödés (Lautdifferenzierung), melyet jelentésbéli elkülönödés (Bedeutungsdifferenzierung) követ, vagy a hang- és jelentésfejlődéseknek új alakokban való találkozása, csak egyes új alakokhoz vezetnek, s ezért ezek a fejlődésnek nem tulajdonképpen való útjai. S bár azt a gondolatot, hogy a nyelv önállóság és jelentés nélkül való képző elemei (ragok, képzők) valaha sajátos alakokkal és jelentéssel bíró nyelvi elemek (szavak, kifejezések) voltak, ma még sem egészében, sem az összes tárgyalt (indogermán és uralaltaji) nyelvekre nézve nem lehetett bizonyítani, bizonyos, hogy e téren még igen sok meglepő nyelvtudományi fölfedezést várhatunk.

A mi nyelvtudományi irodalmunk a szóösszetételek tárgyalásában meglehetősen szegény. Az eredmények jó részét a finnugor nyelvhasznítás szolgáltatta. Az egész újabb irodalom Simonyi pályamunkájával és Brassai vitájával kezdődött a Nyr. 4. és 5. évfolyamában. Rendszeresen van tárgyalva az összetétel a TMNy.-ban (351—372. l., kidolgozta Balassa József), Szinnyei Nyelvhasznításában (56—57 elhomályosult összetételek, melyek a finnugor nyelvhasznítás segedelmével oldhatók meg) és sok új adat van A magyar nyelv új (második) kiadásában (281—292). Újabban figyelemre méltó kis értekezés jelent meg Fülöp Sándortól az összetételek elméletéről.¹

¹ *Az összetételek a Paul és a Wundt elmélete szerint.* Tanári székfoglaló. Irta Fülöp Sándor. Kiskunhalas 1906. Prager Ferenc könyvnyomdája 24 l.

E munka hasznos célt akar szolgálni. Népszerűsíteni a tudományok klasszikusait sohase árt, még akkor se, ha már előbb sikerrel elvégezték azt a munkát. (Gombocz Zoltán pl. — a szerző is tudja — már bemutatta nekünk Wundtnak az összetételről vallott elméletét: Nyr. 1903 és NyF. 7:25—29. l.) Csak az a kár, hogy a szerző népszerűsítőnek igen nehézkes író és nagyon sokat és feleslegesen vitatkozik.

Feladatául »az összetétel életének nyelvtani és lélektani magyarázatát« tűzi ki. Az első részben Paul elméletét akarja bemutatni (5—13. l.), a másodikban saját vizsgálatának eltérő eredményeit, a harmadikban Wundt elméletét akarja tárgyalni.

Paul elméletének ismertetéséből az összetétel elszigetelődése hat esetének lefordítása s az esetek magyar példái (10. és 12. l.) tanulságosak.¹ — A második részben a szerző a NySz.-ból s a MTsz.-ból való összetételek gyűjtését, valamint a TMNy. és Szinnyi példáit közli. Hasznos, a népnyelv összetételeinek összeállítása. A harmadik részben összeveti Paul és Wundt tárgyalása módszerét. Erre röviden csak annyit, hogy főkülönbségük e közbevetett vázolásának nem sok értéke lehet. Hogy Paul Herbartianus, Wundt nem az, ez még nem ellentét. A főkülönbség köztük, úgy vélem, a következő: Paul sokat operál még a tudattalan nyelvi funkciókkal. Nagy súlyt vet az egyéni nyelv (Individualsprache) fejleményeire. Szerinte a beszélő egyén tudattalanul veszi fel az újabb nyelvi alakokat s tudattalanul fejleszti tovább. Wundtnál az egyéni nyelv csak tudományos absztrakció, a nyelvi élet jórészt tudatos s a nyelv csak mint a közösség terméke, mint néplelki alkotás szerepel.

Fejtegetését, melyben sok új gondolat van elszórva, sok anyag van kifejtetlenül közölve (szóalakoknak új összetétel-magyarázatai) s melyen mindvégig érzik a kezdőnek nemes lelkesedése, gyakorlati nyelvtani utasításokkal fejezi be.

II.

A szóösszetételek közt a legtöbb fejtörést az elhomályosult összetételek okozzák. Ezek az elkopott, összeolvadt alakok a nyelvtudománynak valóságos találós meséi. Nincsenek még összegyűjtve

¹ A szerző nem találja a TMNy-ban az elhomályosult összetételek felsorolását. A TMNy. 354. lapján 22 elhomályosult összetétel van felsorolva. Többnek ottan bajos lett volna helyet keríteni!

— bár Fülöpnél sok új adat van — s ezért nem volna értelme korai rendszerezésüknek. Ezúttal csak elhomályosulásuknak egypár okára s néhány elhomályosult összetételünkre akarunk rámutatni.

A belső hangtani kopás a leggyorsabban átalakítja a szó hangalakját s az elkopás nyomán még összeolvadás homályosítja el az összetételt. Milyen közönséges népnyelvi alakjaink ezek: *esztán, asztán!* Szinte már nem is érezzük, hogy *ez-után, az-után* fejlődött alakjai. A népnyelv különösen hemzseg az ilyen elhomályosult összetételektől. A népnyelv egyébként is pezsgőbb életet mutat, mint a társadalmi köznyelvek, mert az iskolázottság nem teszi annyira állandóvá, mint az írott alakokhoz ragaszkodó társadalmi köznyelveket. A *tinóru* gomba *tinóorru* gomba volt. Mi még így is tanultuk (vö. a MTsz.-ban is *tinó-orru-gomba, tinóri-g, tinórka-g*¹). A *tűzhely* szónak Kalotaszegen ez az alakja: *tűszej* (vö. Száz. 27:274). És e belső kopásból keletkező összeolvadás szinte szemünk előtt ment végbe bizonyos eredetileg hiány-jeles kifejezésekben. A nép nyelvében oly gyakran előforduló szép szólásunk: *édes anyám*, Petőfinél ilyen alakban is olvasható *éd'sanyám*. S íme Csongrádban mondják is: *écsám*. Az efféle hiányjeles kifejezések már az összeolvadás fejlődésének első fokán átmentek. Ilyenek még *ráadás, rá'dás, rádás*. Különben már Beregszászi megmondta: »*háládatos, háládatlan, contracta ex háládatos, háládatlan*« (Diss. 85). Vácon azt mondják: *rukapál* eh. *rugkapál* (Bihari K. Gyakorlati hangtan 76. l.).

Egy más igen érdekes oka, illetve kísérő jelensége az elhomályosult összetételeknek az, hogy az összetett szóalak további nyelvi elemeket kap (ragozzuk, képezzük tovább) s ezzel már az egységes szó hatását teszi ránk. Félegyházán mondogatják: Mit *gyüszmékölsz?* Mit jelent ez? Igen egyszerű a magyarázata. A *jő-megy* alak egybeolvadt alakjában már gyakorító képzőt is vett fel. Veszprémben is mondanak hasonlót: *járkélók*.

Természetes, hogy az elhomályosodásnak legfőbb oka a jelentésváltozás, melynek a legtöbbször hangbeli átalakulás is kísérője. A legjobb példa a *tikmony*. E szó jelentése tojás, de eredetileg csak tyúktojás. A második rész jelentésbeli átalakuláson ment át. Ma már annyira nem érezzük összetétel-voltát, hogy nyugodt lelkiismerettel mondjuk: *ludtikmony*.

¹ Uo. a *sinóra-gomba* címszó törlendő, csak tollhiba által keletkezhett, a Nyr.-beli közlésben is meg van kérdőjelezve.

Börsöllü. E szó kétszer is fel van jegyezve (vö. Nyr. 2:44 s utána MTsz. és azonkívül Nyr. 19:2). Az elhomályosult összetételeknek ama fajához tartozik, midőn az összetétel elhomályosodása illeszkedéssel jár.¹ Ezúttal hátraható illeszkedéssel állunk szemben, mert e szó eredeti alakja: *bors-örlö*. A *bors*-nak egy másik, analóg összetétele, analóg fejlődésen ment át. Vö. a *bors-törő*-nek *böstörő*, *böstörü* stb. alakjait, továbbá *söllő* < *sőörlö* (Kalotaszeg) és *sörminy* < *sőörmény*. Mindkettő »kis kézimalom« (l. Nyr. 35. k.).

Helynevekben még erősebb az elhomályosodás. *Szigliget*nek a Levelestárból (1:206) előkerült ez az összetétel homályát megvilágosító alakja: *Zeglyget*. Honnan származik *Somorja* helynevéünk? Ugyanonnán, ahonnan *Szemeria*. *Somorja* németül *Sommerein* s ez valószínűleg nem egyéb mint a népetimológiával elhomályosított *Sankt-Marein*, *Sankt-Mariann*. Minthogy e helynév ma is igen el van nálunk terjedve (Helységnévtárunkban most is van nyolc *Szent-Mária* s két *Szent-Marja*), valószínű,

¹ Az illeszkedés igen sokszor kísérő jelensége az összetétel elhomályosodásának. Néhány ilyen illeszkedett összetételt említett már Kassai József az ő Szókönyvében (2:434): *kőpor* helyett *köpör* (Noszvaj), *szűrűj* h. *szürűj* (Hegyalja), *Újhely* h. *Újhely*, *gömbkötő* h. *gömbkötő* (Eger). — Régi az illeszkedés az északból lett észekben (leginkább a Székelyföldön, l. MTsz., egy szilágysági dűlőnévben, Petri: Szilágy vm. tört. 4:296, de már a Schlägli szójegyzék 1. lapján *eze* *zel*, de uo. *ezak* *zel* és *wzak* vagyis *őszak* is), továbbá ebben a két tulajdonnévben: *Bornomiza* (1555. LevT. 1:176, kétszer) és *Kálmáncsai* (családnév: *Kalmanczai Márton* Zvon. Pázm. 252, *Kálmánczai István* Bod: Ostr. 138, de *Kálmánczei Márton* Heltai: Háló 70; a *Kálmáncseh* helynévből, vö. *Kalmanche* LevT. 1:242 stb.). — Fölsorolunk még néhány újabb nyelvjárási példát: a) előrehaladó illeszkedéssel: *fűhördűő ruha*, fűhordó ruha (Szombathely vid., Czikker Ferenc értesítése), »*harmad éha*« Arad m. Nyr. 9:378, = *harmad éve* (vö. *három évje* Kiskunság Nyr. 9:567), *istenüccse* (így Arany: Arist. 2:57), *isten üccségén* (Nyr. 10:237), *isztörgye* = *isztörgya* (**esztërja*, *eszterhajja*, *eszterha-alja*) Nyr. 3:183; — hátrahaladó ill.: *aladó* 'eladó lány' (Felnémet, Heves m.; néhol részleges előreh. ill. *eledő*), *búvájos* e h. *bűbájos* MTsz., *bűrűzű alma* e h. *borízű* MTsz., *dadó* vagyis *dedő*, kisdédóvó Nyr. 10:87, *hejkötő*: *hajkötő* Nyr. 3:428, *henem* e h. *hanem* Szék. (de e helyett *mert ha nem* szintén előfordul *met henem*, pl. Nyr. 21:571), *rözsderője* e h. *rozsdereje* Nyr. 5:64. — Elég gyakran hallani beszéd közben is tévedésből ejtve efféléket. A saját tapasztalatunkból idézhetjük a következőket: »menjen a *szócsőhöz* e h. *szócsöhöz*, *Lipőtmező*, *kötőszó* (és részl. ill. *kötőszó*); *tűzöltő* és *tuzoltó* (ezt a kettőt egy gyermek mondta), sőt *torok szultán* és *célba lovok* (e h. *célba lövök*).

hogy *Somorja* a *Szenmarja* stb. alakon keresztül lett a *Szent-Mária*-ból.

Igen sok elhomályosult összetétel van idegen eredetű szavaink között. De ezeknek legnagyobb részét már mint elhomályosodott összetételt vettük át (vö. pl. *zsandár*, *svalízsér* stb.).

III.

Az elhomályosult összetételeknek alaktani szempontból igen fontos osztálya az, melynek tagjai közül a második úgy alakul át, hogy valamely képzőelemhez lesz hasonlatos. Az ilyen szavakat a nyelvérzék hamar világos képzett kifejezéseknek minősíti, pedig a képzőkhöz legfeljebb csak annyi közül van ez eredetileg elhomályosult összetételeknek, hogy képző alakuvá vált második tagjuk valamely elterjedt képző analógiás hatására vesztette el eredeti alakját. Az ufn. *Adler*-nek kfn. *adel-ar* (Edel-Aar) felel meg; ufn. *Junker*, kfn. *junc-herre*-nek. Amarra vö. *Reiher*, *Sperber*-t, emerre *Schreiber*-t stb. A ható képzőalak természetesen ama szócsoportokban virágzik, amelyekbe az átalakuló szó is tartozik alaki vagy jelentésbeli okok miatt. A *Jungfer* (*junfer*, *jumfer*) = *jung-frau* s fejlődésére bizonynyal erős hatással volt a *Schwester*

Efféle kifejezések összetétel-voltát annyival is fontosabb megállapítani, mert hiszen az illető képzők történetében zavarokat okozhatnak. Efféle elhomályosult összetételekre utal Brugmann Károly is egyik legújabb akadémiai értekezésében.¹

Ha az ember e latin szavakra gondol: *capillus*, *medulla*, szinte lehetetlen, hogy — föltűnjön neki valami. E szavak végzetei oly ismerős hangzásuak, hogy eszünkbe sem jut róluk töprengeni. Azt hisszük, hogy szinte látjuk alakjukon fejlődésük történetét. A nyelvérzék azt súgja, hogy *capillus*, *medulla* valami kicsinyített kifejezések stb. Brugmann jelzett értekezésében valóban szellemesen mutatja ki, hogy e kifejezések elhomályosult összetételek és pedig olyanok, melyeknek második tagja képzőalakká korcsosult.

Capillus jelentése: Haupthaar, a koponyának szőre, haja. Világos tehát, hogy a *caput*-hoz valami köze van. Gyakran úgy is magyarázzák, hogy egyszerű kicsinyített alakja a *caput*-nak. De bajos

¹ Verdunkelte Nominalkomposita des Lateinischen und des Griechischen. Berichte über die Verhandlungen der königlich sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig. Philologisch-historische Klasse 58 : 158—178. Leipzig 1906.

elképzelni, már nyelvlélektani okból is, hogy kicsinyítővel képzett névszó gyűjtő-fogalmat jelöljön. Azt is mondták, hogy *capillus* eredetileg kicsinyítő képzővel ellátott melléknév volt s a kifejezés ebből rövidült: *capillus crinis* (vö. azt mondjuk *villamos*, eh.: *villamos kocs*i v. *vasút*, sőt azt, hogy *földalatti* eh.: *f. villamos k.* v. v. stb.). Ám földerítetlen, mint lett a *caput*-ból *capillus*. — Ahol a legnagyobb fényességet láttuk, ott van a legnagyobb homály. Az ismerősnek hangzó *-illus* vég okozza a nehézséget. A *capillus* ugyanis a Brugmann új föltevése szerint elhomályosult összetétel. Az első tag valóban *caput* volt, a második egy **pillo* (jelentése: nemez) szóalak (vö. *pīlus*, 'das einzeln Haar am Körper', *pilleus*, *pilleum* 'Filzkappe, Filzmütze'; vö. **pīles* 'Haarmenge, Filz' stb.). A fejlődés útját Brugmann így képzei: **capot-pillo* vagy **capet-pillo*, vagy pedig *caput-pillo* > **capoppillo* > **capep-pillo* > *cappillus* > *capillus*.

Hasonló a *medulla* szó fejlődése története. Ennek is van köze a *medius*-hoz, de ez sem kicsinyített alak, hanem elhomályosult összetétel, melynek elképzelt eredeti alakja: **meḥi-pollo* melléknév, melynek jelentése »quod in medio ramo (caule) est, was in der Mitte, im Zentrum des Pflanzenstengels ist.« Szavunk jelentése: velő és pedig a csont veleje, valamint a növény veleje, bele. Vö. gör. *ἐντεριώνη* »das weiche Mark von Pflanzen« szintén *ἐντερο*-ból. A második tagra vonatkozólag vö. gör. *θαλλός* »Schössling, grüner Zweig«; *θάλος* N. »Schoss, Spross, Sprössling« stb.

Igen érdekes a *tellus*, *-ūris* is! E szó mint tudjuk a *terra* fogalmának emennél ritkábban használt szóalakja. Ez is összetétel volt valaha. Első tagja egy *tel* gyök (vö. ószl. *stūlati* »ausbreiten«, latin *lātus* »breit«); a második pedig »Saum, Rand« jelentésű szó: **ōus*, **ous*, úgyhogy e szó eredeti jelentése 'orbis terrae, földkerekség' volt.

E fejtegetések ilyen vázolt alakjukban is nagy óvatosságra intik a képzők történetíróit. A képzett szóalakokat mint egyes képzők példáit nem szabad felületesen egymásra halmozni, hanem valamennyit alaposan meg kell vizsgálni, hogy ismerős alakjaik mögött nem rejtezik-e egy-egy elhomályosult összetétel?!

IV.

Lássunk most még egyes kifejezéseket, amelyeknek összetétel-voltára még nem utaltak s amelyeknek elemeit még nem magyarázták, bizonyították be.

bukfenc. E szó megfejtésére szintén népnyelvi alakjai vezetnek bennünket. Feltűnő, hogy a népnél igen el van terjedve a *bakfincál*, *bakfincoz* alak (MTsz.). Vannak igekötős összetételei (*ki-bakfincoz*, *le-bakfincoz*), sőt még trágár félremagyarázott alakjai is. A *bukfenc* elhomályosodott összetételből származott. Van ugyanis egy régi szavunk: *fincároz*, *fincol* (NySz.). Jelentése: petulcio, lascirio. Az eredeti összetett alak tehát ez volt: *bakfincároz*, *bakfincol*. Ez alak, láttuk, ma is él a nép ajkán. S valószínűleg a kombináló szóalkotás útjain, vagyis a *bukik* közbehatására — a rokonság megvolt a hangalakban is, a jelentésben is, — keletkezett a mai köznyelvi alak, a *bukfencez* s belőle elvonás útján a *bukfenc*.

csalamádé. Tudjuk, hogy a *csalamádé* kukorica-takarmány. Mikor a gazda a kukoricát elveti, bizony nem veti a magot amúgy szép rendén, ahogy olyankor látjuk, mikor a kukorica már veti a fejét. A kukorica sűrűn kél ki, csak a kapa válogatja ki a megmaradandó csemetét, körülkapálja s így alakítja a kukorica-szárak leendő egyenes utcáit. A megkapálatlan kukorica sűrűn nő ki, bokrosan egymásba gabalyodnak levélszárai; ha levágják, pompás, télre is eltehető takarmány lesz belőle. Ez a *csalamádé*. Mi e szó eredete? Tudjuk, hogy a magyar nyelvterület jó részén a kukoricának *málé* a neve (vö. MTsz.). S van egy régi szavunk: *csádé*, melynek jelentése: Strauch, Gebüsch (NySz.). Ez a *csádé* ma is virágzón élő eleme népnyelvünknek (MTsz.) s *csadaj* alakja is föl van jegyezve Erdővidékről, Göcsejről. Nem lehetne-e tehát a *csalamádét* olyan *málé*-nak tekinteni, amely kapálatlan maradt, tehát *csadaj*? Vagyis: *csalamádé* = *csadajmálé*?

csimmetget. A MTsz. ezt mondja e szóról: »kutyát uszítgat (e szóval: *csim meg* = csipd meg) Székelyföld Kiss Mihály«. Debrecenben sokat énekelgettük a Nagyerdőn, valami társas fiújátékban:

Csimmeg bogár a fejít,
Csimmeg bogár a fejít!

csuhuj. A palócok mondják: *Mi van acs csuhujba?* = mit titkol? mit rejteget? Lisznyai is énekelte:

Egyiknek kalácsot dugok csuhújába
A másiknak lenszösz gyűrök a hajába.

Lisznyai: P. Dal. 109.

Ez a *csuhuj* nem egyéb, mint: *csuha-ujj*.

eszterhaj, eszterhéj. Az *eszterhaj* nyilván ez összetételből keletkezett: *eszterha alja*. Erre utalnak ez alakok: *esztré-ájja* (Komárom m. Nagy-Igmánd), *eszterhéja* (házeresz, Bukovina, Nyr. 6:472), *eszterhaj* vö. ismét Lisznyainál:

Kukorikós kis kakas!
Alig vagy még tarajos,
Máris az *eszterhajba*
Kukorikolsz hajnalba.

P. Dal. 65.

Vaddarázs rak fészket az *eszterhéj* közé. P. Dal. 132.

Itt a fejlődést így képzeljük: *eszterha-alja* > *eszterhajja* és személyrag nélkül: *eszterhaj*; majd a *haj* > *héj* mintájára *eszterhéj*.

hászija. Debrecenben, de a MTsz. szerint Debrecen vidékén is, meg másfele is így hívják a padlást. Összetétel korában e szónak ez volt alakja: *ház-hija*. A padlásnak ugyanis a magyar nyelvterületnek nagy részén *hiu*, *hé*, *héj*, *hél*, *hí*, *hij*, *híj* a neve. *Ház-hija* tehát = ház padlása. A hangtani átalakulás igen egyszerű volt. A *hija* *h*-ja zöngétlenítette a *z*-t, majd kiesett s lett *hászija*.

kacskaringós. Az összetétel első fele azt a gondolatot kelti bennünk, hogy itt elhomályosult metaforikus összetétellel állunk szemben. Maga a *kacs* régi szavunk, de a *kacskaringós* nincs kimutatva a régiségből. Valószínű hát, hogy az eredeti alak ez volt **kacskeringő*, olyan tekervényes, olyan keringő, mint a kacs. Az első, a fő összetételrész mély hanguvá tette az egész összetételt. De a fejlődés régi lehet, mert a *karing* (*karingós*), *karin-góz* már a 18. században igen el volt terjedve (NySz.). Vö. még Csokonainál:

Toll, kóró, falevél, ringy-rongy egyetmással
Zug a poroszlopban *forgó karingással*. (Dor. II. én.)

kiabál. Ha az ember e szó alakjait megfigyeli, úgy, amint történeti és népryelvi szótárainkban össze vannak állítva, lehetetlen, hogy fel ne tűnjön a következő két dolog: 1. A *kiabál* mellett népryelvünkben igen nagy nyelvterületen hangzanak a következő alakok: *kábál*, *kajabál*, *kajbál*, sőt az elvonás szülte *kajaba* (veszekedés) is él a MTsz. szerint az Alföldön, továbbá *kiábál*; s ez alakok régi nyelvünkben is előkerülnek: *kajabál*, *kajálbál*, *kaja-*

¹ Lehet az is, hogy az újonnan keletkezett és önállóult *karing* a *kering*, *kereng*-gel párhuzamosan jött használatba, egyenlő jelentéssel. Vö. Csokonai uo.: Így lépked, így *kereng* Békés vármegyében | Az alföldi magyar gazda szérűjében.

bálás (NySz.). 2. A régiségben volt egy ikerszavunk: *kajál-bajál*, *kiál-bajál* és vö. ehhez *kajabajál*. Sőt maga a *kajál* is él népnyelvünkben 'kiabál' jelentéssel (MTsz.). E két megfigyelésből következik, hogy a *kiabál* elhomályosult összetétel és fejlődéstörténete a következő:

Volt eredetileg egy *kajál* régi szavunk (vö. Meñbe *kaialto* bñn GuaryK. 2. berdót igen *kaját*, Esztergom megv.). E szó jelentése eléggé magyarázza annak valószínűségét, hogy belőle mihamar ikerkifejezés keletkezett: *kajál-bajál*. S mint az ikerkifejezéseknél gyakori, az egyik tag végzete, talán mert e végzet ismétlődése a beszélőknek terhére volt (vö. *kajdabajdász*, Nyr. 8:94 ebből, hogy **kajdász-bajdász*; *turkapiszkál* [Jókai] ebből, hogy **turkál-piszkál*; *kele-kőlál*, ebből, hogy *kelel-kőlál*; *ugrabugrál* ebből, hogy **ugrál-bugrál* stb.) — elkopott s az összetétel elhomályosult. Lett tehát *kajabajál*. Ebből lett *kajabál* s ebből a *j* hátraható palatalizálására: *kijabál*, írva: *kiabál*. Tehát: *kajál* > *kajál-bajál* > *kajabajál* > *kajabál* > *kiabál*. Kissé nagy ugrásnak látszik az átmenet a harmadik fázisról a negyedikre. A fejlődést a nyirbál, valamint járkál, faragsál gyakorító képzők analógiája okozhatta, annál is inkább, mert gyakorító alakok gyakorító jelentésű szavunk hangzásakor könnyen asszociálódhattak.

lapitánjárom. Ezt a szót hiába keressük szótárainkban. Néhány éve hallottam Szabófalván (Romániában), ahogy a kertben sétáltam egy csángó barátommal s a növények neveit gyűjtögettem. *Lapitánjárom* mondta vezetőm s a napraforgóra mutatott. (Azóta újabban írta is egy levelében.) Ez hát nem egyéb, mint a szép székel *naputánjáró*-nak elhomályosodott (elkorcsosodott) alakja. Hány ilyen megtépzott külsejű szó alatt rejtezik nyelvünknek sok nemes drágagyöngye?!

RUBINYI MÓZES.

JÁTSZI NÉVSZÓKÉPZÉS

(különösen gúnynevekben és találós mesékben).

— Második közlemény. —

Kicsinyítő képzők.

-cska, cske.

A ma »legközönségesebb s legelevenebb kicsinyítő képző« nem nagyon kedvelt a játszi szóképzésben; alig egy pár példán fordul elő. Ez is figyelmeztet bennünket arra, hogy a használatos képzők közül a gúnyos értelműek, egyébként pedig a ritka, homályosuló félben

lévő, vagy éppen kihalt, vagy idegenből kölcsönzött képzők legsűrűbben használt eszközei az ily szóalkotásnak. Ha meggondoljuk, hogy a ma tréfás vagy gúnyos értelemben használt kicsinyítő és becéző képzők megfelelői a körülöttünk lakó szláv népeknél megtalálhatók, hozzávéve azt, hogy a szláv eredetet nem egynél kétségtelenül, szembeszököen láthatjuk; ha meggondoljuk másfelől, hogy ma is használunk föl idegen nyelvből vett képzőket a tréfás szóalkotásban (vö. III.), akkor talán következtetésünk az lesz, — a nyelv génusza ugyanaz lévén ma is, mint századokkal ezelőtt (vö. pl. csak a Dubnici krónika káromkodását a németről), — hogy a szláv kicsinyítőket nyelvünkben a játszi szóképzés honosította meg. — A tudományos nyelvészeti spekulációk haladásában egy új irány (Wiklund K. B. Finnisch-ugrisch und indogermánisch, Le Monde Oriental, 1. füzet Uppsala) az ősrökonságra irányíthatná gondolatunkat, de mivel kicsinyítő képzőink szláv megfelelői összetételnek bizonyulnak (vö. Belic ért.) s ez egyszerűek a magyarban nincsenek meg mint eredetiek, csakis átvételről lehet szó. S ez átvétel alapját a tréfás szóalkotásban látom. Bár »azt a kérdést, hogy mennyi itt a szláv hatás, mennyi a véletlen találkozás, lehetetlen úgy mellékesen eldönteni, ahhoz egy széles alapra fektetett önálló tanulmány szükséges, amely mindenek előtt a magyar nyelv történetéből és a rokon nyelvekből kifolyó tanúságokat tisztázza«. (Asbóth. A szláv torokhangok változásai. I. A *k* > *č*-féle változás. Nyelvtudomány I. 12.)

a) Rendes képzés.

himecske, pénz, tm. Kr. 350.

Imricske AGy. 2:258. Vö. *Imriske* TMNy. 552.

b) Az alapszó alakja vagy értelme tréfás.

bibicske, kiolvasó versben. — Egyedem, begyedem, *bibicske*. Ethn. 6:409.

c) A képző alkalmazása tréfás.

Kúticska, gn. Nyr. 27:384. — Vö. *Kuti*, *Falukuti* stb.

möndölecse, a juh ritkán használt mesebeli neve a lassú »möndögelésről« Udvárhelyszéken. Kr. 509; 545. — Vö. mezei *szöcske*: nyúl tm. Kr. 342. Szökik = ugrik.

-ka, ke.

Gyakori, de itt-ott különösen a vele képzett becézőneveket gúnyolódásnak veszik, mint Kölesden sértők a következő nevek: *Gyurka*, *Miska*, *Zsuzska*. Nyr. 33:479.

a) Rendes képzés, de az alapszó jelentésváltozásával.

Haska Tóni, gn. Kálm. 1:60. Vö. *Haskó*.

b) Az alapszó értelme vagy alakja tréfás. Különös figyelemre méltók itt az ily jelentésszűkülések: *fehérke* = *cérna* stb.

alapka, tanári alapvizsga L. (Eötvös-Koll.).

csiszka, csizmadia. Nyf. 10:24 — Vö. *csiszlik*, *csészko*.

Csontorka, gn. Nyr. 26:142. — Valószínű, hogy itt nincs is *-ka* kicsinyítő, hanem az egész szó jövevény, mert vö. TSz. *csontorka*: világitásra használt vékony, hasított fácska (Karancs vidéke).

Dömszke, gn. Kr. 388. Alapszó?

fehérke, *cérna*, tm. Nyr. 3:328; *fejérke*, u. a. tm. Kr. 340.

fényeske, tű, tm. Nyr. 3:328; Kr. 340; *fényöske*, pénz Nyr. 20:284.

füstöske, fazék tm. Nyr. 20:284.

Manka, gn. Nyr. 13:48. Vö. *manci*, *manka*, kis *malac*, Ar.: Hátr. Pr. 403; és *maca* (TMNy. 552).

Mondika, gn. Nyr. 27:384. Az alapszó már deverb. *i*-vel játszian képezve.

Nyivászka, gn. Kr. 388. Vö. Kr. Tsz. *nyivászka*: élehetetlen *vannyogó* — inkább *leánykáról*. — *Nyivákol*, *nyivászkol*?

Tőpönke, gn. Kr. 388. Alapszó: *tőpörödik*?

vöröske, hús tm. Nyr. 20:284.

c) A képző alkalmazása tréfás.

baszka, eszelős, szeleburdi Nyf. 10:70. — Trágár etimológiával az ilyenek helyett, mint *bászli*. Vö. *toszka*.

Csoszka, gn. Mert *csoszogott*. Nyr. 9:191. Lehetne elvonás is? — Vö. *csuszka* < *csuszkál*.

Egyébke, gn. Egy *teddide-teddoda* paraszt emberke, kin a felesége kifogott. Nyr. 3:526. Felemlitem itt a *héka*, *hékám*, *hékás* szavakat, melyeknek eredetére némi világot vet az, hogy a túlontúl való kicsinyítés pl. némely háromszéki vidék tulajdonsága, ahol nemcsak igéket, névszókat kicsinyítenek (pl. csak egy cseppecskét nyalintottam a nyelvem hegyecskéjén), hanem határozó-, sőt indulatszókat is: *hallod-e hécske!* Kr.

Lödörke, penis, ill. harangütő. — Parton ülő remetének kicsüng a *lödörkéje* v. *lödörgője* Nyr. 2:468.

Nemtudomka, egy királyfi neve, ki mindenre így felel: »nem tudom«, Gaal György. Magyar Népm. 2:37.

Nyirka, gn. Mivel nyírt haját viselt. Nyr. 10:142. — Vö. TMNy. 472. nyir főnév. »A nád *nyirja*: a nád része, hol lenyíratik, töve, kopója« Magyar Nyelvészet 4:242. L. még Nyr. 35:397.

toszka, bolondos. Nyf. 10:72. Vö. *baszka*; *toszni*.

-ika, ike.

A TMNy. külön megállapodott képzőnek veszi, de azért az ily virágneveket, mint: *őszike*, *délike*, Tompa: Virágr. a *-ka*, *ke*

képző alatt sorolja fel a *bácsika*, *nénike*, *urfika* szavak társaságában. — A képző alkalmazása tréfás.

Futika, gn. Nyr. 11:45; *futyika*, bolondos Nyf. 10:25. A nyelvérzék ingadozik, hogy futiból képzett kicsinyítésnek vegye-e ezt az egy adatot, vagy *-ika*-t tréfás szláv átvételnek nézve a III.-ba sorozza, vagy végre ide ossza be, ahol most van. Talán mégis szláv képző.

-cs.

Bár a TMNy. együtt tárgyalja a *-csa*, *cse*, *csi*, *cs* képzőket, mi mégis kénytelenek leszünk szétválasztani őket, mert a *-cs* eredetinek látszik, melynek első foka *-s* (likasos > *líkacsos*, innen elvonással *líkaacs*, Nagyszigethi K. Nyr. 17:359 és Nyhas³. 95), míg másfelől a *-csa*, *cse*, *csi* becéző keresztnevekből terjedtek el (nem nagyon, az igaz), vagy pedig egyenes átvételek a szlávból. De még akkor is, ha ez a *-cs* nemcsak nem eredeti hang, hanem »az egész képzésnek eredeti volta bizonytalan«, mint a TMNy. véli, akkor se szabad a másik két képzővel együtt tárgyalni, mert véleményem szerint fontos az a jelenség, hogy a *-cs* becéző nevekben nem fordul elő, míg a *-csa*, *cse*, *csi* nagyobbára becéző nevekben járatos. — A képző alkalmazása tréfás.

Nyaktekercs, gn. Nyr. 12:144; zsidó gn. Nyf. 26:24; zsidó gn. félretartja a nyakát. Nyr. 20:478.

Takarcs, gn. Fösvénységig takarékos nő. Nyr. 4:432.

Vö. *tekercs* és *tekerese*: rétes (TSz.) és *vakarcs*. Itt most három kérdés merül föl: 1. *tekerese* alakból rövidült-e a *tekercs*, vagy önálló alakulás mindkettő? (utóbbira mutatna a *vakarcs*), 2. mivel az itt felhozott szavakban nem névszó a képzés alapja, hanem ige, nem a *forgács*-beli *-ács* (vö. Nyhas³ 90) változata-e az egyszerű *-cs*? 3. nem ugyanazzal a deverbális tréfás *-cs* névszóképzővel van-e itt dolgunk, amely az *-an* *-en* képzős mozzanatos igékhez járulván, az egész *-ancs*, *encs* képzőnek ill. imperativusnak) tűnt fel s így általánosult?

Ha az első két kérdésre nem is tudok egész határozott választ adni, a harmadikra csakis igennel lehet felelni, s eszerint már most ide a *-cs* alá sorolandó az összes *-ancs*, *encs* alatt felhozott adat, nem tagadva azonban azt, hogy az *-ancs*, *encs* ma már mint külön képző él.

-csa, cse.

E szláv eredetű, nagyobbára becéző keresztnevekben járatos képző csak ez egy adatomban fordul elő:

Palcsa, egy Pál nevű gyerek becéző neve L. (Kömlöd, Komárom vm.).

-csi.

A becéző képzőül használt, szláv eredetű *-csi* köznevekre is áterjedt, így *hazugcsi*, s valahogy *kíváncsi*, *ugráncsi* TMNy. Említsük meg, hogy Kölesden *Jancs*, mint sértő név használatos. Nyr. 33:479. vö. *-ka ke Miska* stb.

b) Az alapszó értelme vagy alakja tréfás:

kroncsi, korona (ném. Krone) L. (Budapest, Lipótváros).

c) A képző alkalmazása tréfás.

Bogdáncsi, gn. Kr. 388. Az erdélyi örményeknél gyakori Bogdán keresztnév nem használatos a székeleyknél.

Fogacsi, gn. Nyr. 27:48. Vö. *fogacsi* banya = elől csorba fogú vén asszony L. *Fogasi*: a farkas neve mesében, Vitkovicsnál (TMNy.).

forgócsi, ugrálva, forogva mondják a gyerekek fürdés után, hogy a víz a fülükből kijöjjön: Kicsi gócsi, gócsi | Kerek föl forogócsi. Nyr. 4:285. Itt e képző alighanem a *kicsi* szóból vált ki.

-ca, ce, ica.

Szláv kicsinyítő, mely sok kölcsönszóban jött át a magyarba s mivel némelyeken érezhető volt a kicsinyítés (pl. görbice) nyelvünkben is, e szavakból kiválasztva képzőnek alkalmazták (TMNy), különösen becézőnevekben.

a) Rendes képzés.

Görbice, gn. Púpos hátú. Nyr. 4:431. Az egész szó szláv jövevény?

tányérica; — két gyermek egymással szemközt állva húzza egymás kezét s forogva danolja: *Tányérica-babica* stb. Kálm. 1:82. Vö. *tányérica*: napraforgó Szeged Nyr. 7:381 (TMNy.).

b) Az alapszó értelme vagy alakja tréfás.

cica-maca, fogócska, gyerekjáték. Kálm. 1:81. Vö. *manka, manci*.

-d.

Talán merészség a ma kihalt *-d* valódi magyar kicsinyítőt látni az alábbi egy példában, de máshova nem lehetett beosztani. A képző alkalmazása tréfás.

Birtzd, gn. Nyr. 9:336. Alapszó: *birizgál*?

-i.

E részint német, részint szláv eredetű képző a becézőnevekből terjedt el; rendes képzésben is találjuk, de legtöbbször ugyanaz az eljárás, mint a keresztneveknél, t. i. a kéttagú szók

nyerésére való törekvés következtében, a szó első szótagját vágjuk el s ehhez ragasztjuk az -i-t (vö. már TMNy-ban: Medi, Mednyánszky festő familiáris neve). Alapszóul főleg tulajdonnév szolgál, *közkedvelt* személyek, helyek nevei. E képző a budapesti argot-ban igen gyakori, s mint az alábbi példák igazolják, volt egy idő (az 1900-as évek eleje), amikor az Eötvös-kollégiumban a szó szoros értelmében dühöngött s úgyszólván minden képzelhető szóhoz hozzájárult.

a) Rendes képzés.

Göndri, gn. Nyr. 8:476.

Kani, zsidó gn. Kohn Nyr. 10:335. Vö. *kani*: kan disznó. Kálm. Koszor. 1:226 (TMNy.).

b) Az alapszó értelme vagy alakja tréfás.

Anyoli, gn. Kr. 388. Alapszó? Lipszky Rep. szerint Komárom m.-ben van egy *Anyala*.

Árpi, gn. Árpád. L. (Eötv.-Koll.).

Bagi, gn. Kr. 388. Alapszó?

Boci, gn. Bockónak hívták Lef. — vö. *boci*: borju.

Bunyaci, gn. Nyf. 33:32. Alapszó?

Csivíri (Vajdovics) Jankó. Ethn. 7:457.

Demi gn. Demeter a vezetékeve L. (Eötv.-Koll.).

diri, direktor, színigazgató L. (színész-nyelv).

doki, doktorátus L. (Eötv.-Koll.) Nem igen használatos; *dokizni*.

Döndi, gn. Kr. 388. Alapszó? Vö. *dundus*.

Ducsi, gn. Kr. 388. Alapszó?

Furcsi, gn. Egy furcsa álomról: nyertett. Nyr. 5:46.

gimi, gimnázium. L. (Bpest, Veres-Pálné-utcai leánygimnázium).

Gombi, gn. Gomboz igazgató neve L. (Bpest, uo.).

Herpi, gn. Herbert keresztnévből L. (Eötv.-Koll.). Vö. Herpesz

III. cs.-ban

Kami, Kamaraerdő a budai hegyekben. L. (Eötv.-Koll.).

Kali, gn. (kalapból) *Grünhut* a vezetékeve L. (Eötv.-Koll.).

Kancsi, kutyanév. Kr. 391. Vö. *kancsal*.

Kapi, a Kaplony-uca elején lévő diákkávémérés. L. (Eötv.-Koll.).

kupi, kupleráj, a debr. diákny. Nyf. 26:42; különben általános.

Lági, bpesti Városliget. L. (Eötv.-Koll.).

Mészi, becézőnév, Mészáros színész L. (Kolozsvár).

Noszi, gn. Noszkay a vezetékeve L. (Eötv.-Koll.).

Paci, gn. kis termetű egyén. Lef.

Pasti bácsi, Pasteiner Gyula, a bpesti egyetemen a művésztört. ny. r. tanára. L. (Eötv.-Koll.).

lesipecsi, disznótorkor adják a várákózó gyerekeknek, néha maga a csülök. Nyf. 26:11. Vö. *lesipecsénye* és uo. 42. l. *pecsi* = hús a gyerekenyelvben és *les*.

pedi, tanári pedagógiai vizsga; *pedizni*; L. (Eötv.-Koll.).

csipi, *csip*, *csip* "csip"

csipi

Pitri, gn. Péter nevű viseli, nyilván ebből való. Nyr. 10:141.
Puki, gn. Mert olyan kis hasas gyerek volt, mint egy pók.
 Nyr. 9:192. — De ez a magyarázat gyerekes és hangtanilag lehetetlen. Alapszó inkább: *pukkad*.

szaki, tanári szakvizsga; *szakizni* L. (Eötv.-Koll.).

Sziki, Szikszai vámház-körúti vendéglője. L. (Eötv.-Koll.).

Tötyi, gn. Kis termetű. Lef. vö. döndi.

Vari. Ma már megszűnt Variété-színház a Városligetben. L. (Eötv.-Koll.).

Vási, a Központi Vásárcsarnok vendéglője. L. (Eötv.-Koll.).

Zapi, Zapotočny egyetemteri vendéglője. L. (Eötv.-Koll.).

Zimi, Zimmermann tanár neve. Lef.

c) A képző alkalmazása tréfás.

Mógor gn. Nyf. 33:31. Bujsz?

-di (gyi).

E gyakori képzőbokr már a TMNy-ba is úgy van felvéve, hogy »leginkább tréfás, gúnyos melléknevekben szerepel«.

a) Rendes képzés (különösen gyermekjátékok jelölésére)

kérősdí, gyerekjáték. Nyr. 34:326.

kotlósdí, a gombozás egy faja. Nyr. 34:326.

Lengődi, gn. Kr. 388.

vesdi, versenyfutás. Kr. 523. Vö. *vess* v. *vers*: verseny; és *vesd* el magad: nosza szaladj, iramodj!

b) Az alapszó értelme vagy alakja tréfás.

Áncsordi, gn. Kr. 388. — Ácsorog?

ánkodi, hülye Kr. 491. Vö. *ánkódi*, *ánkó*, *ángóbángó* (TSz.).

Cigdi, gn. Cigány. Nyr. 19:144. Ugyanaz az eljárás, mint az -i képzőnél a b) alatt. Kéttagúságra törekvés.

csiprozsdí, egy gyerekjáték neve. Nyr. 34:326.

dombosdi, fedő, tm. Nyr. 28:527. Vö. *púposdi*.

Dömszödi, gn. Kr. 388. Vö. döndi. Alapszó?

fehérdi, ezüst pénz tm. Nyr. 2:468.

Lecsperdi, gn. Kr. 388. Vö. Kr. Tsz. *lecs*: elfőtt ázalék; *lecs-káposzta* = lucskos káposzta. Lecs, kicsi-ficsi, lecsperdi.

lyukasdi, fazék, tm. Nyr. 2:469 (az effélékre a TMNy. is utal);

lyukosdi, u. a. tm. Nyr. 28:527. *jukazsdí*, u. a. tm. Nyr. 2:468.

pirosdi, hús tm. Nyr. 7:133. Vö. *veresdi*.

púposdi macska, tm. Nyr. 15:44; *púpozsdí*, fedő, tm. Nyr. 2:468. Vö. *puposdim*.

szőrösdi, láda (?) tm. Nyr. 15:44; *szőrözsdí*, macska Nyr. 2:468. Vö. *szőrösdi*.

Tikolódí, gn. Tyuklopó. Nyf. 34:183. — -ol, -ódik.

veresdi, hús tm. Nyr. 2:468; (vö. *pirosdi*); *veres* pénz 7:133.

c) A képző alkalmazása tréfás.

Baszodi, gn. Nyr. 27:192. Vö. *baszka*, *toszka*.

Báró bikficvakaródi, zsidó gn. Nyr. 4:240. A *b)* alá is lehetett volna sorolni.

Csaldí, alföldi betyár gn. Nyr. 27:144. Vö. csali.

Kakasdi gn. Nyr. 3:566. S e guggoló gyerek-játékban:

Haj lapula, lapula, *kakasdi* lapula,

Kerekesi széna.

NM. 1:416.

kanfurgyi, parázna. Nyf. 16:49. — Kan; fúr.

Kapdi, zsidó gn. Nyr. 21:46.

Koplaldi, személynév. Nyf. 10:60. Alighanem ragadványnévből.

Kóródi, gn. Kocsmáros, házfedele kóró volt. Nyr. 8:383.

Szárnyadi, gn. Az anyja eleven leány volt. Nyr. 9:190.

szeékédi, mészárszék, tm. Nyr. 7:133.

-ó, ő.

Szláv eredetű becéző képző; a keresztnevекből, melyeknél a magas hangok (pl. *Pető*) már a magyarban alakultak, átterjedt különösen a rokonsági szókra és állatnevekre. Mindig önkényesen elválasztott tőhöz járult, pl. *édő*, édes anya, apó, anyó stb. Janó, Danó, libu, cicuka stb. (TMNy.)

a) -ról szó sem lehet.

b) Az alapszó értelme v. alakja tréfás.

angyalbögyörő, krumplinúdli nevű téstás étel. Nyf. 26:25. Vö. *pöszörő*, kis gyermek, tkp. bögyörő, kis penis. uo. 19. l.

Cigó, gn. Nagyon fekete örmény gyerek. L. (Kolozsvár). Vö.

Cigó lónév Kr. 389. — Cigány.

Csirigó (Majoros) András, gn. Ethn. 7:457. Vö. Csiviri.

Dudó, gn. Dunnyogós ember. Nyr. 2:524.

Fifó, gn. Fífből, ami már maga is az. L. (Eötv.-Koll.).

Gágó, gn. Kr. 388. Alapszó?

Göndő, gn. Kr. 388. Alapszó?

kápó, káposzta, tm. Nyr. 3:37.

Kátó, gúnyolódó elnevezés. Kálm. 1:213.

Kópó, valami szellem neve, akit a gyerekek így idézgetnek: Kêj föl Kópó | Kopogatni. Kálm. 3:295. Vö. Gyűj' föl *Kópé* | Kopogatni. Kálm. 3:295.

Lotyó gn. Lötyögő járású fiú neve. Mar. — Lotyog.

Matyó, gn. Mátyás. Kálm. 1:213.

Pikó, gn. Kr. 388. Vö. Kr. TSz. *pikátos*: kényes, válogatós.

Pikó: bohó. — Alapszó?

mezei *tacskó*, nyúl, tm. Kr. 348. Vö. tacska. Alapszó?

tácsó, tátombák: tátott szájú együgyű. Kr. 519. Vö. uo. *tácsog*: szájtátva bámészkodik, ámolyog. Vö. tátó.

c) A képző alkalmazása tréfás.

csiszlíkó, városrész Szolnokon. Nyr. 34:439.

palackó, értelmetlen szó egy körjátékban: Jádi Lackó, nagy palackó. SN. 268.

-kó, kő (ko).

E szláv eredetű képző nagyobbára becéző keresztnevekben és a gyereknyelv szavain található. Érdekes, hogy a *Jankó* sértő név Kölesden (Nyr. 33:479).

a) Rendes képzés.

Haskó, gn. Pókhasu Kr. 501; *Haskó* (Váncsa) Samu, gn. Nyr. 33:535. Vö. Haska. — Gyereknyelv: *haskó*, has (TMNy.).

b) Az alapszó értelme vagy alakja tréfás.

ánkó, hülye Kr. 491 és Tsz. Vö. *ánkodi*, és ángo-bángo ua. *ánkál*, lanyhán dolgozik. TSz. Hangutánzó alap szó; *nyám-nyám*.

Babko, gn. Nyr. 8:476. Biztosan kis termetű.

Fodor *Csészko*, gn. Nyf. 33:32; *csészko*, a csizmadiák gn.-e Nyf. 34:50. Vö. csiszka, csizlik.

Totkó Ebert, gn. Az apja tót volt. Nyr. 29:279.

c) A képző alkalmazása tréfás.

Tejko, gn. Nyr. 8:476. Biztosan szerette a tejet. Vö. gyereknyelvben: *tejkó*, tej (TMNy.).

LACZKÓ GÉZA.

KOLOZSVÁRI GLOSSZÁK.**VIII.**

kj nyilatkoztatni: recludere X_1

nyjr (fa), *nyjr*(-fa) vö. fa

nyjrő: rasor X_1

utat *nyttanij*: *aperire* P_8

niomni: coercere E_2

meg *niomni*: premere T_6

pecziet *niomo*: sigillum Z_3

nyomodnij: concutere T_1 [Három-
széki tájszó l. Tsz.]

niomor: clades, strages D_8

niomorusagh: erumna I_2

niomorusag: naufragium (alias) Q_1

niozolio (azzonj) vö. asszony

nyögés l. nieges.

niughatatlan: importunus M_4

niugogial kevese: pausare, re-
quiescere S_3

el *nyjtozot*: prostratus U_1

niuzas, foztas: expilatio I_3

nyüg, az melj az pisen laban vagion:

plica? plicatura T_3 [Szekely

tájszó, vö. Tsz. csak Kiss Mihály
adata ismeri ezt a jelentését]

nyüüg, az melj az pisen labara

akad, Az mi az pisen labara

akad: tricae Cc_6

nyüugh: compes E_3

oczmanlani: maculare, deturpare

oda: istuc, illuc N_3 [M_4

fa *odua*: specus arboris Aa_2

oduas: cauus D_6 [*animus* T_6

zwem *ogga* [?] vala: praesagiebat

ohajntanij: aspirare B_4

ohaitani: spirare Aa_2

ok, bizonsag: argumentum B_3

alkolmas *okk*: causa probabilis T_8

okos, raúaz: versutus Dd_3

okoskodas: ratiocinatio U_4

oktalan vö. vad

oktalanul l. bolondul

vad *olajj* (fa) vö. fa

olaz vö. *orzag*
dizno oll: suarium Bb₁
dysno ol: porcistatum T₅
old, l. *ogga*
oldal: latus O₁
meg odoznij: piare, purgare T₂
meg odozni bünből: expiare I₃
oltalmazni, megtartani: tueor Cc₇
 munire P₈
otalmazo: patronus S₂
otalom: munimen P₈ patrocinium,
 defensio S₂ refugium X₂
oltanj: inserere M₄
oltar: fanum I₅
oltar (zentség) vö. szentség
oltatot: insitus M₄
olto (agg) vö. ág
oltouan, oltovanj: ramus Bb₃
elolvadni, el áznj: *diffluere* G₄
oluado (allat) vö. állat
oluasok l. bocziatok
olwasthani [!]: liquare O₃
omlas: ruina X₄
ondok, rut, ektelen: sordidus Aa₂
ondoksag: sordes Aa₂
feier onn: stannum Aa₃
fekete onn: plumbum T₃
onzollak: obtestor, precor, R₁
ontok: subtegere Bb₂
orcza, all: maxilla P₄
Eb orcza: *kyopes* [?] N₃
gjenge orcza: —
ordas: l. sarga
sereg orra: acies [Jegyzet: *acie* [!]
 tulajdi [!] *wtközett*] A₃
az sereg orraban (eset el) vö.
orso: pensum [!] S₄ [elesik
orzag (úta) vö. út [sincs meg]
ados orzag: provincia U₁ [Sehol
chjeh orszagh: Bohemia C₄
Francia orszagh: Gallia K₂
horvat orszagh: Croatia F₄
lengiel orzag: Polonia T₄
magiar orszagh: Pannonia S₁
olaz orzag: Italia N₃ [nia y₄
tot orzag: Dalmatia G₁ Sclauo-
ostombok [!], ostoba: stupidus Bb₁
 [Sehol sem fordul elő]

ostor: mastix, flagellum P₃ scu-
ostor menj (ffa) vö. fa [tica y₄
ostromlas: insultus, invasio, ag-
ozlop: columna E₂ [gressio M₄
oztan: preterea T₇
abrak ozto: pabulator R₄ [P₅
osonnja: merenda, ein mittag essen

őkör: taurus Bb₄
őkör, bika: bubalus, bos D₁
olj ökör kj nem hagia magat az
 iaromba fognj: *detrectans bos* G₃
*ökörne*k (lepenieie) vö. lepenye
ökör nyelw (fw) vö. fű
ökör zem: *trochilo* [!] Cc₇
ököör szem: *aesalon* I₂ [PP.-nál:
 ölyv, kánya] l. wrge
konia ökör, buta, kajla: *camurus*
öl: *orgea* [!] R₃ [bos D₃
öleles: amplexus A₇
öleles, öleből [?] complexio E₃
ölelnj: complexari E₃
öll: amplexus A₇
meg ölnj: extinguere I₄
magat meg ölni: *consciscere sibi*
öltözet: cultus F₄ [mortem T₁
ör allo (hely) vö. hely
ördög (rokolya) vö. rokolya
az pokolbeli ordogók [!]: *furiae*
 infernales K₂
az pokolbeli ordógokot [!]: *inferos*
öreg l. nagj [manes U₃
öregbiteni: amplificare A₇
öregbüles: incrementum M₂
hotar örízeő: camparius D₃
örmenj: sirtis Z₄
oróke valo: perennis S₄
meg éöröködöt: inolitus, insuetus,
örökseg vö. levél [ungewonet M₄
örökseg attiatol marat: patrimo-
örv: vervex Dd₃ [nium S₂
örvlnek: gestio K₃
örvlni: exultare I₄
örvlni, tapsolni: applaudere B₂
öruenj: gurges L₁
öruenj (giwker) vö. gyökér
erdő örző: *saltuarius* y₂

ösuenj l. gyalogút
 ősz: autumnus C₂
 ezuer: mulus P₈
 őtt leveleő (fw) vő. fű
 boglaros w (olv. őv): batillus,
 [olv. balteus] C₃
 eő: cestus, cingulum D₇
 owem l. ogga
 ozűegy, arua: orphanus U₂

pachyrta: alauda A₆
 pachirta, paczirta: coridalus F₃
 kezi pais: pelta S₃
 palack (feregh) vő. féreg
 palaczinta: popanum T₄
 valligerő palast: amiculum A₇
 palasztolnj: dissimulare H₁ l. el-
 papa (fw) vő. fű [fedezni
 paraia valaminek: vapor Dd₁
 paroncziolny l. tanolsagot adni
 parancziolat: edictum H₃
 paraszt: agrestis A₆ incompus M₂
 pare l. czékla
 part (wtés) vő. ütés
 parta: mitra P₆ circulus D₈
 partos: seditiosus Z₁
 partth: littus [!], ein staden O₄
 pastor: pecudarius S₂
 barompasztor: magister pecoris P₂
 dizno pásztor: suarius Bb₁ Bb₃
 menes pásztor: equiso I₁
 patika (zerzam) vő. szerszám
 patikaros: aromatarius B₃ phar-
 pating: restis X₃ [macopola T₁
 patingh, guss: cohum, est restis
 quo ligantur animalia E₂ cantus
 patkan: ratus [!] X₁ [D₃
 (lo) patko vő. ló
 patok: talitrum, ein knupe Bb₄
 peczenie: exta I₄ [MA.-nál is]
 pecziet (niomo) vő. nyomó
 peczietles aut beliegezes N₁
 pejj, uerhenie [!] zinw: spadix Aa₂
 szengő pengő: sonorus Aa₁
 peniz: situs, putredo Aa₁ [=penész]
 zent miklos penze: arra, ein win-
 kauff B₃
 pepeczieles, maga uiseles: gestus K₃

pepeczielni: gestare, tragen K₃
 pepeczielő: gesticulator K₃
 per: forum I₈
 perbeli (dolog) vő. dolog
 perecz: Faurús [!] I₅
 perem vagj ruhanak zarnieka:
 lacinia, est infima pars vestis N₄
 perenger: mediastrum P₄
 all peres: reus X₃
 perie (fw) vő. fű
 pesma: moscum [olv. moschum] P₇
 piacz: platea T₃
 szem pillantas: momentum P₇
 zem pillantas: nictus Q₂
 pint l. eýtel
 pirongatas: taxatio Bb₄
 pirongatnj l. szidalmazni
 pofa vel orcza: bucca D¹
 pohar széķ vő. széķ
 pok: aranea B₂ araneus B₃
 poklos: leprosus O₂
 bel poklos: paralyticus S₁
 pokol (fař) vő. faj
 pokol beli l. őrdogők
 pokrocž: ephibium [olv. ehippium]
 poloznok: suppositivus Bb₃ [I₁
 poljua: acus, spruwer A₄
 pongios (?) — ? D₂
 por: agrestis A₆
 por: cenum [olv. caenum] D₆
 poraz az kin az agart hordozak:
 copula F₃
 Egj porazon (foljnak) vő. foly
 porgolat (kert) vő. kert
 poronio l. hasadot keő, vő. kő
 porond: saburra y₁
 porozka: gradarius K₄
 porozlo aut posta: lictor O₃
 posar: carpo, nomen piscis, ein
 karpff D₄ conger vel congruo,
 est genus piscis F₁
 posta: stator Aa₃ veredarius Dd₂
 pozto (mető) vő. mető
 pőkes vel nial Aa₃
 peőknj: spuere Aa₃
 pőtie [!]: gobia, witinck, bobius,
 spierinck K₄ [Sehol nem fordul
 proba (kő) vő. kő [elő]

prokatorkodni: causari D₅
prokatorsag: eloquentia H₄
pulia vö. ember
pungoracz: pancratiun (est qui-
 dam ludus vel certamen) S₁
puzpang vö. fa
púta, egiwgiw: simplex Z₄
puzta, puztasagh: solitudo Aa₁
puztasag: vastitudo Dd₁
puztittani: devastare G₃
 Hazi *püchiók*: grillus L₁
 mezei *püchiók*, lo tetw: grillus L₁
pürzentenj: sternutare Aa₄

rab: auctoratus C₁
rabsagh, insegh: servitus Z₃
ragadni l. megkapni
 elől *ragadni* l. elől erni
ragado: tenax Cc₁ l. tharto
ragadomanyj: exuviae I₄
ragalmaznj: detrahare G₃
ragalmazo: detractor P₆ obtrec-
ragdo (?): lentus O₂ [tator R₁
ragni: demollire G₂
 kerőt *ragnj*: ruminare y₁ Székely
 tájszó
rakni, czienalni: extruere I₄
 fezeket *rakni*: nidulare Q₂
 keczke *rago*: caprificus D₄
 ördög *rokolija*: aconita A₄
rakottia vö. fa
rakúa, telj: *bolig* [!], refertus X₂
rakonsag [!]: cognatus E₂
rakottia (fa) vö. fa
 meg *rantani*, rouidetenj, bę vonni,
 seu ozue vonni: contrahere F₂
ráró l. caro.
Rawas (fa) vö. fa
rauaz l. okos
raúo: licitator O₃
rawo: taxator Bb₄
 kősszeg *registroma*, zam tartasa:
tabula populi Bb₄
reitek (ház) vö. ház
 el *rejteni* valamit: condere E₄
rejteni, rejtezni (?): celare D₆
rejtezni, budoklanj: latere O₁
rekedezeő, rekedező: raucus X₁

remensegh: opinio R₂
remete: heremita, ein einsidel L₂
rend: agmen A₅
rend (tartas) vö. tartás
rend, nem: genus K₃
rendeles: propositum U₁
rendeles, szerzes: institutio M₄
rendeles, zokas: ritus X₄
rendelni: instituere M₄
rend zerint: gradatim K₄ rite X₄
rendtartas l. szandek, zokas
repenlenj: volitare Dd₇
repüles: volatus Dd₇
rest: deses, piger G₃ l. tompa
rez (ueuő) vö. vevő
rez, czikkel: pars S₂
 agjnak kwlsó *reze*: sponda Aa₃
rezeges: temulentus Cc₁
retteges: strepitus Aa₄ tremor Cc₆
rettegni l. felni
rettegtetni: strepitare Bb₁
retten[et]es l. izoniú
reuezet: spectrum Aa₂
reiv: vadum Cc₈
rez: cuprum G₁
ris (kasa) vö. kása
rokonsagok: agnati A₅
 őzze *romladozot*: contritus F₂
 le *rontani*: demolire G₂
 őzze *rontany*: conterere F₂
rosta: crebrum F₄
rostalnj: cribrare F₄
 vas *rostelj*: cratis, significat ein
 rost F₃
róstóló: frixorium, ein brotphan
 oder rostphan K₁ [Székely táj-
ros: siligo Z₃ [szó]
 kassai *rosa*: assirium B₄
rosda: erugo, rost I₂
 vas *rosda*: ferrugo I₆
rosdas: rubiginosus X₄
rothat: putridus U₃
rothado: putris U₃
rothatsag: putredo U₃
roz l. ala valo
rosa vö. színű
rőuid: brevis B₃
rouidetenj l. megrantani

rúd: pertica T₁ temo Cc₁ [R₄
barsony ruha: ostrum purpureum
bokaig erő ruha: vestis talaris Bb₄
ruhazat: amictus A₇ cultus F₄
rut: dedecus G₂ fedus I₅ odio-
 sus R₁ torvus Cc₄ l. ondok,
ruton l. daraboson
rútsag, feslet erkeőlcz: stuprum Bb₁
ruitsagh: lues, macula, sordes P₁

safar: promus U₁ *praebitor* T₅
saiatsag: proprietas U₁
merő saitar: urceus Dd₈
sajtár: mulctarium P₈
szantz: castrum D₅
sancz l. bastia
sapan: sapo y₂
saphol(?) scaphium y₃
sarga: glaucus K₄
sarga vel ordas: flaveus vel flavus
sariu: cordum F₃ [I₇
sarlo l. kaza
saros vö. tó
megsarozni: oblimare Q₄
sas: carex D₄
sas, to helli fw: ulva Dd₆
sass: juncus N₃
saska: locusta O₄
sator: tentorium Cc₁
seb hely: cicatrix D₇ vö. hely
sebes: celer D₆
sebesseg: impetus M₁
segh: podex, culus T₄
segetseg: praesidium, auxilium T₇
segetsegh: suffragium Bb₂
segetseggel vö. lenni
seletrom [!]: nitrum, est genus
selyem: sericum Z₂ [terrae Q₂
seliem zaro (bogar) vö. bogár
semeregh: ruga X₄
seprű (agh) vö. ág
felserdűlni: pubescere U₂
fel serdült, huzalkodot: puber U₂
sereg: turma Cc₈
seregh: exercitus I₃ legio O₁ ca-
 terva, turba D₄ agmen A₅
 (Folytatjuk.)

marczona sereg: papillio [?] S₁
sereg (orra) vö. orr
sseregelj: ficedula, est quaedam
 avis, ein schnepff I₆ [PP.-nál is!]
serenj: industris M₃
serenseg: agilitas A₅
serenseg, giorsasagh: industria M₂
serke: lens O₂
felserkegetni [!]: excitare I₃
meg serteni l. meg ferteztetni
serte: seta Z₃
sertēs: setosus Z₃
setet vö. éj
seteth: opacus R₂
silliesztűen l. ueztuén
sima: glaber, glabra K₄
sima, hazugh: levis O₂
sima szep szörnēl kwl: glabellus,
 nudus, sine pilis K₃
sima őrczbe: leuigato aere O₂
singh: ulna Dd₆
tomló sip: uter [!] Dd₈
tömlő sýp [!]: ascaules B₄ [PP.-
 nál tömlősípos]
sir (aso) vö. sir
siras l. banath Ismeretlen]
sýre [!]: colarium [olv. collarium?
sobraksagh: avaricies C₁
sohajtani: aspirare B₄
sok vö. idejű
soldor: perna S₄
sorro l. kaza
sos vö. tej
sotalan: insulsus M₄
sőregh: salpa est genus piscium y₂
spartiaj: Lacena N₄
suhogný: susurrare Bb₃
süttogo: susurrator Bb₃
 minden holnap *sűes*: lunaticus,
 singulis lunationibus vexatur et
 mente laborat P₁ [sűjes?]
 kalapos *sűeg*: petasus T₁
 kalapos *sűegű*: petaso, petasun-
 culus T₁
 cziuczios *sűegh*: thiara Cc₃
swtó (kemencze) vö. kemencze
 PÁLFI MÁRTON.

Törökbálintnak magyar szívü népe,
 Légy üdvöz e szerény, szép ünnepen!
 Eljöttünk lombos völgyed hús ölébe,
 Testvérszíveddel szívünk egy legyen,
 Úgy ünnepeljük érdemes szülötted,
 Nemzeti nyelvünk lelkes bajnokát,
 Kinek szülőházát te megjelölted:
 Lássák, tiszteljék késő unokák.

E kis hajlékban látott napvilágot
 A föld igaz népének gyermeke;
 Föléje mindjárt egy tüzes nyelv szállott,
 De nem vevé azt észre senki se.
 Hú anya gondja örködött fölötte,
 Munkás apának táplálá keze,
 Csak a magyar szó nem csengett körötte,
 Magyar dalon nem ringott bölcseje.

De a tüzes nyelv, mely a magyaroknak
 Nagy istenétől szállott le reá,
 A magyar szívnek, édes magyar szónak
 Szeretetét belé sugározá.
 A kis fiú megy a nagy iskolába
 És a magyar fiúk közt kér helyet,
 Mohó lélekkel szívja ott magába
 A magyar szót, magyar történetet.

Tanár, tudós lett, nyelvünknek bűvára,
 Kutatta multak mélylő rejtekit,
 Sok drága kincset gyűjte garmadára,
 Mely értékéből sohasem veszít.
 S míg sok magyar nyelvét romolni hagyta,
 Ó irtogatta a burjánokat,
 A multnak tiszta nyelvét megmutatva
 Új csemetéket abból oltogat.

Ki a magyarnak első oktatója,
 Megmondta neki a kis S betű.
 Ez a kis mécses sugarát szétszórja,
 S ködös mult ormán támad új derű.
 Mélyébe lát szemünk a régi kornak,
 Melyről a történet alig mesél,
 Olasz s magyar barátul összeformnak
 A tudománynak tiszta fényinél.

A mécsesből lesz lángoló szövétnek,
 Mitől sok század éje felderül.
 Megértjük, régi szók miket regélnek
 Keletnek délceg, lelkes népirül.
 Ó szép nyelvünket nyerte meg tanúnak:
 Nem voltak ősink nyers, vad barbarok,
 S elhull a rút vád, mely sötét hosszúnak
 Vak gyűlöletnek fáján sarjadott.

Bizonyyságot tett: nincs nép e hazában
 A magyarnál régebben itt lakó;
 Ez áll a itt meg kézzel, ésszel, bátran,
 Mint hivatott, nagy államalkotó.
 Az ellenállót megfékezte karja,
 Magához emelé a hódolót,
 Sokat tanult Nyugattól, ámde arra
 Mindig egyéni bélyeget nyomott...

És honnan ez a jóság, szívnemesség,
 Mely őt végigkísérte életén?
 Amelyért ifjak, öregek szerettték,
 Amellyel Nap volt családja egén?
 Szülőitől szállt rá e szent talizmán,
 Ezt örökölte tőlük egyedül,
 De ez vivé át Charybdison, Scyllán,
 Ezért állá meg helyét emberül.

Ó szép élet volt, Volf György, a te élted,
 Szép volt a pálya, melyet megfutál,
 Mer bár kidöltél, célod el nem érted
 S erőt vett rajtad az irígy halál:
 De nyomod megmarad, lobog a mécses,
 A nagy célig még sokakat vezet;
 S él a tanulság, hogy nem születés tesz
 Embert magyarrá, de honszeretet.

Törökbálintnak magyarlelkű népe,
 Előtted is kalapot emelek.
 Itt áll a magyar nyelvtudós emléke
 És hirdeti, hogy egyetértetek.

Hisz innen szállott Volf György a pályára,
Melynek emléken ma lelkesedel:
E dicső példát ha szívébe zárja,
A magyar nemzet sohse veszhet el.¹

CSENGERI JÁNOS.

NYELVMŰVELÉS.

A magyar nyelv ünnepei. A mult hónapban három helyen ünnepelte a nemzet a magyar nyelv géniuszának ihletettjeit. Szeptember 15-én leleplezték Arany János szobrát Szalontán, az ő kedves és nevezetes Csonkatornyán; ugyanezen a napon Törökbálint pest-megyei németajku község avatta föl Volf György emléktábláját; egy hét múlva Érsemlyénben Kazinczy Ferenc szobráról hullt le a lepel.

A pártusákban meghasonlott polgári társadalom alig ért rá, hogy figyelmet szenteljen a sűrű sorban következő ünnepeknek. Még nem mozdult meg eléggé lelkiismerete arra, hogy fölcusdjon e szegény lelkü, sivár és a nemzet életére oly közömbös harcok mámorából; még nem tisztult meg eléggé ízlése, hogy érezhetné: nem a rikoltó jelszavakban, az egymást túlkiáltó kortesnótákban, hanem a csöndesen, zajtalanul, termékenyítőleg munkálkodó kultúrában van nemzetünk ereje.

De bárha százezrek szeme nem fordult Arany János, Kazinczy Ferenc, Volf György felé, biztató jelek mégis mutatkoznak. A magyar nyelv művelésének, kicsiszolásának, tudományos feldolgozásának hitele valamennyire emelkedik, a munkások már nemcsak egymásnak dolgoznak, kezd tudatossá válni, mily tökéletesen fedi egymást nemzetünk nyelvének és nemzetünk létének jövője. A három ünnepen világos elmék, országos nevek tüzes nyelven hirdették az igazságot.

És volt közönség, amelyhez szavukat intézhették. Szalonta jóvérű magyarjai, akiket Beöthy Zsolt tanított meg Arany János halhatatlan dicsőségére, a törökbálinti svábok, akik Négyesy László szavain fölbuzdulva fogadalmat tettek Volf György példájának követésére a magyarságban, Érsemlyén egyszerű népe, melynek többen is magyarázták Kazinczy pályájának emlékezetét, mindössze is csak néhány ezren voltak. Asszonyok és férfiak, öregek és ifjak, urak és parasztok állották körül a kegyelet építette szobrokat és táblát, megilletődött szívvel és minden tanulásra fogékony elmével.

Ez a kis csapat megértette a történelemben már átvonult nagyok érdemét, ragyogó dicsőségét, és utódaik munkájának való értékét. És pusztán ezért is helyes volt ünneplésre szólítani őket.

A Magyar Nyelvőr barátainak, olvasóinak fölösleges csak pár szóval is fejtegetni Arany, Kazinczy, Volf tudós művét; hisz egész

¹ Ezt a költeményt szerzője feledhetetlen társunknak, Volf Györgynek, szülőháza előtt szavalta el, f. é. szept. 15-én, mikor szülőhelye emléktáblát szentelt neki halála tizedik évfordulóján.

tevékenységünk abban merül ki, hogy művöket folytassuk, kiegészítsük, továbbfejtsük, vitázva megigazítsuk vagy újabb erősségekkel bizonyítsuk.

Inkább az volt célunk e pár sorral, hogy az ünnepeknek egyetemes jelentőségét világítsuk meg, nemzeti értékükre vessünk fényt és elmondjuk legszebb reménységünket: hogy nyelvünk ügyének e nagy és példás harcosai nem küzdöttek hiába, hogy a mi fáradozásunk munkájuk folytonosságáért szintén nem lesz meddő; hogy végre valahára ki fog hatolni társadalmunk legszélesebb rétegeibe is a nyelv tudós művelésének, gyarapításának érdemes volta. Mert az apostolok tanítása is csak akkor alakította át a világot, amikor elhagyta a tanítványok szűk körét és a halászok, vámszedők, földművesek közös kincse lett.

Az ilyen ünnepek a nemzeti művelődés s vele a nemzeti haladás, becsület és öntudat apostolai, mert ezek is elmenvén minden népek közé — tanítanak.

SEBESTYÉN KÁROLY.

A panaszkodó *száll* igének.¹ A napokban olvastam mélabús panaszodat, én aranyos *száll* igém, *Az Ujság* július 3-iki számában. Nagyon megszántalak, oly szépen tudtál panaszkodni. Szívemre vettem hát ügyedet s próbáltam utánajárni panaszod alaposságának. Segíteni ugyan már nem tudhatok rajtad, gondoltam, de legalább résztvevő szívet mutathatok irántad.

Mit is tegyek? Azt állítottad, hogy régen oly ige voltál, mely a cselekvés irányának csupán végső mozzanatát fejezte ki s csupán lefelé irányulást jelzett. S panaszodban »tudatlanok«-nak, »értelmetlenek«-nek minősítéd azokat, akik téged nem lefelé, hanem a tér bármely más irányába hajszolnak. A régi jó időket emlegeted, hogy akkor volt neked csak jó dolgod, mikor az ágra *leszálltál*, s onnan nem kellett se *felszállnod*, se *elszállnod*, sőt *szállnod* sem kellett sehova, csak le. Szóval te megmaradtál ázsiai lomhaságodban, s nem hagytad, hogy egyéb hasznodat vegyék. Megvallom, e panaszban első tekintetre csak azt láttam, hogy nem vagy valami szörnyen ambiciózus teremtés. Aztán kezdtem vizsgálni a régi irodalomban betöltött szerepkörödet. Legelőbb is belenéztem a mi jó Tinódinkba. De, óh, édes *száll* igém, már a Budai Ali basa históriájában a következő zengemény ragadta meg figyelmemet:

»Kiszállá az basa az Hollókö felé,
Táborát járatá közel az vár mellé.« (138—139. sor.)

Kissé alább pedig:

»Mihelt Temesvárnak veszését meghallá,
Lippából, Sólmosból hamar ő el-kiszállá.« (375—376.)

Bizony, az jó régen volt, mikor az öreg ezt »zöngette«; annak már 354 esztendeje. De te akkor panasz nélkül teljesítetted a kiin-

¹ Az Ujság júl. 18-i számából közöljük e cikket a cikkíró utóiratával megtoldva. A szerk.

dulás mozzanatát is, még pedig nem lefelé, hanem egyenes irányban. Lássunk egy más régi könyvet. Az jó Haller János uram Hármass Historiája akad a kezembe. Ez se mai könyv; csak 213 esztendő. Lássuk mingyárt a Világbiró Nagy Sándor cselekedeteit. Ennek már a X. fejezetében így szól Haller:

»Intlek azért benneteket, *szálljatok ki hajótokból.*«

Íme, itt is elkövetted minden lomhaságot mellett is az elved ellen való következetlenséget: a *kiszállást*.

De lássuk Páriz-Pápai Ferenc tudós professzor úr dictionariumát. (I. kiadás, Lőcse, 1708.) Nem volna benne szó *kiszállásról*, vagy *elszállásról*? De bizony van. A magyar-latin rész 42. és 119. lapján. *Elszálllok: secedo; kiszálllok: exscendo*. Már pedig ez egyik sem lefelé irányulást fejez ki. Az *ex-scendo*-ban látszik is világosan a *scando*, a *hágás*, az *emelkedés*, s mégis így fordítja Molnár és Páriz-Pápai: *kiszálllok*.

Csokonai Vitéz Mihály se tegnap énekelt így:

»Oh, Tihanynak riadó leánya,
Szállj ki szent hegyed közül!«

Kölcsey nemes lantja is így zengett hajdan a szép Alkonyi dalban:

»Nyögve kél az esti szellet
Balzsamillat szárnyain,
Csolnakom *száll* a part mellett
Csörgő víznek *habjain.*«

Vörösmarty is így szól a Zalán futásában:

»S míg oda elsietünk, a nap *magasabbra* ne *szálljon.*«
(VI. É. 667. sor.)

Itt már magasabbra is szálltál.

Czuczor pedig így panaszol a Szondiban, látva Ali seregét:

»A vár kicsiny, ellene nagy sereg áll,
Hódolnia kell, *vele szembe ha száll.*«

Itt sem látom a sülyedés irányát, sem a végső mozzanatot.

De lássuk a magyar nyelv és szellem két legkiválóbb képviselőjét, Petőfit és Aranyt, kik közül az utóbbit meg is dicséred, hogy téged csak lefelé sülyeszt s meghagyja, hogy csak az ágra szállj. Vajjon »éretlenségből«, »tudatlanságból« énekelte-e e gyönyörű akkordokat Petőfi, s tele volnának ezek rút nyelvhibákkal?

»*Elszállott* már a madár a
Hervadt őszi tájról.
Hejh, ha én is *kiszállhatnék*
Búmnak országából!
Nem *szállhatok*, mert búm oly nagy,
Oly nagy, mint szerelmem,
És szerelmem... és szerelmem...
Oh ez végzetlen!«

Vagy:

»Te voltál képzeményim szárnya;
Megtörve vagy: nem *szállhatok.*«

Bizony nem köszönné meg, ha az ő képzeletéről azt mondanók hogy lefelé süljed.

Vagy: »Száll a madár, tán párjához siet.«

Vagy: »Száll a felhő magasan, magasan...«

Arany is — pedig az ő szabatosságában legjobban bíztál — így énekel a Sárkányban:

»A sárkány *tülemelkedik*,
Mint egy merész királyi sas.
És még *tovább* is szállana.«

Vagy: »Felrepülne, *messze szállna*,
Csakhogy el van metszve szárnya.« (A rab golya.)

Vagy: »Már *szállt*, már küszöbén lebegett a végtelen üdvnek.«
(Kempelen Riza sírkövére.)

Vagy: »Száll a szikra, fojt a füst,
Fő a fürdő, forr az üst.« (A bajusz.)

Íme! Nem tudatlan »bakák« nótáját idézem, akikre te annyira haragszol, hanem a nyelv legkiválóbb mestereit; de nekik mindig szívesen engedté, s arra szálltál, amerre ők akarták. Ugyan miért lettél egyszerre oly szűkkeblű? Miért sajnálsz tőlünk, közönséges emberektől a *fölszállást*, *kiszállást* és *elszállást*? Legyen egy kissé több önbizalmad és ambíciód! Azokat a szegény ujonc bakákat, meg a magyar népet ne vádold nyelvrontással, ne tagadd meg szülőanyádat! Mert tagadhatatlan az, hogy az irodalmi nyelv talaja és bölcséje a népnyelv; abból keletkezett, s oda kell visszatérni erősítő italért.

Én nem merem felkarolni panaszodat. Nem is látok oly természetet benned, hogy csak lesüllyedsz, s e cselekvésnek is csak a végét teszed meg. Veszek ugyan észre közted és a *repül* között árnyalati különbséget. Tudniillik azt, hogy a madár *repülés* közben mozgatja a szárnyát, hogy lökést adjon magának; mikor pedig ez erőt kifejtette, mozdulatlan szárnyakkal halad tovább, s ekkor már *száll* a madár. A mozdulatlan szárnyakkal való tovahaladás: megpihenés a lökéstől. A pihenés képzete eszerint együtt jár a *száll* fogalommal. Innen eredt a *szállás*. A zavargó, háborgó víz is *megszállhat*, azaz megpihenhet, lecsillapulhat. Tehát ha ily esetben használjuk a *száll* igét, akkor a *pihenés* képzete lebeg előttünk, s ez esetben természetesen inkább megfér vele a lefelé irányulás, mint a fölfelé törés. De ha a mozdulatlan szárnyakkal való haladás föltüntetése kedvéért használjuk, akkor természetesen fölfelé irányulást is jelenthet. A mozdulatlan szárnyakkal tovahaladó madár képzetét juttatja eszünkbe a füst is, mikor lassan, lomhán *felszáll*. Épp így: a nap magasabbra száll; a lélek istenéhez száll.

Láthatod, édes *száll* igém, hogy Páriz-Pápai is, akiben legjobban bíztál, ismeri *elszáll* és *kiszáll* társaidat is. Ismerik s használják írónk Tinódin kezdve a legújabbakig. De még ha újabban kelt volna is lábra ilyenén használatod, sem volna szabad kikelni

ellene. Akkor is szem előtt kellene tartanod a Horatius örökérvényű szabályát a nyelv szokás hatalmáról, hogy minden szent és helyes:

... si volet usus
Quem penes arbitrium est, et jus, et norma loquendi.*

Ez egyszersmind megóv attól is, hogy valaha a »bakák« vagy a »nép« nyelvét fitymáld. Most isten hozzád, s ne légy szűkkeblű következő társaid irányában sem: *Felszáll, kiszáll, elszáll.*

Végszó a *száll* ige ügyében. Szegedy-Maszák Hugó urat nem győzik meg a tények. Nem fog rajta az argumentum. Szentül meg van győződve, hogy a száll ige használatában rajta kívül minden magyar téved. Tiszteletreméltó meggyőződés. Sőt, meggondolva, hogy e meggyőződést semmi elfogadható alapra nem építi, csodálatos is. Ő csak állít, de a bizonyítást nem tartja magához méltónak. Ezenkívül: hamar meg szokott feledkezni egyik-másik állításáról, bővelkedik az újabbnál újabb és ellentmondó állításokban, továbbá: nem oda üt, ahová néz.

Az Ujság aug. 7-iki számában feleletet írva az én c. folatomra, nevetségesnek tartja, hogy állítása megcáfolására Tinódiból a következő két sort idézem:

»Kiszáll a basa az Hollókó felé.«

»Lippából, Sólmosból hamar ő el-kiszáll.«

Neveltséges, úgymond, mert a várból egyenes irányban kiszállani csak léghajón lehet. Feledi, hogy én e sorokat azon állításának cáfolására idéztem, hogy: »Száll: a repülés végét, a megpihenést jelzi.« Már pedig e sorokból senki sem magyarázhatja ki, hogy a száll ige ilyen értelmű. Kiszáll a Hollókó felé = kiindult Hollókó felé. El-kiszáll = messzi távozott. Maga Szegedy-Maszák sem hangoztatja már az utóbbi cikkében a fent idézett állítását.

A *hajóból kiszállás* módjának szörszálhasogató magyarázására nincs megjegyezni valóm. Hogy mily esetleges a Maszák magyarázata a *tengerre száll* vagy a *hajóból kiszáll* kifejezésekre nézve, azt bebizonyítja helyettem az előbbire nézve az esetleg alacsony part és magas hajó, az utóbbira nézve pedig az esetleg magas part és alacsony hajó.

A nyelvtan és szórend leckéjére nem felelek. Védekezni nem tartom szükségesnek. A leckét pedig megkapta a múlt havi füzetben.

Most még csak egyet akarok itt közzétenni. A Szegedy-Maszák nyelvmeletét. Érdemes megfigyelni, mert nagyon érdekes, s még hozzá: eredeti. Két utolsó cikkében elszórtan találhatni ily irányú megjegyzéseket. Összegyűjtve itt adom őket:

»Komolyan kutató nyelvész előtt a »nép mondja«, »anyámtól tanultam«-féle minősítés mit sem nyom a latban. Komolyan kutató nyelvész előtt a nyelv és szellem képviselőinek tanúsága mit sem

nyom a latban. Hagyjunk fel a tekintély vak imádásával! Téved Vörösmarty, téved Petőfi, téved Arany.«

De kitől tanuljuk hát a nyelvet?!

Figyeljünk, ezt is megtudjuk. Szegedy-Maszáék nem mondja ki, de cikkeinek irányából kivehető, hogy a »komolyan kutató nyelvész«-től kell a nyelvet tanulni.

Most már következtessünk!

Senki sem tagadhatja, hogy az a bizonyos »komolyan kutató nyelvész«, kinek ugyan, mint láttuk, sehol sem szabad kutatnia, de aki az egész emberiségnek maga adja a nyelvet, igazi »tekintély«. Akinek ily hatalma van, az tagadhatatlanul »tekintély«. Már pedig a »tekintélyt«, épen, mert »tekintély« nem szabad követnünk. Tehát a »komolyan kutató nyelvész« sem szabad követnünk.

Itt tessék eligazodni!

CsÜRY BALINT.

Olvasás közben. Olvasmányaimból kívánok időről időre egy kis nyelvi böngészetet közölni, talán hasznát vehetik nyelvünk kutatói és művelői.¹ Gárdonyi Gézánál, A láthatatlan ember c. tört. regényében olvastam a következőket: Zéta fiam, tudod-e *mi nap* van ma? (16. l.) [A mai köznyelvben már rendesen *micsoda nap, milyen nap*, mert a *mi*-nek jelzői használata megritkult; de vö. *mi baj? mi fene? mi zaj* riad, *mi nép* tolong, Alpár, határidon? Továbbá vö. *minap* < valami napon, némely nap.] — Máskor ha követeket küldesz hozzá, ne holmi *együngű* fráterek legyenek azok, hanem országod főfő jelesei közül valók (20). — Messziről láttuk a pompás aranygombos sátort, amint a többi barna és szürke sátor közül *kitornyollott* (28). — Igaz, hogy lóhússal éltek? kérdeztem a hunomat. *Mikor hogy*, felelte Deél vállat vonva (uo.). Hogy bánnak itt a rabokkal? *Kivel hogy*. Érdőme szörint (163). — Ha meglátsz valahol karóba húzva, jer oda éjjel, és ha még élek, *gyakints* a mellembé (29). — Ha én *vele szemben lehettem volna*, rá tudtam volna venni... (31, régies). — Az volt a vacsoránk. Azután *álomnak ereszkedtünk* (uo.). — Kettős sátor volt; mind a kettő vastag puha *csergéből* (33 és 67, régi szó, l. NySz). — A szekér mellett egy *negyvenéves forma* kövér nő állott (uo. és 118, népies). — Siessünk, mondotta a gazdám *a lovára fordulva* (36). — A haját igazgatja gonddal *a feje kopaszára* (37). — Nekünk a pitarban tüzet rakott a gazda, s mink annál *szárítottukunk* (44). — Mink is elmentünk *tátogni*. Az ilyen idegen népen sok nézni való akad (46). — Szedtem közéje ibolyát is, s *magam mulattából* már a kosárban úgy rendeztem... (49). Ejnye de szép! ezt így ezen *mód* kell elvinned (uo.). — A holdat is nézheti mindenki, ha *el nem is érheti* (50, szórend). — Huszonöt lovas... Mindegyik kezében könnyű lándzsa, amelynek alsó végével olykor a lóra *pöccintettek* (58). — *Kívág az útból* és a mezőn játszatja a lovát (uo.). — A fővezéri és a királyi palota között

¹ Szívesen közöljük ez érdekes és becses megfigyeléseket s t. d. társunk engedelmeivel itt-ott egy-egy magyarázatot vagy utalást iktatunk közbe.

A szerk.

nagy térség kereklett (71). — Csupán egy patkónyomokkal fölhányt térség széleslett a két palota között (91). — A királyné mellett... megismerem Emökét. Mennybe ragadva érzem magamat. A lelkem ott pillangózik mellette (75). — Most előföllegzik a királyi násznépnek úti pora (uo.; ugyanígy 305). Mikor előhomályzott az est, a fáklyák százezre gyulladt ki (407). — A rédát udvari hölgyek rajozzák körül (76). — A hun meg visszaköveteli a lovát, hogy azt mondja: a rableány beteg volt (99; népies mondatfűzés). — Egyszer azt mondta hogy aszongya: talán jobb neki így (377). — Micsoda nagy a különbség ember és ember között (105). — A mi ötvöseinknél láttam efféléket... Nekem még szebbek is vannak (107). — Télen csak a kezük meg az arcuk van ki a ruhából (111). — Én csak álltam ottan, mint a kővé változott juhász (116). — Az urak kissé betűzelve jöttek haza. Sok előkelő hun ebédelt vele (119). — Egy zöld aranybogár bűgva keringélt el fölöttem (124). — A sátorvárost a kondások kürtje riogta be (126). Ostor pattog és kürt rivog. A nap már föllükken az éghatáron (uo.). Leáldozott a nap, s a parti fűzéből előhomályzott az éj[t]szaka (136). — Itt egy vén buckós fűzfa álldogált magában (138). — Az arany egyetlen nagy bőrzsákba volt kötve; hogy ezt is megnyitották, zizegve ömlött ki a púposa a ládából (146). — Öt testőr kivonta a kardját. Az ércnek ez a hideg cseszenése... lélekzetelállító valami volt (147). — Mit tudsz? bűbögött az öreg (161). — Az istálló egyik oldalán sok szalmadíkó (162). — Tülkölés, ostordurrogás, disznóröfögés, tehénbögés, emberi hujjogás (165). A pokoli hujjogás, a vágató lovasok üvöltése (312). — Ha lepusztul [ez a szép saru] a lábamról, vajjon meztláb kell-e járnom? (uo.). — A sátornyilást mindenütt lóbőr vagy tehénbőr lógta be (179). — Bajuszom és szakállam az utóbbi hónapokban erősen kimohodzott (191). — Hirtelen meg kell fordulni... és mikor már elég közel van, lándzsát dobni reá [az ellenségre]. A többi aztán kard, csákány, fokos, árkaný és buzogány dolga (207). Sok nyergen árkanýt lehetett látni, szőrből font zsineget, mely arra való, hogy az ellenség nyakába repüljön s az embert a nyeregből lerántsák (235; erről a török eredetű tájszóról l. Nyr. 35:430). — Jön Kaza udvari szolga lelken-dezve, hogy menjek föl üstöllést a palotába (220). — Kürtrikkan-tásra egyszerre eresztik el [a faltörő kost], s a hosszú, vastag fatör-zsök akkorát duhhan a falon, hogy a föld is reng belé (263). — Tisztek nem voltak, mint a római seregben, hanem csak vezérek és zoltánok, akik a vezérek utasítását gyors lovakon vitték széjjel (230 és többször; vö. az Érdy-kódex zoltánait, l. Nyr. 1906). — Letáboroztak a legutóbb érkezettek mellé (233). — Dörög a kő, duhog a fal... A várból meg parittyák kőve sivít közénk s réz-zel hegyezett nyilak brummognak (264). — Ördögök ura, rettenetes Gonosz! (291, régiesen, ördög HB. és ördögös). — Nem látod, hogy rajtuk a zabos turba? (299, iszák, tömlő). — Én is lefeküdtem a sátor ajtaja elé, a bőr ereszet alá (300, az eresz nyelvjárási alakja). — Akkora szabad tér szakad közénk alig egy perc alatt, hogy megállhatok levegőzni (318). — Az armorikok és frankok nagy

rajban *hurrognak* utánunk (319). — Minek tanultam én filozófiát, logikát s a mindenféle *iát, riát és fiát*, ha ilyen számár vagyok! (327; elmésebb lett volna ilyen sorrendben: *iát, fiát és riát*, mert *ia-fla* úgys meg szokott gyűjtő fogalom). — Egy Esztár nevű zoltán rám kiáltott: Tyhű az apád sarkantyúját, te *csomában* vagy! Most már magam is tudtam. A pestisbe estem (341). — Az öreg a saját szobájában *hálat*, velem *minisztráltat*, én járok vele a halottakhoz (349). — Soha ilyen *gangosan* nem raktam a lábamat, mint most (364). — *Felkönyékre* támaszkodva, mosolyogva nézett reám (366). — Mindegy az, ha kozmás is, Rába asszony nem *akarattal kozmástította el* (374). — A fakilincs halkán *megkattan*, az ajtó megnyílik (375). — Kászon *elordul*, lekapja a nagy kürtöt és csapja az oszlophoz... (416). — A nők sokszor fontoskodók és csekélyiségekből *nagy valamit* csinálnak (423). — Az asztalfőn egy *szék* üres volt és egy *tányér elfogalatlan* (433). — Hű szolgálád ottan *tekörüled* hullnak (435, sajtóhiba e h. *tekörüled?*) —

EGRI ANNA.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Eming és enyek. E két szóval úgy látszik még nem foglalkoztak azok, akik török jövevényszavainkat kutatják. A magyarban a két szó hangzásra és jelentésre külön válik:

1. Az *emingre* legrégebbi adatunk 1608-ból való: »Egy *emyn-ges* kaad« Oklsz. Azután a Comenius-féle Janua magyar kiadásában (1643 és 1673) olvassuk: A habozó tenger sós, mint a sós nedvesség, *eming*, a sós hálnak keserű leve gyanánt: mare fluctuans salsum est ut muria, muriae instar (NySz). »*Emök*: sós nedv, mely p. o. a sajtból, túróból ki-sajtoltatik« (Baróti SzD. Paraszti majorság II. szójegyzék). »*Emök*: sós lév, amely p. o. a sajtból kinyomatik (*eming*)« (SzD. Kisded Szótár; innen idézi Kresznerics is). »Amit sokan így mondanak: *emöke, emök* [így]: ugyanazt többen mondják *emig*, vagy hangosabban *eming*. Jelenti azt a sós vizet, melybe az új sajtot teszik néhány óráig« (1817. Kolmár J. Próbatétel a m. helyesírás philosophiájára. 99. Jutalomfeleletek a m. nyelvről, kiadta Horvát István 1821. II. k.). »*Eming* (Somogy és Szala vármegyei szó) lac v. serum lactis salsum. A sajtból sajtó által kinyomatott sós savó. Ezen sós savót *emöknek* is nevezik (Szabó szótár pag. 47)... Ezen okból Somogyban imitt-amott mondják: *sós mint az eming*« (Kassai: Szókönyv 1833; a MTsz. is csak innen idézi). »*Éme*. Sós ez az été, akár az éme. Jaj éme ez a leves, *éme*: sós« (Vác, NyF. 10: 65).

2. *Enyek*: nyálka (1803. Márton J. Szót., id. NyF. 2: 53). *Enyekés* (egy adat szerint *enekés*): nyálkás, nyúlós (pl. túró), *genyed t* (seb), romlott (ugorka, tej, vaj); *enyekésség*: nyálkasság, nyúlósság; *enyekésedik, enyekésül*: nyálkásodik, nyúlósodik, romlani kezd (a tej); *enyekedés*: *genyedés* (mindezek Zala, Vas és Veszprém megyéből, MTsz. és Nyr. 30: 102). *Enyeg*: nyálka, nyúlós hártya... a rohadni induló húson, a nyelven, a kipállott szájon, másképp *enyek... enyeges*

hús, enyeges nyelv, másképp *enyekes*; *enyegesedik* az állott hús, a túró, a tej, *enyegesedik* a seb (CzF.). *Enyekes*: *genyedt*, *enyekesedik*: *genyed*; *enyekség*: *genyedség*« (Horváth E. Bakonyalji nyj., NyF. 34:34). — »*Enyecskesedni*: nyálasodni, síkulni, csuszamósodni; *enyecskés*: nyálas, síkos, csuszamós az út« (SzD). »*Enyekes, enyecskés*: nyálos, síkos, csuszamós« (SI).

Mármost az oszmán-törökben Radloff nagy szótára szerint »*ämik* eiternde Wunde« vagyis *genyedt* seb. De bizonyára megvan vagy megvolt más török nyelvekben is, mert ilyen jelentésű s ilyen elterjedésű szó alig került hozzánk a török hódoltság korában. A mi szavainknak e török *ämik*kel való azonossága elég valószínű, bár az *emingnek* jelentése, az *enyeknek* pedig hangzása s részben jelentése is elváltozott. Az *enyek*, *enyekes* a jelentésére nézve közelálló *enyves* hatása alatt vehette föl az *ny* hangot.

Visszatérek ez alkalommal az *alom* eredetére. Gombocz Zoltán avval, amit fölhozott (Nyr. 36:232), még alig döntötte el a kérdést. Azt mondja, hogy »a csuvasban, különösen az anatri dialektusban a köztörök szókezdő *s*- több esetben nyomtalanul elenyészik, pl. anatri és kurmysi *oslâ* < orosz *suslo*, bujini *âza* = olgasini *soza*, kaz. tatár *susa* stb.« Nem tudom, e »stb.« milyen más példákra vonatkozik; én az említett kettőn kívül a NyK. 36. s 37. kötetében közölt csuvas szógyézekben csak még egy ilyen példát találtam: *âs*-, *ös*- = kaz. *sös*- 'merít, kitalál' (Paasonen Csuvas szój. 14). Mind a három szóban azt látjuk, hogy a magánhangzó után is *s* vagy *z* hang következett, s így az első *s*- elvesztésében disszimilációt láthatnánk. Ilyen különös ok nélkül úgy látszik nem vész el a szókezdő *s*, ezt mutatja a NyK. 36:145—7 felsorolt számos példa: anatri *sagâr*, *sâx*-*sâx*-, *sâvan*, *somza* stb. stb. Így tehát az *alom* elején is megmaradhatott volna.

SIMONYI ZSIGMOND.

Géza fejedelem nevééről. A tulajdonnevek helyes értelmezése a nyelvtudomány legnehezebb feladatai közé tartozik. Itt nagyon gyakran a pusztá hangzás után kell indulnia a kutatónak (vö. Fick: Vorgriechische Ortsnamen c. műve bevezetését), de a szavak e pusztá összecsengésénél biztos eredményt csak úgy ér el, ha a különböző nyelvtudományok biztos hangtörténeti és összehasonlító hangtani eredményeit a vizsgálendő neveknel felhasználja, ha a vizsgálendő nevek alakváltozatait hangalakváltozatoknak fogja fel. Hogy ily fegyverekkel mily szép dolgot lehet alkotni, azt megmutatta Kretschmer: *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache* c. művében, ahol a kihalt indogermán nyelvek egy csoportjáról pusztán a nevek alapján dönti el, melyik volt *centum*-s melyik *satem*-nyelv. Milyen délibábos ehhez képest az a módszer, amellyel Fiók Károly »Géza fejedelem neve és az Árpád-család névlajstroma« (a Századokban) c. dolgozatában operál, s milyen megmosolyogni való az eredmény, amint az egyes neveket értelmezi. Már a kiindulás is helytelen. Abból indul ki, hogy Karácsonyi János a *Geycha* nevet így olvassa: *Jejka*, ez pedig egy az Ural folyónak ismeretes *Jajk* nevé-

vel. A tény pedig ez: Sándor István a maga Sokfélé-jében (vö. 7: 99, 143, 11: 26) a *Geysa* nevet *Gyécsa*-nak, Szabó Károly *Gyejcs*-nek, *Gyejcsa*-nak, Mátyás Flórian *Gyéca*-nak (vö. Honf. Kutf. 463) olvasta. Karácsonyi előbb *Gecse*-nek (vö. Turul 7: 38, 39), később (Turul 12: 22, 38) *Gyéce* alaknak olvasta, s teljesen bizonyította, hogy a mai *Décse* helynevek a régi *Gyéce* tulajdonnév fejlődéses folytatásai (vö. *gyísznő*: *disznó*, *gyió*: *dió*, *gye*: *de*, stb.). Teljesen hibás, tehát Fiók kiinduló pontja, de nem is lehet helyes, vagy elfogadható eredményt megállapítani olyan kutatónak, aki egy tulajdonnév fejlődéses alakváltozatairól azt tartja, hogy azok paleográfiai, tehát íráshibás változatok. Már pedig Fiók azt mondja: »Nem foglalkozom a *Geicha* névnek irodalmunkban és feliratainkon található alakváltozásaival... Ez a dolog teljesen a paleográfia körébe tartozó feladat és én azt szívesen bízom avatottabb kezekre.« Aki azt hiszi, hogy *Jesse*, *Geysa*, *Geycha*, *Geche* paleográfiai alakváltozások, az soha se fog megfejteti egyetlen egy tulajdonnevet sem. Fióknak sem sikerült a tárgyalt tulajdonnevek közül csak egyet is megfejtienie.

KONDOROSI JÓZSEF.

Kímél. A jelentésváltozásnak egyszerű, de igen érdekes példáját mutatjuk be, ha sikerül ezt az igét és szócsaládját a *kémlel*, illetőleg *kémel* ige családjával azonosítanunk. A szó a régiségben, valamint a nép nyelvében is nagyobbára *kémél*nek hangzik. Viszont az explorat jelentésű *kémel* szót (Arany. Nyr. 12: 405; Márton J. szót.) a régiség legtöbbször *kímél*-nek mutatja.

Ur Bernald vette ew yonhaban *megkymleni* bodog ferencnek zentsegett. (EhrK. 3.) Boczatanac egy kimet egy Kusi neuð ferfiat, hogy az meg *kímlene* a Pannonia földet. (Helt. Krón. 21.) Ezer lovon valo tereket elbocsáta, az királ hadát *kimöljék*, megkörüljék. (Tin. 38.) Ez a kim rossz kím volt, mert mind az hadat rosszul *kímelte* volt meg. (Mon. Irók 8. 324.)

Könnyű ezek után kimutatni, hogy a *kímél* (*kémél*) és a *kémel* (*kímel*) eredetileg egy szónak a kétfelé vált jelentés miatt egymástól eltávolodott változata. A kémlés ugyanis vizsgálással, szorgosabb körülnézéssel, körültekintéssel, (megkerüléssel, kerülgetéssel) jár, sőt ezekkel egyértelmű fogalom. Am a *kímélés*nek is nemcsak a magyar nyelvben (körültekintő, tekintettel van stb.), hanem a legtöbb idegen nyelvben is ugyane fogalomkörből alakult többé-kevésbé érdekes jelentésváltozással a kifejezése vagy legtöbb szinonimája. P. olasz *riguardare*, francia: *regarder*, *prendre garde*; horv. *obzirati*, *imati obzir*, ném. *rücksicht haben* stb. Sőt a német *schonen* is némelyek szerint egyeredetű *schauennel* (őfn: *scouwōn*, lat. *cavere*).

Mindenesetre érdekes mondhatni ötletes változása az a jelentésnek, melynél fogva embertársunknak vagy a kezünk között forgó tárgynak jóakarató, gondos, »körültekintő«, *kerülgető kémléséből* állapodott meg a *kímél* szónak ez a mai tartalma. De mégsem oly merész fordulat ez, hogy bárkinek is, ha e két szót akárcsak szótárban szemléli egymás mellett, fel ne tűnhetne az összetartozandósága, mert hiszen pl. a *kerülget* (megkerül) szóban együtt is van a két-

féle jelentés (l. Tin. 38.: Az királ hadát kímöljék, megkörüljék.) Némi nehézséget csak a kétféle képzőben lehetne találni, (*kímél* deverb. -él; *kímél* denom. -el). De tudvalevőleg a régiségben gyakran található egyik a másik helyett (vö. *lál, lél; lal, lel; gál, gél; gal-gel* stb.), amiért egyeredetűnek is véli Simonyi (TMNy. 397). De sőt nem nehéz a régiségben a *kímél*-nek legeredetibb *kímél* alakját is kimutatni, s ha e példákat az 'explorat' jelentésű fentebbiekkel (*kímél*) összehasonlítjuk, a felmerült nehézség magától elesik. Az vezzőt meg *kimellyk* tőlők (Frank: Haszn. k. 64). Fegyuerel *kimmelletlen* löny (Báthory Búcs. 2.). Ide valók még és szintén a NySz.-ből idézem: Nem *kémellik* érette fáradságokat (Land: Új segits. I: 397.) Nem *kémelli* költségét (Czepl. Japh. 156 Kiket az magyarok *kémeletlen* ölnek vala (Pethő: Krón. 37.). *Kémeletlenül* vágta (Hall.: HHist. III.: 109. Hall.: Paizs. 237.). Még egy és ugyanazon írónál is meg lehet találni a *kímél*-t kétféle jelentésben: Őket meg kemöld (Hofgr. 71) explora. *Kiműlik* Hofgr. 170. parcunt (Helt: *kéműl*). A kétféle jelentés itt már kezdett differenciálódni a töben. A jelentéseknek nagyfokú különbözősége magyarázza azt, hogy a nyelvhasználat e csekély, csak tájhasználatra valló kettéágazással nem érte be, hanem a képzőben is igyekezett feltüntetni a különbséget.

KALLÓS ZSIGMOND.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Helynevek.

Kiskunhalas város határából.

Puszták és részeik: Alsószállás, Balota, Bodoglár, Bogárzó, Dakó, Dübéák, Eresztő, Fehértó, Felsőszállás, Füzes, Gőbőjjárás, Harka, Inoka, Kalapár, Kalapos, Kistelek (Alsókistelek, Felsőkistelek), Kötöny, Kőkút, Pirtó, Reköttye, (Alsóreköttye, Felsőreköttye, Kisreköttye), Rókalikas, Tajó, Zsana.

Egyéb határrészek: Cseresík, Gubodisík, Fejeték, Fekete-fődek, Kántorkaszálló, Kettőskopolya (Kopolya nevű vasúti megállóhely is van), Járószék, Mintakert (a Pestvármegyei Gazdasági Egyesület faiskoláját és szőlőtelepét nevezik így), Nyomás, Szénáskert (Alsó-szénáskert, Felsőszénáskert).

Telepek: Barinatelep, Besnyeitelep, Dobótelep.

Tavak: Fehértó (ilyen nevű pusztá is van!), Harangostó (Harangoskút is van), Nagytó, Sóstó (Kissóstó, Nagysóstó), Szásztó.

Szöllők: Főszőlők, Ipari szőlők (vagy csak egyszerűen Ipar), Öregszőlők. Egyetlen szőlőhőgyet ismerek, a Doktorné hőgyét. A szőlők közt van a Homokhordóhőgy is, ahonnan bárkinek szabad homokot hordani.

Városrészek népi elnevezései: Âszög, Főszög, Lázárka, Nadrág-fenek, Sanyarúsarok, Tabán.

SZALAY KÁROLY.

Babonák.

Ha valaki émonygya nekéd, hogy ú nátás, tüstint mond rá:
a mi kemencénk is abba repett még. Mer ha nem mondd, hát ékapod
túle a nátát.

Ha a zembër elősszó alszik valahun, megvigyázza mit álmodik,
mer az igaz léssz.

Në vëgyé kis mácskákat vak korukba (a) kezedbe, mer köröm-
mërëg támad a zújadon.

Húgyot át në lépj, mer mëgnátásodó.

Láccik, hogy nem vagyok fattyúgyerék : épp ebédné érëm kentéket.
(Bajmok. Bács m.)

RÉVÉSZ ERNŐ.

Tájszók.

A Tájszótárban elő nem forduló nagykőrösi tájszavak.

apacsol: a humóban a játékos a
megtaláltat leapacsolja; tenye-
rével (pl.) a falra csapdos.

bidörög: ide-oda tipeg.

lintus: vmely testrészén, kezén,
lábán sérült ember.

böggög: mendégél.

börhölődik: magáról leveregeti a
szemetet.

börhölődzik: vmihez súrlódik.

csábërdás, csédrók: féleszű, bo-
londos.

csafrinka: nyelves (leginkább kis
lány).

csaplat: csavarog.

csëlëga bëtyár: ?

csobog: locsog.

csócsál: összerág (szarvasmarha).

csöpörít: vkitől pénzt szerezni.

csószböggető: bunkósbot.

csikkentyübe jutott: megszorult a
kapcája.

cufla: lélek.

dahó: féleszű, bolondos.

dancol: díbol, összetör.

dáborog: danolgatva hazafelé megy.

dilinós: (csábërdás, csédrók, fél-
hely, dahó) bolondos.

duma: vastag, kövér.

duttyán: zsembikos, mocsaras, jár-
hatatlan föld.

esprikál: állítva és feleselve beszél.
(explicare).

félhely: bolondos.

finghadaró: (firhang) függöny.

fuskata: katicabogár.

fölöcsekönni: felöltözni.

gádzséroz: (a kacsza) párzik.

gërványos: nyavalyás.

göffő: kiálló vmi.

gudá: ostobácska.

gunyászolodik: öltözködni kezd.

gurászta: gyenge fias tehén fel-
forralt teje.

gurnyaszt: összehúzza magát (dög-
lőfélen van).

gusztura: bugylibicska.

guzmi: cók-mók, ruhaféle.

gyüszmënködik: jár-kel.

huhog: Népd. »Éjtszaka huhog a
bagoly.«

imölyög: háborog a gyomor.

jajjajkóró: nagy bunkójú útszéli
növény.

kalakótya: félnadrág, bolondos.

kaszván: cingár, sovány.

kibötön: a növény kiüti fejét a
föld alól.

kisípol: pénzt szerezni vkitől (erővel).

konakol: boglya tövében tanyát
kuferc: keverék. [ver.
kupáncsos hernyó: ?
kurjáz: kurjongat.
lam: lomb (fáé is, de leginkább
 babé s más apró növényeké).
lassantapincs: lomha, lusta.
lédősödik: (maradós vendégre:
liftangol: kószál. [ülni szeret).
nagyihú: büszke.
nagyhati: hencegő.
nagyház: tiszta szoba.
nyápic: gyenge, idétlen, vékony
nyámvadt: idétlen, fejletlen.
pacéntál: kullog.
piacilégy: éhenkórász.
pota(-kukac): cserebogár bábja.
pörccen (sörccen): az óra ütés előtt
 egyet csettent.
pörjedőzik: szemzik az eső.

(Nagykörös).

pöslét: vizel.
préhenda: rendetlen.
putlászcodik: jár-kel.
pukli: kövér.
rivákol: (rivakodik) rá kiált.
sófrikál: jár-kel.
sugéda: koma.
szelekallantyú: bolondos.
szeszemőtyál: játszogat, babrál.
szint: (szintje vminek) felszíne.
szivitán (kaszván): sovány, vékony.
tényi: gyepmester.
tepickél: (tapiskol) tenyerével ve-
 regeti a vizet.
törhány: hanyag.
tülledálló: női ruha.
vördt: ordít.
vizetke: női ruha.
zatyul: ráz.
zuborog: korog a has.

PAPP IMRE.

IZENETEK.

V. L. Az a terv, hogy a budapesti technikát *műszaki egyetemnek* nevezzék, igen tetszetős, mert ez csakugyan világosabb, határozottabb és pontosabb volna a mai *műegyetem*nél. Ámde a mai elnevezést sem lehet annyira elítélni. Nem áll, hogy a *mű* csak valami mesterséges, nem élő szervezetre illik, minő a *műbor*, *művirág*. A *mű* eredetileg a kézimunkát jelenti s ezen alapszanak a műegyetem fogalmköréhez elég közel álló ilyen kifejezések: *műhely*, *műterem*, *műszer*. Így tehát nagyon kétes, vajjon szükséges-e s érdekes-e a megszokott kifejezést megbolygatni.

K. Egészen fölösleges a Középiskolai Műszótárt védeni Szily K. támadása ellen. Hisz abból a tényből, hogy csakis hibákat talált benne, annyira kirí a leplezetlen rosszhiszeműség, hogy minden elfogulatlan olvasó megbotránkozott. S a kákán-csomókeresés amúgy is elég rosszul sült el. *Ex uno disce omnia!* Szily fizikus létére kigúnyolja a K. M. szerzőit, hogy a *logaritmus* cikkben a *Brigg* tulajdonnév német genitívusának félreértésével Briggsféle logaritmust emlegetnek (nemde elmés kritika!), — pedig még a Pallas Lexikonában is megtalálja minden iskolás gyerek, amit a mi fizikusunk nem tudott: hogy annak a híres angol matematikusnak igenis *Briggs* volt a neve, nem pedig *Brigg*! (*Briggek* is vannak a világon, de azok nem matematikusok, hanem kétárbocos naszádok.)

E. A. A csodatévő tej neve, *yoghurt*, nem bolgár, hanem török szó. *Yoghurt* franciás írás, magyarul a mai török kiejtés szerint *jourtnak* kellene írni (eredetileg *joyurt*). Eredeti jelentése némelyek szerint 'gyúrt', mások szerint 'altatott' vagyis aludt tej.

L. B. Szó sincs róla, hogy *vmít fölélni* németes kifejezés volna, sőt általánosan ismert népies szólás s éppen olyan értelmű összetétel, mint *fölemészteni, fölenni, fölfalni* stb. (a CzF.-féle szótárban is megvan). A NySz-ban s a MTsz-ban ezek is előfordulnak ugyanolyan értelemben: *elél* és *megélni vmít*. Vö. Látogatni jött... és a kész haszonnak egy felét fölenni, más felét magának tarsolyába tenni (Arany: Toldi 2: 4).

B. K. Ne tessék fáradni, cikke minálunk nem volna helyén. Hogy Kazinczy, Bessenyei, a nagy Festetich gróf és a Nemzeti Múzeum megalapítója, valamennyi szabadkőműves volt, azt talán valamiképen kapcsolatba hozhatja a nyelv művelés és a nemzeti tudomány ügyével, de e kapcsolat sokkal lazább és általánosabb, semhogy a Nyr. helyet adhatna cikkének.

R. Á. A *halomás* szót, meghalás értelmében, nem Arany János alkotta (Toldi Szer. 3: 13), megvan a nyelvmélekekben s a népnyelvben is.

Önk. k. A térképgyűjteményt azóta nevezik *atlasznak*, mióta Mercator a 16. századi híres németalföldi tudós az ő rézbemetszett térképgyűjteményét a görög mithológiai Atlasról nevezte el: »*Atlas sive cosmographicae meditationes*« (1592).

B. F. Úgy van! A MNy. f. é. 287—8 lapján hatszor egymásután elrontották Petőfi versét azzal, hogy az *ifju* szó *u*-ját hosszú *ú*-ra változtatták: »*Még ifjú szívemben a lángsugarú nyár.*« Nem érezték meg benne az anapesztaust! — Az uo. 288. l. közölt *becsverde* nem magyar képzés, hanem a német *Beschwerde* átalakítása (egy tűzér »mikor panaszra megy, *becsverde*re mén«).

Beküldött kéziratok. Horger A. Király. — Bán A. A fosztó és tagadó melléknév képzése. — Bitzó Sarolta: Egy gúnyirat a nyelvújítás ellen. — Kardos A. A Mondolat csirája. — Benedek K. A mi diákjaink beszédéről. — Kovács M. Hiányzik. — Mariánovics M. Szláv jövevényszók. — Prohászka J. Adatok irodalmi köznyelvünk szótárához. — Bérczi F. A legújabb találmány.

Beküldött könyvek. A Műveltség Könyvtára. V. k. Az élők világa. Szerk. Entz G. és Mágocsy-Dietz S. (Athenaeum. Díszes köt. 24 K). — Klaszikus regénytár (Révai testv. kiad.) VII. sorozat, öt kötet: Zola, *Germinal*. Tolsztoj, *Háboru és béke*. Dumas, *A kaméliás hölgy*. A Clémenceau-ügy.

Kräuter F. A niczkyfalvai német nyelvjárás hangtana (Akadémia, 1 K). — Fejér L. A görög-latin remekírók és mai műveltségünk. (Különn. Mezőtúr, Török Ignác). — Mika S. Magyar történelmi olvasókönyv. I. II. (1905, 1907. Lampel). — Volosin Á. Magyar abc és olvasókönyv (Ungvár, Unio könyvny.).

Huszár Vilmos: *Molière et l'Espagne* (Párizs, Champion). — A. B. Yolland: *Shelley's poetry* (Bpest, Stephaneum). — Yolland Artur B. Magyar és angol szótár. Első (angol-magyar) rész (Franklin; füzve 9, kötve 10 K). — A. Kannisto: *Vogulien näytelmätaiteesta* (a vogulok színművészetéről; különny. a helsingforszi Valvojából).

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéva.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc József part 27.

ÍRVA VAN, ÍRVA VOLT, ÍRVA LESZ.

Valóságos örület az, amit mostanában ezekkel a kifejezés-módokkal elkövetnek iskolai és irodalmi körökben. Országszerte el van terjedve az a balvélemény, hogy minden ilyen kifejezés hibás, magyartalan. Egy gyakorló tanár nem régiben azt mondta egy budapesti intézet növendékeinek: »Ami itt vastagabb betűvel *van nyomtatva*, azt tanulják meg holnapra!« S ezt a mondást a jelenvolt vezető tanár az osztály hallatára megróttá mint magyartalant; őszerinte helyesen így kellett volna mondani: Ami itt a nyomtatásban vastagabb betűvel van, v. amit itt vastagabb betűvel nyomtattak. Ugyancsak nemrég olvastuk egy hivatalos bírálathatban (Dénes-Roboz nyelvtanáról, l. Hivatalos Közlöny 1906. 528):

»Nagyon gyakori a könyvben az ily kifejezés: *van összetéve*. majd: *alája van rendelve, jól vannak kiírva, ki van emelve* stb. Helyesen írják a 41. oldalon: ha valamely más szóval *tettük össze*. Ime a helyes magyarság a nyakatekert germanizmusokkal szemben; mintha nem mondhatnók szintiszta magyarsággal: *Ha az összetett mondatban kettőnél több mondat van, a kettőnél több mondatból van összetéve* (89. o.) helyett. Ép az ily kifejezések a hanyag köznapi beszédben oly gyakoriak és ha még a tankönyv is ehhez szoktatja a tanulót, úgy alig irthatjuk ki azokat; pedig rendkívül csúnyán és a magyarság rovására hangzanak.«

Szomorú állapot! Tanárainknak, tanítóinknak, könyvbíróinknak olyan siralmas fogalmaik vannak a nyelv mivoltáról és nyelvünk életéről, hogy ilyen egyszerű kérdésben nem tudnak eligazodni. Őnekik »rendkívül csúnyán hangzanak« azok a kifejezés-módok, amelyek ezrivel fordulnak elő régibb és újabb irodalmunkban, amelyeket széltiliben használnak legjobb íróink s nyelvünknek legjelesebb művészei, s amelyek folyton-folyvást élnek Kárpátoktól Adriáig, még a legelrejtettebb falukban is, a tősgyökeres »fajmagyar« nép ajakán. És tanítóink, akiknek ápolni és terjeszteni kell nemzeti nyelvünk gyökeres sajátságait, olyan kevésbé bízhatnak a saját nyelvérzékükben, hogy gondolkodás nélkül, szajkó módjára ismétlik vaskalapos nyelvtanosok alaptalan

ítéleteit. Hiszen minden született magyar a nyelvérzéke segítségével könnyen eldöntheti a kérdést. Aki pedig nem bízik magában, hanem okvetetlen tekintélyek után akar indulni, az csak nézze végig a következő idézeteket, melyek kódexeink korától egész a mai napig terjednek:¹

írva van: Fogva vagyon édes szíz Mária (Apor-kódex 168). Az es tudván vagyon: nec hoc latet (BécsiK. 34). Tudva vagyon nálam is (Pázmány, id. NyK. 15:230). Már az udvarnak is meg vagyon mondva az istenhozzád (Faludi 10). Mi van eránta parancsolva (Kaz. lev. Desseffy Józsefhez; így Kazinczynál gyakran). Reád vannak függesztve gondolatim: in te sunt defixae cogitationes meae (Verseghy, An. 2:304). Kis leány szoknyája térdig föl van hajtva (Petőfi, János vitéz). Az alap szerencsésen van kigondolva (Arany Hátr. próz. 310). Kivánj jutalmat, és az, mielőtt kimondtad, meg van adva (Jókai, Fehér rózsza 142). Amit tesz atyám, az jól van téve (Madách, Ember tr. 5. szín). De.. a 41. lapon ez is van mondva (Szarvas G. Nyr. 20:524). Virág van az ágyra hintve, barna kis lány kiterítve (Népdal Nyr. 3:487). A két szeme ki van sirva (Népdal: Tisza partján jön egy halász..). Akit én szeretek, meg van az szeretve (Népdal: »teljes szívből,« magyarázza Szarvas G. Nyr. 16:362).

írva vala: Nem arra valátok teremtvén (Winkler K. 85). Hogy beltelnék, ki meg vala mondván: ut adimpleretur quod dictum est (JordK. 363). Meg vala jövendölve, hogy.. a juhok elszélednek (Pázm., Nyr. 3:488). Mert üldözve valék, s ők engem váltva megóttak (Vörösm. Zalán f. 6:730). — Nem lón engedvén [= nem vala engedve] neköm, hogy.. hivattnám mártir feleségének (NádorK. 556).

írva volt: Ördögöktől volt megszállva és megülve (Molnár Albert, Tan. 158). Ne legyünk olyanok, mint Lázár, kinek kezei kötözve, teste lepedőbe takarva volt (Pázm., Nyr. 3:488). Ez volt mindenkinek fejében föltéve: vagy visszakerítem, vagy meghalok érte (Petőfi, id. uo.). Az asztal is terítve volt, az étel is tálalva volt, a nászlakoma vendégei is ott várakoztak már az ebédlőben (Eötvös K. A hiánytalan asszony). Az ebéd mán akkor meg volt éve (Nép, Szatmár m. Nyr. 8:40).

írva lesz (a jövőben, 'már akkor meg lesz írva', scriptum erit, es wird geschrieben sein): »Lészen nyolc mustra mester.. Azon imperiumbeli fejedelmektől lesznek ez fizető mesterek választván..« (1557. RMNy. 2b:131). Akit megáldasz, meg leszen áldván (MA. Bibl. 1:141). Isten szava ez, hogy az atyák alamizsnája feledve nem leszen: non erit in oblivione (Pázm., Nyr. 3:489). Ha életem gyökerei mind el lesznek már éve (KisfS. Tátika 1:41). Ha itt e lobogó helyett más lengedez, mi már azt nem látjuk, mert szemünk hűnyva lesz (Petőfi). Már kezemben tartom ajtód kulcsát,

¹ Sok más hasonló példa (különösen a régi nyelvemlékekből) A magyar határozókban 2:306. l. és Nyr. 20:164.

még egy perc, s örökre zárva léssz (Petőfi). Addig nem akarta az eljegyzést, míg a Józsi meg nem kerül s el nem lesz temetve szépen (Jók. A Balaton völegényei). S míg a tél fagyát siratja annyi elhaló fa: ti meg lesztek jó szülétek kebelében óva (Tompá: Hajtsátok meg...). Akkorát kondítok, hogy akinek be nem léssen abroncsolva a feje, szétreped (Kriza, Vadr.). Nyitva maradónak hittem a tért a jövőendő számára, mert nem lesz semmi jog feláldozva (Kossuth L. nyílt lev. Deákhoz 1867). Míg ez [a pénz] azoknak vissza nem lesz adva, addig nekem a koporsó sem ad nyugodalmat (Garam vid. Népk. gy. 1:450.) Holnapra ki lesz elterítve te is (Arany L. Népm., id. Nyr. 10:213). Amit én csinállok, az meg lesz (emberül) csinálva (a meg igekötő példái közt említi Szarvas G. Nyr. 16:362). Ha én egyszer azt mondom, hogy megteszem, hát az meg is lesz téve emberül (ugyancsak Szarvas G. említi kifogástalan szerkezetek közt Nyr. 20:183.) Ha a boglya be lesz tetőzve, jöjtek haza (szintén mint hibátlan szólást idézi Imre S., Idegen és hibás szólások 141). Vö. még Gyomlay Gy. NyK. 37:110. a görög idézetek fordításaiban.

írva lett (a m. irottá lett, mintegy irott állapotba jutott, egyszerre csak meg volt írva): A mennyország kapuinál, hogy az néki zárva lett, bánatjában dühösködve Lucifer így fetrengett (KisfS. Tátika 1:71). Rögtön indult Kímon négyezer vértessel: s Lakedaimon mentve lett (Arany, Arist. 2:394). Nem kellett neki segítség [Babszem Jankónak], még maga se csinált semmit, csak az ökör füléből patogatott, de azért úgy meg lett szántva a föld, hogy jobban se kellett (Arany L. Népm., l. Nyr. 10:214). Amint egész földem letakarítva lett, megnyugodt a lelkem (mint hibátlan említi Imre S. Idegen és hibás szól. 141). Elakadt a szekér, tízen is kinlódunk, míg kihúzza lett (uo.; olv. míg ki lett húzva). — Minden áldott reggel *rakva lón* friss lombom csillogó gyöngyekkel (Arany: A pusztai fűz). Amint megtudta a világ, hogy elmentem Bajorországba fiat keresni, egyszerre *meg lón állapítva* a leggyöngédebb atyai hírem (Baksay: Gyalog-ösv. 2:166; = egyszerre meg volt állapítva).

írva legyen: Boltja be legyen téve (Hornyik: Kecskemét tört. 2:496). Tömve legyen versünk rövid szózatokkal (Verseghy: Rikóti M. 98). S rövideden legyen mondva, tetszett Elek Lórának (KisfS. Somló 1:58). Magunk színt legyen mondva (Nép, Nyr. 8:568). Holnap reggelre az a fa mind ki legyen vágva, a derekából boros hordó készítve (Arany L. Népm., l. Nyr. 10:213). Nagy nehezen vártunk, hogy búzánk megörölve legyen: mert nem volt kenyérünk (kifogástalan szerkezetnek mondja Imre S. id. h.; olv. meg legyen örölve).

írva volna, írva lenne, írva lett volna: Írva a levél ugyan meg volna, csak be is volna már pecsételve: geschrieben wäre der Brief wohl; wenn er auch schon versiegelt wäre (Verseghy, Sprachlehre 259). — Ha az ítéletnapig innátok rovásomra, sem lenne lefizetve tartozásom (Petőfi, Tigris és hiéna 2:1). Így aztán igen szépen elő lenne ama kor készítve.. (Athenaeum 1874. 67). — Ha parancsolva lett volna neki a sarcolás: a begyűlt pénznek az ország kincstárába kellett volna folynia (Tudománytár 1838. 3:241). Ha soha előre ki nem

lett volna is tervezve, Kaplan Giráj kardjának el kellett hagynia hüvelyét a vérig sértő szavakra (Jókai, Fehér rózsza 185).

Az idézett példákban az igenév csupa tárgyas igéből van képezve, értelme pedig valamennyi példában szenvedő. Ez a szenvedő értelem sokszor erősen kiejzik belőle. Vö.:

A dunántúli, a szögedi kiejtés kisebb-nagyobb mértékben ismertetve s nyelvészeti célokra *használva van* (Arany: Hátr. pr. 314; kb. a. m. *használtatik*; vö. *föl van használva!*). Az írók.. e pályadij folytán a magyar történet ily célu kutatására újra meg újra *buzdítva vannak* (Rákosi J. jelentése az 1892-i Kócán-díjról; vö. *buzdítottatnak*). Mindig mást akar beszélni, mint ami *kérdezve van* (Beöthy Zs. egy vizsgálat alkalmával; vö. *ami kérdeztetik*). *Az van beszélve* a falu végén, hogy a Tüke Csanya meghalt (Nép, Sümeg; Molnár Kálmán értesítése; = *es wird davon gesprochen, es wird erzählt*). A. Hogy ez a tehén? B. El van adva má. A. *Hogy van eladva?* (Nép, Pest m.) — *Meg sem vala kísértve*, ha vajjon rövidség, csín, hangzatosság nem épen úgy eszközölhető-e magának a nyelvnek határai közt (Arany, id. Nyr. 8:395; vö. *meg sem kísértetett vala*). Gyakran *volt mondva*, hogy minden tudományi előadásnak definitióval kell kezdődni (Brassai, Tudománytár 9:65; vö. gyakran *mondattott* és gyakran *meg volt mondva*). Révai.. rendszere, mely amióta annak egyedül helyes volta elismertetett.. *megtámadva* senki által *nem volt* (Barna F., NyK. 7:337; vö. *meg nem támadtatott*). A zsigárdiak, mint *értéstitve voltam*, Krisztus helyett Kirisztust mondanak (Zolnai Nyr. 19:504). — Pereszlényi Pál megjegyzi az ő gramatikájában, hogy a *-va ve* végű igenév a *vagyok* igével szenvedő jelentést vesz föl: »maxime pro praeterito perfecto, ut *meg van olvasva*, lectum est; *meg vagyok verve*, percussus sum« (l. Corp. Gramm. 482—3). Ez a szoba ma *nem volt szellőztetve*; ezt Szarvas G. Nyr. 20:473 egyértékűnek veszi evvel a német szenvedő mondatlalt: *Dieses Zimmer wurde heute nicht gelüftet*. Kovács Menyhért (azaz Kicska Emil, Nyr. 10:296—98) ezt a szerkezetet a görög szenvedő perfectummal fordítja: *meg vannak aranyozva* = *χρυσῶν χρυσάινται* Odyss. 4:616, *van faragva* = *ἀμφιδεδίνηται* uo 8:403 stb. Vö. melyek *írva vannak* a proféták miatt (Müncsk. Lukács ev. 18:31) = *τα γεγραμμένα διὰ τῶν προφητῶν*. (Magam is ajánlottam az *írva van* és *írva volt* alakot mint a *-tatik tetik* elkerülésének egyik eszközét. Helyes magyarság 19). — Régi íróink sokszor a szenvedő képzőt is kitették az igenévben, pl. *El vagynak ezek rejtetvén* (Telegdi; ez és több más régi példa Révainál Gramm. 803—804). Csakugyan *meg vagyok csalatva* (KisfK. Vig besz. 86, Olcsó ktár).

A Magyar Nyelvőrben már sokan és sokszor kifejtették,¹

¹ Barkász Károly Nyr. 3:489, Joannovics György 9:362, Csengeri János 10:214, Kicska Emil 10:294 és 303, Szarvas Gábor 19:327 és 20:523. Így már előbb Barna Ferdinánd NyK. 7:384. Vö. most még Gyomlay Gy. NyK. 37:97.

hogy *meg van írva* nem egyértékű a *megíratott* és a *megírták* igealakokkal. A különbséget talán legszabatosabban így fejezhetjük ki: Emezek, ige létükre, történést fejeznek ki; ellenben az *írva van* vagy *meg van írva* szerkezet — melynek főeleme az állapothatározó igenév — a cselekvés elvégeztével beállott állapotot fejezi ki. *Írva van* = ném. es ist geschrieben, ellenben *íratott* = es ist geschrieben worden (és *írták* = man hat geschrieben). Aki nem éri a kettő között a különbséget, arról már Szarvas Gábor igen határozottan és teljes joggal úgy ítél, hogy »vagy nem magyar születés, vagy a sok újságolvasásban végkép megromlott a nyelvérzéke« (Nyr. 20:523).

Ettől az állapothatározó szerkezettől, amelyet az egész magyarság talán már évezredek óta használ, élesen különbözik az a másik használat, amely szerint ugyanezt a szerkezetet eredeti régi jelentésétől eltérítve a történet kifejezésére is alkalmazzák. Régi irodalmunkban e jelenséget a latin nyelv hatásából magyarázhatjuk¹, újabban a dunántúli nyelvjárásokban s némely íróknál a német nyelv hatásának róhatjuk föl. Ime néhány példa²:

írva lön: Atyám ha lön ő halálán [= mikor halálán vala], nékem ötüle így lön hagyván, hogy soha férjhez ne menjek (ÉrsK. 460, Katalin-leg.; »semmiképen ne légyen halogatván« uo. 476 = *ne sit dilatum* stb.). Az idvességemnek úta nékem ez éjjel lön mutatván (uo. 504). Örök áron föld lön az asszonynak adva (Huszt: Aen. 24). S elragadva lön Erzsébet Cillejinek várába (KisfS. Frangyepán Erzs. 8; így. A megboszult hitszegő 23, 27 stb.). Mint bércei fa áll, mely vetve szelektől s pusztító viharok közepett lön nagyra nevelve (Vör. Eger 3:135). A kastély kapui most ki lőnek tárva (Sárosy: Arany tromb.² 253). Ő csillagit látták a bölcsek s napkeletről vezérve lőnek (Tompá: Héber legenda; így Tompánál többször). A szobaföld kirakott padolattá lön alakítva (Arany: Elv. alk. 2:6). Újabban a »kisöcsesség« lön felfedezve szépítő kifejezésül (Arany Próz. 458). Az *aki* összeírása.. az Akadémiában is nagy tekintélyek által helyeselve lön (Arany Hátr. próz. 344). Számláltam minden fillért.. háztartásom meg lön szorítva (Arany lev. Tompához). Rakva lön a magtár, mintha színig volna (Arany: MO. 2:7). Mikor a hó elkezd esni.. az igen szépen lön visszaadva apróra tépett papirosokkal.. (Jókai: A m. nép élce 128). Midőn az megtalálva lön: *when it was found* (Szász K. Téli rege 5:2). A munka maradékimnak *leve hagyva* (Kaz. Pályám eml. I. 1823).

¹ A latin hatás mellett szól a többi közt az a körülmény, hogy a régi irodalomban úgy szólván csak az elbeszélő *lön*-nel való körülírás fordul elő ilyen használatban: *adva lön* mint a lat. *datus est* v. *datus erat* fordítása.

² Más példák Nyr. 3:491, 14:79, NyK. 7:391—394.

írva lett: Iszonyu lett a tűz s asszonyám mégis meg lett engesztelve (1803. Kaz. Levelez. 3:89). Ki lett keresve minden elválasztó különbözés regulája, s a pártok vélekedései meg vagynak hányva vetve (1828. Döbrentei¹). Gvadányi, .. Fortunatus s mit én tudom miféle apróság.. az egész városban fel lett kutatva, elkölcsonözve és megéve (Arany Önéletr.). Nem lett felcsúfolva fenhéjazó reményeiben (Jókai: Enyém t. ö.¹ 3:144). Mikor az indítvány el lett fogadva, Veronka oda inté magához Gligort (Jók. Száz leány egy rakáson, a vége felé²). A látogatás így csak rövidre lett szabva (Szász K. Ebers: Egy polgárm. 2:12). Nyelvjárásokból, leginkább dunántúliakból: A répa utólja le lött füleszve 12-én (béresgazda levele Nyr. 13:43). A láda mög lött csinálva (uo. 285). Míg a fiát ölelgette, ki lett mondva ítélete (Abafi: Göcseji népd. 2). Meg lett mondva, meg lett kérdezve stb. (Sümeg, Molnár Kálmán közlése). Ott igen meg lett ajándékozva (Pápa vid. NyF. 17:17). Az lett elvégezve (Nép, Badacsony vid.). Be lett ótva (Mátyusföld, Nyr. 20:264). Ki lött dobolva, mög lött mondva stb. (Nép, Szeged és vid., Rácz Manó értesítése; szintén mint Szegeden dívót említi Gyomlay Gy. NyK. 37:98). Adán, Bács m., »közönséges: Meg lett mondva, hogy ebédre ott legyünk. A Margit nem lett meghíva (NyF. 37:28).

írva lesz: Egyszer valamikor meg lesz mondva az istenhez-zád (Faludi 165). Amint utóbb meg lesz mondva (727). Tudták, hogy vagyonos ember és meg lesz fizetve fáradságok (734). Le lesz törölve e szenny majd általad (Kaz. epist. Vitkovichhoz³). Ez sohasem esik botlások nélkül, de a botlás el lesz felejtve (Kaz. Pályám eml. 39). Meg lesz tartva szentül (Sárosy: Arany tromb. 4. én.). A kibújt szög le lesz hajtvá, mert csak így tartja meg a patkót a patán (Herman O. MNy. 2:247). Nyelvjárásokból: »A buza még lesz örvő, a liszt még lesz szitávo, a lisztébü tiészta lesz gyurva, oszt még lesz sütfő« (Göcsej, Nyr. 14:213). Hugyan lesz évidvé (elvive, Pápa vid. NyF. 17:17).

Ez az újabb használat úgy látszik Faludi korában, mintegy kétszáz évvel ezelőtt, kezdett elterjedni. Faludi ezt is — mint több más efféle — alkalmasint a nép nyelvéből vette. Már Ver-seghy Ferenc megrója e szerkezetet s az igenévnék azon használatai közé sorozza, amelyek »germanismi sunt, qui ab hodiernis

¹ Idézi Barna F. NyK. 7:373: Tanulmányok a magyar régi egyszerű s az újabb összetett szenvedő igealak körül. Barna F. szerint Döbrentei honosította ezt meg az irod. nyelvben és »ennek a sült idegen igeidomnak meghonosításában németebbnek mutatta magát a született németeknél is.«

² Így Jókainál igen gyakran; Egy az Isten c. regényében megszámálta valaki, hogy 36-szor fordul elő ez a szenvedő forma.

³ Többször állították általánosságban, hogy *írva lesz* helyes, ha jövőre vonatkozik s nem jelenre. De nem ez a dolog veleje, nem ez különbözteti meg a két használatot egymástól. Ime Faludi és Kazinczy mondatai jövőre vonatkoznak, mégsem helyesek, mert nem jövőbeli állapotra, hanem jövőben való történésre vonatkoznak.

affectati hungaricas aures ingratissime feriunt«; ő a következő példát idézi: *érdemek által magosabbra emelve lettek pro emeltettek* (1817. Analyticae stb. 2:305). De csak a 19. század második negyedében hatalmasodott el ez a szenvedő forma irodalmunkban s mintegy félszázadig uralgott. A Nyelvőr azonban mindjárt megindulásakor üldözni kezdte¹, s azóta mindinkább tért vesztett. És annyit emlegették és annyiszor megrótták a *meg lett írva* alakot, hogy az eltompult nyelvérzékűek s az ítélni nem tudók, akik szajkó módjára mindig csak mások véleményét ismétlik s a saját nyelvérzékükre semmit se mernek rábízni, végre oda jutottak, hogy az *írva van* alakot is magyartalannak és csúnyán hangzónak tartják!

Meg kell még említenünk, hogy Arany János is foglalkozott evvel a kérdéssel. Hátrahagyott prózai irataiban (415) van egy kis fejtegetés ilyen címmel: *Szenvedő formai segédige*. Azt mondja a többi között:

A szenvedő forma sűrű használata.. ellenkezik a magyar szókötés természetével. De még inkább megvesztegeti nyelvünket a mostanában felkapott *lesz* segédige által képzett szenvedő: »A tanácsban el lett határozva.« Van ugyan egy részesülői szókötésünk,

¹ Szarvas G. Nyr. 1:195, Volf Gy. 1:294. stb. Imre S. Idegen és hibás szólások bírálata 1873. 141. Már előbb kikelt ellene Arany László a Budapesti Szemlében 1866. 455, továbbá Barna Ferdinánd idézett akad. értekezésében panaszkodott, hogy »nem egy tagja e tek. Akadémiának a *lett-es* szenvedő igéhez dolgozataiban makacsul ragaszkodik« (NyK. 7:334). Különös, hogy a különben olyan szigorú Gyergyai Ferenc megemlíti, de nem ítéli el (A m. nyelv sajátosságairól 1856. 87). Érdekes Csapodi megjegyzése, mely szerint »a *meg lesz írva, be lett sorozva* félék fejlődhetnek tisztán a magyar nyelvből, idegen hatás nélkül is« (Nyr. 13:422). Talán csakugyan fejlődhettek volna, mert hisz az *írva van* mellett régóta megvolt az *írva lesz* és *írva lett*, melyek az állapotnak beállítását, tehát szintén történésfélét fejeztek ki. Zrinyi M. csakugyan ír egy helyenilyent: »Menjen más, aki nem Nagy Sándor, cselekedje azt, akit ő cselekedett, *oda lesz rontva*, hogy még a neve is elvesz.« Toldy kiad. 203. És Szarvas Gábor is Nyr. 19:38: »Igy történt, hogy az Úr-imádság kezdete szintén a latinhoz híven *így lön fordítva*.« Látszólag történést fejez ki, de voltaképen arra vonatkozik, hogy 'így van fordítva'. Vö. a fönt Aranyból és Baksayból idézetteket: *rakva lön* és *meg lön állapítva*. (Szarvasnak ez a mondata egész vihart támasztott, l. Nyr. 19:178, 273, 20:520, 521. Szarvas uo. 19:326 és 20:472 s 524 megígérte, hogy igazolja s bővebben kifejti nézetét, de azontúl többet nem írt róla). Mivel azonban a *be lett sorozva*-félék először Faludinál jelennek meg s ma is leginkább Dunán túl járatosak, alig kételkedhetünk, hogy a német szerkezet hatása alatt terjedtek el.

mind a *van*, mind a *lesz* igével; de ezek ama szenvedőtől lényegesen különböznek. Nem csupán azt fejezik ki, hogy valami *történik* vagy *történt* szenvedőleg; hanem a történőnek teljes *bevégzését* is, folyamára való tekintettel. Így bátran mondhatnók: »A víz-vezetés ügye, melyen a tanácsban sokáig vitatkoztak, már el *van* határozva. Még nem *volt* határozva, mikor Péter felszólalt és hatalmas beszédet tartott. Mihelyt, úgymond, el *lesz* határozva, mindjárt fognak jelentkezni vállalkozók. De a vitatkozás nagyon tartós vala, mire el *lett* határozva, beesteledett.« Mindezekben a *bevégzést* a *folyamattal* viszonyban gondoljuk, nincs rajta legkevesebb idegenszerűség is. De minden perfektumot, derűre borúra, *lesz* segédigével csinálni, teljes barbarizmus.

De Arany János úgy látszik bővebben is akart írni erről az érdekes tárgyról. Ezt egy ceruzával írt érdekes vázlatából következtetem, amely előttem fekszik s amelyet ez alkalommal közlök¹:

1. *Jelen*: *van*: le *van* kaszálva (megfelel a *végzett* jelennek: görög perfectum²).

(le *lesz* kaszálva: *németes*; *passiva*. Ez nem használtatik.)

2. *Mult* *volt*: le *volt* kaszálva
lett: le *lett* kaszálva. Nem mindig } *Végzett mult.*
németes.

3. *Jövő* —
lesz: le *lesz* kaszálva. Nem mindig } *Végzett jövő.*
németes.

1. Be *van* az én szűröm ujja kötve. A kállai utca ki *van* festve. A búza le *van* vágva. A jelentés le *van* írva.

2. A búza már le *volt* vágva. Már a jelentés le *volt* tisztázva, mikor ő oda jött.

Mire a búza le *lett* vágva, beesteledett. Mire a jelentés le *lett* írva, a szolgabíró elment hazulról.

3. Ha le *lesz* írva, csak tedd a többihez. Ha le *lesz* vágva, jöjjetek haza.

Ezek jogos magyar kifejezések.

¹ Ezt a vázlatot magától a költőtől vettem át (1879-ben a Margitszigeten) azokkal az apró cikkekcskével együtt, amelyeket ugyanakkor adott át a Magyar Nyelvőr számára s amelyek meg is jelentek a Nyr. 8. és 9. évfolyamában (8:322, 552, 9:23, 186, 188; újra közölve a Hátrah. próz. 383—386 és 387—391). Minthogy a költő azt kívánta, hogy ne tegyük ki a nevét a cikkek alá, a *Szalontai J.* álnévvel jeleztem eredetüket.

² Rendkívül érdekes, hogy itt Arany János találkozik Kicska Emillel, ki a mi szerkezetünket szintén a görög perfectummal azonosítja, mivelhogy a görög is »nem a cselekvést, hanem a cselekvésre következő állapotot érezte a γέγραφα alakban« (l. Nyr. 10:298). Hasonlóképp Gyomlay Gy. NyK. 37:97—98.

Nem jogos az ilyen:

Jelen: A tanácsban határozva *lesz* (határoztatik; es *wird*). Ezt még nem igen halljuk.

Mult. A tanácsban határozva *lett* (határoztatott; es *wurde*), hogy stb. *Ellenben jogos:* »mihelyt a tanácsban el *lett* határozva«; mert parallel ezzel: »a tanácsban már el *volt* határozva«.

Jövő: A tanácsban holnap az *lesz* határozva (fog határoztatni = es *wird* — *werden*). *Ellenben jogos:* Mihelyt a tanácsban el *lesz* határozva, mindjárt hozzáfogok az építéshez.

Tehát *jogos*, mint végzett *jelen*, végzett *mult*, végzett *jövő*. Nem *jogos* mint egyszerű *passiv jelen*, *passiv mult*, *passiv jövő*. De a *lesz* formának *jelen* ideje nincs. A *van* formának *jövő* ideje nincs.

*

Még az *írva van*-féléknél is gyanusabb némelyek szemében a *halva van*, *le volt hullva*, *föl lesz öltözve*, t. i. azok a kifejezések, amelyekben az igenév tárgyatlan igéből van képezve. Pedig ezek époly kifogástalanok, époly helyesek, mint amazok, s aki ezeket válogatás nélkül hibáztatja, szintén elárulja nyelvérzéke tompultságát s a nyelv életében való járatlanságát. Ezekre a kifejezésekre nézve már többször közöltünk bizonyítékokat¹, mindazáltal itt is közlünk egy csomót, hogy szemléltessük e használatnak elterjedt voltát. Sok író és különösen sok nyelvjárás még túlmegy a rendes irodalmi szokáson (némely nyelvjárás már nem is csak az állapotot, hanem a cselekvés befejezését, megtörténtét jelöli vele²); az ilyen szokatlanabb példákat mindenütt a második s harmadik csoportban idézzük;

halva van (= *τέθνηκεν*, Gyomlay Gy. Ny. K. 37:103), de rendesen igekötővel vagy más határozóval: *meg van halva*, *el van szakadva*, *itt vagyok szállva* stb.; pl. Mi ebül vagyunk szállva (Mikes 1. lev.; »... vagyunk szállva« még 10., 36., 37. lev.). Nincs elromolva a lelkiismeretem (Pet.). A galamb meg van sülvé (Brassai: Böv. mond. 22). Az útfélen egy szekeret találnak, mely el van akadva a degetben (Jók. Enyém t. ö. 3:61). Meg találja valaki hallani, s akkor veszte van (Jókai: Csataképek 242, Nemz. kiad.). A kelt tészta csak meg van kelve, a költ tészta akár sülvé is lehet (Lehr: Toldi 74). Minden izöm porom szerte van hullva (Kriza 481).

¹ L. MHat. 2:308, Nyr. 3:487, 10:213, 296, 20:523, 28:298, — *El van utazva*, ezt úgy látszik először Arany J. róttá meg Hátr. pr. 415, aztán Arany L. BSzemle 1866. 455. Vö. még Nyr. 28:297—299.

² Egyes nyelvjárásokban talán idegen nyelvi hatások is előmozdították ezt a messzemenő használatot, pl. Erdélyben s Moldvában az oláh, északon a tót nyelv összetett perfektuma; oláh *am jurat* 'esküdtem', szó sz. 'vagyok esküdt', — tót *prisahal sem* ua.

A ruhája ki van szakaddal; ki van a könyököd lyukaddal (Nyr. 8:40). Meg van háborodva (elment az esze, Nép, Nagybánya).

Jézus monda: Beteljesedve vagyon: consummatum est (Pesti G. János ev. 19:30; más bibliaford.: beteljesedett stb., l. Szarvas: M. igeid. 62). Mégyen a sötétség előtte [a hajnal előtt] szaladva, a tengereken túl vagyon már haladva (Gyöngy: MV. 2:2). A malom gátja a kiskálnai határhoz vagyon ragaszkodva (1718. Oklsz.). Ebben máig mindnyájan meg vannak egyezve (Brassai: MMdt. 3:196). Ruháik tele vannak ragadva koldusdinnye-dióval (Jók. Csataképek, nemz. kiad. 10:208). Egyen azonban egészen el vagyok ámulva (Rákosi J. BH. 1898. V. 21). A *járatossal* is meg vagyunk járva (Baksay S. Nyr. 14:85; vö. megjártuk). Ha a feleség is el van adósodva (Miksz. Jókai é. 1:218). Budapesten mindenki el van adósodva, még az uzsorások is (Pásztor Á. Az eladósodott Bpest). Abban van elbujva a zöld király leánya (Merényi: Sajóv. népm. 1:44).

Apáink bé vannak futva, Györgyi bé van menve, itt vannak születve, meg van változódva, meg vannak házassodva a legények (Moldvai csáng. Nyr. 30:115). Megszáradva-e a széna? Nem száradva meg (így e h. nincs! Halmagy, Nyr. 31:230). Jól rá van teremve (a dologra, Háromszék, Butyka B. értesítése). El vannak fázódva, éhezve (Székelyföld, Sebestyén Gy. Regös én. 337). É van indulva, le vagyok feküve (Magyardécse, Szolnok-D. m., Sófalvy K. közlése; »e nyelvjárás mult idő alakot legfeljebb ha elvétele használ«, jegyzi meg a közlő). Alsófehér megyében »a határozó igenévnek igen gyakori használata van ilyen intranszitiv igékben is: le van feküve, *el van utazva, menve*, fel van állva, nem vót legyüve« (Nyr. 25:350). A háromszéki nyelvjárásban is« az *ért* helyett a cselekvés végzettségének kiemelésére a körülírt perfektum járja; így *le van írva*, sőt effélék is: *el van utazva*, mind fel van jöve a zsendely, abba má be vagyok egyezve, fel vagyok má ötözve stb.« (Erdélyi L. Ny. K. 35:357, 369). Vácon »e határozói igenév *vagyok* igével összekötte igen gyakori használatú: be van kappá, *é van utazzá*« (Ny. F. 10:33). Mingyárt meglátta, hogy a feje fel van kelve (Heves m., Berze Nagy J. Népm. 224). Amibe é van indóva (indulva: »amiben fárad«). A zsebje meg van hízva. Nincs kigyüve: nem tudjuk (nem derült ki; mindezek Nyitra m. Nyr. 33:468—471). A zacskóból ki van fogyva a dohány (Baracska, Pest m. Jenő Sándor ért.). É van éhözve, fázva, gárgyúva (Nagykőrös, Papp I. ért.). Ki van bujva már a szemzés. Tévedve vannak az urak. El vagy-e már csépelve? (elcsépeltél-e már? Mindezek Zentán; Guelmino J. ért.). Má magba van mönve a saláta. Nem is tudtam, hogy az Ilka férhő van mönve (Kis-Zombor, Torontál m. Bacsó Gy. ért.). Ne kerüljön az uram elejbe, mer nagyon meg van rá haragudva. Még a baj nincs megöröküve (a köhögés; Ajka, Veszprém m. Ney F. ért.).

halva vala: Lábai valának megsebesülván (VirgK. 60). Hol sokan valának egybegyülve (Károlyi Bibl.) Elcsévén vannak és fekszenek (MA. Scult. 94). Mikor János vitéz oda ért; valának egybegyülekezve mind a boszorkányok (Pet.). Ő is szörnyen meg

vala indulva (Arany: Toldi 6:11). Hátha nem is halt meg, el vala rejtvezve (Arany: TSz. 6:82). Hajótörést szenvedve látta, élte tengerében, és el vala szörnyedve (KisfS. Tátika 1:72).

halva volt: Meg volt mosdván (Born. Préd. 217). Oly annyira el voltak merülve munkájokba: so sehr waren sie in ihre Arbeit vertieft (Verseghy: Sprachl. 259). Az ostor nyakára volt tekerődze (Kovács P. Fars. kaland 22, Olcsó ktár). Azért mégsem voltak ám annyira belemerülve (Pet. Elbesz. 11, MKtár). Elmúlt három éve, hogy lábbal se voltam fordulva feléje (Arany: Toldi est. 4:28). Az nem lepte volna meg, ha rögtön vasra vereti, arra el volt készülve (Jókai: Csataképek 241, Nemz. kiad.) Ma még ettünk ittunk és holnap jól voltunk lakva, de örökre (Jókai: Hétk.¹ 2:173). Nagyon meg volt illetődve (Eötvös K. Munk. 15:39). Ida k. a. bálba volt öltözve (249). Az összes bizottság bele volt szeretve abba, hogy.. (Herman O., id. MHat. 2:309). Nyáron, mikor Shakespeare-be volt lázasan beleszeretve, Antonius beszédét szavalta el (Miksz. Jókai élete 1:78). Kihúzta Jankó (a buzogányt), hát kétfelé volt esve (Arany L. Népm., id. Nyr. 10:213). Az (a kút) úgy bé volt fagyva. (Nyr. 30:606).

Születve volt a vidék legügyesebb mesemondója gyanánt szerepelni (Arany Próz. 420). Amint füllel földön fekve vala (Arany: MO. 3:47, l. MHat. 2:308). Átfutott a fenyőszálon, ott aztán meg volt menekülve (Jókai: Eppur si m.¹ 3:156). Sebestyén né a térdére volt könyökölve (Jakab Ö., id. Nyr. 28:356.)

»Ideje volt már, hogy meghaljon, mert egész ki volt kötekezve (kiszáradt.)« (Jászberény, Nyr. 18:330). Be vót nyakáva (Mátyusföld, Nyr. 20:264). El vót a dolog csendesedve: a dolog elmúlt. Ê vót maradvá: adós volt (Nyitra m. Nyr. 33:468—9). Ê vót má menné (Vác, NyF. 10:33). Ki vót menné a helyiből (Nép, Verőce, Nóg-rád m.). Le volt menve a hús a kézcuklón (Szabolcs m., Nyr. 12:508). E nád föl vót nyőve (Nép, Kőszeg vid., Grábler Ida ért.). Ê vótam menve, fel vót kelve (Magyardécse, Szolnok-D. m. Sófalyv K. ért.). Kiálltam az iskolából, és: ki vótam állva (Szolnok-D. m. Nyr. 17:317). Itt mostanáig nem vót lakva pap; le vót feküdve páter stb. (Moldva, Ny. 30:115).

halva lesz: Meg vala írva, hogy harmad napig lészen halva (Pázm.) Mig az maga során könnyekre lágyulva epedend s hasonló lángokra lesz gyúlva (Sárosy Gy., Abafi kiad. 254). Azt gondolod, hogy mindig a kötenyedbe lesz fogózkodva (a gyereked)? (Miksz. Különös házasság 1901. 2:51). »Ἐσσεται ἡμαρ ὅτ' ἂν ποτ' ὀλώλῃ Ἰλιος = lesz majd nap, mikor majd elveszett (veszve) lesz« (így ford. Gyomlay Gy. NyK. 37:101).

telve lőn, telve lett: Míg telve lőn a szoba (Athenaeum 1842. 2:361). Telve lőn legottan kis kosárja (Tompá: A jávorfa; vő. Alig mondta ki, mingyárt úgy tele lett az asztal minden féle étellel itallal, Arany L. Népm., Nyr. 10:214). Pusztá már a föld határa, ékessége veszve lőn (Tompá 1:282).

Öltözködve igen hamar fel lett (Arany: Toldi est.). Azt hihet-

nék az emberek, hogy össze voltunk beszélve (Miksz. Különös házasság 1901. 2:259).

halva volna: Az orosz lány fiai úgy húzza, mintha halva volnának (Pázm.). Mintha vassá volna karja, maga válna (Arany: Toldi 1:6). Oh, élve ha volnál [vö. »ha ez és ez élven volna: élne« Tolna m. stb. MHat. 2:309], büszke dalodtól lánggra lobogna a két haza most.. Oh halva bizony a dalnok (Jókai: Petőfi-keresők, költemény 1899). »Nincs-e valamelyik kulcsa elveszve? — Nem tudnám, hogy el volna veszve. — No jól van, hát úgy-e nincs elveszve? De ha elkezd keresni valamelyiket és nem találja abban a pillanatban, mingyárt el van veszve. — Ez bizony igaz lehet. — Hát lássa, ha a grófot nem keresné, a gróf nem volna elveszve« (Miksz. Különös házasság 1901. 2:65). Az ördög sem gondolná, ha nem épen őbele volna bújva, hogy valaha detektív volt (uo. 67).

*

A teljesség kedvéért emlékezzünk még meg az olyan alanytalan mondatokról is, amelyekben a határozó igenév szerepel *van* igével. Ezeknek három fajtát különböztethetjük meg (NyK. 25:4). Némelyik egészen természetes úton fejlődött, valamely magától érthető s a helyzetből könnyen kiegészíthető alanynak kihagyásával; pl. *terítve van, tálalva van, be van fogva* e h. terítve van az asztal, az étel föl van tálalva, a kocsi be van fogva. Ide tartozik ez az időjárásra vonatkozó kifejezés: »*Meg van fagyva*; s mi e hét szombatjának reggelén okvetetlenül indulni fogunk« (levél eleje, Szemere P. Munk. 2:141; vö. szintén alany nélkül: *már fagy, majd ha fagy, reggelre megfagy*). — Máskor úgy keletkezik ilyen alanytalan kifejezés, hogy két rokonértelmű szerkezet összekeveredik; pl. Így vagyon róla megírva (Virg K. 15) = így ír róla a szentírás \times ez van róla megírva. *Az ocskói kastélyért már meg van fizetve* (Jókai: Szeretve mind a vérpadig¹ 1:185) = a kastélyért már megfizettünk \times a kastély ára már meg van fizetve. — Ami ezeken kívül előfordul, noha egyik-másik kifejezés elég gyakori s jó íróknál s itt-ott a népnél is található, mind német mintára van szabva s nem érdemel utánpótlást. Példák:

A dolgon *segítve van* (Brassai: MMdt. 3:77). A szeretet fogveled módot találatni, mely által e bajon segítve legyen (Ar. és Pet. lev. 198). No fráter, te rajtad is segítve lesz (Jókai: Eppur si m. 1:94). Most nagy időre segítve van rajtam (Reviczky: Nóra). Meltóztassék oda működni, hogy e kínos állapotunkon *könnyítve legyen* (Tanítók Szava 1891. 20). — Vö. »A bajon mindaddig nem *segítődik*« (Nyr. 24:79).

Van gondoskodva fényes ellátásukról (Jókai: Eppur si m. 1:31). A tanodákban gondoskodva volt róla, hogy.. (Jókai emlékb. Jósikáról). Lesz róla gondoskodva (Baksay: Gyalog ö. 2:87). A tanárokról kitűnően van gondoskodva (B. H. 1895. XI. 18).

Magyarország története ezentul csak a régen múlté, azzal *be van számolva* a fátumnak (Jókai: Emlékb. Jósikáról). — »*Még mas[t]sincs főzve?* (még most sem kész az étel?)« (Őrség, Nyr, 7:420). »Még nem vót kész a ruha, még bele se vót kapva. Akkor kaptak bele, mikor már ott voltam« (Nép, Rácalmás, Fehér m.).

SIMONYI ZSIGMOND.

JÁTSZI SZÓKÉPZÉS

(különösen gúnynevekben és találós mesékben).

— Harmadik közlemény. —

Nagyító képző.

-ók, -ők (uk).

Eredete?

Nagyobbára keresztnemekhez és testrészt jelentő szókhöz járul, egy pár gúnyos elnevezésben is megtalálható (TMNy-ban e három: matyók, pirók, ripók). Keresztnemeken kívül alkalmazva, már van valami gúnyos árnyalata. Adataim legnagyobb része Krizából való. — E képző szokatlansága miatt sértő név Kölesden *Istók* (Nyr. 33:479) és gúnyolódó az *Erzsók* Szegeden, mert nem a szegedi nyelvjárás szerint való, az *Örzsébet*, *Örzsé* lévén járatos (Kálm. I. 212).

a) Rendes képzés.

Pofók, gn. Kr. 388. (TMNy.). — Pofa.

Szemók, gn. Kr. 389; *Szēmók*, gn. »Nagy a szemöldöke.« Nyf. 33:14. Vö. Kr. Tsz. *szēmók*: nagyszemű, fekete szemhéju; *Szemók* szarvasmarhanév Kr. 390; *Szömók* galambnév Kálm. I:215. (TMNy. *szemók*, nagyszemű). Vö. ezekhez *Monyók*, ökör v. bivalynév Kr. 390; *monyók* ökör (TMNy.).

b) Az alapszó értelme vagy alakja tréfás.

istukuccse, esküdözés: isten úgy se(gélj) helyett. Nyr. 33:243.

A II.-ba is sorolható.

Mírók, macskanév Kr. 391. — Hangutánzó alapszó.

Szürnyók, gn. Nyf. 33:32.

c) A képző alkalmazása tréfás.

Mind a három adatban deverbális használattal.

Netentók, gn. Kr. 388. — Vö. Kr. Tsz. nētēntók: ügyetlen

együgyü. *Netet*: széleskedve összezavar valamit, ide s tova kapkod.
— Ne netess te neszere! Te neszeti! (l. ott).

piszmók, gyáva, lomha, kicsiny. Nyf. 16:51. — *piszmog*.

szádók, hosszú, nyulánk termetű. Nyf. 16:52. Vö. uo. *szádok*: szálldos. — A Tsz. adata (*szádók*: szájtató, bámész) a *b*) alá tartozik. Melyik a népetimológia már most? Vagy két külön szó áll előttünk?

Összetartozást jelentő képzők.

-s.

A nomen possessoris képzője, birtokosító képző, eredetileg egy és ugyanaz a kicsinyítő -s-el. Vö. összetartozást jelentő -i képzővel.

a) Rendes képzés.

Bubás, gn. Mert a haja előre hajlik, mint egy búb. Nyr. 11:45.
— Vagy a Nyr. magyarázata különös, vagy a képzés igen szokatlan, nem magyaros. Alapszó: inkább *buba*.

Ide veszem a következőket, mert alapszavukat nem találom:

Bojókás, gn. Kr. 388. Vö. Kr. Tsz. bojdit!

Durmonyás, gn. Kr. 388. Kr. Tsz.-ban nincs meg.

Pirimókos, gn. Kr. 388. Vö. Kr. Tsz. *pirimókos*, magát túlságosan cicomázó, magáról szépet képzelő. Né te, be pirimókosan ül ott.

Sikkantyús gödör, helynév Jegenyén (Kolozs m.) Ethn. 2:272.

b) Az alapszó értelme v. alakja tréfás.

agyaras, fogas, gúnyszó. Nyf. 10:26.

Ármányos, gn. Árminból Lef.

Gyétrus, gn. Mert a felesége Gertrud volt. Nyr. 5:431.
Parasztnál szokatlan név.

pacalos, hasas, gúnyszó. Nyf. 10:26; a »kurgyiak« előneve.
Nyf. 10:60.

Trotykos, gn. Nyr. 13:48.

c) A képző alkalmazása tréfás.

Érsek Balog, gn. (quasi: olyan, mint az érsek, kis érsek. Még itt mintha össze volna vegyülve a nom. poss. és a kicsinyítő képző). Vagyonára és eszére büszke, tudóskodó paraszt. Nyr. 8:287.

Kortyos, cigánynév Nyr. 5:45.

Kutas, gn. Beleesett a kutba. Nyf. 33:32.

szájas, száj, tm. Nyr. 12:234. Mintha azt jelentené: kis száj.

Tákos, gn. Kr. 388. Vö. Kr. Tsz. *tákos*: tákember, haszon-talan, erélytelen — *tákról* véve, mely jelent csizma- v. bocskortalp-bélést, szakadt bőrdarabot. Nem leszek senki tákja.

A *Csápláros*, gn. 'henye, iszákos ember' (Nyr. 8:191) adatban nem a képző van tréfásan alkalmazva, hanem a jelentésváltozás tréfás.

(-*talán, telen*) *etlen*.

E fosztó képző csak egy adatomban található s az is bizonytalan. — Rendes képzés.

Lépetlen, gn. Kr. 388. — Alighanem a *lép* (die Milz) főnévből.

-*i*.

Az összetartozást jelölő *-i* nagyon elterjedt, úgyszólván mindenféle szóhoz hozzájárulhat, személyt, helyet, időt jelentő főnevekhez (királyi, mezei, déli), elvont főnevekhez (lelki, szégyeni), helyet, időt jelentő személyragos szókhöz (a mi falunki, fiatal-koromi) adverbiumokhoz (mai), melyek névutósak (délutáni) s több más határozó kifejezésekhez (végnélküli). Figyelemre méltó, hogy melléknevekhez nem járul.

A játszi szóalkotás eljárása a következő lesz pl. *a*) melléknevekhez teszi, *b*) oly jelentésű szavakat képez vele, milyeneket a *-s* képzővel szoktunk (Gombi, kutyanév Kr. — Gombos, ökörnév Kálm.), vagyis nem az alapszón tünteti fel tréfás kedvét, hanem a képzőt alkalmazza szokatlanul; szóval legtöbb példa a *c*) eljárási mód szerint alakult.

a) Rendes képzés.

Csompori, gn. Kr. 388. Hajlandó vagyok helynévből képzettnek tekinteni, úgymint Kupai és Zsákai neveket. Vö. Csombord falu Alsófehér vármegyében (Lipsz. és H. 1873).

Dombi Vida, gn. Nyf. 33:32.

Előhasi, gn. Új ház. Nyf. 33:32. Vö. uo. előhasi (disznó, tehén), melynek először van kölyke. Eszerint itt is tréfás jelentésváltozással van dolgunk.

Kupai, cigánynév Nyr. 5:45. — Ez nem gúnynév. Kupa név alatt Lipszkynél 2 pagus, 2 praedium, 1 plaga fordul elő. A H. 1873 szerint van egy Kupa falu Fiume vm.-ben, egy más Abaújban, egy Kupa puszt. Csanádban.

Kutya kaparási csárda. Kálm. 3:269 (és TMNy.), hol ezzel össze van vetve *búszkerzői csárda* Nyr. 8:353, pedig ez már tréfás, szokatlan képző halmozás: két különböző alaku, de egyenértékű képző egymásután való alkalmazása. Vö. Petőfi: Kutyakaparó.

Sehonnai, gn. Kr. 388. — Köznyelvi névszó.

Zsákai, cigánynév Nyr. 5:45. — Nem gn., Zsáka falu van (Lipsz., H. 1873).

b) Az alapszó értelme vagy alakja tréfás.

Futoki, gn. Putnoki. Nyr. 28:479. Mintegy: futok + *i*, aki azt mondja, vagy inkább teszi.

Náprádi, gn. Kr. 388., uo. Prádé Pista.

szekszáródi, ebben a cigányokat csúfoló versikében:

Dán, díní, devenduni,

Mám purgatóri,

Szekszáródi. SN. 254. Alapszó Szekszárd?

tibódi, hús tm. Kr. 350. — Alapszó?

c) A képző alkalmazása tréfás.

Agyagosi, gn. Nyf. 33:34. — Mintegy képzőhalmazás. a vele sokszor egyértékű -s után téve.

Andrási Csizmazija István, gn. Apja András vclt. Nyf. 33:32.

Áhi, gn. Kr. 388. Vö. Kr. Tsz. *áhi*, *ánkodi*, *ánkó*, tátott szájú, hülye, ügyetlen.

Bojti, szarvasmarhanév. Kr. 390. Vö. *Bojtos* ua. uo. A TMNy. a bójtí, bajszi szavakat a becéző *i*-hez veszi (558. l.), »valamint ez a *bojti* viszonylik a *bojtos*-hoz, úgy van *bajszos* helyett *bajszí*, Vas m. Tsz.« Ez igaz, csak hogy itt nem a *bojtos*-ból rövidült becéző *i*-vel *bojti*, hanem ez utóbbi *-i*-je összetartozást jelentő *i* és az -s képzővel egyértékűleg van használva; vö. Lombi, Gombi stb. Hisz ez a *bojti* egészen kirí a Bodri, kani szavak közül, ahová a TMNy. sorozza.

Bóti, gn. Bolt volt a házában. Nyf. 33:33. Mintha ő volna a boltból való, ahhoz tartozó. Vö. Kuti, Fakuti.

Fakuti, gn. Fa-kút volt régen előttük. Nyf. 33:33.

Farki, gn. Nyr. 27:48. — Birtokosító értelemben.

Fenekí, gn. Kr. 389.

Gabanci, cigánynév Nyr. 5:45. — Tsz.-ban gabanc nincs, de van *gubancos*, és *bagancos* (kócos, boglyas); ez utóbbi szükségszerűen egy **gabancos* alak metatézise folytán állt elő.

Gerezdi, macskanév. Kr. 391. — A macska hajlott háta!

Gombi, kutyanév Kr. 391. Vö. *Gombos*, ökörnév. Gomb van a szarva högyin. Kálm. 2:241.

Gondi, cigánynév Nyr. 5:45. Vö. *gondi*, feledékeny, könnyelmű (Sopron m.) Tudományos Gyűjt. 1840, 10:29.

Gömbi, gn. Erős, vaskos, kövér gyerek, mint egy gömb: (Lef.) vö. Szupaki.

Hasi, gn. Nyf. 10:60, Nyr. 5:256; cigánynév Kálm. 3:117, Nyr. 5:45. — Hasas.

kendéri, a juh gyapja, tm. Nyr. 31:533. Hegyen menyen *kenderi*, | Hátán viszi *kenderit* stb. (Juh) Kr. 351. — Vö. deverb. -i. *kopaszi*, *kopasz*. — *Kopaszi* kákó, kanveréb, | Ab bolondot lögd odébb. *Kopaszt* csúfoló versike. Nyf. 26:45.

Kormi, kutyanév Kr. 391. Vö. *Kormos* ua. uo.

Koszi, gn. Nyf. 34:180. — Koszos.

krajcári módra, gyerekversben: Pöngess mög | Krajczári módra. Kálm. 3:285.

Kuti, gn. Kút van a háza előtt. Nyf. 33:32.

Kutasi, gn. Nyf. 33:32. — Képzőhalmazás.

Lombi, szarvasmarhanév Kr. 390, kutyanév Kr. 391. Vö. *Lombos* ua. uo. és Kr. Tsz. *lombi* = lombos szőrű.

Mondvai, gn. Nyf. 34:179. — Alapszó? Hiba, hogy a közlő nem magyarázza. Azért hívják-e így, mert, mondjuk, hogy szavajárása a mondva, vagy pedig azért, mert talán Moldvából való, vagy ó-moldovai (falu Temes vm.-ben), esetleg moldovabányai (mező-város Krassó vm. H. 1873.)?

Nekeresdi csárda. Nyr. 5:239.

Pëstyí, Pest tréfás neve Vácon. »Az -i képzőt tréfásan helységnevekhez is odaillesztik ilyformán: émék hónap Pëstyibe; Mikó gyúsz mégést Váciba?« (vö. a közeli Oroszi és Dunakeszi) Nyf. 10:26.

Száli Borcsa, gn. Nyulánk leány. Nyr. 7:287. Szálas.

Szöszí (Pelyhe [kiejtve Pelye]) Jaóska. Ethn. 7:457.

szórösi, kenderszösz, tm. Nyr. 12:142. Képzőhalmozás.

Szupaki, gn. Haszontalan kis ember; szupak = fületlen gomb. Nyr. 3:43.

Töki, gn. Nyf. 34:185.

Töreki, gn. Nyf. 33:32. Törek általában törmelék, szalma, takarmány, stb.

Váci, Vác tréfás neve Vácon. Nyf. 10:26. Vö. Pëstyí.

(-é), ék.

Az -ék valamely társadalmi egységet alkotó személyeket fejez ki gyűjtőleg, pl. Péterék, bírók. Csak ebben az egy (taknyost csúfoló) gyerekversikében:

Fényösékné kin' táncolnak,

Szippancsékat várík. Kálm. 3:118.

-né.

Vagy női gn.-et képez, vagy csak félrevezetésül járul tm.-ben a szóhoz. — A képző alkalmazása tréfás.

Faluháziné, gn. Kr. 388.

Futlikné, női gn. Hamar megy. Nyr. 4:95.

Kamatiné, gn. Nyr. 27:382. — Alapszó?

líkasné, lyuk, tm. Nyr. 3:234.

Elvont főnevek képzője.

-ság, ség.

a) Rendes képzés (bár főnevekhez ritkán járul):

gyöncség, gúnyos megszólítás. Nyf. 10:25.

b) Az alapszó értelme tréfás.

nincsetlenség, meddőség Nyr. 7:520.

β) Használt ragok.

A játszi szóképzés itt is úgy jár el, mint a képzők tréfás használatában, t. i. vagy rendesen ragozott szavakat (esetleg ikerszókat) főnévül használ, vagy értelmetlen szavakat ragos végzettel lát el, vagy a ragot teszi úgy és oda, ahogy és ahol nem szokás. E három eljárás megfelel az amott felállított három csoportnak. Az utóbbi csoportba bekerült egy pár gyerekmondóka is, ezekre nézve csak azt jegyzem meg, hogy nincs jelentőségük, mert itt a szóalkotás nem tudatos, hanem mechanikus; sokszor igazán csak az ütem miatt esik változás az amúgy se igen jól értett szón. Feltűnő az *m* rag gyakorisága.

a) Ragos szavak főnévül használata.

1. Ragozott igék, mint főnevek.

Fordács Pista, gn. Köpenyegforgató. Nyf. 10:23. Vö. -ics (III.).
Futik, gn. szaladós ember. Nyr. 7:432. — Az -ik lehetne szláv is.

Fütyűj Pista, gn. Kálm. 1:64.

Kajács, gn. Kiabálónak értelmezve Nyr. 9:569. Ez csak népetimológia, mert kajács = kajla (Tsz.).

tátom, *bátom* száj tm. Nyr. 4:559; *átom-tátom* ua. tm. Kálm. 2:160.

Unom, egy szőlő neve. Nyr. 3:45.

zajgódóm, vásár tm. — émonék zajgódomba, Kr. 350. Vö. zajgádóm III.

zörgődöm, szekér tm. Nyr. 16:189; *zörgődöm*, ua. — Förlülék zörgődömrre. Kr. 350. Vö. III. zörgötöm, jajdutom.

2. Ragozott névszó ragozatlan főnévként.

likassam, lábos, tm. — Ott vettem egy likassamat. Nyr. 3:518.

puposdím, fedő, tm. — Rátettem a puposdímat. Nyr. 3:518.

vörösdí, hús, tm. — Belé tettem vörösdímet. Nyr. 3:518.

b) Különös alakú alapszó látszólagos ragozása.

Az alapszó rendszerint vagy értelmetlen, vagy pedig egy közönséges névszó v. ige tréfás alakítása. Egész sajátos eljárással találkozunk ebben a félig komoly verses fenyegetésben:

Ha kikardom a kapomot,

Ugy megnyakom a csapodot,

Hogy minnyátt kitakony a szotty. Kr. 382.

Itt az ige alapszava a névszó helyére lép (és fordítva).

ántom, *tántom*, *tafatántom*, gyerekjátékban. SN. 256.

csikorolom-bikorolom — E találós mesében: Há éviszém, csikorolom-bikorolom, há éhozom, csikorolom-bikorolom. — Olló Nyr. 7:476.

jukatom, disznópásztor nevű gyerekjátékban mondják: Jukról jukatem, bakról bakatom. Ethn. 5:263. — Lyuk.

Báró *Picsom*, gn. Nyr. 34:383. — Vö. csipog, picsog (szepgeve sír).

sutyom, sut, tm. Nyr. 28:527.

szirtyöm-szurtyom, ör (orr), tm. Kálm. 2:160.

Hej! *zibordom*, *zâbordom*, Ethn. 6:115.

pityallára, e kiolvasó-versben: Etyem, petyem, pityallára | Szól a rigó rikontyára. SN. 267.

szepre szingyom, gn. Nyr. 3:191,

c) A ragok szokatlan alkalmazása.

barátnékom, gyerekversben:

Piros barát, barátnékom,

Zöd királyné, kapitányné. Ethn. 5:263.

Csíttem Józsi, gn. Nyr. 3:477. — Vö. csitt!

dobogójája! gyerekversben Kálm. 1:77.

eggyem, *kettem* stb. kiolvasó-vers. Ethn. 6:410.

eggyöm, *kettöm* stb. kiolvasó-vers Kálm. 3:293.

fazékéket, *fazekat* v. *fazekakat*. Czupor Andor versgyűjteményéből (Torockó, 1836) »Tótok csúfsága« c. versben. Erd. M. 20:512.

ipadom, e gyerekversben: Ezt héjom (= hívom) Ipadomnak, Napadomnak, Korpapazallónak. SN. 263.

madárom, tiszahegyési népdalban:

Icca dárom madárom,

Kapuba vár a párom! Kálm. 2:33.

II.

Szóvégzet képzőnek nézése.

A játszi szóalkotás egyik legérdekesebb, bár nem a leggyakoribb eljárása módja, többnyire tulajdonnevekben, vagy ilyeneknek feltüntetni kívánt szavakon. Alapjában véve népetimológia, ami a magyarban amúgy is tréfás, t. i. idegen hangzású, szokatlan hangkép helyettesítésére keresünk egy hozzá hasonló magyar hangképet, pl. Lichtenstein > Lik István (katona-nyelv). Ez a törekvés aztán erősödik, nemcsak két külön szót látunk egy *idegen* eredetű szóban, hanem *magyar* szavakat bontunk föl vagy teszünk össze a) úgy, hogy az önkényes alapszónak értelme van v. ismert helynév s a szóvég, változatlanul vagy változtatva, szokásos képzőnek vagy ragnak látszik (Derecske). b) úgy, hogy az alapszónak van ugyan értelme, de a képzőnek vett szóvég teljesen bizarr (Tököli); s végül c) úgy, hogy az alapszó ugyan értelmetlen lesz, de az elválasztott szóvég úgy, ahogy van, vagy kis *átalakítással* képzőnek fog látszani (pl. *Vitmány* < Wittmann).

És nemcsak magyar nyelvi képzőt alkalmaz a tréfálkozó, hanem idegen nyelvit is. Átveszi az egész idegen szót, de elvágja valahol a végét s a megmaradó részben magyar szót hall (pl. óváció), máskor ismét idegen nyelvben szokásos végzetet utánoz magyar szóval (pl. *Jajtelesz*).

a) Értelemmel bíró alapszó + rendes képző, v. rag.¹

Mind a kettő lehet magyar, vagy csak az egyik; vagy mind a kettő idegen.

Álmosd. Megjöttek az atyafiak Álmosdról = elálmosodott. Nyf. 27:17. Vö. Lipsz. 7. *Álmosd*, biharmegyei pagus.

Derecske. Eljöttek Derecskéről az íccaka = dér volt. Nyr. 14:190. — Lipsz. 130. négy *Derecskéről* tud.

Földvár. Aki meghal, Földvára mégyen. Vö. Ethn. 12:461. — A *vár* szó úgyszólván helynévképző (Kolozsvár, Kaposvár, Sárosvár) s mint ilyen alkalmazva itt. Vö. Lipsz. 187., tizenhárom helység.

Kénos. A betegesek laknak Tövissen vagy Kénosban. VV. Ethn. 12:461. Alapszó: kín v. kén. Vö. Lipsz. 2:68. *Kénos* aliis *Kínos* udvarhelyi pagus.

Kéri zsidó, gn. Nyf. 33:31. Tulajdonkép: kéri (tárgyas ige), itt *Kér* + i. Vö. Lipsz. 299., huszonhárom helyelnevezésben, mint *Nagy-Kér* stb.

Munkács. A gazda azuta mán Munkácson jár = dologban van. Nyr. 29:287. Mintha munka + (á)cs lenne.

Tarcsa, Tarcsán lakik: sokra *tartja* eladó jószágát. Nyr. 14:190. Vö. Lipsz. 671., tíz és uo. 2:144 két helyelnevezésben.

Tartáj, gn. Tartalli névből. Lef. — tartály nyelvújítási szó.

Zsoltár, Beöthy Zsolt ny. r. egyetemi tanár familiáris neve a bpesti egyetemen s Eötv.-Koll.-ban, L.

ováció, óvás h. tréfásan, Nyf. 16:17.

Tónaludátusz. Mi az? — Tón a lúd át usz Kálm. 3:311. A megtévesztés alapja itt a gyakori latin *-atus* végzet hangzásával összeeső *átusz(ik)*.

Jajtelesz, zsidó gn. Nyr. 34:383. A német: *Jeiteles* átalakítása, mintegy: jaj, te, lesz!

Mingyánlesz, zsidó gn. Nyr. 34:383.

Nemsokálesz, zsidó gn. uo. A zsidó Abelesz stb. analógiájára.

b) Értelemmel bíró alapszó (v. annak rövidítése) + különös képzőnek látszó szóvég.

Adom. Adomba lakik (Adony) = oda akarja adni. (Vö. Er ist nicht von Gibingen, sondern von Nehmingen) Nyf. 27:17. — Lipsz. 3. négy Adony-t említ.

ácsorog = mintegy ács (charpentier) + orog. Ácsok vagyunk,

¹ Itt nem vagyok tekintettel arra, hogy a képző szokásosan, vagy különösen használatos.

ácsorogunk, gyerekvásban. Ethn. 11:127. Vö. Ének Pannónia megvételéről: Kelenföldén... átkelének stb.

áziliom, elázás (lat. *asylum*, menedékhely). Áziliomban van az öreg = elázott, berugott. Nyr. 2:143 (lat. -um ~ magy. om., vö. evangyéliom).

Bunkovics, gn. Benkovics a neve. L. (Eötv.-Koll.) Alapszó: bunkó.

Futak. Futakra mén a tej = kifut. Nyf. 10:48. Vö. Lipsz. 189. két Futakról, ua. 2:47 egyről tud.

gatyalina, lucerna neve (Lédec) Nyr. 33:464. Vö. palóc gyegyélina, tót: detelina = lóhere. Népetimológia.

gimpli, gimnazisták csúfneve. Mar. Vö. gimpli, madárfaj.

Hunyad. Elmégyek Hunyadra (dormire) vagyis: aludni megyek. VV. Ethn. 12:461. Hunyni, lehunyni a szemet.

Monyor pro Monor. Nem jönne húgom Monyorra? Tréfásan Nyr. 8:382. Vö. Lipsz. 434. két Monort, uo. 2:94. egyet említ.

Oklánd. Oklándra menni = okádni. (Vö. ném. nach Breslau fahren) Nyf. 27:17. Vö. Lipsz. 2:102. Homoród-Oklánd, Udvarhely megyében.

Tököli, gn. Nyf. 33:32. Mintegy tök + öli.

Törtel. Törtelre ment = eltört. Nyf. 27:17. Érdekes azért is, mintha *eltört* ~ *tört el* lenne. Vö. Lipsz. 692. *Törtöl* vel *Törtél* pest-megyei pagus.

Trottyányi, gn. Tisztességes neve Trócsányi, L. (Eötv.-Koll.). Vö. trottyos, trotty.

c) Értelmetlen alapszó + szokásos (magyar v. idegen) képző.

cúki (mintegy *Cúk* helynév + i). Mikor eszed meg a cúki kását? (Quandó abibis?) VV. Ethn. 12:461. — Cú ki! Coki! — Vö. hujki.

Dölleszki, gn. Oly ember, ki a hasát kidöllesztve szokott járni. Kr. 495. — tkp. *dölleszd ki* hanyag ejtéssel egészen úgy hangzik, mintha a vezetéknevekben is gyakori szláv *-ski* melléknévképző lenne a végén. Vö. a III. cs.-t.

báró hujki, tréfás címzés. Nyr. 34:263. A hujki! mintegy Hujk helynév + i-nek fogva fel.

Kapki, gn. Nyf. 33:33. Mintegy Kapk + i, pedig tkp. kapd ki.

Szinnyáj, Szinnyei József, ny. r. egyetemi tanár familiáris neve. L. (Eötv.-Koll.). — Vö. *akadály*, *tartály* stb.

Vitmány, Wittmann Ferenc, műegyetemi r. tanár, az országos tanárvizsgáló bizottság alelnöke s mint ilyen sokat érintkezik hivatalból az ifjúsággal. L. (Eötv.-Koll. és bpesti központi egyetem).

(Vége köv.)

LACZKÓ GÉZA.

UJSÁGOLVASÁS KÖZBEN.

Nem sok gyönyörűsége telik az embernek, ha olvasás közben nemcsak arra ügyel, hogy mit írnak, hanem arra is, hogy miként.

Csudálatos dolog ez! Ujságjainknak minden sora csak úgy sugárzik a hazafiasságtól: mindhalálíg harcolnak a magyarságért, csak arra nem gondolnak, hogy ennek az elvnek a kedvéért meg lehetne hozni azt az áldozatot, hogy egyetlen kincsünket, ékes-ségünket, mit sem más el nem tudott tőlünk venni, sem magunk oda nem adtunk: magyar nyelvünket becsüljük meg.

Nem melegség az ujságíró sietsége, munkájának hevenyészett volta. Annak az írónak a magyarsága, akinek vigyáznia kell erre írás közben, úgy sem sok háláistent ér. Az írónak a nyelv a hangszere és Hubay Jenő nem fog hamis hangot azért, hogy sebtében játszik.

Egy kis jóakarát, kényelmeskedésről való lemondás kellene, az bizonyos. Sokszor tudatlanságból, de akárhányszor hányavetiségből olyan szó, kifejezésmód kerül az ujságba, hogy kész nevetető lenne, ha annyira szomorú nem volna. Az, mert ez a nem-törődömség veszedelmes dolog. Hány százezer embernek egyetlen szellemi tápláléka az ujság! és ki ne tudná, hogy eltanuljuk, ha akarjuk, ha nem, amit sokszor hallunk, olvasunk. Egyik-másik ujságfrázisról jóformán naptár szerint ki lehetne mutatni, mikor keletkezett, hogyan terjedt el. Elég egy-két példa. A politikai hírek közt nemrégiben sokat olvastunk a katonai kérdések *kikapcsolásáról*. Most szélteben-hosszában mindent kikapcsolunk. Ez a kapocs lett az a bizonyos vörös fonál, mely a világon mindenén végighúzódik. Pedig a kép maga jó, csak utóbb már tótágast áll, mikor nyakló nélkül, derűre-borúra használják. Így járt az *egész vonal* is, minden az egész vonalon történik. Ujságban termelt a hirhedt *kivált* (tetszést, ellenmondást) stb. Ezeket most lépten-nyomon hallani.

Ezért ítélem én nagy bajnak azt, hogy az ujságok éppen nem ügyelnek arra, ki mit hogyan ír. Ha ez mindig így lesz, akkor hasztalan kardoskodunk az iskolában, hiába nyelvörködünk s alapítunk Nyelvtudományi Társaságot. Mit ér iskola, tudomány, ha az élet csúffá teszi mindazt, amire az oktat? Menthetetlenül elujságírosodik a köznyelv. Pedig — azt tartom — nem lenne nehéz ezen segítenünk. Legyen a szerkesztő hivataloknak egy emberük arra a végre, hogy ez minden sor kéziratot átfusson, mielőtt a nyomdába kerül, nincsen-e benne valami kigyomláni való pestiesség, németesség stb. Ha van a sajtóhibának korrektora, miért ne legyen a nyelvbéli hibának, mikor ez sokkal nagyobb hiba? Persze ennek az embernek is rátermett, derék stílistának kellene lennie. A szerkesztő lehet nagyon jeles író s erre a célra mégsem való.

Hogy nem semmiért csapom ezt a hűhót, elhiszi talán, aki

az alább írt kis gyűjteményt elolvassa. Pedig keresgélés nélkül, hébe-korba vetettem csak papirosra, amit éppen nem állhattam, ha elég jó, akarom mondani — rossz kedvem volt hozzája.

Régi, nemzetséges nyavalyája már az ujságírásnak a germanizmus. Ebből terem az ujságok hasábjain most is a legszebb mák-virág. Van, aki gyökeret vert már; ennek a kiirtásával hasztalan bajlódunk. Hanem az újabban termetteket kár lenne megszívelni. Ilyen a *kézhez vesz*, mit eddig is ismertünk, de inkább csak a kereskedelem magyarságából, meg helyel-közzel a kuriális stílusból. Most egyre gyakrabban fordul elő az ujságokban. Ime: Ma azonban *kézhez vettük* a Király-színház hivatalos kommunikéjét (P. H. 907. IV. 27). A korcsmáros 6000 koronát *kapott kézhez* (P. H. 906. XI. 7). G. kisasszony 500 rubelt *kapott kézhez* a termelés költségeire (P. H. 906. III. 10). B. J. azzal a váratlan kérdéssel fordult G. S. elnökhöz, hogy *kapott-e* szocialista gyűlésekből határozati javaslatot *kézhez* (P. H. 907. V. 3). A kezembe vehetek, kaphatok valamit, a kezemre bízhatnak valamit, de a kezemhez semmit. Azután meg mi emlegetni való van azon, hogy a kezem útján jutok valamihez? Hagyjuk el ezt a kezet; egy szót is megtakarítunk, meg még magyarul is beszélünk. Kapok-e ezt, azt.

Hány ilyen váltó *lesz* máris *leszámtólva* (A Hét 906. IV. 26). Hány ilyen jelen idejű ige *lesz* írva csak azért, mert a német a *werden*-nel képezi a jövő időt is, meg a szenvedő igealakot is! Magyarul: Hány ilyen váltót váltanak be máris. O. generális a második és N. generális a harmadik sereggel *közelebb* érkeznek Tokióba (Az Ujság 905. XII. 13). Ez nem azt jelenti, hogy a hadvezérek eddig messzebb voltak, hanem hogy *nemsokára* megérkeznek T.-ba (*nächstens*). De megállj csak te *hétalvó!* (A Hét 906. 5. szám). Aki németül nem tud, amiatt a *Siebenschläfer* ugyan nyolcalvó is lehet, s ez sem értelmetlenebb.

Egyik legsűrűbben előforduló germanizmus, pedig már annyiszor megrótták, a *gegen* szolgai lefordítása. Akkor történt vele a história, mikor még Grácban könyvelt szerény *fizetés ellenében* (P. N. 906. I. 29). Fejenkint *ezer korona ellenében* nyilatkozzanak (A Hét 906. V. 20). A technikusok *napszámbér ellenében* dolgoznak az épületen (Az Ujság 907. IV. 50). Mind a három példában elég a szerény, hárombetűs *-ért* rag, néha helyén való a *fejében*. Érdekes a következő használata a *gegen* szónak: Az irodaigazgató az átalány fejében utalványozott összegeket az elnök által láttamozott *nyugták iránt* veszi föl. (Bírói ügyviteli szabályok 55. §-a.) Ebben ugyanis a *gegen* a másik német értelmében van magyarul elmondva. — Ott ülnek szalmaülések faszékeken, melyeket a házmaster *kölcsönzött ide* (M. H. 906. III. 25). Hová? A kereskedelem kedvelt kifejezése ez: pl. a *pénzt ő adja ide*. Pedig nem is ide, hanem oda. A M. H. mondatában: melyeket a házmaster adott kölcsön. Ilyenféle ez is: Mi, akik magáért az ujságírásért és kultúráért *vagyunk itt* (A Hét 907. IV. 21). Hol? Budapesten, Európában vagy a kávéházban? Magyar ember szerint akárhol a

világon; az ujságírást és kultúráért legyen is a világon az ujságíró, de a germanizmusért ne!

»Vagy pedig csatornákat ás — *év ki, év be* — a nagy számai alföldön.« De lelkes magyar ember írta ezt Az Ujságban f. évi március 31-én! Olyan író, aki maga is nyesegetni szokja az efféle vadhajtásokat. Rabszolgái fordítása ennek: *Jahr ein, Jahr aus! Óriási*, hogy milyen karriért csináltál rövid idő alatt (P. H. 906. VI. 22). *Das ist doch kolossal und pyramidal!*

Gyönyörű Leiter Jakab ez: »Szeretve beszéli el S. B.-nek, hogy mennyire elcsodálkozott egyszer egy fiatal szép nő azon, hogy egészen emberies a megjelenése — gondolom Verlaineről van szó — és nem iszákos, *messziről szagoló* valakihez van szerencséje« (Az Ujság 907. III. 31). Aki ezt írta, még csak németül sem tud, nemhogy magyarul tudna. Azt akarta ugyanis mondani, hogy akiről itt szó van, annak nem volt szaga, ehelyett azt mondja, hogy nem tudott szagolni; igaz, hogy csak messziről. Mert hát németül egyformán mondják mind a kettőt: *er* vagy *es riecht*. — Egy új nagyító lencséről van szó, melyet magyar ember, M. K. *talált volna föl* (P. H. 907. IV. 25). Hát mégse találta föl, hanem csak föltalálta volna? Akkor minek a nagy öröm? Nem azt akarta ujságolni az író, hanem azt, hogy a fölfedezés megvan, csak mástól hallotta a híret: állítólag, mint mondják, M. K. találta föl. — Sokszor olvasni ilyet is: Ekkor *beteg* lett a nyugalomba vonult (u. ott). E. h. megbetegedett. — *A Bácska* (Címe egy cikknek P. H. 907. V. 30). Sokat megrótták már a névelőnek ilyen németes használatát, de — úgy látszik — hiába. Nemsokára már nemcsak *a Svájcról*, hanem az Erdélyről, a Szlavoniáról is olvasunk majd. A Mukdennél levő orosz sereg most hír szerint 400.000 főt *számlál* (P. H. 904. XII. 13). Pedig nem a sereg számlált, hanem azt számlálták; de hát németül mindakettő: *zühl*.

No de nemcsak a némettel tart nagy barátságot az ujság, megszível egyéb nációt is, csak idegen legyen. Ebben nem válogatunk s túrjuk is békességgel a tömérdek idegen szót, ami csakúgy hemzseg egy-egy politikai vagy művészeti cikkben. De ilyeneket már mégis csak el kellene hagyni: *Ambicionálni* kell a többséget (P. H. 907. V. 8). Miért kellett ezer kép közül hétszázat *refüzálni*? (P. H. 907. IV. 27). Reméljük, hogy az *abolicionisztikus* mozgalom... bizalmat merít. (Jogt. Közl. 906. XI. 9). B. és S. tábornokok nagyon *provokativ* viselkedtek (M.-orsz. 906. XI. 18). Amíg házassággal és munkabérrel lehet *halálra maltretírozni* embereket (A Hét 906. XI. 11). Képe inkább *fragment* (P. H. 906. III. 31). A közönség a magyarokkal *szimpatizozott* (U. ott 906. XII. 3). Nem igen kell keresgélni egyikre sem jó magyar kifejezést. A többségre *törekedni* kell, a rossz képet *vissza* kell *utasítani*, a halálbüntetést *el lehet törölni*. B. és S. tábornokoknak ha tábornokok sem kell *kihívóan, hepciáskodva* viselkedniök, elég baj, ha az embereket akármivel *gyötřík* is: a kép ha *töredék*, az sem baj; a közönség meg csak tovább is *kedvelje*, *fogja pártul* a magyarokat, vagy — isten neki — rokonszenvennezen

vele. De másik nagy hiba is van ezekben az idegen szavakban. Az, hogy szőröstül-bőröstül vették át a németből. A magyar írónak nem elég, hogy a szó egyféleképp legyen idegen, hanem előbb, ha véletlenül nem német, azzá teszi. *Abolicionisztikus*, ebben már benne van ez a német *n* végű főnév: *Abolition*. Egyszerűbben: *abolíció*. Ha nem akarjuk azt írni: provokálóan, akkor használjuk a módhatározónak latin alakját: *provocative*, mert csak a németben van módhatározónak, melléknévnek egy formája: *provokativ*. Ugyanígy: *fragment* helyett még jobb a *fragmentum*, *maltretiroz* és *szimpatiroz* helyett *maltretál* és *szimpatizál*. A sok *irozást* egyébként kiküszöböltük már.

Látni azonban jobb törekvést is. Hellyel-közzel népies szavakkal is találkozunk, csakhogy sokszor nincs benne köszönet. Így olvastam a Hétben Savanyu Jóskáról (905. III. 23): az egykori zsvány *megcिंगárosodott*. *Cingár* soványt, véznát jelent. Ebből a melléknévből az író még egy melléknevet fabrikált: *cिंगáros*, s azután ebből igét. Ha már olyan nagyon tetszett neki ez a szó, bizony csak így használhatta volna: *cingár ember lett az egykori zsványból*. Mulatságos népieskedés ez is: Ugyan ne *abajgassanak* már, mert most panaszuk már nem is hazugság, hanem nevetség (Az Ujs. 906. I. 26). Ez az *abajgatás óbégatás* akar lenni; *abajgat*, *megabajgat* pedig a. m. nyaggat, sanyargat, megkínóz.¹ Helytelenségnek, ha nem is német hatásnak tartom, hogy nem tesznek különbséget a *dalol* és *énekel* értelme közt. A szöveget *dalolják*: bölcsöd ez, majdan sirod is (M. H. 906. III. 18). Dávid király zsolozsmája szárnyal széjjel: Imádandó isten stb. Be sokan *dalolják* (Lőrinczy: Gereblyém alól 108. l). A szöveget, zsoldárt *éneklék*, nem pedig *dalolják*, *dalolni* nótát, vagy ha tetszik, operaáriát lehet. A németnek egy kifejezése van erre, de szerintem a magyar nyelvben tudatos s éppen ezért megbecsülni való a megkülönböztetés a komolyabb ének, s a könnyebbfajta dal között.

Egészen sajátos betegség némelyik szóban levő mássalhangzó szükségtelen megkettőztetése. Pl. Nem alkalmas arra, hogy bizalmi floskulusokkal *beheggesztessék* (P. H. 907. V. 3). Parfummel nem lehet sebeket *heggeszteni* (A Hét 906. IV. 1). Amibe csaknem *belegbednek* (A Hét 906. IV. 15). Egész nap fűző nélkül *csattangolhat* (Szomaházi: Déli korzó 18. l). Ezek elemi dolgok, mégis óriási *resszenzust* keltenek (A Hét 906. IV. 22). Ilyen az *impresszárió* is.

Az ujságok magyarságának még egy különös furcsaságát kell megemlítenem. Azt, hogy a kötőszókkal, kivált az ellentétes kötőszókkal nem tud bánni. Ime: *Mégis azonban* nem mehetünk el mellette szó nélkül (F. M. 906. III. 24). Helyesen: *azonban mégsem* stb. Mindezt én is megtettem, *mégis nem* feszítettek keresztre. (A Hét 906. IV. 15). Ide is *mégsem* kellett volna. »Sőt határozottan nem is állította, *de csak* mint eshetőséget hozta fel« (Jogt. Közl. Döntvénytára 905. XII. 29). E h. *hanem csak*. Ennélfogva, miután

¹ De vö. a MTsz-ban *abajgat*: kiabál.

a c'/. a. szerződés hatályában *fennáll nemcsak*, hanem teljesedésbe is ment (Jogt. Közl. 906. I. 27). Itt a szórend van felforgatva: *nemcsak hogy fennáll*, hanem stb. Magyarországon az arány kedvező. De azonban a fajmagyar vidékeken a francia átlag alá süllyed (M.-orsz. 906. XI. 25). Vagy a *de*, vagy az *azonban* fölös. Szerződéseket nem kötnek érzelmi motivumokkal, *de* jogerős paragrafusokkal (A Nap 906. XI. 21). Ide a *de* helyett *hanem* kellett volna; egyébként a szórend is kusza, helyesen: a szerződéseket nem érzelmi motivumokkal szokás kötni.

Sok a szórendi hiba az *igekötés igék* használatában. Pl. Erre *kiüríteni kezdték* a hajót (Egyenlőség 906. IV. 22). Antiszemitákat, kik *kivágni szeretnék* a gyökereket (u. ott). Helyesen: ki kezdték üríteni, ki szeretnék vágni.

Buzás Dezső.

KIRÁLY.

Csakugyan a szláv *kral*-ból lett a m. *király*? Hisz akkor *karál*-nak kellene lennie, mint *brat* > *barát*, *klas* > *kalász*, *plašt* > *palást* stb.! — Ezt az érdekes kérdést vetette fel 1896-ban a Nyelvőrnek egy olvasója.

El kell ismernünk, hogy a kérdés jogos volt, mert végigtekintve két mássalhangzón kezdődő jövevényszavainkon azt látjuk, hogy ha a mássalhangzótorlódást a két mássalhangzó közé ékelte magánhangzóval oldja fel nyelvünk, akkor ez a járulékmagánhangzó a tőszótag magánhangzójához szokott alkalmazkodni. Ha a tőszótag magánhangzója rövid, akkor ugyanilyen alakban ismétlődik a két mássalhangzó között is, pl. *salak*, *bolond*, *kuruc*, *kelepce*, *gérända*, *kilincs*, *fűrűstök*, stb., ha pedig hosszú, akkor a neki megfelelő rövid magánhangzó kerül a mássalhangzók közé, pl. *palást*, *soróf*, *cserép*, *sérét*, stb. Mért nem lett tehát a *kral*-ból is *karály*? Mért találunk ehelyett a magyarban *király* és *kérály* alakokat?

Már 1795 óta, a Debreceni Grammatika megjelenése óta tudjuk, hogy a magyar *király* nem lehet egyéb mint a szláv *kral*, s azóta egyéb szláv eredetű jövevényszavaink tárgyalása közben már nem egyszer szóltak róla nyelvészeink, de a magyar szóban mutatkozó feltűnő *i* hang eredetét még nem magyarázták meg. Teljes száz esztendőnek kellett elteltie addig, amíg Simonyi — az említett kérdésre való rövid válaszában — megtette az első kísérletet e különös jelenség megmagyarázására. E válaszban a *király* alak *i* hangjának magyarázataul rámutat arra, hogy a m. *zsinór* is a ném. *schnur*-ból lett, és hogy a köznyelvi *flégória* mellett is előkerül *flégória*, a *kérály* alak *ë* hangjának analógiájául pedig idézi a *gérábla*, *gérággya*, *dérága*, *térágya* és *pélajbász* alakokat (Nyr. 25:182).

Látnivaló ugyan, hogy ez a válasz egy szót sem szól a kérdés lényegéről, arról, hogy miért találunk a *király*, *kérály* szóban és a megvilágosításul idézett többi példában a joggal elvárt a helyett

ë vagy *i* hangot, a *zsinór* és a *filegória* is nem idevaló, a *pélajbász* pedig csak félig-meddig idevaló példának fog ugyan bizonyulni, de a megmaradó négy adat mégis alkalmas arra, hogy rávezessen e nehézség tetsző kérdés teljes és végleges megfejtésére.

A kutatás menetében az első lépés annak eldöntése volna, hogy a valósággal meglevő két alak, a *király* és a *kéřály* közül melyik az eredetibb. E kérdést azonban pusztán nyelvtörténeti adatok alapján nagyon bajos volna eldönteni, mert az *i* és *ë* hangú alakok legrégibb följegyzései között olyan csekély a különbség (*király* 1229, *kéřályi* 1233, OklSz.), hogy egymagára ebből még semmire sem szabad következtetnünk. Már figyelemre méltóbb lehetne ugyan az a körülmény, hogy a *király* már a régiségben is jóval gyakoribb mint a *kéřály*, de én a Simonyi idézte adatok alapján mégis azt hiszem, hogy az utóbbi az eredetibb, s hogy a *király* alak nem egyéb, mint ennek a számtalan példával igazolható, igen közönséges *ë* > *i* hangváltozás útján való továbbfejlődése. Reményilem, hogy amit itt egyelőre csak föltevésnéppen állítok, abban fejtegetésem végén már nem lesz okunk kételkedni.

Az igazi nehézség tehát az én nézetem szerint nem az *i*, hanem az *ë* hang megmagyarázásában rejlik.

Simonyi példáiból már megtudtuk, hogy a tájszólásos *grábla* (gereblye) alak mellett *gěrábla* is van, *garád*, *garágyga* (kerítés) mellett *gěrád*, *gěrágyga*, *drága* mellett *darága* és *děrága*, *trágya* mellett pedig *tarágya* (palócosan *tărăgyă*, MTsz.) és *těrágya*. De ezeken kívül még egész sorát lehet idézni a MTsz.-ből a hasonló eseteknek. Íme: *arányos* > *ěrányos*, *aránt* (MTsz. *iránt* a.) > *ěránt*, *arány* (MTsz. *irány* a.) > *ěrány*, *arányoz* (MTsz. *irányoz*, *el-ěrányoz* a.) > *ěrányoz*, *barát* > *běrá*, *barázda* > *běrázda*, *darál* > *děrá*, *darázs* > *děrázs*, *fránca* (MTsz. *franc* a.) > *fěráncia*, *fránya* > *fěránya*, *garázda* > *gěrázda*, *grácia* > *gěrácia*, *gránic* > *garánic* és *gěránic*, *harág* (szőlőkaró, MTsz. *hărăg* a.) > *hěrág*, oláh *harcăg* > m. *hěrcăg* (kötekedő), *harály* (szőrzsák, MTsz. *hara* a.) > *hěrály*, *harákol* > *hěrákol*, *harkály* > *hěrkáj*, *parádé* > *pěrádi*, *prántyás* (lucskos, csatakos, MTsz. *parantyás* a.) > *pěrántyás*, *parányi* > *pěrányi*, *parapács* (élénk, fürge) > *pěřepács*, *parázna* > *pěrázna*, *srágla* > *saráglya* és *sěráglya*, *strapáció* > *těřepáció*, *strázsa* > *stěrázsa*, *tráta* (rendetlen öltözetű) > *taráta* és *těráta*, *trág* (trágyahordó eszköz) > *těrág*, *traktál* > *trěktál*, *těřéktál*, *vakarál* > *vakěrá* és *vargánya* > *věrgánya*.¹ Ez adatok nagy részében ugyan *ë* helyett *e* hang van jelezve, de ez bizonyára csak a közlők pontatlan jelölésének tulajdonítandó.

Mindez adatokból már első pillanatra kitűnik, hogy a *kéřály* nem testvértelen ága nemének, mert a joggal elvárt a helyén mutatózó *ě*, melyet régebben páratlan rendellenességnek tartottunk, számos társán is észlelhető. E társainak példája azonban még egyéb tanulsággal is szolgálhat. Az olyan adat, mint pl. *arány* > *ěrány* vagy *harkály*

¹ Vö. még Zarazlo 1411: ma Szerászló, somogym. helység, Csánki 2: 642.

> *hërkáj* nyilvánvalóvá teszi először is azt, hogy nem gondolhatunk arra, mintha a *kërál* alak (mely kétségtelenül megelőzte a *kërály* alakot) közvetlenül a szl. *kral*-ból keletkezett volna, hanem kettejük között még **karál* alaknak is kellett léteznie, hogy tehát itt tulajdonképen *a > ë* hangváltozással van dolgunk, s hogy az a körülmény, hogy ezt a **karál* alakot nem tudjuk kimutatni, csak olyan véletlen mint pl. az, hogy a *fránca*, *fránya*, *grácia* mellett is csak a *fëránca*, *fëránya*, *gërácia* alakokat tudjuk kimutatni, mert a *faránca*, *faránya*, *garácia* alakokat, amelyek pedig bizonyosan élnek, véletlenül nem jegyezték föl. Az összes adatok bőséges száma pedig az *a > ë* változásban megnyilatkozó érdekes, de eddig teljesen észrevétlenül maradt hangtani jelenség megértésére is biztos alapot nyújt.

Ha végigtekintünk e példákon, mindegyikükön három közös sajátyságot fogunk tapasztalni. Az első, esetleg első két szótag magánhangzója — akár idegen eredetű a szó, akár magyar (vö. pl. *barát* és *arány*) — *a* helyett *ë*, közvetlenül utána *r* hang áll, a rákövetkező szótag magánhangzója pedig *á*. Ebből az következik, hogy az *a > ë* hangváltozás okát vagy az *r*, vagy az *á* hatásában kell keresnünk, esetleg mindkettőben. Vizsgáljuk meg tehát külön-külön mindkét eshetőséget.

Ha a MTsz.-ban végigvizsgáljuk azon szavakat, amelyekben az *a* után *r* áll ugyan, de a rákövetkező szótag magánhangzója nem *á*, amilyenek pl. *darab*, *daróc*, *daru*, *karafina*, *karéj*, *karcos*, *karsu*, *para*, *paré*, *pargët*, *parickol*, stb., akkor azt látjuk, hogy az *a* ilyen körülmények között nem szokott *ë*-vé változni. Akad ugyan elvétve, nagy ritkán egy-egy olyan alakpár is, mint *dara* : *dëra*, *varga* : *vërga*, ezek azonban nem tehetnek kifogástalan tanúságot az *r* hatása javára, mert nagyon könnyen lehetséges, hogy talán csak elvonás útján keletkeztek *á* hangzós *dërá*t, *dërá*l, *vërgá*nak, *vërgá*hoz-féle alakokból, sőt még az sincsen kizárva, hogy éppen csak a közlők vonták el az ilyenekből. De viszont hatalmas tanúságot tesz az *r* ellen az ismeretes *torló*, *sorló*, *sorok*-féle példáknak azon hosszú sora, melyben *r* előtt az *a* nem *ë*-re, hanem *o*-ra változott. Azt hiszem tehát, hogy ezek után már bátran kiküszöbölhetjük számításunk köréből az első eshetőséget, hogy az *a > ë* hangváltozás oka a rákövetkező *r* lehetne.

Ha már most megvizsgáljuk azon második eshetőséget, hogy a hangváltozás előidézője talán a következő szótag *á* hangja lehetne, rögtön eszünkbe jut a jellemző dunántúli sajáttságként ismetes *vësárná*p és a szintén dunántúli *këlázli* a *kalázli*, *klázli* mellett. És egy kis kutatás után még több hasonló adatra is akadhatunk. A *csalán* szónak egyebek közt *csëná*l változata is van. A *kantár* szót Háromszéken *këntár*-nak is ejtik, a *plága* pedig (tenyeres, tenyérbe csapás vesszővel, pálcával, léníával) Hajdúszoboszlón *pëlága*. Steuer János (Nyr. 22:214) a gyimesi csángók nyelvéből idézi a *këpál* és *miëtyánk*, Szarvas Gábor a moldvai csángókéból a *sokëcskán*, *macskëcskát* (Nyr. 3:5), *ëpám*, *këszálni*, *këpálunk* (Nyr. 3:50), Rubinyi Mózes (Nyr. 30:60) ugyanonnan még a *bëját*, *tënács*, *tëtár* alakokat. A nyelvtörténet köréből eszünkbe juthat, hogy a mai *tëhát* régibb *tahát*-ból,

a *réd* régibb *rajá*-ból, a *kiált* (népies *kéált*) *kajált*-ból lett, s hogy Szinnyi (Nyr. 19:1) a *lédány* szót is **nájány*-ból magyarázza.¹ E példának egyikében sem követte *r* az *a* hangot s ez, íme, mégis *ë*-vé változott. Ez analógiák alapján tehát azt hiszem, hogy az *a* > *ë* hangváltozás okát csakugyan nem a tözsomszédos *r*, hanem a rákövetkező szótag *á* hangjában kell keresnünk. Minthogy azonban feltűnő gyakran állott be ez a hangváltozás közvetlenül *r* előtt, s ezt a körülményt talán mégsem tarthatjuk egészen véletlen esetnek, azért meg kell engednünk annyit, hogy azt az *á* okozta hangváltozást megkönnyítette, elősegítette az *r* is. Nagyon tanulságos ebben a tekintetben a *parlag* és a *csardak* (pitvar) példája. E szavaknak ily alakjában az első szótag *a* hangja, bár *r* következett utána, nem változott *ë*-vé, mihelyt azonban a második *a* valamilyen oknál fogva (ez ok kutatása most nem lehet feladatunk) *á*-vá változott: azonnal megszülettek a moldvai csángoknál a *përlág* és *csërdák* alakok.²

De ha eszerint sikerült is felismernünk, hogy a *kërdál*-ban és számos társában észlelhető hangváltozást a rákövetkező szótag *á* hangja idézte elő, még mindig nem ismertük meg e hangtani jelenségnek valódi, végső okát. Az *á*-nak miféle természetű hatása az, amelynek kényszere alatt az előző szótag *a* hangja az eseteknek nem csekély számában *ë*-re változik? Azt hiszem, hogy e kérdésre is megadhatom a helyes választ.

Régóta tudjuk, hogy némely nyelvjárásunkban az *á* a megelőző szótag *a* hangjára asszimiláló hatással van. Az ajaktalan *á* hatása következtében a megelőző *a* is ajakműködés nélküli rövid *á* hanggá változik. Tehát úgy mondják ugyan e nyelvjárásokban, mint a köznyelvben, hogy *apa*, *anya*, *kasza*, *kapa*, stb., de már: *ápám*, *ányám*, *kászát*, *kápálni*, stb. Abban a meggyőződésben vagyok, hogy a *kërdály*-nak és társainak esetében is ugyanezzel a jelenséggel van dolgunk. És minthogy az eddig idézett *kërdály*-féle adatok nem csak egy bizonyos nyelvjárásból, hanem szinte az egész magyar nyelvterületről valók, egyik innen, másik onnan (l. MTsz.), azért azt gondolom, hogy az *á* nemcsak egy-egy nyelvjárásunkban, hanem többé-kevésbé mindenütt éreztette ezen asszimiláló hatását. Amíg azonban a magyar nyelvterületnek egy aránylag csekély részén az élő népnyelvnek e hatás folytán csakugyan sikerült megteremtenie az *a*-nak teljesen megfelelő ajakműködés nélküli párját, a rövid *á* hangot, addig a nyelvterületnek többi és jóval nagyobb részén ez a hang nem tudott megszületni és az élő nyelv úgy segített magán, hogy ezt a hangrendszeréből hiányzó *á* hangzót helyettesítette a hozzá elég közel álló ajakműködés nélküli rövid magánhangzóval, az *ë*-vel. Más szóval a *barát*, *barázda*, *tahát*, *vasárnap*, *strapáció* és hasonló hangtestű szókat tulajdonképen úgy akarták ejteni, hogy *bärät*, *gärázda*, *tähät*, *väsárnap*, *tärápáció*, de az *á* hiánya miatt sok helyen csak *bërät*, *gërázda*,

¹ Ez utóbbi három esetben az *a* > *ë* hangváltozást a rákövetkező *j* is okozhatta.

² Vö. oláh *cerdac* 'erkély' stb.

A szerk.

téhát, vásárnap, tērepáció lett belőlük. Hogy itt ugyanegy hangtani törvénynek kétféle, egy tökéletes és egy kevésbé tökéletes módon való érvényesülésével állunk szemben, azt még az a részletekbe menő egyezés is bizonyítja, hogy valamiként pl. Székelykeresztúr vidékén minden közvetlenül *á* előtt álló *a* hang *á*-vá változik, pl. *asztálát*, *hívátálát* (még akkor is, ha ezen *a* hangok nem egy szóba tartoznak, pl. *há az ártás* stb.), akként itt is találunk olyan eseteket, amelyekben *á* előtt nemcsak egy, hanem két *a* változott *é*-vé. Pl. *hēmērābb* (Nyr. 30:60), *pērēpács*, *tērēpáció*, *tērēktál*. Mintegy átmeneti fokozat képviselőinek tekinthetjük a *pélájász* és *vakérál* példáját. A Sopron megyéből közölt *pélájász*-nál (ha a kiejtéshez híven van leírva) azt látjuk, hogy az *á* a hozzá legközelebb álló *a* hangot még teljesen asszimilálja ugyan, *á*-vá változtatja, a tőle távolabb állót azonban már csak félig-meddig, mert csak *é* vé tudja változtatni. A *vakérál* esetében még ennél is gyöngébben érvényesült az *á* hatása, mert már közvetlen szomszédját is csak félig-meddig asszimilálta, második szomszédjára azonban már nem tudott semmiféle hatást sem gyakorolni.

Hogy ezen *a* > *é* hangváltozás lényegében teljesen ugyanaz a jelenség, mint az *á* előtti *a* > *á* változás, arról már tavasszal is meg voltam győződve, de a nyáron Udvarhely megyében végzett nyelvjárási kutatásaim folyamán végképen megbizonyosodtam magyarázatom helyességében. Mikor Székelykeresztúr vidékén, az *á* asszimiláló hatásának e tipikus területén vándorolgattam, természetesen különös figyelmet fordítottam e hangtani jelenségre, s örömdetes meglepetésemre csakhamar azt tapasztaltam, hogy e nyelvjárási sajáttság földrajzi határai között az *a* *á*-hangu szótag előtt ugyan legeslegtöbbször *á*-vá változik, de még itt is akadtak egyes emberek, kik egyszer-másszor *é* hangot ejtettek a máskülönben már egészen rendes *á* helyett. Rugonfalván pl. egészen tisztán észlelhettem a *sokēcskáig* és *rēkták* ejtést *sokácskáig* és *rákták* helyett. Medeséren jegyezhettem az *é* más embörök (értsd: a többi emberek), *csētára*, Martonoson az *Énlékával* (Énlakával), Véckén az *épám*, Ujszékelyen pedig a *kommészáció* (*commassatio*, tagosítás) ejtést. E saját fülemmel, teljes bizonyossággal hallott adatok nagyfontosságuk, mert azt bizonyítják, hogy még itt, e nyelvjárástani klasszikusnak mondható vidéken sem honosodott meg az *á* hang annyira a nép hangrendszerében, hogy egyikük-másikuk, mikor hamarjában nem találja el képzése módját, *é* hangot ne ejtene helyette.

Az előbb felsorolt összes adatokat az én nézetem szerint épúgy kell magyaráznunk, mint az imént felsorolt Székelykeresztúr vidékéről valókat. Az *á* előtt álló *a* hangból *á* akart lenni, de ezen hang hiánya, vagy a képzésében való gyakorlatlanság miatt csak *é* lett belőle. Némely esetben ez az *é* hangú alak aztán állandósult, sőt néha még újabb *é* > *i* változást is szenvedett. A teljes *a* > (*á*) *é* > *i* változás minden foka kimutatható az *arány* > *érány* > *irány*, *csalán* > *csénál* > *csinál*, *kajált* > *kēált* > *kiált*, *parányi* > *pérányi* > *pirányi* esetében; a középső fok nincs kimutatva, de bizonyára megvolt, az *ajándék* > *ivándék*, *varádics* > *virádics* esetében; a leg-

régibb fok pedig hiányzik a *kërály* > *király* és *lëány* > *lány* esetében.¹ E két utóbbi szó példája még azzal a tanulsággal is szolgál, hogy az *á*-nak ezen asszimiláló hatása már nagyon régi, legalább is ezer esztendőös.

Visszatérve mindezek után még egyszer a *király* szóban tapasztalt rendellenesség magyarázatára, most már teljes határozottsággal azt merem állítani, hogy valamint a *brat*-ból *barát* lett, azonképen a *kral*-ból is előbb **kardlnak* kellett lennie a magyar ajkon. Az *á* asszimiláló hatása következtében ebből **käräl* alak akart fejlődni, de mivel az *ä* hang az illető nyelvjárás hangrendszerében szokatlan volt, csak a *kërdl* alak fejlődött ki, s ebből keletkezett aztán *ë* > *i* hangváltozással előbb a *kiräl*, majd pedig mindkettejükből *l* > *ly* változással a *kërály* (vö. NySz. *keral'*) és *király*. A *këräl* > *kiräl* fejlődés bizonyára már nagyon régen végbement és a benne mutatkozó *ë* > *i* hangváltozás csak szórványos ugyan (mert nem minden szó első tagjában változott az *ë* *i*-vé, bár igen sok esetben), de mégis törvényszerűnek mondható annyiban, amennyiben ez is egyik jelentkezése a magyar nyelv azon régi, már a XIII. sz. óta megfigyelhető hajlandóságának, hogy a magánhangzókat, a hosszúakat és rövideket egyaránt, egy fokkal zártabbra változtassa. A szóvégi *l* > *ly* változás is már elég régi, de az előbbinél mégis újabb, mert csak a XVI. sz. elején kezdődik.

HORGER ANTAL.

KOLOZSVÁRI GLOSSZÁK.

(Vége.)

meg *zabadulnÿ*, megh *szabadulnj*:carere D₄*szabni*: constituere F₁törüent *szabnj*: *leges imponere* M₁igaz *szabasú*: *verisimile* Dd₃*zabad*: licet O₃*zabatsag*: licentia O₃*zabo*: vestiarus Dd₄*szagathni*: carpere D₄*szaÿ* vel Inj: palatum R₄*zakacz*: cocus, ein koch E₁ archi-magirus B₂*szakaczj*: coquus, koch F₃el *zakadni*: avellere C₁el*zakat*: divulsus H₂el*zakattam* atiamtol: avulsus suma patre C₂erek *zakadasa*: paralysis S₁isten *szakala* l. isten faiakakas *szakall*: *patea* (?) S₂*szakaltalan*: imberbis M₁meg *zakaztom* l. esemkő *zall*: *scopulus* y₄alab *zallani*: *decrescere* G₂le *szallani*: *condescendere* E₄varat meg *szallanj*: *obsidere* Q₄cingere, *obsedere urbem* D₈*szallas*: *taberna* Bb₄*szaldok*: *tilia* Cc₃ [Székely tájszó]*zaldob* (fa) vö. fa*zalonna*: *lardum*, *speck* O₁*zalonna* (feregh) vö. féreg*szam* (veteo) vö. vető*zanki* vetes vö. vetés*zanki* vetni vö. vetvad *szamar*: *onager* R₁meg *zamlalni*: *dinumerare* H₁elo *zamlalnÿ*: *proponere* U₁¹ Vö. még (**rajá* >) *rëä* > *riä*.

zamtartas, szamtartas: registrum
zamzolgjh [!]: balista C₂ [PP.-nál
számszerij]

san, saan, szan: vehes Dd₁ [Bb₁
szandek, rendtartas: institutio,
ordinatio M₄ propositio U₁ co-
natus E₄

szantani: recludere terram X₁
zanto mezeő [v. szántó, mező?]

avulum B₄
zaparitani: augere C₁

szapor (esseő) vő. eső

szár: crus F₄

szar (chont) vő. csont

szar tolio vő. bogár

zaragonia vagy zarahonia (?): ram-
nus, est genus spinarum, hage-
dorn X₁

zarczia: pulica [olv. fulica] U₂

zarczia: fulica K₁

szarka: pica T₂

zarmaznj: germinare K₃

szarnias (madar) vő. madár

zarniek l. perem

seliem zaro (bogár) vő. bogár

eke szaru: stiva Aa₄

zarvas vő. bogár

zarvas (kegio) vő. kigyó

szatoczy: cetarius, ein vischer D₇

io zauu: fretus voce K₁

szedek l. bocsiatok

zedni: legere O₁

labat egj mas utan fel zednj:

alternatim pedes sumere A₆

szeder: achantus A₈

szederj: morum P₇

hasító zeg l. eek [T₃

az egnek negj zege: plaga coeli

negj zegű: quadrus, viereckig U₃

zegensegh: inopia M₄

zegien l. ektelen

tikmony zek: vitellum, ein eyer

zek l. agy [dotter Dd₆

gyamolseek l. samolseek

ythelő zek: tribunal Cc₆

kiralyi szek: solium Aa₁

zek (hordozo) vő. hordozó

zek főv virag: camamilla D₃

hinto zeker: carpentum ein ver-
deckter wagen D₄

hinto zeker: essedum est genus
vehiculi, ein hangend wagen,
vel est currus, quo claudi ve-
huntur I₂

hýmpto seker [!]: pilentum T₂

negj loúú zeker: quadriugus U₃

zeker: agitator, vector qui cur-
rum agitat A₅

szekeres: vector Dd₄

sekren: scrinium y₄

szekrenj: arca B₂

pohar szek: abax vel abacus A₂

zel: flabellum, flabrum I₇

imit amot, zellel [-széjjel]: ubique,
passim S₂

déli zel: auster

dely zell: Notus Q₃

ezaki zel: aquilo B₂ boreas D₁
septentrio Z₂

het zakj zel (!): boreas D₁

het zakj zel [!]: septentrio Z₂

fel zel: aquilo B₂ boreas D₁

forgo zel: turbo Cc₇

nap keleti zel: eurus, D₆

nap nyugati zel, nap eseti zel:
zephyrus Ee₁

vg zel: Fauonius, est proprium
nomen venti, ein westwindt I₆
[vő. Ném. Glossz. iug zel]

vg zel: zephyrus Ee₁

szel vez: tempestas Cc₁

szelendek (eb) vő. eb

ki zeleztes: remissio X₂

zellel: passim, vulgo Dd₁

sziligj: comis E₃

ziligj, sima: lenis O₂

zelegittenj, meg ehhittenj: domare

zeligittenj: mansuetare P₃ [H₂

ziligit: tractatio Cc₅

szelegytes: mansuefactio P₃

ziligitet: mansuetus P₃

ziligithető l. tanithato H₂

olj az kit meg tanithatnak konnjen,

ziligithető: tractabilis puer Cc₅

meg szelegittenj: cicurare, domare

szem (pillantas) vő. pillantás [D₇

zeme (allasa) vö. állás
zeme (forgása) vö. forgás
zemere hanný vö. hány
 fel *zemű*: *unculús* Dd₇
 fél *szemű*: *unculus* [!] Dd₆
 fel *zemű*: *monoculus* P₇
szemet: *stipula*, *stramina fracta*
zem feny (veztő) vö. vesztő [Aa₄
zemeldők, *zemőldők*: *supercilium*
zen (egetető) vö. égető [Bb₃
szenfogo (vass) vö. vas
szent Antal vö. tűz
zent, *draga*, *bőczwletes*: *preciosus*
szentegyház (fia) vö. fia H₂
sententiazni: *damnare* G₁
zent mihalý (lova) vö. ló
zent miklos vö. pénz
oltar zentseg: *eucharistia* I₂
szentsegh vel keresztiensegh: *re-*
el zenuedni: *ferre* I₆ [ligio X₂
nehezen szenuedem: *egre fero* H₄
zep: *liberalis* O₂ l. kedűes, nagy
igen zep: *preclarus* T₆
zepen, *iol*: *recte* G₁ [O₂
szepen allanak: *lepore consentiunt*
megsephetni [!]: *delibare*, *essend*
ding *opfferen* G₂
replő: *lentigo* O₂
zeplős: *neuosus*, *fleckig* Q₂
zepseg: *generositas*, *nobilitas* K₃
zereczien (dio) vö. dio
zerelem: *zelus* Ee₁
zerenczie: *fortuna* I₈
szerenczie: *fortuna*, *omen* R₂
gonoz szerenczie: *adversa fortuna*
zerenczieből: *fortuitu* I₈
io szerentses: *sospes* Aa₂
zeretem: *amplector* A₇
zeretni, elő venný, keuanný, ki
 kerni: *expetere* I₃
meg szeretni: *adamare* A₄
igassag zerető: *cultor veritatis* F₄
igassgh [olv. igazság] *zerető*:
veritatis cultor Dd₃
zeretet aut baratsag: *gratia* K₄
szabad akarattja zerjnt: *lubens* O₄
 (kepes) *zerint* vö. képes
hozza zerkeztetni: *adiungere* A₄

hozza zerkeztetni: *aggregare* A₅
patika zerzam: *aroma* B₃
zerzes: *appendix* B₁ l. rendeles
 levelet *zerzeny*: *cancellare* B₃
 level *zerző*: *cancellarius* D₃
zerződség l. vegezes
szerű vel által ut: *area* B₃
zidalmas: *ignominiosus* L₄
zidalom: *ignominia* L₄ oppro-
 brium R₂
zidalmazni, *pirongatni*: *detestari*
szidalmazok: *detestor* G₃ [G₃
szidalmazó *verbum* ez: *jambus* L₄
ziget: *insula*, *Gades* K₂
ziget: *insula* M₄
szin alatt való vö. egyenetlenség
 az föld *szineről*: *ima terra* M₁
hamu ziniű l. fako
rosa sziniű: *rubeus* X₄
uerhenie ziniű l. peý Aa₂
szinte l. mindenestül
szintelen l. fekete
szirony: — Dd₅
verszipo: *hirudo* y₂
szita: *pollinaria* [!] T₄
szovarvanj: *iris* N₂
szouaruanj [!]: *fons fistularius* [!]
zo l. bezed [I₈
zo (fogadatlan) vö. fogadatlan
szó (fogadó) vö. fogadó
zokas, *erkőlcz*: *mos* P₇
zokas, *rendtartas*: *consuetudo* F₂
vizza zokni: *desuesco* G₃
zokatlan: *insuetus* M₄
szoknia: *casula* D₅
hant alliű zoknia [!]: *limbus* O₃
zolga: *cliens* E₁
zolgj (dizno) vö. disznó
zolni: *disputare* H₂
szolnj: *dissere* H₁
fere zolni: *contendere* F₂
zolnj valakiert: *intercedere* N₁
zomak (kegio) vö. kigyó
zomor [!]: *importunus*, *inquietus*,
 unbescheiden, ungestiem, mue-
 lich, verdrieszlich, quellig M₁
 [Ismeretlen]
szomorkodni: *merere* P₆

zonak fel emelese v. ö. emelés
megh szondülny [!]: reuiescere X₃
[= megszöndülni?]

zoro vö. lapát

zorgalmason: accurate A₃

szoros ket tenger közt: Isthmos N₃

szóc: pellio S₃

iőüendőt kinek zwegondom (meg-
mondom?): presagire T₆

szőlő: pampinus S₁

szőleő vö. tőke, gerezd, karó, levél

eb szőlő: morella P₇

eb szőleő: solatrum Aa₁

múskotalj zolő: Apiana uva

vad szőlő: corymbus F₃

zölőt kötözni: iungere vites N₃

szőr: pilus T₂

szőr (ing) vö. ing

zóróz: hirsutus, hirtus L₂

szóúendek, keótál: funis K₁

zoüetseg [!]: fedus, pax I₅

zöüetsegh: pactum R₄

szulak: ligusticum O₃

szüniodni: oscitare R₃

szunjogh: culex F₄

szükölködő, zegeny: inops M₁

szül, nemz, hoz, talál: pario S₂

bator ssüő: magnanimus P₂

koczká tabla: alea A₆

tabor: castra D₅

tafota: atlapa C₁

tagh: artus, ein glyd B₄

tagas: amplus A₇ laxus, amplus O₁

tagas, wres: vacuus Cc₈

tagasitas: laxatio O₁

tagasitani: amplificare A₇

tagassagh l. henieles

tagassag: spatium Aa₂ laxitas O₁
amplitudo A₇

tajka [!]: capsula, ein kyst, trog
oder tesch vel ein lade D₄
[Ismeretlen]

tajtek, taitek keő: pumex U₂

szwr takaczj: fullo, ein walcker,
qui praeparat pannos et excan-
didat K₁ [Ismeretlen]

be takarnij az twzet: sopire, sedare,
extinguere, compescere Aa₁

el takarni, el asni, el temetni:
occulere R₁

etek hordo tall: parops [!] S₂

talalni: concipere E₄

talal l. szwl

talalmanjok: inventa N₁

eke talp: buris D₁ dentale G₃

bentale [igy! olv. dentale] C₃

talp (hailas) vö. hajlós

tamaz: podium, baculus T₄

tamaztatotth: fulcitus, firmatus,
adiutus, munitus K₁

tanaczj: consul

tanaczbeli (dologh) vö. dolog

tanacz (has) vö. ház

tanacz (hely) vö. hely

tanaczkozni: deliberare G₂

haidó tancz: Pjrrithiu[m] T₃

haidú tancz: militaris pirrica [!]

tancolni: bacchari C₂ [T₃

tanczos: saltator y₂

tanítani: profiteri T₈

meg. tanítani: domare H₂

tanító: eruditor I₂

tanítatot: domitus H₂

tanítatoth: imbutus, instructus M₁

taníthato, ziligithető: domabilis H₂

tanoló l. szo fogado

tanolsag: preceptum T₅ locus, di-
citur facultas, conditio, occasio,
dignitas O₄

giakorlással tanolt: peritus S₄

tantorganij, tetouazny: vacillare Cc₈

taplalni: fovere I₈

elete auagj testetaplalasa: dieta G₄

tapodni: quaire Bb₃

tapsolas: plausus T₃

tapsolni l. örülni

tár ház: erarium, vö. ház I₁

tarélia az tiknak l. fodor

tarka vö. hiuz vö. ruha, kigyó

tarka barka vö. madár

tarkas barkas: maculosus P₂

ki tarolni: defalcare G₂

tarsasag: societas Aa₁ conciliatio E₄

consociatio F₁

ik *tarto*: *gallinarium* K₂
 en azt *tartom*: *reor* X₂
 azt *tartom*: *reor* X₃
 el *tartani*: *liberaliter tractare* O₂
 ellentartani: *refragari*, *resistere* X₂
 meg *tartom*: *consequor* F₁
 iol *tartanj*: *liberaliter tractare* O₂
 ioltartal [!]: *opipare*, *leckerlich* R₂
 farkast fwlenel fogva *tartani*:
 lupum auribus tenere P₁
 rendet kol *tartani*: *ratio habenda*
 est U₄
 rend *tartas*: *ratio* U₄
 barom *tartas*: *veterinarium* Dd₄
 kencz *tarto*: *questor urbanus* U₄
 kalan *tarto* [!olv. iarto?]: *cochlearius*, *ein loeffelmacher* E₁
 maga meg *tartoztatasa*: *abstinere*
tartoztatni l. *zabolazni* [tia A₃
 meg *tartoztatnj*: *retrahere* X₃
 tardare Bb₄
tartoztatua: *continenter*, *caste* F₂
tatar: *parthus* S₂ *scjta* y₄
tavol vö. *lenni*
 el *taúozni*: *discedere* H₁
 el *tauoztatnj*: *subter fugere* Bb₂
 az hwnt el *tauoztatni*: *fugere*
 vitia K₁
 el *tauoztatthato*: *eluctabile* H₄
tauoztatthatatlan: *ineluctabile* M₃
tebe [!]: *clinodium*, *ein cleynot*
 E₁ [NySz.-ben nincs meg.]
tecczeni: *vigere* Dd₅ *cernere*,
 videre D₇
kytecczenj: *elucescere* H₄
tegez: *faretra* I₅
tégla: *later* O₁
tegnap eleőt: *nudiustertius* Q₃
tegnapi: *hesternus* L₂
tehetseg: *potestas* T₅ l. *hazon*
tehetős l. *hasnalathos*
 alut *tej*: *coagulum* E₁
 sos *tej*: *colustrum* E₂
teke: *sphera* Aa₂
tekenő: *alveus* A₆
diszno tekeneő: *aqualiculus* B₂
kis tekenő: *concha* E₄

veritz tekenő: *alveus est fossa vel*
 latum vas Ab₃ [Ismeretlen]
tekert (labu) vö. *láb*
tekenteles [!]: *contemplatio* F₂
tekentelnj [!]: *prospectare* U₁
 meg *tekentelnj*: *observare* Q₄
teketetes: *clarus* E₁ *conspicuus*,
 clarus F₁
tikozlo: *prodigus* T₈ *discinctus* H₁
tél: *hibernalia* L₂ *hiems* D₁
telelő (haz) vö. *ház*
telhetetlen: *avarus* C₁
telhetetlen *halal*: *morsinsatiabilis* C₁
telhetetlenseg: *avaritia* C₁
 ki *telliesiteni*: *explere* I₃
telliessegel: *penitus* U₁
telj l. *rakua*
temerde vö. *fövény*
 el *temetni* l. *eltakarni*
tenger: *pontus* T₄ *fretum*, *mare*
 K₁ *equor* I₁
 alut *tenger* [!]: *Oceanus* R₁
tengeri (allat) vö. *állat*
tengeri vö. *csiga*
tengiricz: *achantis*, *ein distelfinck*
 fel *tenni* vö. *cél* [A₃
tenezteni: *generare* K₃
tenezto: *genitor* K₃
tenezto, *termő*: *fecundus* I₅
ter (hely) vö. *hely*
terd: *genu* K₃
terd (kalacz) vö. *kalács*
teriezteni *akarni*: *metiri* P₅
 ki *teriezteni*: *distendere* H₁
 ki *teriuizteni* [!]: *propagare* U₁
 ki *teriedet*: *fusus* K₂
 ki *terjedue*: *fuse* K₂
termő l. *tenezto*
bóúón termő (fa) vö. *fa*
termezet: *ingenium* M₃
termet: *fertilis* [?] I₆
thesta [átjavitva: *teszta*]: *pasta* S₂
tetem: *costa* D₅
teteie: *apex* B₁
 erő zak *tetel*: *petulantia* T₁
teti vö. *gomba*
 ki *tetnj* [!], *fel kelni*: *emergere* H₄
tetouaznj l. *tantorganj*

ki *tecczeni*: apparere B₂
tettetes: *superstitio* Bb₃ *hypocrisis*,
simulatio L₂ — l. *hizelkedes*
 fa *tetű*: *cacumen*, die *hoche* D₂
 lo *tetű* l. *mezei pwcchiők*
 úak *teteő*: *pedicellus* S₃
teueljgeni, *boljgani*: *errare* I₂
teueljgek l. *jarok*
teueljges: *errabundus* I₂
 iol *teuő*: *merens* P₅
tesola: *temo* Cc₁
tikmonj (zek) vö. *szék*
tiza (fa) *teza* (fa) vö. *fa*
tizt, *feidelemsegh*: *magistratus* P₂
tizt: *munus* P₈ *officium* R₁
tizt: *functio* K₁
 meg *foztatom ettől az tiztől*:
munere hoc orbatus sum P₈
tizt *keuanas*: *ambitio* A₇
tizta: *clarus* E₁ — l. *czia*k
tiztelett: *cultus* F₄
tiztesseg *keuano*: *ambitiosus* A₇
tiztitani, *ekesiteni*: *polire* T₄
tiztitatot, *fenies*: *politus* T₄
titok: *occultus* [!] R₁
titkoknak latasa: *apocalypsis* B₁
timso: *alumen* A₆
tinár [! *olv. timár?*]: *cerdo* D₆
allo to: *stagnum* Aa₃
saros to: *palus* S₁
to helli (fw) vö. *fű*
tozbodas: *comesatio* E₃, l. *bujasag*
tok l. *korpa*
toldozni, *foldozni*: *inculcare* M₂
toluaj: *latro* O₁ *pirata*, *latro* T₃
latro E₂
fő toluaj, *twzes toluay*: *Archi-*
pirata bb₁ *archipirata* B₂
toluajlani: *latrocinari* O₁
toluajysag: *latrocinium* O₁
tolio: vö. *bogár*
toliongozni: *undare* Db₇ *glome-*
rare K₁
tompa, *rest*, *rut*: *hebes* L₁
toplo: *fomes* I₈ [Vö. *Tájsz.*]
tor: *parentalia* S₂
tornacz: *porticus* T₅ *atrium* C₁
torkos: *bibulus* C₃ — vö. *madár*

torsa: *maguder est tirsus absci-*
sus P₂
tot vö. *ország*
Toth: *scлавus* γ₄
tő: *acus* A₄
tőbire l. *mezzeb*
tők (viragh) vö. *virág*
tőke: *truncus* Cc₇ l. *horog*
szőleő teőke: *vitis* Dd₆
teokeleonnj l. *adnj*
el tőkellenj: *proponere*, *statuere* M₁
tőkелletes: *perfectus* S₄
tokелletesseg [!] l. *kemenseg*
tőkös: *herniosus*, *cuius viscera*
descendunt ad sacculum L₂
tolczér: *infusorium*, *infundibulum*
tőlgy (fa) vö. *fa* [M₃]
el teőlteni: *transigere* Cc₅
teoltes: *obex*, *obstaculum* Q₄
teőltes: *agger* A₅
kolbaz tóltő: *fartor*, *farctor* I₅
feier timiën, *feir temiën*: *salbum*
incensum M₂
tőmlő (syp), *tomló* (sip) vö. *sip*
tónkölj: *panicum* S₁
tónkölj: *spelta* Aa₂
tőr: *ensis* I₁
kezed fel tőrese: *callus*, *duricies*
manuum D₂
el tőrni: *diffringere* G₄
tőrekednj: *laborare* N₄
teőrekegyjel: *age* H₅ [munka N₄
tőrekedes: *contentio* F₂ — l.
tőrekedni l. *munkalkodnj*
el tőrteni: *abolere* H₂
Ercz tőrő: *eritreus* [!] I₁
tőrők (buza) vö. *buza* [I₇]
tőrők [!]: *fixura*, *ein wundenzeichen*
tőrők [!]: *fixurale* [!]: I₇
tőrőlgetes: *mulcimen* P₇ P₃
torőlgetem: *mulceo* P₈
torőlgetni: *delinire* G₂
Eltelen terrel: *retuso ferro* X₃
tablara irot tőruenj: *lex tabellaria*
tőruent vö. *szab* [Bb₄]
iol tőt: *benemeritus* P₅ [P₅]
tőlcz meg az pohartt: *metire pocula*
toűiszes [!]: *hirsutus* L₂

teñuisses vö. fa
tőser: mango P₃
trefa: *jocus* N₂
trefalnő: *iocari* N₂
trefas: *iocator* N₂
tudakozas l. *tudomány*
tudakozni: *adquescere* H₄ *inquire*
rere M₄
iol meg tudakozni: *exquirere* I₄
tudakozo: *curiosus* G₁
tudatlan: *indocilis* M₂
tudatlansag: *inscitia* M₄
tudomány, *tudakozas*: *cognitio* E₂
tudomány: *disciplina*, *doctrina* H₁
tulaidonítani: *adscribere* A₄
tulajdonsagh: *vis* [!] Dd₆
tulaidonsag: *qualitas* U₃
tulók [!]: *vitulus* Dd₆
tunassag: *ignavia* L₄
turos vö. étek
tusakodas: *contentio* F₂
tusakodni: *altercari* A₆ *dimicare*
G₄ — l. *kwzdeny*
tusakodnj: *repugnare* X₃
ellenne tusakodni, *ellent tartanő*:
resistere X₃
tűzök: *strutio* Bb₁
tűrni, *czielekedni*, *szenvedni*: *per-*
patiari T₁
el tűrni, *viselni*: *perferre* S₄
tűres: *patientia* R₄
tűró: *patiens* S₂ R₄
szent Antal tűze l. *fene betegsegh*
szent Antal tűze: *cancer*, *ein krebs*
vel morbus D₃
tűzes vö. *tolvaj*
fias tik: *Pleias* T₃ Dd₃
fjas tivk: *maia* P₂
tivk (begy): *begy*
tengeri tik (mony) vö. *mony*
tik (tarto) vö. *tarto*

úcza: *vicus* Dd₆
udvar: *regia* X₂
nduar(-biro) vö. *biró*
vdvar (hazuga) vö. *hazug*
vg (zel) vö. *szél*
ugralni: *illudere* M₁

vgjmyntk: *sicuti*, *velut* U₄
vő: *recens* X₁ *hornus*, *novus* L₃
vö. *bor*
vő (esztendő) vö. *esztendő*
asag uj l. *hűelk* [Baranya vidéki
tájszó]
kozep vj: [fama mellé írva] I₄
mútato vjod: *index est primus*
digitus circa pollicem M₂
vőtanő: *instaurare* M₄
meg vőtanő: *instaurare* M₄
vndoksagh: *tabes* Bb₄
vnas, *alias vtalas*: *fastidium* I₅
meg unta: *tedere* Cc₁
vntalan: *assidue* B₄
altol ut, *altal ut*: *compendium-*
hoz írva a compitum helyett
E₃ l. *szérű*
kerezt ut: *compieta* [!] E₃
kerezt wt: *compitum* E₃
kőúes vt: *scrupulosa úia* I₄
orzag úta: *via lecta* Dd₄
vtalas l. *vnas* I₅
utat (nyittanő) vö. *nyit*
vthalok: *detestor* G₃
utalatos: *detestabilis* G₃
útaltatott: *spretus* Aa₃
vass vra: *magnes* P₂ [Ismeretlen]
uz maraz [!]: *pruina* U₁
altal vzok: *trano* Cc₅
ut vö. *ad*
vsoras: *fenerator* I₅
űgekezem: *nitor* Q₂
űles: *curule* G₁ l. *haz hely*
űldőzes, *kereses*: *consecutio* F₁
űleő: *cudes* F₄
koúacz űlő: *incus* M₂
melleste űlők: *possideo, dicitur*
a pone et sedeo T₄
űrge: *cuniculus* [kihúзва: *őkór*
zem] F₄
wres a kibe sok fer: *capax* D₃ l.
tagas
yres: *capax* D₃
űresseg l. *henieles*
fekete űrem: *artemesia* B₄
űstőkös vö. *csillag*
űtes: *ictus* L₄

gütta *űtés* [!]: attonitus C₁
 part *űtes*, haborusagh: seditio Z₁
űtközni: tangere T₁
űtközett: acies A₃
űtközet: acies A₃
űteőt vö. ember
eűeges: vitriator Dd₆
 ellensegnek meg *űzese*: *tropea*
 [olv. *trophea*] Cc₇

vad: fera I₆ silvester Z₃ vö.
 kapozta, kecske, körtövény, szá-
 már, szőlő ág
vadazo (halo) vö. háló
vadazo (kepp) vö. képp
vadlo: delator G₂
uadólni: accusare A₃
vadon vö. erdő
vadsag: *feritas* I₆
 oktalan *vad*: bestia C₃
vagok: cedo D₆
 felben *uagom*: *precido* T₅
uak vö. tetű
vak (kóróm) vö. köröm
vakaratlan: *strigosus* Bb₁
valahogy: *neforte* Q₁ I₈
valahol: *uspian* Dd₈
valamint, akarmint: *utuncque* Dd₈
valasztani: *distinguere* H₃ sortiri
 Aa₂
 El *űalasztani*: *secernere* Z₁ distin-
 guere H₂
 ki *ualasztani* l. ki uenni
valasztas: *exceptio* I₃ *delectus*,
electio G₂
 el *ualasztas*: *divortium* H₂
valasztom: *exopto* I₃
vall: humerus L₃
vallas: *opinio* R₂ *confessio* E₄
 hitt *vallas*: *religio* X₂
vallom: *fateri* I₅
 ettől meg *vallva*: *excepto* I₃
 ala *valo*: *inutilis* N₁ [H₁
 ala *valo*, roz: *vilis* Dd₅ *dissolutus*
 ala *valo*, roz, feslet erkölcs: *dis-*
solutio H₁
 egy czieppel sem alab *valo*: *non*
teruntio est deferior Cc₂

felettéb *valo*: *profusus* T₈
 cziak maganak *valo*: *privatus* T₇
 maganak *valo*: *solivagus* Aa₁
 egiedwl maganak *valo*: *ingloriosus*,
inglorius M₃ [R₄
 enni *valo*, eledel, abrak: *pabulum*
 közep zerint *valo*, alkalmas: *medi-*
ocris P₄
 zegen rendből *valok*: *obscuri(s)*
orti parentibus Q₄
valtani l. czierelni
valtozas: *vicissitudo* Dd₄
 el *valtoztatni*: *mutare* P₈
 el *valtoztatom*: *muto* P₈
vamos: *portitor* T₅
uandorlanij: *peregrinari* S₄
vankos (?): G₁
war (megie) vö. megye
 meg *uarni*: *expectare* R₂
var: *scabies* y₃
varas: *porrigo*, *scabies* [!] T₅
varas: *scabidus*, *scabiosus* y₃
 mezeő *varas*: *oppidum* R₂
varasslanij, *varasslanij*: *sortiri* Aa₂
vas: vö. rostély, rozsdá, karika
 giomlalo *vas*: *sarculum* y₃
uasas vö. hajó
 szenfogo *vass*: *batillus* C₃ [D₁
 ezteri uegebe ualo *uas*: *bucentrum*
vasas: *ereus* [!] I₁
 meg *vasot* az fogam: *stupere*,
stupescere (?) Bb₁
vass (vra) vö. úr
vastag: *robustus* X₄
vegezni: *constituere* F₁ [Cc₅
vegezes vel zerzeődseg: *transactio*
velekedes: *opinio* R₂
veleő: *medulla* P₄
 köből *veka*: *modius* P₆
vekonij (bűr) vö. bőr
vekony bőr (giarto) vö. gyártó
uendeget hiua *uacziorara*: *condixit*
convivas ad caenam E₄
venike: *sarmenta* y₃
venni *usurpare* Dd₈ *rapere* X₁
accommadare [!] A₃
 elől *uenni* [!]: *preire* T₆
 elől *uenni*: *antevenire* B₁

ki *uenni*, ki ualaztani: excipere I₃
 torkabol ualakinek ki *uönnj*: exi-
 elő *vennj* l. zeretni [gere I₃
 az mit emberen (?) felbe szoktak
vennj: superfluus Bb₃
 ezebe *uennj*, által neznj: *pro-*
spicere M₁

Az varat meg *vennj*: *obsidere*
arcem R₃ [adcumbere A₄

mellere [melleie?] *uenni* valakit:
ver (-szipo) vö. szipó

verrel valo betegsegh, bel faias:
dissenteria H₁

verni: multare P₈

vercie: buteo D₁

vereseg: multa P₈

verő: malleus, ein hammer P₂

veríttek, faratsag: *sudes* Bb₂

versenies: pertinax, obstinatus T₁

veritő (tekenő) vö. tekenyő

verő fen (hely) vö. hely

vész: procella T₈

(szél) *vez* vö. szél

uezedelem: clades, strages D₈

uezedelmes: perniciosus T₁

vezekedni: periclitari S₄

vezelij: periculum S₄

vező: vimen Dd₅

zem fenj *veztő*: phitonicus T₂

szemfeny *vesztő*: ariolus, divinator,
 ein warsager, oder gauckler B₈

ueztuen es silliesztüen: *vexatis*
et perditis Dd₄

szem fenj *vesztes*: prestigium T₇

szem fenj *veztő*: prestigiator T₇

veztegetes: vexatio Dd₄

vezteg (heueres) vö. heverés

lelek *ueztes*, romlandóság [?]: *cor-*
ruptela F₃

njlat *üetnj*: sortiri Aa₂

nilat *vessünk* ra, igazan meg ozzuk:
dividamus Aa₂

özve *veztenj*, eözve *veztenj*: inimi-
care M₄

zanki *üetni* [!]: exiliari I₃

zanki *üetes* [!]: exilium I₃

vetes: satio y₃ seges L₁ [E₃

hozza *uetes*, hasonlitas: comparatio

meg *uetes*, el ualaztas: repudium X₃

meg *vetes* szamott avagj egiebet:
 supputatio Bb₃ [G₄

vetekedni: disserere H₁ dimicare

vetek: flagitium I₇

vetek: commissum E₃

vetemeny l. buza

uetkezni: lapsari O₁

uetkezni: delinquere G₂

vetkes: flagitiosus I₇

ellenbe *vetet*: obnixus Q₄

vetnj: peccare E₃ — l. költeni

el *uetnj*: abortum facere A₂

el *uetni* rolla: *propulsare* M₁

eleibe *vetni*: obiicere Q₄

meg *vetni*: *diremere* H₁ *impro-*
bare M₁ *insultare* M₄ *tendere*
(retia) Cc₁ *respuere* X₃

megh *uetnj*: repudiare X₃

özze *uetni*: comparare E₃

niakra (?) főre *bé vetni*: *precipi-*
tare T₆

agj *uető*: cubicularius F₄

marha *veuo*: forum I₈

rez *üeuő*: particeps S₂

vezetni: deducere G₂

viaz (giortha) vö. gyertya

vidamsagh: hilaritas L₂

vidra: *beuer* [így!] C₃ — l. hod

vigadni: ludere P₁

wigadas: tripudium Cc₆

wigiazas: lucubratio, vigilia P₁
 vigilia Dd₅

vilagj (dolog) vö. dolog

vilagos: lucidus O₄

Egj kecenieg *wilagos*, egj kiczi-
 nieg *wilagos*: sublustris parum
 lucens Bb₂

villamas [!]: fulgor, *fulguritas* K₁

vinceler l. kapas

arra *uinnj* traducere Cc₅

felfele *uinnj*: seducere [!] Z₁

ueghet *uinni*: deducere G₂

tők *viragh*: trice (?) Cc₆

maga *viseles* l. pepeczieles

vitezkedni: merere P₅

vitesseg: militia, prelium P₆

uitorla: velum D₄

baj *úiuo*: duellator H₂
 ar *uiz*: eluvio, eluvium, eluvies H₄
 arpauiz: ptisana, est aqua decocta
 in hordeo, dynbier oder ger-
 stenwasser M₂

foljo *viz*: amnis A₇

kútuiz: fons I₈

vizes: uvidus Dd₈

vizi vö. erővel, madár

woljúa [!]: struma (= golyva) Bb₁

uonni: allicere A₆

bę vonni l. meg rantani

meg vonnj magat valamitől: ab-
 stinere A₃ cohibere E₂

hasanal fogúa vonni: *ventre tenuis*
trahere Cc₁

ozue vonni l. meg rantani F₂

te tova uonnj: distrahere H₂

vonas: tractus Cc₅

meg vonas: contentio [A₂

elvonattatot: abductus, hingefuret

vö: gener K₃

vö felj: pronubus M₁

vöfelj: auspex, aurspex C₂

vö legenj: sponsus Aa₃

nagj uolj [!]: convallis F₂

völgy: vallis Cc₈

uerhenie vö. színű

zabb: avena C₁

zabolazni: tartoztatni: arceo B₂

meg zabolazni: *sedare* Z₁

zacsko l. tyse

zanot (fa) vö. fa

zazlo: *signum* Z₃ vexillum Dd₄

zenges: canor D₃

zöld vö. béka, fű

zergetes: crepitus F₄

zergetni: crepitare F₄

zugas: murmur P₈

szugas: sonitus Aa₁

zúr zauar: confusio F₁

zül vagy szül (dizno) vö. disznó

sendelj: cilindrum, ein schindel D₇

sido: verpus, iudeus Dd₃

ssinar, fösueny: dorophagus H₂

sirr [!]: humor I₃

az föld *syria humor terrae* L₃

sügorgos l. feketé

PÁLFI MÁRTON.

IRODALOM.

Angol-magyar szótár.

Magyar és angol szótár. Szerk. Dr. Yolland Arthur B. Első (angol-magyar) rész. (Franklin-t. Ára 9 K.)

Yolland Artúr dr., az egyetem angol lektora, szeptember hóban bocsátotta közre angol szótárának első, angol-magyar részét. Tagadhatatlan, hogy híjával voltunk kimerítő és megbízható angol szótárnak, amely irodalmi célokra is hasznavehető segédkönyvvül szolgáljon; vagy — a szerző szavai szerint — amely a magyar és angol nyelvet az irodalom terén közel hozza egymáshoz. Ez a nagy feladat, melynek egyik (és pedig könnyebb) felét e vaskos kötet megoldani igyekszik, nagy munkát rótt a szerzőre, és hogy ezt vállalta, még akkor is tiszteletreméltó lenne, ha nem végzett volna amúgy is értékes munkát. Az összeállító munkája értékes azért, mert a fizikai lehetőség — vagyis az előírt terjedelem — határain belül a lehető legtöbbet nyújtotta, és látható buzgalommal igyekezett minél több cikket belegyömöszölni a könyvébe, nehogy közönségét a szótár egyszer is cserben hagyja. Természetes, hogy ez a belső értéknövekedés fordított viszony-

ban áll a kiállítás becsével. A helyszűke volt valószínűleg oka annak, hogy a címszók rendes, tehát nem elütő, nem kövér betűkkel vannak szedve s ez főleg azért válik kellemetlenné, mert az igekötőkkel (Y. előragoknak nevezi) összetett szók nem mint külön cikkek állnak, hanem — szintén térmegetakarítás kedvéért — az illető igekötő, mint címszó után folytatólag egymás mellé vannak sorozva. Így míg az olvasó az *ex* cikk alatt megtalálja pl. az *excuse* szót, annyi idejébe kerül, hogy a szótár sűrű forgatásánál elpocsékolts idő alatt el is mehet a kedve angol szövegek olvasásától. A jó szótárt nemcsak összeállítani, hanem kiállítani is jól kell. Ez pedig a kiadó dolga, főleg ha ki akarja szorítani a versenyző német szótárakat, melyek bizony több kiadói tapintattal és gondoskodással szolgálják a közönség kényelmét.

A szótár gazdagságáról szólva nem szabad megfélekednünk a tulajdonnevek beiktatásáról sem. Ha minden szótártól, amely kiejtést is ad, elvárjuk a fontosabb tulajdonnevek felsorolását, úgy kétszerezsen van okunk ezt az angol szótáraktól megkövetelnünk, hisz tudvalevő, hogy a leghaladottabb tanuló se képes teljesen megbirkózni a tulajdonnevek kiejtésének semmi szabály alá nem foglalható szeszélyével. Yolland is gondoskodik a tulajdonnevekről, de nagyon szűkmarkuan. Azt megadja, hogyan ejti ki az angol Flandriát és Kaukázust, pedig az angolul tanuló inkább lesz kíváncsi, mondjuk, Farquhar, Gloucester, Warwick, Worcester stb. kiejtésére, (hiszen, ha magyarul beszél, akkor is szüksége lehet útmutatóra az angol tulajdonneveknél) — de a legtöbb fontos tulajdonnévnek a szótárban nyoma sincs.

Hogy angol anyanyelvű létére olyan jó magyar szöveget adott, az megbocsáttat egypár idegenszerűséget, mint: *betűrend tudós* (?) a. m. *alphabetarian*; vagy *felebarát* e. h. *emberbarát* = *altruist*. — Elismerést érdemel, hogy sok helyen föltűnő a helyes magyarságra való törekvése; vö. pl. »horizon: látóhatár, látókör, szemhatár« (láthatár helyett), defensive: *védőeszköz* (nem *védeszköz*) stb.

Már sokkal erősebben érzik az idegen anyanyelvűség a szótárnak legkényesebb részében, a kiejtés megjelölésében. Ez nagy baja a szótárnak, mert sokban félrevezeti az olvasót. Egyrészt az angol kiejtést egyáltalában nem fedő magyar hanggal ír át némely hangzót, másutt meg fölösleges fejtegetéssel fogja belehajszolni a közönséget valami cifra jeggyel, ami helyett egészen jó magyar megfelelőt használhatott volna.

Így tett pl. a nyílt *o*-val. Az angol *hot* átírása Yollandnál *hât*. Egészen bátran jelezhetné volna ezt a nyílt *o*-t magyar *a*-val is, hiszen maga megjegyzi, hogy az a hang olyasféle, »mint a magyar *a* e szóban: *van*, tehát orrhang előtt«. (!) Arról ugyan sohase hallottam, hogy a magyar másképp ejtené ki az *a*-t orrhang előtt, mint egyebütt, de itt most erről ne legyen említés. — Szóval, az az elenyésző csekély különbség, amely az angol nyílt *o* és a magyar *a* közt észrevehető (ha egyáltalában észrevehető), arra készítette a szerzőt, hogy egy jelet fabrikáljon, amelyből a helyes hang eltalálása a tanulónak bizonyára oly nehezen fog menni, hogy a helyes kiejtéstől majd jobban eltér, mint a becsületes magyar *a* kiejtésével.

Egyébként a szerző nem nagyon következetes ebben a szigorúságában. Ha olyan finom hangérzéke van, hogy a hangszínezet különböző árnyalatai közt az ultraviolet sugarakat is megérzi, csodálatos, hogyan bírt avval megbarátkozni, hogy az *r* előtt hangzó nyílt *ö*-féle hangot (*earl*, *girl*) magyar *ö*-vel írja át, megadván az utasítást, hogy ez az *ö* úgy ejtendő ki, mint ebben a szóban: föld. Tehát rövid *ö*-vel. Így történik aztán az, hogy míg arra óvatosan vigyáz, nehogy a nyílt *o*-t valamiképp *a*-nak ejtsék, ugyanakkor eltűri azt az inzultust saját anyanyelve ellen, hogy a *girl*-t — uram bocsá — *göl*-nek fogják mondani az *ö* átírása alapján.

Hasonlóképen csodálatos elnézésre vall az, hogy a hosszú *é*-t *ej*-nek mondatja. Tehát *time: tejm*. A magyar *j* sokkal jobban süvít, semhogy az angol félhangzó *j* jelzésére alkalmas volna; az *e* pedig még mindig nagyon zárt ahhoz, hogy ezt a diftongust jól vissza lehetne vele adni. Hisz a német *ei*-ben is közelebb áll az *e* a mi *á*-nkhoz, mint *e*-nkhez.

Azt csak megemlítem, hogy a zárt szótagban előforduló uvuláris *r*-et egyáltalában nem jelzi a szerző: *girl: göl*, *hearse: hös*. Ez egyéni felfogás dolga, főleg népszerű használatra szánt műben. De azt az egyszerűsítést már csakugyan nem tarthatom szerencsésnek, hogy az angol *ng* csoportot teljesen magyarosan ejteti ki. Arra ugyan bizodalommal számíthat, hogy az átírásában senki se fogja az *n* hangot a nyelvével artikulálni, de azt ki kellett volna emelnie, hogy az *ng* e két szóban pl.: *language* és *singer* kétféleképp hangzik.

Legkevesebbé bírok a szerzővel egyetérteni a már említett *ö* hang használatában. Nem tekinthetem másnak, mint német könyvek által behurcolt makacsságnak, hogy minálunk annyira ragaszkodnak az *ö*-s átíráshoz. És ha a szerző a rövid *ö*-féle hangzóknál (*but*, *love*) szerencsésen kiküszöbölte a szinte fájón éles, magyaros *ö* kiejtést az *ö*-höz még csak nem is hasonlító *o* jellel, ugyanezt az üdvös hivatást teljesíthette volna a megfelelő hosszú hangzónál: *earl*, *girl*. De nemcsak, hogy nem tette, hanem a hibát még avval tetézte, hogy ezt a kényes hangot rövid *ö*-vel írta át.

Egyébként a kérdéses hangzónál több árnyalatot különböztet meg a szerző, és gondosan elválasztja a rövid *ű*-t vagy többi középi megfelelőjét (*love*, stb.) az *-or*, *-er* végzetekben előrduló hangoktól. Ha fonétikailag igaza van is, kár volt a kiejtés kérdését még összebogozni újabb árnyalatokkal, amikor, mint láttuk, nem mindenütt olyan aggodalmas a hajszálnyi pontosság kérdésében. Yol-landnál az *or* végzet átírása *ö*, az *-er* végzeté pedig háromféle (de nem sikerült a könyvből felfedeznem, milyen elvek szerint alkalmazza a háromféle jelet): *ö*, *o* és *ü*. A bajt az tetézi, hogy mind az *ö*, mind az *ü* jel már le van foglalva két hosszú hang jelzésére, és pedig a hosszú nyílt *ö* és a hosszú nyílt *ü* részére. Tehát a teljesen hangsúlytalan két szótagot úgy jelzi, mint a nagyon nyújtva kiejtetteket!

Általában, mint az egész fonétikáján átvonuló alaphibát, meg lehet állapítani azt, hogy a szerző nem igen veszi tudomásul a hang-

zók között levő időmérték-különbséget. A hosszú, nyílt *e* részére (*hair, care*) a német *Herr* szót használja kulcsszó gyanánt. Megengedem, hogy sajtóhiba és *Heer* akart lenni, de akkor szintén rosszul választotta a kulcsszót; mert benne az *ee* zártabb, mint az angol *r* előtti *a*.

Ha az időmértékre tekintettel van, úgy sok munkát meg is takaríthatott volna. Mert gyakran ír át kétféle jellel két olyan hangzót, melyek közt tulajdonkép csak prozódiai különbség van. Két példa: A nyílt *o*: *dög, főr*, Yolland átírásában, *däg* és *fö(r)*. A két hangzó az Association Phonétique átírásában: *ɔ* és *ɔ̃*; a Toussaint-Langenscheidt-rendszer szerint: *ō* és *ō̃*. Vagy: *büt* és *gřrl*. A két hang Yollandnál: *ɔ* és *ö*; Ass. Phon.: Δ és $\tilde{\Delta}$; Touss.-L. \check{o} és \tilde{o} . Mindkét nem Yolland-féle átírás — jóllehet nemcsak laikusoknak szól, hanem tudományos komolyságra is igényt tart — csak időmértékbeli és nem színezeti különbséget érez a két hangzó között.

A hosszúság kérdésének elhanyagolása kellemetlenül érint még az *-ate* átírásában. Akár igéről (*to separāte*), akár deverbális névszóról (*separāte, privāte*) van szó, mindkét esetben *ét* kiejtést jelez. Meglehet, hogy van olyan ortoépia is, amely ezt eltűri¹; de az semmi esetre se helyénvaló, hogy a hangsúlytalan *-āge* képzőt *édzs*-nek írja át, tehát a rövid, tompa *ž*-nek ejtett hangzót hosszú *é*-nek mondatja.

Ne csináljunk mérleget arról, mennyiben nyomják le e hibák a szótár érdemeit. Annyi bizonyos, hogy gazdagsága és egyéb jó tulajdonsága még egypár kiadást biztosít a műnek. Ez pedig már csak azért is kívánatos, hogy a szerző az átírásokat alapos revízió alá vegye és így alkalma legyen minden tekintetben hasznavehető munkát nyújtani.

HONTI REZSÓ DR.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Térdepelni. Föltételezhető, hogy ezen igének a *térd* szóból való eresztésében a nyelv nem elégedett meg az egyszerű és rendes *l* denominatív képzővel (*térdel*), hanem közbe vetette még azt a *p*-t: *térdepel*. Azt csak nem hihetjük, hogy itt a *p* csupa nyelvszesélyből eredt jelentés nélküli betoldat; s nem hihetvén el ezt, kétféle lehetőség áll előttünk annak megmagyarázására. Ugyanis a *p* vagy a *térd* alapszóhoz járult, azt kiegészítvén vagy meghatározván, s ennél fogva névszói természetű, míg az igeképző csak *l*; vagy az igeképzőhöz tartozik, s ennél fogva igezői természetű, vagyis a teljes igeképző nem *el* hanem *pel*. — Egyszeriben eldönti e kérdést egy tekintet a cseremisiz 'térd' és 'térdepelni' szókra. Cseremiszul a *térd polvuj* R. (egy kisebb orosz cseremisiz szógyűjteményben *polbä*); *térdepelni* meg

¹ Y. azt írja *frigét* (*fregate, fregatta*), Rippman így írja: *frigat*; de *prelet*: *prelet*.

a Bibliai szóalak szerint: *pulvujt-aš*, a magyar *l*-nek megfelelő rendes *t* denominatív képzővel (l. NyK. 4:58. l.) *pulvuj*-tól képezve. A *polvuj*, *pulvuj*-ban mindjárt ráismerünk a cser. *vuj* 'fej' szóra, mely a finn *pää*-nek mása, s ehhez még hasonlóbb maradt a *polbä* alakban. A *pol*, *pul* tehát = finn *polvi* 'térd', *pulvuj* pedig = 'térdfej', épen úgy amint a csuvasban mondatik *čir-possi* 'térd feje', és *čir possible turas* 'térdepelni' (térdfejen állni). A térdfej tehát egy régen szokott összetételnek mutatkozik, s azt hisszük, hogy a magyarban is divatozott, mikor a *fej* szó még *p*-vel volt *f* helyett; de csak a *térdepel* igében maradt meg. Ezt tehát így taglaljuk: *térde-pel*, s a *pe-t* a *fej*, *fē*-nek régibb alakú másának (= finn *pää*) tartjuk. Így a *térdepel* igen egyszerűen meg van fejtve, amennyiben képzése a cseremis *pul-vuj-t*-éval tökéletesen megegyező.¹

(NyK. 4:140)

BUDENZ JÓZSEF.

Hiányzik. Szegedy-Maszáék Hugó menthetetlen hibául rótta föl Vörösmartynak, hogy 1837-ben *hiányzik* helyett azt írta *hibázik*. Szegedy-Maszáék Hugó evvel a nagy mondásával csak azt bizonyítja, hogy nyelvünk történetében teljesen járatlan. Jól sejti a Parlagi Filológus, ki a minap Szegedy-Maszáék Hugó cikkét megrostálta (Nyr. 36:316), hogy a *hiányzik* ige nem valami ősrégi s 'még talán 1837-ben se volt nagyon elterjedve.' A M. Nyelvújítás Szótára csakugyan 1836-ra s 1838-ra teszi első előfordulásait (1836 Fogarasinál). De érdekesekek az előzmények is. A 18. században s a 19. első felében általánosan használták a *hibáz*, *hibázik* igét 'hiányzik' értelmében,² s a népnyelv maiglan így használja. E mellett azonban ugyanebben az értelemben ősrégi kifejezések voltak: *híja van*, *híjával van* (l. NySz). A *hibázik* igeének ilyen használatát egynémely nyelvtaníró úgy látszik már a 18. század végén kifogásolta. Id. Ráday Gedeon 1786-ban azt írja Kazinczynak: »Ami Spangár munkáját illeti, nékem az a régi Editiókból eddigis meg volt, hanem az Magyar Bibliothecája *hibázott*.« Erre Kazinczy azt jegyzi meg: »E szóval a *fehlen* értelmében él; ezt a nyelvrontás ellen panaszkodók nem tűrik« (Kaz. Levelezései 1:103). 1823-ban Toldy Ferenc a Schiller-féle Haramiák fordításában az ajánlásban ezt az új szót alkotta: *hijázni*,

¹ Noha nem rég hivatkoztunk rá (34:224), időszerűnek tartjuk fölújítani e cikkcskét, amely Budenznek egyik legszebb szófejtését foglalja magában. Most ugyanis Gombocz Zoltán a régi török jövevényszavakat s köztük a *térd* szót tárgyalva nem vet ügyet Budenz magyarázatára, hanem a *térdepel* igét (tkp. *térdepl-ik*, l. NySz.) **térdel-pel* alakból magyarázza, tehát a *p*-t igéképzőnek veszi, holott aligha lehet még egy példát találni, amelyben ez a mozzanatos *-p* képző denominális *-l* után foglalna helyet. A DebrK. egyetlen helyén előkerülő *terdelpeluen* kétségkívül hiba, az ErsK. *terbőköd(et)* alakja pedig képzőcserével keletkezett a *térbelkik* hangalakból (a mi igeünk a régi nyelvben mindig ikes: *térdeplik*). Még az is számba jön, hogy a *térdel* ige a régi nyelvből nincs kimutatva, először egy 18. századi nyelvújítónál fordul elő, Kónyi Jánosnál, nem is épen a rendes jelentéssel, l. NySz.

A szerk.

² Kisfaludy S. is azt írja 1825-ben (Gyula szerelme 8:31): »Csillagzatok! Egy *hibázik* közöttetek, a szerelem csillaga.«

nyilván a személyragos *híjából*. Könyve függelékében ő maga a szokatlanságok közt sorolja föl ezt az ígét s azt mondja: »*híjázni*: mangeln; *hibázni*, idegenség, bár megrögzött is, a német *fehlen* után« (vö. Nyr. 10:216). Bajza József Toldyhoz írt leveleiben szintén mint ennek szavát említi (»*híjázni*, a megjobbitott *hibázni*« Bajza J. Összegy. Munkái³ 47; »*híjázik!* kedves szód« uo. 56). Lehet, hogy ezt a Toldy-féle szót változtatta Fogarasi azzá, hogy *hiányzik*, még pedig a *hiány* főnévre támaszkodva, mert ezt éppen csak akkor tájban kezdték íróink sürűbben alkalmazni. Ez a szó (*heány* alakban) először 1755-ben fordul elő Haller Lászlónál (nem a 17. sz. végén, mint a NyUSz. állítja), de 1830 tájáig igen ritkán éltek vele, így 1825-ben Kisfaludy Sándor, 1827-ben Döbrentei (»a *hiányt* pótlani kívánjuk« Élet és Lit. 2:363), így 1837. a Tudománytár, Lit. 1:41 és Verseghy alkotta a *hiányjel* műszót (Nyr. 14:402); vö. Simonyi: A nyelvújítás történetéhez 19. Maga ez a *heány*, *hiány*, *hiány*, nyilván csak később keletkezett elvonás a jóval régebbi *hiányos*, *hiányos* szóból, mely a *híján* határozószó származéka volt. KOVÁCS MÁRTON.

Ysa. Eleve.¹ A HB. olvasásának nagy kérdésébe én, avatatlannal, nem szólhatok bele. De azt még sem hallgatom el, hogy én, ha nyelvész volnék, alkalmasint több ügyet vetnék a HB.-del egy hártárára írott deák fordításra, mely ugyan nem szó szerint való, de ép az *ysa* és az *eleve* szavakra nézve talán döntő fontosságú. Az »*Ecce fratres videtis oculis vestris*«-ben vajjon nem az *ysa*-e az az *ecce*? A »*Quanta gratia dominus deus gratificaverat primum Adam patrem nostrum*«-ban meg nem világosan az *eleve*-e a *primum*? Tehát nem *teremté* *elé* (procreavit) a *terumteve* *eleve*, hanem *teremté* *eleve* (creavit *primum*, lévén ez a *primum* adverbium). A deák fordítás szerintem magyarul ez: »Mennyi malaszttal kedvezett *eleve* az úr isten a mi Ádám atyánknak.« A HB.-ben meg ez az egyértékes: »Menyi miostbent *terumteve* *eleve* miv isemucut adamut.« Hogy e mondatban a *subiectum* (isten, úr isten) elmaradt vagy alattomban értődik, régi dolog. Kérdelem hát, miért nem lehet az *eleve* egyszerűen a *primum*, és miért kell okvetetlenül a *terumteve* praefixumának lennie? Vagy kétséges, hogy az *eleve* értelme az is lehet, ami az EhrC. óta maig, t. i. *primum*? TÓTH BÉLA.

¹ Az elhunyt írónak régebben beküldött kéziratából. — A *isa* szócskára nézve vö. Szinek Izidor cikkét Nyr. 28:103. Ott elég meggyőzően van kifejtve az a nézett, amely szerint *ysa* a. m. a latin *enim*. A rokon nyelvekben találunk is hangzásra és jelentésre hasonló szócskákat: vogul *ossa*, *äs* hogyné, persze (NyK. 21:315) és osztják »*izi*: bizony (rég magyar *isa*)«, mint már Hunfalvy észrevette osztják szótárában. — Az *eleve* szóról Budenz értekezett a Phil. Közl. 1:145. lapján. Az ő nézete szerint *eleve* mindig egyértékű az *előre* szóval, már pedig nem mondhatni, hogy Isten Ádámot 'előre' teremtette. Ámde most a NySz.-ban csakugyan vannak régi idézeteink, amelyekben *eleve* nem a. m. 'előre', hanem általában 'eleinte'. Így az EhrK.-ben *eleue* zylettett: primogenitus. Még inkább ide vág a DöbrK.-ből való idézet: az rovas lőn *előve* Cirinos espanol: haec descriptio *prim* a facta est praeside Cyrino. Eszerint Tóth Bélának csakugyan igaza lehetett, ha visszatért a szónak régebbi magyarázatához. A szerk.

Szőgszár és Szegszárd. Az OklSz-ban olvassuk: »szög-szár: [?]. 1311: Equi sui *zuk zaar* coloris.. 1336: Quendam equum *Zugzar* coloris.. 1373: Equum suum *Zugzar* coloris..« Ehhez még egy adatot csatolhatunk (1566-ból valót), amely a két elemet megfordított sorrendben mutatja; Bajoni János végrendeletében (melyet Székely Sándor tett közzé a Hazánk és Külföld c. folyóiratban 1868. 811. l.) több ló van említve és színe szerint megkülönböztetve »Istóknak, az én inasomnak,.. hagyom az én *kék* loamat [kékr: festett, jegyzi meg a közlő],.. és az *pej* paripát, egy karvasat.. Bajánháznak hagyom az *szeglo*amat, melyet Katonának hívok.. Kelemennek hagyom az *szárszeg* loamat [kopasz barnának magyarázza a közlő].. Pálffy Jancsinak hagyom az én *szárparipámat*..« — Nyilván ugyanazt az adatot idézi a NySz. a Károlyi-család Levéltárából: »Kelemennek hagyom az *szárszeg* lovat.« Szarvas Gábor a *szár* szónak 'subniger, braun' jelentést tulajdonít, de ez nem lehet helyes, mert a Schlägli szójegyzékben a *zar* 'croceus', a BesztSz.-ben pedig 'coccinatus' vagyis (Finály javítása szerint) 'coccinatus', néhány oklevélben pedig a *szög*nek éppen ellentétéképpen szerepel (1357 és 1479, OklSz. és van *sző-szár* vagyis 'szőke-szár' is uo.). A *szög*szár és *szárszög* minden esetre állandó színvegyület neve volt az idézetek tanúsága szerint. Ebből azt következtetem, hogy Kézai Simon és az Érdy-kódex hibásan magyarázza *Szegszárd* nevét onnan, hogy Béla király »caluus«, »zaar homlokw« volt.

HISTORIKUS.

Nemere (Nyr. 36:283). Utólag rájöttem, hogy e névről már volt szó egy-két helyen újabb irodalmunkban. Heinrich Gusztáv Aranyosrákosi Székely Sándorról írtában (Irodört. Közl. 5:393) szól a Nemeréről, mely Székely S. époszában mint 'rossz északi rém' szerepel, s a lap alatti jegyzetben fölveti ezt a kérdést: »Mit jelent a *Nemere* név? Valószínűen oláh szó és talán összefügg a latin *nemus* szóval, a. m. erdős hegység?« Ez a kérdés az én magyarázatommal immár elvan döntve. — Közelebb jár magyarázatomhoz Melich Jánosnak egy szűkszavú megjegyzése, melyet a régi *Merisa*, cseh *Mireša* név magyarázata mellé vetett: »Vö. *Nemere* = szláv *Nemira*« (Szláv jövevényszavaink 2:119). Ezen a nyomon indulva csakugyan megtaláltam a *Nemira* szót mint 14. és 15. századi női személynévet, cseh, lengyel és orosz forrásokból idézve Moroschkin könyvében: Onomasticon Slavicum (ugyanott mint férfinév *Nemir*, *Niemir*).

MARIÁNOVICS MILÁN.

Adalék a magyar szórend történetéhez. Molecz (A m. szórend, 43. l.) azt mondja, hogy Mikesnél nem talált példát a régi nyelvnek arra a szórendi sajátására, hogy »az a szó, mely manapság a közbeszédben az ige elé kerülne, mint meghatározó,« — az ige után áll. — Ime néhány példa:... akinek is volt neve Irini (63. lev.) és nevezték őket jeruzsálemi szent János ispótálya vitézeinek (71. lev.). Az öreg asszonyt... nevezik kaden kiája: a leányok anyja (176. lev.).

SZENÉSZI GYULA.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Tájszók.

Más-más vidékről. (Pótlásul a MTsz.-hoz.)

- bodonka*: pelyvahordó szekér (N.-Szalonta) vö. MTsz.
csapolya: 'kád (Szilágy-Somlyó).
csuba: bolond, hülye (Vésztő, Békés m.)
neki csukott: döfött (Szilágy-Somlyó).
csurika, csurikálni: fürdő, fürdeni (Losonc).
dolmány: kukorica fosztása, a kukoricacső külső burkolata (Tura, Pest m.).
dugás szemig tele: egészen tele. (Mezővári, Bereg m.)
érsék: ész. Nagy *érsék*: nagy ész. (Bereg m.)
felér. Hány az óra? Bizony már *felért*, vagyis dél van. (A mutatók fent vannak. — N.-Bégány. Bereg m.)
fömlik: fénylik (Nagy-Bereg, Bereg m.)
gömölye: juhtúróból készült sajt (Beregszász.)
gubics: törpe, csenevész ember, vagy alma, vagy más egyéb (Losonc).
gulyiba, guliba: házikó, vityilló (Losonc).
hajbiszti: hübele-balázs (Cseke, Szatmár m.)
halavány: holt Tisza (Tiszaújlak, Ugocsa m.) vö. *halovány* MTsz.
hasgat: hasogat (Losonc).
hoci: női ujjas kabát (Losonc).
huzog: húz (Beregszász).
ítong-fitong: lóg. Rongy matéria, olyan, mint a vénasszony, itong-fitong (Nagy-Bégány, Bereg m.) vö. MTsz. *ítong*.
kasica: védőgát az ár ellen, (Tiszaújlak, Ugocsa m.) vö. MTsz. *kasica*.
kátyus: kupa, vízmérő edény (Szilágy-Somlyó) vö. MTsz. *kártya*.
keserű: gabonapálinka (Beregszász).
kocska: béna (Szatmár m.).
kolyimpál: ha valami forogva esik lefele (Nagy-Bégány, Bereg m.).
lábító: létra (Beregszász).
lihoj: fuss (Nagybégány, Bereg m.).
lincom pergelte: így szidja az anya gyermekét (Nagybégány).
lingás: hitvány. Milyen *lingás* ez a termés (Vésztő, Bereg m.).
lipityánka: lapát (Beregszász) — Ugocsában is — vö. MTsz.
matyó: kis pak, amelyet az ember hátára tesz (Nagybégány).
mörmöl: morog (a kutya — Nagy-bégány).
nyámnyila legények: nyavalyás, hitvány (Bud. Hir. 1905. aug. 8).
nyomdék: nyom (Beregszász) vö. MTsz. *nyomdok*.
pukkan: pukkan. Annyit ettem, majd *megpukkantam* (Nagy-bégány).
rétolya: létra (Beregszász).
rivik: ri (Nagybégány).
sor: szomszédság. Hol a Nagysága? A *soron* (a szomszédban van. Beregszász).
susták: régi 4 krajcáros (Udvarhely m.) vö. MTsz. [(Losonc).
svandra: közönséges nőszemély
tacska: hosszú keskeny ruhadarab, mellyel a dajka a kis gyermeket magához köti (Losonc).
tacska: talicska, mellyel földet hordanak ki (Mezővári, Bereg m.) vö. MTsz.
tacsli: fejbe ütés, barack (Budapesti diákszó).
tapsikol: tapsolgat (a kis gyermek. Losonc.)

<i>táplom</i> : templom (Zetelaka, Udvarhely m.)	<i>vápa</i> : mocsaras hely (Tiszaújlak, Ugocsa m.)
<i>tárihagyma</i> : szép, nagy veres hagyma (Szamosszeg).	<i>verőce, herőce</i> : költés tészta (Hatvan, Heves m.)
<i>ütődött</i> : hülye, bolond (Komáromvö. MTsz.)	<i>veszekszik</i> vkire: vkivel. El kezdett rám veszekedni (Beregszász).
<i>varasgyék</i> : picula, 1 hatos (Zetelaka, Udvarhely m.)	<i>elveszlik</i> : elvész (Beregszász).

ENDREY GERZSON.

IZENETEK.

D. L. — Tökéletesen igaza van: ha az ember meggondolja, nagyon furcsa, hogy a franciák *milieunek* nevezik a környezetet (és a mi franciáskodóink is, — mintha hiába alkotta volna Dugonics a *környöz* igét s ebből a későbbi nyelvújítók a *környez* és *környezet* szót), holott a közepet is *milieunek* mondják és ez ennek a szónak az igazi jelentése (*mi-lieu*, olasz *mi-luogo*, oláh *mij-loc* ~ latin *medius locus*). Ez különös ugyan, de a jelentésfejlődésnek igen érdekes példáját mutatja: hogy t. i. a szó jelentésére nagy befolyással van a környezet, pl. egy-egy szólásmód vagy szerkezet, amelyben állandóan használják. *Au milieu de ses amis* tkp. a m. barátai közepett, barátai között; de minthogy ez egyszersmind a m. barátai körében v. környezetében, a *milieu*-t idővel erre értették és ennek a fogalomnak a kifejezésére használták. A magyar nyelvben legnevezetesebb példa az olaszból átvett *pálya* szó. Az olaszban *correre il palio* a m. versenyt futni a jutalomért, a *palio*-ért (mely eredetileg díszes köpenyeg, *palium*, volt). De mivel a *pálya*-futás mindig arra kijelölt és elkészített versenytérre folyt le, ehhez a kifejezéshez lassankint ez az értelem fűződött: 'a versenytér befutása', s innen aztán maga a *pálya* szó a versenytérre s a befutott utat jelentette.

M. J. *Kikinda* neve elszlávosított alakja a régi magyar *Kökénd* névnek, mely a *kökény* származéka (ma is van sok *Kökény*, *Kökényes*, *Kökényesd* nevű helységünk és pusztánk). Régi oklevelekben *Kewkend* és *Nagkewken* alakban fordul elő (l. Csánki: Magy. tört. földr. 2: 47).

J. R. A. B. H. »Pikler úr«-ról szóló vezércikkében (X. 15) csakugyan érthetetlen ez a mondat: »Az új nemzedék, mely az ország sorsának intézését átveszi tőlünk, immár a *migrációra* többé-kevésbbé megérett *kolonusoktól*...« Ennek az érthetatlenségnek több oka van. Először is egy sajtóhiba, mert tkp. így volt értve és írva: *kolonusoktól*. Másodszor a klasszikus idézetnek fölforgatása, — holott most már magát azt a latin szállóigét sem ismerik olyan általánosan, amelyre itt célzás történt: *Veteres migrare coloni!* (Vergilius 9. eklogája) vagyis: vándoroljatok ki, régi telepesek!

Beküldött kéziratok. Zolnai Gy. Mankóczy István viselt dolgai. — Erdélyi L. A csángók eredete. — Molecz B. A méltóságnevek szőrendje. — Oláh G. Egy hortobágyi csikós levelei. — Benkóczy E. Palóc dalok. Természetrail mesék stb. — Klaniczay S. Adatok irodalmi nyelvünk szótárához. — Máthé D. Csikmegyei gúnynevek. — Haiman H. A magyar Simplicissimus. — Bittenbinder M. Kölcsények egy kiadatlan levele. — Saguly J. Arany János nyelvéhez. — Kardos A. Töremora.

Beküldött könyvek: Magyar népköltési gyűjtemény IX. Kiadja a Kisfaludy-társaság: Népmesék Heves és Jász-Nagykun-Szolnok megyéből. Gyűjtötte Berze Nagy János. Jegyzetekkel kísérte Katona L. (Athenaeum, 6 K.). — Kössa Gyula dr. Régi magyar betegségek. (Különnyomat az Orvosi Hetilapból.) — Régi magyar könyvtár XXIII. Anyos Pál versei. Kiadta Császár E. (Franklin. 4 K.). — Kapitány K. Az osztrák császárság. Magyar útikönyv. (Lampel, 1908.) — Kemény F. Az egységes német helyesírás. (Lampel, 1908. 60 f.). — A ciszterci- és a kegyes-rend névtára.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc József part 27.

ÁRMÁNY.

Azóta, hogy Vörösmarty a Zalán futásában a magyarok ősi hitét Hadur és Ármány szembeállításával kapcsolatba hozta a parszok vallásának dualizmusával, tudósok és írók egész sora kelt e kapcsolat valóságának a védelmére. Az ő munkájuk, de különösen iskoláinknak Vörösmartyról való tanítása révén az ősi magyar hitnek ez a dualisztikus felfogása ma már műveltségünk elemévé lett, s ha Vörösmarty Hadurjáról ismeretes is általában, milyen úton költ, s ezért nem tartják a pogány magyarság védő és pártfogó szellemének, de az Ármány ma is mint az ősök vallásának áldozatot követelő gonosz istene él a művelt magyar köztudatban.

E dolgozat tulajdonképeni célja az *ármány* szó eredetének megállapítása, de annál a szoros kapcsolatnál fogva, amely e szó és Vörösmarty dualisztikus felfogása közt van, meg kell emlékeznünk a magyar irodalomtörténet-írásnak egy tévedéséről, amely az ősvallás Vörösmartynál található dualisztikus felfogásának forrására vonatkozólag ma is uralkodik. Gyulai Pál Vörösmarty életrajzában a költőnek Horvát Istvánhoz való viszonyáról szólva, Horvátnak egy elbeszélésében találja meg ennek a felfogásnak a forrását, mondván: »Vörösmartyra nem csekély hatást tőn Horvát már akkor is, midőn még nem ismerte. Az 1822-iki Aurorában egy Árpád Pannonhegyen című költőies történelmi rajza jelent meg rézmetszet kíséretében. Vörösmarty Zalán futásába átvett egyetmást e rajzból, sőt a parsz dualizmust, Zoroaster Ormuzdját és Arimanját is, melyet itt Horvát, Cornides nyomán, a magyarok ősvallásával kapcsolatba hozott, szintén innen kölcsönözte, Ormuzdot Székely Hadurjával helyettesítvén.«

Ez tiszta tévedés. A magyar irodalomban senki se hirdette Vörösmarty előtt az ősvallás dualisztikus voltát, hacsak Székely Sándor eposzában Haddurnak és Nemerének egymással való szembeállítását ilyenek nem vesszük. Tudjuk, hogy Horvát István-

nak igen nagy befolyása volt Vörösmartyra, a mithológiai felfogására is, de abban a rajzában, amelyikre Gyulai céloz — a címe helyesen *Árpád Pannonia hegyén* — semmi sincsen, ami Vörösmartynak a dualizmus szempontjából forrásul szolgálhatott volna. Ebben a dolgozatában Horvát Ormosdot teszi meg a magyarok egyetlen istenének, s Ármányt éppen hogy megemlíti, mikor leírja, hogyan mutattak be a honfoglalók Pannonia megvétele után Ormosdnak áldozatot: »A táltosok a helyet és oltárt, mint tisztát, alkalmatost, foganatost, *Ármánytól* és *Zaklától* mentet megszentelék.« Világos, hogy itt *Ármány* nem Ormosd hatalmas ellenfelének van feltüntetve, hanem csak valami kisebb rangú gonosz szellemnek, s így ez a hely Vörösmarty dualisztikus felfogásának forrása nem lehetett. De nem lehetett Cornides Dánielnek a régi magyarok vallásáról 1791-ben megjelent értekezése sem, amelyet Gyulai viszont Horvát forrásául jelöl meg. Az igaz, hogy sokat merített Horvát ebből az értekezésből, de az ősmagyar hit dualisztikus voltáról bajosan találhatott volna benne bármit is, mert hiszen Cornides tanítása ezzel homlokegyenest ellenkező. Szerinte a magyarok egyistenhívők. Ezt a véleményét többször hangsúlyozza értekezésében, és pedig annyira, hogy még Anonymust is megrója azért, mert egyszer azt találta írni, hogy a régi magyarok »*Diis immortalibus* magnas victimas fecerunt«, s csak azért bocsát meg neki, mert később helyreüti ezt a hibáját, »quando (cap. 39.) Arpadum non iam Diis immortalibus, sed uni Deo, rerum omnium Domino supplicantem induxit« (19. l.). — Cornides már kapcsolatba hozza a magyarok ősvallását a perzsákéval, *istent jezdánnal* egyeztetni, de se a dualizmusról nem tud, se az *Ármányt* nem említi.

Sokkal több joggal idézhette volna Gyulai Vörösmarty egész mithológiai felfogásának forrásául Horváth János veszprémi kanoonoknak *A régi magyaroknak vallásbéli s erkölcsi állapottyokról* című értekezését, mely a Tudományos Gyűjtemény 1817-i évfolyamában jelent meg. Horváth János sokat merít Cornides tanulmányából; ő is egyistenhívőknek tartja a régi magyarokat, de a perzsák vallásával való tüzetesebb hasonlítás eredményeképpen e mindenható istenen kívül kisebb hatalmú jó és rossz szellemek létezését is föltételezi. A jó szellemeket *Jóknak* hívja, a gonoszaknak nem ad nevet, »de hogy a Magyarok is ismertek ilyen gonosz lelkeket, a két régi magyar szó, *Urdung* és *Ármányos* nem hágy kételkedni«. Amint látjuk, itt már van valamiféle dualizmus, de

ez csak a kisebb rangú szellemek dualizmusa, nem pedig a világ sorsát intéző hatalmak egymással való szembeállítás, ahogyan Vörösmarty eposzában találjuk.

Ármánnak a perzsa Ahriman rangjára való emelése, s ezáltal a parsz dualizmus teljes átültetése Vörösmartynak az invenciója; nem vehette senkitől, mert előtte senki se hirdette. Tévedés tehát Gyulainak erről való tanítása, s ez a tévedés könyvének megjelenése óta nem egy irodalomtörténeti munkába csúszott bele.

*

Bár a perzsa Ahriman hatalmával bíró Ármányról szó sincs a magyar irodalomban Vörösmarty előtt, a két szónak, mint szónak egyeztetése már jóval ő előtte fellelhető, és pedig az előbb említett Horváth János munkájában. Horváth az első, ki a magyar *Ármányt* a perzsa Ahrimanból származtatja: »Az *Ármányos* név, melly *Ármánytól* származik, vagy *Arimanius* régi magyarosan írva, még a Községnél is ismeretes. Első tekintettel szembetűnik, hogy azt Eleinknek a Persáktól kellett kölcsönözniük.« Amint tudjuk, régi nyelvünk csak az *ármányos* melléknévet ismeri, s az *Ármány*, *ármány* ebből a melléknévből elvonás útján keletkezett a 19. század elején; Horváth is első sorban az *ármányost* említi és az *Ármányhoz* csak úgy jut, hogy az *ármányos* alapszava gyanánt kikövetkezteti.

Az *ármányt* mint köznevet 'versutia' értelmezéssel megtaláljuk már Horváth értekezésének megjelenése előtt 1816-ban Helmezcynél, a Berzsenyi verseinek második kiadásához írt előszóban. Helmeczi is irodalmi alkotásnak tünteti fel az *ármányt* s már ezért sem helyeselhetjük a Nyelvújítás Szótárának azt a véleményét, hogy ez a szó népi elvonásnak az eredménye; de lehetetlen elfogadnunk, ha meggondoljuk, hogy ámbár Helmeczi útján már 1816-ban ismeretes volt ez a szó, mégse vesznek róla tudomást az ország más és más vidékéről való írók, akik a magyarok ősválásával foglalkoznak; pedig ha ők ismerik vala e szót a nép nyelvéből, bizonyára kapva kapnak rajta, mert hisz egyeztetésükhöz éppen erre lett volna szükségük.

Horváth János után Kiss Bálint foglalkozik először ezzel a kérdéssel. Magyar régiségek c. 1839-ben megjelent könyvének 243. lapján ezt írja: »Az Arimán neve felmaradt a magyar nyelvben ezen szóban: *Ármányos*, melly annyit tészzen mint: a setétség fejedelmével tartó vagy azt követő álnok, kártékony ember«.

1836-ban már Fogarasi János is fölveszi az *ármány* szót *Taschenwörterbuch*-jába Kabale, Ränke értelemmel s az *ármányost* Kabalenmacher, voll Kabale, ränkevoll jelentéssel, sőt ugyanakkor (s nem 1841-ben, mint a NyUSz. állítja) az irodalomba is bevonul, még pedig Kisfaludy Sándor Regéiben. Az ez évben megjelent, de már 1834-ben elkészült Frangyepán Erzsébet így kezdődik:

Egy emberfaj élt Hazánkban,	Nem volt <i>ármány</i> és gonoszság,
A' Czilléji nemzetség,	Mellyet, ha csak lehetett,
A' legrosszabb, legundokabb,	Ennek hím 's nő ivadéka
Mellyet láta föld és Ég:	Mindig el nem követett.

S azután az 1838-ban kiadott Esegvár című regében (3 : 23):

»Szegény árvák! — Attól féltém,
Hogy a' város' *ármánnya*
Cselt vet ártatlanságának,
Mert hát — tetszett a' szemnek« ..

1841-ben Szenvei Schillernek *Kabale und Liebe* c. drámáját *Ármány és Szerelem* címmel fordítja. De még ekkor sem vesz tudomást az *ármányról* Bizoni Károly, aki *Magyarok ázsiai emléke* címen 1845-ben értekezést adott ki, s az ehhez fűzött *Ázsiai eredetű és európai honban is élő magyar szók tárában* ezt írja: »Ariman, Ázsiában az ördög neve volt, innen lett a most is élő szó: *ármán-os* = álnok, vagy fortéllyal károsító«.

Ezek az adatok kétségtelenné teszik, hogy irodalmi elvonással, nem pedig népi alkotással van dolgunk. A népnyelv sehol se ismeri, az a Nyelvőr-beli egy-két adat, mely a NySz. szerkesztőinek kérdésére érkezett, s melyre a NyUSz. támaszkodik, nem igen megbízható, mert mindegyik — úgy látszik — városból való.¹ Még az irodalmi nyelvben se lesz valami gyorsan általánossá, én legalább Kisfaludy regéi és Szenvei fordítása után csak Petőfinék egy 1847-ből való versében találkoztam vele:

S [leányod] úgy volt *ármányaid* között,
Mint hálóban a hal,
És fenyegetted haragod
Gyilkos villámival. (Egy apához.)

¹ Az egyik válasz szerint »*ármány* egész Székelyföldön cselszövény helyett« (Nyr. 17 : 133). E tudósítás mögött, úgy sejtem, csak az *ármányos* melléknév lappang. A félegyházi »*ennye a-hhármányát*« (uo.) lehet ennek a cifrázása: *ejnye a háromságát!* — Zemplén megyéből is csak az *ármányos* melléknevet közölték (l. uo. 273). Szentesen egyszer egy fiatal földművestől hallotta Négyesy L. az *ármánykodik* igét (uo. 222); ez irodalmi hatás lehet.

Ez volna röviden az *ármány* szó története. Hogyha mármost etimológiáját kutatjuk, természetes, hogy csak az *ármányos* történetét kell figyelemmel kísérnünk. Szükséges pedig e szó eredetének kutatása, mert az *ármány-Ahriman*-féle egyeztetést a tudomány ma már nem igen tartja elfogadhatónak. Munkácsi felelevenítette ugyan nemrég *Árja és kaukázusi elemek a finn-ugor nyelvekben* c. könyvében, de azt hiszem, nézetével egyedül marad.¹

Az *ármányos*ra vonatkozó nyelvtörténeti adatoknak nem vagyunk valami nagyon bőviben. A Nyelvtörténeti Szótárnak csak 1723-ból, Csúzinak *Zengedező Sípso* c. munkájából van néhány példája és ezek alapján a szó jelentését így állapítja meg: »improbus pravus; lasterhaft, gottlos«. ² 18. századból való szótáraink közül csak B. Szabó Dávid Kisded szótára emlékszik meg róla az *ármás* cikkben, mely így hangzik: »*Ármás*: ármányos, lator, tolvaj, kalóz, v. *tsintalan*. *Ármányos gyermek*. *Ennye ármányos!*« ³ Az ő szótárából veszi át a szót ugyanilyen értelmezéssel (praedo, latro, nequam) Sándor István. (Téved Kresznerics és utána Mátyás Flórián és Katona L. a Pallas Lexikonában, mikor azt jelzik, hogy Pápai Páriz szótárában is megvan a szó; én legalább egyik kiadásában sem találom.) Szintén csak a melléknevet találjuk 1833-ban Kassai Szókönyvében (195 és 196):

»*Ármányos* szó gyakran fenn forog Baranyában, és rossz embert jelent; mivel hogy képzelni sem lehet rosszabb keresztény nevű embert annál, a ki a Jézus Krisztus Istenségét tagadja, mint tagadták az *Áriánusok*.«
— »*Ármányos* ember Baranyai Tiszt[i] szótár' pag. 99. Homo nequam, qvalis est Arianus.«

1806

Ez volna minden tudásunk az *ármányos*ról, ha Otrokocsi Főris Ferencnek *Origines Hungarorum* c. 1692-ben megjelent

¹ Már 1879-ben, mikor kérdést tett valaki a Nyr. szerkesztőségénél az Ármány és Ahriman viszonyáról, Simonyi Zs. azt felelte (454): »Mindekelőtt *ármányt* ismer csak a magyar nyelvtörténet, nem pedig *Ármányt*.. Hogy van-e köze az Ahrimanhoz, ezt a kérdést nehéz eldöntenünk, mert nincs rá semmi bizonyítékunk; bár más részről nincs benne lehetetlenség.. Az *Ármány* nevű istenséget Vörösmarty költötte, s aztán Arany is átvette.« — A NyK. 17: 52. lapján ugyancsak ő az *árt* és a csángó *ár-ik* 'romlik' ige családjába sorozta az *ármány* szót.

² Kresznerics és Mátyás Fl. is Csúziból idézik.

³ Megjegyzendő, hogy *ármás* csak véletlenül hasonlít az *ármányos*hoz hangzásban és jelentésben, de voltaképen egészen más eredetű szó, tkp. fegyveres, a latin *arma*-ból. A Mondolat így fordítja: *gens d'armes*.

könyvében érdekes dolgokat nem olvashatnánk erről a szóról. E könyv számtalan nyelvészeti bűneinek egyike az, hogy az *ármányos* etimológiájával is megpróbálkozik, sőt már az *ármányt* is elvonja belőle és az *Armenus* (örmény) szóval egyezteti. Körmonfont okoskodását, mellyel ezt az etimológiát valószínűvé akarja tenni, fölösleges volna ismertetni; csak azokra a helyekre mutatunk rá, amelyek e szó jelentésének a megállapítására fontosak. Mindjárt e szó tárgyalása kezdetén (Orig. 2:151) azt mondja, hogy az *ármányost* szidalomképen, haragból vagy tréfából szokták mondani, főképen *katonák*.¹ Aztán könyve egy hosszabb jegyzetében még egyszer visszatér az *ármányos*nak előbb adott etimológiájára és védi magyarázatának helyességét:

»Az sem áll, úgymond, ennek a magyarázatnak útjában, hogy ma már sokan nem ismerik az *ármány*nak *Armenus* (örmény) jelentését, sőt az *ármányost* azokra a parasztokra és egyéb lakosokra alkalmazzák, akik a szerteszéjjel kóborló katonákat üldözni szokták. Az a körülmény, hogy a katonák üldözőiket e célra alkalmazott idegen szóval *ármányos*nak hívják, szintén a mellett bizonyít, hogy ez a szó a már említett forrásból származott hozzánk, mert amint őseink (vagy legalább is sokan közülük) valami civakodás miatt nem szorították az örményeket, azonképpen manapság a katonák is az említett parasztokat gyűlölik és azért *ármányos*oknak nevezik őket.»

Ebből a legrégibb adatból kétségtelenül kiderül, hogy az *ármányos* eredetileg parasztot jelentett, még pedig valami megbélyegző, lealázó mellékértelemmel; kiderül továbbá az, hogy Otrokocsi idejében főképen katonák használták. Ha megbízhatunk e szónak Otrokocsi adta értelmezésében, — pedig bátran megbízhatunk, mert hiszen korabeli nyelvhasználatot ír le, amelyik még hozzá nem is igen kedvez az ő szómagyarázatának — akkor azt hiszem, megtaláltam az *ármányos*nak az eredetét: jövevényszó, őse a német *armmann*, vagy számos új- és középelnémet emlék

¹ Constat porro apud nos, in hunc usque diem, velut convitii loco, sive ab irato, sive iocum vel petulantiam exercente, vibrari in alium idiomate nostro, a militibus imprimis *ò Armányos*.

² Nec illud obstat quod multi nostrorum hodie ignorant *ò Armány* significare Armenum, imo *ò Armányos* accipiunt pro illis rusticis aliisque incolis, qui nonnunquam milites passim liberius diversantes persequuntur. Nam hoc ipsum, quod milites hosce suos persecutores, voce in hanc rem peregrina, *Armányos* vocant, ostendit nomen hoc ex fonte iam indicato huc translatum esse; videlicet, quod ut olim nostri maiores (aut saltem multi eorum) ob aliquam dissidii causam Armenos haud gratos habebant, sic hodie milites *memoratos rusticos* sibi exosos habent, ac ideo *Armányos* eos vocant (Orig. II. 326).

szerint *arman*, mely a középfelnémetben, sőt a későbbi korban is, szintén parasztot jelentett. Grimm Jakab Deutsche Rechtsaltertümer c. könyvében foglalkozik e szóval s kétségtelenné teszi, hogy ámbár az *arm*-nak és a *mann*-nak összetétele, mégis általában nemcsak szegényt, csekély vagyonút jelentett, hanem parasztot, jobbágyot, nem-szabadot is, akinek nincs tulajdon birtoka; idéz példát arra is, hogy az alattvaló urával szemben így nevezi magát. Különösen Schmellernek a Bayerisches Wörterbuchban felhozott meggyőző adataira támaszkodva megdönti Savignynak azt a véleményét, mintha az *arman* tulajdonképen egy volna a langobard *arimann* (harimannus), amely a nép szabadjait jelentette, s hogy ebből az *arme leute* (az *arman* többese) csak félreértés útján keletkezett volna.

Érdekesekek Schmellernek azok az adatai, melyek Grimmet Savigny véleményének cáfolására bírták; idéz ilyeneket: *unser armann, unsers armans, unser armleut*; ueber solches ist auf jeden *armen Mann, reich und arm*, fünf Kreuzer gelegt. Hüt fru was ich ein künig, nu bin ich ein *arman*. Aztán szól Schmeller a fejedelmek, nemes urak, kolostorok *arman*jairól. Lexer középfelnémet szótára pedig nem is értelmezi másképen az *armant* mint: der nicht freie, der Holde, der Bauer, der Leibeigene.

Ami ennek az *armannak* a jelentése fejlődését illeti, a párját megtaláljuk a mi nyelvünk történetében is; a 16. és 17. századból való emlékeink a parasztot, jobbágyot sűrűn nevezik *szegénynek*, *szegény embernek*, a jobbágyságot *szegény népnak*, *szegénységnek*. Sőt arra is van adatunk, hogy egyes írók a *szegény*, *szegénység*, *paraszt*, *nép* szavakat fölváltva, ugyanazon jelentéssel használják. Enyingi Török Ferenc egy 1555-ben kelt levelében ezt írja: Parancsolt vala kgd, hogy ezennel falunként az *szegéniséget* szeke-ekkel hirdetnéjek és behozatnájok az mívre. Ugyancsak ebben a levélben, erről a tárgyról szólva: Kgd parancsolljon neki, hogy lenne szorgalmatosb a mívhez és a *népnak* reáhirdetésére. (Tört. Tár 8:415). Wathay Lőrincnek 1559-ből való levelében a következőket olvassuk:

Im ezennel jewe be hoszam egy ember, es azt mongya, hogy az törökek az *zegyn népet* mynd fel hyrdettek, az Bakonysagoth es Balatom mel-
lekyeket, asowal, kapawal, es Zyrchre vyszik ewket. — Néhány sorral alább pedig: Te N: ezt akartam twttara adnom, vgis ertem, hogy az törökek ew magokis ith leznek az *paraszt emberekkel* (Lev. Tár 1:313.).

Tárgyalásunk végeredményét összefoglalva mármost megállapíthatjuk a következőket: Az *ármányos* a 17. században Otrókocsi tanuságtétele szerint parasztot jelentett és a vele tökéletesen egyértelmű német *armannak* olyan módon való átvétele, mint amilyen a *mészáros* a szláv *mesár*-ból, a *furmányos* a német *Fuhrmann*-ból. A szónak, mivel alkalmasint az ellenséges német katonaság útján terjedt el, már az átvétel alkalmával volt valami megbélyegző mellékértelme ('huncut paraszt') és így a későbbi 'praedo, latro, nequam' jelentést könnyen megérthetjük. Ami az *ármányos*nak 'Kabalenmacher, voll Kabalen, ränkevoll' jelentését illeti, tudjuk, hogy először csak 1836-ban bukkan fel, szóval akkor, amikor már az ármány — Ahriman egyeztetést általánosan elfogadottnak tekinthetni. Kétségtelen, hogy ennek a jelentés-fejlődésnek az okát az ismeretes etimológiában kell keresnünk a népnelvből nem lehet kimutatni.

KERTÉSZ MANÓ.

RÉVAI GRAMATIKÁJA.

Révai jegyében nyitottuk meg a Magyar Nyelvőr jelen évfolyamát, Révai jegyében fejezhetjük be tudományunknak e nevezetes évfordulóját, midőn hírt adunk az *Elaboratior Grammatica* utolsó kötetének megjelenéséről.

Az idén mult száz esztendeje, hogy Révai Miklóst, első nagy nyelvtudósunkat, legjava munkássága köréből elragadta a halál. Az 1807. évben április hó első napja vetett véget sokat hányatott s csak kevéssel előbb révbe ért életének. Ez emlékezetes évforduló alkalmával a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága — Rubinyi Mózes dr. indítványára, aki kegyeletes gonddal tanulmányozta Révai írásait — elhatározta, hogy közzéteszi Révai Miklós nagy nyelvtanának III. kötetét, amelynek kézírata legnagyobb részben fennmaradt s meg van őrizve a Nemzeti Múzeum könyvtárában. A kiadás gondozását a Nyelvtudományi Bizottság az alulírottra bízta, mint a bizottság előadójára és Révainak — egyetemi tanszékén — egyik utódjára.

Az *Elaboratior Grammatica Hungarica*-ból Révai életében két kötet jelent meg, s úgy látszik már a harmadik kötetnek is egy része a szedő kezében volt, mikor a halál közbeszólt. A harmadik kötetbe a szóképzést, az összetételt és a mondattant szánta. A szóképzés a kéziratban majdnem teljesen el volt készítve sajtó

alá, a mondatтанból csak egy fontos fejezet volt készen, az össze-tétel egészen hiányzik. A napokban megjelenik a munka; a kiadás módjáról a kötethez csatolt utószóban adok számot.

Révai nyelvtanának e harmadik kötetét csak igen röviden, csak néhány részlet fölemlítésével kívánom jellemezni.

A szóképzés s a mondattan tárgyalásában Révai természetesen ugyanazt a nyelvtörténeti módszert követi, amelyet a két első kötetből ismerünk. És noha a szóképzésben, különösen a ritkább képzőkre nézve, aránylag sokkal kevesebb nyelvtörténeti készség állott rendelkezésére, mint a ragozás tárgyalásában, mégis nem egyszer meglep a bizonyítékok bőségével s az alakok eredetének és fejlődésének találó magyarázatával. Legtöbbet idéz a régi nyelvből a szenvedő igéről s a *magyarok fejedelmők*-féle birtokos szerkezetről szóló szakaszokban. A műveltető képzők tárgyalásában már fölemlíti a régi *alat*, *feket*, *nyugat* [így] alakokat, szintúgy más helyeken tanulságos elavult szókat és formákat. A *ment* ige magyarázatára már említi a régi *men-ik* igét (47), az *Enyed* helynév megfejtésére az *enyett* névutót (228). A *-dalom delem* példái közt idézi a hűvösséget jelentő *hiedelmet* (213). Érdekes, hogy a *fegyvernők* szó is előfordul nála a *-nok nek* képző tárgyalásában a *tárnok*, *álnok* társaságában: »De *fegyver*, arma, est *fegyvernek*, armorum curam habens« (231¹). — De legnevezetesebb, hogy itt találjuk a híres *nyék* szóra az eddig legrégibb jelentéses adatot, s e szerint kell helyreigazítani Szily Kálmán és Herman Ottó megállapítását (MNy. 1:26). Révai azt mondja: »Fuit *nyék* apud antiquos nostros *ferarium*« (233), tehát vadaskert, s így ezt a jelentést nem Garay János adta a szónak!

Különös, hogy egy-két esetben mégis vét a nyelvtörténeti módszer ellen. Legföltűnőbb ez a *-benből be* ragok magyarázatában. A *-be* ragot ugyanis elemezhetetlennek tekinti s a többi kettőt a *-be* és az *-n -ül* ragokból összetetteknek. Tehát megfeledkezik a HB. teljesebb *-belől* és *-belé* alakjairól.²

¹ Már előbb Baróti SzD-nál s a Debr. gramatikában. Vö. különben Nyr. 28:164. Különös, mesterkélt kifejezés: »*fegyvernekes ír*« (azaz fegyverrel ejtett seb ellen való ír, Tseh M. Lovakat orvosló könyv² 1797. 113).

² Néha meg szokatlan, maga csinálta példákat ad, pl. *fogyasztal*, *fenyegtetkezik*, *jajgathozik*, *feketik*, *alalik* (szenvedők). A *reszket* igét elemezve azt állítja (53), hogy volt valaha *reszkes* melléknév is és bizonyítékul idézi Csáktornyai Mátyásnak ezt a mondatát: »*Paizsom alatt a' mint valal*

A képzők közül még a legritkébbakat is föl kutatja és magyarázza, s amiket mégsem tudott megfejteni, azokra nézve a rokon nyelvektől reméli a fölvilágosítást (259). A *hall-ik* féle szenvedő alakot már ő is összeveti, mint később Budenz, a rokon nyelvek *v*-képzős alakjával (lapp *kullowe-t*, audiri, 147). A denominális *-ít* képzőnek régi *ujojt*-féle alakját ebből magyarázza: *újjá-ít*, azaz újjá tesz, s hogy az *ujojt*-ból *ujejt* (*»újéit«*) lett, ezt a hangváltoztatást igen helyesen az *i* hang szomszédságával okolja meg. Igen érdekes, hogy az *-s* képzős melléknévek között (248) külön foglalkozik az *alkalmatos*-féle szabálytalan képzésekkel, melyekből — mint ő mondja — szerencsére nem sok kapott lábra. Ezeket úgy magyarázza, hogy a »vigyázatlan emberek« félrevezette a *folyamatos* és *éleletes*; nem vették észre a különbséget, hogy t. i. emezek *-m*-képzős igékből származnak (*folyam-ik*, *élem-ik*). — Említést érdemel még az a körülmény, hogy Révai is, mint később Bopp, igen sok képzőt a létigéből származtat, még pedig különböző alakú létigékből: az *ú ü* melléknévképző öszerinte azonos a *va(gyon)* igével, a *-só ső* a héber és perzsa létigének igeneve stb. (a *-só ső* a. m. »existens, geminum participio notiori, *való et lévő«*).

A keleti nyelvek mellett mindig több tért enged a finnugor egyeztetéseknek, és szinte azt lehet mondani, hogy tüzetesen tárgyalja a lapp, finn és észt szóképzést, s eközben sok szóegyeztetést fejteget. A *vénhed* ige *h*-ját azonosnak tartja a finn *vanha* 'vén' *h*-jával (45). Az *-ít* képzőnél idézi a lapp *patt-et-et* 'duzzasztani, dagasztani' igét, s azt mondja, hogy ennek a párja, a lapp *patt-an-et* 'duzzadni, dagadni' megfelel a magyar *patt-an-ás*-nak, 'pustula' (62); ugyanott a lapp *tsabb-et-et* ~ m. *szép-ít*, az észt *ehli-it-ama* ~ m. *ék-ít-eni*, *waib-oma* ~ m. *vaj-ul-ik* stb. S e képző tárgyalását avval fejezi be, hogy »bőségesen idézte

reszkes (De Aiace et Ulysse, Claudiopoli, 1592): sub clypeo meo ut eras tremulus. Ez félreértés lesz, bizonyára így kell olvasni: *reszkess*. Az egész környezet, amelyben előfordul, így hangzik (Pápay J. és Zolnai Gy. voltak szívesek megnézni a budapesti s a kolozsvári példányt):

Ot mikoron társaságot vuðltene,	Az ha nehéz, 's velem ha kedued vetődni,
En érem, mikor hólt eleuen resz-	Jer mennyűnc à helyre Ellenség ki
[ketne,	[hinni,
Az én Paisommal be fedém fektében.	Ot Paisom alatt à mint valál reszkes,
Vgy tartám meg en az veszettet az	Perlődgyél ot velem, mint vitéz ér-
[tárben.	[demes.

a példákat, mert gyönyörűen és szembetűnően bizonyítják nyelvünk rokonságát, nemcsak azonos képzőknek azonos használatával, hanem a legtöbb gyökérszónak is csodálatos egyezését. Igen hihető, hogy ha Révainak e meggyőző fejtegetései akkor mindjárt megjelentek volna nyomtatásban, nagyon meggyorsították volna nálunk az összehasonlító nyelvészet fejlődését és megismosodását, s elejét vehették volna sok későbbi meddő küzdelemnek!

Végül még a nyelv művelés és nyelvújítás szempontjából is érdekes a gramatikának ez a befejező kötete. Az ikes ragozás apológiájához (melyet a második részben tett közzé) csatlakozik itt a régi szenvedő alak tüzes védelme és a *magyaroknak fejedelmök*-féle szerkezet tüzetes megokolása. A szenvedő igének a közbeszédben való elzüllését nagyon fájlalja s az irodalmi hagyomány helyességét hangoztatja: »Literati nostri, fideles eorum conservatores, quae gens ipsa suae mentis vigore clare sensit.« Hevesen megtámadja a Debreceni gramatikát és (mint ő mondja) szégyenli Gyarmathi tévelygését. — A *magyaroknak fejedelmök*: ezt a régiebb és logikusabb szerkezetet nagy készüllettel védi, s a *magyarok fejedelme* szerinte föltétlenül kárhozatni való. Habozás nélkül helyreigazítja Mikes és Káldi eltérő kifejezéseit: *feleségünk* helyett azt kívánja *feleségeink*, *szemöket* és *nyelvöket* helyett *szemeiket* és *nyelveiket*; a *holtak lelke* helyett még a *holtak lelkei* sem elég neki, hanem így kell: a *holtak lelkeik*. Nyelvünknek újabb fejlődése ezekben a kérdésekben nem igazolta Révai fölfogását.¹ — Érdekes még, hogy a birtokviszony szerkezetében a *-nek* ragos kifejezésmódot utólag fejlődöttnek tartja s a ragtalan birtokost eredetibbnek gondolja (holott más nyelvitanírók szerint emezt a *nek* rag kihagyásával magyarázták s ezt a kihagyást hiányjellel jelezte még az Akadémia is 1856-ig).

Ami a nyelvújítás szóalkotásához való viszonyát illeti, Révai szóképzéstana, ha a maga idejében megjelent volna is nyomtatásban, aligha sokat változtatott volna a nyelvújítók eljárásán. Megkülönböztet ugyan Révai olyan képzőket, melyek pl. minden igehez járulhatnak, megkülönböztet továbbá gyakrabban és rit-

¹ Hogy a nyelvszokás ingadozása esetén visszatérjünk a régi nyelv szabályosságához és következetességéhez, az megbocsátható tévedés; hisz ugyanezt akarta még hatvan évvel Révai után Hunfalvy Pál és Szarvas Gábor az igeidők használatában. Csakhogy az uralkodó nyelvszokás ellen hiú minden erőködés.

kámban előforduló képzőket. De nem teszi meg azt a lényeges és döntő fontosságú megkülönböztetést, melyet már egy évtizeddel később Versegbynél megtalálunk, s melynek elismerését utóbb Budenz József s a Magyar Nyelvőr víttá ki: hogy t. i. vannak élő képzők, melyek termékenyek maradtak, és vannak ezekkel szemben elavult, holt képzők, amelyekkel nem képezünk többé új szavakat.¹ Igaz, hogy Révai is hibáztat egyes új képzéseket (pl. a *-mány* képzőnél a *példamányt* és *környülményt*), de viszont sok szót olyan módon elemez, hogy önkénytelen és öntudatlan is mintegy példát és serkentést ad az úgynevezett gyökelvonásra. Az *esmér* szóból kikövetkezteti a szerinte »elavult« *esme* szót, 'notitia' jelentéssel (23), tehát ugyanazt a szót, melyet később a nyelvújítók is megcsináltak *isme* alakban. A *gépely*ből kikövetkezteti a *gépet* (235), épúgy, mint három évtizeddel később a nyelvújítók. A *hevenyében* alakból *heveny* 'fervida res' szót következtet (235; így már az 1750-i Phraseológiában). Említi még a többi közt a *terep* főnevet (216), mely Barótinál is megvan, de melléknévül, továbbá a *kegyet* (42, így már Antiqu. 87), melyet költeményeiben is használt (egyébiránt MA. szótárában is megvan), és a *kellemet* ('placentia, libentia, placiditas' 195), melyet akkor már Kazinczy is használt munkáiban²).

Mint e néhány vonásból is látszik, a gramatika harmadik része már tartalmánál fogva is sok tekintetben érdekes. De még érdekesebb a tudomány történetére nézve, hogy Révai nagy alkotását most teljesebben ismerhetjük, és megelégedéssel tölthet el bennünket, hogy ezzel legméltóbban rójuk le a kegyelet adóját nagy mesterünk iránt, ki szíve vérével — küszködve szükséggel és betegséggel — dolgozott ez utolsó nagy munkáján.

SIMONYI ZSIGMOND.

¹ Formativae verborum effoetae, ac proinde novis verbis formandis minus, imo nullatenus idoneae... (Versegby: Anal. inst. 1:285). — Budenz J. Szótaglalások és valami a magyar szóképzés iskolai tanításáról. (NyK. 1867.) — Budenz J. A magyar szóképzés tárgyalásához. (A Nyr. első cikke, 1872.)

² Ellenben ha *A magyar deákság* című kéziratát kiadhatta volna nyomtatásban, az nagyobb hatással lehetett volna a nyelvújítás irányítására, mert annak II. részében igen élesen kikel a hivatlan szógyártók garázdálkodása ellen.

ISPILÁNG, ISPILÁNGI RÓZSA.

— Fölolvasás a Magy. Nyelvtud. Társaságban 1907. február 19-én. —

III.

(Vége.)

A *karazsia*, 'posztó' értelme nyilván igen rég feledésbe merült még ott is, ahol a szót úgy hagyták, mint a Dunántúl némely helyein és a Székelyföldön, hova a Dunántúlról ment át. Legtöbbször azonban nem hagyták meg, hanem cifránál cifrább értelmezéseket alkottak, s ezek ismét ujabbakat nemzettek, úgy hogy az értelmező átírások hosszú sora állt elő. De lássuk a változatokat.

A somogyi szerkezet szövegének idézett sorai: (1. *Zöld selyem szoknya*, 2. *kék karazsia*, 3. *piros arany rojtja*) egyrészt rövidülve, másrészt a szók hangzására nézve sokfélekép módosult alakban jelentkeznék a változatok rendjén. A rövidülés úgy történt, hogy az első sor végéről a *szoknya* elmaradt és helyébe a párhuzamos sor utolsó szavát: *rojtja* vonták ide, s az így összevont két sort alakították azután tovább rendkívül érdekes és tanulságos módon. Emellett a három jelzőt: *zöld*, *kék*, *piros* összevissza csereberélték. Továbbá a *rojt* > *rost* hangváltozás miatt is egy sereg félreértés támadt. Így keletkeztek a következő olvasatok: *zöld és kék selyem rostja* (K. Á. és s. gy.) > *zöld selyem rosta* (Erd. id. h., K. Á. és s. gy.) || *piros, zöld és kék selyem ostya* || *hej ostya, ostya* || továbbá: *kék selyem ostya* > *kék selyem mustya* (Ngy. 3: 254.) || *kék selyem huztra* (**mustra*?) || *kék selyem módra*. — Egészen új szó van ebben a kettőben: *piros selyem cérna* és: *piros rozmaringja*. Eltérő hangalakjuk miatt meglehet, hogy nem is ide, hanem az alábbiakhoz valók.

Továbbá: *kék karazsia* || *kerek karazsia* (Ngy. III. id. h. Vö. a szónak fent érintett 'körtánc' jelentését.) *két garas híjja* || *két garas héja* (Erd. id. h., K. Á. és s. gy.) || *két garas zsírja* || *két garas az ára* || *kék karazsina* || *zöld galozsina* || *két karmazsin (-ny) csizma* || *kék alamizsna* || *kék kanazsírja* (s. gy.) || *arany kalán zsírja* || *zöld galárizsa* || *zöldgalaria* || *zöld galárisra* || *zöld garádicsra* || *vas garádicska* || *három halász zsírja* || *zöld selyem zsírja*. — Különös kavarodás történt ebben a két esetben: *zöld selyem rostja, két garas mostja*. Az első sor más változatból való; az utóbbi pedig egy másik szerkezetből ekként alakulhatott: *két garas* (híja + *zöld selyem*) *mostja*. A másik eset: *Két halász zsírja, három halász (kalász?) rostja*. Itt a párhuzamos sor ez

lehetett: zöld v. piros rostja, s innen a két jelzőszó (zöld, selyem) kiszorulván, helyette ismétléssel a *két halász*-nak megfelelően *három halász* került a versbe.

Gyakori eset, hogy a három közül csak egy sor maradt meg teljes verstani súlyával, a másiknak pedig csupán az utolsó szava, s ekkor a hiányzó részt ismétléssel pótolják:

kék selyem rostja,
zöld selyem rostja

kék selyem ostya,
zöld selyem ostya stb.

Vagy tovább költik: *hej, ostya, ostya, lánggal égett ostya.*

Némelykor a párhuzamos sorok közül csak egy van meg, s a hiányt semmivel sem pótolják; pl. a székelveknél: kerek karaszia (Ngy. III. id. h.) s másutt is: kék alamizsna || két garas zsírja stb.

Mivel a változatok többségében a *zöld v. kék rojtja* olvasatai vannak elől s a rákövetkező sorban a *kék* stb. *karaszia* asszonáncait találjuk: nem zárkozhatunk el ama lehetőség elől, hogy a párhuzamos sorok eredeti rendje nem az volt, amint a legteljesebb somogyi szerkezetben most van, hanem a harmadik sor volt a második, s a rövidülés ilykép történt: *zöld selyem [szoknya — piros arany] rojtja, kék karaszia.*

Az így leírt öltözethez egy leány is tartozik, az, akinek ki kell a sorból fordulni, s őhöz fordult most a dal. Rendesen meg is nevezi, s a név többnyire háromtagu: Örzsike, Mariska, Zsuzsika stb. Ilyenkor a név előtt alkalmazott jelzőkkel együtt az ősi nyolcas kerekedik ki belőle. A jelzők Dunán túl (Somogy, Zala, Vas) és részben egyebütt is (Bács-Bodrog, Ung): *szédör szemű, szödör szemű v. szödör szömű* (s. gy.) és utána: *szép, szent vagy kis*. Az utóbbiak el is maradnak; így a már idézett legrégibb följegyzésben (Magy. Hirm.): szederj szemű Bandikám.

Másutt a *szeder szemű* szók helyett részint asszonánciákat találunk, minők: *szedem szedem szép Mariska v. Róza* (K. Á. és s. gy.), *szemen szedett szép kis N. N.* Részint pedig — talán mert 'szédör' az illető helyeken ismeretlen szó — különféle átirásokat; pl.

szedik-veszik, szent Annuska
szedek száju szent N. N.
pápa szemű Katicája
kökény szemű kis Mariska
rózsa színnű szép Mariska
édes szívem szent Mihály
kérem szépen Juliska
arra kérem, szent Máté
csak a kedves kis Ilonka

csak a kedves Mariska
vagy barátom, Mariska, Mariska
szép lány Mariska
én galambom Róza
színom-szánom szent Mariska
dínom-dánom szent Juliska
dínom-dánom Fecske Ferke
dínom-dánom Julcsa lányom
fülemile Eszter lányom stb.

Ha most latra vetjük mindezeket a változatokat abból a szempontból, melyik lehetett az eredeti, csak kettő közül választhatunk. Ez a kettő:

1. *szeder szemű szép Örzsike,*
2. *szemen szedett szép Örzsike.*

Mindegyiket a betűrím teljessége ajánlja; ez föltétlenül megállapítja a két szerkezet régiségét. Azonban *szemen szedett* ma is mindenütt érthető kifejezés. Mi ok lett volna azt *szeder szemű*-re átírni? Különben is keresett jelző volna leányról, kivált a régiségben, mikor a kifejezésnek mai 'válogatott' jelentése még aligha fejlődött ki. Szemen szedni t. i. a gyümölcsöt szokás, nem a leányt, csak későbbi fejlődés adhatta e konkrét értelmű szó-lásnak a válogatás jelentését, úgy hogy a *szemen szedett* szó leányról is megállt. Ezenkívül tekintetbe jön, hogy a dalnak első sora, de további része is dunántúli eredetre vall; itt pedig *szeder* nagyon is általános szó, mely barna lányra — *fekete szeder*, — szőke lányra — *fehér szeder* — egyaránt illik. Alighanem eltaláljuk hát az igazságot, ha *szeder szemű szép Örzsike* mellé állunk.

Még csak egy sor van hátra. Ebben az utolsó, ismét a többi rövidebbel egyenlő súlyu sorban kifordulásra szólítja fel a vers szeder szemű szép Örzsikét. A felszólítás legegyszerűbb szerkezete:

forduljon csak <i>egyed</i> ,	fordulj <i>magyar módra</i> ,
fordulj <i>egyed</i> módra,	fordulj <i>bal karodra</i> (s. gy.)
fordulj <i>lengyel</i> módra, (K. Á. és s. gy.)	fordulj <i>jobb karodra</i>
fordulj (fordull) <i>angyal</i> módra (K. Á.	ülj le <i>szép</i> Zsuzsika
[és s. gy.]	állj ki szivem, állj ki (s. gy.)

Más változatok:

fordulj <i>egyed</i> táncba	fordulj ki belőle
forduljon ki láncba	fordulj ki az utra (Nyr. 8:333.)
fordulj ki a láncból	fordulj ördögutra
fordulj (v.-jon) ki módra	forduljon kő ki

Forduljon ki *szent* Mariska
angyal jó módra.

Itt is úgy érünk el helyes megfejtést, ha mint eddig, abból indulunk ki, hogy dunántúli, szorosabban zala-vasmegyei költéssel van dolgunk. A dunántúli olvasatok: 1. (fordulj >) fordulj *lengyel* módra (s. gy.) és 2. fordulj *angyal* módra. Nyilván az elsőből keletkezett a második, a *fordulj* (= *fordulj*) ejtés miatt: fordul lengyel > fordul-langyal. Továbbá 'lengyel módra' helyett

költői helyettesítéskép 'magyar módra' is történik a fordulás. Ennek különben alig értelmes asszonánca: 'bal karodra'; viszont 'bal k.' helyett ugyanoly jogosult: 'jobb karodra'. Fordulj 'ördög útra' talán úgy támadt, hogy egy ismeretlen változatban ez volt: fordulj angyalútra, s ebben az angyalt tréfásan ördöggel pótolták. A többi átíráshoz nem kell kommentár.

De mi az a *fordulj egyet módra*? Szerintem semmi egyéb, mint maga az itt mutatkozó összes rébuszok megfejtése. Látnuk ugyanis, hogy hozzá legközelebb esik: *fordulj lengyel módra*. A kettő közül egyiket illeti meg az elsőség. Ezt az elsőséget pedig az egyszerűbb kifejezésnek fogjuk adni. 'Lengyel módra' nagyon is távol áll ettől, mert a kifordulásnak különleges *lengyel* módját egy magyar játékban semmikép sem fogadhatjuk el értelmes dolognak, amint nem ilyen az 'angyal' mód sem, a bal vagy jobb karra való kifordulásról nem is emlékezve. 'Fordulj eggyet módra', t. i. módjával, módosan, módját megtéve, illő módra (v. ö. *forduljon v. fordulj ki módra*): egészen ide való kifejezés.

Ha már most a vas-zalai kiejtés módjára fordítjuk át a sort, ugyanoly esettel találkozunk, mint a *lengyel* módra > *angyal* módra fejlődésnél: fordul-*léggyet* > fordul *lengyel*. S minthogy az összes többi alakulatok e föltevés alapján — miként láttuk — könnyen megmagyarázódnak, a 'fordulj eggyet módra' olvasat eredetiségét bebizonyítottnak tekintem. A megfejtés mellett szól az is, hogy olyan tájszólásokban, melyek a *fordulj* igealak végét nem *ll*-vé, hanem hosszú *jj*-vé asszimilálják, nem *lengyel módra*, hanem *eggyet módra* szerkezet van meg. (Rimaszombat, Hetye-Bereg.) Siklóssy László dr. arról értesít, hogy — amint édes anyjától tudja — Nagy-Atádon (Somogyban) szintén így mondták azelőtt. Ez megfejtésem igazolása és ez egyúttal annak világos bizonyosságául szolgál, hogy a játékdal még abban az időben terjedt el Vas-Zalából Somogyba és a palócos tájszólásu helyekre, mikor a *fordull* ejtés még nem divatozott; a *lengyel* > *angyal* változatok már ennek a kiejtésnek tükrözői.

Szólanunk kell még arról: milyen kora lehet körülbelül a tárgyaltuk játékdal. Erre a székeley változatok alapján adhatunk némi feleletet.

Nyilvánvaló, hogy a székeleyföldi *kerek karazsia* (Ngy. 3 : 257) ezt a dunántúli alakot tükrözi: *kék karazsia*. Megállapíthatjuk azt is, hogy ez az átvétel még a dunántúli eredetű *Regős ének* korát megelőző időben történt. Ugyanis azon a helyen, ahonnan

a R. é. első székelv följegyzését ismerjük, Kénoson *nem a Dunántúlról ismert szerkezet*, hanem — csaknem szórul-szóra — az van meg, melyet Kiss Á. a Láncjáték változatai közt második helyen közöl, s amelyet palócos alaknak mondhatunk.

Székelv vált.

Lánc, lánc, este lánc,
este láncon cérna:
cérna volna, selyem volna,
mégis kifordulna;
péncz volna: karika, karika,
jó barátom Juliska,
fordulj ki rajta. (Kénos, s. gy. ¹)

Palócos vált.

Lánc, lánc, este lánc,
este láncom cérna:
cérna volna, selyem volna,
mégis kifordulna;
péncz volna: karika, karika,
vagy barátom Mariska, Mariska,
fordulj ki a táncból. (Kiss Á. Honnan?)

Ebből azt következtetjük, hogy ez a palócos szerkezet is már Dunántúl keletkezett, onnan ment át a Regös énekkel együtt, tehát a XIV. évszáz körül az Alföldre, hol szintén megtaláljuk, (Kiss: id. m. Láncjáték 5., 20., 21. sz.) s onnan terjedt el északra is a palócság közé, valamint a Székelvföldre is. Ellenben a *kék karazsia* > *kerek karazsia* föltétlenül régibb, mert az eredeti szöveghez sokkal közelebb áll. Egy másik változata szintén megvan a Székelvföldön és az is részben az alföldi, részben a palóc változatokhoz csatlakozik.

Szék. v.

Haj gerenda, gerenda,
tartományi gerenda!
Ipszilom, ipszilom,
ipszilomi rózsza.
Ha én rózsza volnék,
mégis kifordulnék,
Kék selyem mustya,
zöld *galaria*,
dinom-dánom szép
[Rózsika,
fordulj angyal módra!

Palóc v.

Hej girinda, girinda,
tartományos girinda,
Ipsilon,
ipsilonirózsza!
Ha én rózsza volnék,
mindig kifordulnék
[— — — — —]
Forduljon ki szent
[Mariska
angyali jó módra.
(Barca-Ujfalú.)

Alföldi v.

Hej gerenda, gerenda,
tartományi gerenda!
[— — — — —]
Ha én rózsza volnék,
mégis kifordulnék.
Kék selyem huztra,
zöld *garádicsra*,
dinom-dánom szent
[Juliska
fordulj angyal módra.
(Kecskemét.)

Látni való, hogy ez a székelv *zöld galaria* mennyivel későbbi fokot tüntet föl, mint a másik székelv adat: *kerek karazsia*. Tehát emennél jóval fiatalabb átvételt bizonyít.

Latba kell még vetnünk mint lehetőséget azt is, hogy az *és-piláng*-féle olvasatban az első szótag azért változott *és*-ből *és*-re, mert az *és* kötőszót érezték benne; ez pedig megfelel a Halotti Beszéd korának, vagy még inkább annál korábbi időnek.

¹ Vida Sándor ottani ev. ref. tanító szíves közlése.

Ezekből folyólag úgy véljük, hogy játékdalunk keletkezése a székely-dunántúli közösség legrégibb idejére, talán a XII—XIII. évszázra megy vissza. Játékdalunknak már ebben az első szerkezetben át kellett mennie a mai székely területre, mert ezen időt tükrözi a székely *kerek karazsia*.

Későbbi eredetű, de a XIV. évszáznál nem fiatalabb a kénosi szerkezet és a szintén székely zöld *galaria*, valamint az idevágó összes többi töredékek a székely hagyománykincsben. Ezekre az utóbbiakra tehát a székely-dunántúli közösség idejének azon utolsó szakát lehet fölvennünk, melyben a Regös ének átment a Székelyföldre, t. i. a XIV. évszáz tájkát. (V. ö. Vikár: A Regös Ének. Nyelvészeti füzetek. 39. sz. 58. l.)

Fejtegetéseinknek végeredménye tehát az, hogy a játékdal a Dunán túl, még pedig Vas-Zala megyékben, a XII—XIII. évszázban keletkezett, és alapszövege, melyre az összes változatok visszamennek, mai kiejtésünk szerint következőleg szólt:

<i>Ispilán, ispilán, ispiláni rózsá,</i>	<i>Zöld selyem szoknya</i>
<i>Rózsá volnék: serdülnek,</i>	<i>Piros arany rojtja,</i>
<i>Pénz volnék: pendülnek,</i>	<i>Kék karazsia,</i>
<i>Karika volnék: perdülnek,</i>	<i>Szeder szemű szép Juliska</i>
<i>Lánc volnék: cserdülnek,</i>	<i>Fordulj egyet módra!</i>
<i>Mégis kifordulnek.</i>	

VIKÁR BÉLA.

JÁTSZI SZÓKÉPZÉS

(különösen gúnynevekben és találós mesékben).

(Vége.)

III.

Új alkotású képzők.

A harmadik eljárási módot tulajdonképeni játszi szóképzésnek lehetne mondani, mert itt nemcsak az alapszót választja meg néha önkényesen, nemcsak szokatlanul alkalmaz használatos képzőket, hanem új képzőket teremt.

A) Önállóan alakított új képzők.

Egy része e képzőknek úgy áll elő, hogy már játszian használt két (rendszerint kicsinyítő) képzőt összetesz. Mások ismét analógikus úton válnak új képzökké, mint pl. a *-ri*; az *Ugr-i ug-*

ri-nak tagozva s alapszó + *ri* képzőnek véve áttérjedt másokra is, *futi*-ből *futri* lett stb. Mivel az analógia uralkodik e képzők keletkezésében, még pedig, úgy látszik, esetenként és személyenként változó, szeszélyes analógia, az így képzett szavak — sokszor egyes elszigetelt példák — már nem sorozhatók be oly szépen rendszerbe, mint teszem az I. és II. csoportban felsoroltak. Vannak oly képzők is, melyeknek előállása már nem határozható meg, sokszor igen nehezen, sokszor meg egyáltalában nem s ilyenkor meg kell elégednünk a pusztá tudomásulvétellel.

E képzők egyike sem valami számos példán mutatható fel, leggyakoribb még az *-ndi*. De viszont abból a tényből, hogy van bizarr képző, mely több példán található, nem szabad valami általános igazságot, alkalmazási törvényt levonni, ha egy-egy ilyen képzés csak *bizonyos* fajta találós mesében fordul elő s másutt sehol nem ismétlődik, mert ilyenkor az első szó analógiájára szokott a többi kitalálendő szó is képeztetni.

1. Két használt képző összetétele.

-dika (kics. *-di* + kics. *-ka*). *szőrösdika*, macska, tm. Nyr. 2:469. Vö. *szőrösd*i, ehhez járul a *-ka* a tőszó hangszíne után igazodva. *veresdika*, hús, tm. Nyr. 2:469. Az előbbi analógiájára. Vö. *veresdi*, *vörösdim*.

-dikó (kics. *-di* + kics. *-kó*). *kerekdikó*, ércpénz, tm. Nyr. 2:469.

2. Egy-egy szó képzővé válása.

-vári. Magyar helynevekből képzett vezetéknevekben gyakori: Végvári, Temesváry stb.

koszvári, földhöz ragadt szegény. Nyf. 10:26.

rongyvári, ua. Nyf. 10:26.

-házi. Vezetéknevekben: Esterházy. Ez a legismertebb s a legtöbbször emlegetett ilyenfajta név, s talán a *-házi*, mint tréfás névképző, az Esterházyból vált ki.

Ebházi, gn. Kr. 388. Vö. *kutyaházi*.

kutyaházi, pajkos gyerek. Nyf. 10:26.

Likházi, gn. Kr. 388.

rosszházi, pajkos gyermek Nyf. 10:26.

Semmházi, gn. Kr. 388; *sëmmiházi*, pajkos gyermek. Nyf. 10:26.

Sokházi, gn. Kr. 388. *Tetüházi*, gn. Kr. 388.

-isten. Érdekességiért álljon itt e tulajdonkép nem a tárgyam körébe vágó, képzővé vált szó: »*Isten*, szinte megszehétségtelenítve van e szó, amennyiben nyomaték kedviért majdnem minden fő-

névhez hozzátehető. *Bélisten*, *hasisten*: nagyétű; — Ki döncöte úgy fő ezt az *ágyistent*?« Nyf. 10:38. Hasistenhez vö. e szólást: Has az istene = csak a hasával törődik.

-fi. Családnevekben járatos (Pálffy). Azonkívül régen a *fiu* jelentés mellett jelentett *fióká*-t is: galambfi, tikfi, kecske-fi, lúdfi, (NySz) s ma is a nép nyelvében: lúdfi, liba (TSz). Azért mégis valószínűbb, hogy családnévből vált ki. Egész biztosat különben nem lehet megállapítani, mert csak a következő egy példán találtam:

Szőrfi, gn. Nyr. 11:45. Magyarázatlanul. [Vö. még *szerencsefi* és *nyomorfi*.] *izomfi* (Tóth A.) = *izma*.

3. Egytagú új képzők.

a) A képző egy vokális.

-a: *Poruba*, gn. Porubszky tanár. Lef.

-u: *Subu*, gn. Egy óriási bundája (*suba*) volt. Lef.

β) A képző: mássalhangzó + *-i*.

Vagyis valami módon egy töből kivált mássalhangzó + egy *-i* képző (legtöbb esetben a becéző *-i*).

a) **-si.** A példák kétségtelenné teszik, hogy itt egy *-si* képzővel van dolgunk. Kérdés csak eredetére tehető föl.

A TMNy. 559. azt írja: »Kérdésnek hagyjuk a *vaksi*, *töksi*, *buksi*, *nyaksi* szók magyarázatát.« Szilády Áron (Nyr. 2:206) a *Baksi*-t azonosnak tartja a *vaksi*-val és a vakosra vezeti vissza; a *buksi*-t pedig a *Buga*, *Buga Jakab* névre és *bukfejes*, *bugafejű* (szarvatlan szarvasmarha) szavakra támaszkodva a *bog*, ill. a *buga* szóval hozza össze.

A *vaksi*-nak a *vakos*-sal való összefüggése elfogadható, gondoljunk csak arra, hogy a játszi képzésben az összetartozást jelentő *-i* sokszor áll *-(o)s* képző helyett s egy párszor azt erősítve is előfordul, mint: *Agyagosi*, *Kutasi* gn.-ekben, *szőrösi*, kenderszösz, tm. szóban. Az *-s* kötőhangzójának kiesése talán nem lehetetlen, különösen ha szem előtt tartjuk, mily nagy a játszi szóképzésnek kéttagú szavakra való törekvése.

A *Baksi*-t már analógikus alaknak tartom (*bak*), nem merén helynévből képzettnek venni (vö. Bagos, Baks H. 1873), mint Zsákai-t.

Ami a *buksi*-t illeti, mai nyelvérzéssel legkényelmesebben s legvalószínűbben a *bukik* szó családjával lehetne összehozni, ha nem hatna zavarólag egyfelől nagy értelmi egyezése s csekély

hangtani eltérése a *baksi*, *boksi* (TSz) szavakkal, másfelől Szilády amaz állítása, hogy *Buksi* (Buxi) név már 1211-ben előfordul. Leghihetőbbnek még az látszik, hogy az ismeretlen eredetű *baksi* régies alakot a népetimológia változtatta buksira. Erre nézve igen fontos, hogy *lebukik* mellett *lebakik* is található a népnyelvben (TSz). Akárhogy áll is a dolog, tény az, hogy *-si*, mint külön tréfás képző élt.

Baksi, gn. Nyr. 27:192; Kr. 389. Vö. Kr. Tsz. *Baksi*, buksi, vaksi: értetlen, rosszul kezelő. Vö. még Bakri.

Buksi, gn. Nyr. 13:48; Kr. 388. Vö. előttevaló. *-nagysági* *in buksi* *igén*

Dobrosi, gn. Nyr. 9:239. Kétes! Dobre, dobro-e a tő, vagy talán összevetendő a *dobri* nagyehető szóval (Tsz.)?

Kapsi, gn. Kr. 388. Vö. *kapzsi* = fukar.

Nyaksi, alföldi betyár ál- ill. gúnynév. Nyr. 27:144.

Simsi, gn. Simon. Nyr. 8:383.

Töksi, gn. Nyr. 13:48. Vö. Kr. Tsz. *töksi*, tökfilkó, buksi.

Vaksi, gn. Nyr. 26:240. Vö. vakjos.

b) *ci*. *Rókafici*, zsidó gn. Nyr. 12:144. Vö. rókafi és inci-finci.

c) *ti*. *Alamuszti*, gn. Kr. 388. *Bufti*, gn. Kr. 388. Eredetük kétséges.

d) *-tyi*. Kukutyi Mikutyi Mátyás! (Keresztnevesűfólo.) Kálm.

1: 92. Itt *-tyi* a *-csi* helyett a Mátyás *ty*-jének hatására. *csutyi* *-csutyi* *-csutyi*

Szutyi, gn. Szurmayer a neve. L. (Eötv. Koll.) Eredete?

e) *-ri*. *Bakri* Moka Andris, gn. Ethn. 7:457. Vö. *Baksi*.

Csontri Ferkő gn. Kr. 389. A népetimológia elemeztetni velem csont-rinak, pedig úgy látszik, több köze van a *csontolódik* (vö. tataló és tatar Kr.) vagy a *csontorka*, *csontorag* szókhöz. Az *ugri* mellett ez is elősegíthette egy *-ri* képző kiválását.

Futri, gn. Sebesjárású ember Nyr. 2:284. *Futri Kata*, gn. Eleven, lótifuti leánya Nyf. 34:51. (vö. fidri-fudri ua. uo.); *Futri Kati* gn. Kr. 499; *Futri Samu* Kr. 71. egy népdalban (*Futri Samu jó gazda lött*).

Micsodári, gn. Nyr. 29:543. [Vö. a *-dári* végzetet mint képzőt ebben: *Csuszkidári domb* Nyr. 10:94.]

Tökri Mónár Diák Józsi, gn. Nyr. 28:525. Vö. *töksi*.

γ) A képző: mássalhangzó-csoport + *-i*.

a) *-ndi*. A *-di* az ismert kicsinyítő, míg az *-n*-t valami kivált igeképzőnek kell nézmem, a példák t. i. arra mutatnak, kül. a Kriza-féle régiebbek, hogy a *-di* eredetileg igékhez járult, még pedig olyanokhoz, melyeken valami *-n* mutatkozott, ami a *-di*-hez ragadva adta az *-ndi* képzőt.

Csipándi, gn. Kr. 388. *Csipa*.

dombondi lika, fazék, tm. Nyr. 30:399.

²
heid-i
Döghendi, gn. Kr. 388. Vö. Pökhendi, amelynek analógiájára készült a *dög*-ből.

Ebhendi uram! Letorkoló megszólítás Csokonai Tempefőijében (I. felv. VII. j.).

Ipszilándi, gn. Kr. 388.

Kalapándi, gn. Nyr. 5:192.

Koplángyi, gn. Nyr. 9:381. Koplal?

Kortyándi, alföldi betyár ál- vagy gúnynév Nyr. 27:144. —

Kurvándi, gn. Kr. 388. — Kurva.

szőrös *mándi*, macska tm. Nyr. 28:527.

Ökröndi, gn. Kr. 388. Vö. Kr. Tsz. *ökröndi*: buta, bárdolatlan, durva ember. — *Ökör* [v. *ökröndözik*, *ökredezik*?]

Pökhendi, gn. Kr. 388. — Pök, köp?

Sipándi, gn. Síró-rívó. Nyr. 4:431. Vö. Tsz. és *sipákol*, csipog (Tsz); *sópánkodik*.

szöröndi, macska tm. Nyr. 5:227.

Szuszorándi, gn. Nyr. 28:192. Alapszó?

tátondi, tátó, tátogó, gyáva, táté, bácsó. Kr. 519 (szógyűjtemény).

töpröndi, töprenkedő Kr. 521. (szógyűjt.)

δ) Egyéb ritkább képzések.

-ng (P). *Kosztoráng*, gn. Kr. 389. Vö. Kr. Tsz. *kosztolni*: kosztal v. karóval verni a gyümölcsöt a fáról. *Kosztorang*: túlságos magas növésű, arányos izmok nélkül.

-tyó. Utolsó eleme a becéző **-ó** (l. föntebb), a **-ty** pedig alighanem az alapszóból (*cs* v. *t*.) vált ki. Csak egy vidéken s csak egy találós mesében.

mátyó, macska, tm. Nyr. 3:37.

szityó, szita, tm. Nyr. 3:37.

-la Igen sajtóságos. Vajjon mi köze az **-a**, **-e** igenévképzőhöz?

Balla, gn. Mivel balkézzel faragott. Nyr. 5:141. Nem népetimológiával van itt dolgunk? Vö. különben *Balla* családnév.

Totyola, gn. Nyr. 21:45. Vö. *totola*, ügyetlen, ostoba stb. és *totyola*, egy női ruhadarab (Tsz.).

Tökla, gn. Nyf. 34:183. — Tök.

-fitty, **-fritty**. *eszefitty*, feledékeny. Kr. 498. Vö. *fittyfritty* ua.

lőtyőnfitty: hitvány, gyáva. *Lőtyög*, *fütyög*. Kr. 508.

nyelvfritty, nyelveskedő, gyorsbeszédű nő. Nyf. 10:67.

-onc. Vö. *Ilonc* az Ilonka becéző neve. Kr. 387 és a nyelvújítási: bérenc, kéjenc, kegyenc (Szily NyUSz).

lakonc, lakótárs. Lef.

tirponc, tirpák, tót bevándorló (Nyiregyháza). Lef.

maganc aki magol
brönc *vezet*

-kik. Feltűnt nekem az egyező végzet e három devecseri gn.-ben:

Nyanykik, Papkik, Türkik Nyr. 29:384.

-tyók, (-csők). Utolsó eleme a nagyító *-ók, ök.*

pirtyók, pirosképű Nyf. 16:51.

szémcsők, nagyszemű gyerek, nagy szemeit nyitva tartó kis gyermek. Nyf. 10:24, 68.

4. Kéttagnu képzők.

α) *-l* hanggal.

a) **-elle.** *csibelle*, csibe, regös énekben. Ethn. 12:285.

zsibelle, liba, regös énekben uo. Vö. *zsika*, fiatal lúd (Tsz.).

b) **-illa** (vö. föntebb *-la*). *Fancilla*, gn. Kr. 388. Vö. Kr. Tsz. *Tanussal helyes*
fancog: fanyarán, finyorán szól.

kapilla, káposzta tm. — Kertin kápin kapilla. Nyr. 16:235;
kávilla, ua. AGy. 2:350.

matyilla, matolla, tm. Mond meg Mátyin matyilla. Nyr. 16:235,
talán innen a kiindulás; macska, AGy. 2:350.

szityilla, szita, tm. AGy. 2:350.

szotyilla, szotyör, tm. Szegin, szátyin szotyilla, Nyr. 16:235.

c) **-ula** (*-ulla*). *médula*, medve, tm. Elöl mönyön médula stb.
Kr. 347; *nédula*, kecske, tm. Elű' mögyön nédula, | Keze lába kor-
csoja stb. Kálm 3:311.

kátyulla (?), Haj ro'ka, mutolla, | Borsos, kis kátyulla. Kálm.
2:71. [Más változata: borsos iskátula. — A szerk.]

d) **-illó**, *Idilló*, gn. Kr. 389. Alapszó?

matyilló, macska, tm. Nyr. 5:521.

kátyilló, káposzta, tm. Nyr. 5:521. Tkp. márt~~y~~illó a trétás
képző a *matyilló*ból kiválva.

szityilló, szita, tm. Nyr. 5:521.

Hogy mily hamar válnak érthetatlenné a hasonló módon képzett
szavak, vö e találós mesét: Kertben kátilló, Szegen szátyilló, Tűz-
helyen mátyilló (= Kosár) Nyr. 15:330.

β) *-d, -t* hanggal (csak tm.-ben).

a) **-oda** (*-áda, -öde, -éde*). E képzőfajta eredetileg a *-d* frequ.
képzős igék *-a, -e* végű deverb. mellékneve volt, mint az a *zaj-
goda* szón egész tisztán látszik s csak később ferdült el inkább
nem-értés, mint szándékosság folytán. (De vö. egy cseh, tót, szerb
-da képzőt Belic 23:205.)

zajgoda, vásár tm. Nyr. 25:239; *zajgáda*, ua. Elméntem a
zajgádára. Nyr. 3:518. vö. *zajog* e h. *zajong*.

zörgöde, kocsi tm. Nyr. 25:239; *zörgéde*, ua. Felültem a zör-
gédére Nyr. 3:518.

b) **-ádóm** (*ötöm, utom*). Nem egyéb, mint a zajgódóm, zörgődöm-féle ragos igealakok (I. β) elferdítése

jajdutom, vásár, tm. Elmentem a jajdutomra. AGy. 2:363. Vö. jajdul.

zajgádóm, vásár. Nyr. 16:189. Vö. zajgódóm (I. β).

zörgötöm, kocsi, tm. Felültem a zörgötömbre. AGy. 2:363. Vö. zörgődöm. (I. β)

γ) Egyéb ritkább képzések.

-ricska (ri + cska). Csak gyerekversben:

Pipó, pipó, Pipőricske! Magó, Magó Magőricska. Kálm. 2:84. Cibő, cibő Cibőricske. Kálm. 3:282.

5. Elszigetelt egytagu képzők.

(Az alapszó betürendjében.)

Mindegyik csak egy példán fordul elő, melyek nem egyike népetimológias magyarázatú.

-akt: *baszakt*, német ember. Obszcén etimológia Was sagt? helyett, ami a német ember beszédében sokszor fordul elő. Nyf. 34:50.

-ták: Hopták! *Bocskorták*. Nyr. 34:329. Eredete világos.

-lyák: *Foslyák*, gn. Nyr. 6:527. Alighanem a *foszlák*, (foszl-ák > fosz-lák) analógiájára. *pelyk*¹ *onca* = *tótamely*.

-hó: *huszárhó*, huszárviselt ember gúnyneve. Nyr. 3:566. Alighanem indulatszó ragadt a főnévhez!

-mók: *lancmók*, csavargó (landsmann) Nyr. 33:335. Vö. cókók.

-dics: *ordics*, orr, tm. Nyr. 12:234. Egyike a legérdekesebbeknek, amennyiben az *ordít* parancsolóját mintegy újra képzí.

-les: *Pikles* Piku (= Miklós), gn. Gyerekkorában pulykát őrzött s eltanulta tőlük a *pik*, *pik* hangot s ha megijedt, ő is azt mondta. Nyr. 14:333. E szó alkotásában a Miklós a szótagolás szerint Mik (tő) + lós (képző)nek véve *Mik* (értelmetlen) töve helyett kapta a *pik* -et (értelme van), amihez a *lós* magashangúvá lett.

-eksz: *Éksz-péksz*, *Pohárekész*, kiolvasó versben. Kálm. 2:76.

-fenc: te *tőkfenc*, *tőkfejű*. Nyr. 33:244. Vö. *bukfenc* (buk + fej + ?) Ha a *bukfenc*-ben bent van a *fej* szó, akkor itt valami-féle -nc képzővel van dolgunk (vö. *ribanc*, *suhan*, *lafanc*, *labanc* stb.).

-ben: *Vakben* Tóni, gn. Megvakult. Nyr. 3:477. Kertész M. magyarázata szerint (Nyr. 31:244.), ki egész véletlenül tudta meg a dolgot, Szt.-Gálon élt 30 évvel ezelőtt egy *Beni* nevű vendéglős, félszemére hibás, amiért a nép Vak Beni-nek hívta, ebből lett az *i* elkopásával a mi gúnynevünk.

6. Elszigetelt többtagu képzők.

(Az alapszó betűrendjében.)

-írkő: *Baszirkő*, gn. Nyr. 6:48. Utolsó eleme a *-kő* becéző képző.

-ketyű: *Baszketyű*, gn. Nyf. 34:180. Vö. pörgetyű (pörgető), ilyenféle szóból választhatták ki.

-uli: *butuli*, butácska (szinte hízelt szó. Nyf. 32:43, Vö. *-li* képző és *butus*, buta; *butu*, buta (Tsz.).

-inca: *Kalapinca*, csárda, ahol valamikor sátor alatt (mint egy kalap alatt) mérték a bort. Nyr. 27:143. A Nyr. magyarázata igen kántorosan hangzik.

-atos: hegyi *lakatos*, kürtő, tm. Kr. 351. Vö. lakatos; és lik.

-debics: *Nyagdebics*, gn. Nyf. 34:180. Nyag = nyak.

-ista: *Pohárista*. Keresztnev csúfoló versben: Ista, Pista. Pohárista. (Végvár, Temes m. KF.) [Másutt: Ista, Pista, pihárista. — A szerk.]

-uci: *Sántikuci*, gn. Kr. 388.

B) Idegen v. idegent utánzó új képzők.

Új alkotású eredeti képző kevés van. Alig egy-kettő, ami annyiszor fordul elő, hogy valóban képzőnek nevezhető. Oka e tüneménynek az, hogy e képzők alkalmoszerűek; s ez az alkalom minden jellemző jegyét megőrizve, természetesen csak ritkán ismétlődik. Ezért van aztán a sok elszigetelt egyes példa, amint láthattuk.

Az itt tárgyalandó képzők is alkalmoszerűek, de ez az alkalom örök, t. i. a környező népeket jellemezni törekvés eszközeiben majdnem állandó. A sváb sógort megszemélyesítve papucsával, hálósipkájával, pipájával jellemezzük, amikor ki akarjuk csúfolni; mert úgy szoktunk hozzá, hogy pipa, sipka, papucs minden svábon van s legelébb szembetűnik. A nyelv is csak így jár el, leválasztja azt a szóvéget, ami német szavakban gyakori, s ami a magyar hite szerint jellemzően megkülönbözteti más beszédűtől a sógor szavát és hozzáteszi magyar szavakhoz, hogy ne csak csúfoljon, hanem *jellemezz* is.

Az idegenből átvett képzők egy részének ez a magyarázata. Egy más kisebb rész csak szójáték eredménye s ismét egy más csak bizarrságaért alkalmazza az idegen képzőt vagy képzőnek vehető hangcsoportot, amely utóbbi különösen a cigányos képzőknél látható.

E képzők két nem valami nagy rétegben fekszenek a nyelvben.

A régebbi inkább jellemzésre törekvő játszi csúfolódás szü-

lése, s nyelv-pszichológiailag nagyon értékes, mert a kicsúfolt idegent jellemezve saját gondolkozásmódját is jellemzi.

Az újabb réteg nem jellegzetes, csak különöst keres.

Hazai nemzetségeink majdnem mindegyike hozzájárult valami kicsivel a magyar nyelv géniuszának ehhez a csörgősapkájához; van sok szláv, kevesebb német, cigány képző v. képzőnek megtett szóvég. Van egy pár latin, zsidó, sőt van francia képző is; s erről az utolsóról a priori meg lehet állapítani, hogy az újabb rétegbe való, és művelt emberek használták föl.

a) Német v. németes képzők.

-er. Vö. W. Gr. 283. l.

A német nyelvben található *-r*-képzések közt leggyakoribb a gót *-areis*, ófn. *ari*, középfn. *-aere*, *-er*, mely már az indogermán ősnelvben megvolt s igen valószínű, hogy összefügg a latin *-ārius*-szal, melyhez hasonló a használata. Az ófn.-ben túlnyomóan denominálisan használják (pl. *āhtari* Verfolger, *āhta* Verfolgung, Acht), a közép- és újfn.-ben a deverbális használata kerekedett fölül (pl. Bäcker, Räuber, Schläfer; Brenner (a lámpánál) stb.) s mint ilyen még életerős; csak kevés esetben használják denominálisan, mint pl. az *eredetet*, *származást kifejező neveken*: Wiener, Niederländer.

Píper, gn. Az apja hetyke legény volt, pipeskedett. Nyr. 9:190. Nem egyszerű népetimológia-e ez a magyarázat? Vö. *píper-vöcsök*, kis buvár (madár, kisebb a csörgő kacsnál). Tsz.

Tomájer, gn. Thomay név németes alakja gúnynévül használva (Eötv.-Koll.) L.

-ler. Vö. W. Gr. 294 l.

Az előbb tárgyalt német képző *-l* végű tövekhez járulva adott létet a *-lari* (*-laere*) képzőnek, ami aztán külön életet nyert a nyelvben, pl. *vogalari* Vogler, *stamalari* Stammler; Sattler. Az ily képzős szavak közül nem egy valamivel való foglalkozást jelentvén, s mint *családnév* terjedvén el, igen ismert lett (pl. Rösler, Sattler családnevek).

Hémlér, gn. Azt szokta mondani: hém-hém. Nyf. 34:181.

-li. Vö. W. Gr. 260. l.

A tiszta *l* képző, mely nagyobbára nomen agentis, nomen instrumenti, deminutivum képzésére használatos úgy denominálisan, mint deverbálisan, a középfelnémetben már nem mint puszta

mássalhangzó járul a tőhöz, hanem *-al* végzetté bővülve, ami az újfñ.-ben *-el* lesz. S ez az *-el* szabályosan *-li* alakban mutatkozik a magyarban, pl. *Gürtel* > *gürtli*.

Csoszli, gn. Nyf. 34:181. Vö. csoszog.

Harsli, gn. Igazi neve: Hirsch. Nyr. 18:384.

Hasli, gn. Nyf. 34:181, 182.

Ringli, gn. Ringbauer névből, egyszersmind egybeesik a *ringli* (= ajóka-gyűrű) szóval. L. (Eötv.-Koll.)

Látásból ilyen *-li* van e gn.-ben is: *Szopli*, gn. Nyr. 5:192. De ez < tót *sopeľ*, takony.

b) Szláv v. szlávós képzők.

Azt itt fölösleges emlékeztetbe idézni, hogy a szlávssággal miféle ethnológiai, nyelvi s történeti kötelékek fűznek össze s hogy a bejövételkor itt talált szláv törzsekkel a germán törzsek mily módon járultak hozzá nyelvünk, államiságunk stb., egyszóval nemzetünk kiépüléséhez.

A nyelv terén a szükségelt átvételek mellett kölcsönvettünk tréfából is, ma is veszünk játszi kedvünkben jellemzés okáért.

-ics (-ovics). A szláv *-itjo* képző valamihez tartozót jelentő szavakat képez, s ha ez a valamihez tartozó az illető fia, akkor előáll a patronimikum, az »отчество«, amely az orosz közbeszéd-ben megszólításként járja, pl. Pál fia János: *Павелъ Ивановичъ*. Mint a felhozott példán látható, ha valakinek fiát, utódát jelenti, az élőlényt jelentő alapszavakból képzett *-osz* végű birtokos melléknévhez járul. Vö. Asb. 35. 44. l; Vondr. 412, 452 l. Az oroszban és a nyugati szláv nyelvekben csaknem kizárólag patronimikumok képzésére használatos, míg a délszláv nyelvekben roppant elterjedt *kicsinyítő* képző.

A magyar játszi szóalkotás családnevekké vált patronimikumokból választotta ki, milyenek Katanovics, Popovics, stb.

Gyámoltalanovics, egy szerb képzeleti államférfi neve. Kakas Márton XIII. évf. 48. sz. 10. l.

Klozetovics, gn. Rendes neve Budinszky. L. bpesti egyetem.

Nyakasics, gn. Nyr. 29:384. Nyakas.

Mamlaszovics, főhadsegéd. Kakas Márton XIII. évf. 48. sz. 10. l. Érdekes, hogy a magyarnak vett alapszó is szláv jövevény, vö. cseh *mamlas* »Lümmel« (Vondr. 474.)

-ovszki. Az *-osz* végű egyszerű birtokos melléknévből a *-ckü* és *-ukü* melléknévképzők családnevekként is gyakori származékszókat alkotnak, mint Orlovszki, Petrovskzi, *Орловскü*,

Báró Tudóvszki, gn. Kr. 388. —. Tud, tudó.

-cki. Szláv családnevekben gyakori képző pl. Borsicki.

Csunyácki, oláh ember gn.-e, Nyr. 29:191. Úgy látszik tehát, hogy e szláv képző itt-ott az oláhba is behatolt. — *Csunya*.

Garancki, gn. Kr. 388. Alapszó alighanem *gar*, vö. TSz.

Lábicki, gn. Nyr. 9:336.

Pöndöröcky Pöcki Pál, gn. AGy 1:345.

Turocki, gn. Mert túrót lopott. Nyr. 25:480.

-inka. A szláv *-ina* képző továbbkicsinyítéséből állt elő, mely itt-ott megvan az oroszban is (pl. *сaxapúnka* kics. *сaxapъ*, cukorból), a csehben azonban a legelterjedtebb kicsinyítő képzők egyike, pl. *huba*, *hubinka* száj, *voda*, *vodinka* víz, *maminka* mama.

Lipinka Péter, gn. Kr. 507. Vö. Kr. Tsz: *lipinka* v. liponka: libegő hinta és: libbegő v. sántító ember. Alapszó: *libb(eg)*.

Lustinka, gn. Lusta fiatal leány L. Budapest.

Szaladinka Ágnyis, gn. Mindég szaladgál. Nyr. 11:46.

-ta, -ota. A *-to* képző nőnemű alakja a *-ta*, elvonás útján *-ota* elvont főneveket képez melléknevekből, főnevekből, pl. ó-egy-házi szláv *dlęgo-ta* hosszúság *dlęgъ* hosszúból *mrakota* homály, sötétség *mrakъ* felhőből. Ezek közül az elvont szavak közül nem egy konkrét értelművé, személyt jelölő névvé válik, pl. a *junъ* fiatal szóból képzett s eredetileg ifjúság jelentésű *junota* későbbi jelentése *ifju*, ugyanígy *samota* »egyedüliség« (vö. Szamota és Pusztai tulajdonneveket) jelentése »pusztaság, egyedülálló ház.«

Ez a konkrétta válás magyarázhatja meg a következőket:

Piszmota, gn. Kr. 388. Vö. piszmog. De elvonásnak is lehetne felfogni mint pl. *zakota* zaj, *zakatol*-ból jöhet, bár így is kérdés marad, vajjon zakotának nincs-e valami köze a szláv *-ta* képzőhöz.

nyakonta, pofon, tréfásan Nyf. 10:64.

szunyita, szunyi, álmos, álomszuszék Kr. 519. Vö. szunyáta.

-áta. Ha a *-ta* végűeket nem tekintené az ember, hajlandó lenne valami oláh *-at*, *atã* (lat. *-atus*, *a*) képzőre gondolni, pl. *luzat* vastagajkú, *bãrbat* férfi (tkp. szakállas), de mivel az oláhban a lat. *-utus* alig hagyott nyomot, az *-itus* pedig egyáltalán nem (vö. Meyer-Lübke. Grammatik der romanischen Sprachen. II. köt. Leipzig 1894. 475. és köv. §-okat) s ezzel ellentétben a szlávban a *ta* (-ota), *-uta*, *-áta* egyaránt föllelhető, biztos, hogy ezek szláv kölcsönzések.

A szláv *-ato* képző (Vondr. 446. l.). egy *-átó*-ra megy vissza s elvonás az ilyenfajta indog. képzésekből, mint lat. *cordatus* *cor*-ból,

barbatus barba-ból; ó-egyh. szl. *bradatъ* szakállas, *brada* szakállból, épúgy *ženatъ*, házas, »beweibt«, *žena*-ból.

Jelentése: valamivel nagy fokban v. rendellenes mértékben ellátott, pl. *bogatъ* »dives« *mažata*, maritata (a = nasalis o = ö) *perinatъ* »plumatus« *perinz*-ből.

Jelentése némileg megmagyarázhatja magyar gúnyos képzőként való használatát. Kiindulása nőnemű alakból?

Dorombiáta, gn. Kr. 388. Alapszó? Hangutánzó?

Szunyáta, gn. Kr. 388. Vö. Kr. Tsz. *szunyál*: szunyákol. *Szunyi*: aluszékony, szunyáta, szunyita. Itt talán csak *-ta* a képző?

-ák (-ág). A szláv *-ako* képzőnek, mely a *-ko* képzős *a* tövű igékből vált ki (pl. *težakъ* agricola, *težati*-ből), sokféle szerepe van, melyek közül nekünk legfontosabb az, hogy főnevekhez járulva értelmüket különféleképp módosítja. Ezek között a módosítások között első helyen áll a megszorító (deteriorirende) és kicsinyítő szerepe. E szerepben a kisoroszbán és lengyelben ritka; valamivel gyakoribb a csehben, hol még tulajdonneveket is képez. Pl. cseh deter. *Videňák*, *Videňan*, bécsi, Wiener; *panák* uracska *pan*; *čechák* = malý čech, *Ondrák* (Ondra és Ondřej-ből), Popelák, Petrák, Novak (vö. egyházi szl. *novakъ*, lit. *naujōkas* »Neuling« < *novъ*, ill. *naujas*). Vö. Vondr. 457. Belicé 23:155.

Kicsinyítő szerepe, tulajdonnevekben való előfordulása egyaránt lehetővé teszik magyar tréfás képzővé való válását.

mumák, gúnyos jelző: szótlan, buta, hallgatag. Kr. 509. Hangutánzó alapszó? Csak a székelyeknél. Vö. *mumáta* Tsz.

Szotyák, gn. Nyf. 34:179. Vö. szoták = tót (Tsz). v. szotyel, szotykos.

tátombák, gúnyos jelző. Kr. 519. Vö. *tácsó* (Kr. Tsz.) tátó. Alapszó = Tátom-bátom?

Tepelák, gn. Kr. 388. Vö. Kr. Tsz. *tepelák*: ügyetlen, rossznövésű és: kapcabocskor. Látszik, hogy tavaszodik, mert az úton elhánták a tepelákot. Első jelentése: kapcabocskor s így alapszó: (le)-*tépél* letipor, tapos, *tépél* toporzikol (Tsz).

-ic. Az egyházi szl.-ban, szerbben, szlovénben előforduló *-ic* kicsinyítő képző a régi *ica*-ból képzett hímnemű képző (szlov. *možic*, emberke, *konjic* lovacska). Belicé. 23:175.

Görbic, gn. Kr. 388. Alapszó: görbe. Vö. Görbice, Görbics.

-ics. Vö. föntebb *-ics* (ovics), amely az északi szlávból való. A déli szláv nyelvekben az *-ics* (> itios) nagyon elterjedt kicsinyítő képző, pl. szlov. *gosic* Gänschen *gos*-ból; szerb (hol roppant gyakori) *byruki*, farkaskölyök *byk*-ból; Belicé, 23:181.

Aprics, lónév. Kr. 389. Alapszó: vö. *Apró*, lónév uo. (Kr.-nál hibás etimológiával *Aprits*).

Döndics, gn. Kr. 388. Vö. Kr. Tsz. *dömzsödi*: köpecs ember, hasók, döndi, döndics, — és *döndít*: buffant, dönget.

Görbics, gn. Nyf. 34:183. < Görbe. Vö. *Görbic*, Görbice.

Kandics, gn. Kr. 388. Vö. *kandics*: felszemű, *kandít* tekint, (Tsz.) és *kancsi*, *kancsal*.

Oblics, gn. Kr. 388. Alapszó: öblít?

-cskó. A szláv *sko*, ill. *sko* kicsinyítőnek továbbképzéseként tűnnek fel az ilyen alakok, mint or. *okósko*, *okóuscko*, lengyel *pismeczko*, *pisemko*, pismo levél, tót *pismecko*. Vondr. 465. l. (*sko* suffix), és Belic 23:163.

dobálicskó: nyers pálcá, melynek egyik végét behasítják s beléje kis követ szorítanak, azután egy lendítéssel a követ elhajítják, olyanformán, mint a parittyából. Nyf. 34:70.

menyecskó, *menyecske* helyett »Tótok csúfsága« c. versben (Czupor Andor vers-gyűjt.-ből. Torockó. 1836.) Erd. M. 20:512.

-csek. Ha a szláv *skz* és *skz* kicsinyítő képzőkhöz (Belic 23:158. Vondr. 465) ugyanezek a képzők járulnak hozzá, áll elő a *-ček* összetett kicsinyítő képző, pl. cseh *řeménček*, *řemének*, řemen, Riemen. Az *-akz* továbbképzéseként *-aček* szóvég jelentkezik (Belic uo. 155) pl. *židáček*, *židák*, *žid* zsidó, míg az *-ikz* tovább kicsinyítve *-iček* szóvéget ad (Belic uo. 157), pl. tót *vnučiček* *vnučik* *vnuk* Enkel. Különben is a *-ček* nemcsak mint összetett kicsinyítő képző, hanem mint szóvég is elég gyakori a szlávban, mivel *k* > *č*:

1. *e* *ę* *o* és *j* előtt;

2. *ê* előtt, ha idg. *-eből* lett [ilyen *ê*-t tartalmazó **kê* mindig *ča*-vá lett];

3. *i* előtt, ha régi *ī*- vagy *ei*-ből lett. (Asbóth: A szláv torokhangok változásai I. rész. Nyelvtudomány I. 24.)

A *ček* kihangzás tulajdonnevekben sem ritka, pl. *Marcsek*, *Bohnicsek*. Vö. Belic 23:160.

maflacsek, tréfásan = *mafla*. L. Kömlőd (Komárom.)

Nyomcsék *Gyurkó*, gn. Kis ember, »a züdü nyomta«. Nyr. 14:333. Népetimológia?

Piszmácsék, gn. Nyf. 34:184. Vö. *piszmog*, aztán *piszma*: buta, *piszmog*, hang nélkül szepegve zokog (Tsz).

tökönceg: kis termetű és vaskos, zömök, tömzsi. Tsz. 2:781. Alapszó: *tök*. Az *-ön*-re vö. *szöröndi* = szőrös.

c) Cigány v. cigányos képzők.

A cigányok, kiknek árja nyelve egy új indiai nyelvjárás lévén, legközelebbi rokonságban az India északnyugati határán élő *szindhi* nyelvjárással, s az ezzel határos *kasir* és *dardus* nyelvekkel van. A cigányok 1417. jelennek meg Európában *Szindel* király, *Mihály*, *András* és *Panuel* hercegek vezetése alatt álló négy nagyobb és több apró csapatban.

A cigányoknak hazánkban jutott jelentős ethnológiai szerep vizsgálása nem tartozik reánk.

Fáráó vándor népének nyelve is, épúgy, mint maga, csak tréfálkozó kedvében érdekelte a magyart, akkor is csak felületesen, azzal a lenézéssel, amivel úr tekint a mulattató bohócra. Ezért tkp. az adott cím is helytelen, átvett cigány képzőről szó sincs, csak cigányos hangsróról.

-éró. Van a magy. cigány nyelvben egy *-eszkeró*, több. *engeró* főnévből melléknevet képző (Lex. IV., VI., VII. József 110), ami birtokos esetül is áll. Tehát elég gyakori, talán jellemzőnek is mondható kihangzás. Vö. még *leszkeró* harmadik szem. birt. névmás nominativusa (Lex. IV., XI.).

hazugéró-csukéró, a dusnoki csúfneve (Pest. m.) Nyr. 26:144.

-áré, óré, úré. Gyakori szóvégek a cigány nyelvben. Ilyen kihangzást kapunk sokszor a szabálytalan képzésű főnevek többesszámánál, pl. *csáro* tál, pl. *csáre*; *koro* korsó, pl. *kóre*. József 96 és köv. Az *-áré* végzetre vonatkozólag még vö., hogy a cigány *-arel* nemcsak mint kihangzás gyakori (pl. *márel* ölni, verni igéből a jelentő mód jelen idő, cselekvő alakjának egy. 3. személye *márel*, József 70, 192), hanem az *-árel* egyszersmind a cselekvő ige képzője pl. *kal-o* fekete, *kalyarel* feketít, *dand* fog, *dandarel* harap. József. 18. Lex. IV., I.

Az *-óré* végzet. Vö. elsősorban a *moré* szót (= cigány), mely nem < cig. *mro*, enyém (Lex. IV., 361), hanem a *moro*, barát vokatívusa. Nyr. 15. Különbö van a cigányban *ore* szóvég is, pl. *szavore* mind, pl. *szavore* (Lex. IV., IX.), vagy *kóre* vakok (József 95). Vö. még az *-óro* hímn. *kicsínyítő* képzőnek nőnemű *-óri* alakját, pl. *rakli*, leány, *raklóri* leányka. József, 93.

Az *-úré* végzet az *óré* változata lesz (vö. *danolni* > *danúni*, és *kandoré*, *kandúré*), bár van ilyen cigány szó, mint *urel* öltözik (Lex. IV., XLVI. l.), *kurel*, *kuren*, ütni, csapni. (József. 188.)

Az alább következő példákban a tréfás szóképző mindenütt

egy jól-rosszul hallott gyakori kihangzást vont el s megtette képzőnek, mely analógikus v. hangutánzó úton bővült alakban is szerepel tréfás képzőként (*-áré, -ndaré* stb.).

-áré. hoppáré, állj fel, gyereknyelvben. Nyr. 26:333.

buckombáré, bukfenc, tréf. Nyr. 23:240.

buckomb(nd)áré, cigánykerék. Tud. Gyűjt. 1833. X. 76.

A következő *-ndaré* végzet kizárólag egyfajta találós mesében: *csipincsapondaré*, ló, tm. AGy. 2:357; négy dobon *dobondaré*, ló lába, tm. Nyr. 2:467. vö. dobog; négy nagy *dibindobondaré* ua. AGy. 3:297; két nagy *dibindobondaré*, ló, AGy. 3:358; négy *a dibindobondaré*, kerék, AGy. 2:357.

gubandaré, hányaveti leány. Nyr. 33:466.

Alapszavak: csapni, dobogni és -?

kicinkocondaré, kocsi, tm. AGy. 2:358; ló, AGy. 2:357;

kicsiny kocsondaré (népetim.) ló füle, AGy. 3:297; *kocson kocsondaré*, lófül Nyr. 2:467. Az elsőre vö. kocog.

suhondaré, ló farka, tm. AGy. 3:297; kocsis, AGy. 2:358.

Vö. *suhog, suhogtat*, (ostort).

dirigáré, gúnyoló szó (?) Nyf. 16:47.

habajkáré, bolondos. Nyf. 16:47. Alapszó?

suhajcáré, kocsis, tm. AGy. 2:357; *suhamzáré*, ló farka, Nyr. 2:467. — *Suhog, suhint*.

Oh hajnáré! cifra *cukornaré*, gyerekvers. NM. 1:409.

-oré, óré, úré. pillantýuré, szem, tm. Nyr. 9:89.

repedóré, a gyermekek mondják, mikor futni kezdenek. Nyr. 23:419.

Cigány-csúfoló versikék:

Cigány moré

Vas kandoré

Cigány moré.

Ethn. 16:306. Vö. kandúr?

Cigány dúré

Vas kanduré Kálm. 2:93.

Cigány moré

Vaskanduré

Duré, dúré,

Papanduré.

Nyr. 4:381.

d) Latin vagy latinos képzők.

A nép közé a műveltektől szivárogtak ezek a képzők; még az ilyeneknek is, mint Bergengócia, Operencia, melyek tisztán népi alkotások, mintául a régen hivatalosan is használt országnevek szolgáltak: Hungaria, Pannonia etc.; mások ismét analógia eredményei, mint bolondikus.

-inus. Az *-ino*-nak másodlagos alakja *-ino*-élő lények neveinek vagy velük összefüggő mellékneveknek képzésére szolgál (gör. *δοχιστ-ivo*-s, lat. *vic-inu*-s). Vö. Gilles, 299. l.

budinus, a harmadik emeleti folyosó legvégén lévő lakosztályban

lakó növendék tréfás neve, a klozet közelségéről. L. (Eötv.-Koll.) E tréfás elnevezés kiindulásául a *οἱ Βουδῖνοι* népnév áll, mely Szinnyei Nyhas.-ban előfordulván, minden magyarszakos tanárjelölt előtt csakhamar ismeretes lesz.

-ikus. A klasszikus *co* képző meghosszabbított alakja *ico* sok nyelvben nagyon kifejtett és a görögben s latinban mindenféle tőhöz hozzájárulhat; tehát gyakori, *ἀνδρο-ικός*, *urb-icu-s*; t-vel kombinálva is, *rus-ticu-s*. Vö. Gilles, 292. l.

bolondikus (ad an.: *lónátikus*, *lunátikus*): bolondos, léha. Nyf. 32:42.

Imbrétikus, Imre keresztnév. Kr. 386.

-ónia. Pannonia-féle *országnevből* önkényesen kiválasztva.

Kukamónia, kuckó, tm. Nyr. 3:518. Látható, hogy a szó első szótagja marad csak meg, az utána tett hangsort úgy választják meg, hogy ismeretlen hangzás mellett magyar tréfát is adjon (t. i. *kuka* = néma).

Matyónia, Matyóság. Nyf. 16:17. *Κυκκαλονία - Κυκκαλονία = Κυκκαλονία*

Palócónia, Palócság. Nyf. 16:17.

-úcius. Különféle nevekből kikövetkeztetve, mint Paphnucius, Konfúcius.

Szent *Maflúcius!* fölkiáltás = micsoda maflaság. »Milliárdos kisasszony« c. operette-ben (Magyar Színház 1906. évi téli műsorából).

Zsidónak veszem e gn. képzőnek nézett végét:

Mordias, Kr. 388. Vö. Kr. Tsz. *Mordáj* ember: erős, bátor, haragos ember. *Mordias* v. *morgyias*: *mord*, iszonyú. Vö. azonkívül a szombatosok felekezetét Erdélyben s e bibliai neveket: Ézsaiás, Jeremiás, Heródiás stb.

Végül határozottan a francia *esque* ragasztódott a *mod. fr.*

nyomoreszk L. (Lőcse, bpesti egyet.) szó tövéhez. Kiindulásul a művelt társalgásban gyakran használt *arabesque*, *romanesque* (Vö. Rostand: *Les romanesques* c. darabját, mely nem rég jött divatba) szavak szolgáltak.

C) Értelmetlen szavak.

Harmadik alosztályul a III. csoportban azokat a leginkább találós mesékben előforduló különös alakú szavakat csoportosítom, melyek vagy egészen érthetetlenek (sokszor csak nekem) vagy oly alakúak, hogy az első két hang a kitalálendő szóéval egyezik, a többi pedig szeszély alakította különösség.

Jabrancsi (Kosztá) János, gn. Nyr. 33:535.

Fitykalócsa, (góc alja) a kemence hátulsó felén levő ülőhely, tm. Kr. 350.

Fittyfiritty, mák, tm. Fè' lâbon â' *fittyfiritty* | Ezer juhót eöriz. Ethn. 2:110.

Fütyürütyü, sikálló, tm. Nyr. 15:44.

gógafacsaros, füst, tm. Kr. 351.

gyiptus, *gyaptus*, *gyaptalléros*, Fényes farkú, na' jjátékos, puska, tm. Ethn. 2:220.

hebehurgya, kalán, tm. Kr. 350.

kalafitye, kalán, tm. Nyr. 2:468.

kantafória, kanál, tm. Nyr. 3:518.

kotyamotya, főzőkalán, tm. Nyr. 2:90.

kuttykurutty, kuckó, tm. Nyr. 2:90. Vö. kukamónia.

letyepitye, darázs, tm. AGy. 2:363.

mánéfaras, macska (?), tm. Nyr. 3:518.

nyihahaha, lószőr, tm. A ló nyerítése után. Körü'-körü egy görbe fa, Közepibe *nyihahaha* (t. i. lószőr). (Szita.) Ethn. 2:111.

sütyürütyü, sut, tm. Nyr. 7:133.

Tülibógyi, gn. Kr. 388. Vö. *Galabógyi* gn. uo. és Kr. Tsz. *galagógyi*, *gelebógyi*, *gülbógyi*, nehéz felfogású, féleszű forma ember.

váramüre, macska, tm. Kr. 350. Talán: *vár* és *mi*?

IV.

Elvonás.

A szóképzés e fajtájáról (vö. TMNy. I. 373, Simonyi NyF. 11. sz. és Szinnyeai Nyhas³⁾) csak azt jegyzem meg, hogy nemcsak igéből választ ki tövet, hanem néha névszóból is és hogy az igéből is szokatlanul sok képzőt vág el.

a) Igékből.

Bibirka, gn. Kr. 388. Vö. Kr. Tsz. *bibirkálni*: matatgatni. Be bibirka ember vagy!

Buk, gn. Gyerekkorában sokat fürdött s szeretett *bukdácsolni*. Nyr. 10:143.

Csirip István, gn. Fecseg, mint a veréb. Nyr. 10:192. Csiripel, *csirip*, sip. Nyr. 34:325.

Dérenduz, gn. Kr. 388. *Derenduca*. Vö. *dérendócia*; nászt kísérő lármás teketóriák; *derenducázik*: nagy zörgéssel menjen a rossz fakószekérrel. Ugyan *derenducáznak*.

Heble Varga, gn. Mert *hebletyül*, hadarva beszél. Nyr. 7:142.

Kikukucs, zsidó gn. Ablakán kukucsál ki. Nyr. 9:143. *Kukucs* zsidó, gn. Nyr. 13:333. *Kukucska*, zsidó gn. Kiváncsi és mindig kukucsál egy kis gömbölyű ablakon, amelyik a bótyján van. Nyr. 7:142.

Mamuk, gn. Kr. 388. Vö. Kr. Tsz. *mamuszkol*, majkol, mamókál: nagy lassan, majszogva csinál valamit.

Bolond *Marcing*, zsidó gn. Nyr. 3:431. Alapszó: Marci? mar-cangol, marcingú?

Neszere, gn. Kr. 388. Vö. Kr. Tsz. *Neszere* = szeles, futó eszű: *neszet*, *neszetel*, *neszet*: zajt csinál. (*Neszereg?)

Nyevere, gn. Kr. 388. Vö. Kr. Tsz. *Nyevere*: minden lében kalán; kényes, gyáva.

Nyúka, *Nyúkó*, gn. Nagy, hosszú ember. Nyr. 5:46. Vö. nyúlik, nyúlkál.

Pityër, gn. Nyf. 33:32. Pityërég-ből. De vö. Pityëri táti (< Fischer).

Porosz (Kis veres-), gn. Mert poroszkálva jár. Nyr. 5:526.

Povëda, gn. Sokat beszélő. Nyf. 33:14. Povëdál.

Sétafita, gn. Nyr. 4:431. Sétafitál.

Tapics Szatmári, gn. Gyerekkorában sokat tapiskolt a sárban s azután is ha beszélt, mindig úgy járt a lába, mintha sárt taposott volna. Nyr. 8:382. (?)

Tászigá, gn. Há mégy, jobbra-bárra dülöng. Nyr. 5:286.

b) Névszókából.

Figu, gn. Ez olyan figurás szóllású ember. Nyr. 2:525.

Guli, gn. Nagy termetű gyerek, aki úgy tűnt föl társai közt, mint egy *Guliver* a törpék közt. Lef. Vö. becéző -i befolyása!

Kandal, gn. Mivel fagyos volt s mindég a kandalló mellett ült. Nyr. 10:141. (?)

Máruccse, tréfás esküdözés. Nyr. 33:420. (Mária úgyse..).

KIRÁLY.

Olyan örömmel olvastam Horgernek a *király* szóról írt szép cikkét, hogy már azért is kívánok egy pár megjegyzést hozzáfűzni, hogy mások figyelmét is fölhívjam rá. Amire Simonyi évekkel ezelőtt egy beküldött kérdés alkalmából egy pár sorban felelt, arra most H. egy egész, gondosan megírt cikkben felel, arra a kérdésre ugyanis, hogy mikép lehetett a szláv *kral'v*-ből *király*, holott *bratz*-ből *barát*, a *klasz*-ből *kalász*, *plašt*-ből *palást* lett, s hozzátehetjük még a következő példákat: *brazda* > *barázda*, *hrakati* > *harákol*, *kračunz* > *karácson*, *mlato* > *maláta*, *prazna* > *parázna*, *pražiti* > *parázsol*, *vratič* > *varádics*, *vražiti* > *varázsol*.¹ Simonyi érdeme, hogy rámutatott arra, hogy a *király* szavunk alakja, amely annyira kirí különben a rokon esetek közül, meglepő voltából sokat veszít, ha tekintetbe vesszük, hogy *kērály* mellékalakja is van, de jellemző arra a nagy

¹ A *harákol* és *varádics* szavakra tett megjegyzéseimet l. Asbóth Néskoljko zaměčanj 34. l. 2. jegyz. és 36. l. 4. j. = Izvēstija otdél. russ. jaz. VII. 4:279 és 281.

sietségre, amellyel mindössze 10 soros feleletét írhatta, az a tény, hogy ezt a *kěrály* alakot nem régibb forrásból idézi, mint XVII. századból, pedig alig egy évvel azelőtt jelent meg saját folyóiratában a Königsbergi töredék szalagjainak szövege, amelyben kétszer (a 16. és 37. sorban) találkozunk a *keralcuoc* alakkal, l. Nyr. 24:113. k. Horger már nem szorul ennek fölemlítésére, hisz kezében van az Oklevélszótár, amely jóval régibb időből közli az *e-s* alakot, de ami a fő, H. az egész kérdést kiemeli abból a szűk keretből, amelybe beleszorították, mikor csak más szláv eredetű szavainkkal hasonlították össze *király* szavunk alakját és szépen kimutatja, hogy egy várt **karály*-ból tisztán magyar hangtani fejlődés következtében lehetett *kěrály* és végre *király*, sőt hogy a fennen követelt **karály* épen nem olyan alakulat, amely a magyar ajaknak mindig és mindenütt megfelelt. Most, igaz, csak egyes nyelvjárásokban tapasztaljuk, hogy ilyen helyzetben az *a* a rákövetkező ajaktalan *á*-hoz hasonul: *apa* de *ápám*, *anya* de *ányám* stb. stb., de H-nak van bátorsága épen az idézett *kěrály*-féle alakok általános elterjedésére való tekintettel föltenni, »hogy az *á* nemcsak egy nyelvjárásunkban, hanem többé-kevésbé mindenütt éreztette ezen asszimiláló hatását«, l. fönt 413. l. H. e föltevését más szláv eredetű szavaink is támogatják. Rég ismert dolog, hogy a szláv *obrazz*-nak a magyarban *ábráz* (*ábrázat*) felel meg, újabban pedig kimutattam, hogy az *eszkába* jelentésben, de alakban is annyira megfelel a szláv *skoba* szónak, hogy lehetetlen a két szó azonosságában kételkednünk és hogy az *eszkába* *á*-ja olyan alakokban (*eszkábát*, *eszkábáz* stb.) keletkezhetett csak, amelyekben a szláv *o*-ból lett *a* *á* elé került, Nyr. 32:268—270; épígy lett a szláv nom.-accus. *postaty*-nak megfelelő *pásztát*-ban az első *á*, l. *pászta* cikkemet Nyud. 1:79. k.; csakis így értjük a rövid *e*-vel hangzó szláv *perína*-ból lett *párna* szóban is az *á*-t, amely bizonyosan eredetileg a *párnát*, *párnáz*-féle alakokban keletkezett. l. *párna* cikkemet uo. 277. l. De hogy az *a*—*á* egymásután mennyire nem felelt meg mindig és mindenütt a magyar ajaknak, azt a két hangnak néha található disszimilációja is mutatja; míg ugyanis szláv *o*-nak a régen átvett szavakban *a* szokott megfelelni, *á* előtt ugyan csak már régen átszármazott szavakban többször *o*-t találunk: *košb*-nak *kas* felel meg, de *košarz*-nak *kosár* és ép így mondjuk *kovács*, *mocsár*, *pogány*, pedig az utolsó három szóban az *o* előtt vagy után hangzó ajakhangú mássalhangzónak aligha tulajdoníthatunk valami hatást (vö. *popz* > *pap*, *bobz* > *bab* stb. stb.). Hogy az *á* előtt ejtett *o* *e* szavakban *a*-ból lett *e* vagy esetleg az *á* hatása alatt megőrzött régi *o*, az szorosan összefügg azzal a vitás kérdéssel, vajjon a szláv *o*-t a magyarok ajakműködéssel ejtett *a*-nak ballották-e vagy tiszta *o*-nak, aminek fejtegetésébe ezúttal nem bocsátkozhatom. Én csak annyit mondhatok, hogy az épen említett esetekben az *á* előtt hangzó *o*-t az *á* hatásának tulajdonítom, de hogy más esetekben igenis *á* előtt is *a*-t találunk a magyarban szláv *o*-val szemben: *garázda*, *kalács*, *kapál*, *lapát*, *szakács*. Hogy *a*—*á* egymásutánból igenis magában a magyar nyelvben is keletkezhetett az *o*—*á*, azt kétségtelenné teszi

előttem a *hambár*-ból lett *hombár* mellékalak és tárgyalása közben említett más esetek, l. Nyr. 31:193;¹ így magyarázom a *peharz*-ból lett *pohár* o-ját is, mert *e* helyén nyílt *e*-t vagy *a*-t kellene várunk, vö. *čeljadъ* > *čseléd* és *család*.

Én tehát csak helyeselhetem és saját tapasztalataimmal megerősíthetem H. állítását, hogy az *a*, ha ajaktalan *á* következett rá, könnyen megváltozott — országszerte, de az apró részletek között találók egyet-mást, amire észrevételem van és mivel cikke megérdemli, hogy újra meg újra visszatérjünk rá, ki kell belőle lehetőleg mindent kiszöbölni, ami helytelen.

H. szépen mutatja, hogy *á* előtt álló *a*-val *ě* és *i* váltakozik (*arány* > *ěraný* > *irány*.) a *kěrály* > *király* esetében, no meg a *lěány* > *liány*-félében is, hiányzik a legrégibb fok, az *a*-s alak; ehhez pedig H. azt a különös megjegyzést fűzi: »E két utóbbi szó példája még azzal a tanulssággal is szolgál, hogy az *á*-nak ezen asszimiláló hatása már nagyon régi, legalább is ezer esztendőse«. Én ezt nem értem: most Krisztus születése után az 1907-ik évben élünk, megtudja-e H. mondani, hogy 907-ben akár a *király* akár a *leány* szó milyen alakban volt meg a magyar nyelvben? Kit hí majd föl tanúságtételre, ha számon kérjük tőle a jelenségnak ezt a »legalább is ezer esztendőse« korát?! Nyilvánvaló, hogy itt valami elragadta a szerző tollát. De ennél nagyobb hibának tartom azt, hogy úgy tünteti föl a dolgot, mintha a *király* szó régenté *királ*-nak hangzott volna tiszta *l*-lel és csak jó későn keletkezett volna magában a magyar nyelvben az *ly*-es alak: »A szóvégi *l* > *ly* változás is már elég régi, de az előbbinél mégis újabb, mert csak a XVI. század elején kezdődik« (uo.). Az Oklevélszótárban már a XIV. sz. elejétől fogva találunk *ly*-es írást, a »XVI.« tehát toll- vagy sajtóhiba XIV. helyett, de a főbajon ezzel a helyreigazítással nem segítünk, mert kétségtelen, hogy abban az időben, amikor a magyar átvette a szót a szlávoktól — Horger a *király* szónak **král* > **karál* fokokon átment *kěrály* alakját már ezer évnél idősebbnek tartja! — semmilyen szláv nyelvben nem hallhatott tiszta *l*-lel ejtett alakot, a *király ly*-e nem is tekinthető a magyar nyelvben keletkezettnek.

Végre még egy egészen apró apróság. H. »nagyon tanulságos«-nak találja, hogy a *parlag*, *csardak* szavak első *a*-ja *ě*-vé változott, »mihelyt a második a valamilyen oknál fogva *á*-vá változott«, akkor azt mondja, »azonnal megszülettek a moldvai csángóknál a *pěrlág* és *csěrdák* alakok« (413). A *csardak*: *csěrdák* tanúságát lerontotta már Simonyi szerkesztői megjegyzése: »Vö. oláh *cerdac* 'erkély' stb.«, nem is szólnék külön róla, ha nem tartanám egészen más szempontból tanulságosnak, mint H. A MTsz.-ban mindössze ezt olvassuk róla: »*Csardak*, *csěrdák*: 1. *csardak*: hajón levő házikó (Szeged, Csaplár Benedek); 2. *csěrdák*: pitvar (Moldvai csáng.; Nyr. X. 204)«; semmi sem vall arra, hogy a két alak a magyar nyelvben egyáltalában összefügg egymással, hogy az egyik alak a másikkól, az egyik jelentés

¹ A 194. l. első sorában az idézetben Nyr. 28:439. kk. olvasandó.

a másiktól a magyar nyelvben fejlődött volna. Nagyon kis utánajárással megtudhatta volna H., hogy *csardak* a szerzből, *csërdák* pedig az oláhból származott, a magyar nyelv életében tehát egymástól mérően elkülönített két szó volt mindenkor. Aligha lehet más a viszony a *parlag*: *përlág* közt; igaz, nem tudom a *përlág* á-ját megmagyarázni,¹ de nagyon is értem, hogy a moldvai csángók az oláh *pîrlog* gal szemben nem *par*-nak, hanem *për*-nek ejtik a szó elejét.

Végre hadd említsem az idők jeleként azt a kijelentést, amely szépen illett volna H. tartalmas cikkének befejezéséül (most még az *l > ly* változásáról szóló kétsoros mondatocska következik rá, amelynek a *király* szó fejtegetésénél nincs semmi keresni valója); H. a *kërály > király* fejlődéséről így nyilatkozik: »a benne mutatkozó *ë > i* hangváltozás csak szórványos ugyan, de mégis törvényszerűnek mondható annyiban, amennyiben ez is egyik jelentkezése a magyar nyelv ama régi, már a XIII. sz. óta megfigyelhető hajlandóságának, hogy a magánhangzókat, a hosszúakat és rövideket egyaránt, egy fokkal zártabbra változtassa«. ASBÓTH OSZKÁR.

A MÉLTÓSÁGNEVEK SZÖRENDJE.

A Budapesti Szemlének idei áprilisi füzetében *Báró Kemény Zsigmond* címmel egy levél jelent meg, melyet *Elemér Tárcaíró dr.* írt a szerkesztőnek. Az *Ujság* ugyanis Gyulainak egy cikkében kiigazította a báró Kemény Zsigmond nevet Kemény Zsigmond báróra; Gyulai tiltakozott ez ellen »s kijelentette, hogy a *Kemény Zsigmond báró* szórendet sem a hagyomány nem igazolja, sem a nyelvészet, csak a Rákosi Jenő önkénye.«² Elemér úr pedig a tárcaíró könnyedségével akarja neveltségessé tenni a méltóságnévet hátratevő írókat s azt hiszi, hogy egy analógiás sornak erőszakos egybeállításával mindenkit meggyőzhet állításainak igazságáról. Nagy tréfásan arra biztat, hogy ha már *Széchenyi István gróf*ot ír valaki, változtassa meg valamennyi foglalkozást jelentő vezetéknev helyzetét; mondjanak hát akkor *Ferenc Deák*ot, *József Katonát* s így tovább; változtassák át Tündér Ilona nevét Ilona tündérre, Szent Istvánt István szentre! Ezen a kedves tréfálkozásán kívül a Szűrszabó Kis Péter-féle nevek analógiájával akarja bizonyítani a gróf Széchenyi István-féle szórendnek egyedül üdvözítő voltát.

Korántsem akarok ezekkel a tréfás elmesuttatásokkal vitatkozást kezdeni, még kevésbbé akarom az *Ujság* eljárását védelmezni, csak egyetmást szeretnék megjegyezni erre a szórendi kérdésre s ezzel együtt Szily Kálmánnak a Nyelvtudományi Társaságban előadott felolvasására is, melyben a *mágnáscím*nek szintén előrehelyezését követeli.

¹ Talán sajtóhiba azon az egy helyen, ahol közölve volt. A szerk.

² Budapesti Szemle CXXX:127.

Legelőször is határozottan állítom, hogy a báró, gróf, herceg címnek előrehelyezése indoeurópai szokás; a latin hivatalos iratokban természetesen a név előtt állott a cím; a címekkel együtt a szórendet is nyugatról kaptuk; nyugati módra nevezték magukat azok, kik a címeket kapták s természetes, hogy a nép így tanulta el azoktól, akiktől először hallotta. Épen az volna a különös, hogyha azok a történetírók, kiket Szily Kálmán felsorol, olyan esetekre akadtak volna forrásaikban, melyekben hátul van a mágnáscím.

Az új kifejezés mód ráragad a népre a műveltek beszédjéből, még akkor is, ha nem támaszkodhat analógiára. Nagyon sok példát lehetne erre felhozni. Idegen népekkel nem érintkező vidékek nyelvjárásában jóformán minden botlás, minden magyartalanság ezzel magyarázható.

Kétségtelen továbbá az, hogy már a Debreceni Grammatika idejében, tehát a XVIII-dik század végén mondták ezt a szórendet is: *Forgáts gróf*. A magyar szórend történetéről írt könyvemben, 1900-ban, én is figyelmeztettem a szórend kérdése iránt érdeklődőket arra, hogy a Debreceni Grammatika is foglalkozott a méltóságot jelölő nevek szórendjével s egyúttal közöltem a Grammatikának ebbeli vélekedését. Az egészből nem az a fontos, amit Szily kiemel, hogy »a Debreczeni Grammatika... mindent, nemcsak a grófi czímet, hanem még a tisztséget, hivatalt is a vezetéknév elé kívánja tétetni, tehát így: Gróf Forgáts, Cardinalis Szétsényi, Generalis Mészáros, Kapitány Szentiványi stb.«,¹ hanem sokkal fontosabb az, amit a Grammatika továbbat mond: »Való ugyan, hogy egy darab időtől fogva kezdik így is mondani: Forgáts Gróf, Szentiványi Kapitány, de ez a Magyar Nyelv' nem tudásából származott hiba.«

A Debreceni Grammatikával tehát csak azt bizonyíthatjuk, hogy abban a korban már mondták ezt is: *Forgáts gróf*, s feljegyezhetjük, hogy ezt a szórendet elítéli a Debreceni Grammatika; de a szórend helyességére nem fogadhatjuk el döntő bírónak; épen így az sem bizonyítja a gróf Forgáts-féle szórendnek helyesebb voltát, hogy Verseghy azt tartotta helyesebbnek s a Forgáts gróf-féle szórend helyességét nem bizonyítja az, hogy Gyarmathi Sámuel szerint az a helyes. Mind a három igen tiszteletre méltó tanu, de véleményüknek az idézésével csak azt állapíthatjuk meg, hogy már a XVIII-dik században sem tudtak megegyezni ebben a kérdésben.

Lássuk most már, melyik szórend a helyesebb, melyik a magyaros!

Szily Kálmán arra az eredményre jut, hogy »a keresztnév... a kristály magva s e köré — eléje s utána — rétegeződnek a többi névhatározók: *eléje az átöröklődők s utána az át nem öröklődők*«, s örömmel veszi észre, hogy véleménye teljesen megegyezik a Verseghyével.

Elismeri azonban, hogy abban az esetben hátul kell tenni a *gróf* szót, ha a szóban forgó grófot a többi gróftól kell megkülönböztetni.

¹ Magyar Nyelv, I. 59.

»Helyes tehát mind a két kifejezésmód s mind a kettő megfelel nyelvünk szellemének, csak hogy amaz [a cím előretétele] sokkal általánosabb, egyetemes érvényű fölfogáson alapszik, emez pedig egy szűkebb — mondhatnám helyi érdekű — fölfogásból indul ki. Szó sincs róla, hogy az egyik magyarosabb lenne, mint a másik. Egyformán magyaros mind a kettő. Csakis az a kérdés, melyik fölfogás és melyik írásmód felel meg jobban irodalmi nyelvünk szükségleteinek?»¹

Majd felsorolja Szily azokat a válaszokat, melyeket az ország különféle vidékeiről gyűjtött össze s kimondja, hogy »a magyar nép nagy többsége valahányszor az egész nevet említi, a név elé teszi a mánás-czimet, s ettől csak az esetben tér el, ha éppen a keresztnévet különösen hangsúlyozni akarja, pl.: »Az öreg Eszterházy Miklós gróf idejében;«...»²

Végül »netáni kérdezősködéseket megelőzendő« a *lovag* címre is megjegyzi, hogy ha »átöröklődő cím, mint Ausztriában, akkor ez is a név elé jön«³ máskülönben utána.

Csak a szegény *doktor* cím nem fér el a szabályába, pedig milyen szép volna, ha az is beleférne! Megengedi tehát, hogy ezt a név után tegyék, amde mégis okos dolognak tartja, ha a név elé teszik sokan, mert ezáltal meg lehet különböztetni a többi *doktor*t az orvosdoktoroktól. (Hogy különböztessük meg hát akkor az egyalakú, de különböző jelentésű szavakat, például a három *ár* főnevet?)

*

Hogy vélekedjünk hát a dologról?

A névnek magja kétségtől a keresztnév, például *János*. Ez elé került a vezetéknév, mint jelző, azért, hogy a sok Jánost meg lehessen különböztetni, így lett az egyik Kovács János, a másik Molnár János, Nagy János, Kis János és így tovább. A vezetéknév nem csak az egyes embernek, hanem gyermekeinek is vezetékeve lett, tehát családi tulajdon, még pedig úgy, hogy feltétlenül és mindig a keresztnév előtt mondták a magyarban. Ezen elnevezések megállapodása óta a gyermek születésével örökli az apja vezetéknévét s hogy egy és ugyanazon apának több gyermekét megkülönböztessék, különböző keresztneveket adnak nekik. Így lesz például Molnár Jánosnak egyik gyermeke, aki már születésével kapja a Molnár nevet, Molnár Pál, a másik Molnár Imre, a harmadik Molnár Erzsébet és így tovább. Tehát, hogy az egynevűeket, a Molnárokat megkülönböztessék, adják nekik a Pál, Imre, Erzsébet nevet. Ez is megkülönböztetésül szolgál tehát s mégis utóbb teszik, természetesen az ősi analógiát követvén; a kiejtésben is a vezetéknévet hangsúlyozzuk s a keresztnév csak akkor kap hangsúlyt, ha a vezetéknév olyan hosszú, hogy egymaga betölt egy beszédbeli szakaszt, vagy ha valaki fontoskodva beszél, a vezetéknévet is, keresztnévet is hangsúlyozza,

¹ Magyar Nyelv, I. 110.

² Ugyanott 113.

³ Ugyanott 115.

ha egyenlő vezetéknévű egyéneket a keresztnévvel akar megkülönböztetni.

Mért lehetne tehát épen csak azért tenni hátul a grófi címet, hogy a szóban forgó gróftól kell a többi gróftól megkülönböztetni s mért kellene előltenni a címet azért, hogy az illető grófi családot más úri családoktól, akár csak a hasonló nevűektől is, megkülönböztessük? Mért ne különböztetné meg a mágnáscsaládokat a hátultett cím épügy, mint az előretett?

*

A vezetéknévvel való felruházkor a különböző Jánosok különböző nevet kaptak; minden esetre olyan nevet, amely megkülönböztethette őket; az egyik lett Molnár János, a másik Kis János, a harmadik Nagy János és így tovább.

Ugy-e bár, oktalanság lett volna két különböző Jánost egyformán Molnárnak nevezni, ha a molnárság volt is a foglalkozásuk? Ebben az esetben lett az egyik *Molnár* János, a másik máshonnan kapta a nevét, elnevezték például *Balog* Jánosnak vagy *Nagy* Jánosnak.

Csakhamar bekövetkeztetett azonban az az eset, a család terjeszkedése vagy költözködés folytán, hogy azonos nevű egyének és családok éltek egy helységben. Ilyen esetekben, hogy az azonos nevű, de a rokonsági fokban igen távoleső vagy nem is rokon családokat megkülönböztessék egymástól, még egy vezetéknévet tettek a régi elé, természetesen megint olyant, mely határozottan, szinte egyénileg megkülönböztette azt a családot. Így keletkeztek a sok vidéken nagyon gyakori kettős vezetéksorok. Különösen olyan nevekké történt ez meg, amelyek nagyon gyakoriak voltak, így például Nagy, Kis, Szabó, Balog, Molnár. De az az előtett vezetéknév nagyon is egyéni volt, nagyon is jellemző arra a családra! Hiszen épen azért volt rá szükség, hogy az előbb egyéni, de később általánosabbá vált vezetéknévet ismét egyénivé tegye! Így lettek azután az ilyen nevek: Sarkadi Nagy, Keresztes Nagy, Szürszabó Nagy, Dudás Szabó, Balog Szabó, Rúzs Molnár, Sarki Molnár, Füstli Molnár. Az így nyert újabb vezetéknév aztán a közhasználatban gyakran feleslegessé tette a régebbi vezetéksort; Sarkadi Nagyokat csak Sarkadiaknak, a Dudás Szabókat csak Dudásoknak nevezik, sőt névalírásban is legtöbbször csak kezdőbetűjét látjuk a régebbi vezetéknévnek.

Ha azután egy-egy családnak nagyfokú elágazása folytán szükségessé vált, a nép megint felruháztá előltett, jellemző nevekké ugyanazon családnak egyes tagjait. De, jegyezzük meg, az így előre tett, immár harmadik név megint nagyon jellemző, nagyon egyéni!

A mágnás-címekben bizony nem találunk ilyen egyéni, ilyen jellemző vonásokat! Azokat a címeket nem azért kapták azok a családok, hogy a hasonló nevűektől megkülönböztethessék őket, hanem az uralkodó, az uralkodó család vagy az ország ügyei körül tanúsított buzgóságuk jutalmazásául, kitüntetésül. Hogy a kitüntetésül kapott névben megkülönböztetés is van, az természetes; de hát ez a megkülönböztetés megvan minden névben, ha hátul teszik is.

Azokat a neveket tehát, melyeket egyenesen és pusztán csak a

hasonlónevűektől való megkülönböztetés végett adtak valamely családnak, melyek tehát egyéniek, jellemzők voltak, a keresztnév elé tették s tesszük ma is, de bizony a mágnáscímeket nem ezért osztogatták s különben is olyan kevésbé egyéni, jellemző értékűek, hogy egészen természet szerint a név mögé kerültek sok esetben s bizonyára általában odakerültek volna, ha azoknak a köröknek a nyelvérzéke, melyektől a nép magát a fogalmat megismerte, meg nem hódolt volna az európai hatás előtt.

Erre azt fogják mondani a más nézetten lévők, hogy a Kovács, Molnár s más ilyenféle foglalkozástól eredő vezetéksnevek sem egyénibbek, jellemzőbbek, mint a báró vagy a gróf. Én pedig azt mondom, hogy igenis, abban a korban, amelyben vezetéksnevekké lettek, abban a körben, amely valamely egyént felruházott velük a saját tagjai közül feltétlenül jellemzők és egyéniek voltak, mert máskülönben nem lett volna értelme vezetéksnévül való használatuknak.

A báró, gróf, herceg szavak tehát nem vezetéksnevek, nem a vezetéksnév alkotórészei, hanem magához a névhez szorosan nem tartozó címek, épűgy, mint a doktor-cím.

Én egészen természetesnek tartom, hogy akár már régebben, akár — ha úgy tetszik — a Debreceni Grammatika szavaival élve: »egy darab időtől fogva« a nép a foglalkozást jelölő szavak analógiájára a mágnás-címét is hátul tette, a keresztnév mögé, s ki a megmondhatója, hogy mekkora darab időtől fogva? Hiszen az a báró, az a gróf, az a herceg egészen más életet élt, mint a nép, más volt a foglalkozása, mint a népé, a hadi életben is, a polgári életben is másnak tekintették, épen mert báró, gróf vagy herceg volt s legalább a régi világban nemcsak a címét, hanem vele együtt a foglalkozását, életmódját is örökölte a mágnásfiu az apjának, nem úgy mint a Molnár Jánosok és Kovács Jánosok fiai.

Vajjon nem természetes-e, hogy ezek a címek a foglalkozásnevek analógiáját követték?

Már csak azért sem a vezetéksnevek analógiájára igazodtak a nép nyelvérzékében, mert el is hagyhatták a név mellől a címet s mégis megérthették kiről van szó.¹

Valószínűbb, mert természetesebb tehát, ha a foglalkozásnevekkel való analógiát fogadjuk el s belátjuk, hogy ennek az analógiának teljes uralomra jutását a műveltek nyelvének s a hivatalos nyelvhasználatnak az ereje akasztotta meg.

*

Elemér Tárczaíró dr. azt is mondja, »a mire eddig nem igen hivatkoztak, hogy a legtörzsökösebb alföldi magyar nép, mikor jóízűen beszél az uraságokról, nem *gróf Károlyi Györgyöt* mond, hanem *Gróf Károlyi Györgyöt*; hangsúlyozza a *Gróf* szót, melyet a névhez tartozónak érez, úgy hogy ennél fogva a Gróf és hasonló czímeteket nagy kezdőbetűkkel kellene írunk.«¹

¹ Budapesti Szemle CXXX: 132.

Természetesen, ha már elől mondja a gróf szót, nyomatékka fogja mondani a nép; de mondja is ám így mindenki, ha elől teszi, mert az a szórend csak akkor van helyén ha a feltehető összes Károlyi György nevű egyén közül épen *Gróf* Károlyi Györgyről van szó!

Csak hogy az ám a bökkenő, hogy amikor az irodalom vagy a művelt közbeszéd a mágnásokról szól, a legritkább esetben akarja épen a grófi s a többi címet hangsúlyozni a vezetéknev rovására, mert leggyakrabban mégis csak az egyéni természetű, megkülönböztető vezetéknev a fődolog s így a művelt közbeszéd nemcsak a szórendet, hanem a hangsúlyt is indoeurópai kaptafára szabja s azt mondja: gróf Károlyi! ezt pedig, ugy-e, nem helyesli Elemér sem!?

Még egyet meg kell jegyeznem a Szily-féle szabályra. Nevezetesen azt, hogy olyan nevek is kerülnek a keresztnév elé, melyek nem öröklődnek át. Ezek azok a megkülönböztető, sokszor gúnyos nevek, melyek ráragadnak egy-egy személyre, de nem válnak családi névvé, s mégis elől kerülnek. Mért volna hát az előltétel épen az átöröklődő nevekre jellemző?

*

Azok, akik az előltételt hirdetik, nem szokták emlegetni a *főherceg* és az *örgróf* címeket. Hát ezek nem öröklődnek? Keressenek hát olyan magyar embert, aki helyesnek tartja például a *Főherceg Sándor utca* elnevezést, még ha odatennék is, hogy *Főherceg Habsburgi Sándor*? Épen úgy nem hiszem, hogy a magyar nyelvérzék fel ne háborodnék, ha *örgróf Pallavicini Sándor* elnevezést hall *Pallavicini Sándor örgróf* helyett.

Talán csak nem fogják azt feltenni a magyar népről, hogy a főhercegséget meg az örgrófságot foglalkozásnak tekinti, azért teszi ezeket a címeket hátul, a báróságot, grófságot, hercegséget meg csak pusztá névnek, egyenlő nevű családok megkülönböztetésének s azért teszi elől a címüket? —

Az előltevők fel szokták még hozni, hogy milyen furcsa az ilyen beszéd: *Almássy Györgyné grófné elnöknő*.

Itten a furcsaság nem a szórendben van, hanem legfeljebb a *né* (nő) ismétlésében; de ezt el lehet kerülni. Ha *Almássy grófnét* mondhatunk s nem kell *Almássyné grófnét* mondanunk, ép úgy mondhatjuk ezt is: *Almássy György grófné*, azaz Almássy György grófnak a neje; azért még senki sem fogja azt gondolni, hogy a grófnét Almássy Györgynek hívják, épen úgy, amint ha *Gróf Almássynét* mondanak, nagyon jól tudják, hogy nem a *grófról*, hanem a *grófnéről* van szó.¹ Az *elnöknő* helyett is bátran mondhatni, hogy *elnök*, mert csak *elnöke* annak az egyesületnek, ha asszony is! Ép úgy felesleges a *doktornő* szó alkalmazása is, hiszen nem *doktornőkké* avatják

¹ Utólag veszem észre, hogy már Bartha József hasonló okvetéssel fogta pártját ennek a kifejezőmódnak Nyr. 26 : 297. Vö. a szerkesztő megjegyzését uo. 268.

fel a tudós hölgyeket, hanem doktorokká! S miért volna furcsább, ha azt mondjuk: Almássy György grófné elnök, mint ha azt mondanók: Gróf Almássy Györgyné elnöknő? A furcsaságot tehát ki lehet kerülni.

Összefoglalván az elmondottakat, kimondhatjuk, hogy az előtétel akkor magyaros, ha egyenlőnévű, de különböző rangú egyének vagy családok megkülönböztetésére szolgál, más esetekben az a magyaros, ha hátultesszük a méltóságnevet, a foglalkozásnév analógiájára.

MOLE CZ BÉLA.

NYELVMŰVELÉS.

Kolozsvári nyelvjárás. Nem a nép beszédmódjáról akarok, instálom, szólni, hanem a műveltekét kell ismertetsem. Jelen voltam Kolozsvárt a királyi pártfogás alatt tartott legutóbbi doktoravatáson, s a jogtudományok doktorjelöltjének értekezésében ezek a kifejezések ütötték meg a fületem: »*negativus* eredmény« »*positivus* adatok« stb. Azóta értesültem, hogy ez a beszédmód az egyetem jogászainak és természettudósainak rendes szavukjárása és tiszteletre méltó alaptól indul ki, abból a törekvésből, hogy kerüljük a németességet, s ha már latin szokat kell — nagyobb tudományosság kedvéért — használnunk, éljünk az eredeti latin alakokkal s ne majmoljuk a szócsonkító német sógort. Meghajlok e hazafias szempont előtt s készséggel fogok ezentúl nemcsak Kolozsvárt, hanem »Magyarországon« is műveltek körében ilyképen beszélni: Az *induktívus* úton szerzett tételeket *deduktívus* okoskodások alapjául használjuk. *Absztraktus* kifejezésekkel ne töltjük meg népszerű előadásainkat. A görög ma már csak *fakultatívus* tárgy a gimnáziumokban. A *progreszívus* adórendszer mindinkább általánossá válik. Ebben a mozgalomban nem akarok *aktívus* szerepet játszani. A *konzervatívusok* és szabad-*elvűek* folytonos harcban állanak egymással. Én *szubjektívus* okokból egyik politikai párthoz sem akarok csatlakozni. *Passzívus* ellenállással már többször megmentettük alkotmányunkat. Ki hallott ennél *paradoxusabb* állítást? Ez már mégis csak *abszurdus* vélemény! Az *abszolútus* korszakban sokkal *diszkrétusabb* volt hirlap-irodalmunk, mint ma. A fölolvadó nagyon *monotónus* hangon olvasta föl értekezését. Kifejezései sem voltak mindenkor *precízusak*, különösen a *szinonímus* kifejezéseket nem tudta kellően alkalmazni. Egyébként gondolkodása teljesen *modernus* volt, merészen szállt szembe némely újabb *retrográdus* irányzatokkal és sürgette a *latinus* nyelvnek sikeresebb tanítását. Fölolvasását kis *oktávus* alakban akarja terjeszteni. Az *interurbánus* telefon *akútus* szükségét pótol. Gyönyörű lapom volt, *kvártus* kasszám és egy *kvintussal* megkontráztak! Nem szeretem ezeket az *obszcénus* beszédeket.¹

Azonban elég ebből a *barbárus* beszédből! Ez a nyelvjavító törekvés hibás okoskodáson s a nyelvtörténet figyelembe nem véte-

¹ Vö. »Pár *obscoenus* strophá kihagyásával.« (Szilády Á. Irod. Közl. 7:248).
A szerk.

lén alapszik. Azon alapszik egyrészt, hogy amint *logikus, praktikus, kategorikus, tragikus, komikus, református, unitárius* stb. stb. latin mellékneveknek *-us* végződésüket soha el nem hagyjuk, úgy nem szabad a főtebbi latin mellékneveket sem megrövidíteni s *pozitív, negatív, induktív, absztrakt* stb. alakban használni; másrészt azon, hogy az *-ív* és egyéb végű *-us* nélküli latin melléknevek a németből valók, s helyesebb őket eredeti teljes latin alakjukban használni. A nyelvtörténet ismerője előtt azonban egyik ok sem állja meg a helyét. A nyelvtények előtt meg kell hajolnunk, ezeken semmiféle utólagos okoskodással nem változtathatunk s nincs is jogunk változtatni. Már pedig tény, hogy a latin eredetű mellékneveket kétféle alakban, kétféle forrásból vettük át. Egy részüket (*logikus, református, minuciózus* stb.) közvetlenül a — remekkorai vagy barbár — latinságból, más részüket (*pozitív, negatív, absztrakt, konkrét* stb.) a német irodalmi nyelvből. Ez utóbbiakat azért üldözni, mert német alakok, épen olyan szélmalomharc, mint teszem irtó háborút indítani a *bál, balzsam, billikom, bitang, börze, bős, cégér, cél, cikkely, címer, föld, frigy, fuvar, harc, pisztoly* s százakra menő egyéb német szavaink ellen, vagy azt kívánni, hogy a németes *balzsam* helyett állítsuk vissza régi jogába a latinos *balzsamum*-ot (lat. *balsamum*), a németes *pont* helyébe a latin *punktum*-ot stb. S valóban a kolozsvári egyetem némely természettudósai átok alá vetették a *mikroszkóp*-ot is, s ha olykor-olykor rácsuszamlik a nyelvük, menten *mikroszkópium*-ra javítják ki magukat. Egyikük szerint a *papír* is hibás (ném. *papier*), magyarul csak *papiros* volna a helyes (lat. *papyrus*). Az egyetem almanachjaiban pedig (pl. az 1907/8. I. féléviben) azt találjuk, hogy a jogi, orvosi és természettudományi karoknak nem *dékánjuk*, hanem *decanusuk* van. Pedig a *dékán* szó négyszázéves múltra hivatkozhatik irodalmunkban, mert előfordul már a XVI. század elejéről való Jordánszky-kódexben is (l. NySz.).

De ha mindezzel nem vagyunk képesek fölös buzgalmú nyelvjavítóinkat ferde szokásuktól eltántorítani, s ha a hazafias németgyűlölettel is számolnunk kell, hát föl kell világosítanunk *pozitívus* nyelvművelőinket, hogy az *aktív, passzív, absztrakt, konkrét* stb. kurtitott melléknevek és a *mikroszkóp*-féle főnevek közvetlenül a németből kerültek ugyan hozzánk, de voltaképen nem német találmányok, a kurtitást eredetileg a francia nyelv hajtotta rajtuk végre a maga természetes fejlődése szerint (*actif-active, négatif-négative, microscope* stb.), s a németben az efféle alakok a francia nyelv hatásából magyarázódnak.¹

Ha figyelmeztetésünk pusztában kiáltó szó maradna, s ha a *pozitívus, aktívus, induktívus* beszédmódnak útját állani nem tudnók, megmarad vigasztalásul az a reményünk, hogy ez a kirívó ejtémód csak az idegen szók elkerülésének egyengeti az útját, mert

¹ Az efféle szók végzeteinek fejlődését — Petz Gedeon szíves figyelmeztetése szerint — Wilmanns tárgyalja jól *Die Orthographie in den Schulen Deutschlands* c. munkájában 2. kiad. 1887. 202—245. l. Z. Gy.

minden ép nyelvérzékű s igazán magyaros észjárású ember inkább utána jár e német-latin melléknevek eredeti magyar helyetteseinek, semhogy a mondva csinált latinos alakban használná őket.

De a nyelvjavító törekvésnek még egy hasonló túlzását kell szóvá tennem, amelyet a kolozsvári egyetem Actáiban (1907/8. fasc. 1.) találhatunk. Itt ugyanis azt látjuk, hogy míg az orvosi és jogi karon *szigorlatok* folynak, addig a bölcsészeti és természettudományi kar *szigorú vizsgálatokat* tart. (Vagy tán amazok nem szigorú vizsgálatok?) Kétségtelen, hogy a *szigorlat* szó a nyelvújítás alkotása s hogy erőszakos továbbképzése a *szigorú* melléknévből szintén erőszakkal lefejtett *szigor* főnévnek. De *szigorú vizsgálat*-tá szétterpesztése ma már csak mosolyra indíthat. A *szigor* főnév idestova száz éves már irodalmunkban s a *szigorlat*, *szigorló* (jogász), *szigorlatoz* is annyira elfogadott és életrevaló új szavak, hogy a hosszasdalmas, bár szabatos *szigorú vizsgálat*-tal époly kevésbé fogjuk kiszoríthatni, mint ahogy a *visszhangot* többé sohasem fogjuk Pápai Párizsal ekként nevezni: *erdő vagy völgy szélén szózatnak visszazengése*.

De egyébként még szóképzéstani szempontból is hozhatnánk föl számára — utólag — mentséget. A népnyelvben ugyanis a *szigorú* melléknév mellett találunk *szigorodik*, *szigorog*, sőt *szigorosodik* igéket is, amelyeknek alapszavául mind a nyelvújítóktól elvont *szigor*-t érezzük: *szigor-odik*, *szigor-og*, *szigor-osodik* (I. MTsz.). Még jobban kiemelkedik a *szigor*- alapszó a népnyelvi *szigorkodik* (*szigor-kodik*) 'nyomorog' igében (MTsz.). A *-lat*, *-let* képzőbokor pedig a mai irodalmi nyelvben egy sereg elfogadott új szó révén teljes polgárjogot nyert: *készlet*, *többlet*, *véglet* stb. Hiszen efféléket több mint négyszázötven évvel ezelőtt már legrégibb bibliafordítóink, Pécsi Tamás és Újlaki Bálint uramék is gyártottak volt: *császárlat* imperium, *címerlet* titulus, *kopaszlat*¹ calvitium, *léleklet* halitus stb. (I. RMNy. I. 280). Ha már ők szükségét látták ilyen új képzéseknek, mennyivel nagyobb szükségünk lehetett rájuk nekünk a XIX. századi nagy nyelvgyazdagodás idejében. S ha a *szigorlat*-nak meg nem kegyelmeztünk, társaira is ki kellene mondanunk a halálos ítéletet. Csak legyen, aki végrehajtsa.

Reméljük azonban, hogy a kolozsvári nyelvjárásnak most tárgyalt sajátságai a többi művelt magyarság beszédjének kiegyenlítő hatása alatt előbb-utóbb el fognak enyészni.

Úgy legyen!

ZOLNAI GYULA.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Nyék. Révai Miklós gramatikájának most megjelenő III. kötetében előfordul a *nyék* szó 'ferarium', vadaskert jelentésében (a kiadás 233. lapján). Révai megjegyzi, hogy régi szó s hogy tkp. a. m. »spatium interclusum, aliquid cavitati simile, intercapedo,« és ebből

¹ A NySzótárból kimaradt.

magyarázza az *árnyék* és *környék* képzőjét. Eszerint már most négy egymástól független adatunk van a 'vadaskert, (elkerített) erdő' jelentésre (amelyről Herman O. tudni se akar *A nyék* c. cikkében, MNy. 1:24), ha föltesszük is, amit H. O. olyan nyilvánvalónak tart, hogy Arany Garay nyomán használta így (Arany azt mondja a szóról, hogy »régi« s nem hivatkozik Garayra). Ez a négy adat: Révaié, Garayé, egy népnyelvi szegedi adat (»folyó mellett fekvő erdőt jelent« Nyr. 30:387) és egy népnyelvi sárközi adat (»nyék: berek« Nyr. 32:463; azt a tájszógyűjtést, amely ezt az adatot hozta, szigorúan megrostálta Kovách Aladár uo. 333—336, de a *nyék* ellen nem tett kifogást¹). Sem ezt az utolsó adatot, sem a hozzávaló szerkesztői jegyzetet nem méltatta figyelmére H. O. — Úgy látszik tehát, hogy a *nyék* eredetileg általánosabb jelentésű volt, talán általában bekerített helyet jelentett, s innen a két konkrét használat: a juhásznyék s a bekerített erdő rész (ez utóbbinak bizonyítására még ötödik adatul említhetjük a Kemenes Ferenc szógyűjteményéből MNy. 2:26 közöltet: 'tisztás az erdőben', noha alkalmasint nem egészen pontos följegyzés). Harmadik használatot is látunk a gyakori *Nyék* helység-névben; ennek a magyarázata is alig telik ki a pásztorok nyekéből. — A *szárnyék* Herman Ottó-féle magyarázatához is (id. h.) szó fér. Herman Ottó előtt »tisztán állott az, hogy a *szárnyék* nem a *szárny*-től ered, mint ahogy ez közfelfogásnak látszott, hanem oly *nyéktől*, melynek szára van«. Ámde először is kétes, bár nem döntő, a többi közt, vajjon a nép csakugyan mond-e ilyen magashangú ragos alakokat, aminők H. O. cikkében előfordulnak: *szárnyékkal*, *szárnyékek*. De meg aztán egy kissé különös volna, hogy azt az alkotmányt *szárhoz* hasonlították volna, s még akkor is inkább *száras-nyék* vagy *nyékszár* lett volna, sőt még inkább *nyék-szárnya*. Sokkal valószínűbb, hogy ez a *szárnyék* azonos a többi *szárnyékkal*, amiket H. O. nem említ: »Alaris: szárnyék« C., »alaris: szárnyéc, szélső; alarius: szárnyéki, szárnyas; szárnyékos: fimbriatus« MA. (a latin *alaris*, *alarius* rendszerint a hadsereg szárnyára vonatkozik; *fimbriatus* a. m. rojtos, szegélyes). »*Szárnyék*: rész, oldal, szárny; szárnyhoz tartozó; szárnyék-sereg: szárnyék-vitézek. A jobb szárnyékat [így] igazgatta. V. [vagy] Szárnyék: perém, prém, rojt, ragaszték; szárnyékos: prémes, rojtos.« SzD. Szárnyék: ala vestis, Kassai. »Szárnyék: bizonyos művek szárnyalakú szélei. *Háztető szárnyéka*. *Öltöny szárnyéka*, melyet kétfelé lehet hajtani. *Süveg szárnyéka*, azaz csákósan álló leffentyűi. *Szárnyékos háztető*. *Szárnyékos csákó*, *régies süveg*, *öltöny*.« CzF. *Szárnyék*: lésza, a vejszének a szárnya (Herman O. Magyar halászat k. 828). Csak szárnyéka érte az essőnek (Csallóköz, Nyr. 1:332), vagyis a széle. Egyébiránt azt ígérte Herman Ottó, hogy »a szárnyékek részletes fejtegetése más alkalomra marad«. Megvállik, más alkalommal jobban tudja-e bizonyítani igazát.

SIMONYI ZSIGMOND.

¹ Most kérésemre azt ígéri K. A. úr, hogy tüzetesen utána fog járni a dolognak.

» *Visszaperdül, mint a gyűrű.* » Arany János ezen kifejezésének különféle magyarázatait hallottam és, ha jól emlékszem, Riedl Frigyes is megjegyezte Aranyról szóló előadásai folyamán, hogy a kifejezés eredete kétséges. Az eddig hallott magyarázatokat én sem tartom kielégítőeknek, mert nem elég szemléltetőék. Döntsék el az illetékesek, nem lehetett-e a hasonlatnak forrása az a gyermekjáték, melyet le próbálok írni.

Nyári napokon, mikor nincsen sár, két gyerek egymással szemben, 15—20 lépésnyi távolságra, leül, lehetőleg síma helyen. Mindegyiküknek van egy-egy spárgából való hurka, melyet lábukra feszítenek. A játékhoz tartozik egy két-három cm. átmérőjű rézkarika is. A játék már most abból áll, hogy az egyik gyerek a lábára feszített hurok két szára közé becsavarja a rézkarikát. Mikor a hurok eléggé megfeszült, akkor a gyerek hirtelen elereszti a karikát. A megcsavart hurok, természetesen a csavarás irányával ellenkező irányban, a karikát erősen megforgatja. Amint a karika a földre esik, a huroktól eredő lökés erejénél fogva néhány pillanatig a forgással ellenkező irányban, a gyerek felé halad, ott egy pillanatra megáll s aztán forgásának irányában hirtelen a szemben ülő gyerek felé indul, »visszaperdül«, aki ugyanilyen módon megint visszagurítja az elsőnek.

Azt gondolom, hogy Arany ebből a játékból vette a Szibinyáni Jankban előforduló hasonlatot. Ez a hitem annál erősebb, mert Békéscsaba, ahol ezt a játékot gyerekkoromban még ismerték s talán most is ismerik, nincs éppen messze Szalontától. Ha pedig bebizonyulna, hogy Szalontán is ismerik azt a játékot, akkor, azt hiszem, a költő kifejezésének forrása sem volna kétséges.¹

SAGULY JÓZSEF.

Dunántúl, Túlادuna. Az önállóvá fejlődő határozóék egyik érdekes példája a dunántúli országrész elnevezése. A *Dunántúl* a mondatban eredetileg csak határozó lehetett, majd egy szóvá forrva főnév: a *Dunántúl*; tehát ekkor már ragokat is kaphat. Pl. egy zalamegyei esperes így írt a Nemzeti Iskolában (1901 jan. 16): *Dunántúlban ismernek.* — — *Dunántúlnak legjelesebb tanítói.* Ugyanígy: *Ijedelem a Dunántúlon* (A Nap 1906. jan. 3). A *Dunántúl déli részeiről* (uo.). Minthogy azonban a szó határozói alkata világos, ez a főnév rag nélkül is állhat határozóul; pl. *H. miniszter a Dunántúl* volt a címe egy napi lap hírének (P. H. 1900 május 1) s ugyanakkor ez a lap így is ír: *Ön kegyelmes úr, túl a Dunán jár.* Egy másik napilapunk egymás mellett használja mint határozót és mint főnevet: *Földrengés Horvátországban és a Dunántúl.* *Ma kora reggel erős földrengés volt a Dunántúl déli részén.* (B. H. 1906. jan. 3). — Ugyanez országrész másik elnevezése *Túlادuna*, elvonás a *túl a Dunán* határozóból s az irodalomban ritkábban fordul elő, a nép azonban ismeri a Duna mindkét partján. Bács megyében mindig túla-

¹ A cikkiró magyarázatát megerősíti az a körülmény, hogy Arany János különben is fölhasználja költeményeiben a gyermekjátékokat. Érdekes pl. a Buda halálában előkerülő *csürcsavarintó*, erről bővebben a Nyr. 21: 95. és 141. lapján volt szó.

dunai borokról, emberekről beszélnek; Eötvös Károly, aki maga is túlادunai szintén gyakran használja. Pl. *Tudta ezt egész Túl-a-Duna* (Utazás a Balaton körül 133. l.), *túl a-dunai magyar* (uo. 223). Sőt megtaláljuk már ez alakot Kazinczynál is: »neki csak az *arca*, *arcám*, *arcád*, *arcája* kell, mert Túl a duna ezt ismeri». (Orth. és neologus, Remekírók képes könyvt. 336. l.)¹

BALASSA JÓZSEF.

Szomoga, zmok. Szatmár megyének Egri nevű községében ismeretes neve egy határrésznek e szó: Szomoga. Jelentését ma már senki sem ismeri, de a *Szomoga*, illetőleg a *Kerek Szomoga* nevű határrészről mindenki tud a községben. Több öreg embertől is kérdeztem, miért hívják így e határrészt, de ők sem tudták megmondani. Végre a nyáron egy 1836-iki oklevélből megtudtam, hogy folyamot jelent (»...egy Szomogán, vagyis folyamon felfelé...«), továbbá, hogy, ha ismeretes volt is még ekkor a szó, de már annyira régies volt, hogy szükségesnek találták a magyarázatot is utánavetni. Erre aztán kíváncsi voltam rá, hogy megtalálom-e a szót a NySz.-ban. Az Oklsz.-ban csakugyan rátaláltam (883. l.) »Szamoga, szomoga: lapályos, vizenyős, kákatermő hely« MTSz.; [locus planus, humidus, cannetum; flacher, feuchter, schilfiger ort]. 1425: Penes quendam Siluam Gyrv-szomoga [-Zomoga?] (Leles Met. Szatmár 8). [Vö. *szamuka* Arany: Elveszett alkotmány I. é. jegyz.; »szomoga a. m. csermely. Avasujváros, Szatmár m. Vozáry Gyula adata az új Nagy Szótárhoz, 1904]».

Régi nyelvelméleinkben, jelesül a Besztercei szószeretben böngészgetve ez az adat akadt szemem elé: »colubra: zomak, zomok kígyó« (1104-ik adat). A Murmelius-féle szójegyzékben szintén ez: »Coluber: zomak kígyó« (1189. adat). Ez egy gyermekkori mesére emlékeztetett, melyet szintén Egriben hallottam, csakhogy az *zomokkígyó*-ról szólt (így, egy *k*-val). Szarvas szerint a *zomokkígyó*ból vált ki a *zomok*, *zömök* melléknév (crassus, vastus, densus, solidus); l. Nyr. 4:399, 14:245 stb.). A losoncvidéki tájnyelvben meg ez a szó járatos: *zmok*, mely Valló Albert szerint tót szó, *ördögflut* jelent. (Nyr. 1904:591).

Kíváncsiságból felnyitottam néhány szláv szótárt. A Bernolák-féle *Lexikon Slavicum*-ban idevonatkozólag ezt olvastam: »*Zmok*, malus spiritus, specie madidae prorsus avis pingi solitus: ein böser Geist, den man sich in Gestalt eines völlig naszen Vogels vorstellte: gonosz lélek, egy egész nedves madárnak formájában képzett. Usus. *Mokri gato zmok*, totus madidus, völlig nasz, egészen (tetőtől fogva talpig) vizes. *Zmokli* = pluvia madefactus, megázott. *Zmoknút*, megázni az esőtől. *Zmoknuttí*, öszve-ázás«. Loos [J. Magyar-német-tót-szótárában: *Zmok*, manó, sárkány, lidérc. *Zmoknút*, megázik. *Smoklit sa*, pityereg; ázik. A Csopey rutén szótárában: *zmoknuti* megázni. Miklosich: Etymologisches Wörterbuch der Sl. Spr. »*smokü* 1.: (altslov.) *smokz*, schlange, bulg. *smok* grosse schlange; čechisch, polnisch, kasubisch

¹ A *túlادunairól* l. Négyesy, Szarvas és mások fejtegetéseit a Nyr. 20. kötetében, a *dunántúli* történetéről Steuer J. Nyr. 21:27. — A szerk.

snok drache; weissrussisch *smok* drache im märchen; russisch *smokz* dragon de mer; *smokz* für regenbogen Izv. 2. 186. — litauisch *smakas*. — »*Smokū* 2.; neuslov. *smok* obsonium, *smuk* mehlmuß« stb. — »*smuga* neuslov. strich, obersorbisch *smuha*, niedersorb. *smuga*, streifen«. — »*Smukū*: bulg. *smuk* wasserhose, *smuča* saugen«; — »*smūk*-.: neuslov. *smuka* das dahingleiten«.

A *zmok* és a *zomok* szó tehát ez adathalmaz tanúsága szerint azonos. Jelent ördögfiut, manót, sárkányt, kígyót és lidércet. A Bernolák szótára szerint pedig oly gonosz lelket jelent, melyet egy egészen nedves madár alakjában szoktak képzelni. Az alapjelentés tehát a *vizes*, *nedves* lehetett, mert e kifejezésben: *mokri gato zmok*, már csak *vizeset*, *nedveset* jelent, továbbá, mert különböző alakulatain a *vízesség*, *nedvesség* képzete az uralkodó.

Ebből látható, hogy a *szomoga* összefüggésben van a *zmok* szóval, jelentése: vizes, nedves, esőtől megázott hely, mint az Oklsz. illetőleg a MTsz. magyarázza. De erre mutat ez a név is: *Kerek Szomoga*, mert a »folyam« mint az említett oklevél értelmezi, nem lehet kerek. E magyarázat tévesen is kerülhetett oda, t. i. félreértésből, mert az oklevelet nem egriek, hanem a Kurián szerkesztették. Az említett határrészen pedig híre sincs folyónak, legfőljebb ároknak, mert az illető határrész csakugyan vízenyős, mocsaras terület, mint az egri határ több része. Ilyenféle összetétel az Oklsz.-ban idézett »Gyrwszomoga« szó is, melynek jelentése szintén lehet *kerek*, *vizenyős terület*. S érdekes, hogy ez is Szatmár megyéből való. A *szomoga* és *zmok*, ill. *smuk* összefüggését még valószínűbbé teszi Arany J. adata: *szamuka*.

A *zmok* és *zomok* szónak eredeti jelentése: kígyó, sárkány, lidérc nedves madár alakjában képzelt gonosz lélek. A *zomokkígyó*, ill. *zomokkígyó* meg olyanféle összetételnek látszik, mint: *zeccelszék*, *felebarát*, sőt: *sárkánykígyó*. Ez utóbbi értelemben használatos az említett mesében.

CSÜRY BÁLINT.

Tájszókról. Rágós. A *porhanyónak*, *omlósnak* ellentétes fogalmára szolgáló kifejezés. Vén lehet ez a *liba* (Orosházán az öreg lúd is *liba*); nagyon *rágós* a töpörtyűje. A szótárak nem említik, pedig általánosan ismert kifejezés erre mifelénk. [A MTszban megvan. A szerk.] — *Szárazatlan*. Házmeszelés alkalmával hallottam a meszelőnőtől: ennek a falnak az alja még *szárazatlan*.¹ Nyilván azt akarta ezzel mondani, hogy a meszelés nem száradt még meg egészen. — *Gyűvés*. A fák gyökérhajtását ezzel a szóval jelöli Orosházán a nép. »Sok a *gyűvése* ennek a barackfának; elhúzza az erejét.« A Tájszótár nem említi ezt a kifejezést.² — *Fölházastani*. Falusi leány a cselédünk, ki még sohasem tartózkodott városban. Ettől hallottam arra a megjegyzésemre, hogy olyan hideg a víz, hogy szinte ihatatlan, ezt a feleletet: ha túlságos hideg, hát akkor *fölházastom* egy kis friss

¹ Száradatlan?

² Megvan, sőt éppen Orosházáról; 1. *jövés*!

A szerk.

A szerk.

Erst in dem .

(langyos) ártézi vízzel. Tehát a folyadékok keverését Orosházán: földhásztításnak mondják. Másutt nem hallottam még ezt a népies kifejezést. — *Látomtól látomig.* A megváltozott munkáviszonyokról beszélgetve ezt mondta egy orosházi kőműves: »Isten ments, hogy ma már a segéd 6 óra után is dolgozna! Tetszik tudni, az én időmben, mikor mint segéd dolgoztam, 80 krajcár volt a napszám, dolgozni meg dolgoztunk *látomtól látomig.*« Meg akartam bizonyosodni az eddig ismeretlen szólas jelentményéről, megkérdeztem, hogy mi az: látomtól látomig? »Napkeltétől napnyugtáig,« volt a felelet. Mondják-e ezt máshol is? A MTsz-ban nincs meg. — *Szurkapiszkál.* A Magyar Tájszótár ezen kifejezésre vonatkozólag azt kérdezi, hol használatos? A napokban Orosházán hallottam: a szomszéd folyton-folyvást *szurkapiszkálja* a gyereket. BÉRCZI FÜLÖP.

Személynevek mint köznevek Tolnai Vilmos kitünő értekezéséhez s a szerkesztő adalékjaihoz (Nyr. 28:1—9.) én is járulhatok két adattal. *Lázár* = beteg. »Nincs nyugtom az ágyban! mondá [Apor István] Ilka asszonynek [!], aki gyöngéd aggodalommal feddé, hogy minek kelt még föl *lázár* létére?« Jókai: A Damokosok 95. (Nemz. kiad.) »Ha te kiküldözted a várból az én *lázaráimat*, nekem odalenn a faluban kellett őket fedél alá tennem.« Jókai: A löcsei fehér asszony 3:17. (1884.) — *Slikk* = vak. Egy ismerősöm értesített, hogy Szegeden hallotta (kérdés, hogy népies használatú-e?): »Az egyik szemére *slikk.*« Ez tehát Schlick Ferenc gróf, osztrák generális, nevéből származik, aki 48-i szabadságharcban osztrák részről részt vett s fél szemére vak volt. Vö. [*vakslík, vakslí* Nyr. 20:405. A szerk.] BARANYAI ZOLTÁN.

Oda terem. A terem ige mellett használt latívusi szerkezetre (Nyr. 35:384.) a votják nyelvből is idéztünk példát. Pótlásul megjegyezzük, hogy ez a szerkezet a rokon nyelvek közül az osztjákban is ismeretes. A déli osztjákban a *tív-* ige mellett (a. m. születni, támadni, Patkanow, Irtisi-osztják szótár 166.) szintén latívus használatos: *tegèt' söt xöt, togüt' söt xöt tivan* 'itt is, ott is száz ház keletkezzék' (tkp. ide is, oda is; Patkanow, Die Irtysch-Ostjaken 2:136); *söt xöt, ar xöt küttépa man xötem tivan* a száz ház, sok ház közepette (tkp. közepére, közé) támadjon az én házam. (Uo. 2:138.)

FOKOS DÁVID.

Száraz fa; kiszáradt fa; szárított fa. A gazdaember körülnéz portáján, baltanyélnek valót keres, jó száraz akácot. Nem találván úgy okoskodik, hogy ez egyszer megteszi nyers is, ha kissé megszárad a tűzhely mellett. Pedig a gazduram csalódik; mert a *szárított fa* nem oly tartós, mint a száraz, könnyen reped és törik. A hegedút is *száraz fából* csinálják, vagyis olyan fából, mely érett korában kivágva, hosszú évek során keresztül szárad. Az ilyen fának *aztán* rendkívüli ellenálló képessége van. Különbben a nóta is mondja: »Száraz fádnak minden húrja fájdalomtól reszkessen« . . . És:

»A hegedű száraz fája | Be szomorú a nótája«... (Arany) A *kiszáradt fa* fizikai tulajdonságaira nézve közel áll a szárított fához: sem ez, sem az nem alkalmas oly eszközök előállítására, melyek használat közben nagyobb ellenállásra vannak utalva. E tekintetben tehát a száraz fa nemes fa, a másik kettő talmi.

(Egyházkarcsa.)

DEÁK ANTAL.

EGYVELEG.

Egy régi találós mese. Bod Péter Magyar Athénása 1766-iki (tehát első) kiadásának a losonci városi közkönyvtárban lévő példányában találtam a következőket:

1. a kötés mellső lapján belül: »Tsáki Gáboré. ab Aő 1768. megszereztetett 72 pénzeken.« — 2. az első, tiszta lapon:

Mese. »Nem vagyok teremő, sem teremtet dolog, nem vagyok aér, nem vagyok tűz, nem vagyok víz, nem vagyok föld, hanem mintegy középen lakozom, igen nevezetes dolog vagyok. Nem mostani, nem is régi, láttanak engemet az élők között, mindenkor az halottak között mulatok, a koporsóban semmiképen nem maradhatok, eléb meghalok, hogy sem születtem, a megszegényített lelkeknek Atya vagyok, gazdag, mindanl [*mindazonáltal*] boldogtalan.«

»Aki meg magyaráza 1000 for. a jutalma«

»Én soha magyarázatját nem láttam, nem halottam, de magyarázom az Halálra«

KIRCHNER GYULA.

Üdvözlét P. S. lakodalmára.

Írta: FESZÓJ IADÁM.¹

Sokáig szmerkoltam vajjon mit is írjak,
Hogy karakteredhez méltón gratuláljak?
Kötvén bokrétába, achcintot, falchenkát,
Pulkaroct, immergrünt, hórózsa bobolkát,
5 S így nászünnepeden übrerascholjalak
Szerezvén örömet a familiádnak.
Hasztalan skulíltam a káposztakertbe,
Nem jött tátos lovam a segedelmemre!
Hiába vertem a buksi fejem falba,
10 Nem koperckázott ki füles baglyom rajta,
Mórdiózus kedvem vagyon azért már ma,
Hogy tégedet így kell mortifikálnia.
Ne jöjj ruriába nagy hatéju konytyár,
Azért, mi tapirte loknyis földre most vár,

¹ Ezt a tréfás verset egy-két évtizeddel ezelőtt írták, s mi bold. Maurer Artúr dr. Gömör vm. tb. főorvosa szivességéből jutottunk hozzá. A vers Rozsnyó népének némettel s tóttal kevert szóhasználatát tünteti föl, de egyes erdélyi kifejezések is belekeveredtek, mert a szerzője erdélyi ember volt. — FESZÓJ IADÁM = Máda József.

- 15 Ha összenyitölted, klammerkázta magad,
Holtomig holtodig, légy ura szavadnak!
Ne pipicskálkodjál a szomszéd konyhában
Rágyújtani akarván ott »égő pipádra«
Mert míg valamiképp pipád kialunna
- 20 Helyette pediglen szíved »lángra gyúlna«,
Ez nem a magnetismus, nem a »fotografia«,
Mit multiplikálnod üdvödre szolgálna,
Fortuna néni most jó kedvében mit ad?
Fényes virtusokkal ékeskedő arát,
- 25 Bóldogítsd, — megbecsüld majdan hitvesedet,
Ugy áldja meg Isten e földön éltödöt.
Vénus asszony innya adó inaskája
Cupidó se hagyjon titeket puhiba,
Eiferzuht ne marja soha szívecskétek,
- 30 Égi harmonia honoljon köztetek,
Aspis kígyók előtt dugjátok fületek,
Mert ez volna ám az élet ölé méreg;
A párkák is soká áspálván fonalát,
Bóldog éltötöknek csinálván dremotát,
- 35 Távol legyen gilis, popenc arcotokról,
Brizgölve e helyett egymás csókjaitól;
Ne mérjen az Isten rostával, szitával
Gschäft-áldást rátok, hanem mázsa számmal.
Boltocskád ajtaját pankáló ne fedje,
- 40 Zavadzáljon abban kundschaftok özöne.
Pudlid megett, fiam, sokat ne prezsmítálj,
Reverentiával aufvartolj s ne graszálj!
Poskort inaska bár belindreket ha kér,
Svábelt, maruncseket picula grajcárér,
- 45 Klapacskád ne bigyezd, szemit ki ne skrobáld,
»Cseppenkint, cseppenkint szokott telni a kád!«
Bóltod ne negligáld, sokat ne flangiroz
Pipilis módjára, mert ez csak bajt okoz;
Hisztálkodj, prisztácskodj, randzsirozz, ne drémálj,
- 50 Ne légy alamuszi hanem mindig pratálj!
Igy lesz szorgalmaznak majd jó effectusa,
S pénzes supládádnak soha defectusa.
Vasablakdeszkával zárt granáriumban,
S dufarton ácsorgó spaisztrum, szúszékokban,
- 55 Rezervában legyen az elemozsia,
Kopinc, spernágel, spunt, speidli, meg a triből
Tonácska sok számmal, liktárium, kűmöl;
Oringli, koperdek, pantel, galand, mantli;
Malackás nagykendő, punktunkás cicruha,
- 60 És több ártománytól való cilicuhta,
Paraplé, parizól, pizsfarb, cipő francli,
S ezekhez hasonló számtalan kramázsi;

- Bigleisz és koszmacska, mórsusinka, kanvichs;
 Ostyepka, osztruska, szatyor és flédervisch;
 65 Blindfeldben Lugeszba, gyelac és kulimász
 Römpölkint mérhető viszkok s egyéb mis más.
 Lehet ezenkívül komarajnel, sálka,
 Farkas-giga-borda, és kurdupel-bába,
 Ha volna is kukszod, ne míveld a bányát,
 70 Mert csak lohnbucht fizetsz, találsz ócska sachtát.
 Glückauft kiált sokszor ármányos permonyik,
 Ne hidj neki fráter, ebenyáskát játszik,
 Surfoltak sokan már ezüstre, spiglócsra,
 S jutottak cserében koldus tanyisztrára,
 75 Kárpótlásul ugyan kaptak pencurákat,
 Hampulák epörnyét, pisztrangot és rákot,
 Fényes kökényszemű szép borovnyicácskát,
 Vérpiros ajakkal vetekvő malinát.
 Nyertek olykor fiók mókust ajándékba,
 80 Mit betehettek a drót-gater ablakba.

- Imre vala tehát a kaukler angliusz,
 A kedves poskrobek — nőülésben primus!
 Pestet fumigáló londoni üvegén,
 Civis Debrecenben most a bridos legény!
 85 Sándor te követted jó példán indulva,
 Bár csúffá lól téve, idősbség dacára.
 Hátra van még Károly vasutak mestere,
 Ezzel ha elkészül, gózerón rukol be!
 Míg dioptrán nézve távol cirkalmazgat,
 90 Mástól addig — közel — könnyen shehet kaphat,
 János, szivem János! hát te hol maradtál?
 Tudom hogy miként én, grebiccsé nem asztál,
 Murikodon ülve ne számítsd kozsuhod!
 Jösz te! cserélj kurtkát! tiszteld meg Sándorod.
 95 Szívverével táplált drága anyátoknak,
 Ki annyit áldozott édes magzatinak,
 Legyetek gyönyöre! hogy elfeledhesse,
 Ha tán nem vált mindig, mint lenni kellende.
 Öröm könnyüt sírjon most agg napjaira,
 100 Ha reátok gondol és bódogságtokra.
 Most már Frauschvesterért zompolok floribust,
 »Zachraj panye Mihály« fujjad reá a tust!
 Fürölő fortáncer lesznek a polnischban,
 Kalamajka, langausz, avagy sasirkában.
 105 Elfáradván ebben, — ülünk a lócára
 A mi elitünkbe, szelid kis tricstrácsra,
 Kedves öcsémasszony referáljon kérem,
 Mert csak annyit tudok Luizka lesz a nejem;

- Vagyok én e miatt nagy ambarádába,
 110 Szeretném is tudni ki fia, ki lánya?
 Pedig nincs még nálam a keresztlevele,
 Melyből kiszmuhtolnám, hogy hanyadik éve
 Tekerte a bába kelmedet fácsliba,
 S tarták keresztvizre pantelos duchnába.
- 115 Ki vólt keresztanyja, ki kereszttatája,
 Pendelmaustól félő kosztra pesztunkája?
 Hol született legyen, Tripsztrilbe vagy Pacsán?
 Vagy épen a gólya hozta tarka hátán?
 Mindezt pedig tudnom ám igen jó volna,
 120 Hogy hűn felhozhatnám itten a tapétra,
 Ide s tova eszem ezért csak kolidál,
 Nem bírván apróra leírni mint dukál.
 Légyen bármikénten, térjünk a dologra,
 Tudni elég annyit hogy ma a lakodalma.
- 125 Gratulálom azért sebtében mit tudok,
 S prosopopeiával im elébe állok:
 Kedves hugomasszony az Isten éltesse
 Férjével sokáig e földi édönbe!
 Bolhák és poloskák sohse háborgassák
 130 Bútól, gondtól mentes fehér slingölt ágyát;
 Álomban ha lészen, mennyei angyalok
 Csillagos ruhában hajtsák a szunyogot.
 S reggel, ha fölébred, flinzerlis papucsá
 Ágya mellett legyen, s a rása szoknyája.
- 135 Skofiummal kihányt váll se hiányozzék,
 A nagy csipkekendő s aranyhímes fejké;
 Szép orientális jusba nyert gyöngysorok
 Diszítsék hónyakát meg az arany csatok.
 Ilyetén diszitve üljön Vaterstuhlba,
 140 Mely karmazsin bőrrel fainúl be van húzva,
 Jobbra egy másik is legyen mellé tolva,
 Cafrangos baldachin szépen fölé vonva,
 Ebbe ültetvén be hitvös sacikáját
 Kapcsos zseno majcos gombos muzsukáját.
- 145 Jó reggelt édesem, jó reggelt kedvesem.
 Hogy aludtál szivem én egyetlen egyem?
 Mondván s elővevén a graduál könyvet,
 Énekelvén együtt szép istenes verset;
 Hálát adván annak a jó közatyának,
 150 Ki gondját viseli édes mindnyájunknak.
 Becses személyüket körözzék szülői,
 Családjukba való rokoni, baráti.
 Örvendezvén együtt e fényes reggelen,
 Lelkünk kívánságát fogadván szívesen.
- 155 Bevégezvén tehát e peroratiót,
 Celebrálván ilykép a kopulatiód,

- Átértve, érezve, mint te Hári Jánost,
 Előadva szóval tenne sensátiót:
 Kasztenban örökölt hagyva e versricsa,
 160 Elenyész hunytunkkal, mert nem arany marha,
 De azért ne fizess e címmel »Ozenbuch!«
 Mert ha közzénk kerülsz. megkacsakázlak skopus,
 Kulinkázik időm lassan már partról le,
 Óram is brinkolhat tán végsőt éltembe;
 165 Sűrűn kropilkodik molhából az eső,
 Mi heptikus mellre nem igen kedvező:
 Zdihálva irtam én azért e rímeiket,
 Még ki nem duhálok végképen lelkemet,
 Ha sántikált nagyon az én Pegasusom,
 170 Bocsánat Sándorom, mert nem az én fachom!
 Elfogult kebellem teszem le kobzomat,
 Pityergő gambával fujván perdulkámat,
 Antoni Herr Zopf sem bugta keservesben,
 A diatrumban ott sügo hellyel szemben,
 175 Szívem vaszerzákja okádja bőviben
 Könnyüimnek árját skuliló szememben;
 A timár csürkülő sem kopincol jobban,
 Mint klipogo szívem sgrípog fájdalmiban;
 E mai nagy napon csamogtatva grulát,
 180 Míg más hlaptolja a lakodalmi pulkát,
 Ajerkuhent, kröpölt, cimetrurka, bábát,
 Gács, herőce, klocka, zautanc és grécupát,

A tót szók magyarázata (egy részük megvan már Valló Albert Tót jövevényszók c. dolgozatában, NyF. 19. sz. és Komoróczy rozsnyóvidéki közleményében Nyr. 33:222):

1. *smrkat*: színi, szipákolni (V = Valló).
3. *acheint*: jácint (*akcinka* K); *falchenka*: ibolya (K).
4. *bobolka*: fagyalka (K = Komoróczy); *pulkaroc*: vö. pulyka-takony, pulyka-taknya MTsz.
7. *škúlit*: félszemmel néz, kancsalúl néz, bandzsít (V).
10. *koprčnuť*: bukfencezni (vö. K).
13. talán *koñčiar*, *koñčiar*: handzsár, éles kés (*nagy hatéju*? vö. *nagy-hatajú*: aki nagy garral van, hatalmaskodó, Rozsnyó, MTsz).
15. (*össze-nyitől*: ném. *nieten*); *klamerkáz*: összekapcsol (K; vö. 17. *pipískat*: legyeskedni vki körül.) [ném. *klaammer*].
34. *dremota*: szunyadozás, bóbiskolás (vö. *drémál* K, V).
35. (*gilis*: kelés K); *pupenec*: pörsenés, pattanás (V).
36. *prskat*: fecskend? (vö. *brizgál*, *brizgól*, V).
39. (*pankáló*: pókháló). — 40. *zavadať*: útban állni (K, V).
43. *paškrtník*: pákosztos, nyalánk (Jancs.); *pelendrek*: medvecukor (V).
44. *maruncék*: »margitvirág« (K); *švabel*: kénes gyújtó (V).
45. *škrabať*: kaparni (K, V); *klepačka*: kerepelő (itt száj, vö. K, V).
48. (*pípilis*: lepke, K).
49. *chystať sa*: készülődni; *pristať*: segítő-társ, legény (vö. K, V).
50. *pratať*: rakosgat, takarít. — 56. *kopinc*: kalapács MTsz.
58. (ném. *ohrringel*: fülönfüggő); *koperdek*: takaró; *pantel*: pántlika.
63. *piglať*: vasaló (V); *mór-susinka*: aszalt gyümölcs (K).
64. *ostrožka*: sarkantyú?

65. (*blindfeld*: vakablak K); *gyelac* ? vö. *gyehec*: kocsikenőcs K, tót *dehet* (vö. *deget* stb.).
 66. (*römpöly*: félmesszely, MTsz, német szó).
 67. *rajnel*: lábas; *šálka*: findza.
 68—69. (**kurdupel*: törpe; *kuksz*: bányarészvény K).
 75. *pencurák*: gomba (tkp. kalap). 76. *hampulák*: öblös cserépedény (V).
 77. *borovnica*: kék áfonya; 78. *malina*: málna.
 82. *poškrobek*: vakarcs, nápic, utolsó gyerek. 84. *brydoš*: piszkos (V.)
 93. *múrik*: kemence melletti téglapad, falacska; *kožuch*: ködmön.
 94. *kurtka*: kis rövid kabát (K).
 102. *zahraj, za-ihraj*: húzd rá! játsszál!
 112. *szmuhtol*: szaglász, szimatol (Rozsnyó, MTsz.), vö. tót *smáha* 'szag' ?
 116. *kostra*: kócos. 133. (**flinzerli*: csillogó ruhadísz K, ném.)
 161. *ozembuch*: fajankó (Jancsovics). 163. (*kulinkázik*: hempereg K).
 164. *brnkat, brinkat*: pengetni, csörgetni. 165. *kropit*: permetezni;
 167. *zdychat*: szuszogni, nyögni. 168. *dúchat*: fújni. [*mlha*: köd.
 172. *perdálka*: fűzfásip (K); vö. tót *prdet* stb. — 176. *skulil*: l. 7.
 177. *kopincol*: l. 56. — 178. *škrípat*: (fogat) csikorgatni.
 180. *chleptat*: zabálni. — 182. *kloka*: tyúk.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Egy hortobágyi csikós levelei.

Hogy a mi sokat kárhoztatott, nyers magyar népünk mennyi szelidséggel tudja formába önteni gondolatait: egy pusztai legénynek három levelét idézem rá, amelyet szerelmeséhez írt, a »nagy, szívet szomorító pusztáról«. Érdekes, hogy népdal-szólamok zendülnek fel a sokszor ritmusba verődő sorok közt; s a nép melegszívű fia a legfelségesebb érzés ráomlásában maga is költő lesz.

1.

»Irom Nagy Esztikének.

Levelem indítom egy gyenge virágnak, velem egy városban felnőt tulipántnak,

Kedves babám mihest meglátalak mindjárt a magaménak szántalak. nagyon fáj a szívem, hogy elébnemtudtam neked levelet küldeni. mostis csak ilyet tudtam írni, hogy magam csináltam, mert it meszsire van a bolt,¹ nade ne busulj nem lesz ez mindig így.

Kedves Esztikém nagyon fáj a szívem hogy nem láthatlak, mert szívem vígasza csak egyedül te vagy, mikor levedbe babám bele néztem, szívemet egészen könyeben éreztem.

mond meg nékem kedves babám hogy szeretel-e engemet igazán mertén téged oj igazán szeretlek feláldoznám érted az életemet.

akár mere járok akármit dolgozok csak te vagy eszembe

bárcsak tudnék repülni kedves babám tehozád könyeben éreznék ha szólhatnék hozzád.

¹ T. i. a levélborítékot nem a boltból vette, hanem maga csuálta, ezért kér elnézést a babájától.

Ezel levellem be zárom

Maradok hű

Juhász András a távolban. tisztelek csókokkal ezerszer kedves Esztikém. Választ várok.«

2.

Kedves Esztikém!

»Kelt levellem 1907 Jun.

Irom levellem bánatos szívemmel, leis pecsételem gyászos könyeimel. Kedves Esztikém, én utadat nem álhatom, de reményilem, hogy nem hagyol el, ha igazán szerecz. ne busulj semit, én téged elveszlek, mert én téged tiszta szívemből szeretlek. Találkozni pedig vasárnap-hoz egy hétre hazamengyek.

Kedves Esztikém, ara kérlek elne hagy, mert ha engem elhagyol, a síromba taposol. Szívem nem felejt el soha. Ne halgas te senkire, had járjon a világ szája. én a tied te az enyém. ha Isten is ugy akarja, mint én őszhöz egy évre, ha te is ugy szerecz engem mint én téged egymásé leszünk. sose búsulj, maj el jön még az az üdő, hogy bódogon nézünk egymásra és élünk Istennek meg egymásnak.

Ezel levellem lezárom.

Tisztelek csókokkal ezerszer

Juhász András a távolban.«

3.

Kedves Esztikém!

»Kelt lev. 1907. Jun. 7-én.

Tudósítlak sorsom és álapotom felől. mán nem vagyok azon a nagy szívet szomorító pusztán összeeszttem a mines mesterrel és kifízetet. Ithon vagyok Ujvároson mán 3 napja.

Tudatlak kedves Esztikém, hogy vasárnap Sepnél bál lesz és gyere haza.

Kedves Esztikém, nincs ojan percz, hogy eszembe ne volnál. szívem mindig óhajt szeretnék veled beszélni. Nem tudom hogy gondolsz e reám oj sokszor, mint én te rád, hogy szívem majd meg hasad a szivedir. Te vagy életemnek legszeb rózsafája. ez a szép rózsafa nem hervad el soha, az én gyenge szívem nem felejt el soha. a szívem a te szívedet óhajtja. mikor szívem a szívedre gondol, a szememből a könnyű kicsordul, hogy vajon az én kedves esztikém szeret-e még a vagy elfeledt mán régen. vagy e te ojan hű én hozám mint én te hozád.

Tisztellek jó egészséget kívánok mint nekem van. ezel levellem bezárom, maradok hű kedvesed J. A.«

OLAH GÁBOR.

IZENETEK.

Pf. I. Gondolata igen érdekes: hogy t. i. ha névelővel mondjuk a *Svájc*, akkor ezt olyan gyűjtőnévnek érezzük, mint egyes nagy vidékek neveit: a *Szerémség*, a *Nyírség*, a *Bárcaság*, az *Alföld*, a *Bakony*. Gondolata igen jó nyelvérzékre vall, mindamellett kétségtelen, hogy a *Svájc* a német minta utánzásaképp keletkezett (valamint itthon a *Bácska* = *die Bácska*). Országneveket egyáltalán nem szoktunk névelővel mondani: *Németalföld*: *die Niederlande*, *Moldva*: *die Moldau*, *Oláhország*: *die Walachei*, *Hercegovina*: *die Herzegovina*, *Törökország*: *die Türkei*.

G. J. Az *isemucut* -uc- betűcsoportja nem lehet hosszúhangú *ük* (hogy az *ük* névmással lehetne egyeztetni), de még rövidhangú -*ük*- se, mert uo. *zumtuc* = *szömtők* (-*tok tők tők*, nem pedig -*tuk tük*) s az 1. személy kétségkívül hasonló hangzása volt a 2.-hoz. — A *bennünket* névmást még a 16. században tárgyrag nélkül használták és *láttak bennünk* tkp. partitívus volt: 'láttak néhányat bennünk, azaz közülünk'. Erről bőven és meggyőzően írt Zolnai Gy. Nyr. 30:340. — A B. H. XI. 24-i vezércikkének *Szőrplész* fölírása (e h. fölösleg v. túltermelés) bizony mindenkinek furcsa s első tekintetre érthetetlen is volt.

V. G. azt írja nekünk: »Utóbbi időben annyian kezdenek bizonyos *szókat, mondásokat* stb. *leszegezni* (így Waldapfel János is a Ó. Középisk. T. E. Közlönyében Kunfi Zs. stb. szavait), hogy jó lenne már a Nyelvörben ezt az utálatos kifejezést ravatalon kiállítani, de aztán a koporsóját jól le is szegezni, míg valamelyik modern a koporsót, ki nem pányvázza, vagy a táblát meg nem örökíti«. — »Leszegeztük« mink már ezt az új németességet többször is (Nyr. 27:473, 519, 559), de nem volt foganatja. Vö. még MNy. 1:332.

Néptanító. A N. L. új szerkesztője nem hibásan, csak székelyesen írja a Csodaszarvas regéjében: *El is el ne feledjétek*. Az igekötőnek ez az *is* mellett való ismétlése székely nyelvsajátság, leginkább az udvarhelymegyei népköltésben találkozunk vele. Pl. Ó el is elment (Arany-Gy. Népk. gy. 1:228). Ó fel is felkészítette (uo. 229). Csináltatok neki márványkő koporsót, be is behuzatom földig bakacsinnal, meg is megveretem aranyfejű szeggel (uo. 3:4). El es elindula aj Biró szép Anna (3:23, 25) stb. Más példák a Magyar határozók c. munkában 1:42.

Sz. I. *Imprezárió* = az olasz *impresario*, tkp. a. m. vállalkozó, az *impresa* szóból, mely a. m. vállalat (vö. fr. *entreprise*, ném. *Unternehmung*).

K. E. *Számamat és számát* egyaránt helyes, de az előbbi szokottabb mai irodalmunkban. A kettő közti különbséget megmagyarázza a Helyes Magyarság 6. és 191. lapja.

I. L. A Magyar Nyelv c. folyóirat nem követi az iskolai helyesírást.

R. V. *Újlag* és *újlag*; ma már mind a kettőt ritkán használják. Helyesebb az első alak; a másodikat azért írták olyan gyakran, mert a -*lag leg* ragot igen sokszor előzi meg *ó ő* végű igenév: *futólag, mulólag* stb. (vö. még *utólag, előleg, főleg*). Petőfi azt írja: »Minden napom egy bűt gyomlál ki szívemből, kert *újlag* e szív, mely széltire zöldül« (»Mily szép a világ!« De a MNy.-ben 3:379 megint elrontották a szép anapesztust: »Kert *újlag* e szív.« Persze megint »correctori hiba« lesz; a korrektorok csakugyan érzéketlenek a ritmus iránt. A Hunyadi-féle Nyelvtani példatárak korrektorai is elejétől végig kikorrigálták Kisfaludy Mohácsát: Nyugodj! rajtad *úzé* dolyfét a csalfa szerencse stb. stb.)

V. J. Szily K. mondata, ahogy levele a B. H.-ban (1903. X. 25) közölve volt, nem a helyes, hanem a hibás használat példái közé tartozik. (»Izsó Miklós a Busuló juhászt... küldötte el hozzám azzal a kéréssel, hogy állítassam ki a műtárlatban. A .. megnyílt kiállításon *ki is lón állítva* s nagy lelkesedést keltett.« Helyesen: *ki is állították v. ki is volt állítva*.)

N. J. A Petőfi elbeszéléseiben előforduló *kés-pilinga* nem a *penge* elváltozása vagy elrontása. A *pilinga*, s némely nyelvjárásban *plenge*, vég-elemzésben a német *klinge* szóra megy vissza. (A *penge és pilinga* viszonyáról 1. Nyr. 28:28, 124.)

Beküldött kéziratok. Velzer F. Ragadványnevek a szegedi ker. börtön törzskönyvéből. — Borsodi L. Néhány szó két igealakról. — Pál A. Egy talmi-arany-magyarázat. — Kovács A. Érdekes nyelvtani alakok. — Kovács M. Evickél. — Kardeván K. A szociálizmus szavai. — Bajza J. Bajza József mint nyelvújító. Bajza J. költői nyelvéről. — Dénes Sz. Kosuth Lajos nyelvújító. — Velledits L. Révai és Adelung. — Gaigóczy J. Sumir-magyar találkozások. — Hajtman Etelka: A sánta zsidó. — Szeremley Cs. L. Tájszók. — Egri Anna: Olvasás közben.

Eladó a Magyar Nyelvőr öt évfolyama (1901—1905) 5—5 koronáért. Cím: Dóczi János nyug. szemlész, Gyalu.

TARTALOM.

Értekezések.

	Lap
<i>Alexics György</i> : Akcsa	257
<i>Asbóth Oszkár</i> : Király	467
<i>Buzás Dezső</i> : Ujságolvasás közben	406
<i>Csapodi István</i> : Máramarosi nyelvjárás	31
<i>Fokos Dávid</i> : A -nál rag eredete	22
<i>Galambs Dezső</i> : Idegenszerűségek a vonatkozó névmás használataiban	24, 57, 105
<i>Hajtman Etelka</i> : A mi »magyar« beszédünk	310
<i>Horger Antal</i> : Egy ismeretlen nyelvújító	180
	Király
	—
<i>Kertész Manó</i> : A magyar nyelvhasznítás kezdőkorából	63
	Rideg
	Ármány
<i>Komonczy Gáspár</i> : A mellé- és alárendelés kérdése	217, 249
<i>Kräuter Ferenc</i> : A mássalhangzók hasonulása a magyarban. 113, 145, 206	
<i>Laczkó Géza</i> : Játszi szóképzés (különösen gúnynevekben és találós mesékben)	295, 356, 397, 450
<i>Mejlich János</i> : Szláv jövevényszavaink	155
<i>Molecz Béla</i> : A méltóságnevek szórendje	470
<i>Pálfi Márton</i> : Kolozsvári glosszák	12, 65, 128 stb.
<i>Parlagi Filológus</i> : Medice cura te ipsum!	314
<i>Révész Károly</i> : Verseghy Ferenc mint Nyelvőr	5, 54
<i>Rubinyi Mózes</i> : Révai	1
	Önállósított mondatrészek
	Elhomályosult összetételek
<i>Simonyi Zsigmond</i> : A magyarság veszedelme	49
	Nap-lévő és társai
	Isten adta
	Hadlaura choltat
	Nagy-Várad, Budapest és a c
	Írva van, írva volt, írva lesz
	Révai gramatikája
<i>Verő Leó</i> : Beteg	170
<i>Vikár Béla</i> : Ispiláng, ispilángi rózsa	289, 337, 445
<i>Zolnai Gyula</i> : Kazsui Borbála elismervénye	165

Irodalom.

<i>Kovács Géza</i> : Siposs József nyelvészeti munkássága. <i>Simai Ödön</i>	34
<i>Beke Ödön</i> : A pápavidéki nyelvjárás. <i>Horváth Endre</i>	36
<i>Eötvös Károly</i> munkái. <i>Szentmártoni Fausztin</i>	74
<i>Horváth Endre</i> : A bakonyalji nyelvjárás. <i>Horger Antal</i>	78
<i>Rubinyi Mózes</i> : Általános nyelvtudomány. <i>Nádai Pál</i>	276
<i>A Székelyudvarhelyi Kódex. Zolnai Gyula</i>	276
<i>Yolland angol-magyar szótára. Honti Rezső</i>	424

Nyelvművelés.

(Az egyes szók a szójegyzékben is.)

	Lap		Lap
Pontoskodó szóegyeztetés. <i>Anti-barbarus</i>	39	Csudatékony. <i>Révai Sándor</i> ...	134
Magyartalansági falitáblák. <i>Keszthelyi Miklós</i>	41	Szabóság. <i>Némedi Dezső</i>	134
Szók és szavak. <i>Brassai Sámuel, Szarvas Gábor</i>	79	Magyartalanságok. <i>Vértesy Dezső</i>	186
A magyar katonai műnyelv. <i>Verő Leó</i>	81	Szédelgető. <i>Pálfi Márton</i>	187
Földrajzi nevek. <i>Kelemen Béla</i>	81	Elmemozdító. <i>Kisfaludysta, Filológus</i>	277
A tárgyi viszony hibás használata. <i>Némedi Dezső</i>	82	Hírlik. <i>Antibabarus</i>	278
Szarvacs. <i>Bajza József</i>	83	A magyar nyelv ünnepei. <i>Sebestyén Károly</i>	371
Legvadabb germanizmus. <i>Bérczi Fülöp</i>	83	A panaszkodó száll ige. <i>Csüry Bálint</i>	372
Kötelező műszóhasználat? <i>S. Zs.</i> ...	133	Olvasás közben. <i>Egri Anna</i> ...	376
		Kolozsvári nyelvjárás. <i>Zolnai Gyula</i>	

Magyarázatok, helyreigazítások.

(Az egyes szók a szójegyzékben is.)

Arany nyelvéhez. <i>Kovács Márton, Szilágyi Adám</i>	41	Hogyan készülnek a nyelvtörténeti adatok. <i>Zolnai Gyula</i> ...	228
Végző. Takáts Sándor feleleteire. <i>Zolnai Gyula</i>	42	A koponyás és a tokár. <i>Simonyi Zsigmond</i>	231
Balogsüti. <i>Gárdonyi Géza, Szerkesztőség</i>	45	Alom. <i>Gombocz Zoltán</i>	232
Vizbe vető hétfő. <i>Bartha József</i> 45, <i>Benedek Elek</i>	84	Még egyszer a beteg. <i>Verő Leó</i>	234
Magyarok istene, isten nyila ...	45	Menyét. <i>Patrubby Lukács</i> 279, <i>Simonyi Zsigmond</i>	280
Miért tokos a német? <i>Kardos Albert</i> 83, <i>Sztrókay Lajos</i> ...	321	Felköszön, leköszön. <i>Bartha József</i>	281
Rutafa. <i>Vikár Béla</i>	85	Leköszön a hivatalról. <i>Kertész Manó</i>	282
Menszáros. <i>Asbóth Oszkár</i>	85	A mellé- és alárendelés kérdése. <i>Kertész Manó</i>	282
A pápavidéki nyelvjárás. <i>Beke Ödön</i> 87, <i>Horváth Endre</i> ...	283	Nemere. <i>Marianovics Milán</i> 283, ...	430
Alom. <i>Bartha József</i>	87	Sok lúd farkast győz. <i>Zolnai Gyula</i>	322
Röktön. <i>Mészöly Gedeon</i>	88	Pontiusból Pilátushoz küldeni. <i>Péter János</i>	322
Kikellő. <i>Gálos Rezső</i>	88	Felment = parvenu? <i>Simonyi Zsigmond</i>	323
Kies hely. <i>Szilágyi Adám</i>	89	Seregély. <i>Patrubby Lukács</i> ...	324
Cigányszók a magyarban. <i>Nyusztay Antal</i>	88	Kápránd. <i>Kovács Márton</i> ...	324
Sehonnai bitang ember. <i>Rubinyi Mózes</i>	134	Meghalni. <i>Verő Leó</i>	325
Bankó-só? <i>Zolnai Gyula</i>	136	Eming és enyek. <i>Simonyi Zsigmond</i>	378
Gyút. <i>Bartha József</i>	140	Géza fejedelem nevééről. <i>Kondorosi József</i>	379
Másnál vagyok a makkfelső. <i>Gálos Rezső</i>	141	Kimél. <i>Kallós Zsigmond</i>	380
A hogy kötőszó fokozó használata. <i>Gábor János</i>	141	Térdepelni. <i>Budenz József</i> ...	427
Búsó. <i>Adám Imre</i>	141	Hiányzik. <i>Kovács Márton</i> ...	428
— <i>Szerkesztőség</i>	142	Ysa. Eleve. <i>Tóth Béla</i>	429
Álcs és társai. <i>Simonyi Zsigmond</i>	188	Szögyszár és Szegszárd. <i>Historikus</i> ...	430
Gatya. <i>Patrubby Lukács</i>	190	Adalék a magyar szórend történetéhez. <i>Szenész Gyula</i> ...	430
Strázsahegy. <i>Historikus</i>	191		

	Lap		Lap
Nyék. <i>Simonyi Zsigmond</i>	478	Tájszókról. <i>Bérczi Fülöp</i>	482
Visszaperdül mint a gyűrű. <i>Sa-</i>		Személynevek mint köznevek.	
<i>guly József</i>	480	<i>Baranyai Zoltán</i>	483
Dunántúl, Túláduna. <i>Balassa J.</i>	480	Oda terem. <i>Fokos Dávid</i>	483
Szomoga, zmok. <i>Csüry Bálint</i> ...	481	Száráz fa. <i>Deák Antal</i>	483

Egyveleg. Vegyesek.

Volf György emlékezete. (Költe-		Goromba szók. <i>Pesti Napló</i>	234
mény.) <i>Csengeri János</i>	369	Imprimatura, exequatura, place-	
Irodalmi nyelvünk szótárához.		tum. <i>Antibarbarus</i>	235
<i>Sági István, Csernák Szaniszló.</i>	79	Egy régi találós mese. <i>Kirchner</i>	
A nyelvújítás szótárához. <i>Simai</i>		<i>Gyula</i>	
<i>Ödön</i> 184, <i>Kovács Márton</i> 185,	272	Üdvözlét P. S. lakodalmára ...	

Népnyelvi hagyományok.

Családnevek	94, 238, 286, 330	Tájszók	46, 92, 142, 191, 235, 326
Gúnynevek	330		382, 431
Helynevek	332, 381	Tréfás mondások, káromkodá-	
Közmondások	90, 285	sok	142, 239, 336
Népdalok	47, 95, 237, 287	Állatbeszélgetések	236
Szólások	92, 239, 284, 335	Babonák	239, 328

SZÓMUTATÓ.

-a, e 306
 -adék, -edék 302
 -ák 461
 akosa 257
 aladó 351
 alássan 125
 alászlógája 125
 álc 188
 alkalmatos 442
 alom 87, 232, 379
 -áncs, éncs, ancs,
 encs 300
 angyal 161
 angyalné 7
 -ány, ény 302
 anya-szült 197
 apáca 163
 apát 163
 -ár, ér 302
 árboe 164
 -áré 460
 ármány 433
 -asz, esz 303
 -ász, ész 298
 -áta 460
 -atlan, etlen 310
 atlasz 384
 az 119

Balaton 159
balha 159
 balogsüti 45
 bankó-só 136
 barát 159
 barázda 159
 barkóca 189
 barlang 157
 báró 470
 barom-élő föld
 100
 becsverde 384
 belló, bellóke 189
 beretra 43
 bérnál 156

beteg 170, 233
 bilincs 189
 bográncs 189
 boldog 188
 borda 157
 bölcs 189
 bölcső 189
 börsüllő 351
 Briggs-féle loga-
 ritmus 383
 bú 147
 Buda-Pest 337
 bukfenc 354
 búsó 141
 búvájós 351
 бүрү 159

-ca, ce, ica 360
 cicpad 240
 -cs 359
 -csa, cse 359
 csalamádé 354
 csardak 469
 -csek 462
 cserdák 467
 -csi 360
 csimmettet 354
 -cska, cske 356
 -cskó 462
 csolnak 188
 csudatékony 134
 csuhuj 354

-d 360
 -dalom, delem
 301
 -di (-gyi) 362
 -dika, -dikó 451
 doktor 472
 dolgozó társ 192
 dolog bíró 102

ebadta 203
 -ék (é) 401
 eleve 429
 elmemozdító 277
 eming 378
 enyecskés 379
 enyek, -es 379
 -er 458
 -érő 463
 esze-veszett 101
 észek 351
 eszterhaj 355
 ez 119

falu 150
 farkas-ordító 99
 fegyvernek 441
 felemás 102
 felköszön 281
 félment (par-
 venu?) 323
 fészekfentő 288
 ficsur 43
 -fitty 454
 fő 147
 föld-ette 41
 fölél 384
 fű 147
 fű 149
 fűhördűő 351

gadóc 164
 garabonciás 336
 gatyá 190
 gáz 43
 gép 444
 görábla 411
 Géza 380
 görög 158
 gróf 471
 Gyécsa, Gyejcsa
 380
 gyút 140

gyümölcs 189
 gyűszméköl 350

ha — úgy 96
 hálados, -tlan
 350
 hallá holtát 241
 hallik 442
 halomás 384
 hamu 150
 harkály 411
 házija 355
 haszna-vehető
 101
 házi 451
 herceg 471
 heveny 444
 hí 147
 hiányzik 428
 hideg-vette 102
 203
 hírlik 278
 hogy 141
 hő 149
 hőcsök 160
 hű 149

-i 11, 360, 399
 -ic, -ics 461
 -ika, ike 358
 -ikus 465
 -illa, -illő 455
 ina-szakadt 101
 -incs 301
 -inka 460
 -inus 464
 írva van, volt,
 lesz 385
 iskolatárs 192
 isme 444
 ispilángi rózsa
 289
 -isten 451

isten-adta 193
isten nyila 45
isten-taszította
199
istenüccse, isten-
üccségén 350
isztergye 351

-j, aj, ej 302
járkélok 350
Jézus 164
jó 149
jó 147

-ka, ke 357
kacsaringós 355
kámzsa 164
Kapolcs 189
kápránd 324
karazsia 344
katona levő 98
kecskerágó 99
kegy 444
kegyelet 186
kellem 444
kémel 380
keuce 96
képesít 185
keresztjáró na-
pok 100
keze-aszott 102
kiabál 355
kies hely 89
kikellő 88
Kikinda 432
kímél 380
király 410, 467
-kó, kő 364
konterfáj 240
koponya, kopo-
nyás 231
kormány 157
köpör 351
környülmény 444
köszülötte 197

lába-fájó 99
laktam földe 242
lapitánjárom 356
leköszön 281
-ler 458
-li 458
lovag 472
ló 147

maga-kellő 99
magvaváló szilva
194
magyarok istene
45, magyarok-
nak fejedelmők
443
majorság 229
malaszt 155
meghalni 325
meny, menyem-
asszony 42
menyét 279
menszáros 85
mihaszna ember
milieu 432 [194
mindéltig 244
mise 164
Miskolc 189
morvány 159
morotva 157
mostoha 160
munkatárs 192
mű 149
műgyetem 383

Nagy-Várad 337
-nál 22
nap-levő 97
nap-szökő esz-
tendő 100
-ndi 453
-né 401
néhai való 98
-nek birtokvi-
szonyban 443
Nemere 283, 430
-nok, nők 304
-nott, nól, ni 23
nő 147
nyék 441
nyí 147
nyó 147

-ő, ő 304, 363
-oda 453
odu 150
ojt 47
-ök, ök (ük) 397
-óka, öke 303
oláh 158
olt 47
-onc 454
-óré 463
orv 150
-ős, ős, ös 305

-ovics 459
-ovszki 460

őné 7
őrálló 144
örgróf

pálya 432
parázna 411
perlág? 469
persze 164
pilis 156
pirszén 96
Pontiustól Pilá-
tushoz 321
pomagranát 192
poroszló 164
primás 192

ragya 159
reszkes? 441, 442
ri 147
rideg 169
rikkancs 144
ró 147
Rókus 192
román 158
rozsdacette 203
rozserő körte 100
röktön 88
rözsörője 351
rutafa 85

-s 398
-ság, ség 401
sarfatin 44
sehonnai bitang
134
seregély 324
-si 452
sí 147
-só só 442
Somorja 351
söllő 351
Strázsahegy 191
Szabolcs 189
szabóság 134
száll 372
szarvac 83
szavahihető 101
szédelgető 187
szederszemű 446
szegény nép sze-
génység 439

Szegszárd, szög-
szár 430
szél-hordta 197
szél-ütött 102
szerb 158
szerém 158
szerettem komám
asszony 193
szí 147
Szigliget 351
szived, szivedez?
240
szívszaggató 102
szó 147
szók, szavak 79
sző 147
szuszok 277
szű 149
szülöttem földje
242

-talau, telen 310,
399
tanács 189
tanulótárs 192
tehát 414
temonda 204
térdepelni 427
tikmony 350
tilos a falragasz
48
tokár 231
tokos 83, 321
toll 150
-tyú, tyű 303

-úró 463
ügye-fogyott 101

-vá vé 151
vajás (ludas) 144
-val, vel 151
vénhed 442
vére-hulló 101
versmérték 185
vesárnap 414
ví 147
vízbe vető hétfő
45, 84
Vukovár 159

yoghurt 383
ysa 429

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR

FOLYÓIRATA.

*

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND,

A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

——
XXXVI. ÉVFOLYAM.
——

· BUDAPEST, 1907.

TARTALOM.

Révai. <i>Rubinyi Mózes</i>	1
Verseghy Ferenc mint Nyelvőr. I. <i>Révész Károly</i>	5
Kolozsvári glosszák. I. <i>Pálfi Márton</i>	12
A -nál rag eredete. <i>Fokos Dávid</i>	22
Idegenszerűségek a vonatkozó névmás használatában. I. <i>Galambos Dezső</i>	24
Máramarosi nyelvjárás. <i>Csapodi István</i>	31
Irodalom	34
Sipos József nyelvészeti munkássága (Kovács G. értekezése). <i>Simai Ödön</i> . Beke Ödön: A pápavidéki nyelv- járás. <i>Ism. Horváth Endre</i> .	
Nyelvművelés	39
Pontoskodó szövegyeztetés. <i>Antibarb- arus</i> . Magyartalansági falitáblák. <i>Keszt- helyi Miklós</i> .	
Magyarázatok, helyreigazítások	41
Arany nyelvéhez. <i>Kovács Márton</i> , <i>Szilágyi Adám</i> . Végszó Takáts S. feleleteire, <i>Zolnai Gyula</i> . Balogsüti. <i>Gárdonyi Géza</i> . Vízbe vető hétfő. <i>Bartha József</i> . Magyarok istene, isten nyila.	
Népnyelvi hagyományok	46
Tájszók. <i>Erdélyi Lajos</i> . Népdalok. <i>Bán Aladár</i> . Izenetek. Beküldött kéziratok és köny- vek	47

Előfizetés 1907-re.

A Magyar Nyelvőr ezentúl is az marad, ami harmincöt év óta volt: a magyar nyelvtudomány és nyelvművelés folyóirata.

A Magyar Nyelvőr ára egész évre, januáriustól decemberig 10 korona.

Elemi népiskoláknak, önképző-
köröknek, tanároknak, tanítók-
nak, tanulóknak és lelkészek-
nek az előfizetés 6 korona.

Az előfizetést csak egész év-
folyamra fogadjuk el. Könyváru-
soknak 10% engedmény.

Az előfizetést jókor tessék
megújítani!

Az Athenaeum irod. és nyomdai r.-t. kiadásában most jelent meg:

A MAGYAR IRODALOM

TÖRTÉNETE

*Harmadik bővi-
tett kiadás.*

című kétkötetes, képes díszmunka harmadik kiadásának első kötete. Hatvankét művészi kivitelű remek műmelléklettel. Több mint háromszázötven érdekes szöveggéppel.

MEGINDÍTOTTA ÉS VEZETI:

BEÖTHY ZSOLT.

== SZERKESZTI: ==

BADICS FERENC.

A magyar szellemi élet ezeréves fejlődésének teljes történeti anyagát öleli fel ez a nagyszabású irodalmi vállalat, amely rövid idő alatt immár harmadik kiadását érte meg. A Képes Magyar Irodalomtörténet harmadik kiadása úgy tartalom, mint külső megjelenés tekintetében tökéletesebb az előző kiadásoknál, mert cikkei a tudományos kutatás újabb eredményeinek felhasználásával átjavítottak, kiegészítettek és átdolgoztattak. Több közművelődési és művészet-történeti irányú teljesen új tanulmány, valamint 5 új műmelléklet és 55 új szöveggéppel gazdagodott az új kiadás most megjelent első kötete.

**A BEÖTHY—BADICS-FÉLE KÉPES MAGYAR IRODALOM-
TÖRTÉNET KÉTFÉLE KÖTÉSBN JELENT MEG.**

A két kötet ára:

Díszesen aranyozott
félbőrkötésben

48

—
K

Izléses könyvtári fél-
bőrkötésben

44

—
K

Megrendelhető két koronás havi részletfizetésre a

MAGYAR KÖNYVTERJESZTŐ VÁLLALAT

FEJES ÉS TÁRSA CÉGNÉL

BUDAPEST, VII., ERZSÉBET-KÖRÚT 9—11. SZ.

MOST JELENT MEG!

**A MŰVELTSÉG
KÖNYVTÁRÁNAK**

negyedik kötete:

A FÖLD

**A FÖLD MULTJA, JELENE ÉS =
FELFEDEZÉSÉNEK TÖRTÉNETE.**

Több száz szö-
vegképpel és
májmelléklettel.

**IRTÁK: CHOLNOKY JENŐ, LITKE
AURÉL, PAPP KÁROLY és TREITZ P.**

A Föld történetét, mai képét és felfedezésének érdek-
feszítő eseményeit mondja el **A Föld** című kötet.
A kötet első része visszavisz bennünket abba az
ősvilágba, amelynek fakult maradványait csodálattal
törjük ki a hajdani vizek kővé keményedett iszapjából.
Máshol voltak a hegyek, máshol a tengerek, de meny-
nyit változott mindez! S íme, az idők temérdek
évezredei alatt lassan-lassan a mai állapot fejlődött
ki — egy pillanat a világmindenség történetében! Ezt a
mai állapotot a kötet második része ecseteli, egészen
eltérően a szokásos földrajzi leírásoktól; nem bocsátkozik
részletekbe, hanem az egész Föld képét adja. A könyv
harmadik része érdekfeszítő regény módjára mondja el
a Föld felfedezésének történetét: egymás után látjuk
kifejleni a szárazföldek és tengerek alakját a térképeken,
s eltűnni róluk az ismeretlenséget jelző fehér foltokat.

A KÖTET TARTALMA:

I. rész: A Föld anyaga. Irta Papp Károly. Kristálytan. Ásványtan. Közettan. Bányászat.	IV. rész: A Föld felfedezése. Irta Litke Aurél.
II. rész: A Föld története. Irta Papp Károly. Paleontológia, geológia, jégkor, hegyek alakulása.	V. rész: A Föld hegyei és vizei. Irta Chólnoky Jenő. Kontinensek szerint, hegyek, jégárak, síkságok, sivatagok, stb.
III. rész: A termőtalaj. Irta Treitz Péter.	

Kiadja az **ATHENAEUM** irodalmi és nyomdai r.-t.
Egy kötet **24** korona. — Kapható minden hazai
ára könyvkereskedésben. ❀❀❀❀❀

1907. FEBRUÁR 15.

II. FÜZET.

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR

FOLYÓIRATA.

*

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND,

A M. TUD. AKADEMIA RENDES TAGJA.

——
XXXVI. ÉVFOLYAM.
——

BUDAPEST, 1907.

Szerkesztő- és kiadóhivatal: **Budapest IV., Ferenc József part 27. sz.**

TARTALOM.

A magyarság veszedelme. <i>Simonyi Zsigmond</i>	49
Verseghy Ferenc mint Nyelvőr. II. (Vége) <i>Révész Károly</i>	54
Idegenszerűségek a vonatkozó névmás használatában. II. <i>Galambos Dezső</i>	57
A magyar nyelvhasználat kezdőkorából. <i>Kertész Manó</i>	63
Kolozsvári glosszák. II. <i>Pálfi Márton</i>	65
Adatok irodalmi nyelvünk szótárához. <i>Sági István, Csernák Szaniszló</i>	72
Irodalom	74
Eötvös Károly munkái. <i>Szentmártoni Fausztin</i> . — A bakonyalji nyelvjárás (Horváth Endre munkája). <i>Horger Antal</i> .	
Nyelvművelés	79
Szók és szavak. <i>Brassai Sámuel, Szarvas Gábor</i> . — A magyar katonai műnyelv. <i>Verő Leó</i> . — Földrajzi nevek. <i>Kelemen Béla</i> . — A tárgyi viszony hibás használata. <i>Némédi Dezső</i> . — Szarvacs. <i>Bajza József</i> . — Legvadabb germanizmus. <i>Bérczi Fülöp</i> .	
Magyarázatok, helyreigazítások	83
Miért tokos a német? <i>Kardos Albert</i> . — Vízbe vető hétfő. <i>Benedek Elek</i> . — Rutafa. <i>Vikár Béla</i> . — Menszáros. <i>Asbóth Oszkár</i> . — A pápavidéki nyelvjárás. <i>Beke Ödön</i> . — Alom. <i>Bartha József</i> . — Rök-tön. <i>Mészöly Gedeon</i> . — Kikellő. <i>Gálos Rezső</i> . — Kies <i>Szilágyi Ádám</i> . — Cigány szók a magyarban. <i>Nyusztay Antal</i> .	
Népnyelvi hagyományok	90
Kozmondások. <i>Balogh Jenő</i> . — Szólások. <i>Id. R. Vozáry Gyula</i> . — Tájszók. <i>Csefkó Gyula, Korpás Ferenc</i> . — Családnevek. <i>Kászoni Elek</i> . — Népdalok. <i>Kulcsár Endre</i> . Izenetek. Beküldött kéziratok és könyvek	96

Előfizetés 1907-re.

A Magyar Nyelvőr ezentúl is az marad, ami harmincöt év óta volt: a magyar nyelvtudomány és nyelvművelés folyóirata.

A Magyar Nyelvőr ára egész évre, januáriustól decemberig **10 korona**.

Elemi népiskoláknak, önképző-köröknek, tanároknak, tanítóknak, tanulóknak és lelkészeknek az előfizetés **6 korona**.

Az előfizetést csak egész évfolyamra fogadjuk el. Könyváru-soknak 10% engedmény.

Az előfizetést jókor tessék megújítani!

Az Athenaeum irod. és nyomdai r.-t. kiadásában most jelent meg:

A MAGYAR IRODALOM

TÖRTÉNETE

*Harmadik bővi-
tett kiadás.*

című kétkötetes, képes díszmunka harmadik kiadásának első kötete. Hatvankét művészi kivitelű remek műmelléklettel. Több mint háromszázötven érdekes szövegképpel.

MEGINDÍTOTTA ÉS VEZETI:

BEÖTHY ZSOLT.

== SZERKESZTI: ==

BADICS FERENC.

A magyar szellemi élet ezeréves fejlődésének teljes történeti anyagát öleli fel ez a nagyszabású irodalmi vállalat, amely rövid idő alatt immár harmadik kiadását érte meg. A Képes Magyar Irodalomtörténet harmadik kiadása úgy tartalom, mint külső megjelenés tekintetében tökéletesebb az előző kiadásoknál, mert cikkei a tudományos kutatás újabb eredményeinek felhasználásával átjavítottak, kiegészítettek és átdolgoztattak. Több közművelődési és művészeti történeti irányú teljesen új tanulmány, valamint 5 új műmelléklet és 55 új szövegképpel gazdagodott az új kiadás most megjelent első kötete.

**A BEÖTHY—BADICS-FÉLE KÉPES MAGYAR IRODALOM-
TÖRTÉNET KÉTFÉLE KÖTÉSBEN JELENT MEG.**

A két kötet ára:

Díszesen aranyozott
félbőrkötésben

48

K

Izléses könyvtári fél-
bőrkötésben

44

K

Megrendelhető két koronás havi részletfizetésre a

MAGYAR KÖNYVTERJESZTŐ VÁLLALAT

FEJES ÉS TÁRSA CÉGNÉL

BUDAPEST, VII., ERZSÉBET-KÖRÚT 9—11. SZ.

MOST JELENT MEG!

**A MŰVELTSÉG
KÖNYVTÁRÁNAK
negyedik kötete:**

A FÖLD

**A FÖLD MULTJA, JELENE ÉS =
FELFEDEZÉSÉNEK TÖRTÉNETE.**

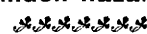
Több száz szü-
vegképpel és
műtárral.

**IRTÁK: CHOLNOKY JENŐ, LITKE
AURÉL, PAPP KÁROLY és TREITZ P.**

A Föld történetét, mai képét és felfedezésének érdek-
eszítő eseményeit mondja el **A Föld** című kötet.
A kötet első része visszavisz bennünket abba az
ősvilágba, amelynek fakult maradványait csodálattal
törjük ki a hajdani vizek kővé keményedett iszapjából.
Máshol voltak a hegyek, máshol a tengerek, de meny-
nyit változott mindez! S íme, az idők temérdek
évezredei alatt lassan-lassan a mai állapot fejlődött
ki — egy pillanat a világmindenség történetében! Ezt a
mai állapotot a kötet második része ecseteli, egészen
eltérően a szokásos földrajzi leírásoktól; nem bocsátkozik
részletekbe, hanem az egész Föld képét adja. A könyv
harmadik része érdekesítő regény módjára mondja el
a Föld felfedezésének történetét: egymás után látjuk
kifejleni a szárazföldek és tengerek alakját a térképeken,
s eltűnni róluk az ismeretlenséget jelző fehér foltokat.

A KÖTET TARTALMA:

I. rész: A Föld anyaga. Irta <i>Papp Károly</i> . Kristálytan. Asványtan. Közetan. Bányászat.	IV. rész: A Föld felfedezése. Irta <i>Litke Aurél</i> .
II. rész: A Föld története. Irta <i>Papp Károly</i> . Paleontológia, geológia, jégkor, hegyek alakulása.	V. rész: A Föld hegyei és vizei. Irta <i>Cholnoky Jenő</i> . Kontinensek szerint, hegyek, jégárak, síkságok, sivatagok, stb.
III. rész: A termőtalaj. Irta <i>Treitz Péter</i> .	

Kiadja az **ATHENAEUM** irodalmi és nyomdai r.-t.
Egy kötet **24** korona. — Kapható minden hazai
ára könyvkereskedésben.

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR

FOLYÓIRATA.

*

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND,

A M. TUD. AKADEMIA RENDES TAGJA.

——
XXXVI. ÉVFOLYAM.

BUDAPEST, 1907.

TARTALOM.

Nap-lévő és társai. <i>Simonyi Zsigmond</i>	97
Idegenszerűségek a vonatkozó névmások használatában. (Vége.) <i>Galamboš Dezső</i>	105
A mássalhangzók hasonulása a magyarban. I. <i>Kräuter Ferenc</i>	113
Kolozsvári glosszák. III. <i>Pálfi Márton</i>	128
Nyelvművelés	133
Kötelező műszóhasználat? <i>S. Zs.</i>	
Csudatékony. <i>Révai Sándor.</i>	
Szabóság. <i>Némedi Dezső.</i>	
Magyarázatok, helyreigazítások	134
Sehonnai bitang ember. <i>Rubinyi J.</i>	
Mózes.	
Bankó-só. <i>Zolnai Gyula.</i>	
Gyút. <i>Bartha József.</i>	
Másnál vagyon a makkfelső. <i>Gálos Rezső.</i>	
A hogy fokozó használata. <i>Gábor János.</i>	
Busó. <i>Ádám Imre.</i>	
Népnyelvi hagyományok	142
Átkok. <i>Sztrókay Lajos.</i>	
Tájszók. <i>Györkös Rezső, Badányi Mátyás.</i>	
Izenetek. Beküldött kéziratok és könyvek	144

Előfizetés 1907-re.

A Magyar Nyelvőr ezentúl is az marad, ami harmincöt év óta volt: a magyar nyelvtudomány és nyelvművelés folyóirata.

A Magyar Nyelvőr ára egész évre, januáriustól decemberig 10 korona.

Elemiépiskoláknak, önképző-köröknek, tanároknak, tanítóknak, tanulóknak és lelkészeknek az előfizetés 6 korona.

Az előfizetést csak egész évfolyamra fogadjuk el. Könyvtáraknak 10% engedmény.

Az előfizetést jókor tessék megújítani!

Az Athenaeum irod. és nyomdai r.-t. kiadásában most jelent meg:

A MAGYAR IRODALOM

TÖRTÉNETE

Harmadik bőví-

tett kiadás.

című kétkötetes, képes díszmunka harmadik kiadásának első kötete. Hatvankét művészi kivitelű remek műmelléklettel. Több mint háromszázötven érdekes szövegképpel.

MEGINDÍTOTTA ÉS VEZETI:

BEÖTHY ZSOLT.

SZERKESZTI:

BADICS FERENC.

A magyar szellemi élet ezeréves fejlődésének teljes történeti anyagát öleli fel ez a nagyszabású irodalmi vállalat, amely rövid idő alatt immár harmadik kiadását érte meg. A Képes Magyar Irodalomtörténet harmadik kiadása úgy tartalom, mint külső megjelenés tekintetében tökéletesebb az előző kiadásoknál, mert cikkei a tudományos kutatás újabb eredményeinek felhasználásával átvitattak, kiegészítettek és átdolgoztattak. Több közművelődési és művésztörténeti irányú teljesen új tanulmány, valamint 5 új műmelléklet és 55 új szövegképpel gazdagodott az új kiadás most megjelent első kötete.

**A BEÖTHY—BADICS-FÉLE KÉPES MAGYAR IRODALOM-
TÖRTÉNET KÉTFÉLE KÖTÉSBN JELENT MEG.**

A két kötet ára:

Díszesen aranyozott
félbőr-kötésben ...

48

K

Izléses könyvtári fél-
bőr-kötésben ...

44

K

Megrendelhető két koronás havi részletfizetésre a

MAGYAR KÖNYVTERJESZTŐ VÁLLALAT

FEJES ÉS TÁRSA CÉGNÉL

BUDAPEST, VII., ERZSÉBET-KÖRÚT 9—11. SZ.

MOST JELENT MEG!

**A MŰVELTSÉG
KÖNYVTÁRÁNAK**

negyedik kötete:

A FÖLD

**A FÖLD MULTJA, JELENE ÉS =
FELFEDEZÉSÉNEK TÖRTÉNETE.**

Több száz szö-
vegképpel és
mémorizációval.

**IRTÁK: CHOLNOKY JENŐ, LITKE
AURÉL, PAPP KÁROLY és TREITZ P.**

A Föld történetét, mai képét és felfedezésének érdek-
feszítő eseményeit mondja el **A Föld** című kötet.
A kötet első része visszavisz bennünket abba az
ősvilágba, amelynek fakult maradványait csodálattal
törjük ki a hajdani vizek kővé keményedett iszapjából.
Máshol voltak a hegyek, máshol a tengerek, de meny-
nyit változott mindez! S íme, az idők temérdek
évezreidei alatt lassan-lassan a mai állapot fejlődött
ki — egy pillanat a világmindenség történetében! Ezt a
mai állapotot a kötet második része ecseteli, egészen
eltérően a szokásos földrajzi leírásoktól; nem bocsátkozik
részletekbe, hanem az egész Föld képét adja. A könyv
harmadik része érdekfeszítő regény módjára mondja el
a Föld felfedezésének történetét: egymás után látjuk
kifejleni a szárazföldek és tengerek alakját a térképeken,
s eltűnni róluk az ismeretlenséget jelző fehér foltokat.

A KÖTET TARTALMA:

I. rész: A Föld anyaga. Irta Papp Károly. Kristálytan. Ásványtan. Közettan. Bányászat.	IV. rész: A Föld felfedezése. Irta Litke Aurél.
II. rész: A Föld története. Irta Papp Károly. Paleontológia, geológia, jégkor, hegyek alakulása.	V. rész: A Föld hegyei és vizei. Irta Chólnoky Jenő. Kontinensek szerint, hegyek, jégárak, síkságok, sivatagok, stb.
III. rész: A termőtalaj. Irta Treitz Péter.	

Kiadja az **ATHENAEUM** irodalmi és nyomdai r.-t.
Egy kötet **24** korona. — Kapható minden hazai
ára könyvkereskedésben. ❀❀❀❀❀❀

1907. ÁPRILIS 15.

IV. FÜZET.

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR

FOLYÓIRATA.

*

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND,

A M. TUD. AKADEMIA RENDES TAGJA.

——
XXXVI. ÉVFOLYAM.
——

BUDAPEST, 1907.

Szerkesztő- és kiadóhivatal: **Budapest IV., Ferenc József part 27. sz.**

TARTALOM.

A mássalhangzók hasonulása a magyarban. II. <i>Kräuter Ferenc</i>	145
Szláv jövevényszavaink. <i>Melich János</i>	155
Kazsui Borbála elismervénye. <i>Zolnai Gyula</i>	165
Két német jövevényszó. Rideg. <i>Kertész Manó</i> . — Beteg. <i>Verő Leó</i>	169
Kolozsvári glosszák. IV. <i>Pálfi M.</i>	172
Egy ismeretlen nyelvújító. <i>Horger</i>	
<i>Antal</i>	180
Nyelvújítási adatok. <i>Simai Ödön</i> .	
<i>Kovács Márton</i>	184
Nyelvművelés	186
Magyartalanságok. <i>Vértesy D.</i>	
Szédelgető. <i>Pálfi Márton</i> .	
Magyarázatok, helyreigazítások	188
Ács. <i>Simonyi Zsigmond</i> .	
Gatya. <i>Patrubány Lukács</i> .	
Strázsahegy. <i>Historikus</i> .	
Népnyelvi hagyományok	191
Tájszók. <i>Trencsény Károly</i> .	
Izenetek. Beküldött kéziratok és könyvek	192

A Magyar Nyelvőr ára egész évre, januáriustól decemberig **10 korona**.

Elemi népiskoláknak, önképzőköröknek, tanároknak, tanítóknak, tanulóknak és lelkészeknek az előfizetés **6 korona**.

Az előfizetést csak egész évfolyamra fogadjuk el. Könyvtársoknak 10% engedmény.

Az Athenaeum irod. és nyomdai r.-t. kiadásában most jelent meg:

A MAGYAR IRODALOM

TÖRTÉNETE

*Harmadik bővi-
tett kiadás.*

című kétkötetes, képes diszmunka harmadik kiadásának első kötete. Hatvankét művészi kivitelű remek műmelléklettel. Több mint háromszázötven érdekes szöveggel.

MEGINDÍTOTTA ÉS VEZETI:

BEÖTHY ZSOLT.

SZERKESZTI:

BADICS FERENC.

A magyar szellemi élet ezeréves fejlődésének teljes történeti anyagát öleli fel ez a nagyszabású irodalmi vállalat, amely rövid idő alatt immár harmadik kiadását érte meg. A Képes Magyar Irodalomtörténet harmadik kiadása úgy tartalom, mint külső megjelenés tekintetében tökéletesebb az előző kiadásoknál, mert cikkei a tudományos kutatás újabb eredményeinek felhasználásával átviteltak, kiegészítettek és átdolgoztattak. Több közművelődési és művészettörténeti irányú teljesen új tanulmány, valamint 5 új műmelléklet és 55 új szöveggel gazdagodott az új kiadás most megjelent első kötete.

**A BEÖTHY—BADICS-FÉLE KÉPES MAGYAR IRODALOM-
TÖRTÉNET KÉTFÉLE KÖTÉSBN JELENT MEG.**

A két kötet ára:

Díszesen aranyozott
félbőr-kötésben ...

48

K

Ízléses könyvtári fél-
bőr-kötésben ...

44

K

Megrendelhető két koronás havi részletfizetésre a

MAGYAR KÖNYVTERJESZTŐ VÁLLALAT

FEJES ÉS TÁRSA CÉGNEÉL

BUDAPEST, VII., ERZSÉBET-KÖRÚT 9—11. SZ.

MOST JELENT MEG!

**A MŰVELTSÉG
KÖNYVTÁRÁNAK
negyedik kötete:**

A FÖLD

A FÖLD MULTJA, JELENE ÉS = *Több száz szí-
vegképpel és
műmelléklettel.*

**IRTÁK: CHOLNOKY JENŐ, LITCKE'
AURÉL, PAPP KÁROLY és TREITZ P.**

A Föld történetét, mai képét és felfedezésének érdek-
feszítő eseményeit mondja el **A Föld** című kötet.
A kötet első része visszavisz bennünket abba az
ősvilágba, amelynek fakult maradványait csodálattal
törjük ki a hajdani vizek kővé keményedett iszapjából.
Máshol voltak a hegyek, máshol a tengerek, de meny-
nyit változott mindez! S íme, az idők temérdek
évezreidei alatt lassan-lassan a mai állapot fejlődött
ki — egy pillanat a világmindenség történetében! Ezt a
mai állapotot a kötet második része ecseteli, egészen
eltérően a szokásos földrajzi leírásoktól; nem bocsátkozik
részletekbe, hanem az egész Föld képét adja. A könyv
harmadik része érdekfeszítő regény módjára mondja el
a Föld felfedezésének történetét: egymás után látjuk
kifejleni a szárazföldek és tengerek alakját a térképeken,
s eltűnni róluk az ismeretlenséget jelző fehér foltokat.

A KÖTET TARTALMA:

I. rész: A Föld anyaga. Irta Papp Károly. Kristálytan. Ásványtan. Közettan. Bányászat.	IV. rész: A Föld felfedezése. Irta Litcke Aurél.
II. rész: A Föld története. Irta Papp Károly. Paleontológia, geológia, jégkor, hegyek alakulása.	V. rész: A Föld hegyei és vizei. Irta Chólnoky Jenő. Kontinensek szerint, hegyek, jégárak, sík-ságok, sivatagok, stb.
III. rész: A termőtalaj. Irta Treitz Péter.	

Kiadja az **ATHENAEUM** irodalmi és nyomdai r.-t.
Egy kötet **24** korona. — Kapható minden hazai
ára könyvkereskedésben. ❀❀❀❀❀

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA.

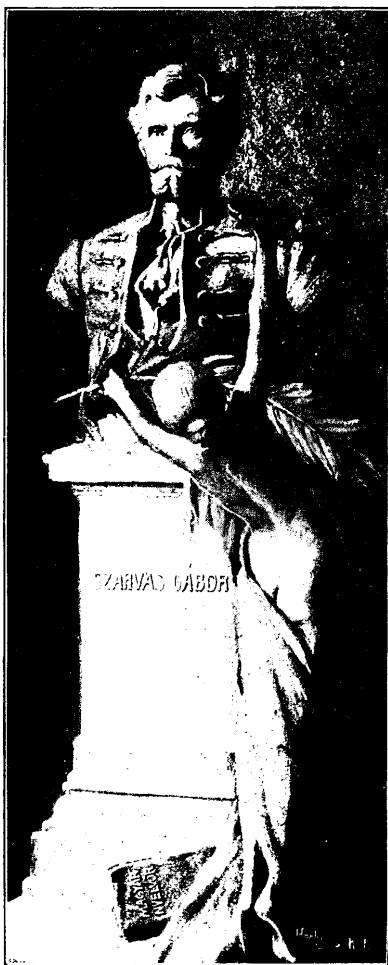
*

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND,
A M. TUD. AKADEMIA RENDES TAGJA.

——
XXXVI. ÉVFOLYAM.
——

BUDAPEST, 1907.

TARTALOM.

<i>Isten-adta. I. Simonyi Zsigmond</i>	193
A mássalhangzók hasonulása a magyarban. (Vége.) <i>Kräuter Ferenc</i>	206
A mellé- és alárendelés kérdése. I. <i>Komonczy Gáspár</i>	217
Önállósított mondatrészek. <i>Rubinyi Mózes</i>	223
Kolozsvári glosszák. V. <i>Pálfi Márton</i>	226
Magyarázatok, helyreigazítások	229
Hogyan készülnek a nyelvtör-	
téneti adatok. <i>Zolnai Gyula.</i>	
A koponyás és a tokár. <i>Simonyi</i>	
<i>Zsigmond.</i>	
Alom. <i>Gombocz Zoltán.</i>	
Még egyszer a beteg. <i>Verő Leó.</i>	
Egyveleg	234
Goromba szók. <i>Pesti Napló.</i>	
Imprimatura, exequatura, place-	
tum. <i>Antibarbarus.</i>	
Népnyelvi hagyományok	235
Tájszók. <i>Paulovics István, Plat-</i>	
<i>schek Lajos.</i>	
Állatbeszélgetések. <i>Szöllősi I.</i>	
Népetimológiák. <i>Galambos D.</i>	
Népdalok. <i>Révész Ernő.</i>	
Családnevek. <i>Kászonyi Elek.</i>	
Györmegyei adatok. <i>Beke Ödön.</i>	
Izenetek. Beküldött kéziratok és köny-	
vek	240

**A Magyar Nyelvőr ára egész
évre, januáriustól decemberig 10
korona.**

**Elemi népiskoláknak, önképző-
köröknek, tanároknak, tanítók-
nak, tanulóknak és lelkészek-
nek az előfizetés 6 korona.**

**Az előfizetést csak egész év-
folyamra fogadjuk el. Könyváru-
soknak 10% engedmény.**

KÖZÉPISKOLAI MŰSZÓTÁR

Az Országos Középiskolai Tanáregyesület megbízásából

Szarvas Gábor, Volf György,

id. Abrányi Kornél, Bánóczi József, Beke Manó, Bexheft Ármin, Borbás Vince, Csapody István, Csizik Gyula, Fialowski Lajos, Fölser István, Fröhlich Izidor, Goll János, Halász Ignác, Hankó Vilmos, Hollós Károly, Istvánffy Gyula, Kont Gyula, Krécsy Béla, Kreybig Lajos, Madsar Imre, Mágócsy-Dietz Sándor, Marczali Henrik, Márki Sándor, Maurer János, Maywald József, Négyesy László, Paszlavszky József, Pecz Vilmos, Petricskó Jenő, Petz Gedeon, Schack Béla, Schafarzik Ferenc, Schilberszky Károly, Schmidt Sándor, Scholtz Ágost, Simonyi Jenő, Szilasi Móric, Szinnyei József, Szontagh Tamás, Sztankovics Ödön, Szterényi Hugó, Theisz Gyula, Tolnai Vilmos, Vikár Béla, Vida Sándor, Zsingor Mihály

közreműködésével szerkesztette

SIMONYI ZSIGMOND.

A vallás- és közoktatásügyi magy. kir. miniszterium támogatásával kiadja

AZ ORSZÁGOS KÖZÉPISKOLAI TANÁREGYESÜLET.

Hogy a középiskolai tanítás nyelvét jobb útra terelje s a nyelv-újításnak leghibásabb alkotásait, amennyire lehet kiküszöbölje, továbbá hogy a sok szerzőnél sokféleképp használt műnyelvet egyöntetűbbé tegye: az Országos Középiskolai Tanáregyesület már 1879-ben elhatározta a Középiskolai Műszótár megalkotását. Minthogy nagyszámú szakember közreműködésére volt szükség, a szótár csak most készülhetett el. A szótár magyar-latin-német főrészből és latin-német-magyar mutatóból áll, mintegy **harminc ívre terjed** s a következő szakok műszavait foglalja magában: magyar, latin, görög, német és francia nyelvtan, irodalomtörténet, stilisztika, retorika, poétika, történet, filozófia (lélektan, logika, ethika, esztétika), földrajz, fizika, kémia, állattan, növénytan, ásványtan, mennyiségtan (számтан, geometria, ábrázoló geometria), szabadkézi rajz, egészségtan, torna, ének.

 A tiszta jövedelem a Tanáregyesület segélyalapjáé.

Boltt ára nyolc korona. * **Az Athenaeum bizománya.**

Az Athenaeum irod. és nyomdai r.-t. kiadásában most jelent meg:

A MAGYAR IRODALOM

TÖRTÉNETE

Harmadik bővített kiadás.

című kétkötetes, képes díszmunka harmadik kiadásának első kötete. Hatvankét művészi kivitelű remek műmelléklettel. Több mint háromszázötven érdekes szöveggel.

MEGINDÍTOTTA ÉS VEZETI:

BEÖTHY ZSOLT.

SZERKESZTI:

BADICS FERENC.

A magyar szellemi élet ezeréves fejlődésének teljes történeti anyagát öleli fel ez a nagyszabású irodalmi vállalat, amely rövid idő alatt immár harmadik kiadását érte meg. A Képes Magyar Irodalomtörténet harmadik kiadása úgy tartalom, mint külső megjelenés tekintetében tökéletesebb az előző kiadásoknál, mert cikkei a tudományos kutatás újabb eredményeinek felhasználásával átvitattak, kiegészítettek és átdolgoztattak. Több közművelődési és művésztörténeti irányú teljesen új tanulmány, valamint 5 új műmelléklet és 55 új szöveggel gazdagodott az új kiadás most megjelent első kötete.

A BEÖTHY—BADICS-FÉLE KÉPES MAGYAR IRODALOM-TÖRTÉNET KÉTFÉLE KÖTÉSBEN JELENT MEG.

A két kötet ára:

Diszesen aranyozott
félbőr-kötésben ...

48 —
K

Izléses könyvtári fél-
bőr-kötésben ...

44 —
K

Megrendelhető két koronás havi részletfizetésre a

MAGYAR KÖNYVTERJESZTŐ VÁLLALAT

FEJES ÉS TÁRSA CÉGNÉL

BUDAPEST, VII., ERZSÉBET-KÖRÚT 9—11. SZ.

1907. JUNIUS 15.

VI. FÜZET.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR

- FOLYÓIRATA.

*

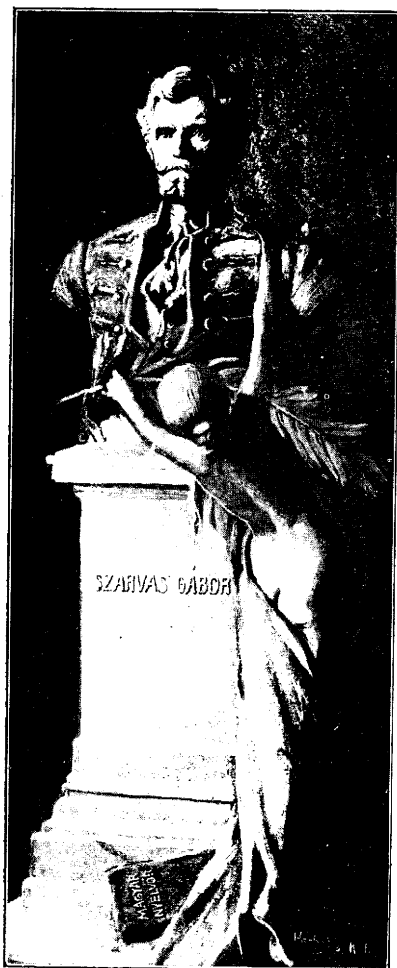
SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND,

A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

——
XXXVI. ÉVFOLYAM.
——

BUDAPEST, 1907.

Szerkesztő- és kiadóhivatal: **Budapest IV., Ferenc József part 27. sz.**

TARTALOM.

Hadlaur choltat. <i>Simonyi Zsigmond</i>	241
A mellé- és alárendelés kérdése. (Vége.) <i>Komonczy Gáspár</i>	249
Akcsa. <i>Alexics György</i>	257
Kolozsvári glosszák. VI. <i>Pálfi Márton</i>	260
Isten-adta. (Vége.) <i>Simonyi Zs.</i> ...	264
A magyar nyelvujítás szótárához <i>Kovács Márton</i>	272
Irodalom	274
Általános nyelvtudomány (Rubi- nyi M. munkája). <i>Nádai Pál.</i> A Székelyudvarhelyi kódex. <i>Zol- nai Gyula.</i>	
Nyelvművelés	277
Elmemozdító. <i>Kisfaludysta, Fi- lológus.</i> <i>Hirlik. Antibarbarus.</i>	
Magyarázatok, helyreigazítások	279
Menyét. <i>Patrubány Lukács, Si- monyi Zsigmond.</i> Felköszön, leköszön. <i>Bartha J.</i> Leköszön a hivatalról. <i>Kertész M.</i> A mellé- és alárendelés kérdése. <i>Kertész Manó.</i> Nemere. <i>Marianovics Milán.</i> Még egyszer a pápavidéki nyelv- járásról. <i>Horváth Endre.</i>	
Népnyelvi hagyományok	284
Szólások. <i>Vozári Gyula.</i> Közmondások. <i>Rényi Ignác.</i> Nevek. <i>Szabó Sándor.</i> Néprománc. <i>Halász András.</i>	
Izenetek. Beküldött kéziratok és köny- vek. Nyelvészeti Füzetek	288

A Magyar Nyelvőr ára egész
évre, januáriustól decemberig **10
korona.**

Elemi népiskoláknak, önképző-
köröknek, tanároknak, tanítók-
nak, tanulóknak és lelkészek-
nek az előfizetés **6 korona.**

Az előfizetést csak egész év-
folyamra fogadjuk el. Könyváru-
soknak 10% engedmény.

KÖZÉPISKOLAI MŰSZÓTÁR

Az Országos Középiskolai Tanáregyesület megbízásából

Szarvas Gábor, Volf György,

id. Ábrányi Kornél, Bánóczy József, Beke Manó, Bexheft Ármin, Borbás Vince, Csapody István, Csízik Gyula, Fialowski Lajos, Fölser István, Fröhlich Izidor, Goll János, Halász Ignác, Hankó Vilmos, Hollós Károly, Istvánffy Gyula, Kont Gyula, Krécsy Béla, Kreybig Lajos, Madsar Imre, Mágócsy-Dietz Sándor, Marczali Henrik, Márki Sándor, Maurer János, Maywald József, Négyesy László, Paszlavszky József, Pecz Vilmos, Petricskó Jenő, Petz Gedeon, Schack Béla, Schafarzik Ferenc, Schilberszky Károly, Schmidt Sándor, Scholtz Ágost, Simonyi Jenő, Szilasi Móric, Szinnyei József, Szontagh Tamás, Sztankovics Ödön, Szterényi Hugó, Theisz Gyula, Tolnai Vilmos, Vikár Béla, Vida Sándor, Zsingor Mihály

közreműködésével szerkesztette

SIMONYI ZSIGMOND.

A vallás- és közoktatásügyi magy. kir. miniszterium támogatásával kiadja

AZ ORSZÁGOS KÖZÉPISKOLAI TANÁREGYESÜLET.

Hogy a középiskolai tanítás nyelvét jobb útra terelje s a nyelv-újításnak leghibásabb alkotásait, amennyire lehet kiküszöbölje, továbbá hogy a sok szerzőnél sokféleképp használt műnyelvet egyöntetűbbé tegye: az Országos Középiskolai Tanáregyesület már 1879-ben elhatározta a Középiskolai Műszótár megalkotását. Minthogy nagyszámú szakember közreműködésére volt szükség, a szótár csak most készülhetett el. A szótár magyar-latin-német főrészből és latin-német-magyar mutatóból áll, mintegy **harminc ívre** terjed s a következő szakok műszavait foglalja magában: magyar, latin, görög, német és francia nyelvtan, irodalomtörténet, stilisztika, retorika, poétika, történet, filozófia (lélektan, logika, ethika, esztétika), földrajz, fizika, kémia, állattan, növénytan, ásványtan, mennyiségtan (számтан, geometria, ábrázoló geometria), szabadkézi rajz, egészségtan, torna, ének.

 A tiszta jövedelem a Tanáregyesület segélyalapjáé.

Bolti ára nyolc korona. * Az Athenaeum bizománya.

Az Athenaeum irod. és nyomdai r.-t. kiadásában most jelent meg:

A MAGYAR IRODALOM

TÖRTÉNETE

*Harmadik bővi-
tett kiadás.*

című kétkötetes, képes diszmunka harmadik kiadásának első kötete. Hatvankét művészi kivitelű remek műmelléklettel. Több mint háromszázötven érdekes szöveggel.

MEGINDÍTOTTA ÉS VEZETI:

BEÖTHY ZSOLT.

SZERKESZTI:

BADICS FERENC.

A magyar szellemi élet ezeréves fejlődésének teljes történeti anyagát öleli fel ez a nagyszabású irodalmi vállalat, amely rövid idő alatt immár harmadik kiadását érte meg. A Képes Magyar Irodalomtörténet harmadik kiadása úgy tartalom, mint külső megjelenés tekintetében tökéletesebb az előző kiadásoknál, mert cikkei a tudományos kutatás újabb eredményeinek felhasználásával átjavítottak, kiegészítettek és átdolgoztattak. Több közművelődési és művészet-történeti irányú teljesen új tanulmány, valamint 5 új műmelléklet és 55 új szöveggel gazdagodott az új kiadás most megjelent első kötete.

**A BEÖTHY—BADICS-FÉLE KÉPES MAGYAR IRODALOM-
TÖRTÉNET KÉTFÉLE KÖTÉSBN JELENT MEG.**

A két kötet ára:

Diszesen aranyozott
félbőr-kötésben ...

48 K

Izléses könyvtári fél-
bőr-kötésben ...

44 K

Megrendelhető két koronás havi részletfizetésre a

MAGYAR KÖNYVTERJESZTŐ VÁLLALAT

FEJES ÉS TÁRSA CÉGNÉL

BUDAPEST, VII., ERZSÉBET-KÖRÚT 9—11. SZ.

1907. SZEPTEMBER 15.

VII. FÜZET.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR

FOLYÓIRATA.

*

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND,

A M. TUD. AKADEÉMIA RENDES TAGJA.

——
XXXVI. ÉVFOLYAM.
——

BUDAPEST, 1907.

Szerkesztő- és kiadóhivatal: **Budapest IV., Ferenc József part 27. sz.**

TARTALOM.

Ispiláng, ispilángi rózsá. I. <i>Vikár Béla</i>	241
Játszi szóképzés (különösen gúnynevekben és találós mesékben). I. <i>Laczkó Géza</i>	249
A mi »magyar« beszédünk. <i>Hajtmann Etelka</i>	257
Medice, cura te ipsum! <i>Parlagi Filológus</i>	264
Kolozsvári glosszák. VII. <i>Pálfi Márton</i>	272
Magyarázatok és helyreigazítások:	
Mért tokos a német? <i>Sztrókay Lajos</i> .	
Sok lúd farkast győz. <i>Zolnai Gyula</i> .	
Pontiustól Pilátushoz küldeni. <i>Péter János</i> .	
Felment = parvenu? <i>Simonyi Zsigmond</i> .	
Seregély. <i>Patrubby Lukács</i> .	
Kápránd. <i>Kovács Márton</i> .	
Meghalni. <i>Verő Leó</i> .	
Népnyelvi hagyományok.	236
Tájszók. <i>Horgér Antal, Oláh Gábor, Borsodi László, Ivánovics Alajos</i>	
Szólásmódok magyarázata. <i>Galambo Dezső</i> .	
Káromkodások. <i>Szánthó Gábor</i> .	
Izenetek. Beküldött kéziratok és könyvek	337

A Magyar Nyelvőr ára egész évre, januáriustól decemberig 10 korona.

Elemiépiskoláknak, önképző-köröknek, tanároknak, tanítóknak, tanulóknak és lelkészeknek az előfizetés 6 korona.

Az előfizetést csak egész évfolyamra fogadjuk el. Könyvtár-soknak 10% engedmény.

KÖZÉPISKOLAI MŰSZÓTÁR

Az Országos Középiskolai Tanáregyesület megbízásából

Szarvas Gábor, Volf György,

- id. Ábrányi Kornél, Bánóczy József, Beke Manó, Bexheft Ármin, Borbás Vince, Csapody István, Csízik Gyula, Fialowski Lajos, Fölser István, Fröhlich Izidor, Goll János, Halász Ignác, Hankó Vilmos, Hollós Károly, Istvánffy Gyula, Kont Gyula, Krécsy Béla, Kreybig Lajos, Madsar Imre, Mágócsy-Dietz Sándor, Marczali Henrik, Márki Sándor, Maurer János, Maywald József, Négyesy László, Paszlavszky József, Pecz Vilmos, Petricskó Jenő, Petz Gedeon, Schack Béla, Schafarzik Ferenc, Schilberszky Károly, Schmidt Sándor, Scholtz Ágost, Simonyi Jenő, Szilasi Móric, Szinnyi József, Szontagh Tamás, Sztankovics Ödön, Sztérényi Hugó, Theisz Gyula, Tolnai Vilmos, Vikár Béla, Vida Sándor, Zsingor Mihály

közreműködésével szerkesztette

SIMONYI ZSIGMOND.

A vallás- és közoktatásügyi magy. kir. miniszterium támogatásával kiadja

AZ ORSZÁGOS KÖZÉPISKOLAI TANÁREGYESÜLET.

Hogy a középiskolai tanítás nyelvét jobb útra terelje s a nyelv-újításnak leghibásabb alkotásait, amennyire lehet kiküszöbölje, továbbá hogy a sok szerzőnél sokféleképp használt műnyelvet egyöntetűbbé tegye: az Országos Középiskolai Tanáregyesület már 1879-ben elhatározta a Középiskolai Műszótár megalkotását. Minthogy nagyszámú szakember közreműködésére volt szükség, a szótár csak most készülhetett el. A szótár magyar-latin-német főrészből és latin-német-magyar mutatóból áll, mintegy **harminc ivre terjed** s a következő szakok műszavait foglalja magában: magyar, latin, görög, német és francia nyelvtan, irodalomtörténet, stilisztika, retorika, poétika, történet, filozófia (lélektan, logika, ethika, esztétika), földrajz, fizika, kémia, állattan, növénytan, ásványtan, mennyiségtan (számтан, geometria, ábrázoló geometria), szabadkézi rajz, egészségtan, torna, ének.

 A tiszta jövedelem a Tanáregyesület segélyalapjáé.

Boltt ára nyolc korona. * Az Athenaeum bizománya.

Az Athenaeum irod. és nyomdai r.-t. kiadásában most jelent meg:

A MAGYAR IRODALOM

TÖRTÉNETE

Harmadik bőví-
tett kiadás.

című kétkötetes, képes diszmunka harmadik kiadásának első kötete. Hatvankét művészi kivitelű remek műmelléklettel. Több mint háromszázötven érdekes szöveggel.

MEGINDÍTOTTA ÉS VEZETI:

BEÖTHY ZSOLT.

SZERKESZTI:

BADICS FERENC.

A magyar szellemi élet ezeréves fejlődésének teljes történeti anyagát öleli fel ez a nagyszabású irodalmi vállalat, amely rövid idő alatt immár harmadik kiadását érte meg. A Képes Magyar Irodalomtörténet harmadik kiadása úgy tartalom, mint külső megjelenés tekintetében tökéletesebb az előző kiadásoknál, mert cikkei a tudományos kutatás újabb eredményeinek felhasználásával átvitattak, kiegészítettek és átdolgoztattak. Több közművelődési és művészeti történeti irányú teljesen új tanulmány, valamint 5 új műmelléklet és 55 új szöveggel gazdagodott az új kiadás most megjelent első kötete.

**A BEÖTHY—BADICS-FÉLE KÉPES MAGYAR IRODALOM-
TÖRTÉNET KÉTFÉLE KÖTÉSBEN JELENT MEG.**

A két kötet ára:

Díszesen aranyozott
félbőr-kötésben ...

48

K

Izléses könyvtári fél-
bőr-kötésben ...

44

K

Megrendelhető két koronás havi részletfizetésre a

MAGYAR KÖNYVTERJESZTŐ VÁLLALAT

FEJES ÉS TÁRSA CÉG NÉL

BUDAPEST, VII. KERÜLET, MIKSA-UTCA 8. SZ.

1907. OKTÓBER 15.

VIII. FÜZET.

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR

FOLYÓIRATA.

*

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND,

A M. TUD. AKADEMIA RENDES TAGJA.

——
XXXVI. ÉVFOLYAM.
——

BUDAPEST, 1907.

Szerkesztő- és kiadóhivatal: **Budapest IV., Ferenc József part 27. sz.**

TARTALOM.

Nagy-Várad, Buda-Pest és a cz. <i>Simonyi Zsigmond</i>	337
Ispiláng, ispilángi rózsa. II. <i>Vikár Béla</i>	342
Elhomályosult összetételek. <i>Rubinyi Mózes</i>	348
Játszi szóképzés (különösen gúnynevekben és találós mesékben). II. <i>Laczkó Géza</i>	356
Kolozsvári glosszák. VIII. <i>Pálfi Márton</i>	364
Volf György emlékezete. (Költemény.) <i>Csengeri János</i>	369
Nyelvművelés	371
A magyar nyelv ünnepei. <i>Sebestyén Károly</i> .	
A panaszkodó száll igének. Végző a száll ige ügyében. <i>Csüry Bálint</i> .	
Olvasás közben. <i>Egri Anna</i> .	
Magyarázatok és helyreigazítások	378
Eming és enyek. <i>Simonyi Zsigmond</i> .	
Géza fejedelem nevéől. <i>Kondorosi József</i> .	
Kímél. <i>Kallós Zsigmond</i> .	
Népnyelvi hagyományok.	381
Helynevek. <i>Szalay Károly</i> .	
Babonák. <i>Révész Ernő</i> .	
Tájszók. <i>Papp Imre</i> .	
Izenetek. Beküldött kéziratok és könyvek	383

A Magyar Nyelvőr ára egész évre, januáriustól decemberig **10 korona**.

Eleminépiskoláknak, önképzőköröknek, tanároknak, tanítóknak, tanulóknak és lelkészeknek az előfizetés **6 korona**.

Az előfizetést csak egész évfolyamra fogadjuk el. Könyvársoknak 10% engedmény.

Az Athenaeum irod. és nyomdai r.-t. kiadásában most jelent meg:

A MAGYAR IRODALOM

TÖRTÉNETE

*Harmadik bővi-
tett kiadás.*

című kétkötetes, képes díszmunka harmadik kiadásának első kötete. Hatvankét művészi kivitelű remek műmelléklettel. Több mint háromszázötven érdekes szövegképpel.

MEGINDÍTOTTA ÉS VEZETI:

BEÖTHY ZSOLT.

===== SZERKESZTI: =====

BADICS FERENC.

A magyar szellemi élet ezeréves fejlődésének teljes történeti anyagát öleli fel ez a nagyszabású irodalmi vállalat, amely rövid idő alatt immár harmadik kiadását érte meg. A Képes Magyar Irodalomtörténet harmadik kiadása úgy tartalom, mint külső megjelenés tekintetében tökéletesebb az előző kiadásoknál, mert cikkei a tudományos kutatás újabb eredményeinek felhasználásával átjavítottak, kiegészítettek és átdolgoztattak. Több közművelődési és művészeti történeti irányú teljesen új tanulmány, valamint 5 új műmelléklet és 55 új szövegképpel gazdagodott az új kiadás most megjelent első kötete.

**A BEÖTHY—BADICS-FÉLE KÉPES MAGYAR IRODALOM-
TÖRTÉNET KÉTFÉLE KÖTÉSBN JELENT MEG.**

A két kötet ára:

Diszesen aranyozott
félbőr-kötésben

48 —
K

Izléses könyvtári fél-
bőr-kötésben

44 —
K

Megrendelhető két koronás havi részletfizetésre a

MAGYAR KÖNYVTERJESZTŐ VÁLLALAT

FEJES ÉS TÁRSA CÉGNÉL

BUDAPEST, VII. KERÜLET, MIKSA-UTCA 8. SZ.

AZ ÉLŐK VILÁGA

Szakférfiak közreműködésével szerkesztik:

egyetemi tanárok.

Háromszáztizenhét
szövegképpel, har-
mincöt színes és fe-
keteműmelléklettel.
A Műveltség Könyv-
tára további kötetei
félévi időközökben
jelennek meg.

Bevezető. Írta Entz Géza. — A növénytan története. Írta Klein Gyula. — A növényi test alaki tulajdonságai. Írta Filarszky Nándor. — A növények belső szerkezete. Írta Tuzson János. — A növények életfolyamatai. Írta Mágyosy-Dietz Sándor. — A növényország rendszeres áttekintése. Írta Tuzson János. — Az állattan feladatai, ágazatai és története. Írta Entz Géza. — Az állatok szervezete, élete és fejlődése. Írta Gorka Sándor. — Az állatok rendszere. Írta Soós Lajos. — Az állatfajok származása. Írta Gorka Sándor. — Betürendezés-név- és tárgymutató.

A KÖVETKEZŐ KÖTETEKBŐL ÁLL:

MEGJELENTEK

MEGJELENTEK

- I. A technika vívmányai.
- II. Az ember.
- III. A világegyetem.
- IV. A Föld.
- V. Az élők világa.

SAJTÓ ALATT

SAJTÓ ALATT

- Vl. A társadalom, *******

Második sorozat.

**Irodalmi, történelmi és
művészeti ismeretek.**

SAJTÓ ALATT

SAJTÓ ALATT

- I. A művészet könyve. ❀❀❀❀❀
- II. A magyar irodalom története.
- III. Az ókor és középkortörténete.
- IV. Az újkor és legújabb kor története. ❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀
- V. Magyarország története. ❀❀❀
- VI. A világirodalom története.

**Egy-egy kötet diszes
félbörkötésben 24 K**
**Egy-egy sorozat ára
hat kötetben, félbör-
kötésben 144 K**
**A tizenkét kötetből
álló teljes munka fél-
börkötésben 288 K**

Megrendelhető bármely hazai könyvkereskedésben havi 4 K-ás részletre.

Kérjen az egyes kötetekről, vagy az egész munkáról külön prospektust bármely könyvtárban, vagy a kiadó társulatnál, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai r.-t., Budapest, Vil. Rákóczi-út 54. szám.

A Műveltség Könyvtárából eddig 60.000 kötet adatott el.

A Műveltség Könyvtára óriási sikere páratlan a magyar könyvpiacra. — A vállalat nagy kelendősege legjobban bizonyítja, hogy a Műveltség Könyvtára a magyar közönség szükségletének teljesen megfelel.

1907. NOVEMBER 15.

IX. FÜZET.

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR

FOLYÓIRATA.

*

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND,

A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

——
XXXVI. ÉVFOLYAM.
——

BUDAPEST, 1907.

Szerkesztő- és kiadóhivatal: Budapest IV., Ferenc József part 27. sz.

TARTALOM.

Irva van, írva volt, írva lesz. <i>Simonyi Zsigmond</i>	385
Játszi szóképzés (különösen gúnynevekben és találós mesékben). III. <i>Laczkó Géza</i>	397
Ujságolvasás közben. <i>Buzás Dezső</i>	406
Király. <i>Horger Antal</i>	410
Kolozsvári glosszák. (Vége.) <i>Pálfi Márton</i>	415
Irodalom. Yolland angol-magyar szótára. <i>Honti Rezső</i>	424
Magyarázatok és helyreigazítások	427
Térdepelni. <i>Budenz József</i> .	
Hiányzik. <i>Kovács Márton</i> .	
Ysa. Eleve. <i>Tóth Béla</i> .	
Szögszár és Szegszárd. <i>Histo- rikus</i> .	
Nemere. <i>Mariánovics Milán</i> .	
Adalék a szórend történetéhez. <i>Szenészi Gyula</i> .	
Népryelvi hagyományok.	431
Tájszók. <i>Endrey Gerzson</i> .	
Izenetek. Beküldött kéziratok és könyvek	432

A Magyar Nyelvőr kiadó-hivatala visszavásárolja teljes áron a Magyar Nyelvőr XI., XII. és XIII. évfolyamát = 1882, 1883, 1884, továbbá a II. évfolyamát = 1873, a X. évfolyamát = 1881, a XVII. évfolyamát = 1888, a XXIV. évfolyamát = 1895 és a XXIX. évfolyamát = 1900.

Az Athenaeum irod. és nyomdai r.-t. kiadásában most jelent meg:

A MAGYAR IRODALOM

TÖRTÉNETE

Harmadik bőví-
tett kiadás.

című kétkötetes, képes díszmunka harmadik kiadásának első kötete. Hatvankét művészi kivitelű remek műmelléklettel. Több mint háromszázötven érdekes szöveggéppel.

MEGINDÍTOTTA ÉS VEZETI:

BEÖTHY ZSOLT.

SZERKESZTI:

BADICS FERENC.

A magyar szellemi élet ezeréves fejlődésének teljes történeti anyagát öleli fel ez a nagyszabású irodalmi vállalat, amely rövid idő alatt immár harmadik kiadását érte meg. A Képes Magyar Irodalomtörténet harmadik kiadása úgy tartalom, mint külső megjelenés tekintetében tökéletesebb az előző kiadásoknál, mert cikkei a tudományos kutatás újabb eredményeinek felhasználásával átvitattak, kiegészítettek és átdolgoztattak. Több közművelődési és művésztörténeti irányú teljesen új tanulmány, valamint 5 új műmelléklet és 55 új szöveggéppel gazdagodott az új kiadás most megjelent első kötete.

**A BEÖTHY—BADICS-FÉLE KÉPES MAGYAR IRODALOM-
TÖRTÉNET KÉTFÉLE KÖTÉSBN JELENT MEG.**

A két kötet ára:

Díszesen aranyozott
félbőr-kötésben

48 —
K

Izléses könyvtári fél-
bőr-kötésben

44 —
K

Megrendelhető két koronás havi részletfizetésre a

MAGYAR KÖNYVTERJESZTŐ VÁLLALAT

FEJES ÉS TÁRSA CÉGNÉL

BUDAPEST, VII. KERÜLET, MIKSA-UTCA 8. SZ.

AZ ÉLŐK VILÁGA

Növény és állatország

ENTZ GÉZA ÉS MÁGOCSY-DIETZ SÁNDOR

egyetemi tanárok.

**Háromszáztizenhét
szövegképpel, har-
mincöt színes és fe-
keteműmelléklettel.
A Műveltség Könyv-
tára további kötetei
félévi időközökben
jelennek meg.**

AZ ÉLŐK VILÁGA CÍMŰ KÖTET TARTALMA

Bevezető. Írta Entz Géza. — A növénytan története. Írta Klein Gyula. — A növényi test alaki tulajdonságai. Írta Filarszky Nándor. — A növények belső szerkezete. Írta Tuzson János. — A növények életfolyamatai. Írta Mágoosy-Dietz Sándor. — A növényország rendszeres áttekintése. Írta Tuzson János. — Az állattan feladatai, ágazatai és története. Írta Entz Géza. — Az állatok szervezete, élete és fejlődése. Írta Gorka Sándor. — Az állatok rendszere. Írta Soós Lajos. — Az állatok származása. Írta Gorka Sándor. — Betűrendes név- és tárgymutató.

A MŰVELTSÉG KÖNYVTÁRA

A KÖVETKEZŐ KÖTETEKBŐL ÁLL:

Első sorozat. Természettudományi, technikai és társadalomtudományi ismeretek.

MEGJELENTEK

MEGJELENTEK

- I. A technika vívmányai. ✿✿✿✿✿
- II. Az ember. ✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿
- III. A világegyetem. ✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿
- IV. A Föld. ✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿
- V. Az élő világ. ✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿

SAJTÓ ALATT

SAJTÓ ALATT

- ## VI. A társadalom. ****

Második sorozat.

**Irodalmi, történelmi és
művészeti ismeretek.**

SAJTÓ ALATT

SAJTÓ ALATT

- I. A művészet könyve. ✿✿✿✿✿
- II. A magyar irodalom története.
- III. Az ókor és középkortörténete.
- IV. Az újkor és legújabb kor története. ✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿
- V. Magyarország története. ✿✿✿
- VI. A világirodalom története.

**Egy-egy kötet diszes
félbörkötésben 24 K**
**Egy-egy sorozat ára
hat kötetben, félbör-
kötésben 144 K**
**A tizenkét kötetből
álló teljes munka fél-
börkötésben 288 K**

Megrendelhető bármely hazai könyvkereskedésben havi 4 K-ás részletre.

Kérjen az egyes kötetekről, vagy az egész munkáról külön prospektust bármely könyvtárúsnál, vagy a kiadó társulatnál, Athenaeum irodalmi és nyomdai r. t., Budapest, Vil. Rakóczi-út 54. szám.

A Műveltség Könyvtárából eddig 60.000 kötet adatott el.

A Műveltség Könyvtára óriási sikere páratlan a magyar könyvpiacra. — A vállalat nagy kelendősege legjobban bizonyítja, hogy a Műveltség Könyvtára a magyar közönség szükségletének teljesen megfelel.

1907. DECEMBER 15.

X. FÜZET.

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR

FOLYÓIRATA.

*

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND,

A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

——
XXXVI. ÉVFOLYAM.
——

BUDAPEST, 1907.

Szerkesztő- és kiadóhivatal: Budapest IV., Ferenc József part 27. sz.

TARTALOM.

Ármány. <i>Kertész Manó</i>	433
Révai gramatikája. <i>Simonyi Zsigmond</i>	440
Ispiláng, ispilángi rózsa. (Vége.) <i>Vikár Béla</i>	445
Játszi szóképzés. (Vége.) <i>Laczkó Géza</i>	450
Király. <i>Asbóth Oszkár</i>	467
A méltóságnevek szőrendje. <i>Molecz Béla</i>	470
Nyelvművelés:	476
Kolozsvári nyelvjárás. <i>Zolnai Gyula</i> .	
Magyarázatok és helyreigazítások	478
Nyék. <i>Simonyi Zsigmond</i> .	
»Viszszaperdül, mint a gyűrű.«	
<i>Saguly József</i> .	
Dunántúl, Túladuna. <i>Balassa József</i> .	
Szomoga, zmok. <i>Csüry Bálint</i> .	
Tájszókról. <i>Bérczi Fülöp</i> .	
Személynevek. mint köznevek.	
<i>Baranyai Zoltán</i> .	
Oda terem. <i>Fokos Dávid</i> .	
Száras fa. <i>Dedák Antal</i> .	
Egyveleg:	484
Egy régi találós mese. <i>Kirchner Gyula</i> .	
Üdvözlét P. S. lakodalmára.	
Népnyelvi hagyományok.	489
Szerelmes levelek. <i>Oláh Gábor</i> .	
Izenetek. Beküldött kéziratok és könyvek	490

A Magyar Nyelvőr kiadó-hivatala visszavásárolja teljes áron a Magyar Nyelvőr XI., XII. és XIII. évfolyamát = 1882, 1883, 1884, továbbá a II. évfolyamát = 1873, a X. évfolyamát = 1881, a XVII. évfolyamát = 1888, a XXIV. évfolyamát = 1895 és a XXIX. évfolyamát = 1900.

Kérelem a tanári könyvtárak öreihöz.

Sziveskedjenek lev. lapon értesíteni, mely intézetekben van meg a Magyar Nyelvőr teljes sorozata (az eddigi harminchat évfolyam), s mely intézetekben minő évfolyamok hiányzanak.

Az Athenaeum irod. és nyomdai r.-t. kiadásában most jelent meg:

A MAGYAR IRODALOM

TÖRTÉNETE

*Harmadik bővi-
tett kiadás. ✱*

című kétkötetes, képes díszmunka harmadik kiadásának második (befejező) kötete s így e kiváló mű most befejezést nyert.

MEGINDÍTOTTA ÉS VEZETI:

BEÖTHY ZSOLT.

== SZERKESZTI: ==

BADICS FERENC.

A magyar szellemi élet ezeréves fejlődésének teljes történeti anyagát öleli fel ez a nagyszabású irodalmi vállalat, amely rövid idő alatt immár harmadik kiadását érte meg. A Képes Magyar Irodalomtörténet harmadik kiadása úgy tartalom, mint külső megjelenés tekintetében tökéletesebb az előző kiadásoknál, mert cikkei a tudományos kutatás újabb eredményeinek felhasználásával átvitattak, kiegészítettek és átdolgoztattak. Több közművelődési és művészeti történeti irányú teljesen új tanulmány, valamint 5 új műmelléklet és 55 új szöveggéppel gazdagodott az új kiadás most megjelent első kötete.

**A BEÖTHY—BADICS-FÉLE KÉPES MAGYAR IRODALOM-
TÖRTÉNET KÉTFÉLE KÖTÉSBEN JELENT MEG.**

A két kötet ára:

Díszesen aranyozott
félbőr-kötésben ...

48

K

Izléses könyvtári fél-
bőr-kötésben ...

44

K

Megrendelhető két koronás havi részletfizetésre a

MAGYAR KÖNYVTERJESZTŐ VÁLLALAT

FEJES ÉS TÁRSA CÉGNÉL

BUDAPEST, VII. KERÜLET, MIKSA-UTCA 8. SZ.

AZ ÉLŐK VILÁGA

Növény és állatország

ENTZ GÉZA ÉS MÁGOCSY-DIETZ SÁNDOR

**Háromszáztizenhét
szöveggéppel, har-
mincöt színes és fe-
keteműmelléklettel.
A Műveltség Könyv-
tára további kötetei
félévi időközökben
jelennek meg.**

AZ ÉLŐK VILÁGA CÍMŰ KÖTET TARTALMA

A MÚVELTSÉG KÖNYVTÁRA

Első sorozat. Természettudományi, technikai és társadalomtudományi ismeretek

MEGJELENTEK

- I. A technika vívmányai. ✨🌟💫
- II. Az ember. ✨🌟💫✨🌟💫✨🌟💫
- III. A világgegyetem. ✨🌟💫✨🌟💫✨🌟💫
- IV. A Föld. ✨🌟💫✨🌟💫✨🌟💫✨🌟💫✨🌟💫
- V. Az élő világ. ✨🌟💫✨🌟💫✨🌟💫✨🌟💫

SAJTÓ ALATT

- ## VI. A társadalom. ♣♣♣♣♣♣♣♣♣♣♣♣

Második sorozat.

**Irodalmi, történelmi és
művészeti ismeretek.**

SAJTÓ ALATT

- I. A művészet könyve. ❀❀❀❀❀
- II. A magyar irodalom története.
- III. Az ókor és középkortörténete.
- IV. Az újkor és legújabb kor története. ❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀
- V. Magyarország története. ❀❀❀
- VI. A világirodalom története.

**Egy-egy kötet díszes
félbörkötésben 24 K**
**Egy-egy sorozat ára
hat kötetben, félbör-
kötésben 144 K**
**A tizenkét kötetből
álló teljes munka fél-
börkötésben 288 K**

Megrendelhető bármely hazai könyvkereskedésben havi 4 K-ás részletre.

Kérjen az egyes kötetekről, vagy az egész munkáról külön prospektust bármely könyvtárúsnál, vagy a kiadó társulatnál, Athenaeum irodalmi és nyomdai r. t., Budapest, VII., Rákóczi-út 54. szám.

A Műveltség Könyvtárából eddig 60.000 kötet adatott el.

A Műveltség Könyvtára óriási sikere páratlan a magyar könyvpiacra. — A vállalat nagy kelendősege legjobban bizonyítja, hogy a Műveltség Könyvtára a magyar közönség szükségletének teljesen megfelel.